İMAM EBU'L - FEREC CEMALÜDDİN
ABDURRAHMAN ALİ İBN MUHAMMED CEVZİ

Kur'an-ı Kerim Tefsiri

زاد المسير

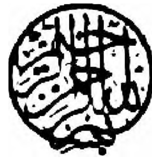
Zadü'l-Mesir

Fi İlmi't-Tefsir

4

Tercüme
Doç. Dr. ABDÜLVEHHAB ÖZTÜRK

KAHRAMAN YAYINLARI

ZADÜ'L-MESİR

Fİ İLMİ'T-TEFSİR

4. CİLT

Ofset Hazırlık
Yedigece
•
Baskı
Ofis Matbaa Ltd. Şti.
Davutpaşa Kışla Cd. 75/386 Topkapı-İst.
Sertifika No: 14973

•
İstanbul
2009
•
ISBN 978-975-7954-40-8 (Takım)
ISBN 978-975-7954-42-2 (4.Cilt)

KAHRAMAN
YAYINLARI
Merkez:
Davutpaşa Cd. TİM-2 12/322 Topkapı-İstanbul
Tel: 0212 613 83 05 Fax: 0212 565 25 84
info@kahramanyayinlari.com
Şube:
Çatalçeşme Sk. 19/1 Kat: 4 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 0212. 512 32 69

İMAM EBU'L – FEREC
CEMALÜDDİN ABDURRAHMAN ALİ
İBN MUHAMMED CEVZİ

Kur'an-ı Kerim Tefsiri

ZADÜ'L–MESİR
Fİ İLMİ'T–TEFSİR

Tefsir İlminde Yolculuk Azığı

4. CİLT

TERCÜME:
DOÇ. DR. ABDÜLVEHHAB ÖZTÜRK

KAHRAMAN YAYINLARI

BU CİLTTE YER ALAN SURELER

18-KEHF SURESİ

Mekke'de inmiştir.

110 ayettir.

İNİŞ SEBEBİ

Ebu Salih, İbn Abbas'tan Kehf suresinin Mekki olduğunu rivayet etmiştir. Hasen, Mücahit ve Katade de böyle demişlerdir. Bunda müfessirlerin icmaı vardır, buna muhalefet edeni bilmiyoruz. Ancak İbn Abbas ile Katade'den bir ayetin medeni olduğu rivayet edilmiştir, o da: "Vasbir nefseke" *(Kehf: 28)* ayetidir.

Mukatil de: Başından "saiden cüreze"ye kadar *(Kehf: 8)* Medeni ve "innellezine amenu ve amilussalihati" (107, 108) ayetlerinin de Medeni, diğerlerinin ise Mekki olduğunu söylemiştir.

Ebudderda da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kim Kehf'in başından on ayet ezberler de Deccal ile karşılaşırsa, ona zarar vermez, kim de Kehf'in son ayetlerini ezberlerse kıyamet gününde onun için nur olur.[1]

---

1 - Müslim, Salatül Müsafirin ve Kasruha, hadis no. 257; Ahmed, Müsned, 4/449.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ٓي اَنْزَلَ عَلٰى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا ﴿١﴾ قَيِّمًا لِيُنْذِرَ
بَأْسًا شَد۪يدًا مِنْ لَدُنْهُ وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِن۪ينَ الَّذ۪ينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ اَنَّ لَهُمْ
اَجْرًا حَسَنًا ﴿٢﴾ مَاكِث۪ينَ ف۪يهِ اَبَدًا ﴿٣﴾ وَيُنْذِرَ الَّذ۪ينَ قَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا ﴿٤﴾
مَا لَهُمْ بِه۪ مِنْ عِلْمٍ وَلَا لِاٰبَٓائِهِمْ كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ
مِنْ اَفْوَاهِهِمْ اِنْ يَقُولُونَ اِلَّا كَذِبًا ﴿٥﴾ فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ
عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ اِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهٰذَا الْحَد۪يثِ اَسَفًا ﴿٦﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Hamdolsun O Allah'a ki kuluna kitabı indirdi ve onun için bir eğrilik kılmadı.

2 – Dosdoğru olarak (indirdi) ki, kendi katından şiddetli bir azapla korkutmak ve iyi ameller işleyenler için, muhakkak onlara güzel bir mükafat olduğunu müjdelemek için.

3 – Onun içinde ebedi kalıcılar olarak.

4 – "Allah evlat edindi" diyenleri uyarmak için.

5 – Ne onların ne de atalarının bu hususta hiçbir bilgisi yoktur. Ağızlarından çıkan bu söz ne büyüktür! Onlar ancak yalan söylüyorlar.

6 – Belki de sen, bu söze (Kur'an'a) iman etmiyorlar diye arkalarından üzülerek kendini helak edeceksin!

"Allah'a hamd olsun": Bunu Fatiha'nın başında şerh etmiş bulunuyoruz. Burada kulundan maksat, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem, kitaptan maksat da: Kur'an'dır. Onu indirmekle övünmüştür; çünkü özel olarak Peygamber'e ihsan ise de genel olarak bütün insanlaradır. Lügat ve tefsir alimleri şöyle demişlerdir: Bu ayette takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir: Enzele ala abdihil kitabe "kayyimen": Kitabı kuluna dosdoğru olarak indirdi. Ebu Reca, Ebu'l–Mütevekkil, Ebu'l – Cevza, İbn Ya'mur, Nahai ve A'meş, kafın kesri ve yenin fethi ile "kıyemen" okumuşlardır. Biz de bunu En'am: 161'de tefsir etmiş bulunuyoruz.

"Onun için bir eğrilik kılmadı": Yani onda bir ihtilaf yeri koymadı, demektir. Eğriliğin tefsiri de Al-i İmran: 99'da geçmiştir.

"Liyünzire be'sen şediden": Şiddetli azapla korkutmak için, "min ledünhü": Yani kendi katından ve tarafından demektir. Mana da: Kafirleri korkutmak içindir. "Ve yübeşşirel mü'mininellezine yamelunes salihati enne lehüm": Bienne lehüm, demektir (yani orada mukadder be edatı vardır, demektir. Mütercim). "Güzel bir mükafat": O da cennettir. "Makisine": Orada kalırlar, bu, hal olarak mansuptur. "Korkutmak için": Allah'ın azabıyla, "Allah evlat edindi diyenlenleri": Onlar da Uzeyr Allah'ın oğludur diyen Yahudiler, Mesih Allah'ın oğludur diyen Hıristiyanlar ve Melekler Allah'ın kızlarıdır diyen müşriklerdir. "Onların bunda yoktur": Yani bu sözde yoktur, demektir, "min ilm": Bilgisi; çünkü onlar bunu Allah'a iftira ederek dediler. "Ataları için de yoktur": Bunu diyen ataları. "Kebüret" büyük oldu, demektir. "Kelimeten": Cumhur bunu nasb üzere okumuştur. İbn Mes'ud, Hasen, Mücahit, Ebu Rezin, Ebu Reca, Yahya bin Ya'mur, İbn Muhaysın ve İbn Ebi Able, ref ile "kelimetün" okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Kim nasb ile okursa, şöyle takdir eder: Kebüret tilkel kelimetü kelimeten. Kim de ref ile okursa, bir şey takdir etmez, sanki, azume kavlüke (büyük söz söyledin) gibi olur. Zeccac da şöyle demiştir: Kim nasb ederse, mana şöyle olur: Kebüret mekaletühüm: İttehazallahu veleden kelimeten (Allah evlat edindi sözleri büyük oldu). Bu durumda "kelimeten" sözcüğü temyiz olarak mansup olur. Kim de ref ederse, mana şöyle olur: Azumet kelimetün hiye kavluhum ittihazallahu veleden (Allah evlat edindi sözü büyük oldu).

"Ağızlarından çıkan o söz": Yani: O kuru bir sözdür, doğru değildir, doğruluğuna delil yoktur, demektir. "İn yekulune": Demezler, "ancak yalan" derler. Sonra onu onların Müslümanlıklarını kaçırdığına üzülmesinden dolayı kınayıp: "Fealleke bahiun nefseke" dedi. Said bin Cübeyr, Ebu'l – Cevza ve Katade, sinin kesri ile muzaf olarak, "bahiu nefsike" okumuşlardır. Müfessirler ve dilciler şöyle demişlerdir: Belki de sen kendini helak edecek ve öldüreceksin. Ebu Ubeyde, Şair Zürrimme'nin bir beytini delil getirmiştir:

Ey kaderin, ellerinden uzaklaştırdığı şeye
Üzülüp de kendini helak eden kimse!

Eğer: "Nasıl "Fealleke (belki de sen)" der, genellikle bu kelime şüphe için söylenir, Allah Teala ise her şeyi yaratmadan önce bilir?" denilirse,

Cevap şöyledir: Bu şüphe değildir; burada tesbit manası taşıyan soru gizlidir, mana da şöyledir: Kendini mi öldüreceksin?! Onların yüz çevirmelerinden bu kadar uzun uzadıya üzülmen doğru değildir.

Çünkü biz kimin bedbahtlığına karar vermişsek, ona üzülmek fayda vermez. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

"Arkalarından": Yani sana yüz çevirmelerinden sonra, demektir. "Eğer bu söze iman etmezlerse": Yani Kur'an'a, demektir. "Esefen": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Üzüntüden, demektir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Telaştan, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Öfkeden, bunu da Katade, demiştir. *Dördüncüsü:* Pişmanlıktan, bunu da Süddi, demiştir. Ebu Ubeyde: Pişmanlık, özlem ve üzüntüden, demiştir. Zeccac da, esef: Aşırı hüzün veya öfkedir, demiştir. Kad esifer recülü, fehüve esifün diye çekimi yapılır. Şair şöyle demiştir:

İçlerinden birini üzgün görüyorum,
Kara kına yaktığı ellerini böğrüne koymuş vaziyette.

Bu ayet Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in onların imanına daha çok hırs göstermekten men edilmesine işaret etmektedir, çünkü bu, üzüntüden kendini helak etmeye götürebilir.

إِنَّا جَعَلْنَا
مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَهَا لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ﴿٧﴾
وَإِنَّا لَجَاعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَعِيدًا جُرُزًا ﴿٨﴾

7 – Şüphesiz biz, yeryüzündeki şeyleri onların (insanların) hangisi amel yönünden daha güzeldirler deneyelim diye bir süs kıldık.

8 – Gerçekten biz, onun üzerindekini cidden kupkuru bir toprak kılacağız.

"Şüphesiz biz yeryüzündeki şeyleri kıldık": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar erkeklerdir, bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan, demiştir. *İkincisi:* Alimlerdir, bunu Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bu iki görüşe göre "ma" "men" yerinde kullanılmıştır; çünkü kapalı (müphem) vaziyettedir. Bunu da İbn Enbari, demiştir. *Üçüncüsü:* O, yeryüzündeki her şeydir, bunu da Mücahit, demiştir. *Dördüncüsü:* Bitkiler ve ağaçlardır, bunu da Mukatil, demiştir. Mücahid'in görüşü daha geneldir; içine bitkiler, sular, madenler vs. girer.

Eğer: "Yeryüzündeki bazı şeylerin çirkin olup ona süs olmadığını görüyoruz?" denirse,

Cevap şöyledir: Eğer biz: Maksat belli bir şeydir, dersek, mana şöyle olur: Biz yeryüzündeki bazı şeyleri onun için süs yaptık; böylece genel söylenmişse de manası özeldir. Eğer: Onlar erkekler ve alimlerdir, dersek, ibadetleri veya Halıklarına delaletleri için denilmiş olur. Eğer: Bitkiler ve ağaçlardır, dersek, bunların yeryüzü için giysi ve süs yerinde olmasındandır. Eğer: O, üzerindeki her şey için geneldir, dersek, Halıkına delalet etmesindendir. Sanki onlar bu bakımdan onun ziyneti olmuş olur.

"Onları denememiz için": Yani halkı sınamak için, demektir. Mana da: Onlara denek muamelesi yapmak için olur. İbn Enbari şöyle demiştir: Kim: "Yeryüzündeki şeylerden bitkiler kastedilmiştir, derse, lineblüvehüm'deki hum zamiri yerde sakin olanlara ve o ziyneti müşahede edenlere raci olur. Kim de: "Yeryüzündekiler": Erkeklerdir, derse, hum zamiri "ma"ya raci olur, çünkü o da cemi (çoğul) manasınadır, ayetin manası da şöyledir: Onları deneyelim de şu mu yoksa bu mu diye hangisinin daha güzel amel ettiğini görelim. Hasen de şöyle demiştir: Hangisi dünyaya daha az kıymet veriyor, diye. Biz de ayet üzerinde, Hud suresi, ayet 7'de dört mana zikretmiş bulunuyoruz. Sonra Allah, bütün halkına onların yok olacaklarını bildirip: "Gerçekten biz onun üzerindekini cidden kupkuru bir toprak (said) kılacağız" demiştir. Zeccac şöyle demiştir: Said: Üzerinde bitki olmayan yoldur. İbn Enbari de şöyle demiştir. Dilciler şöyle demişlerdir: Said, topraktır, yeryüzüdür. Cürüz ise, Ferra şöyle demiştir: Hicazlılar: Ardun cürüzün ve cürzün; Esedliler: Cerezün ve cürüzün; Temimliler: Ardun cürzün ve cerzün (sükun ile) derler. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Saidül cürüz: Bir şey bitirmeyen sert yerdir. Kurak seneye: Cürüz, sinun ecraz derler ki, kurak ve yağmuru kıt olduğu için böyle derler. Şöyle bir mısra getirmiştir:

Kurak yıllar onları sürükleyip götürdü.

Zeccac şöyle demiştir: Cürüz: Onda bitki bitmeyen yerdir; sanki bitkiyi yiyip bitirir. İbn Enbari şöyle demiştir: Dilciler: Cürüz: Üzerinde bitki kalmayan, bütün bitkileri yiyip bitiren yerdir, demişlerdir. Müfessirler şöyle demiştir: Bu da kıyamet gününde olacaktır, Allah Teala yeri üzerinde ne ot ne de su olmayan dümdüz şekilde yapacaktır.

أَمْ حَسِبْتَ

أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا ﴿٩﴾

إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ

رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا ﴿١٠﴾ فَضَرَبْنَا عَلَىٰ آذَانِهِمْ
فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا ﴿١١﴾ ثُمَّ بَعَثْنَاهُمْ لِنَعْلَمَ أَيُّ الْحِزْبَيْنِ
أَحْصَىٰ لِمَا لَبِثُوا أَمَدًا ﴿١٢﴾

9 – Yoksa sen, Mağara ve Rakîm arkadaşlarının ayetlerimizinden şaşılacak olduklarını mı zannettin?

10 – Hatırla ki o gençler, mağaraya sığınmış da: "Rabbimiz, bize kendi katından bir rahmet ver ve bize işimizden bir doğruluk hazırla" demişlerdi.

11 – Biz de mağara da nice yıllar kulaklarının üzerine vurduk (onları uyuttuk).

12 – Sonra, iki hizipten hangisi eğlendikleri süre bakımından daha iyi sayandır bilelim, diye, onları uyandırdık.

"Yoksa sen; Mağara ve Rakîm arkadaşlarının... olduklarını mı zannettin?": Bu, bir sebep üzerine inmiştir, biz de onu: "Sana ruhtan sorarlar" *(İsra: 85)* ayetinde zikretmiş bulunuyoruz. İbn Kuteybe: "Em hasibte", "ehasibte" manasınadır, demiştir. Kehf ise, müfessirler şöyle demişlerdir: O, dağdaki mağaradır, ancak o daha geniştir. Küçük olursa, gar, derler. İbn Enbari şöyle demiştir: Dilciler: Kehf dağdaki mağara gibi şeydir, demişlerdir.

Rakîm'e gelince, onda altı görüş vardır:

Birincisi: O, kurşun bir levhadır, onda mağara arkadaşlarının adları yazılıdır, bir gün onlardan haberdar olanlar bilsinler diye böyle yapmışlardır. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiş; Vehb bin Münebbih, bir rivayette Said bin Cübeyr ve bir rivayette Mücahit de böyle demişlerdir. Süddi şöyle demiştir: Rakîm: O gençlerin isimlerinin yazıldığı kayadır. Kaya şehrin suruna konulmuştur. Mukatil de şöyle demiştir: Rakîm, iki iyi kimsenin yazdığı bir kitabedir, onlar o gençlerin kaçtığı kraldan imanlarını saklayan iki kimse idiler. Gençlerin durumunu kurşun bir levhaya yazdılar, sonra da onu bir sandığa koyup onu mağaranın kapısını tıkadıkları binanın içine koydular: Olur ki Allah birini onlardan haberdar eder de kitabeyi okudukları zaman bunların hallerini öğrenirler, dediler. Ferra da şöyle demiştir: Levhaya isimleri, dinleri ve kim oldukları yazıldı. Ebu Ubeyde ile İbn Kuteybe de şöyle demişlerdir: Rakîm, faîl veznindedir, mef'ul manasınadır, kitabun merkum da bundandır ki: Yazılı kitap,

demektir. *İkincisi:* O, çıktıkları kentin adıdır, bunu da Ka'b, demiştir. *Üçüncüsü:* Dağın adıdır, bunu da Hasen ile Atıyye, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Rakim, Rumca divit demektir. Bunu da İkrime ile bir rivayette de Mücahid, demişlerdir. *Beşincisi:* Köpeğin ismidir, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *Altıncısı:* Mağaranın bulunduğu vadinin ismidir, bunu da Katade ile Dahhak, demişlerdir.

"Ayetlerimizden şaşılacak olduklarını": Müfessirler: Kelamın manası şöyledir, demişlerdir: Onların en acayip ayetlerimizden olduğunu mu zannettin? Ayetlerimizin içinde ondan daha acayibi vardır; çünkü göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin yaratılması onların kıssalarından daha acayiptir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Sana verdiğim kitap, sünnet ve ilim, onların durumlarından daha şereflidir.

"İz evel fityetü": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Gençler oraya vardılar, orayı kendilerine barınak kıldılar. Fitye, feta'nın çoğuludur, ğulam ve ğılme, sabiyyün ve sıbye gibi. "Fi'le" çoğul isimlerindendir, ona kıyas yapılmaz; mesela: Ğurab ve ğırbe, ğaniyyün ve ğinye, denilmez. Bazı müfessirler de: Fitye: Gençler manasınadır, demişlerdir. Biz de Kuteybi'den şöyle zikretmiştik: Feta, kemale ermiş erkektir. Bunu da "ve min feteyatikümül mü'minat"ta açıklamıştık *(Nisa: 25).*

"Rabbimiz, bize kendi katından ver": Yani senin tarafından, demektir. "Bir rahmet": Yani bir rızık. "Bize hazırla": Bizim için temin et. "İşimizden bir doğruluk": Yani bizi sana yaklaştıracak şeye irşat et, demektir. Mana şöyledir: Bize doğruyu yakalayacak şeyler hazırla. Rüşd, reşd ve reşad: Sapıklığın zıddıdır.

ASHAB-I KEHF KISSASININ ÖZETİ

Alimler onların bu işinin nasıl başladığında ve mağaraya gelme sebebinde üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Onlar gece krallarından kaçtılar, çünkü kendilerini putlara tapmaya davet etmişti. Onlar da köpeği olan bir çobanla beraber kaçtılar, kral da onları dinlerinden dolayı takip etti. Onlar ibadet etmek üzere bir mağaraya sığındılar. İçlerinden biri onlara şehirden yiyecek şeyler satın alıyordu, nihayet bir gün onlara döndü, insanların kendilerini konuştuklarını haber verdi. Onlar da ağladılar, fitneden Allah'a sığındılar. Allah da kulaklarına vurup onları uyuttu. Kral da emir verdi, mağarayı üzerlerine kapattılar, onların uyanık olduklarını zannediyordu. Allah da onların ruhlarını uyku ölümü gibi aldı, köpekleri de aynı hale büründü. Sonra imanlarını saklayan iki adam bunların isimlerini, soylarını ve haberlerini kurşun bir levhaya yazdı-

lar, onu bakır bir sandığa koyup binanın içine bıraktılar ve: Belki Allah mü'min bir kavmi onlardan haberdar eder de durumlarını öğrenirler, dediler. Bu da İbn Abbas'ın görüşüdür. Ubeyd bin Umeyr de şöyle demiştir: Kavimleri onları kaybettiler, onları aradılar, Allah da onları kör edip onlardan haberdar etmedi. Onlar da isimlerini ve soylarını bir levhaya yazdılar: Falan oğlu falan, bunlar krallarımızın çocuklarıdır, onları şu ayda, şu yılda ve filan memlekette kaybettik, dediler. Levhayı kralın hazinesine koydular ve: Mutlaka bir gün bir şeyler olur, dediler.

İkincisi: Havarilerden biri Ashab-ı Kehf'in şehrine geldi, oraya girmek istedi, ona: Onun kapısında bir put vardır, kimse ona secde etmeden oraya giremez, dediler. O da oraya girmek istemedi; şehre yakın bir hamama gitti, orada ücretle çalışmaya başladı. Şehirden birkaç genç onunla ilgilendi, o da onlara gökten, yerden ve ahiretten haber verdi. Onlar da ona iman edip onu tasdik ettiler. Nihayet bir gün kralın oğlu bir kadınla geldi, kadınla beraber hamama girmek istedi. Havari de buna mani oldu; o da küfredip içeri girdi. Kendisi de kadın da hamamda öldüler. Kral geldi, ona: Oğlunu hamamın sahibi öldürdü, dediler. O da kaçtı. Kral; "Yanında kimler vardı?" dedi. Onlar da gençlerin isimlerini verdiler, Onları aradılar, onlar da şehirden çıktılar. Ekini olan bir arkadaşlarına uğradılar, o da onlar gibiydi. O da köpeğiyle beraber onlarla gitti, gece olunca mağaraya sığındılar: Burada geceleyelim, sonra inşallah sabah olunca düşünürüz, dediler. Allah da kulaklarının üzerine vurup onları uyuttu. Kral ve arkadaşları onları takibe çıktılar; onların mağaraya girdiklerini fark ettiler. Ne zaman bir adam mağaraya girmek istese, korkardı. Biri krala: "Sen: "Eğer onları yakalarsam öldürürüm?" demedin mi?" dedi. O da: Evet, dedi. O da: Öyleyse mağaranın kapısını ör, açlıktan ve susuzluktan ölsünler, dedi. O da öyle yaptı. Bu da Vehb bin Münebbih'in görüşüdür.

Üçüncüsü: Onlar şehrin büyüklerinin ve eşrafının oğulları idiler, çıkıp şehrin arkasında randevu vermeden buluştular; içlerinden biri, ki en yaşlılarıdır: Ben içimde öyle bir şey hissediyorum ki hiçbirinizin içine gelmemiştir, dedi. Onlar da: "Nedir?" dediler. O da: Ben içimde benim Rabbimin gökleri ve yeri yarattığını hissediyorum, dedi. Hepsi birden kalkıp: Rabbimiz Göklerin ve yerin Rabbidir, dediler. Mağaraya girmeye karar verdiler. Orada Allah'ın dilediği kadar kaldılar. Bu da Mücahid'in görüşüdür. Katade de şöyle demiştir: Onlar Rum krallarının çocuklarıdır, kendilerine has olan dinleriyle mağaraya sığındılar, Allah da kulaklarına vurarak onları uyuttu.

Ashab-ı Kehfin uykularından uyanmalarının sebebine gelince: İkrime şöyle demiştir: Müslüman bir ümmet geldi, kralları da Müslüman idi, ruh ve ceset hakkında ihtilaf ettiler; biri: Ruh ile ceset birlikte dirilir, dedi. Biri de: Yalnız ruh dirilir, ceset toprakta çürür, yok olur, dedi. Bu anlaşmazlıkları kralı sıktı, o da kalkıp çul giydi ve külün üzerine oturdu. Onlara bir mucize göstermesi için Allah'a dua etti. Allah da Ashab-ı Kehfi uykusundan uyandırdı. Vehb bin Münebbih şöyle demiştir: Yağmura tutulan bir çoban mağaraya geldi: Şu mağarayı açsam da koyunlarımı yağmurdan oraya soksam, dedi. Uğraşmasının sonunda kapısını açtı. Allah da ertesi sabah onların ruhlarını geri gönderdi. İbn Saib de şöyle demiştir: Mağaranın bulunduğu yerin sahibi koyunlarına bir ağıl yapma ihtiyacı duydu, o seti yıktı, mağaranın kapısı açıldı. İbn İshak da şöyle demiştir: Allah o memleket halkından birinin içine o yapıyı yıkıp koyunlarına bir ağıl yapmayı düşürdü. O da taşları sökmek için iki işçi kiraladı, onlar da duvarı söküp mağaranın ağzını açtılar. Onlar da neşe içinde oturdular, birbirlerine selam verdiler, ne yüzlerinde ne de vücutlarında garipseyecek bir şey görmüyorlardı. Tam yattıkları gibi kalkmışlardı. Krallarının kendilerini aradığını sanıyorlardı. Namaz kıldılar, harcama işiyle uğraşan Yemliha'ya: Git, insanlara kulak ver, hakkımızda ne diyorlar. Git, bize yiyecek ara, dediler. O da elbiselerini değiştirdi, tebdil-i kıyafet etti. Çıktı, mağaranın ağzından bir taşın çıkarıldığını gördü, şaşırdı, sonra gizlice ve bir kimsenin kendini görür de krala gider korkusu ile çıktı. Şehrin kapısını görünce üzerinde imana işaret eden alamet gördü; şaşırdı; orasının bildiği şehir olmadığını zannetti. Bilmediği birtakım insanlar gördü, daha da şaşırdı: Her halde ben uyuyorum, dedi. Oraya girince İsa adına yemin eden insanlar gördü, kalktı, belini bir duvara yasladı ve içinden: Allah'a yemin ederim ki, bunun ne olduğunu bilmiyorum, daha dün akşam yeryüzünde İsa'nın adını anan bir kimse yoktu, bugün ise onun adını andıklarını duyuyorum. Belki de bu, benim bildiğim şehir değildir. Allah'a yemin ederim ki ben şehrimizin yakınında bir şehir olduğunu bilmiyorum, dedi. Şaşkın vaziyette kalktı, gümüş para çıkararak onu bir adama verdi: Bana yiyecek ver, dedi. Adam paranın nakşına bakıp şaşırdı; sonra onu bir başkasına verdi. Onlar da birbirlerine attılar, şaşıyorlar, kendi aralarında konuşuyorlardı: Bu, bir hazine bulmuş, dediler. Onlardan korktu, kendisini tanıdıklarını zannetti: Yiyeceğinizi alın, benim ona ihtiyacım yok, dedi. Ona: "Ey delikanlı, sen kimsin? Allah'a yemin ederiz ki sen bir gömü bulmuşsun, onu saklamak isti-

yorsun. Bizi de ortak et, yoksa seni hükümdara götürürüz, seni öldürür, dediler. Ne diyeceğini bilemedi. Pelerinini boynuna doladılar, o ise ağlıyor ve: Kardeşlerimden ayrıldım, keşke başıma geleni bilseler, diyordu. Onu şehri idare eden iki kişinin yanına götürdüler: Onlar da: "Bulduğun hazine nerede?" dediler. O da: Ben hazine bulmadım, ancak bu, atalarımın parasıdır, bu da o şehrin sikkesidir. Allah'a yemin ederim ki ne yapacağımı ve size ne diyeceğimi bilmiyorum, dedi. Mücahit diyor ki: Ashab-ı Kehfin gümüş paraları, deve pabucu gibi idi. Onlar: "Sen kimsin? Babanın adı nedir?" dediler. O da: Anlattı, onu tanıyan birini bulamadılar. Biri: Sen bizimle alay mı ediyorsun, bu memleketin hazineleri bizim elimizdedir, bizde bu paranın benzeri ne bir dirhem ne de bir dinar yoktur. Şimdi emrederim, sana şiddetli işkence ederler, sonra bu hazineyi itiraf edinceye kadar seni hapse atarım, dedi. Yemliha da: Size soracağım şeye cevap verin, eğer bunu yaparsanız, size doğruyu söylerim, dedi. Onlar da: Sor, dediler, o da: "Kral Dakyanus ne yaptı?" dedi. Onlar da: Bugün yeryüzünde Dakyanus adında bir kral bilmiyoruz; o, eski zamanın kralı idi, çok önceleri öldü, dediler. O da: Allah'a yemin ederim ki dediğime inanmayacaksınız, biz bir grup genç idik, kral bizi putlara tapmaya ve heykellere kurban kesmeye zorladı; biz de dün akşam ondan kaçtık ve uyuduk. Uyanınca da ben arkadaşlarım için yiyecek almak üzere çıktım, işte ben gördüğünüz gibiyim. Benimle beraber mağaraya gelin, size arkadaşlarımı göstereyim, dedi. Onunla beraber şehir halkı da gittiler, arkadaşları ise geciktiği için yakalandığını zannediyorlardı. Onlar bu korku içinde iken sesler ve at kişnemeleri işittiler. Bunları Dakyanus'un adamları zannettiler. Namaza durdular. Birbirlerine selam verdiler. Yemliha ağlayarak yanlarına gitti, onlar da ağladılar ona durumu sordular. O da onlara haber verdi, bütün hikayeyi anlattı. Onlar da bunların Allah'ın emriyle uyuduklarını ve insanlara ibret olmak ve yeniden dirilmeyi tasdik etmek için uyandırıldıklarını anladılar. İnsanlar isimlerinin ve kıssalarının yazıldığı kitabeye baktılar; şaşırdılar ve krallarına haber gönderiler. O da geldi, boyunlarına sarılıp ağladı: Onlar da: Seni Allah'a ısmarlıyor, seni selamlıyoruz. Allah seni muhafaza etsin, mülkünü de muhafaza etsin, dediler. Kral ayakta iken onlar yattıkları yerlere döndüler, aziz ve celil olan Allah ruhlarını kabzetti. Kral her birine birer altın tabut yapılmasını emretti, akşam olunca onları rüyasında gördü: Biz altın ve gümüşten yaratılmadık, fakat biz, topraktan yaratıldık, bizi Allah Teala'nın dirilteceği güne kadar mağarada olduğumuz gibi toprağın

üzerine bırak, dediler. İnsanlar onların yanından korku ile çıkınca Allah Teala onları gözden kaybetti; kimse onların yanına giremedi. Kral da emretti, mağaranın kapısına namaz kılmak için bir mescit yapıldı, her sene onlar için büyük bir bayram yapıldı. Şöyle de denilmiştir: Yemliha insanlarla beraber gelince: Beni bırakın, arkadaşlarımın yanına girip onlara müjde vereyim; eğer sizi benimle beraber görürlerse, onları korkutursunuz, dedi. Girdi, onları müjdeledi, Allah da ruhlarını kabzetti. İnsanlar içeri girdiler, baktılar ki cesetlerinden hiçbir şey bozulmamış, ancak cansız idiler. Kral: Bu, Allah'ın size gönderdiği bir mucizedir, dedi.

"Kulaklarının üzerine vurduk": Zeccac: Mana, onları uyuttuk, işitmelerine mani olduk; çünkü uyuyan kimse ses işitirse uyanır, demiştir. "Adeden": İki şekilde mansuptur:

Birincisi: Mastar olarak, mana da: Tuaddü adeden, demektir.

İkincisi: Sinin'in sıfatı olarak, mana da: Sinine zate adedin, demektir. Sayılan bir şeyde sayılanın zikredilmesi, o şeyin çokluğunu tekit etmek içindir. Çünkü az olursa miktarı anlaşılır, çok olursa, sayılmaya ihtiyaç duyulur. "Sonra onları uyandırdık (sümme baasnahüm)": Uykularından, demektir. Ölümden hayata veya uykudan uyanıklığa dönen için: Meb'us, denir. Çünkü onu hareket ve atılmaktan men eden şey, zail olmuştur. "Sinine adeden"in manasında şöyle de denilmiştir: Onlarda (küsur) aylar ve günler yoktu, seneler tam idi. Bunu da Maverdi, demiştir.

"Lina'leme eyyül hizbeyni (iki hizipten hangisi olduğunu bilelim diye)": Müfessirler, görelim diye, demişlerdir. Bazıları da: Siz bilesiniz diye, demişlerdir. Ebu'l – Cevza, Ebu İmran ve Nahai, yenin zammesi ile meçhul olarak "liyu'leme" okumuşlardır. "İki hizipten hangisi": İki hiziple: Ashab-ı Kehfin kavminden mü'minler ve kafirler kastedilmiştir. "Eğlendikleri süreyi daha iyi sayan": Bilelim ki onu bunlar mı iyi saymış yoksa onlar mı? Sanki aralarından ayrılmalarından (mağaraya çekilmelerinden) sonra ne kadar uyudukları hakkında tartışmışlar, Allah Teala da bunu açıklamak ve meydana çıkarmak için onları uyandırmıştır. Katade şöyle demiştir: İki grubun ne mü'minlerinin ne de kafirlerinin ne kadar yattıkları hakkında bilgileri yoktu. Mukatil de şöyle demiştir: Onlar uykularından uyanınca şüphe kalktı, ne kadar kaldıkları gerçeği bilindi. Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Kelamın manası şöyledir: Biz onları uyandırdık ki iki hizbin ne kadar uyudukları hakkındaki ihtilafları anlaşılsın, çünkü onda ibret vardı.

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُمْ بِالْحَقِّ
اِنَّهُمْ فِتْيَةٌ اٰمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَاهُمْ هُدًى ﴿١٣﴾ وَرَبَطْنَا
عَلٰى قُلُوبِهِمْ اِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ لَنْ نَدْعُوَا مِنْ دُونِهِ اِلٰهًا لَقَدْ قُلْنَا اِذًا شَطَطًا ﴿١٤﴾
هٰٓؤُلَٓاءِ قَوْمُنَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ اٰلِهَةً لَوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ
بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍ فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا ﴿١٥﴾

13 – Biz sana onların haberini doğru olarak anlatıyoruz. Şüphesiz onlar Rablerine iman eden gençlerdir. Biz de onların hidayetlerini artırdık.

14 – Kalplerini bağladık (güçlendirdik). Hani, kalkmışlar: "Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir. O'ndan başkasına asla İlah demeyiz. O zaman gerçekten saçma bir söz söylemiş oluruz" demişlerdir.

15 – "Şunlar ki kavmimizdir, O'ndan başka İlahlar edindiler. Onlara açık bir delil getirselerdi, ya! Allah'a karşı yalan uyduran-dan daha zalim kimdir?"

"Biz sana onların haberini anlatıyoruz": Yani gençlerin haberini. "Doğru olarak": Yani hak ile.

"Biz de onların hidayetini artırdık": Yani onlara imanda sebat verdik. "Kalplerini bağladık": Yani onlara sabrı ilham ettik. "Hani kalkmışlardı": Kralları Dakyanus'un karşısında. "Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir, demişlerdi": Çünkü o, insanları putlara tapmaya davet ederdi; Allah da onları esirgedi; onlar da krala isyan ettiler. Hasen şöyle demiştir: Kavimlerinin içinde kalktılar, onları tevhide, Allah'ın birliğine davet ettiler. Şöyle de denilmiştir: Bu, hikayenin başında anlattığımız gibi şehir dışında toplandıkları zaman kendi aralarında söyledikleri sözdür. Şatat ise: Haksızlık ve zulümdür. Zeccac şöyle demiştir: Şatterrecülü ve eşatta denir ki: Haksızlık etmektir. Sonra gençler şöyle dediler: "Bunlar kavmimizdir": Yani Dakyanus'un zamanındaki kastediyorlar, "O'ndan başka İlahlar edindiler": Putlara taptılar. "Levla ye'tuna aleyhim": Putlara ibadet için getirselerdi, ya, "Açık bir delil": Yani kesin bir kanıt. Neden "aley

him" dedi? Hâlbuki putlar müennestir? Çünkü kafirler onlara akıl ve iyiyi kötüyü ayırma gücü vermişlerdi. O nedenle erkek insanlar gibi muamele edildiler.

"Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kimdir?": O'nun ortağı olduğunu iddia edenden daha zalim kimdir, demektir.

وَاِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ اِلَّا اللّٰهَ فَأْوُۥا اِلَى الْكَهْفِ
يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِه۪ وَيُهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ اَمْرِكُمْ مِرْفَقًا
﴿١٦﴾ وَتَرَى الشَّمْسَ اِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمٖينِ
وَاِذَا غَرَبَتْ تَقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ وَهُمْ فٖي فَجْوَةٍ مِنْهُ
ذٰلِكَ مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ مَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضْلِلْ
فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا ﴿١٧﴾

16 – Madem ki onlardan ve Allah'tan başka taptıkları şeylerden ayrıldınız, öyleyse mağaraya sığının; Rabbiniz size rahmetinden genişçe versin ve size işinizden bir fayda hazırlasın".

17 – Güneşi doğduğu zaman görürsün ki, mağaralarından sağ tarafa meylediyor. Battığı zaman da onları sol taraftan makaslıyor. Onlarsa onun genişçe bir yerindedirler. İşte bu, Allah'ın ayetlerindendir. Allah kime hidayet ederse, o doğru yolu bulmuştur. Kimi de saptırırsa, onun için asla yol gösteren bir dost bulamazsın.

"Madem ki onlardan ayrıldınız": İbn Abbas şöyle demiştir: Bu, Yemliha'nın sözüdür, o, mağara arkadaşlarının reisi idi. Onlara: Madem ki onlardan bir kenara çekildiniz, yani ayrıldınız, dedi. Onlar demekle, putperestleri kastediyordu. "Allah'tan başka taptıkları": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onların taptıklarından ayrıldınız, Allah hariç, demektir. Çünkü o kavim Allah'a da O'nun yanı sıra tanrılara da tapıyorlardı; gençler ise tanrılara ibadetten uzaklaştılar, Allah'a ibadetten uzaklaşmadılar. Bu, Ata el-Horasani ile Ferra'nın görüşüdür.

İkincisi: Allah'tan gayri taptıklarından uzaklaştınız. Katade, şöyle demiştir: Abdullah (bin Mesud)un Mushafında "vema ya'budune min dunillah" yazılı idi ki bu da tefsiridir.

"Mağaraya sığının": Yani orayı kendinize barınak edin. "Rabbiniz size rahmetinden genişçe versin": Yani size bol rızık versin. "Ve yüheyyi' leküm min emriküm mirfeka": İbn Kesir, Ebu Amr, Asım, Hamze ve Kisai, mimin kesri ve fenin fethi ile: "Mirfeka" okumuşlardır. Nafi ile İbn Amir de, mimin fethi ve fenin kesri ile: "Merfika" okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Hicazlılar, mimin fethi ve fenin kesri ile, "merfika" ve insanın yararlandığı her şey için de böyle derlerken, dirsek için mirfak, derler. Araplar ise her ikisinde de mimi meksur telaffuz ederler. İbn Enbari, ayetin manası şöyledir, demiştir: Rabbiniz size zor işinize karşılık bir kolaylık sağlasın. Şair de şöyle demiştir:

Keşke Zemzem'e karşılık fıçıda soğutulmuş

Ve gece ayazda kalmış içeceğimiz olsaydı.

Manası şöyledir: Zemzem suyu yerine böyle olsaydı. İbn Abbas da: "Yüheyyi' leküm": Kral ve zulmünden korktuğunuz şeyi size kolaylaştırsın ve size rahatlık, yumuşaklık ve lütuf versin, demiştir.

"Güneşi doğduğu zaman görseydin": Mana şöyledir: Eğer onu görseydin anlattığımız şeyi görürdün. "Tezaverü": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr zenin şeddesiyle "tezzaverü" okumuşlar; Asım, Hamze ve Kisai de şeddesiz olarak "tezaverü" okumuşlardır. İbn Amir de "tezverrü" okumuştur, tıpkı "tahmerrü" gibi. Übey bin Ka'b, Ebu Miclez, Ebu Reca ve Cahderi de zenin sükunu, vavdan sonra uzun elif ve şeddeli ra ile "tezvârru" okumuşlardır. İbn Mes'ud, Ebu'l – Mütevekkil ve İbn Semeyfa, (ayın ile) "tezveirrü" gibi radan önce hemze ile "tezveirrü" okumuşlardır. Ebu'l – Cevza ile Ebu Semmak de tenin ve fenin fethi, meftuh vavın şeddesi, rayı da hafif (şeddesiz) olarak "tekevverü" gibi "tezevverü" okumuşlardır. Manası da: Meyleder, sapar, demektir. Zeccac şöyle demiştir: "Tezzaverü"nün aslı "tetezavürü"dür, te zeye idgam edilmiştir. "Takriduhum": Yani onlardan sapar ve onları terk eder, demektir. Şair Zürrimme de şöyle demiştir:

Yolcu kadınlar soldan Müşrif bölgesini,
Sağdan da Fevaris bölgesini makaslayıp geçerler.

Beyitte geçen: Yakrıdne: Terk ederler, demektir. Kard'ın aslı kesmek ve eşyayı birbirinden ayırmaktır. Akrıdni dirhemen de öyledir ki: Bana malından dirhem kes, demektir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Onların mağaraları Büyükayı takımyıldızının karşısında idi, güneş doğarken onlardan sapar içeri girip de ısısı ile onlara eziyet etmez ve renklerini soldurmazdı. Sonra Allah Teala onların mağaranın geniş bir yerinde olduklarını ve onlara soğuk rüzgarın ve tatlı havanın değ-

diğini haber vererek: "Onlar mağaranın geniş yerinde idiler" dedi. Ebu Ubeyde: Geniş alanında demiştir. Fecve'nin çoğulu: Fecevat ve fenin kesri ile fica'dır. Zeccac da şöyle demiştir: Güneşin onlardan uzak tutulması onlar için bir mucizedir, "mağaraları Büyükayı takımyıldızının karşısında idi, sözü kabul görmemiştir.

"İşte bu, Allah'ın ayetlerindendir": Allah'ın hidayet olarak onlara lutuf ve eserine, güneşi onlardan çevirmesine, onlara verilen korkuya, öyle ki ne zalim kral ne de başkası yanlarına girememişti, bütün bunlara işarettir. "Allah'ın ayetlerindendir": Yani O'nun kudret ve lütfunu gösteren delillerindendir. "Allah kime hidayet ederse": Bu, o kavmi hidayet edenin kendisi olduğunu açıklamasıdır; eğer öyle olmasa idi hidayeti bulamazlardı.

وَتَحْسَبُهُمْ أَيْقَاظًا وَهُمْ
رُقُودٌ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ وَكَلْبُهُمْ
بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ
مِنْهُمْ فِرَارًا وَلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْبًا ﴿١٨﴾

18 – Onları uyanıklar zannedersin, hâlbuki onlar uyuyorlar. Onları sağ yanlarına ve sol yanlarına çeviriyoruz. Köpekleri de kollarını eşiğe / geniş yere yaymıştır. Eğer onlara varsaydın muhakkak kaçarak onlardan arkanı dönerdin ve için korku dolardı.

"Onları uyanıklar zannedersin": Yani onları görseydin, uyanıklar zannederdin. Zeccac: Eykaz: Uyanıklardır, tekili: Yakız ve yakzan'dır, çoğulu da: Eykaz'dır, demiştir. Rukud ise: Uyuyanlardır. Ferra da şöyle demiştir: Eykaz'ın tekili: Yekuz ve yekız'dır. İbn Saib de şöyle demiştir: Onların uyanık zannedilmeleri uyurlarken gözlerinin açık olmasındandır. Uyanık zannedilmeleri: Sağa sola dönmelerindendir, diyenler de olmuştur. Bazı ilim adamları da, gözlerinin açık olma hikmetini şöyle izah etmişlerdir: Eğer devamlı kapalı olsa idi, gözleri erirdi.

"Ve nükallibühüm": Ebu Reca meftuh te, sakin kaf ve şeddesiz meksur lam ile "Ve taklibuhum" okumuştur; Ebu'l – Cevza ile İkrime de öyle, ancak nun ile "ve naklibuhum" okumuşlardır. "Sağ yanına": Yani sağlarına ve sollarına çeviriyoruz, demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: Her sene iki defa çevriliyorlardı: Altı ay bir tarafa, altı ay da bir tarafa. Bu da bedenleri çürümesin diye yapılıyordu. Mücahit de

şöyle demiştir: Onlar üç yüz sene bir yanları üzerine kaldılar, sonra da dokuz sene öbür yanlarına çevrildiler.

"Köpekleri de kollarını eşiğe yaymıştır": Burada köpeklerinin de aynı şekilde uykuya daldığını haber vermiştir. Ancak gözle bakıldığı zaman uyanık zannedilirdi. Vasid hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: O, mağaranın avlusudur, bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Said bin Cübeyr, Mücahit, Dahhak, Katade ve Ferra da böyle demişlerdir. Ferra şöyle demiştir: Vasid ve asid ikisi de lügattir, tıpkı: İkaf ve vikaf, errehtül kitabe ve verrahtü, vekkettül emre ve ekkettü gibi. Hicazlılar: Vasid, Necitliler ise: Asid, derler. O da ağıl ve avludur.

İkincisi: O, kapıdır, bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Süddi de böyle demiştir. İbn Kuteybe, mana şöyle olur, demiştir: Köpekleri kapıda kollarını döşemiş duruyordu. Şair de şöyle demiştir:

Açık bir yerde, kapısı kapanmaz benim üzerime,
İyiliğimi de kimse inkar edemez.

Üçüncüsü: O, said yani topraktır. Bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Said bin Cübeyr ile Mücahit de, onlardan gelen bir rivayette böyle demişlerdir.

Dördüncüsü: O, kapının eşiğidir, bunu da Ata, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bu, çok hoşuma gidiyor, çünkü Araplar: Evsıd babeke derler ki: Kapını kapat, demektir. "İnneha aleyhim mu'sadeh" *(Hümeze: 8)* kavli de böyledir ki, cehennem onların üzerine kapanmıştır, demektir. Aslı: Kapı kapandığı zaman kapının eşiğe bitişmesidir. Bunu izah eden şeylerden biri de şudur: Köpeği avluya koyduğun zaman mağaranın dışında kalır. Eğer onu eşiğe alırsan, mağaranın içinde kalabilir. Mağaranın her ne kadar kapısı ve eşiği yoksa da, köpek eşik ve kapı yerinde duruyordu, demektir; istiare yolu ile böyle denilmiştir.

"Levittala'te aleyhim": A'meş ile Ebu Husayn vavın zammı ile "levuttala'te" okumuşlardır. "Muhakkak arkanı döner onlardan kaçardın": Korkundan dolayı. "Velemuli'te": Asım, İbn Amir, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, şeddesiz ve hemzeli olarak "velemuli'te" okumuşlardır. İbn Kesir ile Nafi de şeddeli ve hemze ile "velemulli'te' okumuşlardır. "Ru'ba": Panik ve korkudan demektir. Şöyle ki Allah Teala onlara bir korku vermişti ki yanlarına kimse girmesin. Onların saçları ve tırnakları çok uzamıştı, onun için eğer birileri onları görseydi, korkusundan kaçardı. Bunu da Zeccac hikaye etmiştir.

وَكَذٰلِكَ بَعَثْنَاهُمْ
لِيَتَسَاءَلُوا بَيْنَهُمْ قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ قَالُوا لَبِثْنَا
يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالُوا رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ فَابْعَثُوا
أَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هٰذِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ فَلْيَنْظُرْ أَيُّهَا أَزْكٰى
طَعَامًا فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ وَلْيَتَلَطَّفْ وَلَا يُشْعِرَنَّ
بِكُمْ أَحَدًا ﴿١٩﴾ إِنَّهُمْ إِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ
أَوْ يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ وَلَنْ تُفْلِحُوا إِذًا أَبَدًا ﴿٢٠﴾

19 – Böylece onları aralarında sormaları için uyandırdık. İçlerinden bir sözcü: "Ne kadar kaldınız?" dedi. Onlar da: "Bir gün yahut bir kısmı" dediler. Dediler: "Rabbiniz ne kadar kaldığınızı daha iyi bilir. Birinizi şu gümüş paranızla şehre gönderin de hangi yiyecek daha temiz ise baksın, ondan size bir rızık getirsin. Dikkat etsin ve sakın sizi kimseye sezdirmesin".

20 – "Çünkü onlar sizden haberdar olurlarsa, sizi taşla öldürürler yahut sizi kendi dinlerine döndürürler. O zaman da asla iflah olmazsınız".

"Böylece onları uyandırdık": Yani onlara bu zikrettiğimiz şeyleri yaptığımız gibi, onları o uykudan da uyandırdık. " Sormaları için": Yani ne kadar kaldıkları hakkında soru sorsun ve tartışsınlar, diye. Soru sormaları onların hallerinden ibret almayı doğurur. "İçlerinden bir sözcü: "Ne kadar kaldınız?" dedi. Yani mağaraya girdikten sonra ne kadar zaman geçti, demektir. "Onlar da: Bir gün yahut bir kısmı, dediler": Çünkü onlar sabah erkenden içeri girdiler, Allah Teala da onları gündüzün sonunda uyandırdı. Bunun için: Bir gün, dediler. Güneşi görünce. "Yahut bir kısmı" dediler. "Ne kadar kaldığınızı Rabbiniz daha iyi bilir, dediler": İbn Abbas şöyle demiştir: Bunu diyen, başkanları olan Yemliha idi, bunun ilmini Allah Teala'ya iade etti. Başka bir rivayette de: Bunu Mekselina, dedi, demiştir ki o, en büyükleri idi. Ebu Süleyman şöyle demiştir: Bu, içlerinden daha çok kaldıkları geçtiğini gösterir. Şöyle de denilmiştir: Böyle demeleri saç ve tırnaklarının çok uzadığını görmüş olmalarındandır.

"Birinizi gönderin": İbn Enbari şöyle demiştir: Neden "ahadeküm" dedi de vahideküm demedi? Çünkü övülen ve tazim edilen o kişi karışmasın. Çünkü Araplar: Raeytü ahedel kavmi derler, reaeytü vahidel kavmi, demezler. Ancak önemli kişi olduğunu bildirmek isterlerse vahidel kavmi, derler. Burada sıradan biri kastedilmiş, en şereflileri demek istenmemiştir.

"Biverikıküm": İbn Kesir, Nafi, İbn Amir, Kisai, Hafs da Asım'dan rivayetle, meksur ve şeddesiz ra ile "verikıküm" okumuşlardır; Ebu Amr, Hamze, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, sakin ra ile okumuşlardır. Ebu Amr'dan da hafif şeddeli gösterir şekilde okuduğu rivayet edilmiştir. Zeccac da: O zaman tam kâf olur (verikküm) demiştir. Ferra şöyle demiştir: Verik, hicaz halkının şivesidir. Temimliler: Verk, derler. Bazı Araplar da meksur vav ile "El – Virk, derler. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Verik, sikkeli olsun olmasın gümüştür. Arfece hadisi de bunu gösterir ki: Verik'ten takma burun edindi, denilmiştir.

"Şehre": Çıktıkları şehri kastediyorlar, adı: Daksus idi. Bugün, Tarsus denen şehir de denilmiştir.

"Baksın hangisi": Şehir halkından hangisi, demektir. "Yiyeceği daha temiz": Müfessirlerin bunun manasında altı görüşleri vardır:

Birincisi: Kesimi helal olan, bunu İbn Abbas ile Ata, demişlerdir Şöyle ki onların şehir halkının çoğunluğu kafir idiler, putları için kurban keserlerdi. İçlerinde imanlarını gizleyen bir topluluk da vardı *İkincisi:* Yiyeceği helal, demektir. Bunu da Said bin Cübeyr, demiştir Dahhak da şöyle demiştir: Onların mallarının çoğu gasb idi. Mücahit de şöyle demiştir: Arkadaşlarına: İçinde ne zulüm ne de gasp olan yiyeceği satın alma, dediler. *Üçüncüsü:* Ezkâ, daha çok demektir, bunu da İkrime, demiştir. *Dördüncüsü:* Daha hayırlı, yani daha kaliteli, demektir. Bunu da Katade, demiştir. *Beşincisi:* Daha temiz, demektir. Bunu da İbn Saib ile Mukatil, demişlerdir. *Altıncısı:* Daha ucuz, bunu da Yeman bin Reyyab, demiştir. İbn Kuteybe: Aslında zekâ artma ve çoğalma manasınadır, demiştir.

"Size ondan bir rızık getirsin": Yani yiyeceğinizi demektir. "Dikkat etsin": İyi baksın, kimsenin fark etmemesine çalışsın, demektir. "Sizi sezdirmesin": Yani kimseye yerinizi bildirmesin, demektir. "Çünkü onlar haberdar olurlarsa": Yani durumu fark eder, sizi görürlerse, "sizi taşla öldürürler": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Sizi öldürürler, bunu İbn Abbas, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Sizi taşa tutarak öldürürler. *İkincisi:* Sizi tanımadıkları için elleriyle taşlarlar, bunu da Hasen, demiştir. *Üçüncüsü:* Size

sövmek için dilleriyle laf atarlar. Bunu da Mücahit ile İbn Cüreyc, demiştir.

"Yahutta sizi kendi milletlerine döndürürler": Yani kendi dinlerine, demektir. "O zaman asla iflah olmazsınız": Yani dinlerine dönerseniz, ne dünyada ne de ahirette mutlu olamazsınız, demektir.

وَكَذٰلِكَ اَعْثَرْنَا عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُوٓا اَنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَاَنَّ السَّاعَةَ
لَا رَيْبَ فِيهَا اِذْ يَتَنَازَعُونَ بَيْنَهُمْ اَمْرَهُمْ فَقَالُوا ابْنُوا
عَلَيْهِمْ بُنْيَانًا رَبُّهُمْ اَعْلَمُ بِهِمْ قَالَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلٰٓى اَمْرِهِمْ
لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِدًا ﴿٢١﴾

21 – Böylece onları fark ettirdik ki, şüphesiz Allah'ın va'di hak olduğunu ve kıyamette de şüphe olmadığını bilsinler. O zaman işlerini aralarında çekişiyorlardı; "üzerlerine bir yapı yapın. Rableri onları daha iyi bilir" dediler. İşlerine hakim olanlar: "Üzerlerine mutlaka bir mescit edineceğiz" dediler.

"Böylece onları fark ettirdik": Yani onları uyuttuğumuz ve uyandırdığımız gibi, onları fark ettirdik ve göze çarptırdık. İbn Kuteybe, bunun aslı şöyledir, demiştir: Kim gafilken bir şeyi fark ederse, ne olduğunu bilinceye kadar ona bakar; bu nedenle ayetteki i'sar (ayağı takılma) istiare yolu ile bir şeyin bilinip açığa çıkması için kullanılmıştır. İnsanların: Ma a'sertü ala fülanin bisuin kattu (falancadan gözüme hiçbir kötülük çarpmadı) sözü de bundandır.

"Bilsinler ki": Bilmeleri işaret edilen kimseler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar öldükten sonra dirilme hususunda tartışan şehir halkıdır; Allah da bunu bilsinler diye Ashab-ı kehfi gönderdi. "Şüphesiz Allah'ın va'di": Öldükten sonra dirilme ve amellerin karşılığını görme va'di "haktır": Ve kıyametin kopmasında şüphe yoktur. Bu da çoğunluğun görüşüdür.

İkincisi: Onlar Ashab-ı Kehftir, onları uyandırdık ki Allah'ın va'dinin hak olduğunu görsünler. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

"O zaman çekişiyorlardı": Yani o devrin insanları çekişiyorlardı, demektir. İbn Enbari: Mana: Çekişiyorlardı, demektir. Mananın: Çekiştikleri zaman şeklinde olması da caizdir, demiştir.

Çekiştikleri şey üzerinde de beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar yapı ve mescit hakkında çekiştiler; Müslümanlar: Üzerlerine bir mescit yapacağız, çünkü onlar bizim dinimizdendirler, dediler. Müşrikler de: Onların üzerine bir yapı yapacağız, çünkü onlar bizim adetlerimize tabi idiler, dediler. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Onlar ölümden sonra dirilme hakkında tartıştılar; Müslümanlar: Cesetler de ruhlar da dirilir, dediler. Bazıları da ruhlar dirilir, cesetler değil, dediler. Allah da ashab-ı kehfi göndermekle ruhların ve cesetlerin birlikte dirileceğini gösterdi. Bunu da İkrime, demiştir. *Üçüncüsü:* Onlar gençlerin yaptığı şeyi tartıştılar. Bunu da Mukatil, demiştir. *Dördüncüsü:* Onlar ne kadar uyuduklarını tartıştılar. *Beşincisi:* Sayılarında tartıştılar. Bu ikisini Salebi, zikretmiştir.

"Üzerlerine bir bina yapın": Bu binanın arkasında kalarak onları halkın gözünden uzaklaştırın. Bunu diyenler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar o zamanın müşrikleridir, bunu da İbn Abbas'tan zikretmiş bulunuyoruz.

İkincisi: Onlar, ashab-ı kehfi görünce Müslüman olanlardır. Bunu da İbn Saib, demiştir.

"İşlerine hakim olanlar dedi": İbn Kuteybe: Onlar liderler ve reislerdir, demiştir. Müfessirler de: Onlar kral ve üzerlerine mescit yapan mü'min arkadaşlarıdır, demişlerdir. Said bin Cübeyr de: Kral onların üzerine bir kilise yaptı, demiştir.

سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةٌ رَابِعُهُمْ
كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ
وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ بِعِدَّتِهِمْ
مَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءً ظَاهِرًا وَلَا
تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا ﴿٢٢﴾ وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي
فَاعِلٌ ذَٰلِكَ غَدًا ﴿٢٣﴾ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَاذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا
نَسِيتَ وَقُلْ عَسَىٰ أَنْ يَهْدِيَنِ رَبِّي لِأَقْرَبَ مِنْ هَٰذَا رَشَدًا ﴿٢٤﴾

22 – Üçtürler, dördüncüleri köpekleridir; beştirler, altıncıları köpekleridir" diyecekler, karanlığa / gaybe taş atarak. Yedidirler, sekizincileri köpekleridir" diyecekler. De ki: "Rabbim onların sayısını daha iyi bilir". Onları ancak pek azı bilir. Öyleyse onlarla zahiri bir mücadele dışında mücadele etme ve onlar hakkında onlardan hiç kimseden fetva isteme.

23 – Hiçbir şey için: "Gerçekten ben yarın bunu yapacağım" deme.

24 – Meğer ki Allah dileye (inşaallah de). (İnşaallah'ı) unuttuğun zaman Rabbini hatırla ve "umulur ki Rabbim bana doğruya bundan daha yakınını gösterir" de.

"Seyekulune selasetün": Zeccac şöyle demiştir: "Selasetün" manadan anlaşılan mübteda ile merfudur, takdiri şöyledir: Seyekulullezine tenazeu fiemrihim hüm selasetün (tartışanlar: Onlar üçtürler, diyecekler). Bunu diyenler hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Necran Hıristiyanlarıdır, Ashab-ı Kehf hakkında Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile münazara ettiler; Melekîler: Onlar üçtürler, dördüncüleri köpekleridir, dediler. Yakubiler: Onlar beştirler, altıncıları köpekleridir, dediler. Nasturiler de: Onlar yedidir, sekizincileri köpekleridir, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Onlar Ashab-ı Kehfi fark etmeden önceki şehir halkıdır, bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Gaybe / karanlığa taş artarak": Yani kesin olmayan zan ile böyle derler.

Şair Züheyr şöyle demiştir:

Savaş başka değil ancak bildiğiniz ve tattığınız şeydir,
O karanlığa atılan taş değildir (zandan ibaret değildir).

"Vesaminühüm kelbühüm"deki vav ne için gelmiştir? Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onun gelmesi ve gelmemesi birdir, bunu da Zeccac, demiştir.

İkincisi: Vavın "ve saminühüm kelbühüm (sekizincileri köpekleridir) kavlinin başına gelmesi, onun geçen iki cümlede de irade edildiğini göstermek içindir; burada zikretmekle onun daha öncekilerde de irade edildiğini bildirmiş oldu. Hazfedilmesi ise, sadece dile kolaylık sağlamak içindir. Bunu da Ebu Nasr, "Luma" şerhinde zikretmiştir.

Üçüncüsü: Onun gelmesi kıssanın orada bittiğini ve sözün tamamlandığını gösterir. Yine bunu da Zeccac zikretmiştir. Bu da Mukatil bin Süleyman'ın görüşüdür. Çünkü vav, daha önceki sözün bittiğini ve ondan sonra yeni bir söz başladığını gösterir. Salebi de şöyle demiştir: Bu vav hüküm ve tahkik vavıdır, sanki Allah Teala onların ihtilaflarını anlatmış, "yedidir derler"de cümle tamam olmuştur, sonra da onların sekiz olduklarına hüküm vermiştir. Bazı tefsirlerde şöyle gelmiştir: Müslümanlar, Hıristiyanların ihtilaf ettiklerini görünce: Onlar yedidir, dediler: Allah Teala da Müslümanların sözünü tasdik etti.

Dördüncüsü: Araplar yedinin üzerine vav ile atıf yapıp: Sittetün, seb'atün ve semaniyetün, derler. Çünkü onlara göre birler basamağı yedidir, tıpkı: "Ettaibunel abidune..." kavlinde olduğu gibi ki, sekizinci sıfatta: "Vennahune anil münker" *(Tevbe: 112)* dedi ve cennetin sıfatında da: "Ve fütihat ebvabuha", cehennemin sıfatında ise: "Fütihat ebvabuha" *(Zümer: 71 - 73)* dedi. Çünkü cehennemin kapıları yedidir, cenetin kapıları ise sekizdir. Bu manayı Ebu İshak Sa'lebi zikretmiştir.

Alimler onların sayısında iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Onlar yedi idiler, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Sekizdir, bunu da İbn Cüreyc ile İbn İshak, demişlerdir. İbn Enbari de şöyle demiştir: "Sekizincileri köpekleridir" kavlinin manasının "köpeğin sahibidir" denilmiştir. Nitekim: Essehau Hatimun (Hatim Tai cömertliktir), eşşi'rü Züheyrün (şiir Züheyr'dir) derler ki: Essehau sehau Hatimin (cömertlik Hatim'in cömertliğidir), eşşi'rü şi'rü Züheyrin (şiir Züheyr'in şi'ridir) demektir. İsimlerine gelince, Hüşeym şöyle demiştir: Mekselina, Yemliha, Tarinus, Sedinis, Serinus, Nevases ve Yeranis. Tefsirlerde isimlerinde ihtilaflar vardır ki ben onları uzatmak istemedim.

Köpeklerinin kime ait olduğunda da üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, rastladıkları bir çobanındır' çoban ve köpeği onların arkasına düştü. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O, avlandıkları bir köpektir, bunu da Ubeyd bin Umeyr, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar bir köpeğe rastladılar, köpek arkalarına düştü; onu kovdular, o da tekrar döndü. Bunu birkaç kere yaptılar; köpek onlara: "Benden ne istiyorsunuz, benden taraf korkmayın, ben

Allah'ı sevenleri severim. Siz uyuyun, ben sizi beklerim, dedi. Bunu da Ka'bu'l – Ahbar, demiştir.

Köpeğin ismi hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: Kıtmir'dir, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir. *İkincisi:* İsmi Rakîm'dir, biz de bunu Said bin Cübeyr'den zikretmiş bulunuyoruz. *Üçüncüsü:* Katmur'dur, bunu da Abdullah bin Kesir, demiştir. *Dördüncüsü:* Humran'dır, bunu da Şuayb el – Cubai, demiştir. Onun sıfatı (donu) hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Kırmızıdır, bunu Sevri hikaye etmiştir. *İkincisi:* Sarıdır, bunu da İbn İshak hikaye etmiştir. *Üçüncüsü:* Başı kırmızı, sırtı siyah, karnı beyaz ve kuyruğu alacadır. Bunu da İbn Saib, demiştir.

"Rabbi a'lemu biiddetihim": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, yenin harekesiyle, diğerleri ise sükunu ile okumuşlardır.

"Onları ancak pek azı bilir": Yani onların sayısını insanlardan ancak azı bilir, demektir. Ata: Pek azı ile ehl-i kitap kastedilmiştir, demiştir. İbn Abbas da: Ben o azdanım, onların, yani Ashab-ı Kehfin sayısı yedidir, çünkü Allah Teala onları saymış, yedide son vermiştir, demiştir.

"Öyleyse onlarla zahiri bir mücadele dışında mücadele etme": İbn Abbas ile Katade: Kimse ile mücadele etme, onların kıssaları ile ilgili anlattığım sana yeter, demişlerdir. İbn Zeyd de şöyle demiştir: Onların sayısında şöyle demenin ötesinde bir tartışma yapma: Sizin dediğiniz gibi değildir, sizin bildiğiniz gibi değildir. "Zahiri tartışma": Açık delille olandır, denilmiştir. Bunu da Maverdi hikaye etmiştir. Mira lügatte: Tartışmadır, mârâ yümâri mümâraten ve miraen denir ki, tartışmak ve mücadele etmektir. İbn Enbari, ayetin manası şöyledir, demiştir: Ancak haber gerçeğini kesin bilen birinin mücadelesi gibi mücadele et, çünkü Allah Teala sana öyle bir şey vermiştir ki içine batıl karışmaz. Mirâ kelimesinin lügatteki karşılığı: Mücadele eden kimsenin öfkesini çıkarmaktır, bu da: Mereytüşşate kavlinden gelir ki: Koyunun sütünü çıkardım, demektir.

"Onlar hakkında fetva isteme": Yani ashab-ı kehf hakkında demektir. "Onlardan": İbn Abbas: Kitap ehlinden, demiştir. Ferra da şöyle demiştir: Ona Hıristiyanlardan Nasturi ve Yakubi denen iki fırka geldi; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem onlara Ashab-ı Kehfin sayılarını sordu, o da bundan men edildi.

"Hiçbir şey için: "Gerçekten ben yarın bunu yapacağım" deme": İniş sebebi şöyledir: Kureyş, Peygamber sallallahu aleyhi ve sel-

lem'den Zülkarneyn'i, ruhu ve ashab-ı kehfi sordular; o da: Yarın size haber veririm, dedi, inşaallah, demedi. Cebrail de, inşaallah demediği için on beş gün gecikti, bu da ona ağır geldi, sonra da bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. Kelamın manası şöyledir: Hiçbir şey için: Ben bunu yarın yapacağım, deme, meğerki, inşaallah, diyesin. Böylece, diyesin sözü söylenmemiştir.

"Unuttuğun zaman Rabbini hatırla": İbn Enbari, bunun manası şöyledir, demiştir: Unutma olayı geçtikten sonra Rabbini hatırla, nitekim: Namaz kıldığın zaman Abdullah'ı hatırla, dersin ki, namaz bittikten sonra, demektir.

Müfessirlerin ayetin manasında üç görüşleri vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: İnşallah demeyi unutup da sonra hatırladığın zaman: İnşallah, de, ister ki bir gün veya bir ay veyahut bir sene sonra olsun. Bunu Said bin Cübeyr ile cumhur, demişlerdir.

İkincisi: "Unuttuğun zaman"ın manası, öfkelendiğin zaman, demektir. Bunu da İkrime demiştir. İbn Enbari de: Akla uzak bir ihtimal değildir, çünkü öfke insana unutturur, demiştir.

Üçüncüsü: Bir şeyi unuttuğun zaman, sana hatırlatması için Allah'ı an. Bunu da Maverdi hikaye etmiştir.

Hüküm: İnşallah demenin faydası, yemin edeni, yemin ettiği şeyi yerine getiremediği takdirde yalandan çıkarmaktır, mesela Musa kıssasındaki: "İnşallah beni sabırlı bulacaksın" *(Kehf: 70)* sözünde olduğu gibi. Musa sabredememiş, inşallah dediği için de yalandan kurtulmuştur. İnşallah demenin kadın boşama ve köle azat etmede geçersiz olduğu hususunda İmam Ahmet'ten ihtilaf yoktur. O şöyle demiştir: Bir kimse karısına: Sen boşsun, inşallah, derse, kölesine: Sen hürsün, inşallah, derse, bu geçerlidir. İmam Malik'in görüşü de böyledir. Ebu Hanife ile Şafii ise: Bunlar gerçekleşmez, demişlerdir. Allah'a yemin hususuna gelince: İnşallah onda geçerlidir, talak ise öyle değildir. Zıhar, adak gibi bütün kefareti olan şeylerde de inşallah böyledir. Çünkü talak ve köle azat etme, gerçekleşme ile ifade edilen bir tarzdır; ona inşallah denince, onun meydana geldiğini biliriz; çünkü gerçekleşme tarzı kullanılmıştır. Diğer yeminler ise öyle değildir, çünkü onlar da hüküm icap etmez, sadece gelecekteki fiile taalluk eder.

İnşallah demenin hangi vakitte geçerli olacağında üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O ancak söze bitişik olursa sahih olur, İmam Ahmet'ten

de bunun benzeri rivayet edilmiştir. Fukahanın çoğunluğu da böyle demiştir.

İkincisi: O, mecliste olduğu sürede sahihtir, bunu da Hasen ile Tavus demişlerdir. İmam Ahmet'ten de benzeri rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Bir sene sonra inşallah dese, caizdir, bunu da İbn Abbas, Mücahit, Said bin Cübeyr ve Ebu'l - Aliye demişlerdir. İnsan için doğru olanı, yemininde duramasa da inşallah demektir. O zaman bu ayete göre taahhütten çıkar, sorumluluk da üzerinden düşer. Kefaret ise hiçbir durumda üzerinden düşmez, ancak yemine bitişik olarak inşallah derse düşer. Kim, bir sene sonra inşallah diyenin istisnası geçerlidir derse, inşallah demekten dolayı günahtan kurtulur demek, istemiştir; kefaretten de kurtulur demek istememiştir.

"Ve kul asa en yehdiyeni rabbi": Nafi ile Ebu Amr, vakıfta değil vasılda, ye ile "yehdiyeni rabbi" okumuşlar; İbn Kesir iki durumda da ye ile okumuştur. İbn Amir, Asım, Hamze ve Kisai de iki durumda da yesiz okumuşlardır.

Kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Umulur ki Rabbim bana peygamberlik üzerinde öyle ayet ve deliller verir ki onlar doğruyu göstermede ashab-ı kehf kıssasından daha açık olur. Allah da ona bunu yaptı ve ona mürsellerin gaip ilimlerinden Ashab-ı Kehf haberinden daha açık ve doğruya daha yakın bilgiler verdi. Bu da Zeccac'ın görüşüdür.

İkincisi: Kureyş, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e Ashab-ı Kehfin haberinden sorunca, onlara: Yarın size haber veririm, dedi. Nitekim bunu ayetin iniş sebebinde şerh etmiş bulunuyoruz. Bunun üzerine Allah Teala: "De ki: Umulur ki Rabbim beni hidayet eder": Yani umulur ki size tesbit ettiğim vakitte meselelerinizin cevabını bildirir, beni kendi canib-i manevisinden daha çabuk hidayet eder. Bu da İbn Enbari'nin görüşüdür.

وَلَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَازْدَادُوا تِسْعًا ﴿٢٥﴾
قُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا لَهُ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ
أَبْصِرْ بِهِ وَأَسْمِعْ مَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا يُشْرِكُ
فِي حُكْمِهِ أَحَدًا ﴿٢٦﴾

25 – Mağaralarında üç yüz yıl, artı dokuz yıl kaldılar.

26 – De ki: "Rabbim ne kadar kaldıklarını daha iyi bilir". Göklerin ve yerin gaybi O'nundur. O ne kadar iyi gören ve ne kadar iyi işitendir! Onların O'ndan başka hiçbir dostu yoktur ve hükmüne hiç kimseyi ortak etmez.

"Velebisu fi kehfihim selase mietin sinine vezdadu tis'a": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım ve İbn Amir, tenvinli olarak "selasemietin sinine" okumuşlar; Hamze ile Kisai de, muzaf olarak, tenvinsiz okumuşlardır. Ebu Ali şöyle demiştir: Birlere muzaf olan sayı bazen cem'e muzaf olarak gelir, şair şöyle demiştir:

Bana eski bir sarıktan ve
Kalitesiz, geçmez beş yüz dirhemden başka bir şey vermediler.

Bu kelam üzerinde iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, halkın onların hakkında dediklerinin hikayesidir, ne kadar kaldıklarını tespit değildir. Bunu İbn Abbas demiş ve şunu delil getirmiştir: Eğer o kadar kalsalardı, Allah Teala: "Ne kadar kaldıklarını Allah daha iyi bilir" demezdi. Katade de böyle demiştir. Ehl-i kitabın görüşü de böyledir.

İkincisi: Bu, mağarada kaldıkları süredir, bunu da Ubeyd bin Umeyr, Mücahit, Dahhak ve İbn Zeyd, demişlerdir. Mana da şöyledir: Oraya girdikten Allah Teala'nın onları uyandırmasına ve halkı onlardan haberdar etmesine kadar, bu süre kadar kaldılar.

"Sinin": Ferra, Ebu Ubeyde, Kisai ve Zeccac, takdir: Sinine selase mietin, demişlerdir. İbn Kuteybe de, mana şöyledir, demiştir: Onların kalma süresinde küsur ay ve gün yoktur, tam tamına bu kadar yıl kaldılar. Ebu Ali el – Farisi de şöyle demiştir: Sinin, "selase mietin"den bedeldir. Dahhak da şöyle demiştir: "Mağaralarında üç yüz kaldılar" kavli inince: "Günlerce mi yahut aylarca mı veyahut senelerce mi?" dediler. Bunun üzerine: "Senelerce = sinine" kavli indi. Bunun için "sinin" dedi de, sene, demedi.

"Artı dokuz": Yani dokuz yıl da fazla kaldılar, demektir. Daha önce geçtiği için tekrar "senelerce" dememiştir. Sonra onların ne kadar kaldıkları konusunda ihtilaf eden ehl-i kitaptan daha iyi bildiğini bildirip "De ki: Ne kadar kaldıklarını Allah daha iyi bilir" dedi. İbn Saib şöyle demiştir: Necran Hıristiyanları: Üç yüz yılı biliyoruz, dokuz nedir, onu bilmiyoruz, dediler. Bunun üzerine de Allah Teala'nın: "De ki: Allah daha iyi bilir" kavli indi. Şöyle de denilmiştir: Ehl-i kitap: Gençler mağaraya girdikten günümüze kadar üç yüz dokuz yıl kaldı-

lar, dediler. Allah Teala da bunu reddedip: "De ki: Ne kadar kaldıklarını Allah daha iyi bilir" dedi. Yani ruhlarını kabzettikten bu günümüze kadar geçen süreyi Allah'tan başkası bilmez, demektir. Şöyle de denilmiştir: Dokuz ilavesi, güneş yılı ile ay yılı arasındaki farktan dolayıdır. Bunu da Maverdi, demiştir.

"Ebsır bihi ve esmi'": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu. taaccüb kalıbındadır, mana da şöyledir: Allah ne kadar iyi işitici ve ne kadar iyi görücüdür. Yani O, ashab-ı kehf kıssasını ve başka şeyleri daha iyi bilir, demektir. Bu, Zeccac'ın görüşüdür, bunda ulemanın icmaından bahsetmiştir.

İkincisi: O, emir manasındadır, tevil de şöyledir: Allah'ın dinini gör ve işittir, yani: Allah'ın hidayetini göster ve duyur. Bu durumda he zamiri ya hidayete gider ya da aziz ve celil olan Allah'a. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

"Onların O'ndan başka yoktur": Yani göklerdekilerin ve yerdekilerin Allah'tan başka bir yardımcısı yoktur, demektir. "Hükmüne hiç kimseyi ortak etmez": Ne bir hakimin O'nun hükmettiğinden başkasıyla hükmetmesi ne de bir kimsenin kendi zatından hükmedip de hükmünde aziz ve celil olan Allah'a ortak olması caiz değildir, demektir. İbn Amir de te ile meczum şekilde: "Vela tüşrik" okumuştur, mana da: Ey insan, Allah'a şirk koşma, demektir.

وَاتْلُ مَٓا اُو۫حِيَ اِلَيْكَ مِنْ كِتَابِ رَبِّكَۚ
لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِه۪ۚ وَلَنْ تَجِدَ مِنْ دُونِه۪ مُلْتَحَداً ﴿٢٧﴾
وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذ۪ينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدٰوةِ وَالْعَشِيِّ
يُر۪يدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْۚ تُر۪يدُ ز۪ينَةَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ
وَلَا تُطِعْ مَنْ اَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ وَكَانَ اَمْرُهُ فُرُطاً ﴿٢٨﴾

27 – Rabbinin kitabından sana vahyolunanı oku. O'nun sözlerini değiştirecek yoktur. O'ndan başka asla bir sığınak bulamazsın.

28 – Kendini sabah akşam rızasını isteyerek Rablerine dua edenlerle beraber tut (hapset). Dünya hayatının süsünü isteyerek gözünü onlardan çevirme / ayırma. Kalbini zikrimizden gafil kıldığımız, keyfine uyan ve işi ifrat olan kimseye uyma.

"Sana vahyolunanı oku (ütlü)": Bu tilavette iki görüş vardır:

Birincisi: O, okuma manasınadır. *İkincisi:* Tabi olma manasınadır. Birinciye göre mana: Kur'an oku, ikinciye göre de: Ona tabi ol ve onunla amel et, olur. Biz de "O'nun sözlerini değiştirecek yoktur" ifadesini En'am: 115'te şerh etmiş bulunuyoruz.

"Velen tecide min dunihi mültehada": Mücahit ile Ferra: Sığınak bulamazsın, demişlerdir. Zeccac da: O'nun emrinden ve yasağından kaçacak bir yer bulamazsın, demiştir. Başkaları da: İlticada meyledecek bir yer bulamazsın, demişlerdir.

"Kendini hapset / tut": İniş sebebi şöyledir: Kalpleri İslam'a ısındırılmak istenen Uyeyne bin Hısn, Akra' bin Habis ve o takımdan olanlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler: Ya Resulallah, sen meclisin üst başında otursan ve şunları da bizden uzaklaştırsan - Selman ve Ebu Zer gibi fakir Müslümanları kastettiler. Onların üzerinde yün cübbeler vardı – biz de senin yanına oturur ve senden bilgiler alırdık, dediler. Bunun üzerine: "Gerçekten biz zalimlere bir ateş hazırladık" kavline kadar bu ayet indi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de o Müslümanları aramak üzere kalktı. Onları mescidin gerisinde, Allah'ı zikrederlerken buldu: "Allah'a hamdolsun ki, canımı almadı, sonunda sizi buldum. Bana, ümmetimden bazı kimselerle beraber olmamı emretti. Ölümüm de dirimim de sizinledir, dedi.[2] Bu, Selman Farisi'nin görüşüdür. "Kendini Rablerine dua edenlerle beraber tut" kavlinin manası: Namazı eda etmede "sabah akşam" onlarla beraber ol, demektir. Biz de bu ayeti En'am: 52'de "gözünü onlardan ayırma" kavline kadar tefsir etmiş bulunuyoruz. Yani gözünü onlardan ayırıp da zengin ve eşrafa çevirme, demektir. Efendimiz aleyhissalatü vesselam, reislerin imanına çok özen gösteriyordu, çünkü onlara tabi olanlar da iman ederlerdi. O, aslâ dünya malını düşünmemişti. Yüzünü fakir mü'minlere çevirmesi emrolundu.

"Kalbini zikrimizden gafil kıldığımız kimseye uyma": İniş sebebi şöyledir: Ümeyye bin Halef el – Cumahi, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den fakirleri kendinden uzaklaştırmaya ve Kureyş'in ileri gelenlerini kendine yaklaştırmaya davet etti. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ondan yapılan bir rivayette de: Onlar Uyeyne bin Hısn ile emsalidir, demiştir. "Ağfelna kalbeh" de: Kalbini gafil kıldığımız, demektir. Ebu Miclez, lamın fethası ile "ağfelena", kalbin besini de ref ile (kalbuh) okumuştur.

2 – Taberi, Tefsiri, 15/236.

"Zikrimizden": Tevhit, Kur'an ve İslam'dan, demektir. "Keyfine uydu": Şirk konusunda. "İşi de ifrat oldu": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, sözünde ifrata gitti, çünkü: Bizler Mudar'ın reisleriyiz, eğer biz Müslüman olursak, arkamızdan bütün insanlar da Müslüman olur, dedi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir. *İkincisi:* İşi zayi oldu, demektir, bunu da Mücahit, demiştir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: İsraf ve zayi oldu. *Üçüncüsü:* Pişmanlık oldu, bunu da İbn Kuteybe, Ebu Ubeyde'den rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* İşi tefrit oldu. Tefrit de, arkadakini öne geçirmektir, bunu da Zeccac, demiştir.

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيَكْفُرْ
إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَإِنْ يَسْتَغِيثُوا
يُغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرَابُ وَسَاءَتْ
مُرْتَفَقًا ﴿٢٩﴾

29 – De ki: "Hak Rabbinizdendir; artık dileyen iman etsin, dileyen inkar etsin". Gerçekten biz zalimler için bir ateş hazırladık ki duvarları onları kuşatmıştır. Eğer yardım isterlerse erimiş maden gibi, yüzleri kavuran bir suyla onlara yardım edilir. Ne kötü içecek ve ne kötü yaslanacak yer.

"De ki: Hak Rabbinizdendir": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: De ki: Size getirdiğim şey Rabbinizden haktır.

"Dileyen iman etsin, dileyen inkar etsin": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Allah kimi dilerse o iman etsin. Bu İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

İkincisi: O, tehdit ve uyarmadır; emir değildir, bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: Manası şöyledir: İmanınızla Allah'a fayda veremez, küfrünüzle de O'na zarar veremezsiniz. Bunu da Maverdi demiştir. Bazıları da: Bu ihtiyaçsızlığını göstermedir, küfrü serbest etme değildir, demişlerdir.

"İnna a'tedna": Biz hazırladık, temin ettik, demektir. Biz de bunu: "Ve a'tedet lehünne mütteka" *(Yusuf: 31)* ayetinde şerh etmiş bulu-

nuyoruz. Müfessirler: Zalimler ifadesi için de: Onlar kafirlerdir, demişlerdir. Zeccac şöyle demiştir: Süradık: Bir şeyi kuşatan nesnedir, mesela büyük çadırın bölmeleri veya bir şeyi kuşatan duvar gibi. İbn Kuteybe de: Süradık: Çadırın etrafındaki odalardır, demiştir. Ben dilci Şeyhimiz Ebu Mansur'dan şöyle okudum: Süradık: Farsça'dır, Arapçalaşmıştır, aslı Farsça'da: Seradar'dır, o da dehliz, demektir. Şair Ferezdak şöyle demiştir:

Sen onları arzuladın, onlara kavuşunca da
Çadırdan önce dehlizi onlara bıraktın.

Bu süradık'tan ne murat edildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, ateşten duvardır, Ebu Said el – Hudri, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Cehennemin dehlizinin dört kalın duvarı vardır; her duvarının uzunluğu kırk yıllık yoldur.[3] Ebu Salih'in de İbn Abbas'tan rivayetinde şöyle demiştir: Süradık: Ateşin dilidir, ateşten çıkar, hesap bitinceye kadar insanların etrafını kuşatır.

İkincisi: O, kıyamet gününde kafirleri kuşatan bir dumandır, Allah Teala'nın Mürselat: 30'da, üç dala ayrılan gölge, dediği odur. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"Eğer yardım isterlerse": İçinde bulundukları azap ve şiddetli susuzluktan, "onlara erimiş maden (mühl) gibi bir su ile yardım edilir": Bunda da yedi görüş vardır:

Birincisi: O, zeytinyağı tortusu gibi koyu bir sudur, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, eriyerek sıvı haline gelen her şeydir, bunu da İbn Mes'ud demiştir. Ebu Ubeyde ile Zeccac da şöyle demişlerdir: Bakır veya kurşun veya buna benzer erittiğin her şeye mühl, denir.

Üçüncüsü: O, zeytinyağı posası gibi irin ve siyah kandır, bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: O, eritilmiş gümüş ve kurşundur, yine bu da Mücahit'ten rivayet edilmiştir.

Beşincisi: O, son derece sıcak şeydir, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

Altıncısı: O, cerahattır, bunu da İbn Enbari zikretmiştir. Muğis bin Sümey de şöyle demiştir: O, mahşerdekilerin terinden ve gözyaşlarından akan, onlardan sızan kan ve irindir. Bunlar cehennemde bir dere-

3 – Tirmizi, Sıfatü cehennem, bab. 4; Ahmed, Müsned, 3/29.

ye akar, cehennem onu pişirir, ateş halkına ilk sunulacak şey odur.

Yedincisi: O, fırından çıkan ekmekten silkilen küldür, bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

"Yüzleri kavurur": Müfessirler şöyle demişlerdir: Ona yaklaştığı zaman yüzünün derisi içine düşer. Sonra onu kınayıp: "Ne kötü içecek" ateş de "ne kötü yaslanacak yer (mürtefaka)" dedi. Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: O, menzil, konaktır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Toplanacak yerdir, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Yaslanacak yerdir, bunu da Ebu Ubeyde, demiş ve şu beyti delil getirmiştir:

Gece uykusuz kaldım, geceyi bir yere yaslanarak geçirdim,
Gözüm de sütleğen sıvısı değmiş gibiydi yanıyordu.

Beyitte geçen zebh kelimesi: Sütleğenin sıvısı demektir. Zeccac şöyle demiştir: "Mürtefeka": Temyiz olarak mansuptur, manası da dirsek dayayacak yerdir. *Dördüncüsü:* O ne kötü meclistir, bunu da İbn Kuteybe, demiştir. *Beşincisi:* Ne kötü yumuşaklık aranacak yerdir, çünkü kim ondan yumuşaklık ararsa, yoksun kalır. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir. Bu görüşlerin manaları birbirine yakındır. Esas mirfak lügatte: İstifade edilen şeydir.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ
أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا ﴿٣٠﴾ أُولَٰئِكَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ
الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا
خُضْرًا مِنْ سُنْدُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُتَّكِئِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ
نِعْمَ الثَّوَابُ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا ﴿٣١﴾

30 – Şüphesiz iman edip iyi şeyler yapanların, gerçekten biz, güzel amel edenin mükafatını zayi etmeyiz.

31 – İşte onlar için altlarından ırmaklar akan Adn cennetleri vardır. Orada altın bileziklerle süslenir; ince dibadan ve kalın dibadan yeşil elbiseler giyerler. Orada tahtlara kurulmuş olarak. Ne güzel sevap ve ne güzel yaslanacak yer!

"İnnellezine amenu ve amilussalihati": Zeccac şöyle demiştir: Burada "inne"nin haberinde üç mülahaza vardır:

Birincisi: Gizli olmasıdır ki takdiri: "İnna la nudiu ecre men ahsene amelen" minhüm, demektir. "Mihüm"ü zikretmeye gerek duyulmamıştır, çünkü Allah Teala bize kendisinin mü'min olmayanların amelini boşa çıkaracağını bildirmiştir.

İkincisi: "İnne"nin haberi "ulaike lehüm cennatü adnin"dir: o zaman "inna la nudiu" kavli de isimle haberin arasına girmiş olur. Çünkü ilk kelamın manasını içine almaktadır; zira güzel amel eden, iman edenler gibidir.

Üçüncüsü: Haber "inna la nudiu ecre men ahsene amelen"dir, mana da şöyledir. Biz onların ecirlerini zayi etmeyiz.

Müfessirler: "Biz güzel amel edenin mükafatını zayi etmeyiz": Kavlinin manasının şöyle olduğunu söylemişlerdir: Biz onun amelini zayi olmaya bırakmayız, bilakis onu sevabıyle mükafatlandırırız.

Esavir: Ferra şöyle demiştir: Onun tekilinde üç lügat vardır: İsvar, sivar ve süvar. Kim isvar derse, onu esavir şeklinde cemi yapar; kim sivar veya süvar derse, onu esvire şeklinde cemi yapar. Esavire ve esavir'in tekilinin sivar olması da caizdir. Zeccac da şöyle demiştir: Esavir: Esvire'nin çoğuludur, esvire ise sivar'ın çoğuludur. Sivarul yed (bilezik) kesr iledir. Süvar olarak da hikaye edilmiştir. Müfessirler şöyle demiştir: Krallar dünyada kollarına bilezikler, başlarına da taçlar geçirdiklerinden Allah Teala bunu cennet halkına layık gördü. Said bin Cübeyr şöyle demiştir: Onlardan her birine üçer bilezik takılır: Biri gümüşten, biri altından ve biri de inci ve yakuttandır.

"Sündüs" ve "istebrak"a gelince: İbn Kuteybe şöyle demiştir: Sündüs: İnce dibadır, istebrak ise kalın dibadır. Ben şeyhimiz dilci Ebu Mansur'dan şöyle okudum: Sündüs: İnce dibadır, dil bilginleri onun Arapçalaşmış olduğunda ittifak halindedir. Raciz (recez söyleyen, halk şairi) şöyle demiştir:

Gecelerden karanlık bir gece,
Etraf da ince diba rengindedir.

İstebrak ise: Kalın dibadır, Farsça'dır, sonradan Arapçalaşmıştır. Aslı: İstefreh'tir. İbn Düreyd: İsterveh'tir, demiştir. Acemceden Arapça'ya geçmiştir. Eğer tasgir veya kırık cem'i yapılırsa, tasgirinde "ubeyrık", kırık cem'inde de, sin ve te ikisi de atılarak "ebarık" denilir.

"Müttekiine fiha": İttika: Bir şeye yaslanmaktır. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Eraik, gelin odasındaki döşeklerdir, erike ancak gelin odasında ve tahtta olur. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Eraik: Gelin odasındaki (haclegahtaki) koltuklardır, tekili erikedir. Saleb de şöyle

demiştir: Erike ancak içinde eşya bulunan çadırda olur. İbn Kuteybe, bu ifade de geçen: Şevar için: Ev eşyasıdır, demiştir. Zeccac da: Eraik: Gelin odasındaki döşeklerdir, demiştir. Onun, döşekler olduğu da söylenmiştir. Esirrenin gerçek olarak haclelerde olan döşekler olduğu da söylenmiştir.

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا رَجُلَيْنِ
جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنَابٍ وَحَفَفْنَاهُمَا بِنَخْلٍ
وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زَرْعًا ﴿٣٢﴾ كِلْتَا الْجَنَّتَيْنِ آتَتْ أُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِمْ
مِنْهُ شَيْئًا وَفَجَّرْنَا خِلَالَهُمَا نَهَرًا ﴿٣٣﴾ وَكَانَ لَهُ ثَمَرٌ فَقَالَ
لِصَاحِبِهِ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا ﴿٣٤﴾
وَدَخَلَ جَنَّتَهُ وَهُوَ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ قَالَ مَا أَظُنُّ أَنْ تَبِيدَ هَٰذِهِ
أَبَدًا ﴿٣٥﴾ وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِنْ رُدِدْتُ إِلَىٰ رَبِّي
لَأَجِدَنَّ خَيْرًا مِنْهَا مُنْقَلَبًا ﴿٣٦﴾

32 – Onlara iki adamın misalini getir: Birisine üzüm bağlarından iki bahçe verdik. O ikisini hurma ağaçları ile kuşattık ve aralarına da bir ekinlik yaptık (koyduk).

33 – Bahçelerin her ikisi de meyvelerini verdi ve ondan hiçbir şeyi kısmadı. Aralarında da bir ırmak akıttık.

34 – Onun meyveleri de vardı. Onunla konuştuğu arkadaşına: "Ben malca senden daha çoğum, adamca da senden daha güçlüyüm" dedi.

35 – Nefsine zulmeder bir vaziyette bahçesine girdi: "Bunun ebediyen yok olacağını zannetmiyorum" dedi.

36 – "Kıyametin de kopacağını zannetmiyorum. Andolsun, eğer Rabbime döndürülürsem, mutlaka bundan daha hayırlı gidecek bir yer bulacağım".

"Onlara iki adamın misalini getir": Ata, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Onlar İsrail oğullarında bir kralın iki oğlu idiler, kral öldü ve malını onlara bıraktı. Birisi bahçeler ve saraylar edindi,

diğeri de dünyaya kıymet vermedi. Kardeşi dünya süsünden herhangi bir şey için çalıştığı zaman, o da aynısını ahiretine gönderirdi, sonunda malı tükendi. Aziz ve celil olan Allah bunları mü'min ile nimetin kendisini şımarttığı kafire misal getirdi. Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: Müslüman muhtaç olduğu zaman kafir kardeşine görünürdü, o da: "Babandan miras kalan şey ne oldu?" derdi. O da: Onu Allah yolunda harcadım, derdi. Kafir ise: Fakat ben bahçeler, koyunlar ve sığırlar aldım. Allah'a yemin ederim ki dinime girmedikçe sana asla bir şey vermeyeceğim, dedi. Sonra da elinden tutup onu dolaştırmak ve kendi dinine özendirmek için bahçelerine götürdü. Mukatil şöyle demiştir: Mü'mimin adı: Yemliha, kafirin adı ise: Furtus'tur. Futrus diyenler de olmuştur. Bunun bir misal olduğu ve Uyeyne bin Hısn ve arkadaşları ile Selman ve arkadaşları için söylendiği de denilmiştir.

"Ve hafefnahüma binahlin": Haff: Bir şeyi kuşatmaktır, "haffine min havlil arş" *(Zümer: 75)* de ondandır. Mana da şöyledir: Bahçelerin etrafını hurma ağaçları ile çevirdik."Aralarına da bir ekinlik koyduk": Bu da onların tam mamur olduğunu göstermektedir.

"Kiltel cenneteyni atet üküleha": Ferra şöyle demiştir: "Ateta dememiştir, çünkü "kilta" tensiyedir, tekili yoktur, aslı ise "küllün"dür. Nitekim üç için de "küllün" dersin. Bu durumda cemi tesniye yerine kullanılmıştır. Onun "küllü" dikkate alarak tekil olması da caizdir, "kilta"da görülen tenislik için müennes olması da caizdir. Aynı şeyi "kila" ile "küllün" için de yapabilirsin. Onları marifeye muzaf kılarsın da arkasından fiil gelirse, ister tekil yap ister çoğul yap. Tekile misal: "Veküllühüm atihi yevmel kıyameti ferda" ayetidir *(Meryem: 95)*, çoğula misal de: "Ve küllün etevhü dahirin" ayetidir *(Neml: 87)*. Araplar bunu "eyyü"de de yapar, bazen müzekker, bazen de müennes olarak kullanırlar. Allah Teala şöyle demiştir: "Vema tedri nefsün bieyyi ardın temut" *(Lokman: 34)*. Kelamda: "Bieyyeti ardın" demek de caizdir. "Fi eyyi suretin maşae rekkebek" *(İnfitar: 8)* de böyledir. Kelamda: "Fi eyyeti" demek de caizdir. Şair şöyle demiştir:

Hangi bela ile hangi nimet ile geçti,
Benden önce Müslim ile Mühelleb?

İbn Enbari şöyle demiştir: "Kilta" her ne kadar mana olarak ikiye denirse de lafzı müfret ve müennestir. Lafız galip gelmiş, muhatabın onu bildiği dikkate alınarak manası kullanılmamıştır. Araplardan kimileri manayı lafza tercih eder: "Kiltel cenneteyni atet üküleha"

der. Başkaları da: "Kiltel cenneteyni ata üküleha" der. Çünkü "kilta" "küllün" manasınadır.

Şair şöyle demiştir:

Her ikisi de benim defterime (alnıma) yazılmıştır;
Ne ölümü isterim ne de yaşamdan rahat duyarım.

Yani: İkisi de bana yazılmıştır, demektir. Araplar: Küllüküm zahibün derler ve küllüküm zabibune de derler; "küll" lafzından dolayı tekil, manasından dolayı da çoğul yaparlar. Zeccac da şöyle demiştir: "Ateta" demedi, çünkü "kilta" lafzı, müennes lafızdır, mana da: Onlardan her biri meyvesini verdi "velem tazlim": Eksik vermedi "ondan hiçbir şey ve aralarından bir ırmak akıttık". Bize onların nehirden sulandıklarını bildirmiştir ki, en bol sulama onunla olur. Ferra da şöyle demiştir: Bir ırmak olduğu halde şedde ile "feccerna" demesi, nehrin uzun olmasındandır ki, akıtmak hepsi için söz konusudur. Ebu Rezin, Ebu Miclez, Ebu'l-Aliye, İbn Ya'mur ve İbn Ebi Able, şeddesiz olarak "ve fecerna" okumuşlardır. Ebu Miclez ile Ebu'l-Mütevekkil de: "halelehüma" okumuşlardır. Ebu'l-Aliye ile Ebu İmran da, sakin he ile "nehra" okumuşlardır.

"Onun vardı": Yani kafir kardeşin vardı, "semer": İbn Kesir, Nafi, İbn Amir, Hamze ve Kisai, ikisinde de zammeli olarak "ve kane lehu sümür" ve "uhita bisümürihi" okumuşlardır. Asım ise ikisinde de feth ile "vekane lehu semer "ve uhita bisemerihi" okumuştur. Ebu Amr da bir zamme ve mimin sükunu ile "sümrr" ve "bisümrihi" okumuştur. Ferra şöyle demiştir: Senin ve mimin fethi ile "semer": Yenen şeydir, zammı ile "sümür" ise: Maldır. İbn Enbari şöyle demiştir: Feth ile: Semer: Birinci çoğuldur, zam ile: Sümür ise: Semer'in çoğuludur. Semer ve sümür denir, tıpkı: Esed ve üsud gibi. Sümür'in, simarın çoğulu olması da uygundur, nitekim: Himar ve humur, kitab ve kütüb, denir. Kim zammeli okursa: Sümür daha kapsamlıdır, çünkü yenen meyveye de toplanan mala da ihtimali vardır, der. Ebu Ali el – Farisi şöyle demiştir: Ebu Amr'ın "sümür" okumasında simar'ın cem'i olması caizdir, tıpkı kitap ve kütüp gibi. Bazen hafif (sakin) olarak: Kütb de denilir. "Sümr"ün ise semere'nin çoğulu olması caizdir, tıpkı bedene ve büdn, haşebe ve huşb gibi. "Sümür"ün unuk ve tunub gibi tekil olması da caizdir.

Müfessirler zamme ile (sümür) kıraatında üç görüş zikretmişlerdir:

Birincisi: O, mal çeşitlerinden çok maldır, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O altın ve gümüştür, bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: O, semerenin çoğuludur. Zeccac: Semere, simar ve semer, denilir, demiştir.

Eğer: "İki bahçe zikredildikten sonra meyveden bahsetmenin ne faydası vardır; bahçe sahibinin az çok meyvesi olur?" denilirse, buna üç cevap verilir:

Birincisi: Toprağın mülkiyeti onun değildi, sadece meyve onundu. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Meyveden bahsedilmesi, onun iki bahçeden ve diğerlerinden çok meyveye sahip olduğunu gösterir. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

Üçüncüsü: Biz, meyveden maksat çeşitli mallar olduğunu ve onun altın ve gümüş olduğunu zikretmiştik; bu ise yenen meyveye ters bir şeydir; işte buna Ebu Ali el – Farisi şöyle demiştir: Kim: O altın ve gümüştür, derse, böyle sümür denilmesi, hayra yormak içindir; çünkü meyve sahibinde bir gelişme olduğunu gösterir. Burada onun mahsul olması altın ve gümüşe daha çok benzemektedir. Bunu da: "Meyvesi kuşatıldı, sabahleyin infak ettiği şeye ellerini oğuşturmaya başladı" kavli destekler; çünkü infak gümüşten (paradan) olur, ağaçtan olmaz.

"Fekale = dedi": Yani kafir, dedi. "Arkadaşına": Mü'mine, "onunla konuşurken": Ona söz yetiştirir ve cevap verirken.

Ne konuştukları üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, iman ile küfürdür.

İkincisi: Dünyayı istemek ve ahireti istemektir. "Nefer": Cemaattir, kavm ve raht da böyledir. Nefer: Birden ona kadar adamlardır.

Neferi ile kimleri kastettiğinde ise üç görüş vardır:

Birincisi: Köleleridir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Çocuklarıdır, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Kavmi ve aşiretidir, bunu da Ebu Süleyman, demiştir.

"Bahçesine girdi": Yani kafir, "nefsine zulmediyordu": Küfür ile. Kardeşinin elinden tutmuş, onu kendisiyle birlikte bahçeye girdirmişti, "bunun ebediyen yok olacağını zannetmiyorum" dedi. Dünyanın ve bahçesinin yok olacağını kabul etmedi, "kıyametin kopacağını da zannetmiyorum" demekle de öldükten sonra dirilmeyi ve amelin karşılığını görmeyi inkar etti. Bu da onun yeniden dirilmede şüphesi olduğunu gösterir. Sonra da: "Eğer Rabbime döndürülürsem" dedi, yani senin iddia ettiğin gibi. İbn Abbas şöyle demiştir: Demek istiyor ki: Eğer öldükten sonra dirilme gerçekleşirse, "mutla-

ka ondan daha hayırlısını bulurum = leecidenne hayran minha": Ebu Amr, Asım, Hamze ve Kisai bu şekilde "hayran minha" okumuşlardır. Basra ve Kufe halkının Mushaflarında da böyledir. İbn Kesir, Nafi ve İbn Amir tesniye kalıbıyla "minhüma" okumuşlardır. Mekke, Medine ve Şam halkı Mushaflarında da böyledir. Ebu Ali şöyle demiştir: Tekil okumak daha evladır; çünkü o, "vedahale cennetehu"da geçen tekil cennete daha yakındır. Tesniye de imkansız değildir, çünkü daha önce cenneteyn lafzı geçmiştir.

"Gidecek yer": Yani bana dünyada bunu verdiği gibi, ahirette de bana bundan daha üstününü verecektir.

قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ
أَكَفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّاكَ رَجُلًا
﴿٣٧﴾ لَكِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَحَدًا ﴿٣٨﴾ وَلَوْلَا إِذْ دَخَلْتَ
جَنَّتَكَ قُلْتَ مَا شَاءَ اللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ إِنْ تَرَنِ أَنَا أَقَلَّ مِنْكَ
مَالًا وَوَلَدًا ﴿٣٩﴾ فَعَسَى رَبِّي أَنْ يُؤْتِيَنِ خَيْرًا مِنْ جَنَّتِكَ وَيُرْسِلَ
عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِنَ السَّمَاءِ فَتُصْبِحَ صَعِيدًا زَلَقًا ﴿٤٠﴾ أَوْ يُصْبِحَ
مَاؤُهَا غَوْرًا فَلَنْ تَسْتَطِيعَ لَهُ طَلَبًا ﴿٤١﴾

37 – Onunla konuşan arkadaşı dedi: "Seni topraktan, sonra meniden yaratan, sonra da seni bir adam (insan) olarak tesviye eden Rabbini mi inkar ettin?"

38 – "Ancak ben, O Allah benim Rabbimdir. Rabbime hiç kimseyi şirk koşmam".

39 – "Bahçene girdiğin zaman: "Maşallah (Allah'ın dediği olur), kuvvet ancak Allah iledir. Eğer beni mal ve evlatça senden daha az görüyorsan",

40 – "Umulur ki Rabbim bana senin bahçenden daha hayırlısını verir ve onun üzerine gökten yıldırımlar gönderir de kaypak bir toprak haline gelir".

41 – "Yahut suyu dibe çekiler de onu aramaya asla güç yetiremezsin".

"Ona arkadaşı dedi": Yani mü'min olan dedi, "onunla konuşurken: Seni topraktan yaratanı inkar mı ettin?": Yani atan Âdem'i yaratanı, "sonra meniden": Yani ondan meydana getirilen şeyden, demektir. Öldükten sonra dirilmede şüphe edince, kafir oldu.

"Lakinne hüvallahu rabbi": İbn Kesir, Ebu Amr, Asım, Hamze, Kisai ve Kalun da Nafi'den, vasılda elifi düşürürek, vakıfta yerinde koyarak: "Lakin hüvallahu rabbi" okumuşlardır. Nafi, Müseyyebi'nin rivayetinde vasılda da vakıfta da elifle okumuştur. İbn Amir ise iki halde de elifi yerinde koymuştur (elifle okumuştur). Ebu Reca ise iki halde de elifsiz olarak sakin nun ile "lakin" okumuştur. İbn Ya'mur, iki halde de nunun şeddesi ile elifsiz olarak "lakinne" okumuştur. Hasen de "lakin"de sakin nun ve "ene"de elifle: "Lakin ene hüvallahu rabbi" okumuştur. Ferra, bunda: Lakinna, lakinne, lakinnehu şeklinde üç lügat vardır ve Ebu Servan bana kanıt için şöyle bir şiir okumuştur, demiştir:

Sen günahkarsın, dercesine bana dik dik bakıyor
Ve benden nefret ediyorsun, ancak ben senden nefret etmiyorum (lakinne).

Ebu Ubeyde de, bunun mecazı şöyledir, demiştir: Lakin ene hüvallahu rabbi, ilk elif atıldı, iki nundan biri diğerine idgam edilip şeddelendi. Zeccac şöyle demiştir: Bu elif vasılda hazfedilir, vakıfta yerinde bırakılır. Onu vakıfta olduğu gibi yerinde bırakan: Ene kumtu lehçesini benimsemiş ve elifi yerinde bırakmış olur. Şair şöyle demiştir:

Ben aşiretin kılıcıyım, beni iyi tanıyın.

Bu, fasih bir lehçedir, çünkü "ene"nin hemzesi hazfedilmiş, hemzenin yerine bedel olarak elif bırakılmıştır.

"Velevla iz dehalte cenneteke": Hella manasınadır, kelamın manası da, azarlamadır. Ferra şöyle demiştir: "Maşallah" mahallen merfudur, istersen onu hüve gizleyerek merfu eder ve: Hüve maşallah, dersin, istersen fiil izmar ederek: Maşallaha kân, dersin. Cezanın cevabını atmak caiz olmuştur, nitekim: "Feinisteta'te en tebteğiye nefekan filardı" *(En'am: 35)* kavlinde de atılmıştır. Cevabın olmaması, belli olduğu içindir. Zeccac şöyle demiştir: "Lakuvvete illa billah" kavlinde tercihe şayan olan menfi durumda tenvinsiz olarak mansup olmasıdır, tıpkı "laraybe fih" *(Kehf: 21)* kavlinde olduğu gibi. "Lakuvvete illa billah" ise mübteda olarak merfu olması ve "billah"ın da haber olması caizdir. Mana da şöyledir: Hiç kimse ne bedeninde ne elindeki mülkte Allah istemedikçe hiçbir şeye sahip olamaz, onun için ancak Allah'ın dilediği olur.

"in tereni": İbn Kesir vasılda da vakıfta da ye ile: "İn terenî ene" ve "yü'tinî hayren" okumuştur. Nafi ile Ebu Amr da vasılda ye ile okumuşlardır. İbn Amir, Asım ve Hamze de vasılda da vakıfta da yenin hazfi ile okumuşlardır. "Ene ekalle": İbn Ebi Able lamın ref'i ile "ene ekallu" okumuştur. Ferra da şöyle demiştir: "Ene" burada nasb ile "ekalle" okursan asıldır, ref ile "ekallu" okursan isimdir. İki okunuş da caizdir.

"Umulur ki Rabbim bana senin bahçenden daha hayırlısını verir": Yani ahirette, demektir. "Ve yürsile aleyha hüsbanen": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: (Hüsban) azaptır, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Katade ile Dahhak da böyle demişlerdir. Ebu Salih de İbn Abbas'tan: Gökten bir ateş, demiştir.

İkincisi: Allah'ın hükmettiği bir kazadır, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Üçüncüsü: Gökten atılan şeylerdir ki, tekili hüsbane'dir. Bunu da Ebu Ubeyde ile İbn Kuteybe, demişlerdir. Nadr bin Şümeyl de şöyle demiştir: Hüsban bir kimsenin yaya takarak bir seferde attığı yirmi oktur. Bu görüşe göre mana şöyle olur: Onun üzerine gökten taş veya dolu veyahut başka şeylerden türlü azaplar gönderir.

Dördüncüsü: Hüsban, hesaptır, mesela "eşşemsü velkamerü bihüsban" *(Rahman: 5)* kavlinde olduğu gibi ki, hesap ile demektir. O zaman mana şöyle olur: Üzerine yaptığına denk olarak azap gönderilir. Bu da Zeccac'ın görüşüdür.

"Fetusbiha saiden zeleka ev yusbiha mauha ğavran": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Said: Düz ve pürüzsüz, demektir. Zelak ise: Ayak kayacak yerdir. Ğavr da ğair manasınadır ki dibe çekilen, demektir. Bu durumda mastar sıfat kılınmış olur. Mesela şöyle denir: Maun ğavrun ve miyahun ğavrun (yerin dibine çekilen su). Bunun tesniyesi ve cem'i yoktur, müennesi de yoktur. Nitekim şöyle denir: Recülün nevmün (uyuyan adam), recülün savmun (oruçlu), recülün fıtrun (oruç olmayan), ricalün nevmün (uyuyan erkekler), nisaun nevmün (uyuyan kadınlar). Ağıt yakan kadınlara da: Nevhun, denir. Ayetin manası şöyledir: Suyu yerin dibine çekilir. "Onu aramaya güç yetiremezsin": Onu arayacak bir izi kalmaz; ona ne el yetişir ne de ipler. İbn Enbari de: "Ğavren": "Za ğavrin" demektir ki muzaf düşmüş, muzafun ileyh onun yerine geçmiştir, demiştir. Burada aramaktan maksat: Ona yetişmektir: Aramak onun yerine geçmiştir, çünkü onun sebebidir. Ebu'l – Cevza ile Ebu'l – Mütevekkil, ğaynın ve ilk vavın ref'i ile "ğuuran" okumuşlardır.

وأحيط بثمره

فأصبح يقلب كفيه على ما أنفق فيها وهي خاوية على عروشها

ويقول يا ليتني لم أشرك بربي أحدا ﴿٤٢﴾ ولم تكن له فئة ينصرونه

من دون الله وما كان منتصرا ﴿٤٣﴾ هنالك الولاية لله الحق

هو خير ثوابا وخير عقبا ﴿٤٤﴾

42 – Ürünü kuşatıldı; sabahleyin ellerini masraf ettiği şeye çeviriyor (oğuşturuyor)du. O (bahçe) ise çatıları üzerine çökmüştü. (Kendisi de): "Keşke hiçbir kimseyi Rabbime şirk koşmaya idim!" diyordu.

43 – Ona Allah'tan başka kendisine yardım edecek bir cemaat yoktu ve intikam alacak durumda değildi.

44 – Orada yetki hak olan Allah'ındır. O, sevapça da daha hayırlıdır, sonuçça da daha hayırlıdır.

"Ürünü kuşatıldı": Yani Allah onun ürününü azapla kuşattı, demektir. Semer'in (ürünün) manası da az önce geçmiştir. "Sabahleyin ellerini çeviriyordu": Yani elini eline vuruyordu; nitekim pişman olan öyle yapar. "Masraf ettiği şeye": Yani bahçesine. Burada "fi" "ala" manasınadır. "O çökmüştür", "ala uruşiha": Uruş: Çatılar, demektir. Mana da şöyledir: Onun duvarları duruyordu, çatıları ise çökmüş, yere düşmüştü. Bu durumda duvarlar çatıların üzerinde gibi olur. "Keşke hiç kimseyi Rabbime ortak koşmasaydım, diyordu": Allah Teala, ona verdiği nimeti çekip alıp da kardeşinin onu uyardığı şeyi gerçekleştirince şirkine pişman olduğunu haber veriyor. Fakat o pişmanlık fayda vermez. Bunu kıyamette diyeceği de söylenmiştir. "Velem tekün lehu fietün": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Asım, te ile "velemtekün" okumuşlar; Hamze, Kisai ve Halef de ye ile "velemyekün" okumuşlardır. Fiet ise: Cemaat manasınadır. "Yansurunehu": Allah'ın azabına mani olacak bir cemaati yoktu, demektir.

"Hunalikel velayetü": İbn Kesir, Nafi, İbn Amir ve Asım, vavın fethası ile "elvelayetü" ve kafın esresi ile de "lillahil hakkı" okumuşlardır. Hamze de vavın kesri ile "elvilayetü", yine kafın kesresi ile "lillahil hakkı" okumuştur. Ebu Amr da vavın fethası ve "hakkun"u da

kafın ref'i ile okumuş, Kisai de kafın ref'inde ona katılmış, ancak "vilayet" lafzını kesre ile okumuştur. Zeccac şöyle demiştir: Bu gibi durumlarda velayet: Allah dostuna yapılan yardımın açığa çıkmasıdır. Başkası da şöyle demiştir: Bu kelam kıssadan önceki bir duruma aittir. Kim vavın fethi ile "velayet" derse, dostluğu ve yardımı kastetmiş olur, kim de kesre ile vilayet derse, yetkiyi ve mülkü kastetmiş olur. Nitekim biz de bunu Enfal: 72'de şerh etmiş bulunuyoruz. Feth (velayet) kıraatına göre kelamın manasında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar kıyamette Allah Teala'nın tarafına geçer, O'na iman eder ve taptıkları şeylerden de ellerini çekerler. Bunu İbn Kuteybe, demiştir.

İkincisi: Orada Allah mahlukatın işini kendi eline alır; mü'minlere yardım eder, kafirleri de yardımsız bırakır. Kesr (vilayet) okuyuşuna göre de mana şöyle olur: Orada yetki Allah'ındır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Kim "hakkı" diyerek kesre okursa, onu aziz ve celil olan Allah'a sıfat yapmış, kim de merfu okursa, onu velayetin sıfatı yapmış olur.

Eğer: "Neden müennes olan velayet, mastar olan hakka sıfat yapıldı?" denilirse, buna İbn Enbari iki cevap vermiştir:

Birincisi: Onun müennesliği hakiki değildir; o, nasr (yardım) manasına alınmıştır, takdir de şöyledir: Orada yardım hak olan Allah'ındır. Nitekim sayha kelimesi de şu ayette sıyah/korkunç ses manasına alınmıştır: "Ve ahazellezine zalemus sayhatu" *(Hud: 67).*

İkincisi: Hak mastardır, onda müzekkerlik, müenneslik, tesniyelik ve cemilik birdir. Mesela şöyle denir: Kavlüke hakkun ve kelimetüke hakkun ve akvalukum hakkun (sözün, sözünüz haktır). Hak lafzını velayeti methetmek ve Allah Teala'yı methetmek üzere "hüve" gizleyerek merfu okumak da caizdir.

"O sevapça daha hayırlıdır": Yani sevap vermesi umulanlar içinde sevabı en üstün olandır, demektir. Bu da: Eğer başkası da sevap verebilseydi O'nun sevabı daha üstün olurdu, takdirine göredir.

"Ve hayrun ukba": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Kisai, kafın zammesi ile "ukuba" okumuşlardır. Asım ile Hamze de kafın sükunu ile "ukba" okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle demiştir: " Unuk ve tunub gibi "fuul" vezninde olanları sükun ile okumak caizdir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Ukub, ukb, ukba ve akıbet, aynı manayadır, o da sonuç, demektir. Mana da şöyledir: Allah'a itaat etmenin sonucu başkasına itaat etmenin sonucundan daha hayırlıdır.

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا
كَمَاءٍ اَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِه۪ نَبَاتُ الْاَرْضِ فَاَصْبَحَ
هَش۪يمًا تَذْرُوهُ الرِّيَاحُ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ مُقْتَدِرًا ﴿٤٥﴾

45 – Onlara misal ver ki, dünya hayatı gökten indirdiğimiz bir su gibidir. Onunla yerin bitkileri birbirine karıştı da derken rüzgarların savurduğu kuru çer çöp oldu. Allah her şeye muktedirdir.

"Onlara dünya hayatının misalini ver": Yani çabuk sona erip gitmesinde, demektir. Hallerinin değişikliğinde de denilmiştir. Çünkü onun her sevinci hüzün ile beraberdir. Bu da "feasbaha heşimen" kavline kadar Yunus suresi, ayet: 24'te tefsir edilmiştir. Ferra şöyle demiştir: Heşim: Yaş olup da kuruyan her şeye denir. Zeccac da şöyle demiştir: Heşim: Kuru bitki (ot)tur. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Heşim, bitki olarak parçalanmış şeylere denir. Aslı: Heşemtüş şey'e'den gelir ki: Bir şeyi kırmaktır. Haşim ismi de (Kırıcı) bu kökten gelir. "Tezruhür riyah": Rüzgarın savurduğu demektir. Übey, İbn Abbas ve İbn Ebi Abie tenin ref'i, ranın kesri, arkasından sakin ye ve meksur he ile "tüzrihı" okumuşlardır. İbn Mes'ud da öyle okumuş, ancak o tenin fethi ile kıraat etmiştir. Muktedir de: Kadertü kökünden müfteil veznindedir. Müfessirler şöyle demişlerdir: "Allah her şeye oldu": Yaratma ve yok etme bakımından "muktedira": Muktedir (gücü yeten).

اَلْمَالُ وَالْبَنُونَ ز۪ينَةُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ
خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ اَمَلًا ﴿٤٦﴾

46 – Mal ve oğullar dünya hayatının süsüdür. Baki kalıcı iyi ameller ise Rabbinin katında sevapça da daha hayırlıdır, umutça da daha hayırlıdır.

"Mal ve oğullar dünya hayatının süsüdür": Bu; mal ve evlatları ile iftihar eden müşriklere reddiyedir. Allah Teala bunların dünyada süslenecek şeyler olduğunu ve ahirette fayda vermeyeceğini haber vermiştir.

"Baki kalıcı iyi ameller": Bunlarda da beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar: "Sübhanallah, velhamdü lillah, velailahe illallah, vallahu ekber" zikridir. Ebu Hureyre, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Eğer gece uykusuzluğuna katla-

namaz ve düşmanla cihat edemezseniz; sübhanallah velhamdülillah, vela ilahe illallahu vallahu ekber, demekten geri kalmayın; çünkü bunlar baki kalacak iyi amellerdir.[4] Bu, Ata rivayetinde İbn Abbas'ın görüşüdür; Mücahit, Ata, İkrime ve Dahhak da böyle demişlerdir. Osman bin Affan radıyallahu anh'e baki kalacak iyi amelleri sordular, o da bu kelimeleri söyledi ve: Lahavle vela kuvvete illa billah'ı ilave etti.[5] Said bin Müseyyeb ile Muhammed bin Ka'b el – Kurazi de aynısını söylemişlerdir.

İkincisi: Onlar: Lailahe illallah, vellahu ekber, velhamdü lillah, vela kuvvete illa billah"tır. Bunu da Hazreti Ali radıyallahu anh, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir.[6]

Üçüncüsü: Onlar beş vakit namazlardır, bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; İbn Mes'ud, Mesruk ve İbrahim de böyle demişlerdir.

Dördüncüsü: Onlar güzel sözdür, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Beşincisi: Bütün güzel amellerdir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Katade ile İbn Zeyd de böyle demişlerdir.

"Rabbinin katında sevapça da daha hayırlıdır": Yani mükafatı daha üstündür, demektir. "Umutça da daha hayırlıdır": Yani umulan şeylerden daha hayırlıdır; çünkü sizin umutlarınız yalancıdır, bu ise yalan çıkarılamayan bir umuttur.

وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ وَتَرَى
الْأَرْضَ بَارِزَةً وَحَشَرْنَاهُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا ﴿٤٧﴾ وَعُرِضُوا
عَلَىٰ رَبِّكَ صَفًّا لَقَدْ جِئْتُمُونَا كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ بَلْ زَعَمْتُمْ
أَلَّنْ نَجْعَلَ لَكُمْ مَوْعِدًا ﴿٤٨﴾ وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ
مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَالِ هٰذَا الْكِتَابِ
لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصٰيهَا وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا

4 – Suyuti, ed – Dürrü'l – Mensur, İbn Merdeveyh'ten, Ebu Hureyre radıyallahu anh rivayeti.
5 – Suyuti, ed – Dürrü'l – Mensur, Ahmed rivayeti, Osman radıyallahu anh'ten rivayet edilmiştir.
6 – Suyuti, ed – Dürrü'l – Mensur, İbn Merdeveyh nakli, Hazreti Ali radıyallahu anh'ten rivayet edilmiştir.

حَاضِرًاۜ وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ اَحَدًا ﴿٤٩﴾ وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا
لِاٰدَمَ فَسَجَدُٓوا اِلَّٓا اِبْل۪يسَۜ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ اَمْرِ رَبِّه۪ۜ
اَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُٓ اَوْلِيَٓاءَ مِنْ دُون۪ي وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّۜ
بِئْسَ لِلظَّالِم۪ينَ بَدَلًا ﴿٥٠﴾ مَٓا اَشْهَدْتُهُمْ خَلْقَ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ وَلَا خَلْقَ اَنْفُسِهِمْۖ وَمَا كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلّ۪ينَ عَضُدًا ﴿٥١﴾

47 – Hatırla o günü ki, biz dağları yürütürüz. Yeryüzünü açık olarak görürsün. Onları toplamış; içlerinden hiçbirini bırakmamışızdır.

48 – Rabbine saflar halinde arz edilmişlerdir. Andolsun ki, sizi ilk yarattığımız gibi bize geldiniz. Hayır, sizin için tayin edilmiş bir zaman / yer kılmayacağımızı iddia ettiniz.

49 – Kitap konulmuştur. Günahkârların ondaki şeylerden korktuklarını görürsün. "Eyvah bize, bu kitaba ne oluyor da, küçük büyük bırakmamış, illa ki onları saymış!" derler. Yaptıklarını hazır bulmuşlardır. Rabbin hiç kimseye zulmetmez.

50 – Hani, Rabbin meleklere, "Adem'e secde edin " demişti de, İblis hariç secde etmişlerdi. O, cinden olup Rabbinin emrinden çıktı. Onu ve zürriyetini benden başka dostlar mı ediniyorsunuz? Oysa o, sizin için bir düşmandır. Bu trampa zalimler için ne kötüdür!

51 – Onları ne göklerin ne de yerin yaratılışına ne de kendilerinin yaratılışına şahit tutmadım. Ben, saptıranları yardımcı da tutmadım.

"Ve yevme tüseyyerül cibalü": İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Amir, te ile "tüseyyerü" ve ref ile de "elcibalü" okumuşlardır. Nafi, Asım, Hamze ve Kisai de nun ile "nüseyyirü", nasb ile "elcibale" okumuşlardır. İbn Muhaysın da tenin fethi, sinin kesri, yenin sükunu ile "ve yevme tesirü" ref ile de "elcibalü" okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: "Veyevme" Manen mansuptur, o da gizli "üzkür" fiili iledir. Şu şekilde mansup olması da caizdir: Velbakıyatüs salihatü hayrun yevme tesirül cibalü (dağlar yürütüldüğü gün iyi ameller daha hayırlıdır). İbn Abbas şöyle demiştir: Dünyada bulutlar nasıl yürütülürse, o gün de dağlar yeryüzünden öyle yürütülür. Sonra kırılır, yerden çıktığı gibi yerin içine girer.

"Veterel arda barizeten": Amr bin As, İbn Semeyfa ve Ebu'l – Aliye, tenin ve dadın zammesiyle "ve türelardu barizeten" okumuşlar, Ebu Reca el – Utaridi de, böyle okumuşsa da o, "elarda"nın dadını meftuh okumuştur.

"Barizeten": Bunun manasında iki görüş vardır: *Birincisi:* Açık demektir ki üzerinde dağ veya ağaç veyahut bina gibi bir şey yok, demektir. Bunu da çoğunluk, demiştir. *İkincisi:* Halkı içinden çıkar, demektir, bunu da Ferra demiştir.

"Onları toplamışızdır": Yani mü'minlerle kafirleri, demektir. "Felem nüğadir": İbn Kuteybe: Geriye bırakmamışızdır, demiştir. Ğadertü keza, denir ki: Arkada bıraktım, demektir. Ğadir'e (göle) de bundan dolayı böyle denilmiştir; çünkü o da sellerin geride bıraktığı sudur. Eban ise te ile: "Felem tüğadir" rivayet etmiştir.

"Rabbine saflar halinde arz edilmişlerdir": Eğer: "Bu müstakbeldir, nasıl mazi ile tabir edildi?" denilirse, cevap şöyledir: Allah Teala'nın olacağını bildiği şey, gözle görülmüş ve olmuş bitmiş kabul edilir, mesela "ve nada ashabul cenneti" *(A'raf: 43)* kavli de böyledir.

"Saflar halinde (saffa)": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, hepsi manasınadır, mesela "sümme'tuni saffa" *(Taha: 64)* kavli gibi. Bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Mana şöyledir: Rabbine saflar halinde (masfufine) arz olundular, bu da Basra ekolünün görüşüdür.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Rabbine saflar halinde (sufufen) arz olundular; bu durumda tekil çoğul yerine kullanılmıştır, mesela "sümme nuhricüküm tıfla" *(Hac: 5)* kavli gibi.

Dördüncüsü: Hiç kimse Allah'ın gözünden kaçmadığı için hepsi görülen bir saf gibi olmuşlardır. Bu görüşleri İbn Enbari zikretmiştir. Her ümmet ve zümrenin bir saf olacağı da söylenmiştir.

"Bize geldiniz": Onlara "böyle denilir" sözü gizlenmiştir.

Bununla muhatap olanlar hakkında ise iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar hepsidir. *İkincisi:* Kafirlerdir. Bu durumda lafız genel, mana özel olmuş olur. "Kema halaknaküm evvele merretin": Bu da En'am: 94'de tefsir edilmiştir. "Hayır siz iddia ettiniz": Bu da özel olarak kafirlere hitaptır, mana da: Dünyada iddia ettiniz, "sizin için tayin edilmiş bir zaman kılmayacağımızı": Yani yeniden diriltmek ve cezalandırmak için, demektir.

"Kitap konulmuştur": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, mahlukat yaratılmadan önce amellerinin yazıldığı kitaptır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* O hesaptır, bunu da İbn Saib, demiştir. *Üçüncüsü:* Amel defterleridir, bunu da Mukatil, demiştir. İbn Cerir Taberi de şöyle demiştir: Amel defterleri ellerine konulmuş (verilmiş)tir. Buna göre kitap ism-i cinstir.

"Mücrimleri görürsün": Mücahit: Kafirleri, demiştir. Bazı ilim adamları da: Kur'an'da geçen her mücrimden kafir murat edilmiştir, demişlerdir.

"Korkarlar içindeki şeylerden": Kötü amellerden. "Eyvah bize, derler": Bütün tehlikelere düşenler böyle derler. Biz de bu manayı En'am: 31'de "ya hasretena" kavlinde şerh etmiş bulunuyoruz.

"Küçük büyük bırakmamış illa ki onları saymış": Bu küçük ve büyük işler için zahir manasınadır; İkrime ise İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Küçük: Gülümseme, büyük de: Kahkahadır. Bundan, bunların küçük ve büyük günahlar olduğu murat edildiği sanılır, öyle değildir; çünkü sırf gülmek ve gülümsemek günah değildir. Maksat şudur: Gülümsemek küçük fiillerdendir, gülmek de büyük fiillerdendir. Dahhak da İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Küçük: Mü'minlere gülmek ve onlarla alay etmektir. Büyük de: Bunu kahkaha ile yapmaktır. Buna göre bunlar onu yapanın niyetinden dolayı günah olur, yoksa bizzat günah değildir. "Ahsaha"nın manası da: Onu saymak ve tesbit etmektir, mana da: Sayılı olarak bulur, demektir. "Yaptıklarını hazır bulmuşlardır": Yani kitaba yazılmış ve geçirilmiş olarak, demektir. Onun karşılığını hazır bulurlar da, denilmiştir. Ebu Süleyman da şöyle demiştir: Araştırmacılara göre doğrusu şudur: Mü'minlerin büyük günahlardan sakındıkları takdirde küçük günahlarının affedilmesi va'di, sahibi ahirette bunu gördükten sonra gerçekleşeceğidir.

"Rabbin kimseye zulmetmez": Ebu Süleyman şöyle demiştir: Mü'minin iyilikleri eksiltilmez, kafirin de kötülükleri artırılmaz. Şöyle de denilmiştir: Eğer kafirin köle azat etme ve sadaka verme gibi bir hayır işi olursa, ona karşılık azabı hafifletilir; eğer ona bir Müslüman zulüm ederse, Allah o Müslümandan onun hakkını alır, böylece hak Allah'ın olur.

Sonra Allah Teala Peygamberine bu, fakirlerin meclisinde oturmaktan kibirlenenlere İblis'in kıssasını ve kibrin onun başına neler getirdiğini hatırlatmasını emretti ve: "Hani, demiştik", dedi, yani bunu da zikret, buyurdu.

"Cinden oldu": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, bu nas (metin)den dolayı gerçekten cinden idi, bunu

söyleyenler onun zürriyetinin olup meleklerin ise zürriyetinin olmamasını delil getirmişlerdir. Melekler Allah'ın elçileridir, onlar küfürden korunmuşlardır.

İkincisi: O, meleklerden idi, "cin"den denilmesi, onun cin denen melekler türünden olmasındandır. Bunu da İbn Abbas, demiştir. Biz de bunu Bakara: 34'te şerh etmiş bulunuyoruz.

"Rabbinin emrinden çıktı": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Rabbinin itaatinden çıktı, Araplar: Fesekatür rutabetü min kışriha derler ki: Taze hurma kabuğundan çıktı, demektir. Bunu da Ferra ile İbn Kuteybe, demişlerdir.

İkincisi: Emredilip de isyan etmesiyle fasık oldu; bu da Rabbinin emrinden çıkmasına sebep oldu. Zeccac şöyle demiştir: Bu; Halil ile Sibeveyh'in görüşüdür, bizce hak olan da budur.

Üçüncüsü: Rabbinin emrini reddetmekten fasık oldu, bunu da Zeccac, Kutrub'tan hikaye etmiştir.

"Onu ve zürriyetini benden başka dostlar mı ediniyorsunuz?": Yani ona icabet etmekle onun tarafını mı tutuyorsunuz? Hasen ile Katade: Zürriyeti, evlatlarıdır, demişlerdir; çünkü onlar da insanoğlu gibi ürerler. Mücahit de: Onun zürriyeti şeytanlardır, demiştir. Onun zürriyetinden biri, İblis'in çarşıda sancağını taşıyan Zelenbur'dur. Bir de Sebr vardır ki, o da musibetlerle ilgilidir. A'ver ise: Riya ile görevlidir. Misvat da: Halkın diline asılsız haberler atmakla görevlidir. Dasim ise: Bir insan evine girer de selam vermez ve Allah'ın adını anmazsa, yemek yediği zaman onunla beraber yer. Bazı ilim adamları şöyle demişlerdir: İnsanın hatası kibirde ise artık onun için umut besleme. Eğer şehvette ise, ondan da umudunu kesme. Çünkü İblis'in günahı kibir idi, Adem'in günahı ise şehvet idi.

"Zalimler için trampa olarak ne kötüdür": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Zalimleri bedel edinmek ne kötüdür. *İkincisi:* Şeytan ne kötüdür. *Üçüncüsü:* Şeytan ve zürriyeti ne kötüdür. Bunları İbn Enbari zikretmiştir.

"Ma eşhettühüm halkas semavati velardı": Ebu Cafer ile Ebu Şeybe: "Maeşhednahüm" okumuşlardır.

İşaret edilen bu kimseler hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: İblis ve zürriyetidir. *İkincisi:* Meleklerdir. *Üçüncüsü:* Bütün kafirlerdir. *Dördüncüsü:* Bütün halktır, mana da: Onları yaratırken onları şahit tutmadım, demektir. Bu da yardımcıya ihtiyacı olmadığını ve kudretinin mükemmelliğini ilan etmektir.

"Ne de kendilerinin yaratılışına": Yani bazısını bazısının yaratılışına şahit etmedim, bazısını yaratmada da bazısından yardım istemedim, demektir.

"Ben saptıranları yardımcı da tutmadım": Yani şeytanları demektir. "Adud": Yardımcı ve destekçi, demektir. Adud (pazu) yardımcı manasında çok kullanılır, çünkü o, elin dayanağıdır. Zeccac şöyle demiştir: İ'tidad: Güçlenmek ve yardım istemektir. İ'tedattu bifülanin derler ki: Ondan yardım istedim, demektir.

Yardımlarını istemediği konusunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, dostluktur, mana da şöyledir: Ben saptıranları dost edinecek değilim. Bunu da Mücahit demiştir.

İkincisi: O, göklerle yerin yaratılmasıdır, bunu da Mukatil, demiştir. Hasen, Cahderi ve Ebu Cafer, tenin fethası ile "ma künte" (sen değilsin) okumuştur.

وَيَوْمَ يَقُولُ نَادُوا شُرَكَائِيَ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ فَدَعَوْهُمْ
فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ مَوْبِقًا ﴿٥٢﴾ وَرَأَى الْمُجْرِمُونَ
النَّارَ فَظَنُّوا أَنَّهُمْ مُوَاقِعُوهَا وَلَمْ يَجِدُوا عَنْهَا مَصْرِفًا ﴿٥٣﴾

52 – Hatırla o günü ki, (Allah): "İddia ettiğiniz ortaklarımı çağırın" der. Onlara cevap vermediler ve aralarına tehlikeli bir uçurum kılmışızdır.

53 – Günahkarlar ateşi görüp içine kesin düşeceklerini ve ondan savuşacak bir yer bulamayacaklarını bilmişlerdir.

"Ve yevme yekulu": Hamze, nun ile "nekulu" okumuştur, yani kıyamet gününde deriz, "nadu şürekaiye (ortaklarımı çağırın)": Ortakları onların iddiasına göre kendisine nisbet etti. Maksat: Onları çağırın da sizden azabı savsınlar veyahut size şefaat etsinler, demektir. "İddia ettiğiniz": Yani ortaklar dediğiniz. "Onları çağırmışlardır ve aralarına koymuşuzdur": İşaret edilen kimseler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar müşriklerle ortaklar, yani putlardır. *İkincisi:* Hidayet ehli ile dalalet ehlidir.

"Mevbık": Bunun manasında da altı görüş vardır:

Birincisi: Tehlikeli yerdir, bunu da İbn Abbas, Katade ve Dahhak, demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Onlarla İlahlarının arası-

na tehlikeli bir yer kılmışızdır, demiştir. Aynı kökten olarak: Evbekathu zunubuhu, derler ki: Günahları onu helak etti, demektir. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Onların arasına onları helak edecek bir azap koyduk. Buna göre mevbık: Tehlike demektir. Vebika, yeybeku, ve ye'baku, vebekan ve vebeka, yebiku, vubukan fehüve vabikun diye çekimi yapılır. Ferra şöyle demiştir: Dünyada ilişki kurmalarını onlar için ahirette tehlike kıldık. Bu görüşe göre beyn, ilişki manasınadır, tıpkı nunun zammesiyle okuyanın: "Lekad tekatta beynüküm" *(En'am: 94)* kavli gibi (ilişiğiniz kesilmiştir).

İkincisi: Mevbık: Sapıklarla doğruları birbirinden ayıran derin bir deredir. Bunu da Abdullah bin Ömer, demiştir.

Üçüncüsü: Cehennemde bir deredir, bunu da Enes bin Malik ile Mücahit, demişlerdir.

Dördüncüsü: Mevbık'ın manası: Düşmanlıktır, bunu da Hasen, demiştir.

Beşincisi: O, hapishanedir, bunu da Rebi bin Enes, demiştir.

Altıncısı: O, randevu yeri / zamanıdır. Bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

İbn Enbari şöyle demiştir: Eğer: "Neden "mevbıkan" dedi de, mimin zammesiyle "mubikan" demedi, çünkü onun manası, helak edici azaptır?" denilirse,

Cevap şöyledir: O, cehennemde bir hapishanenin ismidir, isimlerde ise kıyas olmaz; bundan biliniyor ki "mevbık" mef'il veznindedir, evbekahullahu deyiminden gelir ki: Allah onu helak etti, demektir. Mimi de varlıklara isim olan "mev'id, mevlid ve mahtid'de olduğu gibi meftuhtur.

"Günahkarlar ateşi görmüşlerdir": Yani onu gözleriyle görmüşlerdir; o ise onlara kızdığından köpürmektedir. Mücrimlerden maksat: Kafirlerdir. "Zannu": Kesin bildiler, demektir. "İçine düşeceklerini": Yani içine gireceklerini, demektir. Muvakaa: Bir şeye tehlikeli vaziyette yaklaşmaktır. "Ondan savuşacak bir yer bulamadılar": Yani sapacak ve kaçacak yer, demektir. Masrif: Dönecek yer manasınadır. Çünkü cehennem onları her taraftan sardığından kaçamayacaklardır.

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هٰذَا الْقُرْاٰنِ لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ وَكَانَ
الْاِنْسَانُ اَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا ﴿٥٤﴾ وَمَا مَنَعَ النَّاسَ اَنْ يُؤْمِنُوا

إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَى وَيَسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمْ سُنَّةُ
الْأَوَّلِينَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا ﴿٥٥﴾

54 – Andolsun ki, bu Kur'an'da insanlar için her misalden açıkladık. İnsan en çok tartışan varlıktır.

55 – İnsanları kendilerine hidayet geldiği zaman iman etmekten ve Rablerine istiğfar etmekten ancak onlara öncekilerin kanununun gelmesi yahut onlara göz göre göre azabın gelmesi men etti.

"Andolsun ki, bu Kur'an'da her misalden açıkladık": Bunu İsra: 41'de tefsir etmiş bulunuyoruz.

"İnsan en çok tartışan varlıktır": Kimler hakkında indiğinde iki görüş vardır:

Birincisi: O, Nadr bin Haris'tir, onun tartışması da Kur'an üzerinde idi. Bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Übey bin Halef'tir, onun tartışması da öldükten sonra dirilme üzerinde idi; çürümüş bir kemik getirip: "Allah bunu yeni baştan yaratabilir mi?" dedi. Bunu da İbn Saib, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Melek ve cin gibi aklı olan her şey mücadele eder, insan ise en çok mücadele eden (tartışan) varlıktır.

"İnsanları iman etmekten şu men etti": Müfessirler: Mekke halkını, demişlerdir. "Onlara hidayet geldiği zaman": O da Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile Kur'an ve İslam'dır. "Ancak onlara öncekilerin kanununun gelmesi men etti": O da iman etmedikleri takdirde azap olunmalarıdır.

Kelamın manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Onları iman etmekten ancak öncekilerin kanununu istemeleri men etti. Bunu da Zeccac, demiştir.

İkincisi: Şeytan insanları iman etmekten ancak öncekilerin kanununun gelmesi için men etti, yani onları doğrudan men etti ki, azaba duçar olsunlar. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

Üçüncüsü: Onları iman etmekten ancak onlara azabı takdir etmem men etti. Bu ayet Bedir ve Uhut'ta öldürülen kimseler hakkında inmiştir. Bunu da Vahidi, demiştir.

"Ev ye'tiyehümül azabu (yahut onlara azabın gelmesi): Burada "ev = ya'hut" edatı hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: O, vav (ve) manasınadır.

İkincisi: O, iki şeyden birinin gerçekleşmesi içindir, çünkü onu açıklamada bir fayda yoktur.

Üçüncüsü: O, bazı manasınadır, yani bazılarının başına bu gelir, demektir. Bu üç görüşü daha önce "ev kesayyibin minessemai" kavlinde açıklamış bulunuyoruz *(Bakara: 19).*

"Kubulen": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, kafın kesri ve benin fethi ile "kıbelen" okumuşlardır. Asım, Hamze ve Kisai de, kafın ve benin zammesiyle "kubulen" okumuşlardır. Biz de iki okuyuşun sebebini En'am: 111'de açıklamıştık. Übey bin Ka'b ile İbn Mes'ud da, "faîl" vezninde "kabîlen" okumuşlardır. Ebu'l – Cevza ile Ebu'l – Mütevekkil de yesiz olarak kafın fethi ile "kabelen" okumuşlardır. İbn Kuteybe de, manası: Yeni baştandır, demiştir.

Eğer: "Öncekilerin kanunundan maksat azap ise "yahut onlara azabın gelmesi" kavlini tekrar etmede ne fayda vardır?" denilirse,

Cevap şöyledir: Öncekilerin kanunu, kapalı, gecikebilen ve değişebilen bir azabı ifade ekmektedir. Azabın göz göre göre gelmesi ise Bedir gazasında öldürülmeyi ifade eder. Mukatil: "Öncekilerin kanunu": Geçmiş milletlerin azabıdır, "yahut azabın onlara karşı gelmesi" de: Bedir gününde kılıçla ayan beyan öldürülmeleridir, demiştir.

وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ
إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ وَيُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ
لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ وَاتَّخَذُوا آيَاتِي وَمَا أُنْذِرُوا هُزُوًا ﴿٥٦﴾
وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ فَأَعْرَضَ عَنْهَا وَنَسِيَ
مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ إِنَّا جَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ
وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَإِنْ تَدْعُهُمْ إِلَى الْهُدَى فَلَنْ يَهْتَدُوا إِذًا
أَبَدًا ﴿٥٧﴾ وَرَبُّكَ الْغَفُورُ ذُو الرَّحْمَةِ لَوْ يُؤَاخِذُهُمْ بِمَا
كَسَبُوا لَعَجَّلَ لَهُمُ الْعَذَابَ بَلْ لَهُمْ مَوْعِدٌ لَنْ يَجِدُوا مِنْ دُونِهِ

مَوْئِلًا ﴿٥٨﴾ وَتِلْكَ الْقُرٰى اَهْلَكْنَاهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَعَلْنَا
لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِدًا ﴿٥٩﴾

56 – Biz peygamberleri ancak müjdeciler ve uyarıcılar olarak göndeririz. Kafirler batılla (batıl argümanlarla) mücadele ederler ki onunla hakkı iptal etsinler. Onlar ayetlerimi ve uyarıldıkları şeyleri alay konusu edindiler.

57 – Kendisine Rabbinin ayetleri ile öğüt verilip de ondan yüz çeviren ve iki elinin önceden gönderdiği şeyleri inkar edenden daha zalim kim vardır? Gerçekten biz onu (Kur'an'ı) anlamamalarından (yani anlamadıkları için) kalplerinin üzerine örtüler çektik, kulaklarına da ağırlık (koyduk). Eğer onları doğru yola çağırırsan, o zaman ona ebediyen yol bulamazlar.

58 – Rabbin çok bağışlayıcı, rahmet sahibidir. Eğer onları kazandıkları şeylerle sorumlu tutsaydı, mutlaka onlara acele azap ederdi. Hayır, onlar için belirli bir zaman vardır ki ona karşı asla bir sığınak bulamazlar.

59 – İşte bunlar haksızlık ettikleri zaman helak ettiğimiz kentlerdir. Onları helak için belli bir zaman kıldık (tayin ettik).

"Kafirler batılla mücadele ederler": İbn Abbas şöyle demiştir: Kafirlerden: Kur'an'la dalga geçen ve bunun için çeşitli görevler üstlenenler ve adamları murat edilmiştir. Batılla mücadeleleri de: Peygamberi kendi arzularına uygun mucizeler getirmeye zorlamalarıdır.

"Onunla hakkı iptal etmeleri için": Yani Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in getirdiğini iptal etmeleri için, demektir. Mücadeleleri, "biz kemik ve toprak olduğumuz zaman mı yeniden dirileceğiz" *(İsra: 49)*, "toprakta kaybolduğumuz zaman mı?" *(Secde: 10)* vb. sözleridir ki, onunla Kur'an'da zikredilen öldükten sonra dirilme ve ceza görme gibi şeyleri iptal etmek istiyorlardı, da denilmiştir. Ebu Ubeyde de: "Liyüdhidu"nun manası: Kaydırmak ve götürmektir, demiştir. Mekânün dahdun denir ki: Ayak ve tırnağın tutmayıp kaydığı yer, demektir.

"Ayetlerimi edindiler": Yani Kur'an'ı "ve uyarıldıkları şeyi"; Yani korkutuldukları cehennem ve kıyameti "alay": Yani alay edilen şey edindiler, demektir.

"Daha zalim kimdir?": Biz de bu kelimeyi Bakara: 114'te şerh etmiş bulunuyoruz. "Zükkire": Öğüt verildi, demektir. Rabbinin ayet-

leri de Kur'an'dır. Ondan yüz çevirme ise: Onu önemsememektir. "Ellerinin önceden gönderdiği şeyi unuttu": Yani geçmiş günahlarını demektir. Biz de bundan sonrasını, "eğer onları doğru yola çağırırsan" kavline kadar olan kısmını, En'am: 21'de şerh etmiş bulunuyoruz. Hidayet: İman ve Kur'an'dır. "Ebediyen yol bulamazlar": Bu da onları gayet iyi bildiğini haber vermektir.

"Rabbin çok bağışlayıcı ve rahmet sahibidir": Çünkü onlara hemen azap etmemiştir. "Hayır, onlar için belli bir zaman vardır": Öldükten sonra dirilme ve amellerin karşılığını görme için. "Ona karşı asla bir sığınak bulamazlar (mev'ilâ)": Ferra, mev'il: Menca (kurtulacak yer)dir ki, o mana bakımından sığınaktır, demiştir. Çünkü menca sığınaktır. Araplar: İnnehu leyuvailu ila mavdıihi derler ki: Yerine gidiyor, demektir.

Şair de bu manada şöyle demiştir:

Serbest bıraktığın (salıverdiğin) nefsin kurtulmadı,
Amirilere (serbest bıraktığın) ve yaralanmadı.

Beyitte geçen: La vaelet: Kurtulmadı, demektir. Ebu Ubeyde de Şair A'şa'nın şöyle bir beytini misal getirmiştir:

Ev sahibinin gafil anını gözetliyorum,
Benden sakınıyor ama, kurtulamaz.

Beyitte geçen: Mayeilü: Kurtulamaz, demektir. İbn Kuteybe de: Mev'il: Sığınaktır, demiştir. Veele fülanün ile keza denir ki: Bir yere sığındı, demektir.

Eğer: "Ayetin zahiri kafirlere azabın tehir edilmesi Allah'ın rahmeti iledir, malumdur ki onların rahmetten nasibi yoktur?" denilirse,

Buna iki cevap verilmiştir: *Birincisi:* Burada rahmet nimet manasınadır, Allah'ın nimeti de mü'mine de kafire de şamildir. Bağışlanma ve rıza manasına olan rahmette ise, kafirin bir hissesi yoktur. *İkincisi:* Allah'ın rahmeti kıyamet gününde kafirlere yasaktır, onlar dünyada ise rahmetten sağlık ve rızık olarak istifade ederler.

"İşte bu kentler": Sana kıssalarını anlattığımız kentler, demektir. Maksat halkıdır. Bunun içindir ki. "Onları helak ettik" demiştir. Onlar da Hud, Salih, Lut ve Şuayb kavimleridir. Ferra da şöyle demiştir: "Haksızlık ettikleri zaman" kavlinin manası, haksızlık etmelerinden sonra demektir.

"Ve cealna limehlikihim": Çoğunluk mimin zammı ve lamın fethi ile okumuşlardır. Zeccac, bunda iki mülahaza vardır, demiştir:

Birincisi: Mastar olmasıdır ki mana: Onları helak etmek için belli bir zaman tayin ettik, demektir.

İkincisi: İsm-i zaman olmasıdır ki: Helak vakitleri için, demektir.

Ebu Bekir, Asım'dan mimin ve lamın fethini rivayet etmiştir. O da helak gibi mastardır. Hafs da Asım'dan mimin fethi ve lamın kesrini rivayet etmiştir ki: Helak vakitleri için demek olur.

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِفَتَاهُ لَا أَبْرَحُ حَتَّىٰ
أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا ﴿٦٠﴾ فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ
بَيْنِهِمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا ﴿٦١﴾
فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتَاهُ آتِنَا غَدَاءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَٰذَا
نَصَبًا ﴿٦٢﴾ قَالَ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ
الْحُوتَ وَمَا أَنْسَانِيهُ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ
فِي الْبَحْرِ عَجَبًا ﴿٦٣﴾ قَالَ ذَٰلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِ فَارْتَدَّا عَلَىٰ آثَارِهِمَا
قَصَصًا ﴿٦٤﴾ فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا
وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا ﴿٦٥﴾

60 – Hani, Musa, genç adamına: "İki denizin birleştiği yere varıncaya değin durmadan yürüyeceğim yahut uzun süreler geçireceğim" demişti.

61 – İkisinin birleştiği yere varınca, balıklarını unuttular. O da denizde bir deliğe doğru yolunu tuttu.

62 – (Orayı) geçtikleri zaman genç adamına: "Sabah yemeğimizi getir. Andolsun, bu yolculuğumuzdan bir yorgunlukla karşılaştık" dedi.

63 – O da: "Gördün mü, biz kayaya sığındığımız zaman şüphesiz ben balığı unuttum. Onu söylememi bana ancak şeytan unutturdu. O, şaşılacak şekilde denizde yolunu tuttu" dedi.

64 – O da: "Aradığımız şey oydu" dedi; hemen izlerini takip ederek geri döndüler.

65 – Orada kullarımızdan kendisine katımızdan bir rahmet verdiğimiz ve ona yanımızdan bir ilim öğrettiğimiz bir kul buldular.

"Hani, Musa genç adamına demişti..." Musa aleyhisselam'ın bu yolculuğa çıkmasının sebebi şudur: İbn Abbas'ın, Übey bin Ka'b'ten rivayetine göre Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle demiştir: Musa İsrail oğullarında kalkmış hutbe okuyordu, kendisine, insanların en alimi kim, diye soruldu, o da: Ben, dedi. Aziz ve celil olan Allah, Allah bilir demediği için ona sitem etti ve ona, iki denizin birleştiği yerde senden daha alim bir kulum var, diye vahyetti. Musa da: "Ya Rabbi, onu nasıl bulabilirim?" dedi. O da: Yanına bir balık al, onu büyük bir sepete korsun, onu kaybettiğin yerde, o oradadır, dedi. Musa, genç adamı Yuşa bin Nun ile gitti, kayaya geldiler; başlarını yere koyup uyudular. Sepetteki balık kımıldadı, ondan çıkıp denize girdi. Denizde bir yol tuttu. Allah balığa suyu akıtmadı, su balığın üzerinde kemer (dehliz) gibi oldu. Uyanınca adamı ona balığı haber vermeyi unuttu. Bir gün bir gece gittiler. Sonunda sabah olunca Musa, uşağına: Sabah yemeğimizi getir, bu yolculuğumuzdan yorulduk, dedi. Musa Allah'ın kendisine emrettiği yeri geçmedikçe yorgunluk hissetmedi. Uşağı: "Gördün mü, biz kayaya varınca... balık şaşılacak şekilde denizde yolunu tuttu" dedi. Diyor ki: Balık için denizde bir dehliz oluştu, bu da Musa ve uşağı için şaşılacak bir şey oldu. "Musa: İşte aradığımız o idi, dedi ve izlerini sürerek geri döndüler". Diyor ki: İzleri üstü geri döndüler, nihayet o kayaya vardılar. Baktılar ki aradıkları adam, elbisesine bürünmüş duruyor. Musa ona selam verdi. Hızır da: "Buralarda bu selam ne gezer, sen nerelisin?" dedi. O da: Ben Musa'yım, dedi. O da: "İsrail oğullarının Musa'sı mı?" dedi. O da: Evet, senden ilm-i ledün öğrenmek için geldim, dedi. O da: Buna dayanamazsın, ey Musa, ben Allah'ın bana öğrettiği bir ilme sahibim ki onu sen bilmezsin, sen de Allah'ın sana öğrettiği bir ilme sahipsin ki ben de onu bilmem, dedi. Musa: İnşallah beni sabırlı bulursun, hiçbir emrine karşı gelmeyeceğim, dedi. Hızır da ona: Eğer bana tabi olursan, ben sana anlatmadıkça bana bir şey sorma, dedi. Sahilde yürüyerek gittiler, bir gemi geçti, kendilerini ona almasını istediler, onlar da Hızır'ı tanıdılar, onu navlunsuz (ücretsiz) olarak bindirdiler. Binince Hızır hemen geminin bir tahtasını keserle söktü; Musa ona: Adamlar bizi ücretsiz olarak gemiye bindirdiler; sen ise yolcuları batırmak için kalktın gemiyi deldin, dedi... Musa da: beni mazur gör, dedi.

Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem: Musa'nın ilk hareketi unutma idi, dedi. Diyor ki: Bir serçe kuşu geldi, geminin kıyısına kondu, denizden bir yudum su aldı. Hızır: Benim ve senin ilmin aziz ve celil olan Allah'ın ilminin yanında bu serçenin denizden aldığı su

kadardır, dedi. Sonra gemiden çıktılar; sahilde yürürlerken Hızır, bir oğlan çocuğu gördü, çocuklarla oynuyordu; Hızır gitti çocuğun başını tutup kopardı, onu öldürdü. Musa ona: "Suçsuz bir cana mı kıydın?" dedi. Yine gittiler, nihayet yıkılmaya yüz tutmuş bir duvara rastladılar; Hızır onu eliyle doğrulttu; Musa da: Bir topluma geldik, bizi misafir etmediler, "eğer isteseydin bundan dolayı ücret alırdın" dedi. Hızır da: İşte şimdi ayrılığın zamanı geldi... dedi. Bu Buhari ile Müslim'in Sahihlerinde tahriç ettikleri sahih bir hadistir. Biz de hadisin senedini "el – Hadaik" kitabında zikrettik, burada kısa olmasını tercih ettik.

Tefsir: "Hani, Musa demişti": Mana: Bunu zikret, demektir. Musa hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, İmran oğlu Musa'dır, bunu çoğunluk, demiştir. Buhari ile Müslim'deki Said bin Cübeyr hadisi de bunu gösteriyor, diyor ki: İbn Abbas'a, Nevf el – Bekkali, Hızır'la buluşanın İsrail oğullarının Musa'sı olmadığını iddia ediyor, dedim. O da: Allah'ın düşmanı yalan söylemiş, bana Übey bin Ka'b haber verdi, dedi ve yukarıda takdim ettiğimiz hadisi söyledi.

İkincisi: O, Musa bin Mişa'dır, bunu da İbn İshak demiştir ki, zikrettiğimiz sahih hadisten dolayı hiçbir şey değildir. Adamı ise Yuşa bin Nun'dur ki onda ihtilaf yoktur. Ona, delikanlı denilmesi, yanından ayrılmadığı, ondan ilim aldığı ve ona hizmet ettiği içindir.

"La ebrahu": La ezalu (durmayacağım): Bundan maksat, yerimden ayrılmayacağım, demek değildir. Çünkü yerinden ayrılmazsa hiçbir yere gidemez. Bu: Maberihtü ünazıru Abdallah (Abdullah ile hep münazara ettim) sözüne benzer ki, devam ettim, demektir. Şair de şöyle demiştir:

Sen devamlı emaneti eda eder
Ve yenisini yüklenirsen, emanetleri kaldıramazsın.

Beyitte geçen, efrehatke, sana ağır yük yükler demektir. Ayetin manası da: İki denizin birleştiği yere varıncaya kadar durmadan yürüyeceğim, demektir ki orası da Hızır'la buluşma noktasıdır. Katade şöyle demiştir: Orası Fars denizi ile Rum denizinin birleştiği yerdir; Rum denizi batıda, Fars denizi de doğudadır.

İki denizin birleştiği memleketin isminde de iki görüş vardır:

Birincisi: Afrika'dır, bunu Übey bin Ka'b, demiştir. *İkincisi:* Tanca'dır, bunu da Muhammed bin Ka'b el – Kurazi, demiştir.

"Ev emdıye hukuba": Ebu Rezin, Hasen, Ebu Miclez, Katade,

Cahderi ve İbn Ya'mur, kafın sükunu ile: "Hukba" okumuşlardır. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Hukub: Dehir (uzun zaman)dır, hikab ise: Yıllardır. Tekili: Hıkbe'dir. Hukb ve hukub denir, tıpkı şunlar gibi: Kufl ve kuful, huz' ve huzu', küf' ve küfü', ükl ve ükül, suht vu suhut, ru'b ve ruub, nükr ve nükür, üzn ve üzün, suhk ve suhuk, bu'd ve buud, şuğl ve şuğul, süls ve sülüs, uzr ve uzur, nüzr ve nüzür, umr ve umur.

Müfessirlerin hukub üzerinde sekiz görüşleri vardır:

Birincisi: O, dehir (uzun zaman)dır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Seksen senedir, bunu da Abdullah bin Amr ile Ebu Hureyre, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Yetmiş bin senedir, bunu da Hasen, demiştir. *Dördüncüsü:* Yetmiş senedir, bunu da Mücahit, demiştir. *Beşincisi:* On yedi senedir, bunu da Mukatil bin Hayyan, demiştir. *Altıncısı:* O, seksen bin senedir, her günü dünya sayısı ile bin senedir. *Yedincisi:* O, Kays lehçesinde bir yıldır, bu ikisini Ferra zikretmiştir. *Sekizincisi:* Hukub Araplara göre belirsiz vakittir, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir. Kelamın manası: Yürüyeceğim, ister ki hukublar sürsün, demektir.

"O ikisi varınca": Yani Musa ile uşağı, demektir. "İkisinin birleştiği yere": Yani iki denizin kavuştuğu yere, demektir. "Balıklarını unuttular": Azık olarak bir sepete salamura balık koymuşlardı, sabah akşam yemeklerinde ondan yerlerdi. Sahildeki o kayaya varınca uşağı sepeti yere koydu, balığa denizin ıslaklığı dokundu. Yuşa'ın, ab-ı hayattan abdest aldığı, balığa su sıçradığı ve canlandığı da söylenmiştir. Balık sepette kımıldadı, arkasından da denize sızdı. Musa'ya: Azık olarak salamura balık al, onu kaybettiğin zaman adamı bulmuşsundur, denilmişti. Balık denize gittiği zaman Musa ihtiyacını görmeye gitmişti. Uşağı durumu haber vermek istediyse de unuttu. Neden tesniye sigasıyla "nesiye hutehuma" denildi; çünkü ikisi de o azığı almışlardı. Nitekim: Kavim azığı unuttu, denir ki, biri unutur. Ferra şöyle demiştir: "O ikisinden inci ve mercan çıkar" *(Rahman: 22)* kavli de böyledir ki, inci ve mercan ancak tuzludan çıkar, tatlı sudan çıkmaz. Şöyle de denilmiştir: Yuşa balığı taşımayı unuttu, Musa da ona emretmeyi unuttu. Bunun için unutma ikisine izafe edilmiştir.

"O da denizde bir deliğe doğru yolunu tuttu (sereba)": Sereb: Yol ve gidecek yer, demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: Balık denizde neye değerse kuruyor, kaya gibi oluyordu. Katade şöyle demiştir: Bir yol tuttuğu zaman su donuyordu. Übey bin Ka'b hadisinde de, suyun balığın üzerinde tak-ı zafer gibi olduğunu zikretmiştik.

"İkisi orayı geçince": Balığın gittiği yeri geçince, demektir. Herhangi yolcu gibi yoruldular; o zaman Musa yemek istedi: "Sabah

yemeğimizi getir" dedi. Ğada: Sabahleyin yenen yemektir. Nasab ise: Yorgunluktur. Bu da şunu gösterir ki bir insan bir eziyet görür ve yorulur da böyle bir şey söylerse bu, şikayet olmaz. "Dedi": Yani Yuşa, Musa'ya, "gördün mü, biz kayaya sığındığımız zaman": Yani oraya indiğimiz zaman, "şüphesiz ben balığı unuttum": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Sana balığın durumunu haber vermeyi unuttum.

İkincisi: Balığı taşımayı unuttum.

"Vema ensanihu": Kisai he'nin kesri ile sini imale etmiştir (enseynihi). İbn Kesir de vasılda heden sonra ye ile "ensanihî" okumuştur. Hafs da Asım'dan henin zammesi ile "ensanihu" rivayet etmiştir.

"Vettehaze sebilehi filbahri aceba (denizde yolunu tuttu)": Sebildeki he zamiri balığa racidir. Tutan hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, balıktır, sonra onu haber veren hakkında da iki görüş vardır:

İkincisi: O, aziz ve celil olan Allah'tır. Sonra kelamın manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Denizde acayip bir şey göstermek ve acayip bir şey yapmak üzere yol tuttu.

İkincisi: Allah Teala: "Denizde yolunu tuttu" deyince, bundan şaşın ve bu mucizeyle uyanın, dedi.

Üçüncüsü: Allah Teala'nın haberi, "filbahr (denizde)" kavlinde kesildi. Bunun üzerine Musa, balıktan gördüğü şey için: Acaba, dedi. Bu görüşleri İbn Enbari zikretmiştir.

İkincisi: Balıktan haber veren Yuşa'dır, Musa'ya balığın ne yaptığını anlattı.

İkinci görüş: Yol tutan Musa'dır, acayip şekilde denizde balığın yolunu tuttu; balığın geçtiği yere girdi; Hızır'ı gördü. Atıyye, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Musa kayaya döndü, balığı buldu, balık denizde gitmeye başladı, Musa da onu takip etti, nihayet denizin adalarından birine vardı; Hızırla karşılaştı.

"Musa: Aradığımız şey o idi, dedi": İstediğimizi gösteren işaret o idi. İbn Kesir vasılda da vakıfta da ye ile: "Nebği" okumuştur. Nafi, Ebu Amr ve Kisai de, vakıfta ye ile okumuşlardır. İbn Amir, Asım ve Hamze de, iki halde de yenin hazfi ile okumuşlardır.

"İzlerini takip ederek geri döndüler": Yani izlerini takip ederek geldikleri yerden geri döndüler, demektir. Kasas: İz sürmektir.

"Kullarımızdan bir kul buldular": Yani Hızır'ı buldular.

İsminde dört görüş vardır:

Birincisi: Elyesa'dır, bunu da Vehb ile Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: Hızır bin Amiye'dır.

Üçüncüsü: Ermiya bin Halkıya'dır, bu ikisini İbn Münadi zikretmiştir.

Dördüncüsü: Yelya bin Melkan'dır, bunu da Ali bin Ahmed en – Nisaburi zikretmiştir.

Hızır isminin verilmesine gelince: Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, kuru bir yere oturdu, orası yeşerdi, bunu da Ebu Hureyre, Resulullah sallalalhu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir. Hadiste geçen ferve: Kuru yer demektir.

İkincisi: O nereye otursa çevresi yeşillenirdi, bunu da İkrime demiştir. Mücahit de şöyle demiştir: Namaz kıldığı yer yemyeşil olurdu.

Hızır peygamber mi idi değil miydi? Bunda da iki görüş vardır, bunları da Ebu Bekir bin Enbari zikretmiş ve şöyle demiştir: Çoğunluk onun peygamber olduğunu söyler. Bazıları da onun iyi bir kimse olduğunu söyler. Alimler onun günümüze kadar yaşayıp yaşamadığında da iki görüş halinde ihtilaf etmiştir ki bunları Maverdi nakletmiştir. Hasen Basri onun öldüğüne kail olurdu. Arkadaşlarımızdan İbn Münadi de böyle der ve ölmediğini söyleyenleri ayıplar: Onun günümüze kadar yaşadığı hakkında sahih hadis yoktur, derdi. Ebu Bekir en–Nakkaş şöyle rivayet etmiştir: Muhammed bin İsmail el– Buhari'ye Hızır ile İlyas'tan sordular, onlar hayatta mıdırlar, dediler? O da: Nasıl olur, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: Bugünden itibaren yüz sene başına kadar yeryüzündekilerden kimse kalmaz, demiştir, dedi.[7]

"Ona katımızdan bir rahmet verdik": Bu rahmet hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O peygamberliktir, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Hak edenlere karşı gösterdiği şefkat ve acımadır. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir. *Üçüncüsü:* Nimettir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Ona katımızdan ilim öğrettik": İbn Abbas: Gayb ilminden bir ilim verdi, demiştir.

---

7 - Buhari, İlm, bab, 41; Mevakit, bab, 40; Ebu Davud, Melahim, bab, 17; Ahmed, Müsned, 2/88, 121, 131.

قَالَ لَهُ مُوسَى هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَى
أَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا ﴿٦٦﴾ قَالَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا
﴿٦٧﴾ وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَى مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا ﴿٦٨﴾ قَالَ سَتَجِدُنِي
إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا ﴿٦٩﴾

66 – Musa ona: "Sana öğretilen yol gösteren bilgiden bana da öğretmen için sana tabi olayım mı?" dedi.

67 – O da: "Şüphesiz sen benimle beraber sabretmeye güç yetiremezsin" dedi.

68 – "Haberce kavramadığın şeye nasıl sabredersin?"

69 – O da: "İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın ve senin hiçbir emrine isyan etmeyeceğim" dedi.

"En tüallimeni": İbn Kesir vasılda ve vakıfta ye ile "en tüallimenî mimma" okumuş; Nafi ile Ebu Amr da vasılda ye ile okumuşlardır. İbn Amir ile Asım da iki halde de yenin hazfi ile okumuşlardır.

"Mimma ullimte rüşda": İbn Kesir, Nafi, Asım, Hamze ve Kisai, ranın zammesi ve şinin sükunu ile "rüşda" okumuşlardır. Ebu Amr da ranın ve şinin fethi ile "reşeda" okumuştur. İbn Amir'den de ikisinin de zammı ile okuduğu rivayet edilmiştir. Rüşd de reşed de lügattir, tıpkı nuhl ve nehal, ucm ve acem, urb ve areb gibi. Mana da şöyledir: Bana doğruyu gösteren ilim öğretmen için. Bu kıssa; ilim öğrenmek için yolculuk etmeyi, fazilet öğrenmek için üstün asta tabi olmasını teşvik etmiş ve arkadaşa karşı edepli ve alçak gönüllü olmayı harekete geçirmiştir.

"Şüphesiz sen benimle beraber sabretmeye güç yetiremezsin": İbn Abbas şöyle demiştir: Yaptığıma dayanamazsın, çünkü ben Rabbimin gayb (ledün) ilminden öğrendim.

Bu sabırda iki mülahaza vardır:

Birincisi: İnkara karşı. *İkincisi:* Suale karşı.

"Ve keyfe tasbirü ala ma lem tuhıt bihi hubra": Hubr; bir şeyi bilmektir, mana da şöyledir: Dış görünüşü kötü olan ve içini bilemediğin şeye nasıl sabredersin?

"İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın ve senin hiçbir emrine isyan etmeyeceğim": İbn Enbari şöyle demiştir: İsyan etmemek sabrın üzerine atfedilmiştir, mana da şöyledir: Beni sabırlı bulacaksın ve inşallah isyan etmeyeceğim.

قَالَ فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا
تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّىٰ أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا ﴿٧٠﴾ فَانْطَلَقَا
حَتَّىٰ إِذَا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ خَرَقَهَا قَالَ أَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا
لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا إِمْرًا ﴿٧١﴾ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ
صَبْرًا ﴿٧٢﴾ قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي
عُسْرًا ﴿٧٣﴾ فَانْطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا لَقِيَا غُلَامًا فَقَتَلَهُ قَالَ أَقَتَلْتَ
نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُكْرًا ﴿٧٤﴾
قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿٧٥﴾ قَالَ إِنْ سَأَلْتُكَ
عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي عُذْرًا ﴿٧٦﴾
فَانْطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا أَتَيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَا أَهْلَهَا فَأَبَوْا
أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَّ فَأَقَامَهُ قَالَ
لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا ﴿٧٧﴾ قَالَ هَٰذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ
سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا ﴿٧٨﴾

70 – Dedi: "Eğer bana tabi olursan, sana anlatmaya başlayıncaya kadar bana hiçbir şey sorma".

71 – İkisi gittiler. Nihayet gemiye bindikleri zaman onu deldi. Musa: "İçindekileri boğman için mi onu deldin? Andolsun, sen kötü bir şey yaptın!" dedi.

72 – O da: "Benimle beraber sabretmeye güç yetiremezsin, demedim mi?" dedi.

73 – (Musa): "Unuttuğum için bana çıkışma ve işimden bana zorluk yükleme" dedi.

74 – Gittiler. Nihayet bir oğlan çocuğuna rastladılar; onu öldürdü. (Musa): "Tertemiz bir canı can karşılığı olmaksızın mı öldürdün? Andolsun, sen kötü bir şey yaptın" dedi.

75 – Sana: "Benimle sabretmeye güç yetiremezsin, demedim mi?" dedi.

76 – Dedi: "Eğer sana bundan sonra bir şey sorarsam, benimle arkadaşlık etme. Mutlaka benim tarafımdan bir özre erdin (mazursun)".

77 – İkisi gittiler. Nihayet bir kent halkına gelip halkından yiyecek istediler. Onlar da o ikisini misafir etmekten çekindiler. İkisi orada yıkılmak isteyen (yıkılmak üzere olan) bir duvar buldular. (Hızır) onu doğrulttu. (Musa): "Eğer isteseydin buna karşı mutlaka bir ücret alırdın" dedi.

78 – Dedi: "İşte bu, benim aramla senin aranın ayrılığı (anıdır). Sabretmeye güç yetiremediğin şeylerin iç yüzünü sana anlatacağım".

"Fela tes'elnî": İbn Kesir, Ebu Amr, Asım, Hamze ve Kisai, sakin lam ile: "Fela tes'elnî" okumuşlar; Nafi de meftuh lam ve şeddeli nun ile "tes'elenni" okumuştur. İbn Amir de Dacuni rivayetinde harekeli lam, yesiz ve meksur nun ile "fela tes'elenni" okumuştur. Mana da: Yaptığım şeyden bana sorma, demektir. "Ben sana anlatıncaya kadar": Yani onu ben açıklayıncaya kadar, çünkü onun ilmi senin için gaiptir.

"Onu deldi": Yani yardı, demektir. Müfessirler: Ondan bir tahta çıkardı, demişlerdir. Sudan taraf iki levha çıkardı da, denilmiştir. Musa orayı elbisesi ile tıkadı ve yaptığını: "Onun halkını suya boğmak için mi onu deldin (eharakteha lituğrika ehleha)" diyerek reddetti. İbn Kesir, Nafi, Asım ve İbn Amir, te ile ve ehlehayı da nasb ile okumuşlardır. Hamze ile Kisai de, lamın refi ile: Leyağraka ehluha, okumuşlardır.

"Andolsun, sen kötü bir şey yaptın (imren)": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Kötü bir şey, bunu Mücahit, demiştir. Zeccac da: Çok kötü bir şey, demiştir.

İkincisi: Acayip, şaşılacak bir şey, bunu da Katade ile İbn Kuteybe, demişlerdir.

Üçüncüsü: Bir felaket, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

"Unuttuğum şeyden dolayı bana çıkışma": Bu unutmada da üç görüş vardır:

Birincisi: Gerçekten unutmadır, İbn Abbas, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den: "İlki unutma idi" dediğini rivayet etmiştir.

İkincisi: O, unutmadı, ancak kaçamak yaptı, bunu da Übey bin Ka'b ile İbn Abbas, demişlerdir.

Üçüncüsü: O, terk manasınadır, anlam da şöyledir: Sana verdiğim sözü terk ettiğim (tutmadığım) için beni sorumlu tutma. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

"Bana yükleme (vel türhıkni)": Ferra: Beni sıkıştırma, demiştir. Ebu Ubeyde, İbn Kuteybe ve Zeccac: Beni bastırma, üzerime gelme, demişlerdir. Ebu Zeyd de şöyle demiştir: Erhaktuhu usran denir ki: Birini zora sokmaktır. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Bana kolaylık göster, zorluk çıkarma.

"İkisi gittiler": Yani Musa ile Hızır, demektir. Maverdi şöyle demiştir: Yuşa'ın onlardan geri kalma ihtimali vardır; çünkü haber ikisinden verilmektedir. Yanlarında olup da Musa'ya tabi olduğu için anılmama ihtimali de vardır.

"Nihayet bir oğlan çocuğuna rastladılar": Bu çocuk buluğa ermiş miydi değil miydi, diye iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Buluğa ermemişti, bunu da İbn Abbas, Mücahit ve çoğunluk, demişlerdir.

İkincisi: O genç idi, sakalı bir tutam idi, bunu da Maverdi, yine İbn Abbas'tan nakletmiş ve buluğa ermeyenin sorumlu olmayacağını ve öldürülmeyi hak etmeyeceğini delil olarak ileri sürmüştür. Bazen erkeğe de ğulam (oğlan) denir.

Nitekim Leyla Ahyeliyye, Haccac'ı methederken şöyle demiştir:

Öyle bir oğlandır ki mızrağı salladığı zaman orayı sular (sorunu çözer).

Onu nasıl öldürdüğünde de üç görüş vardır:

Birincisi: Kafasını kopardı. Biz de bunu Übey hadisinde zikretmiştik. *İkincisi:* Boynunu kırdı, bunu da İbn Abbas, demiştir. *Üçüncüsü:* Onu yatırıp bıçakla kesti. Bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

"Ekatelte nefsen zekiyyeten": Kufeliler ile İbn Amir: Elifsiz ve şeddeli ye ile "zekiyyeten" okumuşlardır. Diğerleri ise elifle şeddesiz olarak (zakiyeten) okumuşlardır. İkisi de lügattir, bunlar: Kasiye ve kasiyye gibidir.

Müfessirlerin de bunun üzerinde altı görüşleri vardır:

Birincisi: O tövbe edendir, İbn Abbas'tan: O, tövbe edendir, dediği rivayet edilmiş; Dahhak da böyle demiştir.

İkincisi: O, müslümandır, yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O, hata yapma çağına gelmemiş temiz (masum) çocuktur, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

Dördüncüsü: O gelişmekte olan bir çocuktur, bunu da Katade, demiştir. İbn Enbari de: Güçlü kuvvetli, demiştir.

Beşincisi: Zekiye, temiz, demektir, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

Altıncısı: Zekiye: Ölümünü gerektirecek bir şey görünmeyen kimse demektir, bunu da Zeccac, demiştir.

Bazıları da zakiye ile zekiyye arasında fark görmüşlerdir; Ebu Amr bin Alâ'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Zakiye: Hiç günah işlemeyendir, zekiyye ise: Günah işleyip de sonra tövbe edendir. Ebu Ubeyde'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Zakiye bedende olur, zekiyye dinde olur.

"Biğayri nefs": Yani can karşılığı olmaksızın, demektir. "Lekad ci'te şey'en nükra": İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, Kur'an'ın her yerinde harfçe "nükren" okumuşlardır, ancak "ilâ şey'in nükür" *(Kamer: 6)* müstesnadır. İbn Kesir de: "İla şey'in nükr" şeklinde sakin okumuştur. İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle, "nüküren" ve "ila şey'in nükür" okumuşlardır. Hafifi de şeddelisinden tahfif edilmiştir; unk ve unuk, nükr ve nükür gibi. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Sen kabul edilemez bir şey yaptın. Mananın şöyle olması da caizdir: Ci'te bişey'in nükür (kabul edilmez bir şey yaptın); be atı'ca fiil devreye girip nükren'i nasb etti. "Nükren"deki kötülük, "imren"dekinden daha azdır, çünkü gemidekilerin batırılması ona göre bir tek kişiyi öldürmekten daha kötü idi.

"Kale elem ekul leke":

Eğer: "Leke" neden burada zikredildi de daha öncekinde atıldı?" denilirse:

Cevap şöyledir: Burada olması tekit içindir, atılması da mana açık olduğu içindir. İkisi de düzgün konuşanlarca bilinen bir şeydir. Araplar: Kultu leke: İttekıllah ve kultu leke: Ya fülan ittekıllah da, derler (ey filan sana: Allah'tan kork, dedim). Salep de şöyle bir beyti misal getirmiştir:

Seni, Mustalık oğullarına karşı uyarmıştım,
Ve: Ey kimse, beni dinle ve git, demiştim.

Ey kimse (ya haza) sözü tekittir, düşmesiyle kelamda sakatlık olmaz. Şeyh Ebu Muhammed el – Haşşab'tan şöyle dediğini işittim: Birincide onu saydı ve ona, hitap kâfı ile: Ben demedi. İkinci kez muhalefet edince, ona öyle karşılık verdi.

"Eğer sana bir şeyden sorarsam": Azarlama ve ret manasında, demektir. "bundan sonra": Yani bu sorudan sonra, demektir. "Fela tüsahibnî": Muaz el – Kari, Ebu Nehik, Ebu'l – Mütevekkil ve A'rec de böyle okumuşlar, ancak onlar nunu şeddelemişlerdir. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Eğer senden arkadaşlık istersem, kabul etme. Übey bin Ka'b, İbn Ebi Able ve Yakub da, te'nin fethi ve elifsiz olarak "fela tashabnî" okumuşlardır. İbn Mes'ud, Ebu'l – Aliye ve A'meş de böyle okumuşlar, ancak onlar da nunu şeddelemişlerdir. Ebu Reca, Ebu Osman en – Nehdi, Nahai ve Cahderi de, tenin zammı, hanın kesri ve sad ile benin de sükunu ile "tushibnî" okumuşlardır. Zeccac da ikisinde iki mülahaza vardır, demiştir:

Birincisi: İstediğim şeyde bana katılma, kad ashabel muhru, denir ki: Tay anasının yanında yürümektir.

İkincisi: İlminden bana hiçbir şey verme, demektir.

"Kad belağte min ledünni": İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze ve Kisai, şeddeli olarak "min ledünni" okumuşlardır. Nafi de dalın zammesi ve nunu şeddesiz olarak "min ledüni" okumuştur. Ebu Bekir de Asım'dan lamın fethi ve dalın sükunu ile "min ledni" rivayet etmiştir. Asım'dan başka bir rivayet de, lamın zammı ve dalın sükunu ile "lüdni" şeklindedir. Zeccac da: En iyisi nunun şeddeli olmasıdır, demiştir. Çünkü "ledün" aslında sakindir. Sen onu nefsine (mütekellem ya'sına) izafe ettiğin zaman, ilk nunun selameti için bir nun ilave edersin. Min ledün zeydin, der, nunu sakin kılar, sonra onu kendine izafe eder: Min ledünni, dersin, tıpkı: An zeydin ve anni, gibi. "Ledni" kıraatında ise dalı sakin kılmışlardır, tıpkı adud'da, add, dedikleri gibi. İbn Abbas şöyle demiştir: Bana karşı mazursun, yani sen benim buna sabredemeyeceğimi bana haber vermiştin, demek istiyor.

"Gittiler, nihayet bir kent halkına geldiler": Bu kentte de üç görüş vardır:

Birincisi: O, Antakya'dır, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Übülle'dir, bunu da İbn Sirin, demiştir.

Üçüncüsü: Bacervan'dır, bunu da Mukatil, demiştir.

"Halkından yiyecek istediler": Yani konukluk istediler, demektir. "Feebev en yudayyifuhuma": Mufaddal, Asım'dan, birinci yenin zammesi, dadın kesri ve ikinci ye şeddesiz olarak: "Yudifuhüma" rivayet etmiştir. Ebu'l – Cevza da böyle okumuş, ancak o, ilk yeyi fethalemiştir. Diğerleri ise, dadın fethi, ikinci yenin şeddesi ve kesri ile "yudayyifuhuma" okumuşlardır. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Yudayyifu-

huma'nın manası: Misafir etmektir. Dıftü ene (misafir oldum), ve edafeni ellezi yünzilünü (ev sahibi beni misafir etti) denir. Zeccac da şöyle demiştir: Dıftürrecüle: Birine misafir olmaktır. Edaftuhu ise: Onu misafir edip ağırlamaktır. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Dayyeftürrecüle: Birini konuk edinmektir, bu ayet de ondandır. Edaftuhu da: Onu eve misafir aldım demektir. Dıftuhu ise: Konuk oldum manasınadır. Übey bin Ka'b, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den: "Onlar kötü köy halkı idiler" dediğini rivayet etmiştir.

"Feveceda fiha cidaren": Cidar duvar demektir. İbn Faris: Çoğulu cüdür'dür, demiştir. Cedr: Duvarın temelidir. Zübeyr hadisi de ondandır: Dail mae yerci' ilel cedri (bırak suyu hurma kütüklerinin dibine insin)." Ceyder, kısa boylu demektir.

"Yüridü en yenkadda" (duvar yıkılmak istiyordu)": Übey bin Ka'b ile Ebu Reca, uzun elif ve noktalı dad ile "yenkada" okumuşlar; İbn Mes'ud, Ebu'l – Aliye ve Osman en – Nehdi de, elif ve med, noktasız sad ile "yenkasa" okumuşlardır. Hepsi de şeddesiz telaffuz etmişlerdir. Zeccac: Yenkadda'nın manası: Hızla düşmektir, yenkasa'nınki ise: Uzunlamasına yarılmaktır, demiştir. İnkasat sinnuhu: Diş yaşmaktır, İbn Mukassim de: İnkasat sinnuhu venkadat – sin ve dat ile – aynı manayadır, demiştir.

Eğer: "Nasıl aklı olmayan bir şeye isteme fiili nisbet edildi?" denilirse,

Cevap şöyledir: Bu, mecaz yolu ile aklı ve iradesi olana benzetilmiştir, çünkü onun düşmek üzere oluşu sanki akıllı kimselerin hareketi gibi görünüyordu; o nedenle ona irade fiili nisbet edilmiştir. Çünkü iki suret de birdir. Araplar mecaz yolu ile aklı olmayana da fiil isnat ederler. Aziz ve celil olan Allah: "Musa'nın öfkesi susunca (dinince)" *(A'raf: 154)* demiştir. Aslında öfke susmaz, ancak sahibi susar. "Feiza azemel emr" (iş karar verdiği zaman) *(Muhammed: 21)* demiştir. Bu hususta şöyle şiirler aktarmışlardır:

Bir zaman ki benim örtümü (defterimi) güzelce dürer,
O, bana iyilik yapmak isteyen bir zaman, demektir.

Başkası da şöyle demiştir:

Mızrak Ebu Bera'nın göğsünü istiyor,
Akîl oğullarının kanlarından ise çekiniyordu.

---

8 – Uzun bir hadisin parçasıdır, Buhari, Tefsirü sure 4, bab, 12; Sulh, bab, 12; Müsakat, bab, 6, 8; Müslim, Fedail, hadis no, 129; Ebu Davud, Akdıye, bab, 31; Tirmizi, Ahkam, bab, 26; Tefsirü sure, 4, bab, 13; İbn Mace, Mukaddime, bab, 2; Ruhun, bab, 2; Nesei, Kudat, bab, 19, 27; Ahmed, Müsned, 1/166, 4/5.

Bir başkası da şöyle demiştir:

Güldüler, zaman ise onlara susuyordu,
Sonra onlara kan ağlattı, bir daha da konuşmadı.

Bir başkası da şöyle demiştir:

Devem bütün gece yürümekten bana şikayet ediyordu.

Bu, Arapların şiirlerinde çoktur.

"Onu doğrulttu": Yani onu düzeltti, çünkü onun eğri olduğunu görmüştü.

Ne yaptığı hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onu eliyle itti, o da doğruldu.

İkincisi: Onu yıktı, sonra da oturup onu yaptı (ördü). Bu iki görüş İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

"Lev şi'te letehizte aleyhi ecra": İbn Kesir ile Ebu Amr, hının kesri ile "letehizte" okumuşlardır, ancak Ebu Amr zalı (te'ye) idgam ederdi (lehitte), İbn Kesir ise açık (idgamsız) okurdu. Nafi, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai, "lettehazte", hepsi de idgam ile okumuşlardır. Ancak Hafs, Asım'dan onun da İbn Kesir gibi idgam etmediğini rivayet etmiştir. Zeccac şöyle demiştir: Tehize yethazü, denir ki: İttehaze yettehizü manasınadır. Musa'nın, Hızır'a böyle demesi, köy halkının onları misafir etmemelerinden dolayı idi.

"Dedi": Yani Hızır, dedi, "bu": Yani beni reddedişin, "aramızın ayrılışıdır": Yani o, bizi ayırır, demektir. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Bu, temasımızın kesilmesidir. "Beyn" ise, tekit için tekrar edilmiştir. Bu konuşmada şunun gibidir: Ahzallahul kazibe minni ve minke (Allah senden ve benden hangimiz yalancı ise rezil etsin). Ebu Rezin, İbn Semeyfa, Ebu'l – Aliye ve İbn Ebi Able, tenvin ile "haza firakun" okumuşlardır. İbn Abbas şöyle demiştir: Musa'nın gemi ve çocuk için söyledikleri Rabbisi için idi, duvar hakkında söylediği ise nefsi içindi, çünkü dünyalık istemişti.

أَمَّا السَّفِينَةُ
فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَهَا وَكَانَ
وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا ﴿٧٩﴾ وَأَمَّا الْغُلَامُ
فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ فَخَشِينَا أَنْ يُرْهِقَهُمَا طُغْيَانًا

وَكُفْرًا ﴿٨٠﴾ فَأَرَدْنَا أَنْ يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكَاةً وَأَقْرَبَ
رُحْمًا ﴿٨١﴾ وَأَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ
وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا فَأَرَادَ رَبُّكَ أَنْ يَبْلُغَا
أَشُدَّهُمَا وَيَسْتَخْرِجَا كَنْزَهُمَا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ وَمَا فَعَلْتُهُ
عَنْ أَمْرِي ذَلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا ﴿٨٢﴾

79 – Gemiye gelince: "O; denizde çalışan yoksullarındı. Ben onu kusurlu kılmak istedim. Arkalarında / önlerinde bütün gemileri zorla alan bir kral vardı" dedi.

80 – Oğlan çocuğuna gelince: Onun ebeveyni mü'min kimselerdi. Onlara bir taşkınlık ve küfür yüklemesinden korktuk.

81 – Rableri onun yerine kendilerine temizlikçe ondan daha hayırlı ve merhametçe ondan daha yakın birini vermesini istedik.

82 – Duvara gelince: Şehirde yetim iki oğlan çocuğunun idi. Altında da onlara ait bir define vardı ve babaları salih bir kimse idi. Rabbin kendinden bir rahmet olarak onların rüştlerine ermelerini ve definelerini çıkarmalarını istedi. Ben bunları kendi işimden (kafamdan) yapmadım. İşte onlara karşı sabra güç yetiremediğin şeylerin yorumları budur.

"O yoksulların idi": Yoksulluklarından ne kastedildiği hususunda iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar kazanç bakımından zayıf idiler. *İkincisi:* Beden bakımından. Ka'b şöyle demiştir: Gemi on kardeşin idi; beşi müzmin hasta idi, beşi de denizde çalışıyordu.

"Ben onu kusurlu kılmak istedim": Yani delerek arızalandırmak istedim. "Arkalarında / önlerinde vardı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Önlerinde, bunu da İbn Abbas, Katade, Ebu Ubeyde ve İbn Kuteybe, demişlerdir. Übey bin Ka'b ile İbn Mes'ud: "Önlerinde bir kral vardı" şeklinde okumuşlardır.

İkincisi: Arkalarında; Zeccac: İki mananın en iyisi budur, demiştir. Şöyle olması da caizdir: Bu, dönüş yollarının üzerinde idi, onun haberini bilmiyorlardı, Allah Teala Hızır'a onun haberini bildirdi.

"Bütün gemileri zorla alan (gasp eden)": Yani bütün sağlam

gemileri gasb eden, demektir. Übey'in kıraatında: "Külle sefinetin sahihatin" şeklindedir. Hızır şöyle demiştir: Benim onu delmem şunun içindi, çünkü kral onu delinmiş olarak görürse onu bırakır, sahipleri de onu tamir eder ve ondan yararlanırlardı.

"Oğlan çocuğuna gelince": İbn Abbas'tan: "Ve emmel ğulamu fekâne kâfiren" okuduğu rivayet edilmiştir. Übey bin Ka'b de, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Hızır'ın öldürdüğü çocuk, kafir olarak yaratılmıştı; eğer yaşasa idi ebeveynini küfür ve taşkınlığa zorlardı.[9] Rebi bin Enes de şöyle demiştir: O çocuk yol keserdi; yanından kim geçerse onu ya öldürür ya da gasb ederdi. Gasbedilen de ona ve ebeveynine beddua ederdi. İbn Saib de şöyle demiştir: Çocuk hırsız idi, çarptığı kimse onu aradığı zaman ebeveyni: Bunu yapmadı, diye yemin ederlerdi.

"Biz korktuk": Bunu diyen kimse hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, aziz ve celil olan Allah'tır. Sonra O'na izafe edilen korkunun manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, bilmek manasınadır. Ferra, manası: Biz bildik, demiştir. İbn Akîl de: Biz de korkan biri gibi yaptık, demiştir. *İkincisi:* İstememektir, bunu da Ahfeş ile Zeccac, demişlerdir.

İkincisi: Hızır'dır; o zaman korku, merak edilen durumdan endişe manasına olur. Bunu da İbn Enbari, demiştir. Bazıları da bunun Hızır'ın kereminden olduğuna: "Rableri onun yerine başkasını versin istedik" kavlini delil getirmiştir. Zeccac, mana: Allah istedi, demiştir. Çünkü Allah Teala'dan bu şekilde haber verme, sayılamayacak kadar çoktur. "Yurhikahuma"nın manası: Yahmilühuma alerrahaki, demektir ki: Cahilliğe sürüklemektir. Ebu Ubeyde de "yürhikahuma": Onları kötülüğe bulaştırmaktır, demiştir. Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: Onun sevgisi onları onun dinine girmeye sürükler diye korktuk. Zeccac da şöyle demiştir: Doğduğu zaman ona sevindiler, öldürüldüğü zaman da ona üzüldüler, eğer kalsaydı, helakleri onun eliyle olacaktı. Adam Allah'ın takdirine razı oldu; çünkü Allah'ın mü'minin hoşuna gitmeyecek şeyde kararı (hükmü), kendisinin hoşuna giden şeydeki kararından daha hayırlıdır.

"Feeredna en yübdilehüma rabbuhuma": İbn Kesir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayeten, şeddesiz olarak: "En yübdilehüma" okumuşlar; Nafi ile Ebu Amr da şedde ile (en yübeddilehüma) okumuşlardır.

"Hayran minha zekaten": Bunda da üç görüş vardır:

---

9 - Müslim, Kader, hadis no, 29; Ebu Davud, Sünnet, bab, 16; Ahmed, Müsned, 5/119, 121.

Birincisi: Dince, daha hayırlı, demektir. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Amelce, demektir, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* İyi halce, demektir, bunu da Ferra, demiştir.

Ve akrabe ruhma" İbn Kesir, Nafi, Asım, Hamze ve Kisai, hanın sükunu ile "ruhma" okumuşlardır. İbn Amir de, harekeli olarak "ruhuma" okumuştur. Ebu Amr'dan da iki kıraatın da aynısı rivayet edilmiştir. İbn Abbas, İbn Cübeyr ve Ebu Reca, ranın fethi ve hanın kesri ile "rahima" okumuşlardır.

Kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Akrabaya daha yakın ve ana babaya daha itaatkâr, demektir, bunu da İbn Abbas ile Katade, demişlerdir. Zeccac da: Şefkat bakımından daha yakın ve akrabalığa daha çok değer veren, demiştir. Lügatte ruhm ve ruhum: Şefkat ve merhamettir.

Şair şöyle demiştir:

Kız çocuğuna nasıl zulmedilir ki,
Yumuşaklık ve merhamet ondandır.

İkincisi: Onun vesilesiyle ana babaya merhamet olunmasına daha yakın, demektir. Ne ile değiştirileceği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kız çocuğu ile, bunu da çoğunluk, demiştir. Ata da İbn Abbas'tan: Onun yerine onlara bir kız çocuğu verildi ki yetmiş peygamber doğurdu, dediğini rivayet etmiştir.

İkincisi: Müslüman bir oğlan çocuğu ile, bunu da İbn Cüreyc demiştir.

"Duvara gelince: Şehirde iki oğlan çocuğunun idi": Yani "bir kente geldiler" kavlinde geçen kentte, demektir. Mukatil: Çocukların adlarının: Asram ile Sarim olduğunu söylemiştir.

"Altında da onlara ait bir define vardı": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, altın ve gümüş idi. Bunu Ebudderda, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir. Hasen, İkrime ve Katade de: Mal idi, demişlerdir.

İkincisi: Altın bir levha idi, üzerinde şöyle yazılı idi: Kadere inanıp da sonra yorulana şaşarım. Cehenneme inanıp da sonra gülene şaşarım. Ölüme inanıp da sonra sevinene şaşarım. Rızka inanıp da sonra didinene şaşarım. Hesaba inanıp da sonra gafil kalana şaşarım. Dünyayı ve dönekliğini görüp de sonra ona güvenene şaşarım. Ben Allah'ım, benden başka İlah yoktur, Muhammed benim kulum ve Resul'ümdür. Öbür tarafında da şöyle yazılı idi: Ben Allah'ım, ben-

den başka İlah yoktur, ben tekim, ortağım yoktur. Hayrı ve şerri kendi elimle yarattım. Hayır için yarattığım ve hayrı ellerine akıttığıma ne mutlu! Şer için yarattığım ve şerri ellerine akıttığma eyvahlar olsun. Bunu Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İbn Enbari şöyle demiştir: Ona define denilmesi, altın olması cihetindendir. İsmi galip kılınmış, define denilmiştir.

Üçüncüsü: İlim hazinesidir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mücahit de: İçinde ilim olan sahifelerdi, demiştir. Said bin Cübeyr ile Süddi de böyle demişlerdir. İbn Enbari, buna göre mana: Altında hazine gibi bir şey vardı olur, çünkü ondan acele ile maldan daha çok istifade edilir. Zeccac şöyle demiştir: Lügatte bilinen şudur: Kenz (hazine) tek olarak kullanılırsa, manası: Yere gömülüp saklanan maldır. Eğer mal olmazsa: Onun yanında ilim hazinesi var, onun yanında fehim (anlayış) hazinesi var, denilir. Burada mala daha çok benzeme ihtimali vardır. Şöyle olması da caizdir: O mal idi, onda da ilim yazılı idi. Rivayete göre o, mal ve büyük ilim idi.

"Babaları iyi bir kimse idi": İbn Abbas: Babalarının iyiliği bereketiyle korundular, onların iyiliğinden bahsedilmedi, demiştir. Cafer bin Muhammed radıyallahu anh de şöyle demiştir: Onlarla o iyi babanın arasında yedi baba (ata) vardı. Mukatil de: Babaları emin bir kimse idi, demiştir.

"Feerade rabbüke (Rabbin istedi)": İbn Enbari şöyle demiştir: "Feerettü" (ben istedim), "feeredna" (biz istedik) ifadelerinin her birinin aziz ve celil olan Allah'a da Hızır'a da ait olması caizdir; bu ikisinin arkasından öyle bir ifade kullandı ki o iki ifadeden ne kastedildiğini açığa çıkardı. Öyleyse neden "feerettü", feeredna", "feerade rabbüke" dedi, çünkü Araplar eşanlamlı kelimeler kullanmayı severler; zira o, dile daha tatlı gelir, kulağa daha iyi işler. Mesela adam şöyle der: Kale li fülanün keza (filanca bana şöyle dedi), veenbeeni bima kane (olanı bana anlattı), ve habbereni bima nale (eline geçeni bana haber verdi). (Buna tefennün (sanat gösterme) ve kelime zenginliği denir. Günümüzün büyük noksanlarından biri de budur. Mütercim). "Eşüdd"ün manası da şuralarda geçmiştir: En'am; 152, Yusuf: 22 ve İsra: 34. Eğer Hızır o duvarı doğrultmasa idi, duvar çöker ve o gömü de çocuklar buluğa ermeden alınırdı.

"Rabbinden bir rahmet olarak": Yani Allah böylece rahmet etti. "Bunu ben kendi işimden (kafamdan) yapmadım": Katade: O, emir kulu idi, demiştir.

"Testı'" , "istetaa" ve "istaa" bir manayadır.

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَن ذِي ٱلْقَرْنَيْنِ ۖ قُلْ سَأَتْلُوا۟ عَلَيْكُم مِّنْهُ ذِكْرًا ﴿٨٣﴾
إِنَّا مَكَّنَّا لَهُۥ فِي ٱلْأَرْضِ وَءَاتَيْنَٰهُ مِن كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا ﴿٨٤﴾ فَأَتْبَعَ سَبَبًا
﴿٨٥﴾ حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ ٱلشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ
وَوَجَدَ عِندَهَا قَوْمًا ۗ قُلْنَا يَٰذَا ٱلْقَرْنَيْنِ إِمَّآ أَن تُعَذِّبَ وَإِمَّآ
أَن تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا ﴿٨٦﴾ قَالَ أَمَّا مَن ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُۥ ثُمَّ
يُرَدُّ إِلَىٰ رَبِّهِۦ فَيُعَذِّبُهُۥ عَذَابًا نُّكْرًا ﴿٨٧﴾ وَأَمَّا مَنْ ءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحًا فَلَهُۥ
جَزَآءً ٱلْحُسْنَىٰ ۖ وَسَنَقُولُ لَهُۥ مِنْ أَمْرِنَا يُسْرًا ﴿٨٨﴾

83 – Sana Zülkarneyn'den sorarlar. De ki: "Size ondan bir haber okuyacağım".

84 – Gerçekten biz ona yeryüzünde imkan verdik ve ona her şeyden bir sebep verdik.

85 – O da sebebe uydu / sarıldı.

86 – Nihayet güneşin battığı yere ulaşınca, onun kara balçıklı bir pınarda battığını buldu. Yanında da bir kavim buldu. Dedik: "Ey Zülkarneyn, ya azap etmende yahutta onlar hususunda güzelliği tutmanda (serbestsin)".

87 – Dedi: "Zulmedenlere gelince: İleride ona azap edeceğiz. Sonra da Rabbine döndürülür; o da ona kötü bir azapla azap eder".

88 – Amma kim de iman eder ve iyi bir şey yaparsa, onun için en güzel bir mükafat vardır ve ona işimizden kolayı diyeceğiz.

"Sana Zülkarneyn'den sorarlar": Ayetin iniş sebebini "sana ruhtan sorarlar" *(İsra: 85)* kavlinde zikretmiştik.

Zülkarneyn'in ismi hakkında dört görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Abdullah'tır, bunu da Hazreti Ali radıyallahu anh demiştir. İbn Abbas'tan, onun Abdullah bin Dahhak olduğu rivayet edilmiştir. *İkincisi:* İskender'dir, bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir. *Üçüncüsü:* Ayyaş'tır, bunu da Muhammed bin Ali bin Hüseyn, demiştir. *Dördüncüsü:* Sa'b bin Cabir bin Kalamus'tur, bunu da İbn Ebi Hayseme zikretmiştir.

Ona Zülkarneyn denilmesinde de on görüş vardır:

Birincisi: O, kavmini Allah'a davet etti, onlar da boynuzunun üstüne vurdular, o da helak oldu. Aradan bir zaman geçti, sonra Allah Teala onu diriltti. Onları yine Allah'a davet etti; bu sefer de öteki boynuzunun üzerine vurdular, o da helak oldu. İşte iki Karn'i (boynuzu) budur. Bunu da Hazreti Ali, demiştir. *İkincisi:* Ona Zülkarneyn denildi, çünkü güneşin batısına ve doğusuna gitti, yürüdü. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Çünkü yanakları bakırdan idi. *Dördüncüsü:* O rüyada gökten yere uzandığını ve güneşin iki boynuzundan tuttuğunu gördü; bunu kavmine anlattı; onlar da ona Zülkarneyn (iki boynuzlu) ismini verdiler. *Beşincisi:* Çünkü o, Roma ve İran'a sahip oldu. *Altıncısı:* Çünkü başında boynuz benzeri bir şey vardı. Bu dört görüş Vehb bin Münebbih'ten rivayet edilmiştir. *Yedincisi:* Çünkü onun iki saç örgüsü vardı, bunu da Hasen, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Araplar iki saç örgüsüne ğadireteyn, cemireteyn ve karneyn, derler. Diyor ki: Kim: İran'a ve Roma'ya sahip olduğu için böyle denildi, derse, çünkü o ikisi yerin iki boynuzu mesabesindedir, onlara: Karneyn, denir. *Sekizincisi:* Çünkü o, iki tarafı da şerefli bir aileden gelen soylu biri idi. *Dokuzuncusu:* Çünkü onun zamanında iki nesil yok oldu, o ise hayatta kaldı. *Onuncusu:* Çünkü o, karanlığa ve aydınlığa gitti. Bu üç görüşü de Ebu İshak Salebi zikretmiştir.

Onun peygamber olup olmaması hususunda iki görüş halinde ihtilaf ettiler:

Birincisi: O, peygamber idi, bunu da Abdullah bin Amr ile Dahhak bin Müzahim, demişlerdir.

İkincisi: O, iyi bir kuldu, peygamber ve kral değildi. Bunu da Hazreti Ali radıyallahu anh, demiştir. Vehb bin Münebbih de: O kral idi, ona vahyedilmedi, demiştir.

Onun yaşadığı zaman hakkında da üç görüş halinde ihtilaf edilmiştir:

Birincisi: O, ilk nesilden Yafes bin Nuh evladındandır, bunu da Hazreti Ali radıyallahu anh, demiştir.

İkincisi: O, Semud kavminden sonra idi, bunu da Hasen, demiştir. Onun bin altı yüz yıl yaşadığı söylenmiştir.

Üçüncüsü: O, İsa ile Muhammed sallallahu aleyhima zamanı arasındaki boşlukta yaşamıştır. Bunu da Vehb, demiştir.

"Size ondan haber okuyacağım": Yani ondan bahseden bir haber okuyacağım, demektir. "Biz ona yeryüzünde imkan verdik": Yani orada yürümesini kolaylaştırdık. Hazreti Ali radıyallahu anh şöyle demiştir: O, Allah'a itaat etti, Allah da bulutu onun emrine verdi; o da

onu taşıdı, ona geniş sebep verdi; ona nuru yaydı; gece ile gündüz ona birdi. Mücahit şöyle demiştir: Yeryüzüne dört kimse sahip oldu: İkisi mü'min, ikisi kafir idi; Mü'minler: Süleyman bin Davud ile Zülkarneyn'dir. Kafirler de: Nemrud ile Buhtunassar'dır.

"Ona her şeyden bir sebep verdik": İbn Abbas: İstediği şeye ulaşacak bir sebep verdik, demiştir. Yol ve yordam bilgisi de, denilmiştir.

"Feetbea sebeba": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, te'lerin şeddesi ile: "Fettebaa sebeba", "sümmettebea sebeba" okumuşlardır. Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de: "Feetbea sebeba" "sümme etbea sebeba", sümme etbea sebeba" şeklinde kesik kesik okumuşlar. İbn Enbari de şöyle demiştir: Kim: "Fettebea sebeba" okursa, manası: İzi, sebebi takip etti, demektir. Kim de: "Feetbaa" okursa, manası: Ulaştı, demektir. İttebeani fülanün denir ki: Tebiani demektir. Nitekim: Elhakani denir ki: Lahikani (bana yetişti) manasınadır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Etbaa'nın takdiri: Etbea sebeben sebeben feetbea mahüve aleyhi sebeben şeklindedir. Sebep de yoldur. Buna göre mana: Onu güneşin batısına götürecek bir yol tuttu, demek olur. Bir kavmi mağlup ettiği zaman onlardan bir ordu kurar, onunla başkalarının üzerine yürürdü.

"Vecedeha tağrubu fi aynin hamietin": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Hafs da Asım'dan rivayetle "hamietin" okumuşlardır. İbn Abbas'ın okuyuşu da böyledir. İbn Amir, Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle "hâmiyetin" okumuşlardır. Amr, Ali, İbn Mes'ud, Zübeyr, Muaviye, Ebu Abdurrahman, Hasen, İkrime, Nahai, Katade, Ebu Cafer, Şeybe, İbn Muhaysın ve A'meş'in de kıraatı böyledir; hepsi hemze ile okurlar. Zeccac da şöyle demiştir: Kim "hamietin" okursa, güneşin balçıklı bir pınara battığını demek ister. Hame'tül bi're denir ki: Kuyunun çamurunu çıkarmaktır. Ahme'tuha ise: Ona çamur atmaktır. Hamiet fehiye hamietün: Kuyu çamurlu olmaktır. Kim de hemzesiz olarak "hâmiyeten" okursa, sıcak, kaynar demek ister. Bazen de pınar hem sıcak hem de çamurlu olur. Katade, Hasen'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Güneşin kazan gibi kaynayan bir pınara battığını gördü. "Onun yanında bir kavim buldu": Yırtıcı hayvan derileri giymişlerdi, güneş battığı zaman yaktığı hayvanlardan ve pınarın içine düşüp de dışarı attığı balıklardan başka da yiyecekleri yoktu. İbn Saib şöyle demiştir: Onun yanında, yani pınarın yanında mü'min ve kafir bir kavim buldu. Bazıları bu kadar büyük olan güneşin bizzat o su pınarına battığını zannederler, öyle değildir. Çünkü o, dünyadan defalarca büyüktür. Bir su pınarına nasıl sığar?

Güneşin dünyadan yüz elli kat daha büyük olduğu söylenmiştir. Yüz yirmi dünya kadar olduğu da söylenmiştir. Ayın da seksen dünya kadar olduğu söylenmiştir. Onu pınara batar bulması, denizde giden bir kimsenin güneşin akşamüzeri suya battığını görmesi gibidir. Çünkü Zülkarneyn dünyanın dışına çıkınca güneşin çamurlu bir pınara battığını, ötesinde kimsenin olmadığını görmüştü.

"Ey Zülkarneyn, dedik": Kim: O, peygamber idi, derse, bu söz vahiy olur; kim de: Peygamber değildi, derse, ilham olur.

"Ya azap etmende": Müfessirler şöyle demişlerdir: Davetini kabul etmedikleri takdirde onları esir edip onlara doğruyu göstermende serbestsin, demektir. "O da: Kim zulmederse, dedi": Yani şirk koşarsa, demektir. "İleride ona azap edeceğiz": Şirkten dönmediği takdirde öldürmekle. Hasen de: Onları tencerelerde pişirirdi, demiştir. "Sonra Rabbine döndürülür": Azaptan sonra, "O da ona kötü bir azap eder": Ateşe atmakla.

"Felehu cezaenilhüsna": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, muzafın ref'i ile "cezaül hüsna" okumuşlardır. Ferra da: Hüsna, cennettir, ceza ona izafe edilmiştir, demiştir, tıpkı "innehu lehakkul yakin" *(el – Hâkka, 51)*, "dinül kayyimeh" *(Beyyine: 5)*, "veledarul ahireti" *(Nahl: 30)* ayetlerinde olduğu gibi. Ebu Ali el – Farisi, mana şöyledir, demiştir: Onun için güzel hasletlerin mükafatı vardır. Çünkü iman ve iyi amel güzel hasletlerdir. Hamze, Kisai, Hafs da Asım'dan rivayet ederek, Halef ve Yakup, nasb ve tenvinle "cezaen" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: O, hal olmak üzere mansuptur, mana şöyledir: Felehul hüsna mecziyyen biha cezaen (onun için güzel bir mükafat olarak iyilik vardır). İbn Enbari şöyle demiştir: Bazen ceza, sevap (karşılık) manasına alındığı zaman güzel olmayabilir. Hüsna: Dünyada kazanılan iyiliktir, o zaman mana: Onun için geçmiş iyiliklerinin sevabı vardır, şeklinde olur.

"Ona işimizden kolayı diyeceğiz": Yani ona güzel söz söyleyeceğiz, demektir.

ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٨٩﴾

حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلَىٰ قَوْمٍ لَّمْ نَجْعَل لَّهُم
مِّن دُونِهَا سِتْرًا ﴿٩٠﴾ كَذَٰلِكَ وَقَدْ أَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا ﴿٩١﴾

89 – Sonra bir sebep izledi.

90 – Nihayet güneşin doğduğu yere gelince: Onun bir kavim üstüne doğduğunu buldu ki onlara ona karşı bir örtü kılmadık.

91 – İşte böyle. Gerçekten onun yanındakini bilgice kuşatmıştık.

"Sonra bir sebep izledi": Yani onu doğuya ulaştıracak başka bir yol tuttu, demektir. Katade şöyle demiştir: Şehirleri fethederek, hazineleri toplayarak ve iman etmeyen dışında adamları öldürerek güneşin doğduğu yere gitti. Yer altı dehlizlerinde çıplak bir kavim buldu. Güneş doğarken yaktığı şeylerden başka yiyecekleri yoktu. Güneş göğün ortasına gelince yer altından çıkar, güneşin yaktığı şeylerden geçim ararlardı. Bize ulaştığına göre onlar öyle bir yerde yaşarlardı ki üzerinde bina durmazdı. Onlara, zenciler, denilmiştir. Hasen de şöyle demiştir: Güneş battığı zaman çıkar, vahşi hayvanlar gibi yayılırdı. Hasen, Mücahit, Ebu Miclez, Ebu Reca ve İbn Muhaysın, lamın fethi ile "matla" okumuşlardır. İbn Enbari şöyle demiştir: Matlı ile matlaın güneşin doğduğu yer olduğunda dilciler arasında ihtilaf yoktur. Şöyle derler: Faale yef'ulu babından mimli mastar ile ism-i mekan mef'al vezninde gelir; giriş ve giriş yeri için medhal, denildiği gibi. Ancak on bir kelime vardır ki onların mekan isimleri mef'il vezninded ir, onlar da şunlardır: Matli, meskin, mensik, meşrık, mağrib, mescid, menbit, meczir, mefrik, meskıt ve mehbil (deve için döl yolu). Bu on birden beş kelime vardır ki, onlarda kesr de feth de caizdir: Matli ve matla, mensik ve mensek, meczir ve meczer, meskin ve mesken, menbit ve menbet. Hasen, iki şıkka da ihtimali olması hasebiyle mef'al vezninde okumuştur. Çoğunluk ise Arapların tercihini ve çok kullanmalarını dikkate alarak, ism-i mekanı kesr ile, mastarı da feth ile okumayı tercih etmişlerdir. Ebu Amr şöyle demiştir: Matli, kesr ile: Güneşin doğduğu yerdir, feth ile matla da: Doğmaktır. İbn Enbarı: Esas budur, sonradan Araplar işi geniş tutup ismi mastar yerine kullanarak kesr ile "hatta matlial fecr" *(Kadr: 5)* okumuş ve güneşin doğmasını kastetmişlerdir. "Matlieşşems"i feth ile okuyanlar ise medhal gibi ism-i mekan olarak okumuşlardır.

"İşte böyle": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Güneşin doğduğu yere vardığı gibi battığı yere de vardı.

İkincisi: Bir sebebi izlediği gibi başka bir sebebi de izledi.

Üçüncüsü: Onları güneşin battığı yerde bulup onlara hükmettiği gibi, bunları da doğduğu yerde bulup bunlara da hükmetti.

Dördüncüsü: Mana şöyledir: Onların durumu sana anlattığımız gibidir. Sonra da yeni söze başlayıp "Gerçekten onun yanındakini bilgice kuşatmıştık": Onun yanındakini ve yanındaki orduları ve sayı-

sını kuşatmıştık, dedi. Ebu Süleyman Dımeşki. "Yanındakini": Güneşin doğduğu yerdekini demiştir. Hubr kelimesinin manası da Kehf: 68'de geçmiştir.

ثُمَّ اَتْبَعَ

سَبَبًا ﴿٩٢﴾ حَتّٰىٓ اِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمَا قَوْمًا لَا
يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا ﴿٩٣﴾ قَالُوا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ اِنَّ يَاْجُوجَ وَمَاْجُوجَ
مُفْسِدُونَ فِي الْاَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلٰٓى اَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ
سَدًّا ﴿٩٤﴾ قَالَ مَا مَكَّنّ۪ي ف۪يهِ رَبّ۪ي خَيْرٌ فَاَع۪ينُون۪ي بِقُوَّةٍ اَجْعَلْ
بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا ﴿٩٥﴾ اٰتُون۪ي زُبَرَ الْحَد۪يدِ حَتّٰٓى اِذَا سَاوٰى بَيْنَ
الصَّدَفَيْنِ قَالَ انْفُخُوا حَتّٰٓى اِذَا جَعَلَهُ نَارًا قَالَ اٰتُون۪ٓي اُفْرِغْ عَلَيْهِ
قِطْرًا ﴿٩٦﴾ فَمَا اسْطَاعُوٓا اَنْ يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا ﴿٩٧﴾
قَالَ هٰذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبّ۪ي فَاِذَا جَٓاءَ وَعْدُ رَبّ۪ي جَعَلَهُ دَكَّٓاءَ وَكَانَ وَعْدُ
رَبّ۪ي حَقًّا ﴿٩٨﴾

92 – Sonra bir sebep izledi":

93 – Nihayet iki setin arasına ulaştığı zaman onların önünde bir kavim buldu ki, neredeyse söz anlamıyorlardı.

94 – Dediler: "Ey Zülkarneyn, gerçekten Ye'cuc ile Me'cuc bu yerde bozguncudurlar. Onlarla bizim aramızda bir set yapman için sana mali yardım kılalım mı?"

95 – Dedi: "Rabbimin o hususta bana verdiği imkan daha hayırlıdır. Siz bana beden gücü ile yardım edin de sizinle onların arasına bir engel koyayım".

96 – "Bana demir kütleleri getirin". Nihayet iki dağın arasını düzleyince, körükleyin, dedi. Nihayet onu ateş haline getirince: "Bana getirin, üzerine erimiş bakır dökeyim" dedi.

97 – Artık üzerine çıkmaya da onu delmeye de güç yetiremediler.

98 – Dedi: "Bu Rabbimden bir rahmettir. Rabbimin va'di geldiği zaman onu dümdüz kılar. Rabbimin va'di haktır".

"Sonra bir sebep izledi": Yani doğu ile batı arasında üçüncü bir yol takip etti, demektir. "Nihayet iki setin arasına ulaştığı zaman": Vehb bin Münebbih şöyle demiştir: Onlar göğe doğru yükselen iki dağ idiler, arkalarında deniz, önlerinde de şehirler vardı. Onlar Ermenistan tarafında Türk kesimindedir. Ata el – Horasani, İbn Abbas'tan: O iki dağın Ermenistan ve Azerbeycan tarafında olduğunu rivayet etmiştir. Kurralar "seddeyn" lafzında ihtilaf etmişler; İbn Kesir, Ebu Amr ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, sinin fethi ile okumuşlar; Nafi, İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, Hamze ve Kisai de zammı ile okumuşlardır.

Mana bir midir yoksa değil midir? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Birdir, İbn el A'rabi şöyle demiştir: Karşına çıkıp da önünü tıkayan her şey sed ve süddür, tıpkı: Da'f ve du'f, fakr ve fukr gibi. Kisai ile Salep de şöyle demişlerdir: Sed ile süd, bir manayadır, bu da Zeccac'ın mezhebidir.

İkincisi: Onlar farklıdırlar.

İkisinin arasındaki farkta da iki görüş vardır:

Birincisi: Allah Teala'nın yaptığı şey mazmumdur (süd), insanların yaptığı şey de meftuhtur (set). Bunu İbn Abbas, İkrime ve Ebu Ubeyde, demişlerdir. Ferra da şöyle demiştir: Dilbilgini şeyh ve ilim adamlarından böyle gördüm.

İkincisi: Sinin fethi ile sed: İki şey arasındaki engeldir, zammı ile süd ise: Gözdeki perdedir. Bunu da Amr bin Alâ demiştir.

"Onların önünde buldu": Yani o iki setin önünde, demektir. "Kavmen la yekadune yefkahune kavla": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım ve İbn Amir, yenin fethi ile "yefkahune kavla" okumuşlardır ki, neredeyse anlamıyorlardı, demektir. İbn Enbari de: Onlar ağır anlıyorlardı, demiştir. Bu da, "neredeyse yapmayacaklardı" *(Bakara: 71)* kavli gibidir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Niçin öyle yapıyorlardı? Çünkü onlar kendi dillerinden başka dil bilmiyorlardı. Hamze ile Kisai, yenin zammı ile "yüfkıhune" okumuşlardır ki, başkalarına anlatamıyorlardı, demektir. Zülkarneyn ile onların tercümanları konuştu da, denilmiştir.

"İnne Ye'cuce ve Me'cuce": Bu ikisi yabancı isimdir, Asım onları hemze ile okumuştur. Leys de: Hemze adi lügattir, demiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Ye'cuc bir adamdır, Me'cuc da bir adamdır. O ikisi Yafes bin Nuh'un oğullarıdır. Allah Nuh ile oğluna rahmet etsin. Ye'cuc ile Me'cuc on bölümdür, bütün âdemoğulları bir

bölümdür. Onların bir karış, iki karış ve üç karış boyunda olanları vardır. Hazreti Ali radıyallahu anh şöyle demiştir: Onların içinde bir karış uzunluğunda olan da vardır, aşırı uzun olan da vardır. Öyle saçları vardı ki onları soğuktan ve sıcaktan korur. Dahhak da: Onların Ortaasyadan bir ırk olduğunu söylemiştir. Süddi de şöyle demiştir: Bunlar; Ye'cuc ve Me'cuc'tan yağma için çıkmış bir askeri koldur. *(Bu dönemde İslam dünyasına Ortaasya kökenli çok yıkıcı saldırıların olduğu da gözönünde bulundurulmalıdır. Editör).* Zülkarneyn geldi, araya bir set çekti. Onlar da setin dışında kaldılar. Şakik de, Huzeyfe'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e Ye'cuc ile Me'cuc'u sordum: Ye'cuc bir ümmettir, Me'cuc da bir ümmettir, her ümmet dört yüz bin ümmettir. Onlardan bir adam kendi sulbünden önünde silah taşıyan bin erkek görmedikçe ölmez, dedi. Ben de: Ya Resulallah, onları bana anlat, dedim, o da: Onlar üç sınıftır, her sınıfı sedir ağacı gibidir, dedi. Ben de: Sedir ağacı nedir, dedim. O da şöyle dedi: Şam bölgesinde bir ağaçtır, uzunluğu göğe doğru yüz yirmi arşındır. Onlardan bir sınıfın da eni ile boyu birdir, yüz yirmi arşındır. İşte bunlara ne dağ ne de demir karşı koyamaz. Onlardan bir sınıfı da bir kulağını döşek gibi yere yayar, öbürünü de yorgan gibi üzerine çeker. Fil, vahşi hayvan ve domuz gibi neye rastlarlarsa, onu yerler. Kendilerinden ölenleri de yerler. Öncüleri Şam'da iken, artçıları Horasan'da olur. Doğunun ırmaklarını ve Taberiye gölünü içer bitirirler.[10]

"Bu yerde bozguncudurlar": Bu bozgunculukta da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar Lut kavminin fiilini yapar, homoseksüellik ederlerdi, bunu Vehb bin Münebbih, demiştir.

İkincisi: Onlar insan yerlerdi, bunu da Said bin Abdülaziz, demiştir.

Üçüncüsü: Şikayet ettikleri kimselerin toprağına çıkar, ne kadar yaş şey görürlerse yer, ne kadar kuru şey görürlerse, onu da kendi topraklarına taşırlardı. Bunu da İbn Saib, demiştir.

Dördüncüsü: İnsanları öldürürlerdi, bunu da Mukatil, demiştir.

"Fehel necalü leke harcen": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Asım, elifsiz olarak "harcen" okumuşlardır; Hamze ile Kisai de, elifle "harâcen" okumuşlardır. Aralarında fark var mıdır? Bunda da iki görüş vardır;

---

10 - Suyuti, ed - Dürrül Mensur, İbn Ebi Hatim, İbn Merduye, İbn Adiy, İbn Asakir ve İbn Neccar, Huzeyfe radıyallahu anh'ten rivayet etmişlerdir.

Birincisi: Onların ikisi bir lügattir, bunu da Ebu Ubeyde ile Leys, demişlerdir.

İkincisi: Harc, teberru ettiğin şeydir, haraç da: Vermen gereken şeydir. Bunu da Amr bin el Alâ, demiştir. Müfessirler, mana: Sana mallarımızdan ücret gibi bir şey verelim mi, demişlerdir.

"Mamekkenni": İbn Kesir, iki nun ile "mekkeneni" okumuştur; Mekke Mushaflarında da böyledir. Zeccac da şöyle demiştir: Kim şedde ile "mekkenni" okursa, iki nun bir araya geldiği için onları idgam eder. Kim de, açık iki nun ile "mekkeneni" okursa, iki kelimeden, birinin fiilden, ötekinin de zamir isimle gelmiş olmasındandır.

Verdiği imkan hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Allah'ı bilmek ve sevabını istemektir.

İkincisi: Dünyaya sahip olmaktır, mana da şöyledir: Allah'ın bana verdiği, sizin bana vereceğinizden daha hayırlıdır.

"Bana beden gücü ile yardım edin": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Adamla (iş gücü ile), bunu da Mücahit ile Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: Aletle, bunu da İbn Saib, demiştir. Redm ise: Engeldir. Zeccac şöyle demiştir: Redm, lügatte setten daha büyüktür, çünkü redm: Birbiri üstüne yığılandır. Sevbün müreddemün denir ki: Üst üste yamanan elbisedir.

"âtuni züberel hadid": Cumhur "redmen âtuni" okumuştur ki, bana verin, demektir. Ebu Bekir de Asım'dan tenvinle "redmin îtuni" rivayet etmiştir ki, bana onu getirin, demektir. İbn Abbas da: Onu bana taşıyın, demiştir. Mukatil de: Bana verin, demiştir. Ferra da mana: İtuni biha, demiştir; ye atılınca, elif getirilmiştir. Zübür ise: Parçalar, kütleler demektir ki tekili: Zübre'dir. Mana da: Ona getirdiler, o da seti yaptı, demektir. "Hatta iza sava": Eban, vavın şeddesiyle elifsiz olarak "iza sevva" rivayet etmiştir. Ferra: Sava ile sevva eşittir, demiştir. Kurralar "sadefeyfeyn" kelimesinde de ihtilaf etmişlerdir: İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Amir, sadın ve dalın zammesiyle "sudufeyni" okumuşlardır ki bu, Himyer kabilesinin lehçesidir. Ebu Bekir ile Mufaddal da, Asım'dan, sadın zammesi ve dalın sükunu ile "sudfeyni" rivayet etmişlerdir. Nafi, Hamze, Kisai, Hafs da Asım'dan ve Halef, sadın ve dalın birlikte zammesiyle okumuşlardır ki o da, Temim lehçesidir, Salep de onu tercih etmiştir. Ebu Miclez, Ebu Reca ve İbn Ya'mur, sadın fethi ve dalın ref'i ile "sadufeyni" okumuşlardır. Ebu'l – Cevza, Ebu İmran, Zühri ve Cahderi de sadın ref'i ve dalın

fethi ile okumuşlardır. İbn Enbari de şöyle demiştir: Sudef denir ki, nuğar veznindedir. Bütün bu lügatler bu kelimede vardır. Ebu Ubeyde: Sadefeyn: Dağın iki yamacıdır, demiştir. Ezheri de şöyle demiştir: Dağın iki yamacına: Sadefan, derler ki, aynı hizaya tesadüf edip karşılaşmalarındandır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Zülkarneyn iki dağın arasını demirle doldurdu, demir tabakalarının arasını da odun ve kömürlerle dokudu (istif etti), üzerine de körükler yerleştirdi. "Körükleyin, dedi", onlar da körüklediler, "nihayet onu kılınca (hatta iza cealehu)", yani demiri, he zamirinin iki yamaç arasındaki şeylere raci olduğu da söylenmiştir, "ateş kılınca": Yani ateş gibi kılınca, demektir. Çünkü demir, kömür ve körükle ısıtılınca ateş gibi olur. "Kale âtuni": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Kisai, medli olarak "âtuni" okumuşlardır ki, mana: Bana verin, demektir. Hamze, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, medsiz olarak "ituni" okumuşlardır, mana da: Onu bana getirin, üzerine (kıtr) dökeyim, olur.

Kıtr hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: O, bakırdır, bunu da İbn Abbas, Mücahit, Katade, Ferra ve Zeccac, demişlerdir. *İkincisi:* O, erimiş demirdir, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir. *Üçüncüsü:* Erimiş tunçtur, bunu da Mukatil, demiştir, *Dördüncüsü:* Kurşundur, bunu da İbn Enbari nakletmiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Kıtrı eritti, sonra onu üzerine döktü. Birbirine karıştı, sonunda demir ve tunçtan oluşan sert bir dağ meydana geldi. Katade şöyle demiştir: O, bir sırası siyah ve bir sırası kırmızı çizgili kumaş gibi oldu.

"Femestau": Aslı, "femestetau"dur, te ile tı bir mahreçten olunca, hafifletmek istediler, o nedenle teyi attılar. İbn Enbari şöyle demiştir: Araplar hafif olması için: İstaa derler, nitekim: Sevfe yekumu ve sev yekumu der, fe'yi düşürürler.

"En yazheruhu": Üzerine çıkmaktır, zahare fülanün fevkal beyti derler ki: Damın üzerine çıktı, demektir. Mana da: Set yüksek ve kaygan olduğu için üzerine çıkamadılar, demektir. "Onu delmeye de güç yetirmediler": Alt taraftan, çünkü sert ve katı idi. Ebu Hureyre, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ye'cuc ve Me'cuc her gün seddi kazarlar, güneş görünecek kadar incelince, başlarındaki: Dönün, yarın kazarsınız, der. Onlar da döndükleri zaman eskisinden daha sert olduğunu görürler. Nihayet süreleri (çileleri) dolup da aziz ve celil olan Allah onları insanların üzerine göndermek isteyince, yine kazarlar, güneşi görecek kadar

olunca, başlarındaki: Dönün, inşallah yarın kazarsınız, der ve işi Allah'a havale eder. Dönerler ki bıraktıkları gibi duruyor. O zaman kazar ve insanların üzerine saldırırlar..."[11]

"Bu, Rabbimden bir rahmettir, dedi": Zülkarneyn onu yapmayı bitirince, bunu dedi. Bu, diye işaret edilen şey hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, seddir, bunu da Mukatil, demiştir. Mana da şöyledir, demiştir: Bu, Rabbimden Ye'cuc ile Me'cuc'un Müslümanlara çıkmaması için bir rahmettir.

İkincisi: Seddi yapmak için verdiği imkandır, bunu da Zeccac, demiştir.

"Rabbimin va'di geldiği zaman": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kıyamettir. *İkincisi:* Ye'cuc ve Me'cuc'un çıkması için va'didir.

"Cealehu dekken": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, tenvinli olarak hemzesiz ve medsiz "dekken" okumuşlar; Asım, Hamze ve Kisai de medli olarak, hemzeli ve tenvinsiz "dekkâe" okumuşlardır. Biz de kelimenin manasını A'raf: 143'te şerh etmiş bulunuyoruz.

"Rabbimin va'di haktır": Yani sevap ve azap va'di, demektir.

وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ
فَجَمَعْنَاهُمْ جَمْعًا ﴿٩٩﴾ وَعَرَضْنَا جَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ لِلْكَافِرِينَ عَرْضًا ﴿١٠٠﴾
الَّذِينَ كَانَتْ أَعْيُنُهُمْ فِي غِطَاءٍ عَنْ ذِكْرِي وَكَانُوا لَا يَسْتَطِيعُونَ
سَمْعًا ﴿١٠١﴾

99 – Onların bazılarını bazılarının içinde dalgalanmaya bıraktık. Sura üfürüldü, onları toplamakla topladık.

100 – O gün cehennemi kafirlere sunmakla sunduk.

101 – Onlar ki onların gözleri zikrimden (Kur'an'dan) perde içinde idi ve onlar onu dinlemeye dayanamazlar.

"Onların bazılarını bazılarının içinde dalgalanmaya bıraktık": İşaret edilen bu kimseler hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Ye'cuc ile Me'cuc'lardır. Sonra "o gün"den ne

11 – İmam Ahmed, Müsned, 2/511; İbn Mace, Fiten, bab, 33.

murat edildiği hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, set işinin bittiği gündür, o gün onun arkasından birbirinin içinde dalgalanmaya bırakılırlar, çünkü o kadar çokturlar. Sedden taaccüp ederek dalgalanırlar, diyenler de olmuştur. *İkincisi:* O, sedden çıktıkları gündür ki, birbirinin içinde dalgalanırlar.

İkincisi: Onlar kafirlerdir.

Üçüncüsü: Onlar bütün mahlukattır: Cinlerle insanlar şaşar kalırlar. Bu iki görüşe göre adı geçen günden maksat, kıyamet günüdür.

"Sur'a üfürüldü": Bu, yeniden dirilme borusudur. Biz de sur'un manasını En'am: 73'te şerh etmiş bulunuyoruz.

"Cehennemi sunduk": Yani onu meydana çıkardık, öyleki gözleriyle müşahede ettiler.

"Onlar ki gözleri idi": Yani kalp (göz)leri, demektir. "Perde içinde": Yani gaflet içinde, demektir. "Zikrimden": Yani tevhidim (birliğim)den bana ve kitabıma imandan, demektir. "Onu dinlemeye dayanamazlardı": Bu da düşmanlık ve inatlarından ve uyarıldıkları şeyden hoşlanmamalarından idi.

أَفَحَسِبَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ يَتَّخِذُوا عِبَادِي مِنْ دُونِي أَوْلِيَاءَ ۚ
إِنَّا أَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ نُزُلًا ﴿١٠٢﴾

102 – Kafirler beni bırakıp kullarımı dostlar edineceklerini mi zannettiler? Şüphesiz biz cehennemi kafirler için bir konak olarak hazırladık.

"Kafirler zan mı ettiler": Yani müşrikler zan mı ettiler, demektir. "Kullarımı edineceklerini": Bu kullarda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar şeytanlardır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Putlardır, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Melekler, İsa, Uzeyr ve O'ndan başka diğer ibadet edilenlerdir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Min duniye": Nafi ile Ebu Amr bu ye'yi fethalemişlerdir. Bu ayette sorunun cevabı verilmemiştir, takdirinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Onları dostlar edineceklerini mi zannettiler? Hayır, onlar kendileri için düşmandırlar, onlardan uzaklaşacaklar.

İkincisi: Onları dostlar edindikleri zaman benim kızmayacağımı mı zannettiler? Eban, Asım'dan, Zeyd de Yakup'tan, sinin sukunu ve

yenin zammı ile "efehasbü" rivayet etmişlerdir. Bu Hazreti Ali, İbn Abbas, Said bin Cübeyr, Mücahit, İkrime, İbn Ya'mur ve İbn Muhaysın'ın da kıraatıdır. Manası da şöyledir: Onları dostlar edinmenin kendilerine yeteceğini mi zannettiler?

Nüzül üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Misafire ve askere hazırlanan şeydir (ikramdır), bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

İkincisi: O, konaktır, bunu da Zeccac, demiştir.

قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ
أَعْمَالًا ﴿١٠٣﴾ الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ
يُحْسِنُونَ صُنْعًا ﴿١٠٤﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ
فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا ﴿١٠٥﴾ ذَٰلِكَ جَزَاؤُهُمْ
جَهَنَّمُ بِمَا كَفَرُوا وَاتَّخَذُوا آيَاتِي وَرُسُلِي هُزُوًا ﴿١٠٦﴾

103 – De ki: "Size amellerce en çok ziyan edenleri haber verelim mi?

104 – Onlar ki çalışmaları dünya hayatında saptı, onlarsa kendilerinin güzel iş yaptıklarını sanıyorlar.

105 – İşte onlar Rablerinin ayetlerini ve O'na kavuşmayı inkar ettiler de amelleri boşa gitti. Biz de kıyamet gününde onlar için terazi / kurmayacağız.

106 – İşte inkar ettikleri, ayetlerimi ve peygamberlerimi bir eğlence edindikleri için onların cezası cehennemdir.

"De ki: Size amellerce en çok ziyan edenleri haber verelim mi?" Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar keşişlerle papazlardır, bunu da Hazreti Ali radıyallahu anh ile Dahhak, demişlerdir.

İkincisi: Yahudilerle Hıristiyanlardır, bunu da Sa'd bin Ebi Vakkas, demiştir.

"A'malen": Temyiz olarak mansuptur. "Bilahserine (en çok ziyan edenler)": Bu, kapalı idi, ne ziyan ettiklerini göstermiyordu; bu (a'melen / amellerce) de ziyanın nerede olduğunu açıkladı.

"Onlar ki çalışmaları saptı": Yani dünyada amel ve çabaları batıl oldu, onlarsa iyi amel e'tiklerini sanıyorlardı; reisleri doğruyu biliyorlar, reisliklerinin devam etmesi için batılı tercih ediyorlardı; arkalarından gidenler de delilsiz olarak onları taklit ediyorlardı. "İşte onlar Rablerinin ayetlerini inkar ettiler": O'nun tevhit delillerini inkar ettiler; öldükten sonra dirilme ve ceza görmeyi kabul etmediler. Çünkü onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Kur'an'ı inkar etmekle bu gibi şeyler yüzünden kafir oldular. "Amelleri boşa gitti": Yani çabaları bir sonuç vermedi, çünkü içinde iman yoktu. "Fela nukimü lehüm vezna": İbn Mes'ud ile Cahderi, ye ile "fela yükimü" okumuşlardır.

Bunun manasında üç görüş vardır:

Birincisi: Mizan ancak taatle ağır gelir, yalnız iyilikler ve kötülükler tartılır; kafirin ise taati yoktur.

İkincisi: Mana şöyledir: Onlara itibar vermeyeceğiz. İbn A'rabi bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir: Malifülanin indena veznün, denir ki, filanca hasis olduğu için yanımızda değeri yoktur manasınadır. Anlam da: Onlara önem verilmez, onlar için Allah katında değer ve derece yoktur, demektir. Ebu Hureyre, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kıyamet gününde uzun boylu, çok yiyen ve çok içen adam getirilir; bir sivrisineğin kanadını çekmez. İsterseniz: Kıyamet gününde onlar için terazi kurmayacağız, ayetini okuyun.[12]

Üçüncüsü: Onlar için terazi kurmayacağız, dedi; çünkü tartı onların aleyhinedir, lehlerine değildir. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

"Zalike cezauhum (işte bu, onların cezasıdır): Yani amellerinin boşa gitmesi ve değerlerinin düşük olması onların cezasıdır. Sonra yeniden söze başlayıp: "Onların cezası cehennemdir" dedi. Mananın şöyle olduğu da söylenmiştir: Bu küçüklük onlarındır ve cezauhum cehennem (cezaları da cehennem olarak). Bu durumda hal ifade eden vav edatı gizlenmiştir.

"İnkar etmeleri nedeniyle": Yani inkar edip "ayetlerimi": Yani indirdiğim ayetlerimi ve "peygamberlerimi alay" edinmeleri nedeniyle, onları alay edilen bir şey edinmeleri nedeniyle bu cezaya çarpıldılar, demektir.

---

12 - Beyhaki, Şuabu'l - İman, 5/34, hadis no. 5670.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا ﴿١٠٧﴾ خَالِدِينَ
فِيهَا لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَلًا ﴿١٠٨﴾

107 – Şüphesiz iman edip iyi ameller yapanlar için de Firdevs cennetleri bir konak olmuştur.

108 – Orada ebedi kalacaklar ve ondan ayrılmak istemeyeceklerdir.

"Firdevs cennetleri onların oldu": İbn Enbari: Allah'ın ilminde henüz yaratılmadan onların oldu, demiştir. Buhari ile Müslim, Sahih'lerinde Ebu Musa hadisi olarak Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Firdevs cennetleri dörttür: İkisi altındandır, ziynetleri, kapları ve içindeki şeyler altındandır. İkisi de gümüştendir; ziynetleri, kapları ve içindeki şeyler gümüştendir. Oradakilerin Rablerine bakmaları için sadece Adn cennetinde yüzünde bir ululuk perdesi vardır.[13] Ubade bin Samit de, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Cennet yüz derecedir, her iki derecenin arası gökle yer arası kadardır. En yükseği Firdevs'tir, cennetin ırmakları ondan çıkar. Binaenaleyh Allah'tan istediğiniz zaman O'ndan Firdevs'i isteyin.[14] Ebu Umame de: Firdevs cennetin göbeğidir, demiştir. Mücahit de: Firdevs, Rumca bahçedir, demiştir. Ka'b ile Dahhak da: "Firdevs cennetleri: Üzüm bağlarıdır, demişlerdir. Kelbi ile Ferra da: Firdevs, içinde asma ağaçları olan bahçedir, demişlerdir. Müberred de: Firdevs, benim Araplardan işittiğime göre, sarmaş dolaş ağaçlardır, genellikle de üzüm bağlarıdır, demiştir. Saleb de: Etrafı duvarla çevrili her bahçe, firdevstir. Abdullah bin Revaha da şöyle demiştir:

Firdevs cennetlerinde onlardan çıkmaktan
Ve oradan ayrılmaktan korkmazlar.

Ben şeyhimiz dilci Ebu Mansur'dan şöyle dediğini işittim; Zeccac şöyle dedi: Firdevs'in aslı Rumcadır, Arapçalaşmıştır, o da bahçedir. Tefsirde böyle gelmiştir. Şöyle de denilmiştir: İçinde asma olan yere

---

13 – Buhari, Tevhid, bab, 24; Tefsirü sure 55, bab, 1 ve 2; Müslim, İman, hadis no, 296 Tirmizi, Sıfatü'l - Cenneti, bab, 3 ve 7; İbn Mace, Mukaddime, bab, 13; Darimi, Rikak bab, 101; Ahmed, Müsned, 4/411, 416.

14 – Buhari, Cihad, bab, 4; Tevhid, bab, 22; Tirmizi, Sıfatü'l – Cenneti, bab, 4.

Firdevs, denilir. Dilciler şöyle demişlerdir: Firdevs müzekkerdir, "yerisunel firdevse hüm fiha halidun" *(Mü'minun: 11)* ayetinde müennes gelmesi, cennet düşüncesiyledir. Zeccac da şöyle demiştir: Firdevs: Her çeşit bitki bulunduran vadilere denir. Onun Rumca olduğu, oradan Arapçaya geçtiği de söylenmiştir. Şöyle de demiştir: Firdevs, Süryanicedir, tam lafzı da Firdevs'tir. Şöyle demiştir: Onu Arapların şiirlerinde bulamadık, ancak Hassan'ın bir şiirinde geçmektedir. Onun da aslı içinde bahçede bulunması gereken her bitki bulunan bahçedir. Çünkü o, bütün dilcilerce böyledir. Hassan'ın beyti de şudur:

Allah'ın bütün muvahhitlere vereceği sevap
Firdevs cennetleridir, orada ebedi kalınır.

İbn Kelbi, senediyle şöyle demiştir: Firdevs Rumcadır. Ferra da: O aynı zamanda Arapçadır, Araplar, içinde asma bulunan bahçeye Firdevs, derler. Süddi de şöyle demiştir: Firdevs'in aslı Nabatça'dır. Abdullah bin Haris de şöyle demiştir: Firdevs: Üzüm bağlarıdır. Biz de "nüzül" kelimesinin manasını az önce anlatmış bulunuyoruz.

"Oradan ayrılmak istemeyeceklerdir": Zeccac: Oradan tebdil-i mekan etmek istemezler, demiştir. Hâle min mekanihi hivelen denir, tıpkı mastarlarda: Sağura sığaren ve azume izamen ve adeni hubbuha iveden denildiği gibi. Yine: Hivel'in, hile manasına olduğu da söylenmiştir ki, o zaman mana: Başka yere gitmek için çare aramazlar, şeklinde olur.

Eğer: "Cennette hayır çoktur, oradan ayrılmak istemezler, diye methetmenin mantığı nedir?" denilirse,

Cevap şöyledir: İnsan bazen şık bir yerde kendine uygun olmayan bir mana bulur, o nedenle başka bir yere taşınmak ister, bazen de usanır; cennet ise öyle değildir.

قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ
رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا ﴿١٠٩﴾

109 – De ki: "Eğer deniz Rabbimin kelimeleri(ni yazmak) için mürekkep olsa, Rabbimin kelimeleri tükenmeden deniz mutlaka tükenirdi, bir o kadar ilave getirsek de".

"De ki: Eğer deniz Rabbimin kelimeleri için mürekkep olsa": İniş sebebi şudur: "Size ancak az ilim verildi" *(İsra: 85)* ayeti inince, Yahudiler: "Nasıl olur, bize Tevrat verilmiştir, onda da her şeyin ilmi

vardır?" dediler; işte bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İbn Abbas, demiştir. Ayetin manası da şöyledir: Eğer deniz yazı yazacak mürekkep olsa idi. Mücahit de, mana şöyledir, demiştir: Eğer deniz kalem için mürekkep olsa idi. Kalem yazı aletidir. İbn Enbari şöyle demiştir: Mürekkebe midad denilmesi, katibin imdadına koştuğu içindir. Aslı ziyadeden ve bir şeyin arka arkaya gelmesinden gelir. Hasen ile A'meş, elifsiz olarak: "Mededen likelimati rabbi" okumuşlardır.

"Kable en tenfede kelimatü rabbi": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Asım, te ile "tenfede" okumuşlar; İbn Amir ile Hamze de, ye ile "yenfede" okumuşlardır. Ebu Ali: Te'nis daha güzeldir, çünkü fi'lin isnad edildiği fail müennestir. Müzekker de güzeldir, zira müennesliği hakiki değildir. Allah'ın kelimeleri niçin tükenmez; çünkü O'nun kelamı zatının sıfatlarından bir sıfattır, sıfatları için de tükenmek diye bir şey olamaz. "Onun kadar getirsek de": Yani deniz kadar, demektir. "Mededen": Ziyade ve ilave, demektir. Meded: Bir şeyi artıran şeye, ilaveye denir.

Eğer: "Niçin ayetin başında "midaden" dedi de, sonunda "mededen" denildi, hâlbuki ikisi de aynı manayadır, kökleri farklı değildir?" denilirse,

Buna İbn Enbari cevap vermiş ve şöyle demiştir: İkincisi ayet sonu olduğu için, ayet sonları da burada fuul ve fial vezninde olduğu için, mesela "nüzüla", "hüzüva", "hivela" gibi; "mededa" kelimesi de bu lafızlara midaddan daha uygun oldu. Ayet sonlarının (fasılaların) ve beyit kafiyelerinin, seci ve nesir kümelerinin uygun olması, dile daha hafif ve kulağa daha hoş gelir. Bu sebepten dolayı iki lafız farklı olmuştur. İbn Abbas, Said bin Cübeyr, Mücahit, Ebu Reca, Katade ve İbn Muhaysın: "Velev ci'na bimislihi midaden" okumuş; onu birinciye hamletmişler; ayet sonlarına bakmamışlardır. Birincilerin okuyuş gerekçeleri daha açık ve yolları daha belirgindir.

قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَمَنْ كَانَ
يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا ﴿١١٠﴾

110 – De ki: "Ben ancak sizin gibi bir beşerim. Ancak bana, Rabbinizin bir tek İlah olduğu vahyolunuyor. Artık kim Rabbine kavuşmak isterse, iyi amel etsin ve Rabbinin ibadetine hiçbir kimseyi ortak koşmasın".

"De ki: Ben ancak sizin gibi bir beşerim": İbn Abbas şöyle demiştir: Allah Teala Resul'üne tevazu öğretmiştir ki mahlukundan kimseye karşı büyüklenmesin. Ona kendisinin de başkaları gibi insan olduğunu ikrar etmesini emretmiştir, ancak ona vahiy ile ikram etmiştir.

"Artık kim Rabbine kavuşmak isterse": İniş sebebi şöyledir: Cündeb bin Züheyr el – Ğamidi, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: Ben, Allah Teala için amel ediyorum; birisi bunu gördüğü zaman bu beni sevindiriyor, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: Şüphesiz Allah temizdir, ancak temizi sever, gösteriş için yapılan şeyi kabul etmez, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İbn Abbas, demiştir. Tavus da şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e bir adam geldi: Ben cihadı seviyorum; yerimin görülmesini de seviyorum, dedi; bunun üzerine bu ayet indi. Mücahit de şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e bir adam geldi: Ben sadaka veriyor ve sıla-i rahim ediyorum; bunu sırf Allah için yapıyorum; benden bunu bahsediyor ve beni bundan dolayı övüyorlar, ben de bundan hoşlanıyorum, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem sustu; bunun üzerine bu ayet indi.

"Artık kim umarsa": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Korkarsa, demektir. Bunu da İbn Kuteybe söylemiştir. *İkincisi:* Kim umarsa, demektir, bu da Zeccac'ın tercihidir. İbn Enbari de, mana: Kim Rabbinin sevabına kavuşmayı umarsa, demiştir. Müfessirler: Bu da mahşerde ve amellerin karşılığı görüldüğü günde olacaktır, demişlerdir. "İyi amel etsin": Onu gösteriş için yapmasın, "ve Rabbinin ibadetine hiçbir kimseyi ortak koşmasın": Said bin Cübeyr: Riya yapmasın, demiştir. Muaviye bin Ebu Süfyan da: Bu, Kur'an'dan inen son ayettir, demiştir.

19-MERYEM SURESİ

Mekke'de inmiştir.
98 ayettir.

O, ittifakla Mekki'dir, bunda da hiçbir ihtilaf bilmiyoruz. Mukatil: O, Mekki'dir, ancak secdesi hariçtir ki, o Medeni'dir, demiştir. Müfessir Hibetullah da şöyle demiştir: O, iki ayet dışında Mekki'dir: Onlar da "Fehalefe min badihim halfün" ile ondan sonraki ayettir (Meryem: 59, 60).

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

كٓهيعٓصٓ ﴿١﴾ ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُۥ زَكَرِيَّآ ﴿٢﴾ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُۥ
نِدَآءً خَفِيًّا ﴿٣﴾ قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ ٱلْعَظْمُ مِنِّي وَٱشْتَعَلَ ٱلرَّأْسُ
شَيْبًا وَلَمْ أَكُنۢ بِدُعَآئِكَ رَبِّ شَقِيًّا ﴿٤﴾ وَإِنِّي
خِفْتُ ٱلْمَوَٰلِيَ مِن وَرَآءِي وَكَانَتِ ٱمْرَأَتِي عَاقِرًا فَهَبْ لِي
مِن لَّدُنكَ وَلِيًّا ﴿٥﴾ يَرِثُنِي وَيَرِثُ مِنْ ءَالِ يَعْقُوبَ وَٱجْعَلْهُ
رَبِّ رَضِيًّا ﴿٦﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Kâf. Ha. Ya. Ayn. Sâd.

2 – Bu, Rabbinin, kulu Zekeriyya'yı anışıdır.

3 – Hani, Rabbine, gizli bir nida ile seslenmişti.

4 – Demişti: "Rabbim, şühhesiz ben, benim kemiklerim zayıfladı, başım ak saçlarla tutuştu (saçım ağardı). Ben sana dua etmekle hiç bedbaht olmadım".

5 – "Gerçekten ben, arkamdan yerime geçeceklerden korktum. Karım da kısır oldu. Artık bana kendi katından bir dost (oğul) ver".

6 – "Bana mirasçı olacak ve Yakup hanedanına mirasçı olacak (bir oğul). Rabbim, onu razı kıl".

"Kâf. Ha. Ya. Ayn. Sâd": İbn Kesir, henin ve yenin fethi, "Sâd"ın hecesindeki dalı açık olarak "kâf. Ha. Ya, Ayn. Sâd" okumuştur. Ebu Amr da, henin kesri, yenin fethi ve dalı zala idgam ederek "kâf, hi ye ayn, sâd" okumuştur. Nafi ise he ve ye ile kesre ve fetha arasında telaffuz eder, "sâd"ın hecesindeki dalı, "zikr"in zalına idgam etmezdi. Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek ve Kisai henin ve yenin kesri ile okudular, ancak Kisai, dalı pek ayırmazdı, Asım ise ayırırdı. İbn Amir ile Hamze de henin fethi ve yenin kesri ile okur ve idgam ederlerdi. Übey bin Ka'b de henin ref'i ve yenin fethi ile "kâf, hu, ye, ayn, sâd" şeklinde okumuştur. Biz de Bakara suresinin başında bu tür açıklamalardan bahsetmiştik. Buraya özel olarak ise zikredilen harfler üzerinde dört görüş vardır:

Birincisi: bunlar Allah Teala'nın isimlerinden bazı harflerdir, bunu da çoğunluk, demiştir. Sonra bunlar bu kâf'ın hangi isimden olduğu üzerinde de dört görüş halinde ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* O, Allah'ın el – Kebir ismindendir. *İkincisi:* El – Kerim ismindendir. *Üçüncüsü:* El – Kâfi ismindendir. Bu üç görüşü Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* O, el – Melik ismindendir, bunu da Muhammed bin Ka'b, demiştir. He ise hepsi, el – Hadi ismindendir, demişlerdir. Ancak el – Kurazi itiraz ederek: O, Allah ismindendir, demiştir. Ye ise, bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O, Hakiym'dendir. *İkincisi:* Rahiym'dendir. *Üçüncüsü:* Emiyn'dendir. Bu üç görüşü, Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ayn'e gelince, onda da dört görüş vardır: *Birincisi:* O, alîm'dendir. *İkincisi:* Âlim'dendir. *Üçüncüsü:* Aziz'dendir, bunları yine Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* O, adl'dendir. Bunu da Dahhak demiştir. Sâd'a gelince: Onda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O, Sadik'tandır. *İkincisi:* Saduk'tandır. Bu ikisini yine Said bin Cübeyr,

İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Samed'dendir, bunu da Muhammed bin Ka'b, demiştir.

İkincisi: "Kâf, ha, ya, ayn, sâd" Allah'ın yemin ettiği bir kasemdir ve O'nun ismindendir. Bunu Ali bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Hazreti Ali radıyallahu anh'ten de şöyle dediği rivayet edilmiştir: O, Allah Teala'nın isimlerinden bir isimdir. Ondan: Kâf, ha, ya, ayn, sâd, beni bağışla, dediği rivayet edilmiştir. Zeccac şöyle demiştir: Bununla yemin ve dua etmek, onun bir isim olduğunu göstermez. Çünkü dua eden, bu harflerle dua etmenin Allah'ın sıfatlarından bir sıfat olduğunu bilir de onunla dua ederse, sanki: Ya Kâfi, ya Hadi, ya Alim, ya Sadık, demiş gibi olur. Bunlarla da yemin edince, sanki: Velkafil hadil alimis sadıkı, demiş gibi olur. Bu harflerin sakin kılınması da bunların hece harfleri olup niyetin burada vakfetmek olmasındandır.

Üçüncüsü: Bu, surenin ismidir, bunu da Hasen ile Mücahit, demişlerdir.

Dördüncüsü: O, Kur'an'ın isimlerinden bir isimdir.

Eğer: "Niçin: Ha ya, dediler de, kâf'ta, kâ, ayında, â ve sâd'da sâ, demediler, halbuki sebepler bir olduğu gibi yapıları da bir olurdu?" denilirse; buna İbn Enbari cevap vermiş ve şöyle demiştir: Yirmi dokuz elifba harfleri, mektup ve hitap yerine geçer. Araplar ise lafızların bir, vezinlerin aynı olmasını çirkin görürler, nitekim bunu hitabe ve mektuplarında da çirkin görürler. O nedenle bazı kelimeleri değiştirirler ki vezin değişsin ve yapılar da farklı olsun. O zaman dile daha tatlı, kulağa daha hoş gelir.

"Zikrü rahmeti rabbike": Zeccac şöyle demiştir: Zikru, gizli mübteda ile merfudur, mana da şöyledir: Hazellezi netlu aleyke zikrü rehmeti rabbike abdehu (bu sana okuduğumuz şey, Rabbinin rahmetinin kulunu anışıdır). Ferra da: Kelamda takdim ve tehir vardır, mana da şöyledir, demiştir: Zikrü rabbike abdehu birrahmeti (bu, Rabbinin, kulunu rahmetle anmasıdır). "Zekeriyya": İse, mahallen mansuptur.

"Hani, Rabbine gizli nida etmişti": Burada nida, dua manasınadır.

Onu gizleme sebebinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Riyadan uzak olması için, bunu da İbn Cüreyc, demiştir.

İkincisi: İnsanlar: Şu ihtiyara bakın, bu yaşında çocuk istiyor, demesinler diye. Bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: Amcası oğulları ona düşman olmasınlar ve yerine geçmelerini istemiyor, demesinler diye. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki zikretmiştir. Bu kıssa, duayı gizlemenin müstehap olduğunu göster-

mektir. Şu hadis de ondandır: Şüphesiz sizler sağıra dua etmiyorsunuz.[1]

"Kale rabbi inni vehenel azmu mini": Muaz el - Kari ile Dahhak, henin zammı ile "vehüne" okumuşlardır ki, zayıflamak manasınadır. Ferra ile diğerleri de şöyle demişlerdir: Vehenel azmu ve vehine, henin fethi ve kesri iledir, iki halde de muzarisi, yehinü'dür. Yaşlılığından dolayı kemiklerindeki kuvvetin gittiğini demek istemiştir. Neden özellikle kemik denildi? Çünkü vücut yapısında esas olan odur. Katade de: Dişlerinin gitmesinden şikayet etti, demiştir.

"Başım ak saçlarla tutuştu": Yani ona ak saç yayıldı, tıpkı alevin odunun içine yayılması gibi. Bu, en güzel istiarelerdendir. "Ben sana dua etmekle olmadım": Yani dua etmekle yorulup da sonra eli boş dönmedim; çünkü her zaman duamı kabul ettin. Şakiye fülanün bikeza, denir ki: O sebeple yoruldu, meramına da ermedi, demektir.

"Ben yerime geçeceklerden korktum": Yani nesep bakımından yerine geçecek olanlardan, demektir ki onlar da amcası çocuklarıyla baba tarafından asebeler (akrabalar)dır. "Arkamdan": Yani ölümümden sonra, demektir.

Onlar için korktuğu şeyde de iki görüş vardır:

Birincisi: Kendisine mirasçı olmalarından korktu, bunu da İbn Abbas, demiştir.

Eğer biri itiraz eder de: "Bir peygamber ölümünden sonra hukuki mirasçılarından nasıl korkar?" denilirse,

Buna iki cevap verilir:

Birincisi: O, peygamber olup da, peygamberin de mirasçısı olmayacağından malına mirasçı olup da kendileri için caiz olmayan şeyi almalarından korktu. *İkincisi:* İnsanlık yönü ağır bastı, malına evladının mirasçı olmasını arzuladı. Bu ikisini İbn Enbari zikretmiştir.

Ben de derim ki: Bunun açıklaması şöyledir: Eğer mirasçı olmasa bile malı için mutlaka bir mütevelli olacaktı, o da çocuğunun bunu yapmasını istedi.

İkincisi: O, dini zayi etmelerinden ve onu arkalarına atmalarından korktu. Bunu da bir bölük müfessir zikretmiştir.

Osman, Sa'd bin Ebi Vakkas, Abdullah bin Amr, İbn Cübeyr, Mücahit, İbn Ebi Şüreyh, Kisai'den, hının fethi ve fenin şeddesiyle "haffet" okuduğunu rivayet etmişlerdir ki, "azaldı" demektir. Buna göre ilim

---

1 - Buhari, Mağazi, bab, 38; Cihad, bab, 131; Daavat, bab, 50, 68; Kader, bab, 7; Tevhid, bab, 9; Müslim, Zikir, hadis no, 44, 45; Ebu Davud, Vitr, bab, 26; Tirmizi, Daavat, bab, 57; Ahmed, Müsned, 4/394, 402, 403, 407, 418, 419.

ve peygamberliğinin miras kalmayıp da ilmin ölmesinden korkmuştur. İbn Şihab Zühiri de yeyi sakin ederek "mevaliy" okumuştur.

"Min veraiy": Cumhur bu yeyi sakin okumuş, İbn Kesir de, Kunbul rivayetinde fetha ile okumuştur. Şibl de ondan "asây" gibi "verây" rivayet etmiştir.

"Bana kendi katından bağışla": Yani kendi yanından, demektir, "veliyyen": Yani yerimi tutacak akıllı bir çocuk.

"Yerisüni ve yerisü âl-i yakube": İbn Kesir, Nafi, Asım, İbn Amir ve Hamze, se'lerin ref'i ile "yerisünü ve yerisü" okumuşlardır; Ebu Amr ile Kisai de, ikisinde de cezm ile "yerisni ve yeris" okumuşlardır. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Kim ref ile okursa, veliye sıfat yapmış olur, mana da: Bana mirasçı bir veli bağışla demek olur. Kim de cezm ile okursa, şart ve ceza olur, tıpkı: Eğer onu bana bağışlarsan, bana mirasçı kıl sözü gibi olur.

Bu mirastan murat edilen şey hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Malıma mirasçı olacak ve Yakup ailesinin peygamberliğine mirasçı olacak. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ebu Salih de böyle demiştir.

İkincisi: İlme ve Yakup ailesinden de mülke mirasçı olacak; Allah Teala da ilim mirasçılığını kabul etti, mülkü etmedi. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Peygamberliğime ve ilmime mirasçı olacak, aynı zamanda Yakup hanedanından da peygamberliğe mirasçı olacak. Bunu da Hasen, demiştir.

Dördüncüsü: Benim peygamberliğime mirasçı olacak, Yakup ailesinin de ahlakına mirasçı olacak. Bunu da Ata, demiştir. Mücahit şöyle demiştir: Zekeriyya, Yakup soyundan idi. Kelbi de, Yakup ailesinin onun dayıları olduğunu iddia ve onun Yusuf'un babası Yakup olmadığını iddia etmiştir. Mukatil de: O, Yakup bin Masan'dır. Bu Yakup ile Meryem'in babası İmran kardeş idiler, demiştir.

Doğrusu: O, şu gerekçelerden dolay: mal mirasını kastetmemiştir:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den sahih olarak nakledildiğine göre şöyle demiştir: Biz peygamberler miras bırakmayız, bıraktığımız sadakadır.[2]

---

2 Buhari, Humus, bab, 1; Fedail Ashabin Nebi, bab, 12; Tirmizi, Meğazi, bab, 14, 28; Nefekat, bab, 3; Feraiz, bab, 3; I'tisam, bab, 5; Müslim, Cihad, hadis no, 49, 52, 54, 56; Ebu Davud, İmare, bab, 19; Tirmizi, Siyer, bab, 44; Nesesi, Fey', bab, 9, 16; Malik, Muvatta', (Kitabül kelam, hadis no, 27); Ahmed, Müsned, 1/4, 6, 9, 10, 25, 47, 48, 49, 60, 162, 164, 179, 191, 208, 2/463, 6/145, 262.

İkincisi: Bir peygamberin ölümünden sonra malının meşru mirasçılara intikal etmesine üzülmesi caiz değildir.

Üçüncüsü: Onun malı yoktu, Ebu Hureyre, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den: Zekeriyya, marangoz idi, dediğini rivayet etmiştir.[3]

"Rabbim, onu razı (marzi) kıl": Yani rızana mazhar kıl, demektir, faîl kalıbı, mef'ul manasında kullanılmıştır, nitekim katîl de maktul manasında kullanılmıştır.

يَا زَكَرِيَّا إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ
يَحْيَى لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا ﴿٧﴾ قَالَ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ
وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا
﴿٨﴾ قَالَ كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَقَدْ خَلَقْتُكَ
مِنْ قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْئًا ﴿٩﴾ قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً قَالَ آيَتُكَ
أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَ لَيَالٍ سَوِيًّا ﴿١٠﴾ فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ
مِنَ الْمِحْرَابِ فَأَوْحَى إِلَيْهِمْ أَنْ سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴿١١﴾

7 - "Ey Zekeriyya, şüphesiz biz, seni Yahya adında bir oğlan çocuğu ile müjdeliyoruz ki, daha önceden ona adaş kılmadık".

8 - Dedi: "Rabbim, benim nasıl bir oğlan çocuğum olur ki, karım kısırdır, ben de ihtiyarlığın son sınırına ulaştım".

9 - Dedi: "Öyledir", Rabbin dedi: "O bana kolaydır. Ben seni daha önce sen hiçbir şey değilken yarattım".

10 - Dedi: "Rabbim, bana bir işaret kıl (ver). Dedi: "Senin işaretin sağlamken insanlarla üç gece (gün) konuşamamandır".

11 - Mihraptan kavmine çıktı; onlara: "Sabah akşam (Allah'ı) tesbih edin" diye işaret etti.

"Ya Zekeriyya inna nübeşşirüke": Kelamda söylenmeyen sözler vardır, takdiri şöyledir: Allah duasını kabul edip "ya zekeriyya inna nübeşşirüke (ey Zekeriyya, seni müjdeliyoruz)" dedi. Hamze şeddesiz olarak "nebşürüke" okumuştur. Biz de bunu Al-i İmran: 39'da şerh etmiş bulunuyoruz.

3 Müslim, Fedail, hadis no. 169.

"Daha önceden ona adaş kılmadık": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Daha önce kimseye Yahya ismi verilmemiştir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; İkrime, Katade, İbn Zeyd ve çoğunluk da böyle demişlerdir.

Eğer biri itiraz eder de: "Daha önce verilmeyen bir isimle methetmenin mantığı nedir, birçok peygamber isimlerinin de daha önce kimseye verilmediğini biliyoruz?" derse, cevap şöyledir: Burada bunun fazilet olması, isim verme işini Allah Teala'nın yapmasıdır; onu ebeveynine bırakmamış; ona daha önce verilmeyen bir ad koymuştur.

İkincisi: Kısır kadınlar onun gibi bir oğlan çocuğu doğurmamışlardır, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Buna göre mana: Ona benzer kılmadık, demek olur.

Üçüncüsü: Ona eş ve benzer kılmadık, bunu da Mücahit, demiştir. Buna göre de benzerinin olmaması, isyan etmeyip isyanı aklından geçirmemiş olmasıdır: Bundan sonrası da "vekanetimraeti akıran"a kadar Al-i İmran: 39'da tefsir edilmiştir.

"Kânet = oldu": Bunun manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, sözü pekiştirmek içindir (zaittir), mana da: O kısırdır, demektir, "küntüm hayra ümmetin" *(Al-i İmran: 110)* kavlinde olduğu gibidir ki: Entüm (siz) demektir.

İkincisi: O, kısır olduğundan itibaren başına böyle bir şey gelmedi. Bu ikisini İbn Enbari zikretmiş ve birinciyi tercih etmiştir.

"Ve kad belağtü minel kiberi itiyya": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek ilk harflerinin zammı ile: "Utiyya", "bukiyya *(Meryem: 58)*, "suliyya" *(Meryem: 70)* okumuşlardır. Hamze ile Kisai de, ilk harflerinin kesri ile okumuşlardır. Hafs da Asım rivayetinde bu ikisine katılmış, ancak "bukiyya" kavlini ilk harfinin zammesi ile okumuştur. İbn Abbas ile Mücahit de, sin ile: "Usiyya" okumuşlardır. Mücahit de: "Usiyya": Kemiğin sertleşmesidir, demiştir. İbn Kuteybe de: O, kurumaktır, demiştir. Atâ ve asâ, denir ki, aynı manayadır. Zeccac da: Sona varan her şeye: Fekad atâ ya'tû itiyyen, ve utuvven, ve usuvven ve usiyyen, denir, demiştir.

"Dedi öyledir": Yani yaşlılığa rağmen çocuk verilmesi sana denildiği gibidir. "Rabbin: O bana kolaydır (heyyin), dedi": Yani Yahya'yı yaratmak bana basittir. Muaz el – Kari ile Asım Cahderi, yenin sükunu ile "heynün" okumuşlardır. "Seni daha önce yaratmıştım (halaktüke)": Yani var etmiştim. İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım ve İbn Amir,

"halaktüke" okumuşlar; Hamze ile Kisai de nun ve elifle "halaknake" okumuşlardır. "Sen hiçbir şey değildin": Mana da: Çocuğun yaratılması senin yaratılman gibidir, demektir. Bundan sonrası "selase leyalin seviyya" kavline kadar Al-i İmran: 39'da tefsir edilmiştir. Zeccac da: "Seviyyen" hal olmak üzere mansuptur, mana da şöyledir demiştir: Sen sapasağlamken konuşmaktan men edileceksin. İbn Kuteybe de: Sağlamken, yani ahres değilken, demiştir.

"Kavmine çıktı": Bu, karısının hamile kaldığı gecenin sabahında idi. "mescitten": Yani namaz kıldığı yerden, demektir. Biz de bunu Al-i İmran: 39'da zikretmiş bulunuyoruz.

"Onlara işaret etti": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlara yazı yazdı, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Başı ve elleriyle işaret etti, bunu da Mücahit, demiştir.

"Tesbih edin diye": Yani namaz kılın, "sabah akşam": Biz de bunu Al-i İmran: 39'da şerh etmiş bulunuyoruz. Mana şöyledir: O kavmine çıkar, sabah akşam onlara namaz kılmalarını emrederdi. Karısı hamile kalınca onlara işaretle namaz kılmalarını emretti.

يَا يَحْيَىٰ خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ وَآتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا ﴿١٢﴾ وَحَنَانًا
مِنْ لَدُنَّا وَزَكَاةً وَكَانَ تَقِيًّا ﴿١٣﴾ وَبَرًّا بِوَالِدَيْهِ وَلَمْ يَكُنْ
جَبَّارًا عَصِيًّا ﴿١٤﴾ وَسَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ يَمُوتُ وَيَوْمَ
يُبْعَثُ حَيًّا ﴿١٥﴾

12 – "Ey Yahya, kitabı kuvvetle tut" dedik. Ona çocukken hikmet verdik.

13 – Katımızdan bir şefkat ve temizlik verdik. O, çok müttaki idi.

14 – Ebeveynine itaatkâr idi. Zorba ve asi değildi.

15 – Ona selam olsun doğduğu gün, öleceği gün ve canlı olarak dirileceği gün.

"Ey Yahya": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Ona Yahya'yı bağışladık ve ona: Ey Yahya, dedik. "Kitabı tut": Yani Tevrat'ı, demektir. Ona sarılmakla emrolunmuştu. İbn Enbari, mana şöyledir, demiştir: Allah'ın kitaplarını onlara iman ederek ve hükümlerini tatbik ederek kabul et. Biz de "kuvvetle" kelimesinin manasını Bakara: 63'te şerh etmiş bulunuyoruz.

"Ona hikmet verdik": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, anlayıştır, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Saf akıldır, bunu da Hasen ile İkrime, demişlerdir. *Üçüncüsü:* İlimdir, bunu da İbn Saib, demiştir. *Dördüncüsü:* Tevrat'ı ezberlemek ve onu öğrenmektir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Biz de bunu Yusuf suresi: 23'te daha geniş olarak şerh etmiş bulunuyoruz. Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kim buluğa ermeden önce Kur'an okursa, ona çocukken hikmet verilmiştir.

"Çocukken": Ona hikmet verildiği günkü yaşında da iki görüş vardır:

Birincisi: Yedi yaşıdır, bunu da İbn Abbas, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir.

İkincisi: Üç yaşıdır, bunu da Katade ile Mukatil, demişlerdir.

"Katımızdan şefkat": Zeccac: Ona şefkat verdik, demiştir. İbn Enbari de, mana, şöyledir, demiştir: Ona zamanı halkına karşı bir şefkat verdik.

"Hanan": Bunun üzerinde de altı görüş vardır:

Birincisi: O, rahmettir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, İkrime, Katade, Dahhak, Ferra ve Ebu Ubeyde de böyle demişlerdir. Sonuncusu şu beyiti misal getirmiştir:

Mülk sahibi Allah sana hidayet etsin, bana şefkat göster,
Çünkü her makamın bir makali (sözü) vardır.

Şöyle demiştir: Bu, konuşurken genellikle tesniye lafzında kullanılır (hananeyke). Şair Tarafa şöyle demiştir:

Ey Ebu Münzir, bizi kırıp bitirdin, bazılarımızı bırak,
Bize devamlı şefkat göster; az, hiç yoktan iyidir.

İbn Kuteybe de: Tehannen aleyye (bana şefkat göster) sözü de bundandır, demiştir. Aslı dişi devenin, yavrusunu özlemesi, onun için hanîn göstermesi (inlemesi)dir. İbn Enbari şöyle demiştir: Dilciler, hanan'ın rahmet manasında olduğunda müttefiktirler. Mana da şöyledir: Bunu ebeveynine merhamet ve onu da tezkiye etmek için yaptık. *İkincisi:* O Rabbinden ona atufettir (merhamettir), bunu da Mücahid, demiştir. *Üçüncüsü:* Yumuşaklıktır, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *Dördüncüsü:* Berekettir, yine bu da İbn Cübeyr'den rivayet edilmiştir. *Beşincisi:* Sevgidir, bunu da İkrime ile İbn Zeyd, demişlerdir. *Altıncısı:* Saygıdır, bunu da Ata bin Ebi Rebah, demiştir.

"Zekât": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, iyi ameldir, bunu da Dahhak ile Katade, demişlerdir.

İkincisi: Zekatın manası: Sadakadır, takdir de şöyledir: Allah onu ebeveynine verdiği bir sadaka kıldı. Bunu da İbn Saib, demiştir.

Üçüncüsü: Zekat, temizliktir, bunu da Zeccac, demiştir.

Dördüncüsü: Zekat, artmaktır, mana da şöyledir: Ona, anlatılan ve zikredilene ilaveten daha çok hayır verdik. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

"Çok müttaki idi": İbn Abbas şöyle demiştir: Benden korkardı, beni başkasıyla kıyas etmezdi, demiştir.

"Ebeveynine itaatkâr" idi: Yani onu ebeveynine itaatkâr kıldık, demektir. Berr, bârr manasınadır, anlam da: Onlara lütufkâr ve iyilik eden kıldık, demektir. Asıy da: Asi manasınadır. Cebbarın manasınıda Hud: 59'da şerh etmiş bulunuyoruz.

"Ona selam olsun": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Allah'ın bilinen selamıdır. Ata: Bugünlerde benden ona selam olsun, demiştir. Ebu Süleyman'ın tercihi de böyledir.

İkincisi: Selamet manasınadır, bunu da İbn Saib, demiştir.

Eğer: "Ona bu üç günde selamı nasıl tahsis etti, hâlbuki gece doğup hemen o gece ölmesi de mümkündür?" denilirse,

Cevap şöyledir: Günden maksat, zaman ve vakittir, bunu da "Bugün dininizi tamamladım" *(Maide: 3)* ayetinde açıklamıştık. İbn Abbas da: Ona doğduğu vakit selam olsun, demiştir. Hasen Basri de şöyle demiştir: Yahya ile İsa karşılaştılar, Yahya, İsa'ya: Sen benden hayırlısın, dedi. İsa da Yahya'ya: Hayır, sen benden hayırlısın; Allah sana selam etti; ben ise kendime selam ettim, dedi. Said bin Cübeyr de böyle demiştir. Ancak o, seni Allah övdü, ben ise kendimi övdüm, demiştir. Süfyan bin Uyeyne de şöyle demiştir: İnsan en çok şu üç yerde ürker: Doğarken kendini içinde bulunduğu yerden çıkar gördüğü gün, ölürken daha önce görmediği kimseleri gördüğü gün ve dirilip de kendini daha önce görmediği mahşerde gördüğü gün. İşte Allah Teala bu üç yerde Yahya'ya özel ikram edeceğini ve selamet vereceğini bildirmiştir.

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ إِذِ انْتَبَذَتْ
مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا ﴿١٦﴾ فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا

فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا ﴿١٧﴾ قَالَتْ إِنِّي
أَعُوذُ بِالرَّحْمَٰنِ مِنكَ إِن كُنتَ تَقِيًّا ﴿١٨﴾ قَالَ إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ
رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا ﴿١٩﴾ قَالَتْ أَنَّىٰ يَكُونُ لِي
غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ وَلَمْ أَكُ بَغِيًّا ﴿٢٠﴾ قَالَ كَذَٰلِكِ قَالَ
رَبُّكِ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَلِنَجْعَلَهُ آيَةً لِّلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِّنَّا
وَكَانَ أَمْرًا مَّقْضِيًّا ﴿٢١﴾

16 – Kitapta Meryem'i de an. Hani, ailesinden doğu tarafında bir yere ayrılmıştı.

17 – Önlerinden bir perde edindi; biz de ona Ruhumuzu gönderdik; o da onun için düzgün bir insan suretine büründü.

18 – Dedi: "Senden Rahman'a sığınırım, eğer sen çekinen biri isen".

19 – Dedi: "Ben ancak Rabbinin bir elçisiyim; sana pak bir oğlan çocuğu bağışlamam için".

20 – Dedi: "Benim nasıl oğlum olur ki, bana bir insan dokunmadı ve ben iffetsiz de değilim".

21 – "Öyledir", Rabbin dedi: "O, bana kolaydır. Onu insanlara bir işaret ve bizden bir rahmet kılmamız için. Zaten hükme bağlanmış bir emir oldu".

"Kitapta an": Yani Kur'an'da, demektir. "Meryem'i, hani ayrılmıştı": Ebu Ubeyde: Uzaklaşmış, bir kenara çekilmişti, demiştir. "Doğuda bir yere": Doğu tarafında demektir ki o, Araplarca batıdan hayırlıdır.

"Önlerinden edindi": Yani ailesinin demektir, "bir perde": Yani bir örtü ve engel. Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, bir perde çekti, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: Güneş onu gölgeledi, onu içlerinden hiç kimse görmedi. Bu da Allah'ın onu sitrettiği (örttüğü) şeylerdendir. Bu mana yine İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O duvarlardan bir engel edindi, bunu da Süddi, şeyh-

lerinden demiştir. Onlardan ayrılış sebebinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Hayızdan temizlenmek ve saçını taramak için ayrıldı. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Başının bitini kırmak için, bunu da Ata, demiştir.

"Ona ruhumuzu gönderdik": O da cumhura göre Cebrail'dir. İbn Enbari de: Ruhumuzun sahibini, yani Cebrail'i, demiştir. Ruh da rahatlık ve neşe manasınadır. Sonra isim manasını gerçekleştirmek ve mastar yolunu iptal etmek için ra mazmum kılınmıştır. Burada ruhtan vahyi ve vahiy görevlisi Cebrail'i murat etmek de caizdir.

Ona ne zaman geldiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, yıkanırken. *İkincisi:* Yıkandıktan ve elbiselerini giydikten sonra. *Üçüncüsü:* Evine girdikten sonra. Şöyle de denilmiştir: Burada ruhtan maksat, İsa'nın yaratıldığı ruhtur. Bunu da Zeccac ile Maverdi nakletmişlerdir. "Ona hamile kaldı" sözünde anlatacağımız üzere Übey bin Ka'b'in görüşünün manası da böyledir. İbn Enbari: Bu, uzak bir ihtimaldir, çünkü: "Ona düzgün bir insan suretine büründü" demiştir. Mana da: Ona yani Meryem'e eli yüzü düzgün bir insan suretinde göründü, demektir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Beyaz benizli, kısa kıvırcık saçlı ve bıyığı yeni terlemiş bir genç kılığında geldi. Ebu Nehik de: Rahatlıktan gelmek üzere ranın fethi ile "feerselna ileyha ravhena" okumuştur.

"Dedi: Senden Rahman'a sığınırım, eğer çekinen biri isen": Mana da şöyledir: Eğer Allah'tan korkuyorsan, senden sığınmamla bu işe son verirsin. Araştırmacılara göre doğru görüş budur. İbn Abbas'tan şöyle dediği nakledilmiştir: Onun yani Meryem'in zamanında Taki adında bir adam vardı, kötü bir kimse idi, Meryem onu zannetti. Bunu da İbn Enbari ile Maverdi, zikretmişlerdir. Hazreti Ali, İbn Mes'ud ve Ebu Reca kıraatlarında: "İlla en tekune takiyya" denilmiştir (meğerki Taki olsun).

"Dedi: Ben ancak Rabbinin bir elçisiyim": Yani: Benden korkma, demektir. "Liyehebe lek": İbn Kesir, Nafi, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai, hemze ile "liehebe lek" okumuşlar; Ebu Amr, Verş de Nafi'den, hemzesiz olarak "liyehebe lek" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Kim "liyehebe" okursa, mana: Beni gönderdi ki sana bağışlasın; kim de "liehebe lek" okursa, mana: Sana gönderildim ki sana bağışlayayım, olur. İbn Enbari, mana şöyledir, demiştir: Beni gönderdi, sana diyor ki: Resulümü sana gönderdim ki sana bağışlayayım.

"Pak bir oğlan çocuğu": Yani günahsız, demektir. Bağiy ise: Zina eden kötü kadın manasınadır. İbn Enbari şöyle demiştir:

"Bağiyyeten" demedi, çünkü bu, genellikle kadınlarda olan bir sıfattır. Araplar, nadiren: Recülün bağiy, derler. Bu da haid (hayızlı) ve akır (kısır) gibi kadınlara özgü sıfattır. Başkası da şöyle demiştir: "Bağiyyeten" dememiştir; çünkü o, kalıbından çıkmıştır; o, "faîl" vezninde ise de "fail" manasınadır, ayetin manası da şöyledir: Benim kocam yoktur, ben fahişe de değilim; çocuk ise ancak bu iki yolla olur. "Öyledir, dedi, Rabbin dedi ki": Bunu da Zekeriyya kıssasında şerh etmiş bulunuyoruz. Mana da şöyledir: Sana babasız bir oğlan çocuğu bağışlamak benim için kolaydır. "Onu insanlara bir işaret kılmamız için": Yani babasız çocuk yaratmaya kudretimizi göstermek için, demektir. İbn Enbari de şöyle demiştir: "Velinecalehu" kavline vavın gelmesi, kendinden sonra gizli ve mahzuf bir kelamı atfetmek içindir, takdiri de şöyledir: Rabbin: Onu yaratmak bana kolaydır, bundan seni yararlandırmak ve onu ibret kılmak içindir, dedi.

"Bizden bir rahmet olarak": Yani: Ona tabi olup ona iman edenlere, demektir. "Hükme bağlanmış bir emir oldu": Yani onun yaratılması, hükme bağlanmış, bitirilmiş ve Allah Teala'nın ilminde geçmiş oldu.

فَحَمَلَتْهُ فَانْتَبَذَتْ بِهِ مَكَانًا
قَصِيًّا ﴿٢٢﴾ فَأَجَاءَهَا الْمَخَاضُ إِلَىٰ جِذْعِ النَّخْلَةِ قَالَتْ يَا لَيْتَنِي
مِتُّ قَبْلَ هَٰذَا وَكُنتُ نَسْيًا مَّنسِيًّا ﴿٢٣﴾ فَنَادَاهَا مِن تَحْتِهَا
أَلَّا تَحْزَنِي قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا ﴿٢٤﴾ وَهُزِّي
إِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطْ عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّا ﴿٢٥﴾
فَكُلِي وَاشْرَبِي وَقَرِّي عَيْنًا فَإِمَّا تَرَيِنَّ مِنَ الْبَشَرِ أَحَدًا فَقُولِي
إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَٰنِ صَوْمًا فَلَنْ أُكَلِّمَ الْيَوْمَ إِنسِيًّا ﴿٢٦﴾

22 – Ona hamile kalıp onunla uzak bir yere ayrıldı.

23 – Doğum sancısı onu hurma kütüğüne getirdi. "Keşke bundan önce ölseydim ve unutulan bir şey olsaydım" dedi.

24 – Ona altından seslendi: "Üzülme, Rabbin senin altında bir su arkı kıldı" diye.

25 – Hurma kütüğünü kendine doğru salla; üzerine devşirilmiş taze hurma dökülsün".

26 – "Ye, iç, gözün aydın olsun. Eğer insanlardan bir kimseyi görürsen: "Ben Rahman'a oruç adadım; bugün kimse ile asla konuşmayacağım" de.

"Ona hamile kaldı": Yani İsa'ya.

Nasıl hamile kaldığında da iki görüş vardır:

Birincisi: Cebrail gömleğinin yakasına üfürdü, o da ona hamile kaldı. Bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Süddi şöyle demiştir: Gömleğinin yakasına üfledi, gömleği önden yırtmaçlı idi. Böylece üfürme göğsüne oldu; o da derhal hamile kaldı.

İkincisi: Ona hitap eden, hamile kaldığı kimse idi, Meryem'in ağzından girdi. Bunu da Übey bin Ka'b, demiştir.

Gebelik süresinde de yedi görüş vardır:

Birincisi: O, gebe kalır kalmaz doğurdu. Bunu da İbn Abbas, demiştir. Mana da: Gebeliği uzun sürmedi, demektir. Maksat hemen doğurdu demek değildir. Çünkü Allah Teala: "Ona hamile kaldı; onunla uzak bir yere ayrıldı" demiştir. Bu da gebe kalmakla doğurmak arasında onu uzak bir yere götürecek kadar zaman olduğunu gösterir.

İkincisi: Ona dokuz saat hamile kaldı, hemen o gün doğurdu, bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: Dokuz ay, bunu da Said bin Cübeyr ile İbn Saib, demişlerdir.

Dördüncüsü: Üç saat; bir saat hamile kaldı, bir saat suret kazandı (şekillendi), bir saatte de onu doğurdu. Bunu da Mukatil bin Süleyman, demiştir.

Beşincisi: Sekiz ay; çocuk da yaşadı. Ondan başka sekiz ayda doğan hiçbir çocuk yaşamamıştır. Bu da bir mucize idi. Bunu da Zeccac nakletmiştir.

Altıncısı: Altı ay, bunu da Maverdi nakletmiştir.

Yedincisi: Bir saat, bunu da Salebi aktarmıştır.

"Fentebezet bihi": Onunla, yani karnındaki ile ayrıldı, "mekanen kasıyya (uzak bir yere)": İbn Mes'ud ile ibn Ebi Able: "Kasıyen" okumuşlardır. İbn İshak da: Altı mil yürüdü, demiştir. Ferra da: Kasıy ile kasi aynı manayadır, demiştir. Ferra şöyle demiştir: Kasıy ile kâsiy, şehid ile şahid gibidir. Niçin uzağa gitti; çünkü kocasız çocuk doğurduğu için kavminin onu kınamasından kaçmak istedi.

"Feecaehel mahadu": İkrime, İbrahim Nahai ve Asım el – Cahderi, mimin kesri ile "mihad" okumuşlardır. Ferra da mana: Fe

cae bihel mahadu şeklindedir, demiştir. Be atılınca fi'lin başına elif (hemze) getirilmiştir. "Atina ğadaena" *(Kehf: 62)* da böyledir ki, biğadaina demektir. "Atuni züberel hadik" *(Kehf: 96)* da böyledir ki, bizüberil hadid, demektir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Ecaeha, caet'ten efaleha veznindedir, ecaeha ğayruha müteaddidir (onu getirdi). İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Mana: Cae biha ve elceeha demektir ki, caet biyel hacetü ileyke ve ecaetnilhacetü ileyke (beni sana ihtiyaç getirdi) manasınadır. Mahad ise, cenindir. Başkası da: Mahad, doğum sancısıdır, demiştir. "Hurma kütüğüne": O, hurmanın gövdesidir, o çölde kuru bir hurma ağacı idi. Başı da yaprağı da yoktu. "Keşke bundan önce ölseydim, dedi": Yani bugünden veya olaydan önce, demektir. Nafi, Hamze, Kisai, Halef ve Hafs, mimin kesri ile "mittü" okumuşlardır.

Bunu deme sebebinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Onu insanlardan utandığı için demiştir. *İkincisi:* Ona iftira edip de günaha girmesinler diye demiştir.

"Ve küntü neysen mensiyya": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle nunun kesri ile (nisyen) okumuşlar; Hamze ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek nunun fethi ile "neysen" okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Abdullah bin Mes'ud'un arkadaşları nunun fethi ile "neysen" okurlar, diğer Araplar ise kesri ile (nisyen) okurlar ki ikisi de lügattir. Tıpkı cesr ve cisr, vetr ve vitr gibi. Fetha benim daha çok hoşuma gider. Ebu Ali el-Farisi de: Kesre iki lügatin de geçerli olması esasına göredir, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Kim nunu kesreler de nisy derse, unutulan şey için isim olarak demek ister ki buğz edilen şeye isim olarak bığz ve sövülen şeye isim olarak sib denilmesi gibi. Nunun fethi ile de nesy: O da unutulan şeyin ismidir, bunda mastar ismin yerine geçmiştir, nitekim: Errecülü denifün ve denef (adam çok ciddi derecede hastadır) demektir. Meksur olan, gerçek sıfattır, meftuh olanda da mastar ismin yerine geçmiştir. Nisy ile nesyin aynı manaya isim olmaları da caizdir, tıpkı rıtl ve ratl denilmesi gibi.

"Unutulan bir şey" hakkında da müfessirlerin beş görüşü vardır:

Birincisi: Keşke hiçbir şey olmasa idim, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan demiş; Ata ile İbn Zeyd de böyle demişlerdir.

İkincisi: "Unutulan şey olsaydım": Yani atılan hayız kanı olsaydım, bunu Mücahit, Said bin Cübeyr ve İkrime demişlerdir. Ferra şöyle demiştir: Nesy: Kadının attığı hastalık bezidir. İbn Enbari de: O, kadının atıp da hiç hatırlamadığı hayız bezidir, demiştir.

Üçüncüsü: O, düşüktür, bunu da Ebu'l – Aliye ile Rebi, demişlerdir.

Dördüncüsü: Mana şöyledir: Keşke kim olduğum bilinmese idi, bunu da Katade, demiştir.

Beşincisi: O, toplumun (yolcuların) bırakarak gittiği şeydir ki, önemsiz olduğu için ona dönmezler. Bunu da İbn Saib, demiştir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Nesy ve mensiy: Unutulan küçük su kabı ve sopa gibi şeylerdir, yani evde unutulan, değer verilmediği için de almak için dönülmeyen şeylerdir. Kisai de, ayetin manası şöyledir, demiştir: Keşke hatırlandığı zaman aranmayan bir şey olsaydım.

"Fenadaha min tahtiha": İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Amir ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek mimin fethi ile: "Men tahteha" okumuşlar; Nafi, Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek mimin ve tenin kesri ile: "Min tahtiha" okumuşlardır. Buna göre kim mimin kesri ile okursa, onda iki mülahaza vardır: *Birincisi:* Ona melek ağacın altından seslendi. Şöyle de denilmiştir: Meryem yüksek bir yerde idi, aşağıdaki melek ona seslendi. *İkincisi:* İsa Meryem'in karnından çıkınca ona seslendi. İbn Abbas da şöyle demiştir: Gözünü kaldırıp baktığın her şey yukarındır ve gözünü indirip de baktığın her şey senin altındır. Kim mimin fethi ile okursa, onda zikredilen iki vecih vardır. Ferra da şöyle derdi: Ona her iki okuyuşa göre de yalnız melek seslenmiştir.

"Rabbin senin altında bir su arkı (seriy) kıldı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O (seriy) küçük ırmaktır, bunu da müfessirlerin genel çoğunluğu ile dilciler, demişlerdir. Ebu Salih ile İbn Cüreyc de: O, Süryanicede küçük deredir, demişlerdir.

İkincisi: O, sünnetli doğan İsa'dır, bunu da Hasen, İkrime ve İbn Zeyd, demişlerdir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Hasen bu görüşten ilk görüşe döndü; eğer İsa'nın sıfatı olsa idi, ğulamen seriyyen ve serriyen minel ğilman, derdi. Araplar pek az: Raeytü indeke nebilen derler, bunun yerine recülen nebilen, derler.

Eğer: "Nasıl, üzülme; işte küçük bir dere akıyor, diye teselli edilmesi münasip oldu?" denilerse,

Cevap iki yöndendir: *Birincisi:* O, yani Meryem, doğum yaptığı yerin kurak olmasına, yiyecek ve temizlik yapacak suyun bulunmamasına üzülmüştü; ona: Üzülme, sana bir çay akıttık ve sana dalından taze hurma doğdurduk, denilmiştir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. *İkincisi:* O, başına, kocası olmadan çocuk doğur-

ma gibi bir hal gelince üzüldü; Allah Teala da ona bir ırmak akıttı, o da Ürdün tarafından geldi (şimdiki Ürdün nehri? Mütercim). Allah ona kuru ağaçtan yaş hurma çıkardı. Bu da Allah'ın İsa'yı yaratmaya gücü yettiğini gösteren bir mucize oldu. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Ve hüzzi ileyki": Hez: Bir şeyi kımıldatmak ve sallamaktır.

"Biciz'in nahleti" kavlindeki be'de de iki görüş vardır:

Birincisi: O, zaittir, tekit için gelmiştir, şurada olduğu gibi: "Felyemedüd bisebebin ilessemai" *(Hac: 15).* Ferra: Felyemdüd sebeben, demiştir. Araplar şöyle derler: Hezzehu ve hezze bihi (onu salladı), huzul hitame ve huz bilhitabı (yuları tut), teallak zeyden ve teallak bihi (Zeyd'e tutun). Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: O, tekit içindir, nitekim şair de şöyle demiştir:

Nadribü bisseyfi ve nercu bilferahi
(Kılıçla vurur ve sevinci umarız).

İkincisi: O, ciz' kelimesini hezze yanaştırmak için gelmiştir; bu durumda ilsak ifade eder (bağlaç olur). Bunu da İbn Enbari, demiştir.

"Tüsakıt": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek te ve şeddeli sin ile "tessakat" okumuşlardır. Hamze ile Abdülvaris de meftuh te ve şeddesiz sin ile "tesakat" okumuşlardır. Hafs da Asım rivayetinde zammeli te, meksur kaf ve şeddesiz sinle "tüsakıt" okumuşlardır. Yakup ve Ebu Zeyd de Mufaddal rivayetinde meftuh ye, şeddeli sin ve meftuh kaf ile "yessakat" okumuşlardır. Bunlar meşhur kıraatlardır. Übey bin Ka'b ile Ebu Hayve de tenin fethi, sinin sükunu ve kafın ref'i ile "teskut" okumuşlardır. Abdullah bin Amr, Hazreti Aişe ve Hasen de elif, şeddesiz sin, merfu ye ve meksur kaf ile "yusakıt" okumuşlardır. Dahhak ile Amr bin Dinar da merfu ye, meksur kaf, sakin sin ve elifsiz olarak "yuskıt" okumuşlardır. Asım Cahderi ile Ebu İmran el – Cevni de böyle okumuşlardır, ancak onlar te ile okumuşlardır. Muaz el – Kari ile İbn Ya'mur da böyle, ancak nun ile okumuşlardır. Ebu Rezin el – Ukayli ve İbn Ebi Able, meftuh ye, sakin sin ve merfu kaf ile "yeskut" okumuşlardır. Ebu Semmak el – Adevi ile İbn Hizam iki meftuh te ve bir elifle "tetesakat" okumuşlardır. Zeccac da şöyle yorumlamıştır: Kim "yessakat" okursa, mana, yetesakat demektir, te sine idgam edilmiş olur. Kim "tessakat" okursa, yine böyledir, müennes yapması nahle lafzının müennes olmasındandır. Kim te ile şeddesiz "tesakat"okursa, o iki tenin birleşmesinden dolayı birini atmıştır. Kim "yusakıt" okursa, kütük sana taze hurma düşürsün manasına gitmiştir. Kim nun ile "nüsakıt" okursa, biz sana hurma düşürecek ve onu sana

mucize kılacağız manasına kani olmuştur. Dilciler, "rutaben" temyiz olarak mansuptur, derler. Yessakat veya yetesakat dersen, mana: Kütük sana taze hurma olarak düşer olur. Tessakat dersen, mana: Hurma ağacı sana taze hurma olarak düşer demek olur.

"Ceniyya": Ferra, el – ceniy devşirilmiş manasınadır, demiştir. İbn Enbari de: O tazedir, demiştir. Aslı mecnuvvundur, mef'uldan faîle geçilmiştir, tıpkı kadîd ve tabîh gibi. Başkası da şöyle demiştir: O, tozu ile (dumanı ile) tazedir, demiştir. O hurma ağacının başı yoktu, Allah onu yeşertti. Meryem de elini onun üzerine koyunca, taze hurma düştü. Eskiler (geçmişler) Meryem hadisesinden dolayı loğusalar için taze hurmayı hoş görürlerdi.

"Ye": Yani o taze hurmadan, "iç". Yani ırmaktan, "ve karri aynen": İsa aleyhisselam'ın doğması ile gözün aydın olsun. Zeccac şöyle demiştir: Karret bihi aynen ekarru, denir ki müstakbel içindir. Kafın kesri ile de "karirtü bilmekani ekırru" denir. "Aynen": Temyiz olarak mansuptur. İbn Enbari, Asmai'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Karri aynen"in manası: soğuk gözyaşı dök demektir. Çünkü sevinç gözyaşı soğuk, keder gözyaşı da sıcaktır. "Karri" karur kökünden türemiştir, o da soğuk sudur. Ahmed bin Yahya da bize şöyle dedi: "Karri aynen"in tefsiri: İstediğini elde ettin, artık başka şeylere bakma demektir.

Kanıt olarak da Amr bin Kelsum'un şu beyitini şahit getirmiştir:

O kötü günde kılıç vurarak ve mızrak saplayarak
Dostların başka şeylere bakmadılar.

Yani muzaffer olup ümitlerinin son raddesine vardılar, başka şeylere bakma ihtiyaçları kalmadı, demektir.

"Feimma tereyinne": İbn Abbas, Ebu Miclez, İbn Semeyfa, Dahhak, Ebu'l – Aliye, Asım el – Cahderi meksur hemze ile yesiz olarak "tereinne" okumuşlardır. Yani eğer insanlardan bir erkek görürsen şöyle de. Bunda gizli kelimeler vardır, takdiri şöyledir: Feseeleke an emri veledike (sana çocuğundan sorarsa), "sen de: Ben Rahman'a oruç adadım, de": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Susmaktır, bunu da İbn Abbas, Enes bin Malik ve Dahhak, demişlerdir. Übey bin Ka'b, Enes bin Malik ve Ebu Rezin el-Ukayli de "savmen" kavlinin yerine bu şekilde "samten = susma" okumuşlardır. İbn Abbas da: Sıyamen, okumuştur.

İkincisi: Yeme, içme ve konuşmaya karşı oruç, demektir. Bunu da Katade, demiştir. İbn Zeyd de şöyle demiştir: İsrail oğullarının abitleri yemek orucu gibi susma orucu da tutarlardı, ancak aziz ve celil

olan Allah'ın zikrine devam ederlerdi. Süddi de şöyle demiştir: Ona yani Meryem'e bu kadar konuşma, sonra da susma izni verildi. İbn Mes'ud da şöyle demiştir: Susmakla emrolundu, çünkü insanlara diyecek bir şeyi yoktu, susması emredildi ki onun yerine çocuğu konuşsun da onu temize çıkarsın. Şöyle de denilmiştir: Meleklerle konuşurdu, insanlarla konuşmazdı.

İbn Enbari de şöyle demiştir: Savm dört manaya gelir: Yemeyi ve içmeyi bırakmaya savam denir, susmaya savm denir, bir tür ağaca savm denir, devekuşu pisliğine de savm denir.

Alimler Meryem'in doğurduğu zaman kaç yaşında olduğunda üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, on beş yaşında doğurdu, bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir.

İkincisi: On iki yaşında, bunu da Zeyd bin Eslem, demiştir.

Üçüncüsü: On üç yaşında, bunu da Mukatil, demiştir.

فَأَتَتْ بِهِ
قَوْمَهَا تَحْمِلُهُ قَالُوا يَا مَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْئًا فَرِيًّا ﴿٢٧﴾ يَا أُخْتَ
هَارُونَ مَا كَانَ أَبُوكِ امْرَأَ سَوْءٍ وَمَا كَانَتْ أُمُّكِ بَغِيًّا ﴿٢٨﴾
فَأَشَارَتْ إِلَيْهِ قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا ﴿٢٩﴾ قَالَ
إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا ﴿٣٠﴾ وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا
أَيْنَ مَا كُنْتُ وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا ﴿٣١﴾ وَبَرًّا
بِوَالِدَتِي وَلَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا ﴿٣٢﴾ وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ
وُلِدْتُ وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا ﴿٣٣﴾

27 – (Meryem) onu taşıyarak kavmine getirdi. "Ey Meryem, andolsun, gerçekten sen büyük bir şey getirdin" dediler.

28 – "Ey Harun'un kız kardeşi, baban kötü bir adam değildi, annen de iffetsiz kadın değildi".

29 – Meryem ona işaret etti. Onlar da: "Beşikteki bir çocukla nasıl konuşuruz?" dediler.

30 – (İsa) dedi: "Şüphesiz ben Allah'ın kuluyum. Bana kitap verdi ve beni peygamber kıldı".

31 – "Beni nerede olursam mübarek kıldı ve bana hayatta olduğum sürece namazı ve zekatı tavsiye etti".

32 – "Anama itaatkâr (kıldı). Beni bir zorba, bir bedbaht kılmadı".

33 – "Selam olsun bana, doğduğum gün, öleceğim gün ve canlı olarak dirileceğim gün".

"Onu taşıyarak getirdi": İbn Abbas, Ebu Salih rivayetinde: Kırk gün sonra nifastan temizlenince onu getirdi, demiştir. Dahhak rivayetinde de: Kavmi onu aramaya çıktılar, onları görünce İsa'yı taşıdı ve onlarla karşılaştı, işte: "Onu taşıyarak getirdi" dediği budur, demiştir.

Eğer: "Onu getirdi" ifadesi "onu taşıyarak" sözüne ihtiyaç bırakmaz, tekrarın faydası nedir?" denilirse,

Cevap şöyledir: Ondan mucizeler görülünce, çocuğun ayakları ile koşarak gelmesi mümkündü, o zaman koşması da konuşması gibi mucize olur düşüncesini kesti ve onun da diğer çocuklar gibi olduğunu bildirdi. Bu da Arapların: Falâncaya gözlerimle baktım, sözüne benzer. Böylece şefkat ve merhamet nazarıyla bakmadıkları ortaya çıkar. İbn Saib de şöyle demiştir: Kavminin yanına gelince ağladılar, onlar iyi kimselerdi ve: "Ey Meryem, sen büyük bir şey getirdin, dediler": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Büyük bir şey, bunu da İbn Abbas, Mücahit ve Katade, demişlerdir. Ferra şöyle demiştir: Feriy, büyük şeydir, Araplar: Terektuhu yefril feriyye, derler ki, iyi bir iş yaptı ve insanları geçti, demek isterler. Ona da böyle denilmiştir. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de şöyle demiştir: Ömer gibi büyük bir şey yapan bir dahi görmedim.[4]

İkincisi: Acayip ve alışılmamış bir şey. Bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

Üçüncüsü: Uydurma bir şey, fereytül kezibe veftereytuhu da bundandır ki, yalan uydurmaktır. Bunu da Yezidi, demiştir.

"Ey Harun'un kız kardeşi": Bu Harun'dan kim kastedildiği hususunda da beş görüş vardır:

Birincisi: O, Meryem'in ana bir kardeşidir, İsrail oğullarının en ideal delikanlısı idi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. Dahhak da: Ana baba bir kardeşi idi, demiştir.

---

4 - Buhari, Menakıb, bab, 25; Fedailüs sahabe, bab, 5, 6; Tabir, bab, 28, 29; Tevhid, bab, 31; Müslim, Fedailüs sahabe, hadis no, 19; Ahmed, Müsned, 2/28, 39, 89, 104, 107, 450.

İkincisi: O yani Meryem, Harun oğullarından idi, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan, demiştir. Süddi de şöyle demiştir: O, Musa'nın kardeşi Harun oğullarından idi. Allah'ın selamı o ikisinin üzerine olsun. Meryem ona nisbet edildi, çünkü onun zürriyetindendir.

Üçüncüsü: O, İsrail oğullarında iyi bir adamdı, iyilikte ona benzettiler. Bu da yine İbn Abbas ile Katade'den rivayet edilmiştir. Muğire bin Şube'den rivayet edilen şu şey de onu gösterir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem beni Necran'a gönderdi, onlar: "Siz "ey Harun'un kız kardeşi" diye okumuyor musunuz, Musa ile İsa arasında ne kadar zaman olduğunu bilirsiniz?" dediler. Ben de onlara ne cevap vereceğimi bilemedim, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e döndüm, durumu ona haber verdim. O da: Onlara deseydin ya, onlar da çocuklarına kendilerinden önceki peygamberlerin isimlerini verirler.[5]

Dördüncüsü: Harun onlarda fasık ve zinakâr biri idi, Meryem'i de ona nisbet ettiler. Bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

Beşincisi: O, İsrail oğullarından fasık bir adam idi, onu da ona benzettiler. Bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir.

Buna göre "kız kardeş"in manasında iki görüş ortaya çıkar:

Birincisi: O, gerçek kız kardeştir. *İkincisi:* Benzetmedir, yoksa ilişki değildir, tıpkı şu ayette olduğu gibi: "Biz onlara ne zaman bir mucize gösterirsek mutlaka o, kız kardeşinden (kendinden öncekinden) daha büyüktür" *(Zuhruf: 48).*

"Senin baban değildi": İmran'ı kastediyorlar, "kötü bir adam": Yani zina eden biri. "Anan da olmadı": Yani Hanne, "iffetsiz": Fahişe değildi, öyleyse sana bu çocuk nereden?

"Ona işaret etti": Yani İsa'ya işaret etti, o da konuştu. Mana: Konuşması için ona işaret etti, de denilmiştir. Meryem, kavmine gelince İsa onunla konuşmuş: Anne, sevin, ben Allah'ın kulu ve mesihiyim, demişti. Konuş diye ona işaret edince, buna şaştılar ve "Beşikteki çocukla nasıl konuşuruz?" dediler. Bunda (kâfe ii'linde) dört görüş vardır:

Birincisi: O, zaittir, mana da: Keyfe nükellimü sabiyyen filmehdi (beşikteki bir çocukla nasıl konuşuruz?) demektir.

İkincisi: O, vakaa ve hadese (oldu) manasınadır.

Üçüncüsü: O şart ve ceza manasınadır, mana şöyledir: Men yekün filmehdi sabiyyen fekeyfe nükellimuhu (beşikte olan bir

5 - Müslim, Edeb, hadis no. 9; Ahmed, Müsned, 4/252.

çocukla nasıl konuşuruz?). Bunları da Zeccac nakletmiş ve sonuncusunu tercih etmiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Bu şu söze benzer: Öğüdümü kabul etmeyene nasıl öğüt veririm? Yani öğüdümü kabul etmez olan birine, demektir. Mazi cezada muzari manasına olur.

Dördüncüsü: O, sâra (oluşmak, dönüşmek) manasınadır, bunu da Kutrub, demiştir.

Beşikten kastedilen şey hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Ana kucağıdır, bunu da Nevf, Katade ve Kelbi, demişlerdir. *İkincisi:* Bebeğin bilinen yatağıdır, yine bunu da el – Kelbi nakletmiştir.

Süddi de şöyle demiştir: İsa onların konuşmalarını duyunca hemen meme emmeyi bıraktı ve yüzünü onlara döndü: Ben Allah'ın kuluyum, dedi. Müfessirler şöyle demişler: Neden önce kulluktan bahsetti? Çünkü onda tanrılık iddia edenlerin sözlerini bozmak istiyordu.

"Ataniyel kitabe": Hamze bu ye'yi sakin okumuştur. Ayetin manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Ona anasının karnında iken kitap verdi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. Anasının karnında iken Tevrat'ı öğrendi, de denilmiştir.

İkincisi: Bana kitap vermeye hükmetti, bunu da İkrime, demiştir.

"Kitap" üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O, Tevrat'tır. *İkincisi:* İncil'dir.

"Beni bir peygamber kıldı": Bu ve bundan sonrakiler; Allah'ın onun hakkında takdir ettiği, onun için hükme bağladığı ve ona sonradan olacak şeyleri haber vermesidir. Mana şöyledir de denilmiştir: Bana kitap verecek ve buluğa erdiğim zaman beni peygamber kılacaktır. Bu durumda mazi muzari yerine geçmiştir, tıpkı "ve iz kalellahu ya İsa" *(Maide: 116)* kavlinde olduğu gibi.

Onlarla ne zaman konuştuğu hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlarla kırk gün sonra konuştu. *İkincisi:* Hemen o gün konuştu. Bu da Meryem'in uzaklara giderek onlardan kaybolması durumuna göredir.

"Nerede olursam beni mübarek kıldı": Ebu Hureyre, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den bu ayet üzerinde: Nereye yönelirsem beni çevreme yararlı kıldı, dediğini rivayet etmiştir. Mücahit de: Hayrı belleten öğretmen, demiştir.

Zekât kelimesi hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Malların zekâtıdır, bunu da İbn Saib, demiştir. *İkincisi:* Temizliktir, bunu da Zeccac, demiştir.

"Anneme itaatkâr kıldı": İbn Abbas şöyle demiştir: Böyle deyip de, "babama" demeyince, onun babasız doğduğunu anladılar.

"Beni bir zorba kılmadı": Yani kendini büyük gören, "bir bedbaht": Rabbine asi.

"Selam olsun bana doğduğum gün": Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah bana doğduğum gün esenlik verdi, öyleki şeytan bana zarar veremedi. Ayetin tefsiri, Meryem: 15'te geçmiştir.

Eğer: Neden burada elif lamla "esselam" denildi de Yahya kıssasında elif lamsız denildi?" denilerse, buna iki cevap verilir:

Birincisi: Bundan önce selam elif lamsız geçince, burada elif lamlı olarak geçmesi güzel olmuştur. Bu da Zeccac'ın görüşüdür.

Bu görüşe itiraz edilmiş ve: "İsa'nın sözü olan bunun, Allah'ın sözü olan birinci selama atfı nasıl caiz olur?" denilmiştir.

Buna İbn Enbari şöyle cevap vermiştir: İsa bunu Allah'tan bilince, Allah'ın Yahya hakkındaki sözünü işitmiş, ona göre konuşmuş ve onu kendine mal etmiş olması caizdir, aziz ve celil olan Allah'ın ikinci selamı marife getirmiş olması da caizdir, çünkü onu ikinci kez zikretmiş ve onu, geçen kelamı hikaye tarzında söylemek istememiştir. Zira konuşan kimse hikaye ettiği kelamı değiştirebilir; mesela şöyle der: Kale Abdullah: Ene recülün munsıfün der ve: Abdullah: Ente recülün munsıfün, dedi demek ister (sen adil bir kimsesin).

İkincisi: Selam da esselam da aynı manaya gelen iki lügattir. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

ذٰلِكَ عِيسَى ابْنُ
مَرْيَمَ قَوْلَ الْحَقِّ الَّذ۪ي ف۪يهِ يَمْتَرُونَ ﴿٣٤﴾ مَا كَانَ لِلّٰهِ اَنْ يَتَّخِذَ
مِنْ وَلَدٍ سُبْحَانَهُ اِذَا قَضٰٓى اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٣٥﴾
وَاِنَّ اللّٰهَ رَبّ۪ي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَق۪يمٌ ﴿٣٦﴾

34 – İşte Meryem oğlu İsa budur, şüphe ettikleri hak sözünce.

35 – Allah için bir evlat edinmek olmadı. O bir şeye hükmettiği zaman, ancak ona, "ol" der; o da oluverir.

36 – Şüphesiz Allah benim de Rabbimdir, sizin de Rabbinizdir; öyleyse O'na ibadet edin. İşte doğru yol budur.

"İşte Meryem oğlu İsa budur": Zeccac şöyle demiştir: Yani doğrusu, İsa'nın: Ben Allah'ın kuluyum, Meryem'in oğluyum, dediğidir; Hıristiyanların: O, Allah'ın oğludur ve o, tanrıdır, dedikleri söz değildir.

"Kavlel hak": İbn Kesir, Ebu Amr, Nafi, Hamze ve Kisai, lamın ref'i ile "kavlul hak" okumuşlar; Asım, İbn Amir ve Yakup da lamın nasbı ile (kavlel hak) okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Kim "kavlul hak" diye merfu okursa, mana: Yani bu kelam haktır demek olur. Kim de mansup okursa mana: Ben hak söylüyorum demek olur. İbn Enbari de ayette iki mülahaza ileri sürmüştür:

Birincisi: O (İsa) kelime ile nitelendiği gibi söz ile de nitelenebilir.

İkincisi: Kelamda gizleme vardır, takdiri şöyledir: Bu, İsa'nın haberidir, o haber de hak sözdür.

"Ellezi fihi yemterun": Yani şüphe ettikleri demektir. Katade şöyle demiştir: Yahudiler de Hıristiyanlar da onda şüphe ettiler; Yahudiler onun sihirbaz olduğunu iddia ettiler; Hıristiyanlar da onun Allah'ın oğlu ve üçün üçüncüsü olduğunu iddia ettiler. Ebu Miclez, Muaz el - Kari, İbn Yamur ve Ebu Reca, te ile "temterun" (şüphe ettiğiniz) okumuşlardır.

"Allah için bir evlat edinmek olmadı (min veledin)": Zeccac, mana: Enyettehize veleden, demiştir. "Min" tekili de çoğulu da nefyeden tekit edatıdır. Çünkü bir kimse: Mettehaztü feresen (ben bir at edinmedim) derse, daha çoğunu edindim kastedebilir. Mettehaztü fereseyin vela eksere (ne iki at ne de daha çok edinmedim) derse, bir tane edindim niyet edebilir. Mettehaztü min feresin, derse, hiç at edinmedim demiş olur ki, bu da ne teki ne de çoğu edinmediğini gösterir.

"Kün feyekun": Ebu Amr el - Cevni ile İbn Ebi Able, nasb ile "feyekune" okumuşlardır. Biz de bunun gerekçesini Bakara: 117'de zikretmiş bulunuyoruz.

"Veinnallahe rabbi ve rabbüküm": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, hemzenin fethi ile "ve ennallahe" okumuşlar; Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de hemzenin kesri ile "ve innallahe" okumuşlardır. Bu da İsa'nın sözündendir. Kim de fetha ile okursa, onu "ve evsani bissalati vezzekâti" kavlinin üzerine atfeder ve biennellaha rabbi demek ister. Kim de kesre ile okursa, onda da iki görüş vardır:

Birincisi: "İnni Abdullah" kavlinin üzerine atfedilmesi.

İkincisi: Yeni söz başı olması.

فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ
مَشْهَدِ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿٣٧﴾ أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا
لَٰكِنِ الظَّالِمُونَ الْيَوْمَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٣٨﴾
وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ وَهُمْ
لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٩﴾ إِنَّا نَحْنُ نَرِثُ الْأَرْضَ وَمَنْ عَلَيْهَا وَإِلَيْنَا يُرْجَعُونَ ﴿٤٠﴾

37 – Aralarından hizipler ihtilaf ettiler. Kafirlere büyük günde hazır olacakları için yazıklar olsun!

38 – Bize gelecekleri gün ne iyi işitecek ve ne iyi görecekler! Ancak zalimler bugün apaçık bir sapıklıktalar.

39 – Sen onları iş bitirildiği zaman hasret günü ile korkut. Oysa onlar gafletteler ve onlar iman etmezler.

40 – Şüphesiz biz yeryüzüne ve üzerindeki kimselere mirasçı olacağız. Yalnız bize döndürülürler.

"Aralarından hizipler ihtilaf ettiler": Müfessirler: "Min" zaittir, mana da: İhtelefu beynehum (aralarında ihtilaf ettiler) demişlerdir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Mü'minler hakka sarılınca, mü'minlerin arasındaki ihtilaf yalnız onlara kaldı.

Hiziplerin hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerle Hıristiyanlardır; Yahudiler: O, veled-i zinadır, derler, Hıristiyanlar da ona yaraşmayacak şeyler iddia ederlerdi.

İkincisi: Onlar Hıristiyan fırkalarıdır (mezhepleridir). Bazıları: O, Allah'tır, dediler. Bazıları: Allah'ın oğludur, dediler. Bazıları da: Üçün üçüncüsüdür, dediler.

"Kafirlere yazıklar olsun": Mesih hakkında dediklerinden ötürü (kafir olanlara). "Büyük günde hazır olmaktan": Yani ceza çekmek için o gün hazır olmalarından, demektir.

"Esmi bihim ve ebsır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bunun lafzı emir, manası ise haberdir, anlam da şöyledir: Onlar kıyamet gününde nasıl da işitir ve görürler. O gördükleri ve işittikleri şeyler onlara fayda vermez, zira öyle İlahi şeyler görürler ki onun yanı sıra bakmaya ve düşünmeye ihtiyaç duymazlar; hidayeti görür ve itaat ederler. Bu, çoğunluğun görüşüdür.

İkincisi: O gün konuşmalarını duyur ve onlara ne yapılacağını göster, "bize geldikleri gün". Bunu da Ebu'l – Aliye, demiştir.

"Ancak zalimler": Yani müşriklerle kafirler, "bugün": Yani dünyada apaçık bir sapıklıktalar".

"Onları ikaz et": Yani Mekke kafirlerini korkut, demektir. "Hasret günü ile": Yani Kıyamet günü ile ki, günahkar sevap işlemediğine, kusur eden de daha fazla hayır işlemediğine üzülecektir.

Kıyamet gününde insanı hasret bırakacak çok şey vardır; bunlardan biri şudur: Ebu Said el – Hudri'nin rivayetine göre Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle demiştir: Cennet halkı cennete ve cehennem halkı da cehenneme girdikleri zaman: Ey cennet halkı, diye seslenilir. Onlar da başlarını kaldırır ve bakarlar ve: Ey cehennem halkı diye seslenilir; onlar da başlarını kaldırır ve bakarlar; ölüm alaca bir koç şeklinde getirilir, onlara: "Bunu tanıyor musunuz?" denir. Onlar da: Bu ölümdür, derler. Ölüm boğazlanır, sonra da: Ey cennet halkı, artık ebediyet vardır, ölüm yoktur, ey cehennem halkı, artık ebediyet vardır, ölüm yoktur, denilir. Sonra Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem. "Onları iş bitirildiği zaman hasret günü ile korkut. Oysa onlar gafletteler ve onlar iman etmezler" ayetini okudu.[6]

Müfessirler şöyle demişlerdir: İşte bu, ölüm boğazlandığı zamanki hasrettir; eğer bir kimse sevinçten ölse idi, cennet halkı ölürdü, eğer bir kimse üzüntüden ölse idi, cehennem halkı ölürdü.

Hasret sebeplerinden biri de şudur: Adiy bin Hatim'in rivayetine göre Resulullah sallallahu alehi ve sellem şöyle demiştir: Kıyamet gününde birtakım insanlar cennete götürülür; ona yaklaşıp da kokusunu aldıkları ve köşklerini gördükleri zaman: Onları çevirin, onların onda hissesi yoktur, diye seslenilir. Onlar da öyle bir hasretle dönerler ki daha önce kimse öylesi ile dönmemiştir. Ey Rabbimiz, bizi bu gördüğümüzü göstermeden önce döndürseydin, bizim için daha hafif olurdu, derler. O da şöyle der: Size bunu bilerek yaptım, çünkü siz baş başa kaldığınız zaman benimle çatışırdınız, insanlarla karşılaştığınız zaman da onların yanında pusardınız. Bana vermediğinizi insanlara gösterirdiniz. İnsanlardan çekindiniz de benden çekinmediniz, insanlar için bıraktınız, benim için bırakmadınız. Bugün sizi sevaptan mahrum etmekle beraber size azabı da tattıracağım.[7]

---

6 – Buhari, Tefsirü surei Meryem, bab, 1; Müslim, Sıfatül Cennet, hadis no, 40, 41 Ahmed, Müsned, 3/9.

7 – Münziri, Terğib ve Terhib, babutterhib minerriya, Taberani, el – Kebir ve Beyhaki'den.

Yürek yakan şeylerden biri de şudur: Rivayete göre İbn Mes'ud şöyle demiştir: Kıyamet gününde nerede bir can varsa, mutlaka cennette bir eve ve cehennemde bir eve bakar, sonra bunlara: Keşke amel etseydiniz, cennet halkına da: Size de Allah lutfetmeseydi, denilir.

Yürek yakan şeylerden biri de: Cehennem halkının üzerine cehennemin kapatılması anında umutların kesilmesidir.

"İz kudıyelemr": İbn Enbari şöyle demiştir: "Kudıye" lügatte sağlam ve muhkem yapmaktır. Hakime kadı denilmesi, infaz ettiği şeyi sağlam ve muhkem yapmasındandır. Ayette kısaltma vardır, mana şöyledir: Onları helak edecek iş bitirildiği zaman.

Müfessirlerin o iş hakkında da iki görüşleri vardır:

Birincisi: O, ölümün boğazlanmasıdır, bunu da İbn Cüreyc ile Süddi, demişlerdir. *İkincisi:* Mana şöyledir: Onlara azap hükmü verildi. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Oysa onlar gafletteler": Yani onlar dünyada o gün kendilerine ne yapılacağından gafletteler. "Onlar iman etmezler": Ahirette olacak şeylere.

"Şüphesiz biz, evet biz yeryüzüne mirasçı olacağız": Yani ondakileri öldürüp ona mirasçı olacağız, "ve üzerindekilere. Yalnız bize döndürülürler": Ölümden sonra.

Eğer: "Şüphesiz biz (inna) dedikten sonra (nahnü = biz) demede ne fayda var?" denilirse,

Cevap şöyledir: Büyük bir kimse: Biz yapacağız dediği zaman çevresini kastetmiş olması akla geleceğinden "biz" demekle işi bizzat kendi yapacağını göstermiştir.

Eğer: "Neden: "ve üzerindekilere" dedi, hâlbuki O, insanlara da başkalarına da mirasçı olacaktır?" denilirse,

Cevap şöyledir: "Men" akıllılara özgüdür, akılsızlar da yerin manasına dahildirler, onlar da onlardan sayılmıştır. Bu iki cevabı İbn Enbari zikretmiştir.

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِبْرٰهِيمَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا ﴿٤١﴾
إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي
عَنْكَ شَيْئًا ﴿٤٢﴾ يَا أَبَتِ إِنِّي قَدْ جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ
فَاتَّبِعْنِي أَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا ﴿٤٣﴾ يَا أَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ

إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمٰنِ عَصِيًّا ﴿٤٤﴾ يَا أَبَتِ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَمَسَّكَ
عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمٰنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا ﴿٤٥﴾ قَالَ أَرَاغِبٌ أَنْتَ
عَنْ آلِهَتِي يَا إِبْرٰهِيمُ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ لَأَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا ﴿٤٦﴾
قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّي إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا ﴿٤٧﴾
وَأَعْتَزِلُكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَأَدْعُو رَبِّي عَسٰى أَلَّا أَكُونَ
بِدُعَاءِ رَبِّي شَقِيًّا ﴿٤٨﴾ فَلَمَّا اعْتَزَلَهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ
وَهَبْنَا لَهُ إِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَكُلًّا جَعَلْنَا نَبِيًّا ﴿٤٩﴾ وَوَهَبْنَا
لَهُمْ مِنْ رَحْمَتِنَا وَجَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا ﴿٥٠﴾

41 – Kitapta İbrahim'i de yad et. Çünkü o, çok doğru idi; bir peygamber idi.

42 – Hani, babasına: "Ey babacığım, işitmeyen, görmeyen ve senden hiçbir şeyi def etmeyen şeylere niçin tapıyorsun?" demişti.

43 – "Ey babacığım, gerçekten bana, sana gelmeyen ilim geldi. Bana tabi ol da seni düz bir yola götüreyim".

44 – "Ey babacığım, şeytana tapma; çünkü şeytan Rahman'a asi oldu".

45 – "Ey babacığım, şüphesiz ben, sana Rahman'dan bir azap dokunup da şeytana dost olmandan korkuyorum".

46 – (Babası) dedi: "Ey İbrahim, benim tanrılarımdan yüz mü çeviriyorsun? Andolsun, eğer vazgeçmezsen seni mutlaka taşa tutarım. Beni uzun bir süre bırak".

47 – (İbrahim) dedi: "Selam sana". Senin için Rabbimden istiğfar edeceğim. Çünkü O, bana lütufkârdır".

48 – "Sizden de Allah'tan başka taptıklarınızdan da ayrılıyor ve Rabbime dua ediyorum. Umulur ki Rabbime dua etmekle bedbaht olmam".

49 – Onlardan ve Allah'tan başka taptıklarından ayrılınca, ona İshak'ı ve Yakub'u bağışladık. Her birini peygamber yaptık.

50 – Onlara rahmetimizden bağışladık ve onlara çok yüce doğruluk dili (iyi bir ad) bıraktık.

"Kitapta İbrahim'i de yad ed": Yani onun kıssasını kendi kavmine anlat. Sıddik'in manası da Nisa: 69'da geçmiştir.

"Senden hiçbir şeyi def etmez": Yani senden hiçbir zararı savmaz, demektir.

"Bana ilim geldi", Allah'ı bilme ve marifet "sana gelmeyen".

"Şeytana tapma": Yani emrettiği küfür ve isyanlara itaat etme, demektir. "Kâne"nin manasını da az önce şerh etmiştik. "Asıyya": Asi demektir ki "faîl", "fail" manasına kullanılmıştır.

"Sana Rahman'dan bir azap dokunmasından korkuyorum": Mukatil: Ahirette, başkası da: Dünyada dokunmasından, demiştir. "Sonra şeytana dost olursun": Veli: azapta yakın olandır; yakınlık dostluk yerine geçmiştir. Şöyle de denilmiştir: İbrahim'in, babasının imanına tamah etmesi, şundandı; İbrahim ateşten kurtulunca, babası ona: Ey İbrahim, senin İlahın ne güzel İlahtır, demişti. O zaman ona şefkat göstermeye başladı. Babası da: "Ey İbrahim, benim tanrılarımdan yüz mü çeviriyorsun?" diye karşılık verdi. Yani sen onlara tapmayı terk mi ediyorsun, dedi. "Andolsun, eğer vazgeçmezsen": Onları ayıplamak ve onlara dil uzatmaktan "mutlaka seni taşa tutarım": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Söverek ve söz ile taşa tutarım, bunu da İbn Abbas ile Mücahit, demişlerdir.

İkincisi: Benden uzaklaşman için taş atarak, demektir. Bunu da Hasen, demiştir.

"Beni uzun bir süre bırak": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Uzun zaman, demektir, bunu da Meymun bin Mihran, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, Ferra ve çokları da böyle demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Beni uzun zaman terk et, temelleyte habibeke de bundandır ki, çoktandır dostunu görmüyorsun, demektir.

İkincisi: Canını kurtar, sana bir kötülüğüm dokunmasın, bunu da el - Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Katade ve Dahhak da böyle demişlerdir. Buna göre bu: Fülanün meliyyün bikeza sözünden gelir ki: Bir şeye düşkün olmaktır, mana da şöyledir: Arın namusunla benden uzaklaş, başını belaya sokma. Bunu da İbn Cerir, demiştir.

"Selam sana dedi": Yani sana kötülük yapmayacağımdan emin olabilirsin, demektir. Çünkü o zaman küfründen dolayı onunla savaşmakla emrolunmamıştı. "Senin için Rabbimden istiğfar edeceğim": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Senin için Allah'tan tövbe isteyeceğim, o zaman bağışlanabilirsin.

İkincisi: Ona istiğfar va'detmesi, bunun küfürde ısrar edenlere yasak olduğunu bilmediğindendir. Bu ikisini İbn Enbari zikretmiştir.

"Çünkü O, bana lütufkârdır": Bunda (hafiy)de üç görüş vardır:

Birincisi: Lütufkârdır, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; İbn Zeyd ile Zeccac da böyle demişlerdir.

İkincisi: Merhametli, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: İyilik eden, dua ettiğim zaman kabulü adet haline getiren, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"Sizden ayrılıyorum": Yani sizden uzaklaşıyorum, demektir. "Ve" ayrılıyorum, "Allah'tan başka taptıklarınızdan": Yani putlardan ayrılıyorum, demektir.

"Ted'un"un manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: İbadet ettiğiniz, demektir.

İkincisi: Tanrı diye çağırdıklarınız, demektir. "Ben Rabbime dua ediyorum": Yani O'na ibadet ediyorum. "Umulur ki Rabbime dua etmekle bedbaht olmam": Yani sizin putlara ibadet etmekle bedbaht olduğunuz gibi bedbaht olmayacağımı umuyorum. Çünkü putlar onlara fayda vermez ve dualarına icabet de etmez. "Onlardan ayrılınca": Müfessirler şöyle demişlerdir: İbrahim onlardan ayrıldı, Şam toprağına gitti; Allah da ona İshak ile Yakub'u bağışladı (nasip etti). Kavminden ayrılmanın ürküntüsünü değerli evlatları ile telafi etti. Ebu Süleyman da şöyle demiştir: Ona İshak ile Yakub'u İsmail'den sonra vermiştir.

"Her birini (ve küllen)": Yani bu ikiden her birini, demektir. Mukatil de: "Veküllen": İbrahim, İshak ve Yakub'un her birini, demiştir. "Onu peygamber yaptık".

"Onlara rahmetimizden bağışladık": Müfessirler: Rahmet; mal, evlat, ilim ve ameldir, demişlerdir. "Onlara doğruluk dilini verdik": İbn Kuteybe: Dünyada yüksek bir şan verdik, demiştir. Bütün din sahipleri İbrahim'i ve soyunu dost bilir ve onları methederler. Burada dil, söz (ad, nam) yerine konulmuştur; çünkü söz dille söylenir.

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مُوسَىٰ إِنَّهُ كَانَ مُخْلَصًا وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا ﴿٥١﴾
وَنَادَيْنَاهُ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ الْأَيْمَنِ وَقَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا ﴿٥٢﴾ وَوَهَبْنَا لَهُ
مِنْ رَحْمَتِنَا أَخَاهُ هَارُونَ نَبِيًّا ﴿٥٣﴾

51 – Kitapta Musa'yı da an. Çünkü o, samimi idi ve gönderilmişti, bir peygamberdi.

52 – Ona Tur'un sağ tarafından seslendik ve onu yalvarıcı olarak kendimize yaklaştırdık.

53 – Ona rahmetimizden kardeşi Harun'u peygamber olarak bağışladık.

"İnnehu kâne muhlesan": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Mufaddal da Asım'dan rivayet ederek lamın Kesri ile "muhlisan" okumuşlar; Hamze, Kisai, Hafs da Asım'dan rivayet ederek lamın fethi ile (muhlesan) okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Lamın kesri ile muhlis, Allah'ı bir bilen, nefsini temiz olarak Allah'a ibadete veren ve kendini kirletmeyen kimsedir. Lamın fethi ile muhlas ise: Allah'ın halis kıldığı, seçtiği ve kirden arıttığı kimsedir.

"Gönderilmiş idi (ve kâne resulen)": İbn Enbari şöyle demiştir: "Kâne"nin tekrar edilmesi, adı geçen peygamberi büyütmek içindir.

"Ona Tur tarafından seslendik": Yani Tur dağının yanından demektir. O, Mısır'la Medyen arasında bir dağdır, adı: Zebir'dir. İbn Enbari şöyle demiştir: Allah, Araplara dillerinde kullandıkları şeyle hitap etti, onlar: Kıblenin sağından ve solundan derler ki, ona karşı duranın sağını ve solunu kastederler. Mana açık olduğu için sıfatı ona verdiler; çünkü vadinin eli olmaz ki sağı olsun. Müfessirler şöyle demişlerdir: Ses Musa'nın sağından geldi, onun içindir ki "sağından" dedi, yoksa dağın sağını kastetmedi.

"Ve karrebnahu neciyya": İbn Enbari şöyle demiştir: Manası: Münaciyen (yalvararak) demektir. "Fail", "mufail" yerine kullanılmıştır. Nitekim fülanün haliti ve aşiri derler ki, muhaliti ve muaşiri (filanca hep benimle düşer kalkar ve bana katılır) demektir. Said bin Cübeyr de İbn Abbas'tan, "onu yaklaştırdık" kavlinde şöyle dediğini rivayet etmiştir: O kadar yaklaştı ki Kalem'in Levh-i Mahfuz'a yazarken çıkardığı cızırtıyı işitti.

"Ona rahmetimizden bağışladık": Yani ona nimetimizden demektir, kardeşi Harun'u kendine vezir etmesini isteyince bu duasını kabul etmiştik.

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِسْمٰعِيلَ إِنَّهُ كَانَ
صَادِقَ الْوَعْدِ وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا ﴿٥٤﴾ وَكَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلٰوةِ

وَالزَّكٰوةِ وَكَانَ عِنْدَ رَبِّهِ مَرْضِيًّا ﴿٥٥﴾ وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اِدْرِيسَ
اِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا ﴿٥٦﴾ وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا ﴿٥٧﴾

54 – Kitapta İsmail'i de an. Çünkü o, va'dine sadık idi, gönderilmiş bir peygamber idi.

55 – Ailesine namazı ve zekatı emrederdi. Rabbinin yanında razı kılınmış idi.

56 – Kitapta İdris'i de an. Çünkü o, çok doğru idi, bir peygamber idi.

57 – Onu çok yüksek bir yere kaldırdık.

"O, va'dinda sadık idi": Bu hem onunla Allah arasında hem de onunla insanlar arasında olanlara şamildir. Mücahit şöyle demiştir: O Rabbine ne va'detmişse onu mutlaka yerine getirmiştir.

Eğer: "Nasıl özellikle İsmail va'dinde sadık idi, denilir; hâlbuki peygamberlerin içinde öyle olmayan yoktur?" denilirse;

Cevap şöyledir: İsmail va'de vefada diğer peygamberlerin göstermediği titizliği göstermiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: O bir adama randevu vermişti, kalkıp onu bekledi, ne kadar beklediği hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Bir yıl bekledi, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Yirmi iki gün bekledi, bunu da Rakkaşi, demiştir. *Üçüncüsü:* Üç gün bekledi, bunu da Mukatil, demiştir.

"Gönderilmiş idi": Kavmine gönderilmiş idi, onlar da Cürhüm kavmi idi. "Ailesine emrederdi": Mukatil: Yani kavmine emrederdi, demiştir. Zeccac da: Ailesi bütün ümmetidir, demiştir. Namaz ve zekata gelince: Bunlar da bilinen ibadetlerdir.

"Onu çok yüksek bir yere kaldırdık": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, dördüncü kat göktedir, Buhari ile Müslim, Sahihlerinde Malik bin Sa'saa'dan, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in miraç hadisinde, İdris'i dördüncü kat gökte gördüğünü söylemiştir. Ebu Said el – Hudri, Mücahit ve Ebu'l – Aliye de böyle demişlerdir.

İkincisi: O, altıncı kat göktedir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Dahhak da böyle demiştir.

Üçüncüsü: O cennettedir, bunu da Zeyd bin Eslem demiştir. Bu da birinci görüşe dönüktür, çünkü cennetin dördüncü kat gökte olduğu rivayet edilmiştir.

Dördüncüsü: O yedinci kat göktedir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki nakletmiştir.

Göğe yükselme sebebi hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Onun bütün insanların ameli kadar ameli yükselirdi; bu nedenle ölüm meleği onu sevdi; onunla dostluk kurmak için Allah'tan izin istedi; ona izin verildi. O da yere bir insan suretinde indi. Onunla arkadaşlık etti. Onu tanıyınca: Senden bir isteğim var, dedi. O da: "Nedir o?" dedi. O da: Bana ölümü tattır, belki şiddetini öğrenirim de ona daha iyi hazırlık yaparım, dedi. Allah Teala da ona, hemen ruhunu kabzet, sonra da onu gönder, diye vahyetti. O da öyle yaptı. Sonra da: "Nasıl gördün?" dedi. O da: Duyduğumdan daha şiddetli idi, bana cehennemi göstermeni istiyorum, dedi. O da onu götürdü, ona cehennemi gösterdi. O da: Bana cenneti de göstermeni istiyorum, dedi. Ona onu da gösterdi. Oraya girip de orada dolaşınca, ölüm meleği ona: Çık, dedi. O da: Yemin ederim ki Allah beni çıkarıncaya kadar çıkmam, dedi. Allah da bir melek gönderdi; aralarında hakemlik etti: "Sen ne dersin, ey ölüm meleği?" dedi. O da macerayı anlattı. "Sen ne dersin, ya İdris?" dedi. O da: Allah Teala: "Her nefis ölümü tadacaktır" *(Al-i İmran: 185)* buyurdu, ben ise onu tattım. Ve Allah Teala: "İçinizden ona (cehenneme) uğramadık olmayacaktır" *(Meryem: 71)* buyurdu, ben de ona uğradım. Cennet halkı için: "Onlar ondan çıkarılmayacaklar" *(Hicr: 48)* dedi, Allah'a yemin ederim ki Allah beni çıkarıncaya kadar çıkmam, dedi. Yukarıdan bir ses işitti: İznimle girdi, emrimi yerine getirdi, onu serbest bırak. İşte Zeyd bin Eslem'in Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den kesintisiz olarak zikrettiği hadisin manası budur.

Eğer biri: "İdris bu ayetleri nereden biliyor, bunlar bizim kitabımızdadır?" derse, İbn Enbari bazı alimlerden şöyle dediklerini rivayet etmiştir: Allah Teala İdris'e Kur'an'da zikredilen herkesin cehenneme uğrayacağını, cennetten çıkarılmayacağını vs. şeyleri bildirmişti. O da dediği şeyleri bilerek söyledi.

İkincisi: Meleklerden biri Rabbinden İdris'e inmesi için izin istedi, O da izin verdi. İdris onu tanıyınca: "Ölüm meleği ile yakınlığın var mı?" dedi. O da: Bir melek kardeşimdir, dedi. O da: "Ölüm meleğine bir ihtiyacım var, bana faydan dokunur mu?" dedi. O da senin için konuşurum; sana yumuşak davranır, kanatlarımın arasına bin, dedi. İdris de bindi. Melek onu göğe yükseltti. Ölüm meleği ile karşılaştı. Sana bir ihtiyacım var, dedi. O da: Senin ihtiyacını biliyorum, benimle İdris hakkında konuşacaksın, onun adı defterden silindi,

eceline ancak göz kapayıp açacak kadar vakit kaldı, dedi. İdris meleğin kanatları arasında öldü. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ebu Salih de, İbn Abbas'tan: Ölüm meleği İdris'in ruhunu altıncı kat gökte kabzettiğini söylemiştir.

Üçüncüsü: İdris bir gün güneşte yürüdü, ona sıcağı dokundu: Allah'ım, onu taşıyanın yükünü hafiflet, dedi, yani güneşe müvekkel meleği kastediyordu. Sabah olunca melek güneşte bir hafiflik ve ısısında şimdiye kadar görmediği bir düşüş gördü. Allah Teala'ya bunu sordu. O da: Kulum İdris, senin yükünü ve sıcaklığını hafifletmemi istedi, ben de duasını kabul ettim, dedi. Melek de: Ya Rabbi, beni onunla buluştur, beni ona dost eyle, dedi. Ona izin verildi, melek ona geldi. Bir ara İdris ona: Ölüm meleğine varmam için bana şefaatçi ol da ecelimi tehir etsin, dedi. O da: Allah eceli gelen hiçbir nefsi tehir etmez, ancak senin için onunla konuşurum; bir insanoğluna yapabileceğini sana yapar, dedi. Sonra melek onu kanadına bindirdi, onu göğe kaldırdı, onu güneşin doğduğu yere koydu. Sonra da ölüm meleğine gitti: Senden âdemoğullarından bir arkadaşım için bir ihtiyacım var, senden ecelini ertelemeni istiyor, dedi. O da: Bu benim elimde değil. Ancak eğer istersen ona ne zaman öleceğini bildiririm, dedi ve kütüğe baktı: Sen bana öyle bir insandan bahsettin ki şimdi güneşin doğduğu yerde ölmeyi bekliyor olmalı, dedi. O da: Ben onu getirip oraya koymuştum, dedi. O da: Git, onu ölmüş bulacaksın, Allah'a yemin ederim ki onun eceli bitti, dedi. Melek döndü, onu ölü buldu. Bu mana da İbn Abbas, Ka'b ve diğerlerinden rivayet edilmiştir. Bu ve bundan önceki görüş, onun öldüğünü gösterir, birinci görüş ise onun hayatta olduğunu gösterir.

أُولَٰئِكَ
الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ مِنْ ذُرِّيَّةِ آدَمَ وَمِمَّنْ حَمَلْنَا
مَعَ نُوحٍ وَمِنْ ذُرِّيَّةِ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْرَائِيلَ وَمِمَّنْ هَدَيْنَا وَاجْتَبَيْنَا
إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُ الرَّحْمَٰنِ خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا ﴿٥٨﴾ فَخَلَفَ
مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ فَسَوْفَ
يَلْقَوْنَ غَيًّا ﴿٥٩﴾ إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ

الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ شَيْـًٔا ﴿٦٠﴾ جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّت۪ي وَعَدَ الرَّحْمٰنُ عِبَادَهُ

بِالْغَيْبِۜ اِنَّهُ كَانَ وَعْدُهُ مَأْتِيًّا ﴿٦١﴾ لَا يَسْمَعُونَ ف۪يهَا لَغْوًا اِلَّا سَلَامًاۜ وَلَهُمْ

رِزْقُهُمْ ف۪يهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴿٦٢﴾ تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّت۪ي نُورِثُ مِنْ عِبَادِنَا

مَنْ كَانَ تَقِيًّا ﴿٦٣﴾ وَمَا نَتَنَزَّلُ اِلَّا بِاَمْرِ رَبِّكَۚ لَهُ مَا بَيْنَ اَيْد۪ينَا

وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذٰلِكَۚ وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّاۚ ﴿٦٤﴾

رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَاعْبُدْهُ وَاصْطَبِرْ لِعِبَادَتِه۪ۜ

هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا ﴿٦٥﴾

58 – İşte bunlar; onlara Allah'ın nimet verdiği kimselerdendir, Adem'in neslinden, Nuh ile beraber (gemide) taşıdığımız kimselerden; İbrahim ve İsmail neslinden; hidayet ettiğimiz ve seçtiğimiz kimselerdendir. Onlara Rahman'ın ayetleri okunduğu zaman secdeye kapanır ve ağlarlardı.

59 – Onlardan sonra arkalarından namazı zayi eden ve şehvetlerine uyan kötü bir nesil geldi. İleride gayyaya düşecekler.

60 – Ancak tövbe edip iyi amel yapanlar hariç. İşte onlar cennete girecekler. Hiçbir şekilde haksızlığa da uğratılmayacaklar.

61 – Rahman'ın gıyapta kullarına va'dettiği Adn cennetlerine. Şu bir gerçektir ki O'nun va'di yerine getirilmiştir.

62 – Orada boş bir laf işitmezler, ancak selam. Onların orada sabah akşam rızıkları vardır.

63 – İşte kullarımızdan takva sahibi olanlara miras vereceğimiz cennet budur.

64 – Biz (elçiler) ancak Rabbinin emri ile ineriz. Önümüzdeki, arkamızdaki ve bunların arasındaki şeyler O'nundur. Rabbin unutkan olmadı.

65 – O, göklerle yerin ve ikisinin arasındakilerin Rabbidir. Öyleyse O'na ibadet et ve ibadetine sabır göster. O'nun için bir adaş biliyor musun?

"İşte bunlar; Allah'ın nimet verdiği kimselerdir": Yani onlar bu surede zikrettiği peygamberlerdendir, "Adem neslinden", o da

İdris'tir, "Nuhla beraber gemide taşıdığımız kimselerden", o da İbrahim'dir, çünkü o, Sam bin Nuh neslindendir. "İbrahim zürriyetinden" onlar da İsmail, İshak ve Yakup'tur. "ve İsrail": Yani İsrail zürriyetinden, o da Musa, Harun, Zekeriyya, Yahya ve İsa'dır.

"Ve hidayet ettiklerimizden": Yani kendilerini irşat ettiklerimizden, demektir. "İctebeyna": Seçtiklerimizden, demektir.

"Harru sücceda": Zeccac: "Sücceden" mukadder haldır, mana da: Secdeyi takdir ederek yere kapanırlar, demektir. Çünkü insan yere kapanırken secde edemez; binaenaleyh "sücceden" hal olmak üzere mansuptur. O da sacid'in çoğuludur. "Bukiyyen": Bu da ona matuftur, o da bakin'in çoğuludur. Allah Teala şunu beyan etmiştir ki peygamberler Allah'ın ayetlerini işittikleri zaman secde eder ve Allah korkusundan ağlarlar.

"Onların arkasından kötü bir nesil geldi": Bunu da A'raf: 169'da şerh etmiş bulunuyoruz.

Bu kötü nesilden kimlerin murat edildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerdir, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Yahudilerle Hıristiyanlardır, bunu da Süddi, demiştir. *Üçüncüsü:* Onlar bu ümmettendirler; Muhammed ümmetinin iyileri gittiği zaman gelirler, zina yarışı yaparlar, sokaklarda birbirlerinin üzerine çıkarlar. Bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir.

"Edaussalate": İbn Mes'ud, Ebu Rezin el – Ukayli ve Hasen Basri, çoğul sıgasıyla "essalavati" okumuşlardır.

Burada namazı zayi etmelerinden murat edilen şey hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Vaktini geçirdiler, bunu İbn Mes'ud, Nahai, Ömer bin Abdülaziz ve Kasım bin Muhaymire, demişlerdir.

İkincisi: Onu terk ettiler, kılmadılar, bunu da el – Kurazi demiş ve Zeccac tercih etmiştir.

"Şehvetlere uydular": Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: Bunlar da; şarkı dinlemek, içki içmek, zina etmek, eğlenmek ve buna benzer insanı aziz ve celil olan Allah'ın zikrinden alıkoyan şeylerdir.

"İleride gayyaya düşecekler": Bunun manası yalnız görmek değildir, bundan maksat görmekle beraber içine girmektir.

Gayya'dan murat edilen şey hususunda da altı görüş vardır:

Birincisi: O, cehennemde bir deredir, bunu da İbn Abbas,

Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiş; Ka'b de böyle demiştir. *İkincisi:* O, cehennemde bir nehirdir, bunu da İbn Mes'ud, demiştir. *Üçüncüsü:* O, hüsrandır, ziyan etmektir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* O, azaptır, bunu da Mücahit, demiştir. *Beşincisi:* O, şerdir, bunu da İbn Zeyd ile İbn Saib, demişlerdir. *Altıncısı:* Mana şöyledir: Onlar günahın cezası ile karşılaşacaklardır, tıpkı: "Günahla karşılaşır" *(Furkan: 68)* kavli gibi ki, günahların cezasıyla karşılaşır, demektir. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Ancak tövbe edip iyi ameller yapanlar hariç": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Şirkten tövbe edip Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e iman eden hariç. Bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Namazda kusur etmekten tövbe eden ve Yahudi ve Hıristiyanlardan iman eden.

"Cennati adn": Ebu Rezin el – Ukayli, Dahhak, İbn Yamur ve İbn Ebi Able, tenin ref'i ile "cennatü" okumuşlardır. Hasen Basri, Şa'bi ve İbn Semeyfa, tekil olarak ve tenin ref'i ile "cennetü adnin" okumuşlardır. Ebu Miclez ile Ebu'l – Mütevekkil en – Naci de tekil olarak ve tenin nasbı ile "cennete adnin" okumuşlardır. "Rahman'ın gıyapta kullarına va'dettiği": Yani onlara va'dettiği, görmedikleri ve onlardan gaip olan cennetler, demektir.

"İnnehu kane va'duhu me'tiyya (O'nun va'di yerine getirilmiştir)": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Atiyen (yerine gelecektir) demektir ki o, mef'ul vezninde ise de fail manasınadır. Fail'in mef'ul vezninde kullanılması azdır. Ferra şöyle demiştir: Niçin atiyen demedi? Çünkü sana gelen her şeye sen de ona gelirsin. Baksanıza, sen şöyle dersin: Eteytü alel hamsin ve etet aleyye hamsun (elli yaşadım).

İkincisi: Ona ulaşılır demektir, bunu da İbn Enbari demiştir. İbn Cüreyc de: Burada "va'duhu" mevuduhu demiştir. "Me'tiyya" da: Ona evliyaları gelir demektir.

"Orada boş bir söz işitmezler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, içki içerken birbirine muhalefet etmektir, bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Boş ve insanı günaha sokan laftır, bunu da Zeccac, demiştir. İbn Enbari şöyle demiştir: Lağv Arapça'da: Bozuk ve atılan şey, demektir.

"Ancak selam": Ebu Ubeyde: Selam boş laftan değildir, demiştir. Araplar bir şeyi kendinden olmayan, fakat akılda olan şeyden istisna ederler, buna göre mana şöyledir: Ancak onlar orada selam işitirler. İbn Enbari şöyle demiştir: Selam, kendi cinsinden olmayan şeyden istisna edildi, bu da niyete alınan manayı pekiştirmek içindir; çünkü onlar boş şeylerden ancak selam'ı işitirlerse, hiç boş şey işitmiyorlar, demektir. Şunun gibi: "Onlar benim düşmanımdır, ancak alemlerin Rabbi hariç" *(Şuara: 77)*. Allah'tan başkası düşmanlarından çıkmıyorsa, hepsi düşmandır, demektir.

Bu selamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, meleklerin onlara selam vermesidir, bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Onlar ancak kendilerine esenlik verecek şey işitirler; kendilerini günaha sokacak şey işitmezler. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Onların orada sabah akşam rızıkları vardır": Müfessirler şöyle demişlerdir: Cennette ne sabah ne de akşam vardır; ancak onlara rızıkları bildikleri sabah akşam gibi aralıklarla getirilir. Hasen Basri şöyle demiştir: Araplar sabah akşam yemeğinden daha iyisini bilmezlerdi: Allah da onlara bunu zikretti. Katade şöyle demiştir: Araplardan biri sabah akşam yemeğini buldu mu bundan çok hoşlanırdı; Allah da onlara cennette rızıkları sabah akşam o vakitler kadar aralıklarla verileceğini haber verdi. Orada ne gece ne de gündüz vardır; o sadece ışık ve nurdur. Velid bin Müslim rivayet ederek şöyle demiştir: Züheyr bin Muhammed'e, Allah Teala'nın "sabah akşam" kavlini sordum, o da: Cennette ne gece ne de gündüz vardır; onlar devamlı nur içindedirler. Onlar için gece ve gündüz kadar vakit vardır, gecenin süresini perdelerin indirilmesi ve kapıların kapanması ile bilirler, gündüzün süresini de perdelerin kaldırılması ve kapıların açılması ile bilirler, dedi.

"İşte o cennet" kavli: "Onlar cennete girerler" kavline işarettir.

"Nurisü": Ebu Abdurrahman Sülemi, Hasen, Şa'bi, Katade ve İbn Ebi Able, vavın fethi ve ranın şeddesi ile (nüverrisü) okumuşlardır. Müfessirler de şöyle demişlerdir: "Nurisü"nün manası: Cehennemliklerin -iman etmiş olsalardı- cennette girecekleri yerleri mü'minlere veririz, demektir. "Nurisü"nun manasının şöyle olması da caizdir: Biz onlara veririz; bu da onlarla yeniden temlik manasında olacağı için onlar adına miras gibi olur. Biz de bunu A'raf: 43'te şerh etmiş bulunuyoruz.

"Vema netenezzelü illa biemri rabbik": İbn Semeyfa ile İbn Ya'mur, meftuh ye ile "vema yetenezzelü" okumuşlardır.

İniş sebebinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem: "Ya Cebrail, neden bizi daha çok ziyaret etmiyorsun?" dedi; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.[8]

İkincisi: Melek Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gelmede gecikti, sonra da geldi, "herhalde geciktim" dedi. O da: Öyle yaptın, dedi. O da: Neden yapmayayım ki, sizler misvak kullanmıyorsunuz, tırnaklarınızı kesmiyorsunuz, parmaklarınızın aralıklarını temizlemiyorsunuz, dedi. Ayet bunun üzerine indi. Bunu da Mücahit, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Hadiste geçen beracim kelimesi Araplara göre parmakların dışındaki eklemlerdir; parmaklar kapandığı zaman görünür, açıldığı zaman kapanır. Revacib ise: Bu eklemlerin arasıdır, her iki eklemin arasında bir tane racibe vardır.

Üçüncüsü: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e kavmi Ashab-ı Kehf'i, Zülkarneyn'i ve Ruhu sordukları zaman Cebrail gecikti, Efendimiz onlara ne cevap vereceğini bilemedi, Cebrail'in cevap getirmesini bekledi; o da gecikti. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem çok zor durumda kaldı. Cebrail inince, ona: Bana gelmeye geç kaldın, kötü düşünmeye başladım, seni özledim, dedi. Cebrail de: Ben de seni daha çok özledim, ancak ben emir kuluyum; gönderilirsem inerim, tutulursam gelemem, dedi. Ayet de bunun üzerine indi. Bunu da İkrime, Katade ve Dahhak, demişlerdir.

Cebrail'in Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gecikmesinin sebebi hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Ashabı tam temizlik yapmadığı için, nitekim bunu Mücahit hadisinde zikretmiştik.

İkincisi: Çünkü ona Ashab-ı Kehf kıssasını sormuşlar, o da: "Size yarın haber veririm" demiş, inşallah dememişti. Bu da Kehf suresinin tefsirinde geçmiştir.

Ne kadar geciktiği hususunda da beş görüş vardır:

Birincisi: On beş gündür; bunu da Kehf suresinde İbn Abbas'tan zikretmiş bulunuyoruz. *İkincisi:* Kırk gündür, bunu da İkrime ile Mukatil, demişlerdir. *Üçüncüsü:* On iki gündür, bunu da Mücahit, demiştir. *Dördüncüsü:* Üç gündür, bunu da Mukatil hikaye etmiştir. *Beşincisi:* Yirmi beş gündür, bunu da Salebi nakletmiştir. Duha suresinin bu sebeple indiği de söylenmiştir. Müfessirler: "Biz ancak

8 - Buhari, Tefsirü sure 19, bab, 2; Tevhid, bab, 28; Bed'ül - Halk, bab, 6; Tirmizi, Tefsirü sure 19, bab, 4; Ahmed, Müsned, 1/231, 234, 357.

Rabbinin emri ile ineriz" kavlinin, Cebrail'in sözü olduğu görüşündeler. Maverdi ise, bunun cennetlikler cennete girdikleri zaman söyledikleri söz olduğunu nakletmiştir, mana da şöyledir: Biz bu cennetlere ancak Allah emri ile konarız. Şöyle de denilmiştir: Biz cennetten herhangi bir yere ancak Allah'ın emri ile ineriz.

"Önümüzdeki ve arkamızdaki": bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Önümüzdeki: Ahiret, arkamızdaki de: Dünyadır. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Said bin Cübeyr, Katade ve Mukatil de böyle demişlerdir.

İkincisi: Önümüzdeki: Geçen dünyadır, arkamızdaki de: Ahirettir. Bu da birincinin tersidir, bunu da Mücahit, demiştir. Ahfeş de şöyle demiştir: Önümüzdeki: Biz yaratılmadan öncekidir, arkamızdaki de: Biz yok olduktan sonrakidir.

"Ve bunların arasındaki şeyler": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Dünya ile ahiret arasındakiler, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

İkincisi: Sura iki üfürme arasındakiler, bunu da Mücahit, İkrime ve Ebu'l – Aliye, demişlerdir.

Üçüncüsü: Bizi yarattığı zaman, bunu da Ahfeş, demiştir. İbn Enbari şöyle demiştir: Bunu tekil yapmıştır, hâlbuki işaret iki şeyedir; Birisi "ma beyne eydina", *İkincisi:* "Vema halfenadır"? Çünkü Araplar "zalike"yi tesniyeye de cem'e de kullanırlar.

"Vema kâne rabbüke nesiyya (Rabbin unutkan olmadı)": Nesiy: Nâsi, yani unutan manasınadır.

Kelmaın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Sana vahyi geciktirdiği andan itibaren seni terk etmiş değildir. Bunu da İbn Abbas, demiştir. Mukatil de: Senden vahiy kesilirken seni unutmadı, demiştir.

İkincisi: O, olmuş ve olacağı bilir, hiçbir şeyi unutmaz. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Öyleyse O'na ibadet et": Yani O'nu birle, çünkü O'na şirk ile ibadet etmek ibadet değildir.

"İbadetine sabır göster": Yani tevhidine sabret, demektir. Emir ve yasağına da denilmiştir.

"Hel ta'lemü lehu semiyya": Harun, Ebu Amr'dan onun hel ta'lemü'yü (hetta'lamü şeklinde) idgam ettiğini rivayet etmiştir. Gerekçesi de şöyledir: Sibeveyh lamı te'ye, seye, dala, zeye, sine, sada

ve tıya idgam etmeyi caiz görürdü. Zira lamın mahreci bunların mahreçlerine yakındır. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: "Hel"den sonra te olursa, onda iki lügat vardır: Bazıları "hel'in lamını açık söyler (idgam etmez), bazıları da onu idgam eder.

Kelamın manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: O'na eş ve manend, demektir. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Said bin Cübeyr, Mücahit ve Katade böyle demişlerdir.

İkincisi: O'ndan başka "Allah" diye isimlenen birini biliyor musun? Bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O'ndan başka kendisine Halık ve Kadir denmeyi hak eden birini biliyor musun? Bunu da Zeccac, demiştir.

وَيَقُولُ الْاِنْسَانُ ءَاِذَا مَا مِتُّ لَسَوْفَ
اُخْرَجُ حَيًّا ﴿٦٦﴾ اَوَلَا يَذْكُرُ الْاِنْسَانُ اَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ يَكُ
شَيْـًٔا ﴿٦٧﴾ فَوَرَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَالشَّيَاطِينَ ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ
جَهَنَّمَ جِثِيًّا ﴿٦٨﴾ ثُمَّ لَنَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ اَيُّهُمْ اَشَدُّ عَلَى
الرَّحْمٰنِ عِتِيًّا ﴿٦٩﴾ ثُمَّ لَنَحْنُ اَعْلَمُ بِالَّذِينَ هُمْ اَوْلٰى بِهَا صِلِيًّا ﴿٧٠﴾ وَاِنْ
مِنْكُمْ اِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلٰى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا ﴿٧١﴾ ثُمَّ نُنَجِّي
الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا ﴿٧٢﴾

66 – İnsan: "Öldüğüm zaman mı, gerçekten sonra ben (kabirden) çıkarılacağım?" der.

67 – İnsan düşünmez mi ki, gerçekten biz onu daha önce yarattık ve kendisi hiçbir şey değildi.

68 – Rabbine andolsun ki, mutlaka onları da şeytanları da toplayacağız, sonra da onları cehennemin çevresinde diz çökmüş vaziyette hazır edeceğiz.

69 – Sonra her bölükten hangisi Rahman'a karşı daha cüretli ise onları elbette çıkaracağız.

70 - Sonra elbette biz ona girip yanmaya daha layık olanları pekiyi bileniz.

71 – İçinizde ona (cehenneme) uğramayacak yoktur. Bu, Rabbinin, üzerine lazım kıldığı, yerine getirilmiş bir şeydir.

72 – Sonra sakınanları kurtaracağız ve zalimleri orada diz üstü bırakacağız.

"İnsan der": İniş sebebi şudur: Übey bin Halef, çürümüş bir kemik aldı, onu eli ile ufalayıp rüzgara savurmaya başladı ve: Muhammed, biz bu çürümüş kemik gibi olduğunuz zaman Allah'ın bizi dirilteceğini iddia ediyor, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ata da İbn Abbas'tan: Onun Velid bin Muğire olduğunu rivayet etmiştir.

"Sonra ben kabirden çıkarılacağım?": Eğer: "Bunun zahiri sorudur, cevabı nerede?" denilirse, buna üç cevap verilmiştir, bunları İbn Enbari zikretmiştir:

Birincisi: Kelamın zahiri sorudur, manası ise inkar ve rettir, özeti de: Ben ölümden sonra dirilecek değilim, demektir.

İkincisi: O, bu sözü ile dirilmekten sorunca, aziz ve celil olan Allah ona: "İnsan düşünmez mi?" diye cevap verdi. Bu: Evet, sen diriltileceksin, manasını da içermektedir.

Üçüncüsü: Bu kafirin sorusunun cevabı Yasin: 78'de "Bize bir misal getirdi" kavlindedir. Çünkü Kur'an'ın hepsi bir mesaj hükmündedir. Surelerin ikisi de Mekki'dir.

"Evela yezkürül insanu": İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, zalın fethası ve kâfın şeddesiyle okumuşlar; Nafi, Asım ve İbn Amir de sakin ve şeddesiz zal ile "yezkürü" okumuşlardır. Übey bin Ka'b ile Ebu'l – Mütevekkil Naci de, ye ve te ile "evela yetezekkerül insanu" okumuşlardır. İbn Mes'ud, İbn Abbas, Ebu Abdurrahman Sülemi ve Hasen de, ye ile te olmadan sakin ve şeddesiz zal ve merfu kâf ile okumuşlardır, mana da şöyledir: Bu münkir, ilk yaratılışını düşün müyor mu? Başını sonuna delil getirmiyor mu? "Rabbine andolsun ki mutlaka onları toplayacağız": Yani yeniden dirilmeyi inkar edenleri, demektir. "Veşşeyatıne": Şeytanlarla beraber, çünkü her kafir bir zincir içinde şeytanıyla beraber haşrolunacaktır "Sonra onları cehennemin etrafında hazır edeceğiz": Mukatil: Cehennemin içinde demiştir, zira bir şeyin etrafı onun içinde olabilir. Mesela: Celesel kavmu havlel beyti (cemaat evin içinde etrafta oturdular) dersin. Şöyle de denilmiştir: İçine girmeden önce etrafında diz çökerler.

"Cisiyya": Zeccac şöyle demiştir: O, Casin'in cem'idir, kaid ve kuud gibi. Hal olmak üzere mansuptur. Aslı cimin zammı iledir, kesri ise se'nin kesresine uyum sağlamak içindir.

Müfessirlerin onun manasında da beş görüşleri vardır:

Birincisi: Oturarak, demektir. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Bölük bölük demektir, yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Buna göre o, cüsve'nin çoğuludur, o ise taş ve toprak kümesidir. *Üçüncüsü:* Dizleri üstüne çökerek, demektir, bunu da Hasen, Mücahit ve Zeccac, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Ayakta olarak, demektir, bunu da Ebu Malik, demiştir. *Beşincisi:* Dizleri üstü kalkmış olarak, demektir, bunu da Süddi, demiştir. Bu da onlar için yerin dar olmasındandır.

"Sonra her bölükten elbette çıkaracağız": Yani her fırka, ümmet ve din mensuplarından elbette alacağız, "hangisi Rahman'a karşı daha cüretli ise": Yani günahı en büyük olanı, demektir. Mana da: Azap, sırası ile en cüretlisinden, günahı en büyük olandan ve şerrin önderlerinden başlatılır, demektir. Zeccac da şöyle demiştir: "Eyyühüm"de üç görüş vardır:

Birincisi: O, söz başıdır, "lenenzianne" gramer olarak hiçbir şeyde amel etmemiştir. Bu da Yunus'un görüşüdür.

İkincisi: O, kendilerine, hangileri Rahman'a karşı daha cüretli, denir manasına göredir, Bunu da Halil, demiş, Zeccac da tercih etmiş ve tevili şöyledir, demiştir: Cüretli olduğu için, "bunların hangisi daha cüretli", denecek olanı çıkaracağız. Şu beyti de şahit getirmiştir:

Genç kadından uzakta geceledim,
Sıkıştırılmamış ve mahrum da kalmamış, denilenden uzakta geceledim.

Üçüncüsü: "Eyyühüm" zam üzere mebnidir, çünkü o, kendi grubundakilere benzememektedir, mana da: Hangisi daha faziletli ise, demektir. Onun, grubundakilere benzememesi de şöyledir: Idrıb eyyühüm efdalü (en faziletlisine vur), dersin; ıdrıb men efdalu demek hoş olmaz; onun için: Men hüve efdalu dersin. Kül ma etyabu (en temizini ye) demek hoş olmaz; onun için: Ma huve etyabu, dersin. Huz ma efdalu demezsin, ellezi hüve efdalu dersin. İşte "ma", "men" ve "ellezi"ye benzemediği için "eyyümüm" zam üzere mebni olmuştur. Bunu da Sibeveyh, demiştir.

"Ona girip yanmaya daha layık olanı": Yani ona girmeye daha layık olan, daha cüretli olandır; adamlarından önce onlardan başlanır. "Sıliyya": Temyiz olarak mansuptur. Salannare yeslaha denir ki: Ateşe girip sıcağını çekmektir.

"Ve in minküm illa varidüha": Kelmada ızmar (gizleme) vardır,

takdiri de şöyledir: Maminküm min ahadin illa vehüve varidüha (içinizde ona uğramayacak yoktur).

Bu hitabın kimlere edildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, mü'min ve kafir için geneldir (hepsinedir), bu da çoğunluğun görüşüdür. İbn Abbas'tan: Bu ayet kafirler içindir, dediği rivayet edilmiştir. Rivayetlerin çoğu ilk görüş şeklindedir. İbn Enbari de, bunun ispatı şöyledir, demiştir: "Onları mutlaka hazır edeceğiz" ve "Rahman'a karşı hangisi daha cesur ise" deyince, takdir: Ve in minhüm oldu, he'nin yerine kâf getirildi (minküm, denildi). Tıpkı: "İnne haza kâne leküm cezaen" *(İnsan: 22)* kavlindeki gibi ki mana: Kâne lehüm, demektir. Çünkü o, "ve sekahüm rabbuhum" *(İnsan: 21)* kavline matuftur. Şair de şöyle demiştir:

(Sevgilim) aşıkların mezarından uzaklaştı,
Ey Mahrem'in kızı, seni aramak bana zor geldi.

Beyitte geçen tılabüki, tılabüha yerine kullanılmıştır.

Cehenneme uğramaktan ne murat edildiği hususunda da beş görüş vardır:

Birincisi: O, girmektir, Cabir bin Abdullah, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Vurud (uğramak) girmektir; ona girmedik iyi ve kötü hiç kimse kalmayacaktır. Mü'mine soğuk ve selamet olacaktır, tıpkı İbrahim'e olduğu gibi. Öyleki ateş onların soğuğundan feryat edecektir.[9] İbn Abbas'tan da şöyle rivayet edilmiştir; ona Nafi bu ayetten sordu, o da ona: "Sen ve ben ona gireceğiz. Bak, aziz ve celil olan Allah bizi ondan çıkaracak mı yoksa çıkarmayacak mı?" dedi. Sonra da şu ayetleri delil getirdi: "Feevredehümünnar" *(Hud: 98)*; "Entüm leha varidun" *(Enbiya: 98)*. Abdullah bin Revaha da ağlar ve şöyle derdi: Oraya uğrayacağım bana haber verildi, döneceğim haber verilmedi. Hasen Basri de şöyle anlatmıştır: Bir adam, kardeşine: "Kardeşim, sana cehenneme uğrayacağın haberi geldi mi?" dedi. O da: Evet, dedi. Ona: "Ondan çıkacağın da geldi mi?" dedi. O da: Hayır, dedi. O da: "Öyleyse bu gülme nedir?" dedi. Halid bin Ma'dan şöyle demiştir: Cennetlikler cennete girdikleri zaman: "Rabbimiz bize cehenneme uğrayacağımızı va'detmemiş miydi?" derler, onlara. Evet, ancak siz o sönükken ona uğradınız, denilir.

Bu görüşte olanlardan ikisi de, bir rivayette Hasen ile Ebu Malik'tir. Bu görüşün sahiplerine bazı itirazlar edilmiştir,

---

9 – İmam Ahmed, Müsned, 3/329.

Zeccac şöyle demiştir: Araplar verettü belede keza (falanca şehre uğradım) ve verettü mae keza (filanca suya uğradım) derler, girmeseler de uzaktan görseler yine böyle derler. "Velemma verede mae medyene" *(Kasas: 33)* kavli de böyledir. Bu hususta kesin delil de: "Ulaike anha mub'adun la yasmeune hasiseha" *(Enbiya: 101, 102)* kavlidir.

Şair Züheyr de şöyle demiştir:

Masmavi suya varınca,
Sopalarını çadır kurmuş yerli gibi bıraktılar.

Yani suya varınca orada ikamet ettiler, demektir.

Ben de derim ki: Bazıları bu delillere şöyle cevap vermişlerdir: Birinci ayette Musa kalkıp da su çekip koyunları sulayınca, orada eğleşmekle suya girmiş gibi oldu. Öteki ayete gelince: O da cennettin içinde bulunanlardan haber vermektedir; onlar cehennemin sesini işitmezler. Biz de az önce Halid bin Ma'dan'dan onların cehenneme uğrayacaklarını, fark etmeden oradan geçeceklerini rivayet etmiş bulunuyoruz.

İkincisi: Uğramak üzerinden geçmektir, bunu da Abdullah bin Mes'ud ile Katade, demişlerdir. İbn Mes'ud şöyle demiştir: İnsanlar cehenneme uğrarlar, sonra da amelleriyle dönerler; birincileri şimşek gibi, sonra rüzgar gibi, sonra atın koşması gibi, sonra yük hayvanı gibi, sonra da yaya gibi geçerler.

Üçüncüsü: Ona uğramak onun yanında hazır olmaktır, bunu da Ubeyd bin Umeyr, demiştir.

Dördüncüsü: Müslümanların uğraması köprüden geçmektir, müşriklerin uğraması da içine girmektir. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Beşincisi: Mü'minin ona uğraması, dünyada sıtmaya tutulmasıdır. Osman bin el – Esved, Mücahit'ten şöyle dediğini rivayet etmiştir: Sıtma, her mü'minin ateşten hissesidir, sonra "içinizden ona uğramayacak biri yoktur" ayetini okumuştur. Buna göre, sıtmaya yakalanan Müslüman ona (cehenneme) uğramıştır.

"Rabbinin üzerine oldu": Yani cehenneme uğramak, "lazım bir şey": Hatm: Hüküm vermek ve işi kestirmektir. Makdıy ise Allah'ın kaza ettiği şey demektir, mana da: Onu kesin karara bağladı ve mahlukuna hükmetti, demektir.

"Sümme nüneccil lezinet tekav": İbn Abbas, Ebu Miclez, İbn Yamur, İbn Ebi Leyla ve Asım el – Cahderi, senin fethi ile "semme = orada" okumuşlardır. Kisai ile Yakup da "şeddesiz olarak "nünci"

okumuşlardır. Hazreti Aişe, Ebu Bahriye ve Ebu'l- Cevza er – Rib'i de, nundan önce merfu ye, şeddesiz ve meksur cim ile "yünci" okumuşlardır. Übey bin Ka'b, Ebu Miclez, İbn Semeyfa ve Ebu Reca da noktasız ha ve şeddesiz olarak "nünahhi (uzaklaştırırız)" okumuşlardır. Herkesin cehenneme gireceğini söyleyenler bu ayeti delil getirirler, çünkü necat, bir şeyin içine düşeni kurtarmaktır. "Venezerüz zalimine fiha" kavli de bunu tekit eder. Nüdhilühüm dememiştir. Nezerü ve netrükü ancak yerinde kalan için denir. Kim: Cehenneme uğramak kafirler içindir, derse, kelamın manası şöyle olur: Müttakileri cehenneme girenlerin içinden çıkarırız. Müttakilerden murat edilen de: Şirkten sakınanlar, zalimlerden murat edilenler de: Kafirlerdir. "Cisiyya" kavlinin manası da, Meryem: 68'da geçmiş bulunuyor.

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ
اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذٖينَ كَفَرُوا لِلَّذٖينَ اٰمَنُوا اَيُّ الْفَرٖيقَيْنِ
خَيْرٌ مَقَامًا وَاَحْسَنُ نَدِيًّا ﴿٧٣﴾ وَكَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ
مِنْ قَرْنٍ هُمْ اَحْسَنُ اَثَاثًا وَرِئْيًا ﴿٧٤﴾

73 – Onlara Allah'ın ayetleri açık açık okunduğu zaman kafirler, iman edenlere: "İki gruptan konumu daha hayırlı ve meclisi daha güzel olan hangisidir?" der.

74 – Onlardan önce nice nesiller helak ettik ki onlar, malca da görünüşçe de daha güzeldiler.

"Onlara okunduğu zaman": Yani müşriklere okunduğu zaman, demektir, "ayetlerimiz": Yani Kur'an. "Kafirler der": Yani Kureyş müşrikleri der, "iman edenlere": Yani mü'minlerin fakirlerine, demektir. "Eyyül ferikayni hayrun makamen": Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze, Kisai, Ebu Bekir ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek mimin fethi ile makamen okumuşlardır; İbn Kesir de mimin zammı ile "mukamen" okumuştur. Ebu Ali el – Farisi de: Makam, mim meftuh da olsa mazmum da olsa, ikamet edecek yerdir, demiştir.

"Ahsenü nediyya": Nediy ve nadi: Bir toplumun meclisi ve toplandığı yerdir. Ferra şöyle demiştir: Nediy ve nadi: İki lügattir, kelamın manası da şöyledir: Siz mi daha hayırlısınız yoksa biz mi daha hayırlıyız? Onlar mesken ve meclisleri ile övünmüşlerdi; Allah Teala da onlara cevap verip: "onlardan önce nice nesiller helak ettik" dedi.

Biz de karn'in manasını En'am: 6'da, esas'ın manasını da Nahl: 80'de şerh etmiş bulunuyoruz.

"Ve ri'ya": İbn Kesir, Asım, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, ra ile ye arasında hemze ile "ri'ya" vezninde "ri'ya" okumuşlardır. Zeccac da, manası, raeytü kökünden manzaradır, demiştir.

Nafi ile İbn Amir de şeddeli ye ve hemzesiz olarak: "Riyya" okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Bunun iki tefsiri vardır: *Birincisi:* Manası: Evla, daha üstün demektir. *İkincisi:* O, riy kökündendir ki, mana: Manzaraları nimetle göz doldurur, sanki onda nimet apaçıktır, demektir.

İbn Abbas, Ebu'l – Mütevekkil, Ebu'l – Cevza ve İbn Süreyc de Kisai'den naklen, noktalı ze, şeddeli ye ve hemzesiz olarak "ziyya" okumuşlardır. Zeccac da, manası: Manzaralarının hoşluğu demiştir.

قُلْ مَنْ كَانَ فِي الضَّلَالَةِ

فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمٰنُ مَدًّا حَتّٰى إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ إِمَّا الْعَذَابَ

وَإِمَّا السَّاعَةَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضْعَفُ

جُنْدًا ﴿٧٥﴾ وَيَزِيدُ اللّٰهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى وَالْبَاقِيَاتُ

الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ مَرَدًّا ﴿٧٦﴾

75 – De ki: "Kim sapıklıkta ise, Rahman onun için uzatsın / mühlet versin. Nihayet azap yahut kıyametten kendilerine va'dedileni gördükleri zaman, yerce kim daha kötü ve askerce kim daha zayıf imiş bileceklerdir".

76 – Allah doğru yolu bulanların hidayetini artırır. Baki kalan iyi şeyler, Rabbinin katında sevapça da daha hayırlıdır, sonuçça da daha hayırlıdır.

"De ki: Kim sapıklıkta ise": Yani küfürde ve tevhitten körlükte ise, "Rahman onun için uzatsın": Zeccac şöyle demiştir: Bu, lafzan emir ise de mana bakımından haberdir, mana da şöyledir: Allah onun sapıklık cezasını onun içinde bırakmak kıldı. İbn Enbari de şöyle demiştir: Allah Teala Araplara kendi dilleri ile hitap etti, o da haberi emir şeklinde vererek tekit etmektir. Mesela biri: İnzarena Abdullah felnükrimhu (eğer Abdullah bizi ziyaret ederse, ona ikram edelim) der, tekit kasde-

der ve ona ikram etmeyi kendime lazım kılarım, demek ister. Lamın dua lamı olması da caizdir ki, mana şöyle olur: Ya Muhammed de ki: Kim sapıklıkta ise Allah'ım, onun nimetini uzat da uzat. Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah'ın onun için uzatmasının manası: Onun sapıklığına mühlet vermesi demektir. "Nihayet gördükleri zaman": Yani o sapıklıkta süre verdiği kimseler, demektir. Neden cemi sigası kullandı? Çünkü "men" edatı cem'e de uygundur. Sonra tehdit edildikleri şeyi zikredip "ya azap": Yani öldürülme ve esir edilme, "veyahut kıyamet": Yani kıyamet ve orada cehennemde ebedi kalmaları, dedi. "Yeri daha kötü olanı bileceklerdir": Yani ahirette, demektir; onlar mı yoksa mü'minler mi? Çünkü onların yeri cennettir, ötekilerin ise cehennemdir. "Ve" yardım ve öldürme ile bileceklerdir "askeri daha zayıf olanı"; onlarınki mi yoksa Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'inki mi daha zayıftır. Bu, onların "iki gruptan konumu daha hayırlı ve meclisi daha güzel olan hangisidir?" sözlerine reddiyedir.

"Allah doğru yolu bulanların hidayetini artırır": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Allah tevhit ile doğru yolu bulanların imanını artırır. *İkincisi:* Onların dindeki basiretlerini artırır. *Üçüncüsü:* Vahyi artırmakla imanlarını artırır; ne zaman bir sure inerse, imanları artar. *Dördüncüsü:* Nasih ve mensuh ile imanları artar. *Beşincisi:* Mensuh ile hidayete erenlerin hidayetini nasih ile artırır. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Allah onların mükafatlarını yakinlerini artırma şeklinde kıldı, tıpkı kafirlerin cezalarını sapıklıkta uzatmak kıldığı gibi.

"Baki kalan iyi şeyler": Bunları da Kehf: 46'da zikretmiş bulunuyoruz.

"Sonuçça daha hayırlıdır (hayrun meredda)": Burada mered red gibi mastardır, mana da: Amel edenlere dönen sevabı daha hayırlıdır; kafirlerin ziyan olup da boşa giden amelleri gibi değildir, demektir.

أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا ﴿٧٧﴾
أَطَّلَعَ الْغَيْبَ أَمِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمٰنِ عَهْدًا ﴿٧٨﴾ كَلَّا سَنَكْتُبُ
مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدًّا ﴿٧٩﴾ وَنَرِثُهُ مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا فَرْدًا ﴿٨٠﴾

77 – Ayetlerimizi inkar edip de: "Mutlaka bana mal ve evlat verilecektir" diyeni gördün mü?

78 – Gaybı mı gördü yoksa Rahman'ın katından bir söz mü aldı?

79 – Hayır. Dediğini yazacağız ve onun için azaptan uzatmakla uzatacağız.

80 – Dediğine biz varis olacağız. O da bize tek başına gelecektir.

"Ayetlerimizi inkar edeni gördün mü?": İniş sebebi hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Buhari ile Müslim'in Sahihlerinde Mesruk'tan rivayetlerine göre Habbab şöyle demiştir: Ben demirci idim, benim As bin Vail'de alacağım vardı, almak için ona gittim: Allah'a yemin ederim ki Muhammed'i inkar etmedikçe sana ödemem, dedi. Ben de: Hayır, Allah'a yemin ederim ki sen ölünceye ve yeniden dirilinceye kadar ben de Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i inkar etmem, dedim. O da: Ben ölür de tekrar dirildiğim zaman bana gelirsen, benim orada malım ve evladım olur, sana veririm, dedi. Bu ayet "tek başına" kavline kadar bunun üzerine indi.[10]

İkincisi: O, Velid bin Muğire hakkında inmiştir, bu da Hasen'den rivayet edilmiştir. Müfessirler birinci görüşü kabul ederler.

"Leuteyenne malen ve veleda": İbn Kesir, Ebu Amr, Nafi, Asım ve İbn Amir, vavın fethi ile (veleda) okumuşlar; Kisai de vavın zammı ile "vülda" okumuştur. Ferra da: Bunların ikisi de lügattir, tıpkı udm ve adem gibidir, cem'i yoktur, demiştir. Kays kabilesi vüld'ü cemi, vavın fethi ile veledi de tekil kabul eder.

Bu kafir kendine mal ve evlat verileceğini nereden iddia etti? Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Sizin iddianıza göre cennette demek istemiştir. *İkincisi:* Dünyada. İbn Enbari, ayetin takdiri şöyledir demiştir: Böyle diyeni isabetli mi görüyorsun?

"Gaybi mi gördü?": İbn Abbas, bir rivayette: Ona gaip olan şeyi mi gördü de cennette olup olamayacağını bildi, demiştir. Başka bir rivayette de: Levhi- Mahfuz'a mı baktı, demiştir.

"Yoksa Rahman'ın katından bir söz mü aldı?" Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Yoksa: "Lailahe illallah" mı?" dedi ki ona o yüzden rahmet edeyim? Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Yoksa iyi bir amel işledi de onun sevabını mı umuyor? Bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Yoksa ona cennete girdireceğine dair söz mü verdi? Bunu da İbn Saib, demiştir.

"Hayır": Yani mesele onun dediği gibi ona mal ve evlat verilecek

10 – İmam Ahmed, Müsned, 5/110.

değildir. "Kella"nın manasının şöyle olması da caizdir: O, gaybı görmedi ve Allah katından söz de almadı. "Dediğini yazacağız": Yani onu cezalandırmak için hafaza meleklerine onun dediklerini tesbit etmelerini emredeceğiz. "Ona azaptan uzattıkça uzatacağız": Yani ona azap üstüne azap vereceğiz. Ebu'l – Aliye er – Riyahi ile Ebu Reca el – Utaridi, meftuh ye ile "seyektübü" "veyerisühü" okumuşlardır.

"Dediğine biz mirasçı olacağız": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Cennette olacağına dair söylediği şeye biz mirasçı olacak ve onu Müslümanlara vereceğiz. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiş; Ferra da bunu tercih etmiştir.

İkincisi: Onu helak etmek ve mülkünü yok etmekle yanındaki mala ve evlada biz mirasçı olacağız. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir; Katade de böyle demiştir. Zeccac da mana şöyledir, demiştir Malını ve evladını elinden alacak ve onu başkasına vereceğiz.

"Bize tek başına gelecektir": Yani malsız ve evlatsız, demektir.

وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ آلِهَةً لِيَكُونُوا لَهُمْ عِزًّا ﴿٨١﴾
كَلَّا سَيَكْفُرُونَ بِعِبَادَتِهِمْ وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا ﴿٨٢﴾
أَلَمْ تَرَ أَنَّا أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَؤُزُّهُمْ أَزًّا
﴿٨٣﴾ فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ إِنَّمَا نَعُدُّ لَهُمْ عَدًّا ﴿٨٤﴾

81 – Kendilerine güç olsun diye Allah'tan başka tanrılar edindiler.

82 – Hayır. İbadetlerini inkar edecekler ve onlara karşı zıt / düşman olacaklar.

83 – Görmedin mi, şüphesiz biz, şeytanları kafirlerin üzerine gönderdik de onları kışkırtmakla kışkırttılar.

84 – Onlara karşı acele etme. Ancak biz onları saymakla sayıyoruz.

"Allah'tan başka tanrılar edindiler": Putlara tapan müşrikleri kastediyor. "Kendilerine güç olsun diye": Ferra: Ahirette kendileri şefaatçi olsunlar diye, demiştir.

"Hayır": Yani mesele kendilerinin kurdukları gibi değildir, "inkar edeceklerdir": Yani putlar müşriklerin tapmalarını inkar edecekler, demektir, mesela "bize ibadet etmiyorlardı" *(Kasas: 63)* kavli gibi. Çünkü onlar cansızdır, ibadeti anlamazlar. "Ve olurlar": Yani putlar, "onlara karşı": Yani müşriklere karşı, "zıt": Yani kıyamet gününde

onlara karşı düşman olurlar; onları yalanlar ve onlara lanet ederler.

"Görmedin mi biz şeytanları gönderdik": Zeccac, bu gönderme-de iki mülahaza vardır, demiştir:

Birincisi: Şeytanlarla kafirlerin arasını boş bıraktık, onları tanımaktan korumadık.

İkincisi: Ki tercihe şayan olan da budur: Onları kafirlere musallat ettik ve küfürleri nedeniyle başlarına sardık. "Onları kışkırtmakla kışkırtıyorlar": Onları rahatsız ediyor, onlara günah işletiyorlar. Ferra: Onları günahlara tahrik ve teşvik ediyorlar, demiştir. İbn Faris de şöyle demiştir: Ezzehu ala keza denir ki: Onu bir şeye kışkırtmaktır. Ezzetil kıdrü de: Tencere kaynadı, demektir.

"Onlara karşı acele etme": Yani azaplarını acele isteme, demektir. Bazıları bunun kılıç ayetiyle mensuh olduğunu iddia etmişlerdir ki doğru değildir. "Biz onları saymakla sayıyoruz": Bu sayılan şeyde de üç görüş vardır:

Birincisi: Nefesleridir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Tavus ile Mukatil de böyle demişlerdir.

İkincisi: Günler, geceler, aylar, yıllar ve saatlerdir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Amelleridir, bunu da Kutrub, demiştir.

يَوْمَ نَحْشُرُ
الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَٰنِ وَفْدًا ﴿٨٥﴾ وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ
وِرْدًا ﴿٨٦﴾ لَا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنِ اتَّخَذَ عِندَ
الرَّحْمَٰنِ عَهْدًا ﴿٨٧﴾

85 – O günde ki, müttakileri Rahman'a binitli olarak süreceğiz.

86 – Günahkarları da cehenneme susuz sevk edeceğiz.

87 – Şefaate sahip olamazlar; ancak Rahman'ın katından bir söz alan kimse hariç.

"O günde ki müttakileri süreceğiz": Bazıları: Bu, "onlara düşman olurlar" kavline müteallıktır, demişler (onlara düşman olurlar müttakileri sevk edeceğimiz gün); bazıları da takdiri şöyledir, demişlerdir: Onlara müttakileri sevk edeceğimiz günü hatırlat, onlar ki itaat ede-

rek ve günahından kaçarak Allah'tan korktular. İbn Mes'ud ile Ebu İmran el – Cevnî, meftuh ye ve merfu şin ile "yevme yahşuru" ve meftuh ye ve merfuh sin ile "ve yesuku" okumuşlardır. Übey bin Ka'b, Hasen Basri, Muaz el – Kari ve Ebu'l – Mütevekkil Naci de merfu ye ve meftuh şin ile "yevme yuhşeru", merfu olarak "el – müttekune", elif ve merfu ye ile "yusaku" ve merfu olarak vav ile de "el – mücrimune" okumuşlardır. Vefd: Vafid'in cem'idir; rekb ve rakib, sahb ve sahib gibi. İbn Abbas, İkrime ve Ferra: Vefd: Bineklilerdir, demişlerdir. İbn Enbari de: Rekb Araplara göre: Deve binicileridir, demiştir.

Bu sürüşte de iki görüş vardır:

Birincisi: Kabirlerinden Rahman'a sürülürler, bunu da Ali bin Ebu Talib, demiştir.

İkincisi: O, hesaptan sonradır, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Günahkarları sevk edeceğiz": Yani kafirleri demektir. "Cehenneme susuz olarak": İbn Abbas, Ebu Hureyre ve Hasen: Virden (itaşen): Susuz manasınadır, demişlerdir. Ebu Ubeyde de: Vird, vurudun mastarıdır, demiştir. İbn Kuteybe de. Vird: Suya gelen topluluktur, yani susuz kimselerdir, demiştir. Çünkü suya ancak susuzlar gelir. İbn Enbari de: Virden (varidine) manasınadır, demiştir (mastar ism-i fail yerine kullanılmıştır. Mütercim).

"Şefaate sahip olamazlar": Yani şefaat de edemezler, kendilerine şefaat de edilmez, demektir.

"İlla menittehaze inder rahmani ahde": Zeccac şöyle demiştir: "Men"in vav ve nundan bedel olarak mahallen merfu olması caizdir, o zaman mana: Şefaate sahip olamazlar, ancak Rahman'dan söz alan hariç, demek olur. İstisna-i munkatı olarak mahallen mansup olması da caizdir ki o zaman da mana: Günahkarlar şefaate sahip olamazlar" tarzında olur. Sonra da şöyle demiştir: "İlla" "lakin" manasınadır, (takdir şöyledir): Ancak Rahman'dan söz alan hariçtir ki o, şefaate sahip olur. Ahd (söz) de burada: Allah'ın birliği ve O'na imandır. İbn Enbari de şöyle demiştir: Ahdin lügatteki açıklaması: Bilinen ve muhafaza edilen bir şeyi öne sürmektir. Ahittü fülanen filmekani kavlinden gelir ki: Onu orada gördüm ve müşahede ettim, demektir.

وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمٰنُ وَلَدًا ﴿٨٨﴾ لَقَدْ جِئْتُمْ
شَيْـًٔا اِدًّا ﴿٨٩﴾ تَكَادُ السَّمٰوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنْشَقُّ الْاَرْضُ

وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا ﴿٩٠﴾ أَنْ دَعَوْا لِلرَّحْمٰنِ وَلَدًا ﴿٩١﴾ وَمَا
يَنْبَغ۪ي لِلرَّحْمٰنِ أَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا ﴿٩٢﴾ إِنْ كُلُّ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ
وَالْأَرْضِ إِلَّا اٰتِي الرَّحْمٰنِ عَبْدًا ﴿٩٣﴾ لَقَدْ أَحْصٰيهُمْ
وَعَدَّهُمْ عَدًّا ﴿٩٤﴾ وَكُلُّهُمْ اٰت۪يهِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فَرْدًا ﴿٩٥﴾

88 – "Rahman evlat edindi" dediler.

89 – Andolsun, çok kötü bir şeye geldiniz.

90 – Neredeyse ondan gökler parçalanacak, yer çatlayacak ve dağlar gürültü ile devrilecek.

91 – Rahman'a evlat iddia ettiler, diye.

92 – Rahman'a evlat edinmek yaraşmaz.

93 – Göklerde ve yerdekilerin hepsi mutlaka Rahman'a kul olarak gelecektir.

94 – Andolsun ki, onları tesbit etmiş ve onları saymakla saymıştır.

95 – Hepsi O'na kıyamet gününde tek başına gelecektir.

"Rahman evlat edindi, dediler": Yani Yahudiler, Hıristiyanlar ve Arap müşriklerinden, melekler Allah'ın kızlarıdır, diyenler kastedimiştir. "Andolsun, çok kötü bir şeye geldiniz": Yani büyük bir küfür işlediniz, demektir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: İd ve nükr: Kötülükte son kerteye varmış şeydir.

"Tekadüs semevatü yetefattarne": İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek te ile "tekadü" okumuşlar; Nafi ile Kisai de, ye ile "yekadü" okumuşlardır. İkisi de ye, şeddeli tı ile "yetefattarne" okumuşlardır. İbn Kesir ve Asım rivayetinde Hafs da onlara katılmıştır. Ebu Amr ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek nun ile "yenfatırne" okumuşlardır. Hamze ile İbn Amir de Meryem suresinde Ebu Amr gibi, Ayn sin kaf: 5'de, İbn Kesir gibi okumuşlardır. "Yetefatterne minhü"nün manası, sizin o sözünüzden dolayı çatlamaya yaklaştılar, demektir. İbn Kuteybe de, hedda: Düşmek manasınadır, demiştir.

"En deav": Ferra şöyle demiştir: Demelerinden ve dedikleri için. Ebu Ubeyde de, deav, kıldılar (dediler) demektir, bu seslenmekten değildir, demiş ve şu şiiri şahit getirmiştir:

Bil ki, öyle öğüt almış dediğin kimseyi görürsün ki,
Senden ayrıldığı zaman hiç öğüt almamış gibi olur.

"Rahman'a evlat edinmek yaraşmaz": Yani O'na uygun düşmez ve yakışmaz, demektir. Çünkü çocuk baba ile aynı cinsten olmak ister, her çocuk edinen kendi cinsinden çocuk edinir. Allah Teala ise herhangi bir şeyle cins olmaktan ve o şeyin kendisiyle cins olmasından münezzehtir. Öyleyse çocuk edinmek Allah için imkansızdır. "Göklerdekilerin ve yerdekilerin hepsi mutlaka Rahman'a kul olarak gelecektir": Kıyamet gününde. "Kul", hor ve başı eğik demektir. Mana şöyledir: İsa, Uzeyr ve melekler O'nun kullarıdır. Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Bunda şuna delil vardır ki, baba, kendi çocuğunu köle olarak satın alırsa, onun üzerinde mülkiyet hakkı kalmaz. Hemen satın almakla çocuk azat olur. Çünkü Allah Teala kulluk söz konusu olduğu için oğulluğu bertaraf etmiştir. Bu da oğullukla köleliğin birleşmeyeceğini gösterir.

"Andolsun ki onları tesbit etmiş", yani sayılarını bilmiş ve "onları saymakla saymıştır": Çok olmaları sayılmalarına mani olmaz. "Hepsi O'na kıyamet gününde tek başına gelecektir": Malsız ve yardımcısız.

Eğer "Niçin Rahman'da ve "âtihi"de tekil yaptı da, "ahsahüm ve addehüm"de zamir olarak cemi yaptı?" denilirse,

Cevap şöyledir: Kül kelimesinin lafzı müfret, manası cemidir; o nedenle müfretlik lafza, cemi de manaya göredir.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَٰنُ وُدًّا ﴿٩٦﴾ فَإِنَّمَا
يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لِتُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّقِينَ وَتُنذِرَ بِهِ قَوْمًا لُّدًّا ﴿٩٧﴾ وَكَمْ
أَهْلَكْنَا قَبْلَهُم مِّن قَرْنٍ هَلْ تُحِسُّ مِنْهُم مِّنْ أَحَدٍ أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًا ﴿٩٨﴾

96 – Şüphesiz iman edip iyi şeyler yapanlar (var ya), Rahman onlar için (kalplerde) bir sevgi kılacaktır.

97 – Onu (Kur'an'ı) diline kolaylaştırdık ki onunla müttakileri müjdeleyesin ve onunla inatçı bir kavmi uyarasın.

98 – Onlardan önce nice nesiller helak ettik. Onlardan hiçbirini hissediyor veyahut onlar için gizli bir ses işitiyor musun?

"Rahman onlar için bir sevgi kılacaktır": İbn Abbas şöyle demiştir: Bu, Hazreti Ali radıyallahu anh hakkında inmiştir, manası da şöyledir: Allah onları sever ve onları da mü'minlere sevdirir. Katade

şöyle demiştir: Mü'minlerin kalplerinde onlara bir sevgi yaratır. Ebu Hureyre'nin, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şu rivayeti de böyledir: Allah bir kulu sevdiği zaman: Ey Cebrail, ben filancayı seviyorum, siz de onu sevin, der. Cebaril de göklerde seslenir: Şüphesiz Allah filancayı seviyor, siz de onu sevin, der. Yeryüzündeki insanlara onun sevgisi verilir, o da sevilir." Nefret hakkında da böyle denilmiştir. Herem bin Hayyan da şöyle demiştir: Herhangi bir kul kalbi ile Allah'a dönerse, Allah da ehl-i imanın kalplerini ona döndürür; öyle ki ona sevgilerini ve merhametlerini nasip eder.

"Onu senin diline kolaylaştırdık": Yani Kur'an'ı, demektir. İbn Kuteybe; onu sana düz hale getirdik ve onu senin dilinle indirdik, demiştir. Lüdd: İse eledd'in çoğuludur, o da çok uğraşan hasım demektir.

"Onlardan önce nice nesiller helak ettik": Bu, Mekke kafirleri için korkutmadır. "Onlardan hiçbirini hissediyor musun?": Zeccac şöyle demiştir: Görüyor musun? Hel ahseste sahibeke denir ki: "Arkadaşını gördün mü?" demektir. Rikz ise: Gizli sestir. İbn Kuteybe de: Anlaşılmayan sestir, demiştir. Ebu Salih de: Harekettir, demiştir. Allah daha iyi bilir.

---

11 - Buhari, Bed'ü'l - Halk, bab, 6; Edeb, bab, 41; Tevhid, bab, 33; Müslim, Birr, hadis no, 157; Tirmizi, Tefsirü sure 19, bab, 7; Malik, Muvatta, Şiir, hadis no, 15; Ahmed, Müsned, 2/267, 341, 413, 480, 509, 514.

20-TA HA SURESİ

Mekke'de inmiştir. 135 ayettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

طٰهٰ ﴿١﴾ مَٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ لِتَشْقٰىۙ ﴿٢﴾ اِلَّا تَذْكِرَةً لِمَنْ

يَخْشٰىۙ ﴿٣﴾ تَنْز۪يلًا مِمَّنْ خَلَقَ الْاَرْضَ وَالسَّمٰوَاتِ الْعُلٰىۜ ﴿٤﴾

اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى ﴿٥﴾ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا

فِي الْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرٰى ﴿٦﴾ وَاِنْ تَجْهَرْ بِالْقَوْلِ

فَاِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَاَخْفٰى ﴿٧﴾ اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ لَهُ الْاَسْمَٓاءُ

الْحُسْنٰى ﴿٨﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Ta. Ha.

2 – Kur'an'ı sana bedbaht olasın diye indirmedik.

3 – Ancak korkan için öğüt vermek için.

4 – Yeri ve yüksek gökleri yaratan tarafından azar azar indirilmiştir.

5 – Rahman Arş'ı istila etti.

6 – Göklerdeki, yerdeki, ikisinin arasındaki ve nemli toprağın altındaki şeyler O'nundur.

7 – Eğer sözü açık söylersen, şüphesiz O, gizliyi de daha gizliyi de bilir.

8 – Allah O'dur ki O'ndan başka İlah yoktur. En güzel isimler O'nundur.

O, ittifakla Mekki'dir, "Taha" suresinin iniş sebebinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem namazda ayaklarını dinlendirir, bir ayağına ağırlık verirdi, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Hazreti Ali radıyallahu anh, demiştir.

İkincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Kur'an inince kendisi ve ashabı namaz kıldı, kıyamı uzattı; Kureyş: Allah Muhammed'e Kur'an'ı bedbaht olsun diye indirdi, dediler. Bu ayet bunun üzerine indi.

Üçüncüsü: Ebu Cehil, Nadr bin Haris ve Mut'im bin Adiy, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: Sen dinimizi terk etmekle bedbaht oldun, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Mukatil, demiştir.

Ta ha üzerinde de birkaç kıraat vardır: İbn Kesir ile İbn Amir, tının ve henin fethi ile "taha" okumuşlardır. Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, tının ve henin kesri ile okumuşlardır. Nafi de fetha ile kesre arasında "tahe" okumuştur ki, fethaya daha yakındır. Halef de, Müseyyebi'den böyle demiştir. Ebu Amr da, tının fethi ve henin kesri ile okumuştur. Ondan Abbas da Hamze gibi rivayet etmiştir. İbn Mes'ud, Ebu Rezin Ukayli, Said bin Müseyyeb ve Ebu'l – 'Aliye de tının kesri ve henin fethi ile okumuşlardır. Hasen de, tının fethi ve henin kesri ile "tah" okumuştur. Dahhak ile Muverrık da, tının kesri ve henin sükunu ile "tıh" okumuşlardır.

Onun manasında da dört görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Manası: Ey adam, demektir. Bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, Said bin Cübeyr, Mücahit, Ata ve İkrime de böyle demişlerdir. Bunlar onun hangi dilden olduğunda da dört görüş halinde ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* Nabatça'dır, bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Said bin Cübeyr de – bir rivayette – ve Dahhak böyle demişlerdir. *İkincisi:* Uk dilindendir (büyük bir kabile), bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. *Üçüncüsü:* Süryanice'dir, bunu da bir rivayette İkrime, bir rivayette Said bin

Cübeyr ve Katade, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Habeşçe'dir, bunu da bir rivayette İkrime, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Kureyş lehçesi mana bakımından bu dile denk gelmiştir.

İkincisi: O, isimlerden alınmıştır; sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, Allah Teala'nın isimlerindendir, ayrıca bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Tı, Latif'ten, he de Hadi'den alınmıştır. Bunu da İbn Mes'ud ile Ebu'l – Aliye demişlerdir. *İkincisi:* Tı Tahir ve Tayyib isimlerinin baş harfidir, he de Hadi isminin baş harfidir. Bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *İkinci görüş:* O, Allah'ın isimlerinden değildir, sonra bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Tı, Tabe'dendir ki, o da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şehridir. He de Mekke'dendir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki nakletmiştir. *İkincisi:* Tı, ehl-i cennetin tarab'ındandır (coşku), he de ehl-i narın hevan'ındandır (değersizlik). *Üçüncüsü:* Tı, cümmel (ebcet) hesabında dokuzdur, he de beştir; toplamı on dörttür; mana da: Ey bedir (ay, ayın on dördü, ey ay yüzlü) biz sana Kur'an'ı bedbaht olman için indirmedik, demektir. Bu iki görüşü Salebi hikaye etmiştir.

Üçüncüsü: O, Allah'ın ettiği bir yemindir, o da Allah'ın isimlerindendir, bunu da Ali bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Biz de onun isim olmasının manasını Meryem suresinin baş tarafında şerh etmiştik. Kurazi şöyle demiştir: Allah Teala tavl (kudret) ve hidayetine yemin etmiştir.

Dördüncüsü: Manası şöyledir: Yere iki ayağınla bas. Bunu da Mukatil bin Hayyan, demiştir. "Liteşka"nın manası da: Yorulman ve bu kadar çabalaman için demektir. Şöyle ki o, ibadette çabaladı ve aşırıya kaçtı; kıyamda uzun durduğu için ayaklarını değiştiriyordu; hafifletmesini emretti.

"İlla tezkireten": Ahfeş: O, liteşkadan bedeldir, mana da ancak öğüt için indirdik, demiştir.

"Tenzilen": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Onu indirmekle indirdik. "el- ula": Ulya'nın cem'idir, semaun ulya (yüksek gök) ve semavatun ulya" (yüksek gökler) dersin, tıpkı kübra ve küber gibi. "Sera" ise: Islak topraktır. Müfessirler: Islak topraktan yedinci kat yerin altındaki kastedilmiştir, demişlerdir.

"Eğer sözü açık söylersen": Yani sesini yükseltirsen, "şüphesiz O, gizliyi de daha gizliyi de bilir": Mana şöyledir: Sesini yükseltmekle kendini zorlama, çünkü Allah gizliyi daha gizlisini de bilir.

"Gizli ve daha gizliden" ne murat edildiğinde de beş görüş vardır:

Birincisi: Gizli, insanın içinde sakladığıdır, daha gizlisi de: Henüz olmayan ve ileride olacak şeydir, bunu da bir cemaat İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Dahhak da böyle demiştir.

İkincisi: Gizli, içinden konuştuğun, daha gizli de: Telaffuz etmediğindir, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

Üçüncüsü: Gizli: İnsanın başkalarından sakladığı şey, daha gizlisi de: Vesvesedir. Bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: Kelamın manası şöyledir: O, kullarının gizlediğini bilir, kendi sırrını ise onlardan gizlemiştir; o bilinmez. Bunu da Zeyd bin Eslem ile oğlu demişlerdir.

Beşincisi: O insanın başkasına verdiği sırrını da içinde sakladığını da bilir. Bunu da Ferra, demiştir.

"En güzel isimler (esmaül hüsna) O'nundur": Bunu da A'raf: 180'de şerh etmiş bulunuyoruz.

وَهَلْ اَتٰيكَ حَد۪يثُ مُوسٰى ﴿٩﴾ اِذْ رَاٰ نَارًا فَقَالَ لِاَهْلِهِ
امْكُثُٓوا اِنّ۪ٓي اٰنَسْتُ نَارًا لَعَلّ۪ٓي اٰت۪يكُمْ مِنْهَا بِقَبَسٍ اَوْ اَجِدُ
عَلَى النَّارِ هُدًى ﴿١٠﴾ فَلَمَّٓا اَتٰيهَا نُودِيَ يَا مُوسٰى ﴿١١﴾ اِنّ۪ٓي اَنَا
رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَۚ اِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى ﴿١٢﴾
وَاَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحٰى ﴿١٣﴾ اِنَّن۪ٓي اَنَا اللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنَا
فَاعْبُدْن۪يۙ وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ لِذِكْر۪ي ﴿١٤﴾ اِنَّ السَّاعَةَ اٰتِيَةٌ اَكَادُ
اُخْف۪يهَا لِتُجْزٰى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعٰى ﴿١٥﴾ فَلَا يَصُدَّنَّكَ عَنْهَا
مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهَا وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ فَتَرْدٰى ﴿١٦﴾

9 – Sana Musa'nın haberi geldi mi?

10 – Hani, bir ateş görmüştü de ailesine: "Durun, şüphesiz ben bir ateş gördüm. Belki size ondan bir kor getirir yahut ateş üzerine bir yol gösterici bulurum" demişti.

11 – Ona geldiği vakit: "Ey Musa!" diye seslenildi.

12 – "Şüphesiz ben senin Rabbinim; ayakkabılarını çıkar. Çünkü sen kutsal Tuva vadisindesin".

13 – "Ben seni seçtim; sen de vahyolunanı dinle".

14 – Şüphesiz ben Allah'ım. Benden başka İlah yoktur. Sen de bana ibadet et ve beni anmak için namazı dosdoğru kıl".

15 – "Şüphesiz kıyamet gelecektir. Onu neredeyse saklıyorum ki herkes çalıştığı / kazandığı şey ile cezalandırılsın".

16 – Ona iman etmeyen ve keyfine uyan kimse seni ondan çevirmesin. Sonra helak olursun".

"Sana Musa'nın haberi geldi mi?": Bu, onaylatma sorusudur, manası da: Gerçekten geldi, demektir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Şu nahiv bilginlerince bilinen bir şeydir ki "hel" kad manasını ifade eder. Arapların en fasihi olan Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem: Allahümme hel bellağtu"[12] demiş: Kad bellağtü (ya Rabbi, görevimi tebliği ettim) demek istemiştir.

Vehb bin Münebbih de şöyle demiştir: Musa, annesine dönmek için Şuayb aleyhisselam'dan izin istedi. O da ona izin verdi. O da ailesiyle birlikte çıktı. Yolda çetin bir kış gecesinde çocuğu oldu, çakmak çaktı, yanmadı. Onunla uğraşırken uzaktan yolun sol tarafından bir ateş gördü. Biz bu hadisi 'Kitabu'l – Hadaik'te uzun uzadıya zikrettiğimiz için burada tefsiri hikaye ile uzatmak istemedik. Çünkü bizim maksadımız ezberlenmesi kolay olması için kısa bir tefsir yazmaktır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Musa bir nur gördü, ancak Musa içinde düşündüğü şeyi haber verdi. "Ailesine dedi": Yani karısına, "durun": Yani yerinizde kalın, dedi. Hamze, burada ve Kasas 29'da he'nin zammesiyle "liehlihumküsu" okumuştur. "İnni anestü nara": Ferra şöyle demiştir: Ben buldum, hel aneste ahaden, "kimseyi buldun mu?" denir. İbn Kuteybe de: "Anestü": Gördüm, demiştir. Kabes kelimesine gelince, Zeccac: O, bir sopanın veya bir fitilin başındaki ateştir (meşaledir) demiştir.

"Ev ecidü alennari hüda": Ferra şöyle demiştir: Hadiyen demek istemiş, mastarla ifade etmiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Burada "ala"nın, "inde" manasına, "maa" manasına ve "be" manasına olması caizdir. Tefsirciler şöyle demişlerdir: O, yolu şaşırmıştı, ateşin başında biri olacağını bildi. Zeccac şöyle demiştir: Suyu kaybetti, kendisine yol gösterecek veya suyu tarif edecek birini umdu.

"Ona geldiği vakit": Ateşe geldiği vakit, "ey Musa, ben senin

---

12 – Veda Hutbesi hadisinden, Buhari, İlm, bab, 30, 37; Zekat, bab, 31; Hac, bab, 132; Hibe, bab, 17; Edahi, bab, 5; Fiten, bab, 8; Ahkam, bab, 24; 41; Tevhid, bab, 24; Müslim, İman, hadis no, 378; Küsuf, hadis no, 1, 2; Kasame, hadis no, 29, 31; İmare, hadis no, 26, 28; Fiten, hadis no, 13; Ebu Davud, İmare, bab, 11; İbn Mace, Menasik, bab, 76; Fiten, bab, 2; Ahmed, Müsned, 1/230, 3/80, 109, 202...

Rabbinim, diye seslenildi (inni ene rabbüke)". Mütekellim zamirinin iki defa tekrar edilmesi, manayı pekiştirmek, bilgiyi sağlamlaştırmak ve şüpheyi izale etmek içindir. "İnni enen nezirül mübin" *(Hicr: 89)* ayetinde böyledir. İbn Kesir, Ebu Amr ve Ebu Cafer hemzenin fethi ve ye ile "enniye" okumuştur; Nafi, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de hemzenin kesri ile okumuştur, ancak Nafi yeyi fethe ile okumuştur. Zeccac şöyle demiştir: Kim "enni ene" okursa, mana şöyledir: Nudiye bienni ene rabbüke (ben senin Rabbinim diye seslenildi). Kim de kesre ile okursa, mana: Nudiye ya Musa, fekalallahu ene rabbüke (ey Musa, diye seslenildi, Allah da: Ben senin Rabbinim, dedi).

"Ayakkabılarını çıkar": Onları çıkarmakla emrolunmasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar ölü merkep derisinden idi. Bunu da İbn Mes'ud, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiş; Ali bin Ebi Talip kerremallahu veche ile İkrime de böyle demişlerdir.

İkincisi: Onlar, boğazlanmış sığır derisinden idi, ancak kutsal toprağa değsin de bereketine nail olsun diye çıkarmalarını emretmiştir. Bunu da Hasen, Said bin Cübeyr, Mücahit ve Katade, demişlerdir.

"Sen kutsal vadidesin": Bunda da iki görüş vardır ki biz onları Maide: 21'de, "el - ardal mukaddese" kavlinde zikretmiş bulunuyoruz.

"Tuva": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, "tuva ve ene" gayri munsarif okumuşlar; Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de, munsarif olarak "tuven" şeklinde okumuşlardır. Hepsi de tıyı zammeli okumuşlardır. Hasen ile Ebu Hayve de tının kesri ve tenvinle "tıven" okumuşlardır. Ali bin Nasr da Ebu Amr'dan, tının kesri ile tenvinsiz olarak "tıva" okumuştur. Zeccac şöyle demiştir: "Tuva"da dört çeşit okuyuş vardır: Tının zammı tenvinli ve tenvinsiz, "tuva". Kim onu tenvinlerse, o, vadinin ismidir. O müzekkerdir, fual veznindedir, tıpkı hutam ve surad gibi. Kim tenvinsiz okursa iki sebeple gayri munsarif yapar:

Birincisi: Tavin'den dönüşmüş olmasıdır; o zaman adil'den bozulan Ömer gibi gayri munsarif olur.

İkincisi: O yerin ismi olmasıdır, tıpkı "filbukatil mübareketi"de olduğu gibi *(Kasas: 30)*. Kesre ve tenvin ile okunursa, mian gibi olur, mana da: Üst üste kutsanmış demek olur. Nitekim şair Adiy bin Zeyd şöyle demiştir:

Ey kınayıcı, tahkik etmeden beni üst üste kınaman,
Senin katmerli cahilliğindedir.

Yani levm tıven: Üst üste kınamaktır. Kim de onu tenvinlemezse, onu yerin ismi yapar.

Müfessirlerin "tuva"nın manasında üç görüşleri vardır:

Birincisi: Vadinin ismidir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: "Tuva"nın manası: Vadiye ayak bas, demektir. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mücahit'ten de iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O, iki kere kutsanmış demektir, bunu da Hasen ve Katade, demişlerdir.

"Veenahtertüke": Ben seni seçtim, demektir. Hamze ile Mufaddal şeddeli nun ile "veenna", elif ile de "ihternake" okumuşlardır. "Vahyolunan şeyi dinle": Yani vahyedilen emri, demektir. İbn Enbari şöyle demiştir: Burada dinlemek sunmak manasına alınmıştır, mana şöyledir: Vahyimi dinle. Burada vahiy de: "Gerçekten ben Allah'ım, benden başka İlah yoktur, bana ibadet et" kavlidir, yani beni birle, demektir. "Beni hatırlamak için namaz kıl": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ne zaman üzerinde namaz olduğunu hatırlarsan namazı kıl, ister vaktinde olsun, ister olmasın. Bu çoğunluğun görüşüdür. Enes de Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den: Kim bir namazı unutursa, onu hatırladığı zaman kılsın, onun bundan başka kefareti yoktur, dediğini ve sonra da "beni hatırlamak için namazı kıl" ayetini okuduğunu rivayet etmiştir.[13]

İkincisi: Beni onda hatırlaman için namazı kıl. Şöyle de denilmiştir: Bu kelam: "Dinle" sözüne atfedilmiştir, o zaman mana: Vahyolunanı dinle ve zikrimi dinle olur. İbn Mes'ud, Übey bin Ka'b ve İbn Semeyfa, iki lam ve şeddeli zal ile "ekimis salate lizzikra" okumuşlardır.

"Ekadü uhfiha": Kurraların çoğu elifin zammı ile okumuşlardır.

Sonra kelamın manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Onu neredeyse kendimden gizliyorum, bunu İbn Abbas, Said bin Cübeyr, Mücahit ve diğerleri demişlerdir. İbn Mes'ud, Übey bin Ka'b ve Muhammed bin Ali: Ekadü uhfiha min nefsi okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Mana şöyledir: Artık onu size nasıl açıklarım? Müberrid de şöyle demiştir: Bu, Arapların adetine göre söylenmiştir: Onlar bir şeyi çok sakladıkları zaman: Onu ken-

---

13 – Buhari, Mevakit, bab, 37; Müslim, Mesacid, hadis no, 309, 314, 315, 316; Tirmizi, Salat, bab, 16; Nesei, Mevakit, bab, 52, 53, 54; İbn Mace, Salat, bab, 10, 11, 26; İkamet, bab, 122; Malik, Muvatta, hadis no, 25; Ahmed, Müsned, 3/31, 44.

dimden de sakladım, derler, yani ondan kimseyi haberdar etmedim, demektir.

İkincisi: Kelam: "Ekadü" kavlinde tamam oldu, ondan sonra gizli bir şey vardır, takdiri de şöyledir: Ekadü ati biha (onu getirecek gibiyim). Yeni söz başı: Onu gizliyorum. Şair Dabi' el – Burcumi şöyle demiştir:

Niyet ettim, yapmadım, neredeyse, keşke ben
Osman'a bıraksaydım da helalleri ağlasalardı.

Neredeyse yapacaktım, demek istemiştir.

Üçüncüsü: "Ekadü"nün manası: İstiyorum, demektir. Şair şöyle demiştir:

İstedi, istedim, bu da hayırlı bir istektir;
Keşke geçen çocukluk zamanım geri gelse!

Şiirde geçen kadet ve kidtü, eradet ve eredtü (istedi ve istedim) manasınadır. Bu ikisini İbn Enbari zikretmiştir.

Eğer: "Bu kadar gizlemenin faydası nedir?" denilirse?"

Cevap şöyledir: O, uyarma ve korkutma içindir. Bir kimse düşmanın ne zaman saldıracağını bilmezse, daha uyanık olur. Said bin Cübeyr, Urve bin Zübeyr, Ebu Reca el – Utaridi ve Hamid bin Kays, elifin fethi ile "ahfiha" okumuşlardır. Zeccac da, manası: Neredeyse onu açıklayacağım, demiştir. Şair İmruulkays de şöyle demiştir:

Eğer siz hastalığı gizlerseniz, onu biz de açıklamayız,
Eğer savaş göndermek isterseniz biz de oturmayız.

Yani hastalığı açıklamayız, demek istemiştir. Ve Zeccac: Bu okuyuş mana için daha açıktır, demiştir, çünkü "ekadü uzhiruha"nın manası, onu gizledim, neredeyse açıklayacağım, demektir. "Herkes kazandığı şey ile cezalandırılsın": Yani yaptığı şey ile demektir. "Litücza", "innessaate atiyetün"e bağlıdır, mana da: Kıyamet gelecektir ki herkes cezasını çeksin, olur. "Namazı beni anmak için kıl"a bağlı olması da caizdir, o zaman da mana: Namazı kıl ki, herkes ettiğinin mükafatını görsün, olur.

"Öyleyse seni ondan çevirmesin": Yani ona iman etmekten, "ona inanmayan": Yani onun olacağına inanmayan, demektir. Peygambere hitap, bütün ümmetine hitaptır. "Keyfine uydu": Kendi arzusuna uyup aziz ve celil olan Allah'ın emrine muhalefet etti. "Feterda": Sonra helak olursun, demektir. Zeccac da şöyle demiştir: Rediye yerda: Helak olmaktır.

وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ
يَا مُوسَى ﴿١٧﴾ قَالَ هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّأُ عَلَيْهَا وَأَهُشُّ بِهَا عَلَى
غَنَمِي وَلِيَ فِيهَا مَآرِبُ أُخْرَى ﴿١٨﴾ قَالَ أَلْقِهَا يَا مُوسَى ﴿١٩﴾ فَأَلْقَاهَا
فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَى ﴿٢٠﴾ قَالَ خُذْهَا وَلَا تَخَفْ سَنُعِيدُهَا سِيرَتَهَا
الْأُولَى ﴿٢١﴾ وَاضْمُمْ يَدَكَ إِلَى جَنَاحِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ
سُوءٍ آيَةً أُخْرَى ﴿٢٢﴾ لِنُرِيَكَ مِنْ آيَاتِنَا الْكُبْرَى ﴿٢٣﴾

17 – "Ey Musa, o sağ elindeki nedir?"

18 – (Musa) dedi: "O, asamdır. Ona yaslanırım ve onunla koyunlarıma yaprak silkerim. Benim onda başka ihtiyaçlarım da var".

19 – Dedi: "Bırak onu, ey Musa!"

20 – Onu bıraktı; baktı ki o, koşan bir yılandır.

21 – Dedi: "Tut onu. Korkma. Biz onu ilk haline döndüreceğiz".

22 – Elini koynuna sok da bir kötülük (hastalık) olmadan başka bir mucize olarak bembeyaz çıksın".

23 – "Sana en büyük ayetlerimizden (birini) gösterelim diye".

"Vema tilke biyeminike": Zeccac: "Tilke (o)" mübhem isimdir, "elleti" yerindedir. Mana da şöyledir: Sağ elindeki o şey nedir?

"Etevekkeü aleyha": Tevekkü': Bir şeye yaslanmaktır, "Ve ehüşşü biha ala ğanemi": Ferra şöyle demiştir: Onunla kuru ağaca vururum ki yaprağı düşsün de koyunlarım otlasın. Zeccac da şöyle demiştir: O, neşelendirmek ve imkan vermek kökünden gelir. Mearib ise: İhtiyaçlar, demektir, tekili me'rübe ve me'rebe'dir. Kuteybe ile Verş, mearib'in hemzesini imale ile okumuşlardır (meeyrib).

Eğer: "Allah Teala'nın bildiği halde, "o sağ elindeki nedir?" diye sormasının faydası nedir?" denilirse, buna iki cevap verilir:

Birincisi: Bunun dışı istifham (anlamak istemek), akışı ise sorudur, muhatap ikrar ederek cevap versin istiyor. O zaman delili itiraf ettiği için inkar edemez. Mesela sen hitap ettiğin kimseye: "Bu nedir?" dersin, o da: Su, der. Sen onun içine biraz boya koyarsın, eğer o yine öyle derse, sen: "Sen onun su olduğunu itiraf etmedin mi?" dersin. O zaman delil karşısında diyecek bir şeyi kalmaz. Bu

Zeccac'ın görüşüdür. Buna göre fayda şöyle olur: Musa'ya onun değnek olduğunu itiraf ettirdi ki onu yılana çevirmedeki kudretini göstersin ve onu iyice anladıktan sonra onunla mucize meydana gelsin.

İkincisi: Allah Teala konuşurken Musa'nın kalbindeki heybet ve ürpertiyi görünce, onu yatıştırmak ve içindeki korkuyu hafifletmek istedi. Binaenaleyh bu söz ısındırmak için söylenmiştir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki nakletmiştir.

Eğer: Cevap verirken, "o asamdır" demesi yeterdi, "ona dayanırım" vs. demesinin faydası nedir? Bu, ancak faydalarını bilmeyen birine açıklanır?" denilirse, buna üç cevap verilir:

Birincisi: Musa, "o asamdır" diyerek cevap verdi, kendisine: "Onunla ne yaparsın?" denildi; o da ikinci soruya onlarla cevap verdi. Bunu İbn Abbas ile Vehb, demişlerdir.

İkincisi: Ona ayakkabılarını çıkartma gibi onu da atmayı emreder diye korkusundan onun faydalarını saydı ve ona olan ihtiyaçlarını açıkladı. Bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

Üçüncüsü: Onun yararlarını saydı ki onu taşımakla boş şeyle uğraşan biri durumuna düşmesin.

Eğer: "Neden birkaç faydasını saymakla yetindi, daha uzun açıklamadı?" denilirse, buna da üç cevap verilir:

Birincisi: O, asanın yararlarını saymak'a Allah'la konuşmayı terk etmek istemedi.

İkincisi: Allah onu bildiği için daha çok sayma ihtiyacı duymadı.

Üçüncüsü: O lazım olanla yetindi, fazlalıklara değinmedi.

Şöyle de denilmiştir: O (asa) gece ışık saçar, haşaratı kovar ve Musa'nın canı istediği zaman meyve verirdi. Onun cinsinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, mersin ağacındandı, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* O, teke dikeni cinsinden idi.

Eğer: Meareb cemidir, nasıl "uhra" dedi de, "uhar" demedi?" denilirse,

Cevap şöyledir: Mearib cemaat (çoğul) manasınadır, sanki Cemaatün minel hacati uhra, demiştir. Bunu da Zeccac söylemiştir.

"Onu bırak, ey Musa": Müfessirler şöyle demişlerdir: Onu terk etmesini emretti zannederek onu attı; bir ses işitti, baktı ki o, koca bir yılan, büyük bir kayanın yanından geçiyor, onu yutacak zannedip ondan kaçtı.

Konuşma gecesinde bu mucizeyi göstermenin faydası hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onu Fir'avn'in huzurunda attığı zaman korkmasın diye,

İkincisi: Sana verdiğim sadece bu değil; nasıl en büyüğünü yani yılanı sana musahhar ettimse daha aşağılarını da sana musahhar edip emrine vereceğim, demek istedi.

Sonra Allah Teala onu yılan haliyle tutmasını emretti, o da elini üzerine koydu, o da sopa haline döndü. "İşte "onu ilk haline döndüreceğiz" dediği budur, Ferra: Siyret, yol demiştir. Onu eskiden olduğu gibi sopaya çevirirsin, demek istiyor. Zeccac da şöyle demiştir: "Siyreteha" harfi cerin düşmesi ve fi'lin devreye girmesiyle mansuptur, mana: Senüidüha ila siretiha (onu eski haline çevireceğiz) demektir.

Eğer: "Asa tek idi, bir defa atılmıştı, ondan çeşitli şekillerle haber vermenin mülahazası nedir? Çünkü A'raf: 107'de. "feiza hiye sü'banün", burada da "hayyetün" demiş; başka bir yerde de "keenneha cânnun" *(Neml: 20)* demiştir. Cân: Küçük yılandır, sü'ban ise yılanların en büyüğüdür (ejderha)?" denilirse,

Cevap şöyledir: O, işin başında küçük yılan (cin) gibi idi, sonunda ise büyük yılan denilmiştir. Hayye ise küçüğe de büyüğe de erkeğe de dişiye de denir. Zeccac şöyle demiştir: İriliği ejderha gibiydi, kıvraklığı ve hareketi ise küçük yılan gibi çevik ve hafif idi.

"Vadmum yedeke ila cenahik": Ferra şöyle demiştir: Cenah pazının koltuğa doğru aşağı kısmıdır, demiştir (koyun).

Ebu Ubeyde de: Cenah, yan taraftır, demiş ve şu beyiti delil getirmiştir:

Onu göğsüme ve yanıma (böğrüme) basıyorum.

"Bir kötülük olmadan bembeyaz çıksın": Yani abraş hastalığı olmadan demektir. "Başka bir mucize": Yani asadan başka senin doğruluğunu gösteren başka bir ayet olarak. Zeccac da şöyle demiştir: "Ayeten" şu mana ile nasb edilmiştir: Ateynake ayeten, ev nü'tiyke ayeten (sana bir ayet verdik veya bir ayet vereceğiz).

"Sana en büyük ayetlerimizden birini gösterelim diye (linüreyeke min ayatinel kübra)":

Eğer: "Niçin "elküber" demedi, denilirse? Buna üç cevap verilmiştir:

Birincisi: O, "mearibe uhra" kavli gibidir, onu da şerh etmiş bulu-

nuyoruz. Bu da Ferra'nın görüşüdür.

İkincisi: Onda gizli kelimeler vardır, takdiri şöyledir: Linüriyeke min ayatine elayetel kübra. Ebu Ubeyde de: Bunda takdim ve tehir vardır, takdiri: Lüniriyeke elkübra min ayatine demiştir (manaları aynıdır).

Üçüncüsü: Bu, ayet başları (seci) uysun diye böyle yapılmıştır. Bu iki görüşü Salebi nakletmiştir.

اِذْهَبْ اِلٰى
فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰى ﴿٢٤﴾ قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي ﴿٢٥﴾ وَيَسِّرْ لِي
اَمْرِي ﴿٢٦﴾ وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي ﴿٢٧﴾ يَفْقَهُوا قَوْلِي ﴿٢٨﴾ وَاجْعَلْ لِي
وَزِيرًا مِنْ اَهْلِي ﴿٢٩﴾ هٰرُونَ اَخِي ﴿٣٠﴾ اُشْدُدْ بِهِ اَزْرِي ﴿٣١﴾
وَاَشْرِكْهُ فِي اَمْرِي ﴿٣٢﴾ كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيرًا ﴿٣٣﴾ وَنَذْكُرَكَ
كَثِيرًا ﴿٣٤﴾ اِنَّكَ كُنْتَ بِنَا بَصِيرًا ﴿٣٥﴾

24 – Fir'avn'e git; çünkü o, azgınlaştı".

25 – (Musa) dedi: "Rabbim, bana göğsümü aç".

26 – İşimi bana kolaylaştır".

27 – "Dilimden düğümü çöz".

28 – "Sözü anlasınlar".

29 – Bana ailemden bir vezir ver".

30 – "Kardeşim Harun'u".

31 – "Onunla belimi berkit".

32 – "Onu işime ortak et".

33 – "Seni çokça tesbih edelim".

34 – "Seni çokça zikredelim".

35 – "Şüphe yok sen bizi gören idin".

"Çünkü o azgınlaştı": Yani isyanda haddini aştı, demektir.

"Bana göğsümü aç": Müfessirler şöyle demişlerdir: Fir'avn ve askerlerine karşı koyma göreviyle Musa'nın göğsü daraldı; Fir'avn ve askerlerinden korkmaması için kalbini hakka karşı genişletmesini

istedi. "İşimi bana kolaylaştır" kavlinin manası: Görevlendirildiğim şeye karşı bana kolaylık ver, demektir. "Dilimden düğümü çöz": İbn Kuteybe: Dilinde tutukluk vardı, demiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Bir gün Fir'avn, Musa çocukken onu kucağına almıştı; o da eliyle Fir'avn'in sakalını çekmişti. O da onu öldürmek istemişti. Karısı Asiye: Onun aklı ermez, bunu sana göstereyim, dedi. Önüne iki kor ile iki inci koy, eğer korlardan uzaklaşırsa, bil ki aklı yetiyordur, dedi. Musa da koru alıp ağzına attı; dili yandığı için onda bir kekemelik oluştu. İşte Allah'tan sözünü anlamaları için bunu çözmesini istedi.

Vezir kelimesine gelince: İbn Kuteybe şöyle demiştir: Aslı vizarettir ki vizrden gelir, o da yüktür. Sanki vezir hükümdarın yükünü taşımaktadır. Zeccac da şöyle demiştir: O, vezer kökünden gelir, vezer de: Helaktan korunmak için sığınılan dağdır. Halifenin veziri de öyledir, manası da: İşlerinde dayanacak ve görüşüne başvuracak kimse demektir. "Harune" lafzı iki açıdan mansup olmuştur: *Birincisi:* "İcal" emir fi'linin iki mef'ul almasıdır, o zaman mana şöyle olur: Kardeşim Harun'u bana vezir yap. O zaman "veziren"i ikinci mef'ul olarak nasbeder. "Harun"un "veziren"den bedel olması da caizdir ki, o zaman da mana şöyle olur: Bana ailemden bir vezir ver, dedi, sonra da Harun'u vezirden bedel yaptı. Birincisi daha iyidir. Maverdi şöyle demiştir: Allah Teala'dan bir vezir istemesi şunun içindir, çünkü o, sadece vezirlikle yetinmeyip peygamberlikte ona ortak olmasını istedi. Eğer öyle olmasa idi, istemeden vezir olması caiz idi. İbn Kesir, ye'nin fethi ile "ahiye" okumuştur.

"Onunla belimi berkit": Ferra şöyle demiştir: Bu, Musa'dan duadır, mana şöyledir: Ya Rabbi, onunla belimi berkit ve onu işime ortak et. İbn Amir, meftuh hemze-i kat' ile "eşdid" ve elifin zammesiyle de "üşrikhü" okumuştur. Aynı şekilde iki elifle başlar. Ebu Ali de şöyle demiştir: Bu kıraat, şart ve ceza üzeredir. Doğrusu haber değil dua olmasıdır. Çünkü öncesi duadır. Bir de peygamberlikte ortaklık ancak aziz ve celil olan Allah'ın dilemesiyle olur. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Ezr: Bel, arkadır, azertü fülanen alel emri denir ki: Onu kuvvetlendirdim, ona arka oldum, demektir.

"Onu işime ortak et": Yani benimle beraber peygamberlikte, demektir. "Ta ki seni tesbih edelim": Yani senin için namaz kılalım, "ve seni zikredelim": Dillerimizle, bize verdiğin nimetler için. "Şüphesiz sen bizi gören idin": Yani bu nimetleri bize tahsis ettiğinde bizi biliyordun, demektir.

قَالَ قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ
يَا مُوسَى ﴿٣٦﴾ وَلَقَدْ مَنَنَّا عَلَيْكَ مَرَّةً أُخْرَى ﴿٣٧﴾
إِذْ أَوْحَيْنَا إِلَى أُمِّكَ مَا يُوحَى ﴿٣٨﴾ أَنِ اقْذِفِيهِ فِي التَّابُوتِ فَاقْذِفِيهِ
فِي الْيَمِّ فَلْيُلْقِهِ الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لِي وَعَدُوٌّ لَهُ
وَأَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِنِّي وَلِتُصْنَعَ عَلَى عَيْنِي ﴿٣٩﴾ إِذْ تَمْشِي
أُخْتُكَ فَتَقُولُ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى مَنْ يَكْفُلُهُ فَرَجَعْنَاكَ إِلَى أُمِّكَ
كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَقَتَلْتَ نَفْسًا فَنَجَّيْنَاكَ مِنَ الْغَمِّ
وَفَتَنَّاكَ فُتُونًا فَلَبِثْتَ سِنِينَ فِي أَهْلِ مَدْيَنَ ثُمَّ جِئْتَ عَلَى قَدَرٍ
يَا مُوسَى ﴿٤٠﴾ وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي ﴿٤١﴾ اذْهَبْ أَنْتَ وَأَخُوكَ بِآيَاتِي
وَلَا تَنِيَا فِي ذِكْرِي ﴿٤٢﴾

36 – Dedi: "Ey Musa, gerçekten isteğin sana verilmiştir".

37 – "Andolsun ki sana başka bir defa daha lütfetmiştik".

38 – "Hani, annene vahyolunanı vahyetmiştik".

39 – "Onu tabuta koy; onu denize at; deniz de onu sahile atsın da onu benim de düşmanım, onun da düşmanı alsın. Sana benden bir sevgi bıraktım ve gözümün önünde yapılasın (büyütülesin) diye.

40 – "Hani, kız kardeşin yürüyor: "Ona kefil olacak birini size göstereyim mi?" diyordu. Seni annene döndürdük ki gözü aydın olsun ve üzülmesin. Sen bir adam / nefis öldürmüştün. Biz de seni sıkıntıdan kurtarmış ve bir deneme ile denemiştik. Medyen halkı arasında yıllarca kalmıştın. Sonra bir takdir üzerine gelmiştin, ey Musa".

41 – "Seni kendim için yaptım".

42 – "Sen ve kardeşin mucizemle gidin, zikrimde gevşeklik etmeyin".

"Kad utiyte sü'leke (isteğin sana verilmiştir)": İbn Kuteybe: Matlubun sana verilmiştir, demiştir. O (su'l) "fu'l" veznindedir, seel-tüden gelir: Yani sana istediğini verdim, demektir.

"Sana lütfetmiştik": Sana nimet vermiştik, "başka bir defa": Yani bundan önce demektir. Sonra ne zaman olduğunu "hani, annene vahyolunanı vahyetmiştik" kavli ile açıkladı: Yani ona seni kurtaracak şeyi ilham etmiştik, demektir. Sonra da bunu "onu tabuta koy (enikzifihi)" sözü ile tefsir etti. Kazf: Bir şeyi atmaktır.

Eğer: "Vahyolunanı" sözünün ne faydası var? Zaten bilinmişti?" denilirse, İbn Enbari buna iki cevap vermiştir:

Birincisi: Mana şöyledir: Ona vahyolunması caiz olan şeyi vahyettik, demektir; çünkü her şey vahyolunmaya uygun değildir. Zira o, peygamber değildir. Böylece ona ilham edilmiştir.

İkincisi: "Mayuha" kavli tekit içindir, tıpkı "feğaşşaha ma ğaşşa" *(Necm: 53)* kavili gibi.

"Onu deniz sahile atsın": İbn Enbari şöyle demiştir: Bunun zahiri emir, manası ise haberdir, tevili de: Deniz onu atar, demektir. Denizin Allah'ın ona verdiği bir kabiliyetle memur olup işitmesi ve düşünmesi de caizdir, nitekim taşa ve ağaca aynısını yapmıştır. Sahil ise: Deniz kıyısıdır. "Onu benim de düşmanım, onun da düşmanı alsın": Yani Fir'avn, demektir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Annesi bir sandık aldı, içini atılmış pamukla doldurdu, Musa'yı da içine koydu; yarıklarını da ziftle sıvadı, sonra onu Nil'e attı. Ondan da Fir'avn'in sarayına büyük bir kanal ayrılırdı. O, havuzun başında hanımı Asiye ile otururken birden sandığı gördü; köle ve cariyelere onu almalarını emretti. Onu açınca onda çok güzel bir erkek çocuğu gördüler. Fir'avn onu görür görmez sevdi. İşte "sana kendimden bir sevgi verdim" sözü budur. Ebu Ubeyde de: "Elkaytü aleyke" sözünün manası: Sana kendimden bir sevgi verdim, demiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Allah onu sevdi ve halkına da sevdirdi; onunla mü'min veya kafir, kim karşılaşırsa onu severdi. Katade de şöyle demiştir: Gözünde bir güzellik vardı; onu kim görürse severdi.

"Velitusnaa ala aynı": Ebu Cafer lamın ve aynın sükunu ve idgam ile "veltusna" okumuştur. Katade de: Sevgim ve irademle beslenmen için, demiştir. Ebu Ubeyde de: İsteğim ve sevgim üzerine, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Bu, Arapların şu sözüne benzer: Guziye fülanün ala ayni (sevgim üzerine büyüdü). Başkası da: Gözümün önünde büyütülmen ve beslenmen için, demiştir. Sanaar recülü cariyetehu, denir ki: Cariyesini büyüttü; sanaar recülü feresehu denir ki: Atının yemini ve suyunu düzenli verdi, demektir. Gözümün önünde yetiştirilmen için sözünün manası: Kız kardeşinin yürüyüp sana gelmesini ve "size onu emzirecek birini göstereyim mi, demesini takdir

ettik, demektir. Çünkü bu onun aziz ve celil olan Allah'ın iradesine göre yetiştirilmesine sebep idi. Kız kardeşine gelince: Mukatil: Onun adı, Meryem'dir, demiştir. Ferra da şöyle demiştir: Neden sadece onun yürümesinden bahsedildi de: Yürüdü, Fir'avn hanedanının yanına girdi ve onlara sütanne gösterdi, demedi? Zira Araplar, mana bilindiği zaman az olsun çok olsun kelimeleri atarlar, mesela: "Ene ünebbiüküm feersilun (size onun tabirini haber vereceğim; beni gönderin) kavlinde olduğu gibi *(Yusuf: 45)*. Gönderildi, o da Yusuf'un yanına girdi, demedi.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Kız kardeşinin yürümesinin sebebi şudur: Annesi ona: Musa'yı izle, dedi. O da Musa'yı suda takip etti. Onu Fir'avn ailesi alınca, hiçbir kadının memesini kabul etmedi. Kız kardeşi onlara: "Size bir anne göstereyim mi?" dedi, yani onu emzirecek ve onu bağrına basacak birini, demektir. Ona: "O kadın kim?" dediler, o da: Annem, dedi. "Onun sütü var mı?" dediler, o da: kardeşim Harun'u emziriyor, dedi. Harun, Musa'dan üç yaş büyüktü. Onu gönderdiler, o da anneyi getirdi, çocuk da onu kabul etti. İşte "seni annene tekrar gönderdik" sözünün manası budur. "Gözü aydın olsun diye": Seninle ve seni görmekle. "Sen bir cana kıydın": Yani yumrukla vurup öldürdüğü Kıptı kastediliyor. O da az sonra gelecektir, inşaallah. "Seni kederden kurtardık": Ona karşılık öldürülme korkusu ile kederli idi. Allah onu Medyen'e kaçmakla kurtardı. "Seni deneme ile denemiştik": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Seni denedikçe denedik, bunu da Ali bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Seni kurtardık da kurtardık, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit de böyle demiştir.

Üçüncüsü: Seni sıkıntıya müptela kıldık da kıldı, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Katade de böyle demiştir.

Ferra da: Seni maktulün sıkıntısından kurtarmakla kurtardık, demiştir. Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Fütun; Onun sıkıntı üstüne sıkıntıya düşüp Allah Teala'nın onu onlardan kurtarmasıdır: Onların ilki, annesinin ona Fir'avn'in çocukları boğazladığı sene hamile kalmasıdır. Sonra denize atılmasıdır, sonra annesinden başka kadınların memesini kabul etmemesidir, sonra Fir'avn'in sakalını çekmesiyle ölüm tehlikesi atlatmasıdır, sonra incinin yerine koru ağzına atmasıdır, sonra Kıbtı'yı öldürmesidir, sonra da korkarak Medyen'e kaçmasıdır. İbn Abbas, bu kıssaları Said bin Cübeyr'e anlatır ve her üçünün başında: İşte, ey İbn Cübeyr,

onun meftun olduğu belalar bunlardır, derdi. Buna göre "fetennake": Seni o fitnelerden kurtardık, tıpkı altının ateşte eritilip de kirden kurtulması gibi, demek olur. Fütun: Mastardır.

"Yıllarca kalmıştın": Kelamın takdiri şöyledir: Sen Medyen halkına kaçtın. Medyen de Şuayb aleyhisselam'ın memleketidir. Mısır'a sekiz merhale uzaklıktadır. Musa oraya kaçmıştı. Medyen'in: Bir adam adı olduğu da söylenmiştir. Bu da A'raf: 86'da geçmiştir.

Orada ne kadar kaldığı hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: On yıl, bunu da İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: Yirmi sekiz yıl; on'u karısının mehri idi, on sekiz sene de kaldı, nihayet çocuğu oldu. Bunu da Vehb, demiştir.

"Sonra bir takdir üzerine geldin, ey Musa": Yani seni yaratmadan önce tespit ettiğim kader neticesinde geldin. Bu da kırkıncı yılın başında olmuştu. O da peygamberlere vahiy geldiği vakittir. Bu da çoğunluğun görüşüdür. Ferra da: "Ala kaderin": Allah'ın konuşmadan irade ettiği şey üzerine, demiştir.

"Seni kendim için yapmıştım": Yani seçtim ve seni gözdem yaptım, demektir. Istına: İş edinmektir, o da bir insana yaptığın hayırdır. İbn Abbas şöyle demiştir: Seni mesajım ve vahyim için seçtim. "Sen ve kardeşin mucizelerimle gidin. Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar asa ve el mucizesidir, bazen tesniye (ikil) çoğul lafzı ile ifade edilir.

İkincisi: Asa, el ve Fir'avn ve kavminin bilmekte oldukları dilinin çözülmesidir, Bu ikisini İbn Enbari zikretmiştir.

Üçüncüsü: Dokuz mucizedir. En doğrusu birincisidir.

"Gevşemeyin (vela teniya)": İbn Kuteybe: Zayıflamayın ve durgunlaşmayın, demiştir. Veniye yeniyel emrü (iş gevşedi) demektir. Bunda: Veniye yevna gibi başka bir lügat de vardır.

Burada zikirden murat edilen şey hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Fir'avn'e iletilen mesajdır. *İkincisi:* O; farzları yerine getirmek, tesbih ve tehlil etmektir.

اِذْهَبَا اِلٰى فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰىۚ ﴿٤٣﴾ فَقُولَا لَهُ
قَوْلًا لَيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ اَوْ يَخْشٰى ﴿٤٤﴾ قَالَا رَبَّنَا اِنَّنَا نَخَافُ
اَنْ يَفْرُطَ عَلَيْنَا اَوْ اَنْ يَطْغٰى ﴿٤٥﴾ قَالَ لَا تَخَافَا اِنَّنِي مَعَكُمَا اَسْمَعُ

وَاَرٰى ﴿٤٦﴾ فَأْتِيَاهُ فَقُولَٓا اِنَّا رَسُولَا رَبِّكَ فَاَرْسِلْ مَعَنَا بَنٖٓي
اِسْرَٓائٖيلَ وَلَا تُعَذِّبْهُمْ قَدْ جِئْنَاكَ بِاٰيَةٍ مِنْ رَبِّكَ وَالسَّلَامُ
عَلٰى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰى ﴿٤٧﴾ اِنَّا قَدْ اُوحِيَ اِلَيْنَٓا اَنَّ الْعَذَابَ عَلٰى مَنْ كَذَّبَ
وَتَوَلّٰى ﴿٤٨﴾

43 – İkiniz de Fir'avn'e gidin; çünkü o, azdı".

44 – "Ona yumuşak söz söyleyin, belki öğüt alır yahut korkar".

45 – İkisi dediler: "Ey Rabbimiz, onun bize hemen kötü bir şey yapmasından yahut taşkınlık etmesinden korkuyoruz".

46 – Dedi: "Korkmayın; şüphesiz ben sizinleyim, işitir ve görürüm".

47 – "Hemen ona gidin; ona: "Biz Rabbinin sana elçileriyiz; İsrail oğullarını bizimle gönder, onlara işkence etme. Sana Rabbinden bir mucize getirdik. Doğruya uyana selam olsun" deyin.

48 – "Gerçekten bize vahyolundu ki, şüphesiz azap, yalanlayan ve sırt çevirenin üzerinedir".

"İkiniz de Fir'avn'e gidin":Gitme emrinin tekrar edilmesindeki fayda, tekit etmektir. Biz de "o azdı" kavlini Taha: 24'te tefsir etmiş bulunuyoruz.

"Fekula lehu kavlen leyyinen": Ebu İmran el–Cevni ile Asım el–Cahderi, yenin sükunu ile "leynen" okumuşlardır ki: Hoş ve nazik demektir.

Müfessirlerin de bunda beş görüşleri vardır:

Birincisi: Ona: Lailahe illallahu vahdehu laşerike leh, deyiniz. Bunu da Halid bin Ma'dan, Muaz'dan, Dahhak da İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, arınmak ister misin? Seni Rabbine hidayet edeyim de korkarsın" *(Nazia: 18, 19)* kavlidir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Mukatil de böyle demiştir.

Üçüncüsü: Ona künyesi ile hitap edin, bunu da İkrime, İbn Abbas'tan demiş, Süddi de böyle demiştir. Fir'avn'in ismine gelince, bunu da Bakara: 49'da zikretmiştik. Künyesinde ise dört görüş vardır: *Birincisi:* Ebu Murre'dir, bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Ebu Mus'ab'tır, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki zikretmiştir. *Üçüncüsü:* Ebu'l – Abbas'tır. *Dördüncüsü:* Ebu'l – Velid'dir. Bu ikisini Salebi nakletmiştir.

Dördüncüsü: Ona: Şüphesiz senin bir Rabbin vardır, şüphesiz senin için bir gelecek (ahiret) vardır, önünde cennet ve cehennem vardır, deyin. Bunu da Hasen, demiştir.

Beşincisi: Yumuşak söz şudur: Musa ona gelip: Benim getirdiklerime iman eder ve alemlerin Rabbine ibadet edersen, bir daha ihtiyarlamamak üzere genç kalırsın, ölünceye kadar da mülkün elinden alınmaz. Öldüğün zaman da cennete girersin, dedi. Bu da hoşuna gitti. Veziri Haman gelince, ona Musa'nın dediklerini anlattı, o da: "Ben senin ileri görüşlü biri olduğunu bilirdim; sen tanrısın, kul olmak mı istiyorsun?" dedi ve onu düşüncesinden döndürdü. Bunu da Süddi, demiştir. Anlatıldığına göre Yahya bin Muaz bu ayeti okumuş ve: "İlahi, ben Allah'ım diyene yumuşaklığın bu ise, sen Allah'sın diyene nasıldır?" demiştir.

"Leallehu yetezekkerü ev yahşa": Zeccac şöyle demiştir: "Lealle lügatte rica ve umuttur. Leali esıru ila hayrin (inşallah, sonum hayır olur) dersin. Allah da kullarına anladıkları şeyle hitap etti. Mana da Sibeveyh'e göre şöyledir: Rica ve umutla gidin, ileride olacak şeyi Allah bilir. Allah onun düşünmeyeceğini ve korkmayacağını bilmişti, ancak aleyhine delil, ayet ve kanıtla sabit olur. Peygamber ancak gönderilir, onlar gaybi bilmezler, dediklerinin kabul olunup olunmayacağını bilmezler. Kabul olunmasını ümit ederler. "Lealle"nin manası da onların içlerinde tasavvur edilir, o tasavvura göre de delil ileri sürülür. İbn Enbari şöyle demiştir: Bu hususta İbn Enbari'nin görüşü: Düşünmesi için, şeklindedir. Halid bin Madan da, Muaz'dan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah'a yemin ederim ki, bu ayetten dolayı Fir'avn dünyadan çıkmadan önce düşünecek veya korkacaktı. Ancak boğulacağı zaman düşünüp korktu. Ka'b de şöyle demiştir: Allah'a yemin ederim ki, Tevrat'ta şöyle yazılıdır: Ona yumuşak konuşun, ben ise onun kalbini katılaştıracağım, o da iman etmeyecektir. Müfessirler şöyle demişlerdir: O gün Harun Mısır'da kayıptı, Allah Teala Harun'a Musa ile buluşmasını vahyetti; o da bir merhalelik yolda onunla karşılaştı. Musa ona: Allah Teala bana Fir'avn'e gitmemi emretti; ben de O'ndan seni yanıma katmasını istedim, dedi. Buna göre buluştukları zaman, biz korkarız, demiş olmaları muhtemeldir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Bunu söyleyenin tek başına Musa olması da caizdir. Araplar tesniyeyi tekil yerinde kullanır. Mesela: Ya Zeydü kuma (ey Zeyd, kalkınız), ya haresiy idrıba unukahu (ey koruma, boynunu vurun) dersin.

"En yefruta aleyna": Abdullah bin Amr, İbn Semeyfa, İbn Yamir ve Ebu'l – Aliye, yenin ref'i ve ranın kesri ile "en yufrita" okumuşlardır.

İkrime ile İbrahim Nahai de yenin ve ranın fethi le "en yeftata" okumuşlardır. Ebu Reca el Utaridi ile İbn Muhaysın da, yenin ref'i ve ranın fethi ile "yufrata" okumuşlardır. Zeccac da mana: Bize hemen ceza vermesinden korkarız, demiştir. Farata minhu emrün denir ki: Ansızın bir şey yaptı, demektir. Afrata fişşey de: Aşırı gitmektir. Farrata fişşey ise: Kusur işlemektir. Hepsinin manası da: Bir şeyi öne sürmektir; çünkü farat lügatte: Öne geçen (öncü) demektir. Aleyhissalat vesselam Efendimizin: Ene faratüküm alel havz, hadisi de bundandır ki: Ben havz-ı kevsere gitmek için öncünüzüm, demektir.[14]

"Yahut taşkınlık etmesinden": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Diretmesinden, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Bize kötülük etmede haddi aşmasından. İbn Zeyd de şöyle demiştir: Daha senin kelamını ve emrini ona tebliğ etmeden bize saldırmasından.

"Şüphesiz ben sizinleyim": Yani yardımım ve desteğimle, demektir. "İşitirim" sözlerinizi, "görürüm" yaptıklarınızı. Kelbi de şöyle demiştir: Size verdiği cevabı duyarım ve size yaptığı şeyi görürüm.

"İsrail oğullarını bizimle gönder": Yani onları serbest bırak. "Onlara işkence etme". Fir'avn onları zor işlerde çalıştırırdı. "Sana Rabbinden bir mucize getirdik": İbn Abbas: O, asa'dır, demiştir. Mukatil de: Bir yerde elini gösterdi, bir yerde de asayı gösterdi, demiştir.

"Doğru yola uyana selam olsun": Mukatil: Allah'a iman edene, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Bu, bildiğimiz selam değildir; manası şöyledir: Şüphesiz kim doğru yola giderse, Allah'ın azap ve gazabından selamette olur. Yoksa bu, karşılaşma ve hitap etme değildir.

"Yalanlayan kimseye": Yani getirdiğimiz şeye inanmayıp ondan yüz çevirene demektir.

قَالَ فَمَنْ رَبُّكُمَا يَا مُوسٰى ﴿٤٩﴾ قَالَ رَبُّنَا الَّذٖٓي اَعْطٰى
كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدٰى ﴿٥٠﴾ قَالَ فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْاُولٰى ﴿٥١﴾
قَالَ عِلْمُهَا عِنْدَ رَبّٖي فٖي كِتَابٍۚ لَا يَضِلُّ رَبّٖي وَلَا يَنْسٰى ﴿٥٢﴾
اَلَّذٖي جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ مَهْدًا وَسَلَكَ لَكُمْ فٖيهَا سُبُلًا وَاَنْزَلَ

14 – Buhari, Rikak, bab, 53; Fiten, bab, 1; Müslim, Taharet, hadis no, 39; İmare, hadis no, 10; Fedail, hadis no, 25, 26, 32, 44, 45; İbn Mace, Fiten, bab, 5; Zühd, bab, 36; Menasik, bab, 76; Nesei, Taharet, bab, 109; Malik, Taharet, hadis no, 28; Ahmed, Müsned, 1/257, 384, 402, 406, 407, 425, 439, 453, 455.

مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْ نَبَاتٍ شَتَّى ﴿٥٣﴾
كُلُوا وَارْعَوْا أَنْعَامَكُمْ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِأُولِي النُّهَىٰ ﴿٥٤﴾
مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَىٰ ﴿٥٥﴾

49 – (Fir'avn) dedi: "Sizin Rabbiniz kim, ey Musa?"

50 – Dedi: "Rabbimiz O'dur ki her şeye yaratılışını verdi, sonra da yol gösterdi".

51 – Dedi: "İlk nesillerin hali nedir?"

52 – Dedi: "Onların ilmi Rabbimin yanında bir kitaptadır. Rabbim şaşmaz da unutmazda".

53 – "O ki, yeri size bir beşik kıldı. Size orada yollar açtı. Gökten su indirdi. Onunla çeşitli bitkilerden çiftler çıkardı".

54 – Yiyin ve hayvanlarınızı otlatın. Şüphesiz bunda akıl sahipleri için ibretler vardır.

55 – Sizi ondan yarattık. Ona döndüreceğiz ve sizi başka bir defa ondan çıkaracağız.

"Dedi: Rabbiniz kim?": Kelamda söylenmeyen kısım vardır, takdiri şöyledir: Ona geldiler, mesajı ilettiler. Zeccac şöyle demiştir: Neden: Feeteyahu demedi? Zira sözde ona delalet eden (yerini tutan) vardır. Çünkü "Rabbiniz kim?" sözü, ona geldiklerini ve ona dediklerini bildirir.

"Her şeye yaratılışını verdi": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Her şeye suretini verdi; her cins canlıyı ötekinden farklı yarattı. İnsanoğlunu hayvanlar gibi yaratmadı, deveyi at gibi yaratmadı. Bu manayı Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit ile Said bin Cübeyr de böyle demişlerdir.

İkincisi: Her erkeğe eşini verdi, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Süddi de böyle demiştir. O zaman mana: Her hayvana kendi şeklinde eş verdi, demek olur.

Üçüncüsü: Her şeye onu ıslah edecek şey verdi, bunu da Katade, demiştir.

"Sonra yol gösterdi": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Erkeğin dişiye nasıl geleceğini gösterdi, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; İbn Cübeyr de böyle demiştir.

İkincisi: Evleneceğini, yiyeceğini ve barınağını gösterdi, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Her şeye geçim yolunu gösterdi, bunu da Mücahit, demiştir. Ömer bin Hattab, İbn Abbas, A'meş, İbn Semeyfa ve Nusayr da Kisai'den rivayet ederek, lamın fethasıyla "a'ta külle şey'in halakahu" (yarattığı her şeye verdi) şeklinde okumuşlardır.

Eğer: "Bundan Fir'avn'e karşı nasıl delil ileri sürüldü?" denilirse,

Cevap şöyledir: Böylece mahlukun varlığı ve hidayeti sabit olunca, mutlaka onu yaratan ve ona yol gösteren biri olacaktır.

"İlk nesillerin hali nedir?": İlk nesillerin nesinden sorduğu hususunda da üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Onların haber ve hikayelerini sordu, bu hususta Musa'nın bilgisi yoktu. Çünkü Tevrat Fir'avn'in ölümünden sonra indirildi. O da: "Onların ilmi Rabbimin yanındadır" dedi. Bu da Mukatil'in görüşüdür. Başkası da şöyle demiştir: Ben elçiyim, milletlerin haberleri ise gaibtir, benim de gaibten bilgim yoktur.

İkincisi: Fir'avn'in onlardan sormasındaki maksadı şu idi: Neden putlara tapıldı? Eğer senin dediğin doğru ise neden Allah'a ibadet edilmedi?

Üçüncüsü: Maksadı şudur: Neden onlar diriltilip de hesaba çekilmiyor ve cezalarını görmüyorlar? Musa da şöyle dedi: Onların ilmi, yani amellerinin ilmi Allah'ın yanındadır. "İlmüha"daki zamirin kıyamete raci olduğu da söylenmiştir, çünkü ona milletlerin dirilmesinden sormuş, o da böyle cevap vermişti.

"Bir kitapta": Levh-i Mahfuz'u kastetmiştir.

"La yedıllü rabbi ve la yensa": Abdullah bin Amr, Asım el – Cahderi, Katade ve İbn Muhaysın, yenin zammı ve dadın kesri ile, "la yudıllü" okumuşlar, yani zayi etmez, demişlerdir. Ebu'l – Mütevekki ile İbn Semeyfa da, yenin zammı ve dadın fethi ile "layudallü" okumuşlardır. Bu ayette amellere karşılık verilmesi tekit edilmiştir, mana da şöyledir: Rabbim şaşırmaz ve onların yaptıklarını unutmaz; sonunda onlara amellerinin karşılığını verir. Şöyle de denilmiştir: Onu bir kitaba geçirmedi, zira O, şaşırmaz da unutmaz da.

"Ellezi ceaa lekümül arda mihaden": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir "mihaden" okumuşlardır. Asım, Hamze ve Kisai de, elifsiz olarak "mehden" okumuşlardır. Mihad: Yatak, mehd de: yerdir. "Size açtı": Yani gitmeniz için yerde yollar açtı, demektir. "Gökten su indirdi": Yani yağmur indirdi. Burada Musa'nın verdiği haberler bitti. Sonra Allah

Teala kendini anlatıp şöyle dedi: "Biz onunla çıkardık": Yani su ile demektir. "Çeşitli bitkilerden çiftler": Yani renk ve tatları değişik sınıflar. Onların her sınıfı bir çifttir. "Şetta": Bunun kendi lafzından tekili yoktur. "Yiyin": Yani sizin için çıkardığımız meyvelerden, "ver'av en'ameküm (hayvanlarınızı otlatın)": Raal maşiyete denir ki: Hayvanları meraya salmaktır. Bu emrin manası, nimetleri hatırlatmaktır. "Şüphesiz bunda ibretler vardır": Yani renk ve tatların değişik olmasında demektir. "Liülin üha (akıl sahipleri için)": Ferra akıl sahipleri için demiştir. Bir adam için: İnnehu lezu nühyetin denir ki: Akıllı adamdır, demektir. Zeccac da şöyle demiştir: Nüha'nın tekili: Nühye'dir. Fülanün zu nühyetin denilir ki: Akıllıdır, o sayede çirkin şeylerden uzak durur ve güzellikleri yapar, demektir. Bazı dilciler de: Zünnühye: Görüşüne ve aklına başvurulan kimsedir, demişlerdir ki, bu da güzeldir.

"Sizi ondan yarattık": Yani "yeri sizin için beşik yaptı" kavlindeki yerden demektir. "Sizi yarattık" kavlindeki işaret Adem'edir, bütün beşeriyet ondan gelmedir. "Sizi ona döndüreceğiz" ölümden sonra, ondan bir defa daha çıkaracağız" dirildikten sonra. Yani ilk önce Adem'i yaratırken ondan çıkardığımız gibi demektir.

وَلَقَدْ اَرَيْنَاهُ اٰيَاتِنَا كُلَّهَا فَكَذَّبَ وَاَبٰى ﴿٥٦﴾ قَالَ اَجِئْتَنَا
لِتُخْرِجَنَا مِنْ اَرْضِنَا بِسِحْرِكَ يَا مُوسٰى ﴿٥٧﴾ فَلَنَأْتِيَنَّكَ بِسِحْرٍ
مِثْلِهِ فَاجْعَلْ بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ مَوْعِدًا لَا نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَلَا اَنْتَ
مَكَانًا سُوًى ﴿٥٨﴾ قَالَ مَوْعِدُكُمْ يَوْمُ الزِّينَةِ وَاَنْ يُحْشَرَ النَّاسُ
ضُحًى ﴿٥٩﴾ فَتَوَلّٰى فِرْعَوْنُ فَجَمَعَ كَيْدَهُ ثُمَّ اَتٰى ﴿٦٠﴾ قَالَ لَهُمْ مُوسٰى
وَيْلَكُمْ لَا تَفْتَرُوا عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا فَيُسْحِتَكُمْ بِعَذَابٍ وَقَدْ
خَابَ مَنِ افْتَرٰى ﴿٦١﴾ فَتَنَازَعُوا اَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ وَاَسَرُّوا
النَّجْوٰى ﴿٦٢﴾ قَالُوا اِنْ هٰذَانِ لَسَاحِرَانِ يُرِيدَانِ اَنْ يُخْرِجَاكُمْ
مِنْ اَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثْلٰى ﴿٦٣﴾
فَاَجْمِعُوا كَيْدَكُمْ ثُمَّ ائْتُوا صَفًّا وَقَدْ اَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنِ اسْتَعْلٰى ﴿٦٤﴾

56 – Andolsun, biz ona bütün ayetlerimizi gösterdik; o ise yalanladı ve reddetti.

57 – (Fir'avn) dedi: "Bizi sihrinle yerimizden çıkarman için mi geldin, ey Musa?!"

58 – Biz de sana mutlaka aynı sihri getireceğiz. Bizim aramızla senin aranda bizim de senin de şaşırmayacağımız orta bir yerde belli bir vakit kıl / tesbit et".

59 – (Musa) dedi: "Sizin belli vaktiniz süs (bayram) günü ve insanların kuşluk vaktinde toplanmasıdır".

60 – Fir'avn dönüp tuzağını topladı, sonra da geldi.

61 – Musa onlara: "Yazıklar olsun size, Allah'a yalan iftira etmeyin; sonra sizi bir azapla helak eder. İftira eden gerçekten ziyan etmiştir.

62 – (Sihirbazlar) işlerini kendi aralarında tartıştılar. Fiskosu gizlediler.

63 – Dediler: "Şüphesiz bunlar iki sihirbazdırlar; sihirleri ile sizi toprağınızdan çıkarmak ve en ideal yolunuzu gidermek (ortadan kaldırmak) istiyorlar.

64 – "Hilenizi toplayın, sonra da saf saf gelin. Bugün üstün gelen gerçekten iflah olmuştur".

"Andolsun, biz ona gösterdik": Yani Fir'avn'e, demektir. "Bütün ayetlerimizi": Yani dokuz mucizeyi. Allah'ın bütün ayetlerini görmedi çünkü onlar sayılmaz. "Yalanladı": Yani ayetleri yalan saydı ve: Bu sihirdir, dedi. "Diretti": İman etmekten. "Bizi toprağımızdan çıkarmak için mi geldin?": Yani Mısır'dan. "sihrinle": Yani sihrinle yurdumuzu mağlup edip onu ele geçirerek bizi ondan çıkarmak istiyorsun. "Biz de sana aynı sihri getireceğiz": Yani getirdiğin sihre misliyle mukabele edeceğiz, demektir. "Aramızda belli bir vakit tayin et": Yani seninle bizim aramızda bir süre ve belli bir vakit (randevu) tesbit et. "Onu şaşırmayacağımız": Yani geçirmeyeceğimiz, "ne bizim ne de senin geçirmeyeceğimiz bir yer olsun": Mana şöyledir de denilmiştir: Aramızda belli bir zaman ve belli bir mekan tesbit et de orada buluşalım. Orada buluşmakta ihtilaf etmeyelim. "Süva": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Kisai, sinin kesri ile "siva" okumuşlardır. İbn Amir, Asım, Hamze, Halef ve Yakup da, zammı ile "süvu" okumuşlardır. Übey bin Ka'b, Ebu'l – Mütevekkil ve İbn Ebi Able, med, hemze, nasb ve tenvinle "mekanen sevaen" okumuşlardır. İbn Mes'ud da öyle okumuştur, ancak o, sini kesrelemiştir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: O iki grubun

ortasında bir yerdir, mana da şöyledir: Öyle bir yer olsun ki mesafesi iki gruba da eşit olsun, her grubun mesafesi ötekinin mesafesi kadar olsun. "Kale mevidüküm yevmuz ziyneh": Cumhur mimin ref'i ile (yevmu) okumuştur. Hasen, Mücahit, Katade, İbn Ebi Able ve Hübeyre de Hafs'tan rivayet ederek mimin nasbı ile (yevme) okumuşlardır.

Bu günde de dört görüş vardır:

Birincisi: Onların bayram günüdür, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, Süddi de şeyhlerinden rivayet etmiş; Mücahit, Katade ve İbn Zeyd de böyle demişlerdir.

İkincisi: Aşure günüdür, bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Nevruz günüdür, o, yılbaşının cumartesi gününe denk gelmişti. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Onların pazar kurdukları günüdür, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

Yevm kelimesinin merfu olmasına gelince: Basra ekolüne mensup olanlar şöyle demişlerdir: Takdir: Vaktü mevidüküm yevmuzzine. Bu durumda mev'id, vaktin yerine geçmiştir. Vakit göründüğü zaman nasıl merfu olacaksa onunla merfu olmuştur. Nasbına gelince: Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Mevidüküm yakau yevmezzine. "Ve en yuhşerennasu": "En" mahallen merfudur, mana da: Mevidüküm haşrunnasi, demektir. "Kuşluk vakti": Yani insanların kuşluk vakti toplandıklarını gördüğünüz zaman, demektir. "En"in ziynete atfedilerek mahallen mecrur olması da caizdir, mana şöyledir: Mevidüküm yevmuzzine ve yevmu haşrinnası duhan. İbn Mes'ud ile Asım el – Cahderi, meftuh te, merfu şin ile "ve en tahşure" ve mansup sin ile de (nase) okumuşlardır. İbn Mes'ud ile Nahai'den de meftuh ye, merfu şin ile "ve en yahşure" nasb ile de "nase" okudukları rivayet edilmiştir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: İnsanlardan Mısır halkı, kuşluktan da o günün kuşluk vakti murat edilmiştir. Kuşluğa talik etmesi, güneş ışığının tam olması ve halkın toplanması içindir ki o zaman kanıt daha kesin ve şüpheden daha uzak olur.

"Fir'avn döndü": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Kendisine emredilen haktan döndü.

İkincisi: O, Musa ile karşılaşmak için hazırlık yapmak üzere sarayına döndü. "Tuzağını topladı": Yani hile ve entrikasını demektir. "Sonra geldi": Yani randevu yerinde hazır oldu. "Musa onlara dedi":

Yani sihirbazlara dedi. Biz de sayılarını A'raf: 114'te zikretmiştik.

"Veyleküm (yazıklar olsun size)": Zeccac şöyle demiştir: O, "elzemekü mullahu veylen" manası ile mansuptur. Nida ile mansup olması da caizdir, tıpkı şurada olduğu gibi: "Yaveylena men baasene min merkadine" *(Yasin: 52)*.

"Allah'a yalan iftira etmeyin": İbn Abbas: Allah'a hiçbir kimseyi şirk koşmayın, demiştir.

"Feyüshiteküm" İbn Kesir, Nafi, İbn Amir ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, "sahate"den gelmek üzere yenin fethi ile "feyeshateküm" okumuşlardır. Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, "eshate"den gelmek üzere yenin zammı ile "feyüshiteküm" okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Yüshitü daha çok kullanılır, o da kökünü kazımaktır. Araplar: Sahatehullahu ve eshatehu derler ki: Allah onun kökünü kazıdı, demektir.

Ferazdak da şöyle demiştir:

Ey Mervan'ın oğlu, zamanın ısırması,
Helak etmedik ve azaltmadık bir mal bırakamadı.

Ferra ile Zeccac beyti böyle okumuşlar. Onu Ebu Ubeyde de ref ile "illa müshatün ev mücellefu" şeklinde rivayet etmiştir.

"İşlerini aralarında tartıştılar": Yani sihirbazlar kendi aralarında Musa'nın durumunu münazara ettiler, gözden geçirdiler. "Fiskosu gizlediler": Yani konuşmalarını Fir'avn'den ve kavminden sakladılar, demektir. Musa ile Harun'dan da, denilmiştir. "Eserru" burada açıkladılar, manasınadır da, denilmiştir.

Aralarında geçen söz hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Eğer bu sihirbaz ise mutlaka biz onu yeneriz; eğer sizin iddia ettiğiniz gibi gökten gelen bir şey ise onu da göreceğiz, dediler. Bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: Onlar Musa'nın konuşmasını dinleyince. Bu, sihirbaz sözü değildir, ancak en yüce Rabbin kelamıdır, dediler ve hakkı tanıdılar. Sonra Fir'avn'in saltanatına ve Musa'nın asasına baktılar, fikirlerinden döndüler ve: Bu ikisi sihirbazdırlar, dediler. Bunu da Dahhak ile Mukatil, demişlerdir.

Üçüncüsü: Onlar "in hazanı lesahirani ..." diye söz ettiler. Bunu da Süddi, demiştir.

Kurralar "in hazani lesahirani" kavlinde ihtilaf etmişlerdir: Ebu Amr bin Ala, "inne"ye amel ettirerek: "İnne hazeyni" okumuş ve: Ben

"in hazani" okumaktan Allah'tan utanırım, demiştir, İbn Kesir de, şeddesiz olarak "in" ve şeddeli olarak "hazanni" okumuştur. Asım da Hafs rivayetinde yine şeddesiz olarak "in" ve şeddesiz olarak "hazani" okumuştur. Nafi, İbn Amir, Hamze ve Kisai de, şedde ile "inne" ve elif ve şeddesiz nun ile "hazani" okumuşlardır. Ebu Amr'ın okumasına gelince: Onun Mushaf'a muhalif olarak okumasının gerekçesi, Osman ile Hazreti Aişe'nin: Bu, katibin hatasıdır, rivayetidir. Biz de bunu Nisa suresi: 162'de "velmukimines salate" kavlinde aktarmıştık. Asım'ın okuyuşuna gelince, onun da manası şöyledir: Bunlar başka değil, iki sihirbazdır, tıpkı şuralarda olduğu gibi: "Ve in nezunnuke leminel kazibin" *(Şuara: 186)*, yani seni ancak yalancılardan zannediyoruz. Bu hususta şu beyti okumuşlardır:

Anan üzerine ağlasın, sen ancak taammüt cezasına
Çarptırılmış bir Müslüman'ı öldürdün.

Yani sen başka değil bir Müslüman öldürdün, demektir. Zeccac da şöyle demiştir: Bu kıraata şu nakil şahitlik eder: Übey bin Kab'ten rivayet edildiğine göre o, "mahazani illa sahirani" okumuştur. Ondan: "İn hazani illa sahirani" de rivayet edilmiştir. Halil'den de şeddesiz olarak "in hazani" rivayet etmiştir. Ondan daha bilgili nahiv alimi olmadığında müttefiktirler. Çoğunluğun şedde ile "inne" ve elif ile "hazani" okumalarına gelince: Ata, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bu, Belharis bin Ka'b lehçesidir. İbn Enbari de: Bu, Benilharis bin Ka'b lehçesidir, Kureyş lehçesi de ona denk gelmiştir, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Ebu Ubeyde, Ebu'l – Hattab'tan – ki o, baş ravilerden biridir – onun Kinane lehçesi olduğunu nakletmiştir; onlar tesniye elifini ref, nasb ve cer halinde tek düze isbat ederler (yeye dönüştürmezler); mesela şöyle derler: Etaniz zeydani, reaytüz zeydani ve merertü biz zeydani. Şu beyti şahit getirmişlerdir:

Yılan gibi başını eğdi, eğer yılan dişleri için
Bir delik görseydi, dişlerini geçirirdi.

Bunlar: Darabtü beyne üzünahu (kulaklarının arasına vurdum) derler. Eski nahivciler de şöyle demişlerdir: Burada he gizlidir, mana da şöyledir: İnnehu hazani lesahirani. Yine şöyle demişlerdir: "İnne"nin manası naam (evet) demektir, takdir de şöyledir: Naam hazani lesahirani. Şu beyti kanıt getirmişlerdir:

Senin saçların ağarmış ve yaşlanmışsın, derler,
Ben de: Evet öyledir, dedim.

Zeccac şöyle demiştir: Benim kanaatim şöyledir: Ben bunu alimimiz Muhammed bin Zeyd ile Ali bin İsmail bin İshak bin

Hammad bin Zeyd'e arz ettim, onlar da bunu kabul ettiler ve: Bu hususta işittiğimizin en iyisi budur, o da "inne"nin naam yerinde kullanılmasıdır, dediler. Mana da şöyledir: Evet, bu ikisi sihirbazdırlar. Bundan sonra da iyilikte Kinane oğullarının lehçesi gelir. Ben bu okuyuşu da beğeniyorum. Çünkü o, kurraların çoğunluğunun da okuyuşudur. Genel kıraat da öyledir. Asım ile Halil'in kıraatlarını da beğeniyorum, çünkü onlar imamdırlar ve mana olarak Übey bin Ka'b'in okuyuşuna katılıyorlar. Abu Amr'ın kıraatını ise, Mushaf'a muhalif olduğu için caiz görmüyorum. İbn Enbari, Ferra'dan şöyle nakletmiştir: "Hazani"nin elifi, "haza"daki eliftir, nun ise tekil ile tesniyeyi ayırmak içindir. Nitekim "ellezine"deki de tekille çoğulu ayırmıştır.

"Ve yezheba bitarikatiküm": Eban, Asım'dan rivayet ederek yenin zammı ve henin kesri ile "ve yüzhiba" okumuştur. İbn Mes'ud, Übey bin Ka'b, Abdullah bin Amr ve Ebu Reca el – Utkaridi de, kâf ile mimi atarak elif lam ile "veyezheba bittarikati" okumuşlardır.

Tarikat üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Doğru dininizi, demektir. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ebu Ubeyde de: Geleneğinizi, dininizi ve üzerinde bulunduğunuz şeyleri, demiştir. Fülanün hasenüt tarikati, denir ki: Tuttuğu yol güzeldir, demektir.

İkincisi: Akıllıları, eşrafı ve yaşlıları, demektir. Şabi de şöyle demiştir: Halkın ileri gelenlerini kendilerine çevirirler. Ferra da, tarikat: Eşraf kimselerdir. Araplar eşraf kimseler için: Haulai tarikatü kavmihim ve taraiku kavmihim (kavimlerinin eşrafıdır) derler.

"el – Müsla": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: O, emsel'in müennesidir, Kadınlar için; Huzil müsla minhüma, erkekler için de: Huzil emsel (en idealini al) dersin. Zeccac, müsla ve emselin manası: Bu, kavminin en idealistidir denmeyi hak eden faziletli kimsedir, demiştir. Şöyle demiştir: Bana göre kelamda söylenmeyen sözler vardır, mana: En ideal adamlarınızı giderirler, demektir.

Araplar Haza tarikatü kavmihi derler ki: Yollarının önderidir, demektir.

"Feecmiu keydeküm": Çoğunluk "ecma'tü"den gelmek üzere hemze- i katı' ile "feecmiu" okumuşlardır. Mana da şöyledir: Kararınızı ittifakla alın, ihtilaf etmeyin, sonra işiniz karışır. Ferra şöyle demiştir: İcma: Bir şeye karar verip sağlam yapmaktır. Ecma'tü alel huruci ve ecma'tül huruce dersin ki: Çıkmaya karar verdim, demek istersin. Şair de şöyle demiştir:

Keşke bilseydim, temenniler fayda vermiyor,
Bir gün işime erkenden karar verecek miyim?

Demek istiyor ki: İşim sağlamlaşmış ve karar verilmiş olsun. Ebu Amr da mimin fethi ile "cema'tü"den getirerek "fecmeu" okumuştur ki: Ne kadar hileniz varsa, yapın demektir. Hilelerine gelince, ondan maksat: Sihir ve tuzaklarıdır.

"Sonra saf saf gelin": Yani saflar halinde toplanmış olarak gelin ki, o zaman işiniz daha düzgün ve heybetiniz daha korkunç olur.

Ebu Ubeyde de, "saffen": Saflar halinde, demiştir. İbn Kuteybe de, "saffen": Topluca, demiştir. Hasen de şöyle demiştir: Onlar yirmi beş saf idiler, her bin sihirbaz da bir saf idi.

"Bugün üstün gelen iflah oldu": Yani kazanan ve galip gelen, demektir.

قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِمَّا أَنْ تُلْقِيَ وَإِمَّا أَنْ نَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَلْقَىٰ ﴿٦٥﴾
قَالَ بَلْ أَلْقُوا فَإِذَا حِبَالُهُمْ وَعِصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ أَنَّهَا
تَسْعَىٰ ﴿٦٦﴾ فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسَىٰ ﴿٦٧﴾ قُلْنَا لَا تَخَفْ إِنَّكَ
أَنْتَ الْأَعْلَىٰ ﴿٦٨﴾ وَأَلْقِ مَا فِي يَمِينِكَ تَلْقَفْ مَا صَنَعُوا إِنَّمَا صَنَعُوا
كَيْدُ سَاحِرٍ وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُ حَيْثُ أَتَىٰ ﴿٦٩﴾ فَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سُجَّدًا
قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ هَارُونَ وَمُوسَىٰ ﴿٧٠﴾ قَالَ آمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ
إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ فَلَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ
مِنْ خِلَافٍ وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ وَلَتَعْلَمُنَّ أَيُّنَا أَشَدُّ عَذَابًا
وَأَبْقَىٰ ﴿٧١﴾ قَالُوا لَنْ نُؤْثِرَكَ عَلَىٰ مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالَّذِي
فَطَرَنَا فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ إِنَّمَا تَقْضِي هَٰذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ﴿٧٢﴾ إِنَّا
آمَنَّا بِرَبِّنَا لِيَغْفِرَ لَنَا خَطَايَانَا وَمَا أَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِ
وَاللَّهُ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ ﴿٧٣﴾

65 – Dediler: "Ey Musa, sen mi atacaksın, yoksa ilk atan biz mi olalım?".

66 – Dedi: "Hayır, siz atın". Bir de ne görsün, ipleri ve sopaları sihirlerinden ona (Musa'ya) koşuyor gibi görünüyor.

67 – Musa içinde bir korku hissetti.

68 – "Korkma; şüphesiz sen, evet sen en üstünsün" dedik.

69 – "Sağ elindekini at, onların yaptıklarını yutsun. Onların yaptıkları ancak sihirbaz hilesidir. Sihirbaz da nereye gelse / gitse felah bulmaz".

70 – Sihirbazlar secdeye kapandılar. "Biz, Harun ile Musa'nın Rabbine iman ettik" dediler.

71 – (Fir'avn) dedi: Ona ben size izin vermeden iman ettiniz. Şüphesiz o muhakkak size sihri öğreten büyüğünüzdür. Ellerinizi ve ayaklarınızı mutlaka çaprazdan keseceğim ve sizi elbette hurma kütüklerine mutlaka asacağım. Hangimizin azapça daha çetin ve daha sürekli olduğunu elbette bileceksiniz".

72 – Dediler: "Seni bize gelen açık delillere ve bizi yaratana asla tercih etmeyeceğiz. Neye hükmedeceksen hükmet. Sen ancak bu dünya hayatına hükmedersin".

73 – "Muhakkak biz Rabbimize iman ettik ki günahlarımızı ve bizi zorladığın o sihri bağışlasın. Allah daha hayırlı ve daha süreklidir".

"Bel elku (hayır, siz atın)": İbn Enbari şöyle demiştir: Bel'in gelmesi, ilk ayetteki inkardan dolayıdır; çünkü eğer ilk ayet iyi düşünülürse, içinde, ya sen atarsın ya da sen atmazsın manası vardır.

"Ve ısıyyehüm": Hasen, Ebu Reca el-Utaridi, Ebu İmran el-Cevni ve Ebu'l - Cevza, aynın ref'i ile "ve usuyyuhum" okumuşlardır.

"Yuhayyelu ileyhi": Ebu Rezin el Ukayli, Ebu Abdurrahman es-Sülemi, Hasen, Katade, Zühri ve İbn Ebi Able, te ile "tühayyelü" okumuşlardır. "İleyhi": Musa'ya demektir. Huyyile ileyhi denir ki: Ona öyle göründü demektir. Bir topluluk bu ayeti delil getirerek sihrin hiçbir şey olmadığını ileri sürmüşler ve Musa'ya öyle göründü, demişlerdir. Cevap da şöyledir: Biz de Musa'nın hayal gördüğünü ve gerçek olmadığını inkar etmiyoruz. Çünkü onların yılan derilerine cıva koymuş olmaları mümkündür, onlar da yılan değildir.

Sihre gelince o, başkasına aktarılır (öğretilir) ve o, çeşit çeşittir. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e bile sihir ettiler, tesir de etti. O da sihirbaza lanet etti.

"Musa içinde bir korku (hiyfeten) hissetti": İbn Kuteybe: İçinde bir korku sakladı, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Aslı "hivfeten" idi, ancak vav sakin, makabli de meksur olduğu için ye'ye çevrilmiştir.

Onun korkusunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O insanda olan doğal korkudur.

İkincisi: O, onların sihirlerinin de asada onlara gösterdiği cinsten olduğunu görünce, halkın kafasının karışacağından ve iman etmeyeceklerinden korktu, onun için kendisine: "Korkma, sen, evet sen en üstünsün" denildi. Zafer ve galibiyet senindir. Bu da birinciden daha doğrudur.

"Sağ elindekini at": Yani asayı, "telkaf": İbn Amir fenin ref'i ve kafın şeddesiyle "telekkafu ma" okumuştur. Hafs da Asım'dan şeddesiz olarak "telkaf" rivayet etmiştir. İbn Kesir telkaf'teki teyi şeddeler, "tetelekkaf" demek isterdi. İbn Mes'ud, Übey bin Ka'b, Said bin Cübeyr ve Ebu Reca, mim ile "telkam" okurlardı. Biz de bunu A'raf: 117'de açıklamış bulunuyoruz. "İnnema sanau keydü sahir": Hamze, Kisai ve Halef: "Keydü sihr" okumuşlar; kalanlar da, elifle "Keydü sahir" okumuşlardır. Mana da: Onların yaptıkları şey sihirbaz hilesidir, yani sihirbaz işidir, demektir. İbn Mes'ud ile Ebu İmran el – Cevni, dalın nasbı ile "innema sanau keyde" okumuşlardır. "Sihirbaz iflah olmaz": İbn Abbas: Nereye gitse mutlu olmaz, demiştir. Başarılı olmaz da, denilmiştir. Cündeb bin Abdullah el – Beceli, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den: "Sihirbazı yakaladığınız zaman öldürün" dediğini ve sonra da: "Sihirbaz nereye gitse iflah olmaz" ayetini okuduğunu rivayet etmiştir. Yani nerede olsa güven içinde olmaz, demiştir.[15]

"Kale âmentüm lehu": İbn Kesir, Hafs da Asım'dan, Verş de Nafi'den rivayet ederek haber tarzında "âmentüm lehu" okumuşlar; Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, hemze-i memdude ile "âmentüm lehu" okumuşlar; Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek ikincisi uzun olmak üzere iki hemze ile "eâmentüm" okumuşlardır.

"Şüphesiz o sizin büyüğünüzdür": İbn Abbas: Öğretmeninizdir, demiştir. Kisai de şöyle demiştir: Hicaz'da çocuk öğretmeninin yanından geldiği zaman: Büyüğümün yanından geldim, der.

"Veleusalliben neküm fi cuzuinnahli": "Fi" "ala" manasınadır. "Em lehüm süllemün yestemiune fih" *(Tur: 38)* kavlinde de böyledir. "Elbette bileceksiniz": Ey sihirbazlar, "hangimiz azapça daha çetin-

---

15 – İbn Kesir Tefsiri, aslı Tirmizi'dedir.

dir" sizin için, "ve daha süreklidir": İmanınıza, ben mi yoksa O'na imanı terk ettiğiniz Musa'nın Rabbi mi? "Onlar da: Seni asla tercih etmeyiz, dediler, bize gelen açık delillere": Yani el ile asa mucizelerine demek istiyorlar.

Eğer: "Neden delilleri "bize gelen" diyerek kendilerine nisbet ettiler, hâlbuki hem onlara hem de başkalarına gelmişti?" denilirse,

Cevap şöyledir: Onlar sihrin kapılarını ve hile yollarını diğerlerinden daha iyi bildiklerinden ve Musa'nın getirdiği şeyin de sihir olmadığını bildiklerinden, bu, kendilerinden başkaları için açık ve ortada oldu, kendilerine ise, onu bildiklerinden dolayı özgü oldu.

"Ve bizi yaratana": Bunda da iki mülahaza vardır ki onları da Ferra ile Zeccac zikretmişlerdir:

Birincisi: Mana şöyledir: Seni bize gelen delillere ve bizi yaratana asla tercih etmeyiz.

İkincisi: O, yemindir, takdiri de "vahakkıllezi fetarana" (bizi yaratan hakkı için) demektir.

"Artık neye hükmedeceksen et (fakdı ma enta kad)": Yani ne yapacaksan yap, demektir. Kada'nın aslı, bir işi sağlam yapmaktır. "Sen ancak bu dünya hayatına hükmedersin (innema takdı hazihil hayated dünya)": Ferra şöyle demiştir: "İnnema" bir kelimedir, bunun için "elhayated dünya"yı nasbetmiştir. Eğer bir okuyucu merfu olarak "elhayatu" okusa, o da caizdir; o zaman "ma"yı "ellezi" manasına almış olur. Mesela İnnellezi takdı hazihil hayated dünya demiş gibi olur. İbn Ebi Able ile Ebu'l – Mütevekkil, meçhul olmak üzere tenin zammesiyle "innema tukda", te'nin ref'i ile de "el – hayatu" okumuşlardır. Müfessirler, mana şöyledir, demişler: Senin saltanatın ve mülkün bu dünyadadır, ahirette değildir.

"Bizi bağışlaması için": Şirki kastediyorlar, "ve bizi zorladığın şeyi": Yani bizi sihre zorlamanı bağışlaması için, demektir.

Eğer: "Nasıl "bizi zorladın" dediler. Hâlbuki "bizim için ücret var mı?" demişlerdi *(Şuara: 41)*. Bu da onların sihri zorlanmadan yaptıklarını gösterir?" denilerse, buna dört cevap verilir:

Birincisi: Fir'avn, insanları sihir öğrenmeye zorluyordu, bunu da İbn Abbas, demiştir. İbn Enbari de: Halkının bazılarından evlatlarına sihir öğretmelerini isterdi, onlar ise bundan hoşlanmazlardı. Fir'avn ise sihre tutkundu ve kalbine Musa'nın korkusu girmişti. İşte sihre zorlaması, işin başında sihri öğrenmeye zorlamasıdır.

İkincisi: Sihirbazlar "bizim için bir ücret var mı?" dedikten

(Şuara: 41) ve Musa'nın Allah'ı zikrettiğini ve takva sahibi insanlar gibi hareket ettiğini görünce, ona karşı sihir göstermek istemediler. Musa kendilerini yener de mesleklerinin zayıflığı ortaya çıkar, geçimleri bozulur diye endişeye kapıldılar. Fir'avn ise Musa'nın karşısına çıkmalarında ısrar etti. İşte sihre zorlaması budur.

Üçüncüsü: Onlar bu karşılaşmada mağlup olup sanatlarının krallar ve halk nazarında değer kaybedeceğinden korktular, Fir'avn ise onları sihir yapmaya zorladı.

Dördüncüsü: Fir'avn onları vatanlarını terk etmeye zorladı, bu da o sihrin sebebi oldu. Bu görüşleri İbn Enbarı zikretmiştir.

"Allah daha hayırlıdır": Yani kendine itaat edildiği takdirde vereceği sevap daha hayırlıdır, demektir. "Ve daha süreklidir": Yani isyan edildiği zaman azabı daha süreklidir, demektir. Bu da "hangimizin azabının daha çetin ve daha sürekli olduğunu mutlaka bileceksiniz" sözüne cevaptır. Sihirbazların haberi burada bitti.

إِنَّهُ مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا فَإِنَّ لَهُ جَهَنَّمَ
لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَىٰ ﴿٧٤﴾ وَمَنْ يَأْتِهِ مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ
فَأُولَٰئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلَىٰ ﴿٧٥﴾ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ
تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ۚ وَذَٰلِكَ جَزَاءُ مَنْ تَزَكَّىٰ ﴿٧٦﴾

74 – Gerçek şu ki, kim Rabbine günahkar olarak gelirse, şüphesiz onun için cehennem vardır; orada ölmez de yaşamaz da.

75 - Kim de ona gerçekten iyi ameller yapmış bir mü'min olarak gelirse, işte onlar için en yüksek dereceler vardır.

76 – Altlarından ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları Adn cennetleri. İşte arınan kimsenin mükafatı budur.

"Gerçek şu ki, kim Rabbine günahkar olarak gelirse": Yani müşrik olarak gelirse, demektir. "şüphesiz onun için cehennem vardır; orada ölmez de yaşamaz da": Yani ne rahat eder ne de yaşamanın faydasını görür.

İbn Enbari de bu anlamda şöyle bir şiir aktarmıştır:

Ölmez ki bedbahtlığı bitsin ve yaşamaz ki hayatın tadını alsın,
İşte bu nefsi bana kim anlatacak?

"İyi ameller yapmış": Yani farzları yerine getirmiştir, "işte onlar

için en yüksek dereceler vardır": Yani bazısı bazısından yüksek cennet dereceleri, demektir. Ulâ, ulya'nın çoğuludur, o da a'la'nın müennesidir. İbn Enbari şöyle demiştir: "Feülaike" demesi, "men" edatının lafzının tekil, manasının çoğul olmasındandır. Lafzı galip gelirse ona raci olan şey tekil olur, manası galip olursa ona raci olan şey çoğul olur.

"İşte bu (zalike): Yani sevap, "arınan kimsenin mükafatıdır": Küfür ve isyanlardan arınan, demektir.

وَلَقَدْ اَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰٓى اَنْ اَسْرِ بِعِبَادٖى فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرٖيقًا فِى الْبَحْرِ
يَبَسًاۙ لَا تَخَافُ دَرَكًا وَلَا تَخْشٰى ﴿٧٧﴾ فَاَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهٖ
فَغَشِيَهُمْ مِنَ الْيَمِّ مَا غَشِيَهُمْ ﴿٧٨﴾ وَاَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَمَا هَدٰى
﴿٧٩﴾ يَا بَنٖٓى اِسْرَٓائٖلَ قَدْ اَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ عَدُوِّكُمْ وَوَاعَدْنَاكُمْ جَانِبَ
الطُّورِ الْاَيْمَنَ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى ﴿٨٠﴾ كُلُوا مِنْ
طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَلَا تَطْغَوْا فٖيهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٖى وَمَنْ
يَحْلِلْ عَلَيْهِ غَضَبٖى فَقَدْ هَوٰى ﴿٨١﴾ وَاِنّٖى لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ وَاٰمَنَ
وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدٰى ﴿٨٢﴾

77 – Andolsun, gerçekten Musa'ya: "Kullarımı geceleyin yürüt. Yetişilmekten korkmadan ve endişe etmeden onlar için denizde kuru bir yol vur / aç" diye vahyettik.

78 – Fir'avn askerleri ile onları takip etti de denizden onları kaplayan kapladı.

79 – Fir'avn kavmini saptırdı, doğru yola iletmedi.

80 – Ey İsrail oğulları, gerçekten sizi düşmanınızdan kurtardık ve sizinle Tur'un sağ tarafını va'dleştik. Üzerinize kudret helvası ve bıldırcın eti indirdik.

81 – Size rızık ettiklerimizden yiyin, onda taşkınlık etmeyin ki, sonra üzerinize gazabım vacip olur. Kime de gazabım vacip olursa, gerçekten uçurumdan yuvarlanmıştır.

82 – Şüphesiz ben; tövbe eden, iyi amel işleyen, sonra da doğru yolu bulan için gerçekten çok bağışlayanım.

"Kullarımı geceleyin yürüt": Yani onları gece vaktinde Mısır toprağından çıkar. "Onlara bir yol vur": Yani onlara bir yol aç. "Filbahri yebesen": Ebu'l – Mütevekkil Hasen ve Nehai, benin sükunu ile "yebsen" okumuşlardır. Şa'bi, Ebu Reca ve İbn Semeyfa da elifle "yabisen" okumuşlardır. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Yebes, yabis manasınadır, şatün yabisün denir ki, sütü kurumuş koyun, demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Yabis için: Yebes ve yebs de denir.

"Latehafu": Çoğunluk elifle okumuşlardır. Eban ve Hamze de Asım'dan rivayet ederek "latehaf" okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Kim, "la tehafu" okursa, mana: Sen korkmazsın, demektir. Kim de "latehaf" okursa, sen korkma, demektir. Ferra şöyle demiştir: Hamze cezm ile "latehaf" ve ref ile de söz başı olarak: "Latahşa" okudu, tıpkı "yuvellukümül edbar. Sümme layunsarun" *(Al-i İmran: 111)* kavli gibi; sümme ile yeni söze başladı. İşte bu da onun gibidir. Hamze "latahşe" demekle cezme niyet etse, ye olsa da, doğru olur. İbn Kuteybe "dereken"in manası: Yetişmektir, demiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Musa'nın ashabı: İşte Fir'avn, bize yetişti, işte deniz de önümüzde, dediler. Allah Teala da Musa'ya "yetişilmekten korkma" diye vahyetti, yani Fir'avn'nin yetişmesinden demektir. "Ve korkma": Denizde boğulmaktan.

"Fir'avn onları takip etti": İbn Kuteybe: Onlara yetişti, demiştir. Harun da Ebu Amr'dan şedde ile "fettebeahüm" rivayet etmiştir. Zeccac şöyle demiştir: Tebiar recülü eşşey'e ve etbeahu denir ki, aynı manayadır. Kim şedde ile okursa, Fir'avn onları askerleriyle takip etti, demiş olur. Kim de "feetbeahüm" okursa, manası: Askerlerini onlara yetiştirdi olur. Bu okuyuşa göre onlarla beraber olması da caizdir, olmaması da caizdir, ancak onlarla beraber idi. "Onları denizden kaplayan kapladı": Yani denizin suyundan onları kaplayan kapladı, demektir. İbn Enbari de şöyle demiştir: "Kaplayan kapladı"nın manası: kaplayan şeyin bir kısmı demektir. Çünkü onları denizin bütün suyu kaplamadı. İbn Mes'ud, İkrime, Ebu Reca ve A'meş; ikisinde de şinin şeddesi ve ye'siz olarak "feğaşşahüm minel yemmi ma ğaşşahüm" okumuşlardır.

"Fir'avn kavmini saptırdı": Yani onları kendine tapmaya çağırdı. "Doğru yola iletmedi": Yani onları tehlikeye düşürmekle irşat etmedi. Bu da: "Ben sizi ancak doğru yola iletiyorum" *(Ğafir: 29)* sözüne yalanlamadır.

"Sizinle Tur'un sağ tarafını va'tleştik": Tevrat'ı almak için. Biz de "sağ tarafın" manasını Meryem: 52'de, "kudret helvası ile bıldırcın etini" de Bakara: 57'de zikretmiştik.

"Yiyin": Yani, onlara: Yiyin, dedik.

"Taşkınlık etmeyin": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Nimetimle şımarıp da zulüm etmeyin. *İkincisi:* Nimetlerime nankörlük etmeyin, sonra taşkın olursunuz. *Üçüncüsü:* Ondan bir günlükten fazlasını saklamayın.

"Feyehille aleyküm gadabi": Yani size azabım vacip olur, demektir. Cumhur, hanın kesri ile "feyehille" ve "men yahlil" okumuştur, Kisai de hanın zammesi ile "feyahulle" "ve men yahlul" okumuştur. Ferra şöyle demiştir: Ben kesri daha çok seviyorum, çünkü zam hululdan gelir ki, manası: Bir şeyin içine düşmektir. Kesr ile "yehillu" ise, vacip olur, demektir. Tefsir de vacip olmak ile gelmiş, düşmekle gelmemiştir.

"Fekad heva (gerçekten uçurumdan yuvarlanmıştır)": Yani helak olmuştur.

"Şüphesiz ben çok bağışlayanım (leğaffarun)": Ğaffar: Günahları arka arkaya bağışlayan, demektir. Günahları ne zaman tekrar ederse, bağışlanmaları da tekerrür eder. Gafr'in aslı: Örtmektir, kumaşın tüyüne de ğafr denmiştir, zira o da çözgüyü kapatır. Buna göre Ğaffar: Kullarının günahlarını çok örten, üzerine şefkat örtüsünü atan demektir.

"Tövbe eden için": İbn Abbas: Şirkten tövbe eden için, demiştir. "Ve iman eden": Yani Allah'ı birleyip O'nu tasdik eden, "iyi iş yapan": Yani farzları yerine getiren için, demektir.

"Sonra da doğru yolu buldu": Bunda da sekiz görüş vardır:

Birincisi: Amelinin sevabı olduğunu bildi, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Şüphe etmedi, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Bunun Allah'ın tevfiki ile olduğunu bildi, bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* Sünnet ve cemaatten ayrılmadı, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *Beşincisi:* Doğru oldu, bunu da Dahhak, demiştir. *Altıncısı:* Ölünceye kadar İslam'a sarıldı, bunu da Katade, demiştir. *Yedincisi:* Nasıl amel edeceğini bildi, bunu da Zeyd bin Eslem, demiştir. *Sekizincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in ehl-i beyti tarafını tuttu. Bunu da Sabit - el - Bünani, demiştir.

وَمَا أَعْجَلَكَ عَنْ قَوْمِكَ يَا مُوسٰى
﴿٨٣﴾ قَالَ هُمْ أُولَاءِ عَلٰى أَثَرِي وَعَجِلْتُ إِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضٰى ﴿٨٤﴾

قَالَ فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ ﴿٨٥﴾
فَرَجَعَ مُوسَىٰ إِلَىٰ قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا قَالَ يَا قَوْمِ أَلَمْ يَعِدْكُمْ
رَبُّكُمْ وَعْدًا حَسَنًا أَفَطَالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ أَمْ أَرَدْتُمْ
أَنْ يَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَخْلَفْتُمْ مَوْعِدِي ﴿٨٦﴾ قَالُوا
مَا أَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلْكِنَا وَلَٰكِنَّا حُمِّلْنَا أَوْزَارًا
مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ فَقَذَفْنَاهَا فَكَذَٰلِكَ أَلْقَى السَّامِرِيُّ ﴿٨٧﴾
فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ فَقَالُوا هَٰذَا إِلَٰهُكُمْ
وَإِلَٰهُ مُوسَىٰ فَنَسِيَ ﴿٨٨﴾ أَفَلَا يَرَوْنَ أَلَّا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا وَلَا
يَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا ﴿٨٩﴾

83 – "Ey Musa, seni kavminden acele ettiren nedir?"

84 – (Musa) dedi: "Onlar, işte onlar izimdeler. Acele ettim ki Rabbim, benden razı olasın".

85 – Dedi: "Şüphesiz biz, senden sonra kavmini gerçekten denedik ve Samiri onları azdırdı".

86 – Musa kavmine öfkeli, üzgün vaziyette döndü. "Ey kavmim, Rabbiniz size güzel bir vaad etmedi mi? Üzerinizden uzun zaman mı geçti yahut üzerinize Rabbinizden bir gazap vacip olsun istediniz de va'dimden caydınız mı?" dedi.

87 – Onlar da: "Biz kendi isteğimizle va'dinden caymadık. Ancak kavmin süsünden ağırlıklar yüklendik; onları da ateşe attık (erittik). Samiri de böylece attı" dediler.

88 – Onlara böğürmesi olan bir buzağı heykeli çıkardı. Onlar da: "İşte sizin de Musa'nın da tanrısı budur; (Musa) unuttu" dediler.

89 – Kendilerine bir söz döndürmediğini ve kendilerine ne bir zarar ne de bir yarar vermediğini görmüyorlar mı?

"Ey Musa, seni kavminden acele ettiren nedir?": Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah Teala İsrail oğullarını kurtarıp Fir'avn'i de suda boğunca: Ey Musa, bize Allah katından bir kitap getirsen de içinde helal ve haram ile farzlar bulunsa, dediler. Allah Teala da ona kendi-

siyle konuştuğu yerde bir kitap indireceğini va'detti. O da yetmiş kişi seçti. Onlarla beraber Tevrat'ı almak üzere Tur'a gitti. Musa Rabbine duyduğu özlemden dolayı acele ile aralarından çıktı ve kendisine yetişmelerini emretti. Allah Teala da: "Seni kavminden acele ettiren nedir?" dedi. O da: "Onlar, işte onlar" dedi. "Ala eseri": Ebu Rezin el – Ukayli ile Asım el – Cahderi hemzenin kesri ve se'nin sükunu ile "ala isri" okumuşlar; İkrime, Ebu'l – Mütevekkil ve İbn Yamur da hemzenin ref'i ve senin sükunu ile "ala üsri" okumuşlar; Ebu Reca ile Ebu'l – Aliye de, hemzenin fethi ve senin sükunu ile (ala esri) okumuşlardır. Mana da: Onlar yakınımdadır, benden sonra geliyorlar, demektir. "Acele ettim ki, Rabbim, razı olasın": Yani rızan artsın diye acele ettim. "Şüphesiz biz senden sonra kavmini gerçekten denedik ": Zeccac: Onları fitne ve mihnete düşürdük ve onları sınadık, demiştir.

"Senden sonra": Yani aralarından ayrılmandan sonra, demektir. "Ve Samiri onları azdırdı": Yani sapmalarına sebep oldu. Muaz el – Kari, Ebu'l – Mütevekkil, Asım el – Cahderi ve İbn Semeyfa, lamın ref'i ile "ve edalluhum" okumuştur. Biz de Bakara: 52'de Samiri'nin buzağı heykeli edinme sebebini şerh etmiştik. A'raf: 150'de de "gadbane esifa" kavlinin manasını izah etmiştik.

"Rabbiniz size güzel bir vaat etmedi mi?": Yani doğru bir vaat, demektir ki, bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Tevrat'ı vermektir. *İkincisi:* "Eğer namazı dosdoğru kılarsanız... mutlaka kötülüklerinizi örterim... " *(Maide: 13)* ve "Şüphesiz ben tövbe eden için çok bağışlayanım" *(Taha: 82)* kavlidir. *Üçüncüsü:* Yardım ve zaferdir.

"Üzerinizden uzun zaman mı geçti?": Yani sizden ayrıldıktan sonra. "Yahut üzerinize Rabbinizden bir gazap vacip olsun istediniz de va'dimden caydınız mı?": Yani Rabbinizin gazabına sebep olacak bir şey yapmak mı istediniz? "Sözümden caydınız": Ona: Eğer Allah kendilerini Fir'avn'in köleliliğinden kurtarırsa, Allah'a ibadet edeceklerine ve O'na şirk koşmayacaklarına, namazı dosdoğru kılıp Allah'a ve Resul'üne yardım edeceklerine söz vermişlerdi. "Kalu ma ahlefna mevideke bimelkine": İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Amir, mimin kesri ile (bimilkina) okumuşlar; Nafi ile Asım da mimin fethi ile (bimelkina) okumuşlar; Hamze ile Kisai de mimin zammı ile (bimülkina) okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Bunların hepsi de geçerli lügattir. Zeccac da şöyle demiştir: Zamme ile mülk: Saltanat ve iktidar demektir. Kesre ile milk: Elde bulunan şeydir (mülktür). Feth ile melk de: Mastardır, melektüşşey'e emlikühu melken denir ki, bir şeye sahip olmaktır.

Müfessirlerin bu kelamın manasında da dört görüşleri vardır:

Birincisi: Buzağı heykeli yapımında kullanılan şeylere sahip değildik, ancak onlar Fir'avn hanedanının ziyneti idi, biz de onları erittik. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O, bizim gücümüz dahilinde değildi, bunu da Katade ile Süddi, demişlerdir.

Üçüncüsü: Belaya duçar olduğumuz zaman içine düşmemek elimizde değildi. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Dördüncüsü: Mü'minlerimizin beyinsizlerimize gücü yetmedi, bunu da Maverdi, zikretmiştir.

Bunu Musa'ya kimin dediği hususunda da iki görüş ortaya çıkar: *Birincisi:* Onlar buzağıya tapmayanlardır. *İkincisi:* Tapanlardır.

"Velakinna hummilna evzaren": İbn Kesir, Nafi, Hafs da Asım'dan rivayet ederek hanın zammesi ve mimin şeddesiyle "hummilna" okumuşlar; Ebu Amr, Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, şeddesiz olarak hafifçe "humilna" okumuşlardır. Evzar ise: Ağırlıklardır ki onlardan maksat, Mısır'dan çıkmadan önce Fir'avn hanedanından ödünç aldıkları ziynetlerdir. Kim şedde ile "hummilna" okursa, mana: Onu bize Musa yükledi ve onları Fir'avn hanedanından ödünç almamızı o emretti, olur. "Biz de onları attık": Yani onları çukura (potaya) attık, demektir. Biz de onları atma sebebini Bakara: 52'de zikretmiş bulunuyoruz.

"Samiri de böyle attı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar attığı gibi o da ziynet eşyalarını potaya attı.

İkincisi: Cebrail'in atının bastığı yerden aldığı toprağı potaya attı. Kıssanın izahı da Bakara: 52'de geçmiştir. "Böğürmesi olan bir buzağı heykeli" kavlinin manasını da A'raf: 148'te zikretmiş bulunuyoruz.

"İşte tanrınız budur, dediler": Bu, Samiri ile fitneye duçar olup da ona katılanların sözüdür.

"O unuttu": Unuttu diye işaret edilen kimse hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Musa'dır. Sonra kelamın manasında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Bu, sizin de ilahınızdır, Musa'nın da ilahıdır; Musa bunun kendi ilahı olduğunu size haber vermeyi unuttu. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Musa, Rabbine giden yolu unuttu. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Musa tanrısını sizin yanınızda unuttu, ona ters yoldan gitti. Bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: O, Samiri'dir, mana da şöyledir: Samiri iman ve İslam'ını unuttu. Bunu da İbn Abbas, demiştir. Mekhul da şöyle demiştir: Samiri, yaşadığı dinini unuttu. Şöyle de denilmiştir: Buzağının onlara söz döndüremediğini ve onlara zarar ve yarar veremediğini unuttu. Buna göre, Allah Teala'nın "unuttu" sözü, aziz ve celil olan Allah'ın Samiri hakkında verdiği haberlerden olur. Bundan öncekine göre de bunu diyenler hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: O, Samiri'dir. *İkincisi:* İsrail oğullarıdır.

"Döndürmediğini görmüyorlar mı?": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: "onlara bir söz döndürmediğini (cevap veremediğini) görmüyorlar mı?

وَلَقَدْ قَالَ لَهُمْ هٰرُونُ مِنْ قَبْلُ
يَا قَوْمِ اِنَّمَا فُتِنْتُمْ بِهٖۚ وَاِنَّ رَبَّكُمُ الرَّحْمٰنُ فَاتَّبِعُون۪ي وَاَط۪يعُٓوا
اَمْر۪ي ﴿٩٠﴾ قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِف۪ينَ حَتّٰى يَرْجِعَ اِلَيْنَا
مُوسٰى ﴿٩١﴾ قَالَ يَا هٰرُونُ مَا مَنَعَكَ اِذْ رَاَيْتَهُمْ ضَلُّٓوا ﴿٩٢﴾ اَلَّا
تَتَّبِعَنِۜ اَفَعَصَيْتَ اَمْر۪ي ﴿٩٣﴾ قَالَ يَا بْنَؤُمَّ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَت۪ي
وَلَا بِرَأْس۪يۚ اِنّ۪ي خَش۪يتُ اَنْ تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ وَلَمْ
تَرْقُبْ قَوْل۪ي ﴿٩٤﴾

90 – Andolsun, gerçekten onlara daha önce Harun: "Ey kavmim, ancak siz onunla denendiniz. Şüphesiz Rabbiniz Rahman'dır; bana tabi olun ve emrime itaat edin" demişti.

91 – Onlar da: "Musa bize dönünceye kadar onun üzerinde ibadet için durmaktan ayrılmayacağız" dediler.

92 – (Musa): "Ey Harun, saptıklarını görünce seni ne men etti?"

93 – "Bana tabi olmandan. Emrime karşı mı geldin?"

94 – Dedi: "Ey anamın oğlu, ne sakalımdan ne de başımdan tutma. Gerçekten ben: "İsrail oğullarının arasını açtın; sözümü gözetmedin" demenden korktum".

"Andolsun, gerçekten onlara Harun demişti": Yani Musa gelmeden önce. "Ey kavmim, siz ancak bununla denendiniz": Yani buna

müptela oldunuz. "Şüphesiz Rabbiniz Rahman'dır": Buzağı değildir. "Onlar da: Onun üzerinde ibadet için durmaktan ayrılmayacağız, dediler": Yani buzağıya tapmaya devam edeceğiz, dediler. "Musa bize dönünceye kadar". Musa dönünce: "Ey Harun", buzağıya tapmakla "saptıklarını görünce seni ne men etti?" dedi": "Ella tettebiani (bana tabi olmaktan): İbn Kesir ve Ebu Amr, vasılda sakin ye ile okumuştur. İbn Kesir, ye ile de durur (vakfeder)di. Ebu Amr ise yesiz dururdu. İsmail bin Cafer de Nafi'den mansup ye ile "ella tettebianiye efeasayte" okuduğunu rivayet etmiştir. Kalun da Nafi'den aynı Ebu Amr'ınki gibi rivayet etmiştir. Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai, vasılda ve vakıfta yesiz okumuşlardır. Mana da: "Bana tabi olmaktan seni ne men etti?" olur ve bu durumda "la" da zait olur.

Manada da üç görüş vardır:

Birincisi: Sana tabi olan mü'minlerle arkamdan yürüyüp ve onlardan ayrılmandan seni ne men etti? Bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Onlara acımasız savaş açmaktan. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Onları reddetmekten. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Emrime karşı mı geldin?": O da: Kavmimde yerime geç, halifem ol ve ıslahat yap" şeklindeki vasiyetidir *(A'raf: 142)*. Müfessirler şöyle demişlerdir: Sonra ona kızdığı için kardeşinin saçından ve sakalında tuttu. Bu, burada zikredilmemişse de A'raf: 150'de zikredilmiş ve onunla yetinilmiştir. Biz de "ey anamın oğlu" sözünün manasını ve kurraların bunun üzerindeki ihtilaflarını orada şerh etmiştik.

"Başımdan da tutma": Yani saçımdan tutma, demektir. Bu öfke aziz ve celil olan Allah içindi, nefsi için değildi. Çünkü emrine karşı gelmekle Harun'un Allah'a isyan ettiğini zannetmişti.

"Gerçekten ben korktum": Yani onlardan ayrılıp senin arkana düştüğüm takdirde, "İsrail oğullarının arasını açtın, demenden": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Yanımdaki mü'minlerle sana tabi olmakla. *İkincisi:* Onları birbirleriyle savaştırmakla. "Sözümü gözetmedin" kavlinde de iki görüş vardır:

Birincisi: "Kavmimde halifem ol ve ıslahat yap" sözümü dikkate almadın.

İkincisi: Onlara verdiğim emri beklemedin.

قَالَ فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ ﴿٩٥﴾
قَالَ بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ اَثَرِ الرَّسُولِ
فَنَبَذْتُهَا وَكَذٰلِكَ سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي ﴿٩٦﴾ قَالَ فَاذْهَبْ
فَاِنَّ لَكَ فِي الْحَيٰوةِ اَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَ وَاِنَّ لَكَ مَوْعِدًا
لَنْ تُخْلَفَهُ وَانْظُرْ اِلٰى اِلٰهِكَ الَّذِي ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا
لَنُحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفًا ﴿٩٧﴾ اِنَّمَا اِلٰهُكُمُ اللّٰهُ
الَّذِي لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا ﴿٩٨﴾

95 – (Musa): "Ey Samiri, senin meselen nedir?" dedi.

96 – Dedi: "Ben onların görmediğini gördüm; elçinin izinden bir avuç (toprak) aldım; onu (erimiş ziynet eşyalarının içine) attım. Nefsim bana böyle süslü gösterdi".

97 – (Musa) dedi: "Git, şüphesiz senin için hayatta: "Bana dokunma yoktur" demen vardır (sen aforoz edildin). Şüphesiz senin için tesbit edilmiş bir süre de vardır ki senden asla cayılmayacak. Üzerine kapandığın tanrına bak, onu kesinlikle yakacağız, sonra da onu denize savuracağız".

98 – "İlahınız ancak Allah'tır ki O'ndan başka İlah yoktur. İlmi her şeyi kuşatmıştır".

"Ey Samiri, senin meselen nedir?": Yani seni bu yaptıklarına ne sevk etti? İbn Enbari şöyle demiştir: Bazı dilciler şöyle derler: Hatb, hitaptan türemiştir, mana da şöyledir: Hitap ettiğin durumun nedir (geveleyip durduğun o şey nedir)?

Samiri'nin adında iki görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Onun adı da Musa'dır, bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir. Ve şöyle demiştir: O, İmran oğlu Musa'nın amcası oğlu idi.

İkincisi: Miyha'dır, bunu da İbn Saib, demiştir.

O, İsrail oğullarından mı idi? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlardan değildi, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Onların büyüklerindendi ve "Samire" denilen bir kabile-

dendi. Bunu da Katade, demiştir. Memleketi hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Kirman'dır, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *İkincisi:* Bacerma'dır, bunu da Vehb, demiştir.

"Basurtu bima lem yebsuru bihi": Hamze ile Kisai, te ile "tebsuru" okumuşlardır. Cumhurun okuyuşuna göre işaret İsrail oğullarınadır. Bu kıraata göre herkese hitap etmiştir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Ben sizin bilmediğinizi bildim. Ve şöyle demiştir: Bir topluluk: Basurtu ve ebsartü der ki, eşittir, esra'tü ve seru'tü gibidir. Zeccac da şöyle demiştir: Besurer recülü yebsuru denir ki: Bir şeyi bilmektir. Ebsara yubsıru ise: Bakmaktır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Musa ona: "Nedir o?" dedi. O da şöyle dedi: Ben Cebrail'i atın üzerinde gördüm, içime: Onun izinden toprak almak geldi; "Ben de bir avuç toprak aldım (fe kabattu kabdaten)": Übey bin Ka'b, Hasen ve Muaz el – Kari, sad ile "kabsaten" okumuşlardır. Ferra da: Kabza bütün avuç ile almaktır, sad ile kabsa ise, parmakların uçlarıyla almaktır. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Şunlar da böyledir: Hadm ağzı doldurarak yemektir, kadm ise, dişlerin uçlarıyla yemektir. (Hı ile) nadhın manası, ha ile nadhın manasından daha çoktur (su serpmek). Ricz: Azap, rics: Kötü kokudur. Hulas beden zayıflığıdır, sülas ise akıl zayıflığıdır. Galat sözde yanlıştır, galet ise hesapta yanlıştır. Hasr soğukluk hisseden, hars ise soğukluk ve açlık hissedendir. Hı ile ennar el – hamide: Alevi geçip koru sönmeyen ateştir. He ile el – hamide ise: Tamamen sönendir. Şükd: Karşılıksız vermektir, şükm ise karşılıklı vermektir. Maih kuyuya girip kovayı doldurandır, matih ise kovayı boşaltandır.

"Fenebeztüha": Yani onu buzağının içine attım, demektir. Ebu Amr, Hamze, Kisai ve Halef, idgam ile "fenebettüha" okumuşlardır. "Böyle": Yani sana anlattığım gibi, "nefsim bana süslü gösterdi": Yani bana süsledi. Musa "dedi, git": Yani aramızdan çık, "şüphesiz senin için hayatta vardır": Yani hayatta olduğun sürece, demektir. "Dokunma yoktur, demen": Yani ben kimseye dokunmam, kimse de bana dokunmasın, demektir. Ondan sonra Samiri çöle vahşi hayvanların ve canavarların arasına düştü, kimseyle temas etmiyordu, kimse de onunla temas etmiyordu. Allah onu bu şekilde cezalandırdı ve ona: "Dokunma yoktur" demeyi ilham etti. Bir kimse ile karşılaştığı zaman: Dokunma yoktur, yani bana yaklaşma ve bana dokunma, derdi. Bu, evlatları için de bir ceza oldu, öyle ki onları bugüne kadar bıraktı; tefsircilerin anlattıklarına göre Şam toprağında böyle derler-

miş. Anlatıldığına göre onlardan olmayan biri onlardan birine dokunursa, ikisi de derhal sıtmaya yakalanırlarmış.

"Şüphesiz senin için tesbit edilmiş bir süre vardır": Yani kıyamet günündeki azabın için, "senden asla cayılmayacak": Yani geri bırakılmayacaktır, demektir. Kim lamın kesresi ile "len tuhlifehu" okursa, mana: Sen ondan kaybolmayacaksın demek olur.

"Tanrına bak": Yani buzağıya, demektir. "Zalte aleyhi": Manası: Başında durduğun demektir. Ferra, "zalte" gündüz yaptığın demiştir. Übey bin Ka'b, Ebu'l – Cevza ve İbn Ya'mur, zının ref'i il "zulte" okumuşlardır. İbn Mes'ud, Ebu Reca, A'meş ve İbn Ebi Able de zının kesri ile "zılte" okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Zının fethi ve kesri ile "zalte" ve zılte" denir. Aslı: "Zalilte"dir. Kim fetha ile okursa, aslı "zalilte"dir, ancak lam, taz'if ve kesrenin ağırlığından dolayı hazfedilmiş, zı da fethalı olarak kalmıştır. Kim de kesre ile "zalilte" okursa, lamın kesresini zıya vermiş olur. "Akifen"in manası da: Başında durmaktır. "Lenuharrikannehu": Cumhur nunun zammı, ha'nın fethi, ranın şeddesi ile "lenuhar rikannehu" okumuşlardır. Ali bin Ebu Talib, Ebu Rezin ve İbn Ya'mur, nunun fethi, hanın sükunu ve ranın da şeddesini atarak "lenahrukannehu" okumuşlardır. Ebu Hureyre, Hasan ve Katade de nunun ref'i, hanın sükunu ve ranın da şeddesiz olarak kesri ile "lenuhrikannehu" okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Şeddeli okunduğu zaman mana: Onu defalarca yakarız demek olur. "Lenuharrikannehu"nun tevili, onu törpüleriz, demektir. Haraktu ahruku ve ahriku, bir şeyi törpülemektir. Nesf ise: Savurmaktır. Tefsirde şöyle gelmiştir: Musa buzağıyı tutup boğazladı, ondan kan aktı, çünkü et ve kan olmuştu. Sonra onu ateşe atıp yaktı, sonra da denize savurdu. Daha sonra Musa onların tanrılarından haber verip: "Sizin İlahınız ancak kendisinden başka İlah olmayan Allah'tır" dedi. Yani ibadete layık olan O'dur, buzağı değildir. "Her şeyi ilmi ile kuşattı": Yani ilmi her şeyi kaplamıştır, demektir.

كَذٰلِكَ نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ مَا قَدْ سَبَقَۚ وَقَدْ اٰتَيْنَاكَ مِنْ
لَدُنَّا ذِكْرًاۚ ﴿٩٩﴾ مَنْ اَعْرَضَ عَنْهُ فَاِنَّهُ يَحْمِلُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وِزْرًاۙ ﴿١٠٠﴾
خَالِدٖينَ فٖيهِۜ وَسَٓاءَ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ حِمْلًاۙ ﴿١٠١﴾ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ
وَنَحْشُرُ الْمُجْرِمٖينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقًاۚ ﴿١٠٢﴾ يَتَخَافَتُونَ بَيْنَهُمْ اِنْ لَبِثْتُمْ

إِلَّا عَشْرًا ﴿١٠٣﴾ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ إِذْ يَقُولُ أَمْثَلُهُمْ طَرِيقَةً
إِن لَّبِثْتُمْ إِلَّا يَوْمًا ﴿١٠٤﴾

99 – Bunun gibi sana geçmiş haberlerden anlatacağız. Gerçekten sana yanımızdan bir zikir verdik.

100 – Kim ondan yüz çevirirse, şüphesiz o, kıyamet gününde ağır bir günah yükü taşır.

101 – Orada ebedi kalıcılar olarak. Bu, onlar için kıyamet gününde ne kötü bir yüktür!

102 – O gün sura üfürülür ve biz, günahkarları (mahşerde) gök gözlü olarak toplayacağız.

103 – Kendi aralarında gizli konuşurlar: "Ancak on (gün) kaldınız" derler.

104 – Yolca en doğru olanları: "Ancak bir gün kaldınız" derken ne dediklerini pekiyi biliriz.

"Bunun gibi sana anlatacağız": Yani Ya Muhammed, sana Musa ve kavminin kıssasını anlattığımız gibi sana anlatacağız, "geçmiş haberlerden"; Yani geçenlerin haberlerinden, demektir. Burada zikir: Kur'an'dır. "Kim ondan yüz çevirir" de iman etmez ve içindekilerle amel etmezse, "şüphesiz o kıyamet gününde taşır (feinnehu yahmilü yevmel kıyameti)": İkrime, Ebu'l – Mütevekkil ve Asım el – Cahderi, yenin ref'i, hanın fethi ve mimin şeddesi ile: "Yuhammelu" okumuşlardır. "Vizren": Günah demektir. "Orada ebedi kalıcılar olarak": Yani o günahın azabında, demektir. "Onlar için ne kötü oldu": Zeccac, mana: o günah onlar için kıyamet gününde ne kötü oldu, demiştir. "himlen": Yük demektir. "Himlen" temyiz olmak üzere mansuptur.

"Yevme yunfehu fissuri": Ebu Amr nun ile "nenfuhu" okumuştur. Yedi kurradan diğerleri ise meçhul siygası ve ye ile "yünfehu" okumuşlardır. Ebu İmran el – Cevni de meftuh ye ve merfu fe ile "yevme yenfuhu" okumuştur. Bunun açıklaması da geçmiştir. "Ve nahşürül müttakine": Übey bin Ka'b, Ebu'l – Cevza ve Talha bin Musarrif, meftuh ye ve merfu şin ile "ve yahşuru" okumuşlardır. İbn Mes'ud, Hasen ve Ebu İmran da merfu ye ve meftun şin ile "ve yuhşerü" okumuşlardır. Müfessirler: Mücrimlerden müşrikler kastedilmiştir, demişlerdir. "O gün gök gözlü olarak": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kör olarak, demektir. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan

rivayet etmiştir. İbn Kuteybe: Gözleri körlükten ağarmış ve karalığı ve gören kısmı gitmiş olarak, demiştir.

İkincisi: Aşırı susuzluktan gözleri mavileşmiş olarak, bunu da Zühri, demiştir. Maksat: Yüzlerinin kararması ve gözlerinin mavileşmesiyle çirkinleşmiş olarak, demektir.

"Kendi aralarında gizli konuşurlar": Yani birbirlerine fısıldarlar, "kalmadınız": Yani ancak on gün kaldınız, derler. Bu da azlığı göstermektir, yoksa sınırlamak için değildir.

Kaldıkları yerden neresi murat edildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kabirlerdir. Sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar orada uzun kaldıklarını kastetmişlerdir. Ebu Salih, İbn Abbas'tan: Ölümden sonra ancak on gün kaldınız, dediğini rivayet etmiştir. *İkincisi:* Sur'a iki üfürme arasıdır ki o da kırk yıldır. Çünkü o zaman azapları hafifletilir; korkunç şeyler gördükleri için kaldıkları süreyi azımsarlar. Bunu da Ali bin Ahmed en – Nisaburi nakletmiştir.

İkincisi: Dünyada kaldıkları süreyi kastetmişlerdir. Bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir.

"Yolca en doğru olanları der": Yani en akıllıları ve en doğru konuşanları, demektir. "Ancak bir gün kaldınız": Onlar korkunç azaplar gördükleri için kaldıkları süreyi unutmuşlardır.

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ يَنسِفُهَا
رَبِّي نَسْفًا ﴿١٠٥﴾ فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا ﴿١٠٦﴾ لَا تَرَىٰ فِيهَا عِوَجًا
وَلَا أَمْتًا ﴿١٠٧﴾ يَوْمَئِذٍ يَتَّبِعُونَ الدَّاعِيَ لَا عِوَجَ لَهُ وَخَشَعَتِ
الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمَٰنِ فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا ﴿١٠٨﴾ يَوْمَئِذٍ لَا تَنفَعُ
الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَٰنُ وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا ﴿١٠٩﴾
يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا ﴿١١٠﴾
وَعَنَتِ الْوُجُوهُ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ وَقَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا ﴿١١١﴾ وَمَن
يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا

وَلَا هَضْمًا ﴿١١٢﴾ وَكَذَٰلِكَ أَنزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا وَصَرَّفْنَا فِيهِ
مِنَ الْوَعِيدِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ أَوْ يُحْدِثُ لَهُمْ ذِكْرًا ﴿١١٣﴾
فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِن قَبْلِ
أَن يُقْضَىٰ إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُل رَّبِّ زِدْنِي عِلْمًا ﴿١١٤﴾

105 – Sana dağlardan sorarlar. De ki: "Rabbim onları savurmakla savuracak".

106 – "Onları dümdüz bir ova olarak bırakacak".

107 – "Orada ne bir eğrilik ne de bir yokuş göremezsin".

108 – O gün kendisi için hiçbir eğrilik olmayan davetçiye tabi olurlar. Sesler Rahman için kısılmıştır. Artık ancak bir fısıltı duyarsın.

109 – O gün şefaat fayda vermez; ancak Rahman'ın izin verdiği ve sözde ondan razı olduğu kimse hariç (onun şefaati fayda verir).

110 – Önlerindekini ve arkalarındakini bilir. Onlarsa onu ilimce kavrayamazlar.

111 – Yüzler gerçekten hayat sahibi, her şeyi ayakta tutan (Allah) için eğilmiştir. Haksızlık taşıyan kimse perişan olmuştur.

112 – Kim mü'min olduğu halde iyi şeylerden amel ederse, haksızlıktan da korkmaz, eksiltilmekten de.

113 – (Önceki kitapları indirdiğimiz) gibi onu da Arapça bir Kur'an olarak indirdik ve onda tehditten evirip çevirdik, belki onlar korkarlar yahut onlar için bir ibret meydana getirir.

114 – Hak Padişah Allah'ın şanı yücedir. Kur'an'ın sana vahyedilmesi bitirilmeden önce acele etme. "Rabbim, ilmimi artır" de.

"Sana dağlardan sorarlar": İniş sebebi şöyledir: Sakif kabilesinden birkaç adam, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler: "Ya Muhammed, bu dağlar kıyamet gününde nasıl olur?" dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"De ki: Rabbim onları savurmakla savuracak (fekul yensifuha rabbi nesfa)": Müfessirler şöyle demişlerdir: Nesf: Savurmaktır, mana da şöyledir: Rabbim onları sel gibi akıtır, sonra onları atılmış pamuk gibi yapar, onları rüzgar uçurur ve kökünden söker. "Onları bırakacak": Yani onları savurduğu zaman yerlerini bırakacak", "kaan": İbn

Kuteybe: Ka': Üzerinde su biriken düz yerdir, demiştir. Safsaf da düz yerdir, yani üzerinde ot olmayacaktır, demektir.

"La tera fiha ivecen vela emta": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: İveçten maksat, vadilerdir, emt de tepelerdir. Bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mücahit de böyle demiştir: İvec: Çukurdur, emt ise yüksekliktir. Hasen'in görüşü de böyledir. İbn Kuteybe de: Emt, tepeciktir, demiştir.

İkincisi: İvec: Meyil (eğilim)dir, emt de: Ağ gibi eserdir. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: İvec: Çatlaktır, emt de: Tepedir.

"O gün davetçiye tabi olurlar (yevmeizin yettebiuned daiye)": Ferra: Toplanmak için davetçinin sesine tabi olurlar (gelirler), onun davetinden sapma imkanları yoktur, ona tabi olmamayı düşünemezler, demiştir.

"Sesler kısılmıştır": Yani sakinleşmiş ve gizlenmiştir. "Orada fısıltıdan (hems) başka bir şey işitemezsin": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: (Hems) ayakların sesidir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, Said bin Cübeyr, İkrime, bir rivayette Mücahit de böyle demiş; Ferra ile Zeccac da tercih etmişlerdir.

İkincisi: Konuşmadan dudakları kıpırdatmaktır, bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Gizli konuşmadır, bu da Mücahit'ten rivayet edilmiştir. Ebu Ubeyde de: Gizli sestir, demiştir.

"O gün şefaat fayda vermez": Yani kimseye vermez, demektir "Ancak Rahman'ın izin verdiği kimse hariç": Yani Rahman'ın şefaat edilmesine izin verdiği "ve sözce ondan razı olduğu kimse". Yani şefaat edilen hakkında bir söze razı olduğu hariç demektir ki o da "lailahe illallah"tır. "Onların önlerindekini bilir": Onlar zamiri davetçiye tabi olanlardır. Biz de bunu Bakara: 255'te şerh etmiştik.

"Bihi" zamirinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, Allah Teala'ya racidir, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Önlerindeki ve arkalarındakine" racidir, bunu da İbn Saib, demiştir.

"Ve anetil vucuh (yüzler eğilmiştir)": Zeccac şöyle demiştir: "Anet" lügatte: Eğilmek demektir. Uhuzetil biladü anveten denir ki: Ülke zorla alındı, halkının baş eğmesiyle alındı, demektir. Müfessirler bunun kıyamette olacağı görüşündeler. Ancak Talk bin

Habib'in rivayeti hariçtir ki o, secde için alnı, burnu, elleri, dizleri ve ayakların uçlarını yere koymaktır, demiştir. Biz de hayyu kayyum'un manasını Ayetel Kürsi'de, Bakara: 255'te şerh etmiştik.

"Haksızlık taşıyan kimse perişan olmuştur: Yani Allah'a şirk koşan ziyan etmiştir, demektir.

"Vemen ya'mel minessalahati vehuve mü'min": "Min" burada cins içindir: Niçin iman şart kılınmıştır; çünkü imanı olmayanın ameli kabul olunmaz, kendisi de salih olmaz. "Fela yehafu": Fehüve layehafu, o korkmaz, demektir. İbn Kesir ise: Nehiy siygası üzere "fela yehaf" (korkmasın) okumuştur.

"Ne haksızlıktan ne de eksiltilmekten": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Zulmedilip de günahının artırılmasından ve iyiliklerinin eksiltilmesinden korkmaz. Bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Zulmedilip de başkasının günahından kendine ilave edilmekten ve iyiliklerinin kısılmasından korkmaz. Bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Yapmadığı şeyden sorumlu tutulmaktan ve iyi amelinin eksiltilmesinden korkmaz. Bunu da Dahhak, demiştir.

Dördüncüsü: Amelinin karşılığını görmemekten ve hakkının kısılmasından korkmaz. Bunu da İbn Zeyd, demiştir. Dilciler şöyle demişlerdir: Hadm (hazm) eksiltmektir, Araplar: Hadamtü leke min hakki derler ki, sana hakkımdan düşürdüm, demektir. Fülanün hadimül keşhayn derler ki: Yanları sıskadır, demektir. Haza şey'ün yahdımuttaama denir ki: Yemeği hazmettirir, demektir. Bazı müfessirler zulm ile hazmın arasında fark görmüşlerdir: Zulüm: Hakkın tamamını vermemektir, hazm ise: Yine zulüm olmakla beraber bir kısmını vermemektir.

"Bunlar gibi onu da indirdik": Yani bu surede açıklamalar yaptığımız gibi, onu da yani bu kitabı da indirdik, "Arapça bir Kur'an olarak ve onda tehditten evirip çevirdik": Yani onda çeşitli tehditleri açıkladık. Katade: Yani inanmayan ümmetlerin başlarına gelen tehdit vak'alarını, demiştir.

"Belki korkarlar": Yani kendilerinden öncekilerden ibret alarak şirkten sakınmalarına sebep olması için, demektir.

"Yahut onlar için meydana getirir": Yani Kur'an bunu meydana getirir, demektir. Tehdit bunu meydana getirir, diyenler de olmuştur. "Zikren": İbret demektir. O zaman eski milletlerin azaplarını hatırlar

da ibret alırlar. İbn Mes'ud ile Asım el – Cahderi, merfu nun ile "ev nuhdisu" okumuşlardır.

"Allah'ın şanı yücedir": Yani inançsızların inkarından ve müşriklerin sözlerinden, demektir. "Melik (Padişah)tır: Yani her şey O'nun elindedir. "Haktır". Biz de bunu Yunus; 32'de zikretmiş bulunuyoruz.

"Kur'an'ı acele etme": Bunun iniş sebebinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Cebrail, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e sure ve ayetleri getirir onları okurdu; Cebrail daha sonuna varmadan Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem unutma korkusuyla onları başından okurdu. Bu ayet bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Bir adam, karısına bir tokat vurdu, o da kısas istemek üzere Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de kısasa hükmetti; bunun üzerine bu ayet indi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de durdu, nihayet "erkekler kadınların üzerinde hakimdirler" *(Nisa: 34)* ayeti indi. Bunu da Hasen Basri, demiştir.[16]

"Min kabli en yukda ileyke vahyuh": İbn Mes'ud, Hasen ve Yakup, nunun fethi, dadın kesri ve yenin fethi ile "nakdıye" ve yenin nasbı ile de "vahyehu" okumuşlardır.

Kelamın manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Cebrail bitirmeden unutma korkusu ile okumada acele etme, bu da birinci görüşe göredir.

İkincisi: Biz sana manalarını açıklayıncaya kadar ashabına okutma. Bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir.

"Rabbim, ilmimi artır, de": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Okumamı artır, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi.* Anlayışımı artır. *Üçüncüsü:* Hıfzımı artır. Bu ikisini Salebi zikretmiştir.

وَلَقَدْ عَهِدْنَآ

إِلَىٰٓ ءَادَمَ مِن قَبْلُ فَنَسِىَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُۥ عَزْمًا ﴿١١٥﴾ وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ

ٱسْجُدُوا۟ لِءَادَمَ فَسَجَدُوٓا۟ إِلَّآ إِبْلِيسَ أَبَىٰ ﴿١١٦﴾ فَقُلْنَا يَٰٓـَٔادَمُ إِنَّ

---

16 – Suyuti, ed – Dürrül Mensur; İbn Cerir Taberi, Feryabi, İbn Münzir, İbn Ebi Hatim ve İbn Meduye'den nakletmiştir. Bkz. Taberi Tefsiri, 5/58.

هٰذَا عَدُوٌّ لَكَ وَلِزَوْجِكَ فَلَا يُخْرِجَنَّكُمَا مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقٰى
﴿١١٧﴾ إِنَّ لَكَ أَلَّا تَجُوعَ فِيهَا وَلَا تَعْرٰى ﴿١١٨﴾ وَأَنَّكَ لَا تَظْمَؤُا
فِيهَا وَلَا تَضْحٰى ﴿١١٩﴾ فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَا آدَمُ
هَلْ أَدُلُّكَ عَلٰى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَا يَبْلٰى ﴿١٢٠﴾ فَأَكَلَا مِنْهَا
فَبَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ
وَرَقِ الْجَنَّةِ وَعَصٰى آدَمُ رَبَّهُ فَغَوٰى ﴿١٢١﴾ ثُمَّ اجْتَبٰيهُ رَبُّهُ
فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدٰى ﴿١٢٢﴾ قَالَ اهْبِطَا مِنْهَا جَمِيعًا بَعْضُكُمْ
لِبَعْضٍ عَدُوٌّ فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَايَ
فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقٰى ﴿١٢٣﴾ وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ
مَعِيشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ أَعْمٰى ﴿١٢٤﴾
قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِي أَعْمٰى وَقَدْ كُنْتُ بَصِيرًا ﴿١٢٥﴾
قَالَ كَذٰلِكَ أَتَتْكَ آيَاتُنَا فَنَسِيتَهَا وَكَذٰلِكَ الْيَوْمَ تُنْسٰى ﴿١٢٦﴾
وَكَذٰلِكَ نَجْزِي مَنْ أَسْرَفَ وَلَمْ يُؤْمِنْ بِآيَاتِ رَبِّهِ وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ
أَشَدُّ وَأَبْقٰى ﴿١٢٧﴾

115 – Andolsun ki, gerçekten Adem'e daha önce emrettik de unuttu; onun için bir azim bulamadık.

116 – Hani meleklere: "Adem'e secde edin" demiştik de İblis hariç secde etmişlerdi. O ise diretmişti.

117 – "Ey Adem, şüphesiz bu, senin ve eşin için düşmandır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın; sonra bedbaht olursun" demiştik.

118 – "Şüphesiz senin için orada acıkmaman ve çıplak kalmaman vardır".

119 – "Ve sen orada susamayacak ve güneşte kalmayacaksın".

120 – Şeytan ona vesvese verdi ve. "Ey Adem, sana ölümsüzlük ağacını ve yıpranmayan mülkü göstereyim mi?" dedi.

121 – İkisi de ondan yediler; ayıp yerleri onlara göründü. Üzerlerine cennet yapraklarından yamamaya başladılar. Adem Rabbine asi oldu ve saptı.

122 – Sonra Rabbi onu seçti; tövbesini kabul etti ve onu doğru yola iletti.

123 – Dedi: "İkiniz, kiminiz kiminize düşman olarak hepiniz oradan inin. Eğer size benden hidayet gelir de, kim hidayetime tabi olursa, artık sapmaz da bedbaht olmaz da".

124 – "Kim de zikrimden yüz çevirirse, şüphesiz onun için dar bir geçimlik vardır ve onu kıyamet gününde kör olarak haşredeceğiz".

125 – Dedi: "Rabbim, beni niçin kör olarak haşrettin; hâlbuki ben görür idim".

126 – Dedi: "İşte böyle; sana ayetlerim geldi; sen de onları unuttun. İşte bugün de sen unutulacaksın".

127 – İsraf edip (sınırı aşan) ve Rabbinin ayetlerine iman etmeyeni böyle cezalandırırız. Ahiretin azabı ise daha süreklidir.

"Andolsun ki Adem'e emretmiştik": Yani ona ağaçtan yememesi için emir ve tavsiye etmiştik, demektir. "Önceden": Yani sözümü bozup da imanı terk edenlerden önce. Onlar da "belki korkarlar" diye zikrettiği kimselerdir. Mana da şöyledir: Eğer onlar sözü bozdularsa daha önce de Adem'e emretmiştik; "o da unuttu".

Bu unutmada da iki görüş vardır:

Birincisi: O, terk etmedir, bunu da İbn Abbas ile Mücahit, demişlerdir. Mana da Kendisine emredileni terk etti, demektir.

İkincisi: O, hatırlamanın tersi olan unutmadır, bunu da Maverdi nakletmiştir. Muaz el – Kari, Asım el – Cahderi ve İbn Semeyfa nunun ref'i ve sinin şeddesi ile "fenüssiye" okumuşlardır.

"Onun için bir azim (onda azim) bulamadık: Azm lügatte: Bir işi yapmaya fikren karar vermektir. Manada da dört görüş vardır:

Birincisi: Onda hıfz (aklında tutma) kabiliyeti bulamadık. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir, mana da şöyledir: Kendisine emredileni muhafaza edemedi.

İkincisi: Sabır, bunu da Katade ile Mukatil, demişlerdir. Mana da şöyledir: Yasaklanan şeye sabredemedi.

Üçüncüsü: Kararlılık, bunu da İbn Saib, demiştir. İbn Enbari şöyle demiştir: Bu, Adem'i ülül azm peygamberler sınıfından çıkarmaz; o sadece yeme konusunda azimli değildi.

Üçüncüsü: Günaha dönmede azim, demektir. Bunu da Maverdi zikretmiştir. Bundan sonrasının tefsiri ise Bakara: 34'de geçmiştir. "Sakın ikinizi cennetten çıkarmasın; sonra bedbaht olursun": Müfessirler şöyle demişlerdir: Bedbahtlıktan maksat dünya meşakkatidir; ekme, biçme, hamur yoğurma, ekmek pişirme vs. gibi şeylerdir. Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: Adem'e cennetten sarı bir öküz indirildi, onu çalıştırır ve alnının terini silerdi. İşte bedbahtlığı budur. Alimler, mana: İkiniz bedbaht olursunuz, demişlerdir. Buna göre "feteşkaya" dememesi iki düşünceden dolayıdır:

Birincisi: Muhatap olan Adem'dir, onunla yetinilmiştir, şu ayet de böyledir: "Anilyemini ve anişşimali kaid" *(Kaf: 17).* Bunu da Ferra, demiştir.

İkincisi: Çalışan o olduğu için yorgunluk da onun hakkında daha çok olmuştur. Bunu da Maverdi, demiştir.

"İnne leke enla tecua fiha vela ta'ra": Übey bin Ka'b, mazmum te ve elifle "Tücaa ve vela tu'ra" okumuştur. "Ve enneke la tazmau": İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek meftuh hemze ile "ve enneke" okumuşlardır. Nafi ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, meksur hemze ile "ve inneke" okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Meftuh okuyan, "enne leke enla tecua ve enne leke enla tazmae" demek istemiş; meksur okuyan ise cümle başı yapmıştır.

"La tazmau fiha": Orada susamazsın, demektir. Zamier recülü zam'en fehüve zam'an denir ki: Susuz, demektir. "La tadha"nın manası da güneşte kalıp da seni sıcak çarpmaz, demektir. Çünkü cennette güneş yoktur.

"Sana ölümsüzlük ağacını göstereyim mi?": Yani ondan yiyenin ölmeyeceği ağacı demektir. "Ve yıpranmayan mülkü": Yani yenisi eskimeyen ve fani olmayan, demektir. Bundan sonrası da A'raf: 22'de tefsir edilmiştir.

"Sapıttı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ölümsüzlük yolunu şaşırdı, çünkü onu günah tarafından yakalamak istedi.

İkincisi: Geçimini bozdu, çünkü "ğayy"in manası, bozulmaktır. İbn Enbari şöyle demiştir: Bazı müfessirler yanılıp, "ğava" o ağaçtan çok yediği için tiksindi, demişlerdir. Nitekim deve yavrusu da annesinin memesini çok emerse, ölecek gibi olur. Bu da iki açıdan yanlıştır:

Birincisi: Çünkü tiksinme için: Ğava yağvi, denilmez; sadece: Ğaviye yağva, denir.

İkincisi: Cenab-ı Allah'ın: "İkisi o ağaçtan tadınca" *(A'raf: 22)* kavli, onların çok yemediklerini ve çok yiyene kadar cezaya çarptırılmadıklarını gösterir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Biz Adem için, aziz ve celil olan Allah'ın dediği gibi deriz; Adem asidir, sapıktır, demeyiz. Nitekim elbisesini kesip de diken adama: Onu kesti ve dikti, dersin; o terzidir, demezsin. Ancak o işi beceri haline getirir ve onunla bilinirse terzi, denir.

"Sonra Rabbi onu seçti (sümmectebahu)": İctibanın manasını En'am: 87'de açıklamış bulunuyoruz. "Tövbesini kabul etti ve onu doğru yola hidayet etti": Yani Ona tövbenin yolunu gösterdi, demektir. "İkiniz inin, dedi": İşaret edilen bu iki hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Adem ile İblis'tir, bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Adem ile Havva'dır, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. "Kiminiz kiminize düşman olarak": Adem ve zürriyeti, İblis ve zürriyeti, yılan da böyledir. Biz de bunu Bakara: 36'da şerh etmiştik.

"Kim hidayetime tabi olursa": Yani Peygamberime ve kitabıma, demektir. "Artık sapmaz da bedbaht olmaz da": İbn Abbas: Kim Kur'an okur ve içindekine tabi olursa, Allah onu sapıklıktan hidayete çıkarır ve onu kötü hesaptan korur. Allah Teala Kur'an'a tabi olanın dünyada sapmayacağını ve ahirette de bedbaht olmayacağını garanti etmiştir, demiş, sonra da bu ayeti okumuştur.

"Kim zikrimden yüz çevirirse": Ata: Öğüdümden, demiştir. İbn Saib de: Kur'an'dan yüz çevirir, ona iman etmez ve ona uymazsa, demiştir. "Şüphesiz onun için dar bir geçimlik vardır": Ebu Ubeyde, manası: Dar bir maişet, demiştir. Dank: He'siz olarak dişiye de erkeğe de sıfat olur. Dar her geçim veya mekan veya menzil'e dank, denir. Şair de şöyle demiştir:

Dar bir yerde savaşırlarsa, ben de savaşırım.

Zeccac da şöyle demiştir: Dank'in aslı lügatte: Dar ve şiddet demektir.

Müfessirlerin bu geçimlik hakkında beş görüşleri vardır:

Birincisi: O, kabir azabıdır, Ebu Hureyre Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den, "dar geçimlik nedir, bilir misiniz?" dediğini rivayet etmiştir. Onlar da: Allah ve Resulü daha iyi bilir, dediler. O da şöyle dedi: O, kafirin kabir azabıdır; ruhumu elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, ona doksan dokuz ejderha musallat edilir, ona tıslayarak yaklaşır, onu sokar ve onu kıyamete kadar tırmalarlar.[17]

17 - Taberi, Tefsir, 16/228.

Onun kabir azabı olduğuna kail olanlardan bazıları da İbn Mes'ud, Ebu Said el – Hudri ve Süddi'dir.

İkincisi: O, kabrin sıkmasıdır, öyleki eğeleri birbirine geçer. Bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Cehennemdeki zorlu hayattır, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, Katade ve İbn Zeyd de böyle demişlerdir. İbn Saib şöyle demiştir: O hayat da dikenden ve zakkumdan ibarettir.

Dördüncüsü: Dar geçim: Haram kazançtır. Dahhak, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Dar geçim, hayır kapılarının yüzüne kapanıp onlardan hiçbirini bulamamasıdır. Onun haram bir yaşamı olur ki içinde koşturup durur. Dahhak: Bu geçim, kötü kazançtır, demiş; İkrime de böyle söylemiştir.

Beşincisi: Dar geçimlik: Sahibinin Allah'tan korkmadığı maldır, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Bu geçimin yeri hakkında da üç görüş ortaya çıkmıştır:

Birincisi: O, kabirdir, *İkincisi:* Dünyadır. *Üçüncüsü:* Cehennemdir.

"Venahşuruhu yevmel kıyameti a'ma": İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Amir ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, "a'ma" ve "haşerteni a'ma" şeklinde iki mimi de meftuh okumuşlardır. Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle iki mimi de meksur okumuşlardır. Nafi kesre ile fetha arasında okumuştur. Sonra müfessirlerin bu körlüğün manasında da iki görüşleri vardır:

Birincisi: Göz körlüğüdür, Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kabirden çıktığı zaman görür, mahşere sürüldüğü zaman kör olur.

İkincisi: Delil körlüğüdür, bunu da Mücahit ile Ebu Salih demişlerdir. Zeccac, manası şöyledir, demiştir: Ona yol gösterecek delili olmaz, çünkü peygamberler geldikten sonra insanların Allah'a getirecekleri bir delilleri yoktur.

"İşte böyle": Yani durum gördüğün gibidir, demektir. "Sana ayetlerimiz geldi; sen de onları unuttun". Yani onları terk ettin, onlara iman etmedin. Sen onları dünyada terk ettiğin gibi bugün de sen cehennemde terk edileceksin. "İşte böyle": Yani anlattığımız gibi "israf edeni cezalandırırız": Yani Allah'a şirk koşanı, demektir. "Gerçekten ahiretin azabı daha çetindir" dünya azabından ve kabir azabından. "Ve daha süreklidir": Çünkü o devam eder.

أَفَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُم مِّنَ الْقُرُونِ
يَمْشُونَ فِي مَسَاكِنِهِمْ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّأُولِي النُّهَىٰ ﴿١٢٨﴾ وَلَوْلَا
كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِن رَّبِّكَ لَكَانَ لِزَامًا وَأَجَلٌ مُّسَمًّى ﴿١٢٩﴾ فَاصْبِرْ
عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ
غُرُوبِهَا وَمِنْ آنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَىٰ ﴿١٣٠﴾

128 – Kendilerinden önce nice nesilleri – ki şimdi onların yurtlarında yürüyorlar – helak etmemiz onları hidayet etmedi mi? Şüphesiz bunda akl-ı selim sahipleri için gerçekten ibretler vardır.

129 – Eğer Rabbinden geçmiş bir söz ve belli bir süre olmasaydı, (helak) onlar için lazım (kaçınılmaz) olurdu.

130 – Öyleyse dediklerine sabret. Güneşin doğmasından önce ve batmasından önce Rabbini hamdi ile tesbih et. Gece saatlerinde ve gündüzün taraflarında da tesbih et. Belki razı olursun.

"Onları hidayet etmedi mi?": Yani kendilerinden önce helak ettiğimiz ümmetlerin kalıntılarına bakmak Mekke kafirlerini hidayet etmedi mi? Kureyş ticaret yapar ve Ad, Semud diyarlarını ve onlardaki helak işaretlerini görürdü. Onun için "onların yurtlarında yürüyorlar" demiştir. Zeyd, Yakup'tan, nun ile "efelem nehdi" okumuştur.

"Eğer Rabbinden geçmiş bir söz olmasa idi": Azabın o kafirlerden kıyamet gününe kadar tehirine dair. Bedir savaşına kadar da, denilmiştir. Ecelleri gelinceye kadar da denilmiştir. "Lazım olurdu": Yani azap lazım olurdu. Lizam: Mastardır, azaba sıfat olmuştur. Ferra ile İbn Kuteybe de: Bu ayette takdim ve tehir vardır, mana da şöyledir, demişlerdir: Eğer bir söz ve belli bir ecel olmasaydı azap kaçınılmaz olurdu.

"Onların dediklerine sabret": Allah Teala peygamberine Allah onlar hakkında hüküm verinceye kadar onlardan duyduğu eziyet verici şeylere sabretmesini buyurmuştur. Sonra da onlar hakkında ölüm hükmünü vermiştir. Genel manadaki bu sabır, kılıç ayetiyle neshedilmiştir.

"Rabbini hamd ile tesbih et": Yani O'na hamd ve sena ederek namaz kıl, demektir. "Güneşin doğmasından önce": Sabahı kastediyor, "ve batmasından önce": İkindiyi kastediyor, "ve min anail leyli": Gece saatlerinde, demektir. Biz de bunu Al-i İmran: 113'te beyan etmiş bulunuyoruz. "Tesbih et": Yani namaz kıl, demektir.

Bu namazdan murat edilen şey hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Akşamla yatsıdır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Katade de böyle demiştir.

İkincisi: Gece yarısıdır, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Yatsıdır, bunu da Mücahit ile İbn Zeyd, demişlerdir.

Dördüncüsü: Gecenin başı, ortası ve sonudur, bunu da Hasen, demiştir.

"Gündüzün taraflarında": Mana: Gündüzün taraflarında tesbih et, demektir. Ferra şöyle demiştir: Gündüzün iki tarafı vardır, hepsi kastedilmiştir, şu ayette olduğu gibi: "İn tetuba ilallahi fekad sağat kulubukuma" *(Tahrim: 4).* (Cemi tesniye yerine kullanılmıştır, demek istiyor. Mütercim).

Müfessirlerin bu namazdan murat edilen hususunda da üç görüşleri vardır:

Birincisi: O, öğledir, bunu da Katade, demiştir. Buna göre, öğle namazına, gündüzün tarafları, denilmesi, şundandır; çünkü o zeval vaktinde kılınır, o da gündüzün ilk tarafı ile ikinci tarafıdır.

İkincisi: O, akşam ve sabah namazlarıdır, bunu da İbn Zeyd, demiştir. Bu da şafağın ilk tarafın başında, akşamın da ikinci tarafın sonunda olması mülahazası iledir.

Üçüncüsü: O; sabah, öğle ve ikindi namazlarıdır; buna göre sabah ilk tarafta, öğle ile ikindi ikinci taraftadır. Bunu da Ferra nakletmiştir.

"Lealleke terda": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, te'nin fethi ile "terda" okumuşlardır. Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, zammı ile (türda) okumuşlardır. Kim fethe ile okursa, mana şöyledir: Belki sen Allah'ın sana verdiği sevaba razı olursun. Kim de zamme ile okursa, bunda iki düşünce vardır:

Birincisi: Belki sen sana verilene razı olursun. *İkincisi:* Belki Allah seni razı eder.

وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَوٰةِ
الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ ﴿١٣١﴾ وَأْمُرْ أَهْلَكَ
بِالصَّلَوٰةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا لَا نَسْأَلُكَ رِزْقًا نَحْنُ نَرْزُقُكَ
وَالْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَىٰ ﴿١٣٢﴾

131 – Onları denemek için onlardan bazı sınıfları yararlandırdığımız şeye, dünya hayatının süsüne sakın göz dikme. Rabbinin rızkı daha hayırlı ve daha süreklidir.

132 – Ailene namazı emret, sen de onun üzerinde sabret. Senden rızık istemiyoruz. Biz sana rızık veriyoruz. Sonuç takvanındır.

"Göz dikme": İniş sebebi şöyledir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in azatlısı Ebu Rafi diyor ki: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e bir konuk geldi, beni çağırdı, beni gıda maddesi satan bir Yahudi'ye gönderdi ve: Ona söyle, bana bir miktar un satsın veyahut receb'in başına kadar ödünç versin, dedi. Ben de ona gidip bunu söyledim. Yahudi: Allah'a yemin ederim ki satmam da ödünç de vermem de, ancak rehinle veririm, dedi. Ben de dönüp kendisine haber verdim, şöyle dedi: Allah'a yemin ederim ki, eğer bana satsa veya ödünç verse idi, onu mutlaka öderdim. Ben gökte de eminim, yerde de eminim. Ona demir zırhımı götür. İşte bu ayet bunun üzerine indi.[18] Übey bin Ka'b de şöyle demiştir: Kim Allah'ın tesellisi ile teselli bulmazsa, dünyadan hasretle göçer. Bu ayetin tefsiri, Hicr'in sonunda, ayet: 88'de geçmiştir.

"Zehretel hayatid dünya": İbn Mes'ud, Hasen, Zühri ve Yakup, he'nin fethi ile "zeherete" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: O, "metta'na" fi'li ile mansuptur; çünkü "metta'na"nın manası: Caalna lehümül hayatad dünya zehreten (dünya hayatını onlar için cazip kıldık) demektir. "Onları deneyelim diye": Yani onları fitneye düşürelim, diye. İbn Kuteybe de: Onları imtihan edelim diye, demiştir. Müfessirler: Dünya cazibesinin, onun güzelliği, parlaklığı ve bakıldığı zaman revnakı, demişlerdir. Bu da bitkinin parıltı ve güzelliğinden gelir.

"Rabbinin rızkı daha hayırlı ve daha süreklidir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onun ahiretteki sevabıdır. *İkincisi:* Kanaattir.

"Ailene namazı emret": Müfessirler şöyle demişlerdir: Ailesinden maksat, kavmi ve dininden olanlardır. Buna ehl-i beyti (ev halkı) da girer.

"Sen de ona sabret": Yani namaza sabret, demektir. "Senden rızık istemiyoruz": Yani senden ne kendi rızkını ve ne de mahlukumuzun

18 – Taberi, Tefsir, 16/235. Suyuti, ed – Dürrül Mensur'da İbn Ebi Şeybe, İbn Raheveyh, Bezzar, Ebu Ya'la, İbn Münzir, İbn Ebi Hatim, İbn Merduye, Haraiti (Mekarimül Ahlak) ve Ebu Nuaym (Marifet)e nisbet etmiştir.

rızkını istemiyoruz; sana sadece ibadeti emrediyoruz, rızık ise bizim üzerimizedir. "Sonuç takvanındır": Yani güzel akibet takva sahiplerinindir. Bekr bin Abdullah el – Müzeni aç kaldıkları zaman ailesine: Kalkın, namaz kılın der, sonra da: Allah Teala Resul'üne böyle emretti der ve bu ayeti okurdu.

وَقَالُوا لَوْلَا يَأْتِينَا بِآيَةٍ مِنْ رَبِّهِ أَوَلَمْ
تَأْتِهِمْ بَيِّنَةُ مَا فِي الصُّحُفِ الْأُولَى ﴿١٣٣﴾ وَلَوْ أَنَّا أَهْلَكْنَاهُمْ
بِعَذَابٍ مِنْ قَبْلِهِ لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ
آيَاتِكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَذِلَّ وَنَخْزَى ﴿١٣٤﴾ قُلْ كُلٌّ مُتَرَبِّصٌ فَتَرَبَّصُوا
فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ أَصْحَابُ الصِّرَاطِ السَّوِيِّ وَمَنِ اهْتَدَى ﴿١٣٥﴾

133 – "Bize Rabbinden bir mucize getirseydi, ya!" dediler. Onlara ilk suhuflardaki şeyin delili gelmedi mi?

134 – Eğer gerçekten biz onları bundan önce bir azapla helak etse idik, muhakkak: "Rabbimiz, bize bir peygamber gönderseydin de, hor ve rezil olmadan önce ayetlerine tabi olsaydık" derlerdi.

135 – De ki: "Herkes beklemektedir; siz de bekleyin. Doğru yolun sahipleri kimmiş ve doğru yolu bulan kimmiş yakında bileceksiniz".

"Dediler": Yani müşrikler, "levla", hella (teşvik edatı) manasınadır. "Bize getirseydi ya!" Muhammed, "Rabbinden bir mucize": Yani peygamberlerin mucizeleri gibi, mesela dişi deve ve asa gibi. "Evelem ye'tihim": Nafi, Ebu Amr ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, te ile "te'tihim" okumuşlardır. İbn Kesir, İbn Amir, Hamze ve Kisai de, ye ile "ye'tihim" okumuşlardır.

"İlk suhuflardaki şeyin delili": Yani mucizeler isteyip de sonra da onları inkar ettikleri zaman helak ettiğimiz milletlerin haberi onlara Kur'an'da gelmedi mi? Kendilerinin halleri de onlarınki gibi olmayacağından nasıl emin oluyorlar? "Eğer gerçekten biz onları helak etseydik": Yani Mekke müşriklerini, "biazabin min kablihi (bundan önce bir azapla)": He zamirinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, kitaba racidir, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Peygambere racidir, bunu da Ferra demiştir.

"Muhakkak derlerdi": Kıyamet gününde, "Rabbimiz, bize gönderseydin ya bir peygamber": Bizi taatine davet edecek bir peygamber, "biz de tabi olsaydık ayetlerine": Yani onların gerekleri ile amel etseydik, "hor olmamızdan önce": Azapla, "ve rezil olmamızdan önce": Cehennemde. İbn Abbas, İbn Semeyfa ve Ebu Hatim de Yakup'tan rivayet ederek, ikisinde de merfu nun ile "nüzelle" ve "nuhza" okumuşlardır. "De ki": Onlara de ki, ya Muhammed, "herkes": Bizden ve sizden, "bekleyicidir": Yani biz size dünyada azap bekliyoruz, siz de bize felaket gelmesini bekliyorsunuz. "Feterabbesu": Siz bekleyin, "yakında bileceksiniz" Allah'ın emri geldiği zaman "doğru yolun sahipleri kimmiş": Yani doğru dinin sahipleri, "ve doğru yolu bulan kimmiş" sapıklıktan çıkarak, biz miyiz yoksa siz misiniz? Bunun kılıç ayetiyle mensuh olduğu söylenmiştir ki, hiçbir şey değildir.

21-ENBİYA SURESİ

Mekke'de inmiştir.
112 ayettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ ف۪ي غَفْلَةٍ مُعْرِضُونَۚ ﴿١﴾ مَا يَأْت۪يهِمْ
مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحْدَثٍ اِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَۙ ﴿٢﴾ لَاهِيَةً
قُلُوبُهُمْۜ وَاَسَرُّوا النَّجْوٰىۗ الَّذ۪ينَ ظَلَمُواۗ هَلْ هٰذَٓا اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْۚ
اَفَتَأْتُونَ السِّحْرَ وَاَنْتُمْ تُبْصِرُونَ ﴿٣﴾ قَالَ رَبّ۪ي يَعْلَمُ الْقَوْلَ
فِي السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِۘ وَهُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ﴿٤﴾ بَلْ قَالُٓوا اَضْغَاثُ
اَحْلَامٍ بَلِ افْتَرٰيهُ بَلْ هُوَ شَاعِرٌۚ فَلْيَأْتِنَا بِاٰيَةٍ كَمَٓا اُرْسِلَ
الْاَوَّلُونَ ﴿٥﴾ مَٓا اٰمَنَتْ قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَاۚ اَفَهُمْ
يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾ وَمَٓا اَرْسَلْنَا قَبْلَكَ اِلَّا رِجَالًا نُوح۪ٓي اِلَيْهِمْ فَسْـَٔلُٓوا

أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٧﴾ وَمَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَدًا
لَا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَمَا كَانُوا خَالِدِينَ ﴿٨﴾ ثُمَّ صَدَقْنَاهُمُ
الْوَعْدَ فَأَنْجَيْنَاهُمْ وَمَنْ نَشَاءُ وَأَهْلَكْنَا الْمُسْرِفِينَ ﴿٩﴾ لَقَدْ
أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٠﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – İnsanlar için hesapları yaklaştı. Oysa onlar gaflet içinde yüz çeviriciler.

2 – Onlara Rablerinden bir zikir gelmeyedursun, ancak onu oynayarak dinlerler.

3 – Kalpleri alay ederek. Zalimler fısıltıyı gizlediler. "Bu, sizin gibi beşerden başka biri midir? Göz göre göre büyüye mi geleceksiniz?" (dediler).

4 – (Peygamber) dedi: "Rabbim gökte ve yerde sözü bilir. O, hakkıyle işiten, her şeyi bilendir".

5 – (Onlar şöyle dediler): "Hayır, bunlar karışık rüyalardır. Hayır, onu kendi uydurdu. Hayır, o, bir şairdir. Öncekilere gönderildiği gibi bize de bir mucize getirsin!"

6 – Kendilerinden önce helak ettiğimiz hiçbir kent iman etmedi; onlar mı iman edecekler?

7 – Senden önce de ancak kendilerine vahyettiğimiz bazı erkekleri gönderdik. Eğer bilmiyorsanız zikir ehline sorun.

8 – Onları yemek yemeyen cesetler kılmadık. Ölümsüz de olmadılar.

9 – Sonra onlara ettiğimiz va'de sadık olup onları ve dilediklerimizi kurtardık. Aşırıları da helak ettik.

10 – Andolsun, gerçekten size içinde zikriniz bulunan bir kitap indirdik. Aklınızı kullanmıyor musunuz?

Bu sure icma ile Mekkidir, bunda hiçbir ihtilaf bilmiyoruz.

"İkterebe": İfteale veznindedir, kurb kökündendir, karubeşşey'ü vakterebe denir ki, bir şey yaklaşmaktır. Bu ayet Mekke kafirleri hakkında inmiştir. Zeccac şöyle demiştir: İnsanlara hesap vakitleri yaklaştı. "Linnasi"deki lamın "min" manasına olduğu söylenmiştir.

Hesaptan da Allah'ın, kullarını amellerine göre hesaba çekmesi murat edilmiştir.

Onun yaklaşması manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, gelecektir, her gelecek de yakındır.

İkincisi: Çünkü zaman, çoğu geçtiği, azı kaldığı için yakındır.

"Onlar gaflet içindedir": Yani Allah'ın o gün onlara ne yapacağından, demektir. "Yüz çeviriciler": Ona hazırlanmaktan. Şöyle de denilmiştir: "Yaklaşmak İnsanlar için" geneldir, yüz çevirmek ise kafirler için özeldir. Bu da "Rablerinden yeni bir zikir gelmeyedursun" sözünden anlaşılmaktadır. Bu zikir hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, Kur'an'dır, bunu da İbn Abbas, demiştir. Buna göre "yeni" sözü ile onun indirilmesine işaret edilmiş olur. Çünkü o, azar azar (aralıklarla) indirilmiştir.

İkincisi: O, zikirlerden bir zikirdir, Kur'an değildir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki hikaye etmiştir. Nakkaş da şöyle demiştir: O, Resulullah'tan bir zikirdir, Kur'an değildir.

Üçüncüsü: O, Resulullah'tır, delili de "O, sizin gibi bir beşerden başkası değildir" sözüdür. Bunu da Hasen bin Fadl, demiştir.

"Ancak onu oynayarak dinlerler": İbn Abbas şöyle demiştir: Kur'an'ı alay ederek dinlerler.

"Kalpleri alay ederek": Yani onlara ne yapılmak istendiğinden gafil olarak, demektir. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Onu oynayarak ve kalpleri boş olarak dinlerler. "Lahiyeten"in "yel'abune" fi'li ile mansup olması caizdir. İkrime, Said bin Cübeyr ve İbn Ebi Able, merfu olarak "lahiyetün" okumuşlardır.

"Fısıltıyı gizlediler": Yani müşrikler kendi aralarında fısıldaştılar, demektir. Sonra da onların kim olduklarını beyan ederek: "onlar zalimlerdir": Yani Allah'a şirk koşanlardır, dedi. "Ellezine" "eserru" fiilindeki zamirden bedel olarak mahallen merfudur. Sonra fısıldaştıkları sırlarını açıklayıp: "Bu, sizin gibi beşerden başka biri midir?" dedi. Yani o da insandır, melek değildir, dediler. Bu da onun peygamberliğini inkardır. Bazıları "eserru" burada: Açıkladılar manasınadır, demişlerdir; çünkü o zıt anlamlı kelimelerdendir.

"Sihre mi geleceksiniz?": Yani onun sihir olduğunu bildiğiniz halde sihri mi kabul edeceksiniz, demektir ki Muhammed'e tabi olmanın sihre tabi olma manasına geldiğini demek istiyorlar. "Kul rabbi": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, "kul rabbi" okumuşlardır. Hamze, Kisai ve Hafs da

Asım'dan rivayet ederek, "kale rabbi" okumuşlardır. Kufelilerin Mushaflarında da böyledir. Bu da Peygamber sallallahu aleyh ve sellem'den haber tarzındadır, yani, o şöyle dedi olur: Rabbim sözü bilir; ne yerde ne gökte O'na hiçbir şey gizli kalmaz. O, gizlediklerinizi bilir. "Bel kalu": Ferra: "Bel" onların yalanlamalarını rettir, demiştir. Daha önce böyle bir inkar geçmese de böyledir; çünkü manası inkarcılardan haber vermektir ve müşriklerin, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem hakkında şaşırdıklarını bildirmiştir. Onun hakkında çeşitli şeyler söylediler: Bazıları: Onun getirdiği şey sihirdir, dediler. Bazıları: Karışık rüyalardır, dediler. Biz de bunu Yusuf: 44'te şerh etmiş bulunuyoruz. Bazıları da: Onu kendisi uydurdu, dediler. Bazıları da: O bir şairdir, dediler. Bize Salih'in devesi ve Musa'nın asası gibi bir mucize getirsin, dediler. Geldiği takdirde sonları olacak mucizeler teklif ettiler.

"Onlardan önce iman etmedi": Yani Mekke müşriklerinden önce, "bir kent": Kent denilmiş, halkı kastedilmiştir. Mana şöyledir: Mucizeleri yalanlamakla helak olan ümmetler, mucizelerin gelmesiyle iman etmediler; bunlar nasıl iman edecekler?! Bu da Allah dilemedikçe mucizenin imana sebep olmadığına işarettir.

"Senden önce ancak bazı erkekler gönderdik": Bu da: "Bu, sizin gibi bir insandan başkası mıdır?" sözlerine cevaptır.

"Nuhi ileyhim": Çoğunluk ye ile "yuha" okumuştur. Hafs da Asım'dan, nun ile "nuhi" okuduğunu rivayet etmiştir. Biz de bu ayeti Nahl: 43'te şerh etmiş bulunuyoruz.

"Onları kılmadık": Yani peygamberleri "ceset": Ferra şöyle demiştir: Niçin "ecsaden" demedi? Çünkü o, cins ismidir. Mücahıt de: Onları ruhsuz ceset kılmadık, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Senden önceki peygamberleri yemek yemeyen ve ölmeyen kimseler kılmadık ki seni de öyle yapalım. Müberrid ile Saleb de şöyle demişlerdir: Araplar bir kelam iki inkarın arasında gelirse, haber olur, demişlerdir; buna göre ayetin manası şöyledir: Biz onları ancak yemek yesinler diye yarattık. Katade de mana: Onları başka değil ancak yemek yiyen cesetler olarak yarattık, demiştir.

"Sonra onlara ettiğimiz va'de sadık olduk": Yani peygamberlere ettiğimiz va'de demektir; onları kurtarmak ve onlara inanmayanları helak etmekle va'dimizi yerine getirdik. "Onları ve dilediklerimizi kurtardık": Onlar da peygamberleri tasdik edenlerdir. "Aşırı gidenleri de helak ettik": Yani şirk koşanları, demektir. Bu da Mekke halkı için korkutmadır. Sonra onlara Kur'an nimetini verdiğini zikrederek:

"Andolsun ki gerçekten size içinde zikriniz bulunan bir kitap indirdik" dedi: Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onda şerefiniz vardır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: Onda dininiz vardır, bunu da Hasen demiştir, yani din işlerinde ihtiyaç duyduğunuz şeyler vardır, demektir.

Üçüncüsü: Onda karşılaşacağınız dönüş veya azap için hatırlatma vardır. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Aklınızı kullanmıyor musunuz?": Sizi başkalarına ne ile üstün kıldığımı düşünmüyor musunuz?

وَكَمْ قَصَمْنَا مِنْ قَرْيَةٍ كَانَتْ ظَالِمَةً وَاَنْشَاْنَا بَعْدَهَا قَوْمًا
اٰخَرٖينَ ﴿١١﴾ فَلَمَّٓا اَحَسُّوا بَاْسَنَٓا اِذَا هُمْ مِنْهَا يَرْكُضُونَ ﴿١٢﴾
لَا تَرْكُضُوا وَارْجِعُٓوا اِلٰى مَٓا اُتْرِفْتُمْ فٖيهِ وَمَسَاكِنِكُمْ لَعَلَّكُمْ
تُسْـَٔلُونَ ﴿١٣﴾ قَالُوا يَا وَيْلَنَٓا اِنَّا كُنَّا ظَالِمٖينَ ﴿١٤﴾ فَمَا زَالَتْ تِلْكَ
دَعْوٰيهُمْ حَتّٰى جَعَلْنَاهُمْ حَصٖيدًا خَامِدٖينَ ﴿١٥﴾

11 – Nice zalim kentleri kırdık. Onlardan sonra da başka bir kavim meydana getirdik.

12 – Azabımızı hissedince, birden onlar ondan kaçıyorlar.

13 – Kaçmayın, refaha kavuşturulduğumuz şeylere ve yurtlarınıza geri dönün. Belki sorgulanırsınız!

14 – Dediler: "Eyvah bize, gerçekten biz zalimler idik!"

15 – Duaları hep bu oldu. Nihayet onları biçilmiş(ler), sönmüşler kıldık.

Sonra onları korkutup şöyle dedi: "Ve kem kasamna": Müfessirler ve lügatçiler şöyle demişlerdir: Manası: Nice kentleri helak ettik, demektir. Kasm'ın aslı (kök ve ilk manası): Kırmaktır. "Zalim": Kafir, demektir, maksat, halkıdır. "Azabımızı hissedince": Yani azabımızı görme hisleri (duyuları) ile görünce, demektir. "Birden onlar ondan kaçıyorlar": Yani koşturuyorlar, demektir. Rakd'ın aslı: Ayakları hareket ettirmektir. Rakattül ferese denir ki: Mahmuzlayarak atı koşturdum, demektir.

"Kaçmayın": Müfessirler: Bu, meleklerin onlara sözüdür, demişlerdir. "Refaha kavuşturulduğunuz şeylere geri dönün": Yani sizi şımartan nimetlere, demektir. Bu da onlar için azarlamadır.

"Belki sorgulanırsınız": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Dünyanızdan bir şeylerden sorulursunuz, demektir. Bu da onlarla alay için denilir. Bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: Peygamberinizi öldürmekten sorulursunuz, bunu da İbn Saib, demiştir. Azabı kesin olarak görünce, "eyvah bize, gerçekten bizler zalimler idik, dediler": Yani hep bu kelimeyi tekrarladılar. "Nihayet onları biçilmişler kıldık": Yani azapla. Kılıçlarla da, denilmiştir. "Sönmüşler (kıldık)": Yani sönen ateş gibi ölüler, demektir.

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ
وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ ﴿١٦﴾ لَوْ أَرَدْنَا أَنْ نَتَّخِذَ لَهْوًا
لَاتَّخَذْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا إِنْ كُنَّا فَاعِلِينَ ﴿١٧﴾ بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى
الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ وَلَكُمُ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ ﴿١٨﴾
وَلَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ عِنْدَهُ لَا يَسْتَكْبِرُونَ
عَنْ عِبَادَتِهِ وَلَا يَسْتَحْسِرُونَ ﴿١٩﴾ يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ
لَا يَفْتُرُونَ ﴿٢٠﴾ أَمِ اتَّخَذُوا آلِهَةً مِنَ الْأَرْضِ هُمْ يُنْشِرُونَ ﴿٢١﴾
لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا
يَصِفُونَ ﴿٢٢﴾ لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ ﴿٢٣﴾ أَمِ اتَّخَذُوا
مِنْ دُونِهِ آلِهَةً قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ هَذَا ذِكْرُ مَنْ مَعِيَ وَذِكْرُ
مَنْ قَبْلِي بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ فَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٢٤﴾

16 – Göğü, yeri ve ikisinin arasındakileri oyuncular olarak (oynamak) için yaratmadık.

17 – Eğer biz bir eğlence edinmek istese idik, muhakkak onu yanımızdan edinirdik.

18 – Hayır, biz hakkı batılın üzerine atarız da onun beynini parçalar. Bakarsın o, zail olmuştur. Nitelediğiniz şeylerden dolayı yazıklar olsun size!

19 – Göklerde ve yerde olan kimseler O'nundur. O'nun yanındakiler O'na ibadetten büyüksünmezler de yorulmazlar da.

20 – Gece gündüz tesbih ederler, gevşemezler.

21 – Yoksa onlar yerden tanrılar edindiler de (ölüleri) onlar mı diriltecek?

22 – Eğer o ikisinde (yerde ve gökte) Allah'tan başka tanrılar olsaydı, ikisi de bozulurdu. Arş'ın Rabbi olan Allah, onların niteledikleri şeylerden münezzehtir.

23 – O yaptığından sorulmaz; onlar sorulurlar.

24 – O'ndan başka tanrılar mı edindiler? De ki: "Delilinizi getirin". Bu, benimle beraber olanların ve benden öncekilerin zikridir. Hayır, onların çoğu hakkı bilmezler. İşte onlar yüz çevirenlerdir.

"Göğü, yeri ve ikisinin arasındakileri oyuncular olarak yaratmadık": Yani bunları boş yere yaratmadık; ancak kudretimize ve birliğimize delil olarak ve halkın da onlardan ibret alıp ibadetin ancak yaratıcıya layık olduğunu bilsinler ve bir de dostlarımızı mükafatlandırmak ve düşmanlarımızı cezalandırmak için yarattık.

"Eğer bir eğlence edinmek isteseydik": Bunun iniş sebebinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Müşrikler: Melekler Allah'ın kızlarıdır, tanrılar da O'nun kızlarıdır deyince, bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir.

İkincisi: Necran Hıristiyanları: İsa, Allah'ın oğludur, dediler; bunun üzerine bu ayet indi, bunu da Mukatil, demiştir.

Eğlenceden murat edilen şey üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Çocuktur, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Süddi de böyle demiştir. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Eğer biz eğlenceli bir evlat edinmek isteseydik, onunla eğlenirdik.

İkincisi: Kadındır, bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen ile Katade de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: Oyundur, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Onu yanımızdan edinirdik": İbn Cüreyc: Gök halkından bir kadın veya evlat edinirdik, yer halkından değil, demiştir. İbn Kuteybe

de şöyle demiştir: Lehv'in asıl manası: Cimadır, kinaye yolu ile eğlence denilmiştir, nitekim sır da kinaye yoluyla ona denir. Mana da şöyledir: Eğer bunu yapsaydık, onu yanımızdan edinirdik, çünkü bildiğiniz gibi erkeğin evladı ve eşi yanında olur, başkasının yanında olmaz.

"İn künna failin (eğer yapacak olsaydık)": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: "İn" "ma" (olumsuzluk) manasınadır, bunu da İbn Abbas, Hasen ve Katade, demişlerdir.

İkincisi: O, şart manasınadır, Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Eğer bunu yapsa idik, fakat yapmayız. Ve şöyle demiştir: Birinci görüş müfessirlerin, ikinci görüş de nahivcilerin (gramercilerin) görüşüdür. Onlar da birinci görüşü iyi bulurlur. Çünkü "in" olumsuzluk yerinde kullanılır, ancak çoğunlukla lamla gelir, mesela: İnkünte lesalihan (sen iyi kimse değilsin) dersin.

"Bel (hayır)": Yani o dediklerini bırak, çünkü o, batıldır. "Biz hakkı atarız": O da yalanlarıdır, "onun beynini parçalar": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Yani kafasını kırar. Bunun da aslı beyne öldürücü darbe indirmektir. "Bir bakarsın o zail olmuştur": Yani yok olup gitmiştir. Müfessirler, mana şöyledir, demişlerdir: Biz onların yalanlarını açıkladığımız hak ile iptal ederiz, o da sonunda silinip gider. "Nitelediğiniz şeylerden dolayı yazıklar olsun size": Yani O'nu caiz olmayan şeylerle nitelemenizden dolayı. "Göklerde ve yerde olan kimseler O'nundur": Yani O'nun kulları ve mülküdür, demektir. "Yanındakiler de: Melekler de, demektir.

"Yorulmazlar (la yestahsirun)": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Dönmezler, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Kesilmezler, bunu da Mücahit, demiştir. İbn Kuteybe de: Bitkinlik göstermezler, demiştir. Hasr: Yorgunluk ve bitkinlikten kesilen, demektir.

Üçüncüsü: Usanmazlar, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"Gevşemezler": Katade: Usanmazlar, demiştir. Ka'b'e, "onları hiçbir şey meşgul etmez mi?" diye sordular; o da soruyu sorana şöyle dedi: Kardeşimin oğlu (yeğenim), tesbih onlar için sizin nefes almanız gibi kılınmıştır. Sen yer ve içerken, oturup kalkarken, gelip giderken ve konuşurken nefes almaz mısın? Tesbih de onlar için böyle kılınmıştır. Sonra Allah Teala müşrikleri azarlamaya döndü ve şöyle dedi: "Yoksa onlar yerden tanrılar mı edindiler?": Çünkü putları ister altından ister gümüşten ister ağaçtan ister taştan olsun, bizzat yer-

dendir. "onlar": Yani tanrılar, "mı diriltecekler?": Yani ölüleri diriltecekler. Hasen ye'nin fethi ve şinin zammı ile "yenşurun" okumuştur. Bu ise inkar manasına bir istifhamdır, mana da: Onlar ölüleri dirilten tanrılar edinmediler, demektir. "Eğer o ikisinde olsaydı": Gökte ve yerde, "tanrılar": Yani mabutlar, "Allah'tan başka": Ferra sivellah (Allah'tan başka), Zeccac da: Ğayrallah (Allah'tan gayri) demiştir.

"İkisi de bozulurlardı": Yani harap olur, iptal olur, onlardakiler de helak olurlardı, çünkü İlahlar birbirlerine mani olurlardı. O zaman alemin işi düzenle yürümezdi. Zira iki veya daha çok merciden çıkan her şey, muhalefetten hali olmaz.

"O yaptığından sorulmaz": Yani kullarına hidayet etmek ve saptırmak, aziz ve hor etmek gibi istediği hükmü verir; çünkü halkın sahabidir, halk ise yaptığından sorulur; zira onlar kuldurlar; efendilerinin emrine uymak zorundadırlar. Aziz ve celil olan Allah kendinden başka İlah olmasını "yer ile gök mutlaka bozulurlardı" diyerek akıl yolu ile iptal edince, bunu emir yoluyla da edip "yoksa O'ndan başka tanrılar mı edindiler?" diye de iptal etti. Bu ise ret ve azarlama sorusudur. "De ki: Delilinizi getirin": Dediklerinize karşı. "Bu benimle olanların zikridir": Yani benim yanımda benim dinimde olanların haberidir ki onlar için kıyamete kadar taate sevap ve masiyete günah vardır. "Benden öncekilerin de zikridir": Yani gökten inen kitapların, demektir. Mana da şöyledir: Bu Kur'an'a ve ondan önce indirilen kitaplara bakın; hiç onların birinde Allah Teala'nın kendinden başka İlah edinmeyi emrettiği var mıdır? Bu açıklama ile emir bakımından ondan başka mabut edinmenin caiz olmadığı meydana çıkmıştır. Zeccac şöyle demiştir: Onlara: Bir peygamberin, ümmetine Allah'tan başka İlah olduğuna dair haber verdiğine delilinizi getirin, denir.

"Hayır, onların çoğu": Yani Mekke kafirleri, hakkı bilmezler": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O Kur'an'dır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Tevhittir, bunu da Mukatil, demiştir. "Onlar yüz çevirenlerdir": Enine boyuna düşünmekten ve iman etmenin onlara vacip olduğundan, demektir.

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا أَنَا
فَاعْبُدُونِ ﴿٢٥﴾ وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَٰنُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ
بَلْ عِبَادٌ مُكْرَمُونَ ﴿٢٦﴾ لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ

﴿٢٧﴾ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يَشْفَعُونَ اِلَّا
لِمَنِ ارْتَضٰى وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ ﴿٢٨﴾ وَمَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ
اِنّ۪ٓي اِلٰهٌ مِنْ دُونِه۪ فَذٰلِكَ نَجْز۪يهِ جَهَنَّمَۜ كَذٰلِكَ نَجْزِي الظَّالِم۪ينَ ﴿٢٩﴾

25 – Senden önce peygamber göndermedik, ancak ona: "Gerçek şu ki, benden başka İlah yoktur; bana ibadet edin" diye ona vahyediyoruz.

26 – Onlar: "Allah evlat edindi" dediler, hâşâ. Hayır, onlar ikram olunmuş kullardır.

27 – Sözle O'nu(n önüne) geçemezler. Onlar O'nun emri ile hareket ederler.

28 – Onların önlerindekini de arkalarındakini de bilir. Ancak O'nun rızasına erene şefaat ederler. Onlar O'nun korkusundan titrerler.

29 – Onlardan kim: "Gerçekten ben O'ndan başka tanrıyım" derse, işte onu cehennemle cezalandırırız. İşte biz, zalimleri böyle cezalandırırız.

"Min resulin illa yuhi": Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, nun ile "illa nuhi" okumuşlar; diğerleri ise ye ile (yuhi) okumuşlardır.

"Rahman evlat edindi, dediler": Bunu diyenler hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Kureyş müşrikleridir, bunu da İbn Abbas, demiştir. İbn İshak da: Bunu diyen, Nadr bin Haris'tir, demiştir.

İkincisi: Onlar Yahudilerdir: Allah cinlerle evlilik ilişkisi kurdu, bundan da melekler oldu, dediler. Bunu da Katade, demiştir. Bu iki görüşe göre, evlattan maksat meleklerdir; "hayır, onlar ikram olunmuş kullardır" sözünden murat edilenler de onlardır, mana da şöyledir: Hayır, onlar Allah'ın ikram edip seçtiği kullardır. "Sözle O'nu geçemezler": Yani ancak onlara emrettiği şeyi konuşurlar, demektir. İbn Kuteybe de: O demedikçe demezler, sonra onun izni ile derler, onlara emretmedikçe de bir şey yapmazlar, demiştir.

"Onların önderindekini de bilir": Yani önceden yaptıkları amelleri de bilir, "arkalarındakini de": Yani yapmakta olduklarını da. "Şefaat edemezler" kıyamet gününde. Dünyada istiğfar etmezler de, denilmiştir. "Ancak O'nun rızasına erene": Yani razı olduğuna ederler. "Onlar O'nun korkusundan (vehüm min haşyetihi)": Yani O'ndan korkularından,

demektir ki mastar mef'ulüne muzaf olmuştur. "Müşfikun": Korkarlar, demektir. Hasen de: Titrerler, demiştir. "Onlardan kim derse": Yani meleklerden kim derse. Dahhak ve diğerleri: Bu, İblis'e özgüdür, ondan başka hiçbir melek kendine ibadete davet etmemiştir, demişlerdir. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Bu, o, meleklerdendir, diyenlerin görüşüne göredir, çünkü İblis bunu kendisiyle beraber yere inen meleklere dedi. Kim de o (İblis) meleklerden değildirdir, derse, bu da tehdit mahiyetinde söylenmiştir; meleklerden hiçbiri böyle bir şey dememiştir.

أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا
فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ
﴿٣٠﴾ وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا
فِجَاجًا سُبُلًا لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٣١﴾ وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ
سَقْفًا مَحْفُوظًا وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرِضُونَ ﴿٣٢﴾ وَهُوَ
الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ
فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ﴿٣٣﴾

30 – Kafirler görmediler mi ki, göklerle yer, ikisi de bitişik idiler de, biz onları ayırdık. Her canlıyı da sudan yarattık. Halâ iman etmiyorlar mı?

31 – Yerde onları sarsmasın diye sabit dağlar kıldık. Onda geniş yollar kıldık. Umulur ki onlar hidayete ererler.

32 – Göğü de korunmuş bir tavan kıldık. Oysa onlar onun ayetlerinden yüz çeviricler.

33 – O (Allah) ki gece ile gündüzü ve güneşle ayı yarattı. Her biri bir mihverde (yörüngede) yüzüyorlar.

"Kafirler görmediler mi (evelem yerellezine keferu)?": Yani bilmediler mi, demektir. İbn Kesir, elif ile lam'ın arasında vav olmadan "elem yerellezine keferu" okumuştur, Mekke halkının Mushaflarında da böyledir. "Göklerle yer, ikisi de bitişik idiler de, biz onları ayırdık": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Semavat (gökler) cemidir, yer ise tekildir, cem'in sıfatı tekil olarak gelmiştir; Araplar cemi ile tekil arasında ortaklık oldu-

ğu zaman böyle yaparlar. Retk de mastardır; tekile, ikile, çoğula, müzekkere ve müennese sıfat olur. Retk'in manası da: Deliği olmayan demektir. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: O ikisi delikli değildi, onları delikli yaptı. "Retkayni" dememesi, retk'in mastar olmasındandır.

Müfessirlerin bundan murat edilen şey hususunda da üç görüşleri vardır:

Birincisi: Gökler delikli değildi, yağmur yağdırmazdı; onu yağmurla bunu da bitkilerle deldi. Bunu Abdullah bin Dinar, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ata, İkrime ve bir rivayette Mücahit, Dahhak vd. de böyle demişlerdir.

İkincisi: Göklerle yer bitişik idi, Allah Teala onları ayırdı. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, Said bin Cübeyr ve Katade de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: O, yerden altı yer ayırdı, yedi oldu; gökten de altı gök ayırdı, o da yedi oldu. Bunu Süddi, şeyhlerinden, İbn Ebi Necih de Mücahit'ten, demiştir.

"Her canlıyı sudan yarattık (vecealna minel mai külle şeyin hay)": Muaz el – Kari, İbn Ebi Able ve Humeyd bin Kays, nasb ile "külle şey'in hayyâ" okumuşlardır.

Bu suda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, bilinen sudur, mana da: Suyu her canlının hayatı için sebep kıldık, demektir. Bunu da Çoğunluk, demiştir. *İkincisi:* O, menidir, bunu da Ebu'l – Aliye, demiştir.

"Yeryüzünde sabit dağlar kıldık": Bunu da Nahl: 15'te tefsir etmiş bulunuyoruz.

"Orada kıldık": Yani sabit dağlarda, "ficacen": Ebu Ubeyde: Onlar geçitlerdir, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Ficac: Fecc'in çoğuludur, o da iki dağ arasındaki boşluktur. "Sübül" de: Yollar, demektir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Dağlardan yollar verdik ki seferlerde menzili- maksudunuza yetişesiniz. Müfessirler de: "Sübülen" ficac'ın tefsiridir, demişlerdir ki bunun açıklaması da şöyledir: O geçitler çıkar geçitlerdir, bazen geçit, çıkmaz olur. "Göğü de bir tavan kıldık": Yani o, yer halkı için tavan gibidir, demektir.

"Korunmuş": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Yıldızlarla şeytanlardan korunmuştur. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir.

İkincisi: Allah'ın izni olmadan düşmekten korunmuştur, bunu da Zeccac, demiştir.

"Onlar": Yani Mekke kafirleri, "onun ayetlerinden": Yani güneşinden, ayından ve yıldızlarından, demektir. Mücahit de tekil olarak "an ayetiha" okumuş; göğü içindeki bütün şeylerle bir ayet kılmıştır. Hepsi de doğrudur.

"Her biri": Yani doğan şeylerin her biri, demektir. "Felek": İbn Kuteybe: Felek, yıldızları içine alan yörüngedir, demiştir. Ona felek denilmesi yuvarlak olmasındandır. Kirmenin ağırşağına felek denilmesi de bundandır. Ve kad feleke sedyül mer'eti denir ki, kadının memesi tömerdi (yuvarlak oldu), demektir. Ebu Süleyman da şöyle demiştir: Felek; göğün ve yerin altında su çarkı gibidir (çarkıfelek), yer ortasındadır. Güneş, ay, yıldızlar, gece ve gündüz felekte dönerler. Onları felek döndürmez. "Yüzüyorlar"ın manası: Akıyorlar, demektir. Ferra da şöyle demiştir: Yüzme insan işi olduğundan, bunlar da nun ile cemi yapılmıştır, mesela "raeytühüm li sacidin" *(Yusuf: 4)* ayetinde olduğu gibi. Çünkü secde insanların işindendir.

وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ
أَفَإِنْ مِتَّ فَهُمُ الْخَالِدُونَ ﴿٣٤﴾ كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ
وَنَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ ﴿٣٥﴾
وَإِذَا رَآكَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا
أَهٰذَا الَّذِي يَذْكُرُ آلِهَتَكُمْ وَهُمْ بِذِكْرِ الرَّحْمٰنِ
هُمْ كَافِرُونَ ﴿٣٦﴾

34 – Senden önce hiçbir beşer için ölümsüzlük kılmadık. Sen ölürsün de onlar mı ebedi kalacak?

35 – Her nefis ölümü tadacaktır. Sizi denemek için şer ve hayırla sınıyoruz. Yalnız bize döndürüleceksiniz.

36 – Kafirler seni gördükleri zaman, ancak alay edinirler. "Tanrılarınızı diline dolayan bu mu?" derler. Oysa onlar Rahman'ın zikrini ikrar edenlerdir.

"Senden önce hiçbir beşer için ölümsüzlük kılmadık": İniş sebebi şöyledir: Bazı kimseler: Muhammed ölmez, dediler; bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da Mukatil, demiştir. Ayetin manası da şöyledir:

Senden önce insanoğlundan hiç kimseyi ölümsüz kılmadık. Huld: Ebedi yaşamaktır. "Sen ölürsün de onlar mı ebedi kalacaklar?": Yani Mekke müşrikleri, demektir; çünkü onlar "ona kaderin ne oynayacağını (cilvesini) bekliyoruz" *(Tur: 30)* dediler.

"Sizi hayırla şerle deniyoruz": İbn Zeyd: nasıl şükredeceksiniz diye sizi sevdiğiniz şeyler ve nasıl sabredeceksiniz diye de sevmediğiniz şeylerle deneyeceğiz, demiştir.

"Veileyna yurceun": İbn Amir, meftuh te ile "turceun" okumuştur. İbn Abbas da, Ebu Amr'dan mazmum ye ile "yurceun" rivayet etmiştir. Diğerleri de mazmum te ile okumuşlardır.

"Kafirler seni gördükleri zaman": İbn Abbas: Alay edenler kastedilmiştir, demiştir. Süddi de şöyle demiştir: Bu ayet, Ebu Cehil hakkında indi; Resulullah onun yanından geçti; o da gülüp: İşte Abdüminaf oğullarının peygamberi budur, dedi. "in" "ma" (olumsuzluk) manasınadır. "Hüzüven" de: Kendisiyle alay edinilen demektir. "Tanrılarınızı diline dolayan bu mu?": Yani putlarınızı ayıplayan, demektir. Bunda "derler" kelimesi gözlenmiştir. "Onlar Rahman'ın zikrini inkar edenlerdir": Onlar: Biz Rahman'ı bilmiyoruz, deyip Rahman'ı inkar ettiler.

خُلِقَ الْاِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ سَاُر۪يكُمْ اٰيَات۪ي
فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ ﴿٣٧﴾ وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ
صَادِق۪ينَ ﴿٣٨﴾ لَوْ يَعْلَمُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا ح۪ينَ لَا يَكُفُّونَ
عَنْ وُجُوهِهِمُ النَّارَ وَلَا عَنْ ظُهُورِهِمْ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ
﴿٣٩﴾ بَلْ تَأْت۪يهِمْ بَغْتَةً فَتَبْهَتُهُمْ فَلَا يَسْتَط۪يعُونَ رَدَّهَا
وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿٤٠﴾ وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ
فَحَاقَ بِالَّذ۪ينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِه۪ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٤١﴾

37 – İnsan aceleden yaratılmıştır. Size ayetlerimizi göstereceğim; beni sıkıştırmayın.

38 – "Eğer doğru kimseler iseniz, bu va'd ne zaman?" derler.

39 – Eğer kafirler ateşi ne yüzlerinden ne de arkalarından defedemeyecekleri ve ne de yardım olunmayacakları zamanı bilselerdi (böyle etmezlerdi).

40 – Bilakis (kıyamet) onlara ansızın gelir; onları şaşırtır. Onu reddetmeye güç yetiremezler, onlara mühlet de verilmez.

41 – Andolsun, gerçekten senden önceki peygamberlerle alay edildi de, alay ettikleri şeyler onlarla alay edenleri kuşattı.

"Hulikal insanu min acel": İbn Rezin el - Ukayli, Mücahit ve Dahhak, hı ve lamın fethi ve nunun da nasbı ile "halekal insane" okumuşlardır. Bu ayet, Kureyş'in azabı acele etmeleri üzerine inmiştir.

Burada insandan kim murat edildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Nadr bin Haris'tir, o: "Allah'ım, eğer bu, senin katından hak ise..." demişti. *(Enfal: 32).* Bunu Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Adem aleyhisselam'dır, bunu da Said bin Cübeyr, Süddi ve diğerleri demişlerdir.

Üçüncüsü: O, cins ismidir (bütün insanlardır), bunu da Ali bin Ahmed Nisaburi, demiştir. Buna göre ayet yalnız onun hakkında inse de Nadr bin Haris ile diğerleri de bunun içine girerler.

Bundan Adem kastedilmiştir, diyenlere göre ise, kelamın manasında iki görüş vardır:

Birincisi: O, aceleci olarak yaratıldı, bunu da çoğunluk, demiştir. Buna göre onlar şöyle derler: Adem bu özellikte yaratılınca, bu evlatlarında da görüldü ve onlara aceleyi miras bıraktı.

İkincisi: O, acele ile yaratıldı; yaratılmasını Cuma günü, yani altı günden sonra güneş batmadan önce acele ile istedi.

Cins isimdir, diyenlere göre ise, kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Aceleci olarak yaratıldı. Zeccac şöyle demiştir: Araplara akıllarının erdiği şeyle hitap edilmiştir, Araplar, çok oynayan için: Sen başka değil oyundan yaratılmışsın, derler ve onun bu niteliğini abartmak isterler.

İkincisi: Kelamda takdim ve tehir vardır, mana da: Acele insanın içinde yaratıldı, demektir. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"Size ayetlerimi göstereceğim": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Geçmiş ümmetlerin başlarına gelenleri, mana da şöyledir: Sizler yolculuk ediyor ve geçenlerin helak izlerini görüyorsunuz. Bunu da İbn Saib, demiştir.

İkincisi: O, Bedir'de öldürülmedir, bunu da Mukatil, demiştir.

"Fela tasta'ciluni": Yakup her iki halde de (vakıfta ve vasılda) ye ile okumuştur.

"Bu va'd ne zaman derler": Kıyameti kastediyorlar. "Eğer kafirler bilseydi": Cevabı verilmemiştir, mana şöyledir: Eğer va'din doğruluğunu bilselerdi, acele etmezlerdi. "Hine layekuffun": Def edemedikleri zaman, demektir. "Yüzlerinden ateşi", içine girdikleri zaman. "Ne arkalarından": Çünkü onları kuşatmıştır. "Yardım edilmezler de": Başlarına gelen azaptan, demektir. "Bilakis onlara gelir": Yani kıyamet, "bağteten": Ansızın, "onları şaşırtır": Hayrete düşürür. Biz de bunu "febühitellezi kefer" *(Bakara: 258)* kavlinde şerh etmiştik. "Onu geri çevirmeye güç yetiremezler": Kendilerinden uzaklaştıramazlar; tövbe etmek veya özür dilemek için onlara süre de tanınmaz. Sonra Peygamber'ini teselli edip: "Andolsun ki senden önceki peygamberlerle de alay edildi" dedi: Yani kavminin sana yaptığı gibi, demektir. "Kuşattı": Yani indi, "alay edenlere": Yani peygamberlerle alay edenlere, "alay ettikleri şeyler": Yani alay ettikleri azap, demektir.

قُلْ مَنْ يَكْلَؤُكُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ مِنَ الرَّحْمٰنِ
بَلْ هُمْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِمْ مُعْرِضُونَ ﴿٤٢﴾ أَمْ لَهُمْ آلِهَةٌ
تَمْنَعُهُمْ مِنْ دُونِنَا لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ أَنْفُسِهِمْ
وَلَا هُمْ مِنَّا يُصْحَبُونَ ﴿٤٣﴾ بَلْ مَتَّعْنَا هٰؤُلَاءِ وَآبَاءَهُمْ
حَتّٰى طَالَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ أَفَلَا يَرَوْنَ أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ
نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا أَفَهُمُ الْغَالِبُونَ ﴿٤٤﴾
قُلْ إِنَّمَا أُنْذِرُكُمْ بِالْوَحْيِ وَلَا يَسْمَعُ الصُّمُّ الدُّعَاءَ إِذَا
مَا يُنْذَرُونَ ﴿٤٥﴾ وَلَئِنْ مَسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ مِنْ عَذَابِ رَبِّكَ
لَيَقُولُنَّ يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٤٦﴾

42 – De ki: "Sizi geçe gündüz Rahman(ın azabın)dan koruyan kimdir? Hayır, onlar Rablerinin zikrinden yüz çevirenlerdir.

43 – Yoksa onların bizden başka müdafaa eden tanrıları mı var? Onlar ne kendilerine yardım edebilirler ne de bizden korunurlar.

44 – Doğrusu, biz onları ve atalarını faydalandırdık. Nihayet onların üzerine ömür uzadı. Bizim o yere gelip onu uçlarından eksilttiğimizi görmüyorlar mı? Galipler onlar mı?

45 – De ki: "Sizi ancak vahiy ile uyarıyorum". Sağırlar uyarıldıkları zaman çağrıyı duymazlar.

46 – Andolsun ki eğer onlara Rabbinin azabından az bir şey dokunsa, mutlaka: "Eyvah bize, şüphesiz bizler zalimler idik" diyeceklerdir.

"De ki: Sizi kim koruyor?": Mana şöyledir: O azabı acele ile isteyenlere de ki. Başınıza azap indirmek istese sizi Rahman'ın azabından kim esirger? Bu, ret manasına bir sorudur: Yani Kimse bunu yapamaz, demektir. "Bilakis onlar Rablerinin zikrinden": Yani O'nun kelamından ve öğütlerinden, "yüz çevirenlerdir": Düşünmez ve ibret almazlar. "Yoksa onların bizden başka onları müdafaa eden tanrıları mı var?": Bunda takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir: Yoksa onların bizden başka onları koruyan tanrıları mı var? Söz burada bitti. Sonra Tanrılarının zayıf olduklarını niteleyip "onlar kendi nefislerine yardım edemezler" dedi, mana da şöyledir: Bir kimse kendine yapılacak şeye karşı nefsine yardım edemezse, başkasına nasıl yardım eder? "Ne de onlar": İşaret edilen kimseler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar kafirlerdir, bu da İbn Abbas'ın görüşüdür. *İkincisi:* Putlardır, bunu da Katade, demiştir.

"Yushabun"un manasında da dört görüş vardır:

Birincisi: Korunurlar, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İbn Kuteybe de, mana: Onları bizden kimse koruyamaz, demiştir. Çünkü koruyan koruduğu ile arkadaş olur. *İkincisi:* Çevrilmezler, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Yardım edilmezler, bunu da Mücahit, demiştir. *Dördüncüsü:* Hayır yüzü görmezler, demektir, bunu da Katade, demiştir.

Sonra mühlet verilmekle aldandıklarını açıklayıp: "Hayır, onları ve atalarını faydalandırdık" dedi. Yani Mekke halkını faydalandırdık, demektir. "Nihayet onların üzerine ömür uzadı": Bundan da aldandılar. "Bizim o yere gelip onun uçlarından eksilttiğimizi görmüyorlar mı?": Bunu da Ra'd: 41'de şerh etmiş bulunuyoruz. "Galip onlar mı?": Yani durum böyleyken, yer eksiltilirken, galip onlar mı? Mana da şöyledir: Onlar galip değiller, fakat mağluplar. "De ki: Ben ancak sizi uyarıyorum": Yani sizi korkutuyorum, demektir. "Vahiy ile": Yani Kur'an'la, mana da şöyledir: Ben bunu kendi yanımdan getirmiyorum, bana ancak emredildi, ben de tebliğ ettim. "Vela yesmeus sum-

mud duae": İbn Amir, mazmum te ile "vela tüsmiu", mansup olarak da, "essumme" okumuştur. İbn Ya'mur ile Hasen de mazmum ye ve meftuh mim ile "vela yüsmau", mazmum mim ile de "essummu" okumuşlardır. Kafirler seslenenin sesini işitmeyen sağırlara benzetilmiştir. Benzeme yönü de sağıra seslenenin sesi fayda vermediği gibi, bunlar da işittikleri şeyden yararlanmazlar.

"Eğer onlara dokunursa": Yani isabet ederse, demektir, "nefha" İbn Abbas: Bir taraf (az bir şey) demiştir. Zeccac da: Maksat az bir azap, demiştir.

"Mutlaka diyecekler (leyekulunne yaveylena)": Veyl, tehlikeye düşenin ağzından çıkardığı (evvah) sesidir.

وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ
لِيَوْمِ الْقِيٰمَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْـًٔا وَاِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ
مِنْ خَرْدَلٍ اَتَيْنَا بِهَا وَكَفٰى بِنَا حَاسِبِينَ ﴿٤٧﴾

47 – Kıyamet günü için doğru teraziler koyarız. Hiçbir nefis hiçbir şekilde haksızlığa uğratılmayacak. Eğer (o şey) bir hardal tanesi kadar olsa, biz onu getiririz. Hesaba çekenler olarak biz yeteriz.

"Ve nedaul mevazinel kıtsa": Zeccac, mana, ve nedaul mevazine zevatil kıstı, demiştir. Kıst da adl'dir ki o, mastar olduğu halde sıfat yerinde kullanılmıştır. Mizanun kıstun ve mizanani kıstun ve mevazinu kıstun, denir. Ferra da: Kıst, tekil de olsa mevazin'in sıfatıdır, demiştir. Nitekim entüm adlün (sizler adilsiniz) ve entüm rızan (sizler razısınız) denir. "Liyevmil kıyameti" ile "fi yevkil kıyameti" eşittir. Mizan hakkındaki sözümüzü de A'raf'ın başında, ayet: 8'de zikretmiş bulunuyoruz.

Eğer: "Mizan tekil iken, mevazin diyerek çoğul getirmenin manası nedir?" denilirse,

Cevap şöyledir: Mahlukatın amelleri teker teker tartıldığı için mizanlar, denilmiştir.

"Hiçbir nefis haksızlığa uğratılmaz": Yani hiçbir iyilik yapanın iyiliğinden eksiltilmez, hiçbir kötülük edenin de kötülüğü artırılmaz, demektir. "Habbe kadar olsa da": Yani habbe ağırlığında olsa da, demektir. Nafi, merfu lam ile "miskalu" okumuştur. Zeccac da şöyle demiştir: Miskale şu manaya göre mansup okunmuştur: Ve inkanel amelü miskale habbetin (amel habbe kadar olsa da). Ebu Ali el –

Farisi de: Ve in kânetizzulametü miskale habbetin (haksızlık habbe kadar olsa da) demiştir; çünkü Allah Teala: "Fela tuzlemu nefsün şey'a" demiştir. Kim de merfu okursa, kâne fi'lini miskal'e isnat etmiş olur, tıpkı "ve inkane zu usretin" *(Bakara: 280)* kavlinde olduğu gibi.

"Eteyna biha": Ci'na biha (onu getiririz) demektir. İbn Abbas, Mücahit ve Humeyd, medli olarak "âteyna" okumuşlardır ki, karşılığını veririz, demektir.

"Vekefa bina hasibin": Zeccac şöyle demiştir: Hasibin, iki mülahaza ile mansuptur: *Birincisi:* Temyiz. *İkincisi:* Hâl.

وَلَقَدْ آتَيْنَا

مُوسَىٰ وَهَارُونَ الْفُرْقَانَ وَضِيَاءً وَذِكْرًا لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٤٨﴾

الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ وَهُم مِّنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ ﴿٤٩﴾

وَهَٰذَا ذِكْرٌ مُّبَارَكٌ أَنزَلْنَاهُ ۚ أَفَأَنتُمْ لَهُ مُنكِرُونَ ﴿٥٠﴾

48 - Andolsun ki gerçekten biz Musa ile Harun'a Furkan'ı (Tevrat'ı), müttakiler için de bir ziya/ışık ve bir öğüt verdik.

49 - Onlar ki Rablerinden gıyaben korkarlar. Onlar kıyametten de titrerler.

50 - Bu, indirdiğimiz mübarek bir zikirdir. Siz onu inkarcılar mısınız?

"Andolsun ki gerçekten biz Musa ile Harun'a Furkan'ı verdik": Bunda (furkanda) üç görüş vardır:

Birincisi: O, helal ile haramı ayıran Tevrat'tır, bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir.

İkincisi: O; Musa'nın hakkı ile Fir'avn'in batılını birbirinden ayıran kanıttır. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Üçüncüsü: Musa'nın yardım ve kurtuluşu, Fir'avn'in de helakidir. Bunu da İbn Saib, demiştir.

"Ve dıyaen": İkrime, İbn Abbas'tan onun vav'ı zait gördüğünü rivayet etmiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Bazı nahivciler de mananın: El – furkane dıyaen (Furkan'ı ziya, ışık olarak gönderdik) şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Basra ekolü mensuplarına göre vav zait olmaz, ancak atıf manasına olur, burada da "fiha hüden ve nur" kavlinde olduğu gibidir *(Maide: 44)*. Müfessirler, mana şöyledir, demişlerdir:

Onlar Tevrat ile aydınlanıp dinlerinin yolunu buldular. "Müttakiler için bir öğüttür"ün manası da: Onlar onun üzerinde derinlemesine düşünür ve içindekilerle amel ederler, demektir. "Onlar ki Rablerinden gıyaben korkarlar": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Görmedikleri halde ondan korkarlar. Bunu da cumhur, demiştir. *İkincisi:* Görmedikleri halde azabından korkarlar, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Onları kimsenin görmediği yerde O'ndan korkarlar. Bunu da Zeccac, demiştir. *Dördüncüsü:* Halkın arasında iken O'ndan nasıl korkarlarsa, gözlerden uzak iken de öyle korkarlar. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Sonra Kur'an'ın zikr oluşuna dönüp: "Bu", yani Kur'an, "bir zikirdir" dedi: Düşünenler için zikirdir, öğüt alanlar için de öğüttür. "mübarektir": Hayır ve bereketi çoktur. "Siz onu inkarcılar mısınız?": Yani, ey Mekke halkı, demektir. Bu da azarlama mahiyetinde bir sorudur.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَٓا اِبْرٰه۪يمَ رُشْدَهُ مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا بِه۪ عَالِم۪ينَ ﴿٥١﴾ اِذْ قَالَ
لِاَب۪يهِ وَقَوْمِه۪ مَا هٰذِهِ التَّمَاث۪يلُ الَّت۪ٓي اَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ ﴿٥٢﴾
قَالُوا وَجَدْنَٓا اٰبَٓاءَنَا لَهَا عَابِد۪ينَ ﴿٥٣﴾ قَالَ لَقَدْ كُنْتُمْ اَنْتُمْ
وَاٰبَٓاؤُ۬كُمْ ف۪ي ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ﴿٥٤﴾ قَالُٓوا اَجِئْتَنَا بِالْحَقِّ اَمْ اَنْتَ
مِنَ اللَّاعِب۪ينَ ﴿٥٥﴾ قَالَ بَلْ رَبُّكُمْ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
الَّذ۪ي فَطَرَهُنَّ وَاَنَا۬ عَلٰى ذٰلِكُمْ مِنَ الشَّاهِد۪ينَ ﴿٥٦﴾ وَتَاللّٰهِ
لَاَك۪يدَنَّ اَصْنَامَكُمْ بَعْدَ اَنْ تُوَلُّوا مُدْبِر۪ينَ ﴿٥٧﴾
فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا اِلَّا كَب۪يرًا لَهُمْ لَعَلَّهُمْ اِلَيْهِ يَرْجِعُونَ ﴿٥٨﴾

51 – Andolsun, gerçekten İbrahim'e daha önceden hidayetini verdik ve biz onu bilenlerden idik.

52 – O zaman, babasına ve kavmine: "Üzerine kapandığınız bu heykeller nedir?" demişti.

53 – Onlar da: "Biz atalarımızı bunlara ibadet edenler olarak bulduk" dediler.

54 – Dedi: "Gerçekten siz de atalarınız da apaçık bir sapıklık içinde idiniz".

55 – Dediler: "Bize gerçeği mi getirdin, yoksa sen (bizimle) oynayanlardan mısın?"

56 – Dedi: "Hayır, sizin Rabbiniz, göklerin ve yerin Rabbidir ki onları yaratmıştır. Ben de buna şahitlerdenim".

57 – "Arkanızı dönüp gittikten sonra mutlaka putlarınızı elbette kıracağım".

58 – İbrahim, belki ona dönerler diye, büyüğü hariç, onları paramparça etti.

"Andolsun, gerçekten İbrahim'e hidayetini vermiştik": Yani onu hidayet etmiştik, "daha önceden": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Buluğa ermeden önce, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir.

İkincisi: Ona bunu geçmiş ilmimizde verdik, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan, demiştir.

Üçüncüsü: Musa ile Harun'dan önce, bunu da Dahhak, demiştir. Biz de İbrahim kıssasına En'am: 75'te işaret etmiştik.

"Biz onu bilenler idik": Yani onun irşada ehil olduğunu bildik. Sonra da onu ne zaman irşat ettiğini beyan ederek şöyle dedi: "O zaman babasına ve kavmine: "Bu heykeller nedir?" dedi. Yani putlar, demektir. Timsal: Allah'ın mahlukundan birine benzer şekilde yapılan bir şeydir. Aslı: Messeltüşşey'e bişşey'i'den gelir ki. Bir şeyi bir şeye benzetmektir. "Siz onların üzerine": Yani onlara ibadete, "kapanırlarsınız": Yani üzerinde duruyorsunuz, demektir. Ona, atalarını bunlara taparken bulduklarını ve onlara uyduklarını söyleyerek cevap verdiler. O da, kendilerinin ve atalarının yaptıkları bu şeyin apaçık bir sapıklık olduğunu söyleyerek cevap verdi. "Onlar da: "Bize gerçeği mi getirdin, yoksa bizimle oynuyor musun?" dediler. Yani "ciddi misin, yoksa bizimle eğleniyor musun?" dediler.

"Leekidenne asnameküm (mutlaka tuzak kuracağım)": Keyd: Tuzak kurulan kişiye zarar vermek için hile yapmaktır. Müfessirler: Onları kırmakla tuzak kuracağım, demişlerdir. "Arkanızı dönmenizden sonra": Yani siz gittikten sonra, demektir. Onların her sene kutladıkları bayramları vardı, ona çıkarlar, şehirde kimseyi bırakmazlardı. İbrahim'e: Eğer bizimle çıkarsan dinimizi beğenirsin, dediler. O da onlarla beraber çıktı. Yarı yola gelince: Ben hastayım, dedi ve kendini yere attı, fısıldayarak: "Allah'a yemin ederim ki putlarınıza mutlaka tuzak kuracağım" dedi. Onlardan biri bunu işitti ve ifşa etti. O da puthaneye döndü – Mukatil bin Süleyman'ın dediğine göre – altın, gümüş, bakır, demir ve ahşaptan olmak üzere yetmiş iki put vardı.

Onları kırdı, sonra da baltayı büyük putun boynuna astı. İşte "onları paramparça etti (fecealehüm cüzazen)" dediği budur. Çoğunluk cimin zammı ile "cüzazen" okumuşlardır. Ebu Bekr es – Sıddik, İbn Mes'ud, Ebu Rezin, Katade, İbn Muhaysın, A'meş ve Kisai, cimin kesri le "cizazen" okumuşlardır. Ebu Reca el – Utaridi, Eyyub Sahtiyani ve Asım el – Cahderi de cimin fethi ile "cezazen" okumuşlardır. Dahhak ile İbn Ya'mur da, cimin fethi ile elifsiz olarak "cezazen" okumuşlardır. Muaz el – Kari, Ebu Hayve ve İbn Vessab da cimin zammı ve elifsiz olarak "cüzazen" okumuşlardır. Ebu Ubeyde: Kökünden (yerinden) sökerek diye mana etmiştir. Şair Cerir de şöyle demiştir:

Allah Mühelleb oğullarının kökünü kurutsun,
Akşam kül oldular, ne kökleri kaldı ne de uçları.

Yani: Hiçbir şeyleri kalmadı, demektir. "Cüzaz" kelimesi tekile, ikile, erkeğe ve dişiye kullanılır. İbn Kuteybe de: "Cüzazen": Kırıntı haline getirdi, demiştir. Kırdığın her şeye: Cezeztuhu, dersin. Bu nedenle kavuta da: Ceziz, denir. Kisai de, ceziz'in çoğulu olarak "cizazen" okumuştur, tıpkı sakîl ve sikal, hafif ve hifaf gibi. Ceziz, meczuz manasınadır ki, o da kırılmış, demektir. "Ancak büyükleri hariç": Yani büyükleri hariç bütün putları kırdı, demektir. Zeccac: Cüsse itibarı ile büyük (iri) olması da caizdir, kendilerince hürmet bakımından büyük olması da caizdir, demiştir. "Belki ona dönerler diye": İleyhi zamirinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Puta racidir, sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Belki ona dönerler de gözleriyle görürler diye. Bunu da Mukatıl, demiştir. *İkincisi:* Belki itham ederek ona dönerler diye. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

İkincisi: İbrahim'e dönerler diye, mana da şöyledir: Belki söyleyecek bir şey bulamazlar da İbrahim'in dinine dönerler diye. Bunu da Zeccac, demiştir.

قَالُوا مَنْ فَعَلَ هٰذَا بِاٰلِهَتِنَٓا اِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٥٩﴾ قَالُوا
سَمِعْنَا فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُٓ اِبْرٰهٖيمُ ﴿٦٠﴾ قَالُوا فَأْتُوا بِهٖ
عَلٰٓى اَعْيُنِ النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَشْهَدُونَ ﴿٦١﴾ قَالُوٓا ءَاَنْتَ
فَعَلْتَ هٰذَا بِاٰلِهَتِنَا يَٓا اِبْرٰهٖيمُ ﴿٦٢﴾ قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبٖيرُهُمْ
هٰذَا فَسْـَٔلُوهُمْ اِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ ﴿٦٣﴾

59 – Dediler: "Tanrılarımıza bunu kim yaptı?": Gerçekten o, mutlaka zalimlerdendir".

60 – Dediler: "Onları diline dolayan bir delikanlı işittik; ona İbrahim deniliyor".

61 – Dediler: "Onu halkın gözünün önüne getirin. Belki onlar şahitlik ederler".

62 – Dediler: "Bunu tanrılarımıza sen mi yaptın, ey İbrahim?"

63 – Dedi: "Hayır, onu şu büyükleri yaptı. Eğer konuşurlarsa onlara sorun".

Bayramlarından dönüp de tanrılarını o halde görünce: "Tanrılarımıza bunu kim yaptı? Gerçekten o, mutlaka zalimlerdendir, dediler": Yani daha önce yapmadığı bir şeyi yapmış, dediler. İbrahim'den "mutlaka putlarınıza tuzak kuracağım" dediğini işiten kimse"onları diline dolayan bir genç işittik" dedi. Ferra: Diline dolayan, ayıplayan, demektir. Bir adama: Lein zekerteni letendemenne (beni ağzına alırsan mutlaka pişman olursun) dersin ki, kötü bir sözle ağzına alırsan, demek istersin.

"Onu halkın gözünün önüne getirin": Yani herkesin göreceği bir yere getirin, gizli bir yere değil. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Araplar bir iş açığa çıkar da meşhur olursa: İnsanların gözü önünde oldu, derler.

"Belki şahitlik ederler": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onun tanrılarımız hakkında dediklerine şahitlik ederler, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen ile Mukatil de böyle demişlerdir.

İkincisi: Bunu yaptığına şahitlik ederler, bunu da Süddi, demiştir.

Üçüncüsü: Cezasına ve ona yapılana şahitlik ederler, bunu da Muhammed bin İshak, demiştir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Onu Nemrud'a götürdüler, ona: "Ey İbrahim, bunu tanrılarımıza sen mi yaptın?" dedi. O da: "Hayır, bilakis onu şu büyükleri yaptı, dedi": Yanında küçük tanrılara tapılmasına kızdı, onları kırdı. "Eğer konuşurlarsa onlara sorun": Onlara bunu kimin yaptığını. Bu da onların cansız olup konuşamayacaklarını delille isbat etmektir.

Alimler İbrahim'in bu sözü ne maksatla söylediği hakkında iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Bu, her ne kadar yalan şeklinde ise de ancak bundan

maksat, onların güçlerinin olmadığına ve İlah olamayacaklarına dikkat çekmektir. İki meleğin Davud aleyhisselam'a: "Bu benim kardeşimdir" demesi de böyledir, kardeşi değildi. "Onun doksan dokuz koyunu vardır" *(Sad: 23)* demişti; aslında hiçbir şey yoktu. Bu, Davud için yaptığı şeye karşı bir ikaz olmuştu. Yapılan işten ve getirilen misalden kastedilen budur. Araplar bu gibi şeylere yalan demezler.

İkincisi: Bu, üstü kapalı konuşmalardandır (tevriye); Kisai'den rivayet edildiğine göre o, "bel fealeh" kavlinde durur ve, manası şöyledir, derdi: Fealehu men fealeh (onu yapan yaptı). Sonra da "işte büyükleri" diye cümleye başlardı. Ferra da, bazıları lamın şeddesi ile "bel feallehu" okurdu ki, maksadı: Belki de büyükleri budur, demek isterdi. İbn Kuteybe de: Bu, kaçamaklı konuşmalardandır, manası da şöyledir, derdi: Eğer konuşurlarsa, onu büyükleri yapmıştır. "Ben hastayım" *(Saffat: 89)* sözü de böyledir ki, hasta olacağım, demektir. "Şüphesiz sen ölüsün" *(Zümer: 30)* sözü de böyledir ki: Sen ileride öleceksin, demektir. "Beni unuttuğum için sorumlu tutma" da *(Kehf: 74)* böyledir ki, İbn Abbas: Unutmamıştı, ancak kapalı konuştu, manası da, unutkanlığımdan dolayı beni sorumlu tutma, demek istemiştir. Davud'a gelip 'mihraba tırmanan" *(Sad: 21)* iki hasmın kıssası da böyledir. "Ben veya sizden biri belki doğru yoldadır" *(Sebe': 24)* de böyledir. Araplar üstü kapalı konuşmayı çok yaparlar; bu da açık konuşmadan ve herkese duyurmadan daha hoştur. Rivayete göre Araplardan birkaç kişi gıda maddesi almak üzere çıktılar, dönüşte bir yere konakladılar, içlerinden biri gizlice gidip arkadaşının çuvalından bir miktar alıp kendi çuvalına aktardı. Gidecekleri zaman kendi çuvalının hafiflemiş, arkadaşının çuvalının ise ağırlaşmış olduğunu gördü, hemen şöyle bir beyit söyledi:

Bir çuval gece kalkmış bir çuvalı aşırmış
Şimdiye kadar hırsızlık yapan bir çuval görmedim.

Böylece arkadaşının hiyanetini daha fazla açıklamadan çıtlatmış oldu. İbn Enbari de şöyle demiştir: İyi araştırılırsa İbrahim'in sözünün doğru olduğu görülür. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in: İbrahim üç yalan söyledi[1] sözü, zahirde yalana benzeyen, ama aslında yalan olmayan bir söz, demektir. Musannif İbn Cevzi de böyle der: Bir grup alim, bunun kapalı konuşmadan olduğu, onun da kınanmayacağı kanaatine varmışlardır, özellikle ihtiyaç duyulduğu zaman hiçbir şey olmaz. İmran bin Husayn, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den: "Kaçamak konuşmak insanı yalandan uzaklaştırır, dedi-

1 - İmam Ahmed'in rivayet ettiği uzun bir hadisten parçadır.

ğini rivayet etmiştir.[2] Ömer bin Hattab radıyallahu anh de şöyle demiştir: Böyle kapalı konuşmayı bilseydim, aileme ve malıma sahip olmaktan daha çok sevinirdim. İbrahim Nahai de şöyle demiştir: Onlar bir şeyden korktukları zaman üstü kapalı konuşur, şerleri üzerlerinden def ederlerdi. İbn Sirin de: Söz, zarif bir kimsenin yalan söylemeyeceği kadar geniştir, derdi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, ihtiyar bir kadına: "Cennete ihtiyar kadın girmez" dedi, Cenab-ı Allah'ın "onları yeni baştan yaratıp gençleştireceğiz" *(Vakıa 35)* ayetini kastetti. Rivayete göre Bilal'le şaka yapar: "Dayının kız kardeşi senin neyin olur?" derdi. Bir kadına: "Kocan kimdir?" dedi. O da ismini verdi, "ha, şu gözünde beyaz olan mı?" dedi. Bir adama da: Seni bir deve yavrusuna bindireyim, dedi. Abbas ona: "Ebu Talip için ne umuyorsun?" dedi. O da: Rabbimden umduğum her türlü hayrı, dedi. Ebu Bekir de Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile mağaradan çıkarken bir adam ona: "Bu önündeki kim?" dedi. O da: Bana yol gösteren rehberimdir, dedi. Abdullah bin Revaha'nın karısı onu cariyesi ile gördü, ona: "Hem de benim yatağımda?" dedi. O da inkar etti, kadın: Öyleyse Kur'an oku, dedi. O da şöyle bir şiir söyledi:

Aramızda Resulullah vardır, kitabını okur,
Ta sabah ortalık aydınlanıncaya kadar.

Gece yatağında yatmaz namaz kılar,
Kafirler yataklarında fosur fosur uyurlarken.

Bunun üzerine kadın: Allah'a iman ettim, gözüm yalan söylemiş, dedi. Abdullah, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip durumu haber verdi, o da güldü ve yaptığını beğendi.

Kadı Şureyh devesini satılığa çıkardı, müşteri: "Sütü nasıldır?" dedi o da: İstediğin kaba sağ, dedi. "Basması nasıl?" dedi. O da: Yatağı ser uyu, dedi. "Sürati nasıl?" dedi. O da: Onu develerin arasında görürsen, yerini bilirsin ve kırbacını as ve yürü, dedi. "Gücü nasıl?" dedi. O da: Duvara istediği şeyi yükle, dedi. Müşteri deveyi götürdü, sütünün birikmesini bekledi, anlatıldığı gibi görmedi. Kadı'ya döndü ve: Ben bunda senin anlattıklarını göremedim, dedi. O da: Ben sana yalan söylemedim, dedi. Müşteri de: Ben dönmek istiyorum, dedi, o da: Peki, dedi.

Kadı Şureyh, hasta olan komutan Ziyad'ın yanından çıktı, kendisine: "Komutanı nasıl buldun?" dediler. O da: Onu bıraktığımda emirler veriyor, yasaklar koyuyor idi, dedi. Kendisine: "Emir vermenin ve yasak koymanın manası nedir?" dediler. O da: Vasiyet ediyor-

2 - Buhari, Edebül Müfred, 2/334.

du ve arkasından ağlamayı yasaklıyordu, dedi. Muhammed bin Yusuf, Hicr el – Medari'yi yakaladı: Ali'ye lanet et, dedi. O da şöyle dedi: Emir Muhammed bin Yusuf bana Ali'ye lanet etmemi emretti; ona lanet edin, Allah ona lanet etsin, dedi (ona, zamirinde kinaye yapıyor. Mütercim). Emirlerden biri Sa'saa bin Suhan'a, Ali'ye lanet etmesini emretti, o da şöyle dedi: Allah, Allah'ın ve Ali'nin lanet ettiğine lanet etsin. Sonra da şöyle dedi: Bu emir bana ısrarla Ali'ye lanet etmemi emretti, ona lanet edin, Allah ona lanet etsin (yine, ona zamirinde kinaye vardır). Hariciler Şia'dan birini imtihan ettiler, o da: Ben Ali'denim, Osman'dan da beriyim, demeye başladı (aslında ene min aliyyin ve min osmana beriün) demişti ki zahir manası: Ben Ali'den de Osman'dan da beriyim, demektir. Mütercim). Bir adam bir kadını istedi, sahipleri: Karını boşamadıkça sana vermeyiz, dediler. O da: Şahit olun, ben üç defa boşadım, dedi. Onlar da kadını verdiler. Adam yine ilk karısıyla münasebeti sürdürdü, ona sen karını boşamıştın, dediler. O da: Siz bilmiyor musunuz, benim nikahımda filanca kadın vardı, onu boşamıştım, filanca kadın vardı onu da boşamıştım, filanca kadın da vardı, onu da boşamıştım, dedi. Onlar da: Evet, ediler. O da: İşte üç boşadığım onlardı, dedi.

Anlatıldığına göre adamın birini gece devriyesi yakaladı ve: "Sen kimsin?" dedi. O da şiir halinde şöyle dedi:

Ben o kimsenin oğluyum ki zaman onun tenceresini ocaktan indiremez,
İnse de daha sonra geri döner.

İnsanların onun yaktığı ateşin ışığına geldiklerini görürsün,
Onlardan kimi etrafında ayakta durur, kimi de oturur.

Devriyeci onun Basra eşrafından birinin oğlu olduğunu zannetti. Sabah olunca onu soruşturdu; bir bakkalın oğlu çıktı. Bu gibi şeyler çoktur.

فَرَجَعُوا إِلَىٰ أَنفُسِهِمْ
فَقَالُوا إِنَّكُمْ أَنتُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٦٤﴾ ثُمَّ نُكِسُوا عَلَىٰ رُءُوسِهِمْ
لَقَدْ عَلِمْتَ مَا هَٰؤُلَاءِ يَنطِقُونَ ﴿٦٥﴾ قَالَ أَفَتَعْبُدُونَ مِن دُونِ
اللَّهِ مَا لَا يَنفَعُكُمْ شَيْئًا وَلَا يَضُرُّكُمْ ﴿٦٦﴾ أُفٍّ لَّكُمْ
وَلِمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ ۖ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾

64 – Kendi kendilerine / vicdanlarına döndüler: "Şüphesiz sizler, evet sizler zalimlersiniz" dediler,

65 – Sonra başlarının üzerine ters döndürüldüler (küfre döndüler): "Andolsun, gerçekten bunların konuşmadıklarını bilmişsindir" dediler.

66 – Dedi: "Allah'tan başka size hiçbir şeyle yardım etmeyen ve size zarar vermeyen şeylere mi tapıyorsunuz?"

67 – "Öf, size de Allah'tan başka taptıklarınıza da. Aklınızı çalıştırmıyor musunuz?"

"Kendilerine döndüler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Birbirlerine döndüler. *İkincisi:* Her biri düşünmek için kendi nefsine döndü.

"Şüphesiz sizler, evet sizler zalimlersiniz": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Konuşmayanlara tapmakla, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Tanrılarınızı yalnız bırakıp gitmekle, bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir.

Üçüncüsü: Bu büyüğün yanı sıra küçüklere de tapmakla, yine bu da Vehb bin Münebbih'ten rivayet edilmiştir.

Dördüncüsü: Balta büyük putun elinde iken İbrahim'i itham etmekle, bunu da İbn İshak ile Mukatil, demişlerdir.

Beşincisi: Putlarınız hazır dururken İbrahim'e sormakla zulüm ettiniz, onlara sorun. Bunu da İbn Cerir zikretmiştir.

"Sümme nükisu ala ruusihim": Ebu Rezin el – Ukayli, İbn Ebi Able ve Ebu Hayve, nunun ref'i ve kâfın şeddesiyle "nükkisu" okumuşlardır. Said bin Cübeyr, İbn Ya'mur ve Asım el – Cahderi de nunun fethi ve kâf da şeddesiz olarak "nekesu" okumuşlardır. Ebu Ubeyde: "Nükisu" Ters döndüler, demiştir. Nekestü fülanen ala re'sihi dersin ki, birini ezip (ters çevirip) üzerine çıkmaktır.

Sonra bu ters çevrilmede de üç görüş vardır:

Birincisi: Şaşırdılar, "sen de bilirsin ki bunlar konuşmazlar" dediler. Bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: Daha önce bildikleri gibi bunların konuşmadıkları kanaatine döndüler. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Üçüncüsü: İtiraf ettikten ve onu suçlamakla kendilerini kınadıktan sonra İbrahim'e döndüler. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. "Sen de bilirsin ki" sözünde "dediler" lafzı gizlidir. Bunda da taptıkları şeylerin acizliğini itiraf etmeleri vardır. İşte o zaman

İbrahim'in ileri sürdüğü "size menfaati olmayan şeylere mi tapıyorsunuz?" delili karşısında bocaladılar. Yani bunlar size rızık da herhagi bir şey de vermezler, demektir. "Size zarar da vermezler": Onlara ibadet etmediğiniz takdirde. Bunda da onları fayda ve zarar vermeye gücü yetene ibadet etmeye teşvik vardır. "Öf, size": Zeccac, manası: Sizden kötü koku geliyor, demiştir. Delil karşısında bir şey diyemeyince kızdılar, "onu yakın" dediler. Tefsirde şöyle denilmiştir: Nemrut onlarla istişare etti, "ona nasıl bir azap edeyim?" dedi. İçlerinden biri: "Onu yakın" dedi. Allah da onu yere batırdı, kıyamete kadar batmaya devam edecektir.

قالوا حرقوه
وانصروا آلهتكم إن كنتم فاعلين ﴿٦٨﴾ قلنا
يا نار كوني بردا وسلاما على إبراهيم ﴿٦٩﴾ وأرادوا
به كيدا فجعلناهم الأخسرين ﴿٧٠﴾ ونجيناه ولوطا
إلى الأرض التي باركنا فيها للعالمين ﴿٧١﴾ ووهبنا
له إسحاق ويعقوب نافلة وكلا جعلنا صالحين ﴿٧٢﴾
وجعلناهم أئمة يهدون بأمرنا وأوحينا إليهم فعل الخيرات
وإقام الصلاة وإيتاء الزكاة وكانوا لنا عابدين ﴿٧٣﴾

68 – Dediler: "Onu yakın ve tanrılarınıza yardım edin; eğer yapanlar iseniz".

69 – Biz de dedik: "Ey ateş, İbrahim'e soğuk ve selamet ol!"

70 – Ona tuzak kurmak istediler; biz de onları en çok ziyan edenler kıldık".

71 – Onu da Lut'u da alemler için bereket verdiğimiz o yere (çıkarıp) kurtardık.

72 – Ona İshak'ı bağışladık. Yakub'u da üstelik. Her birini salihler kıldık.

73 – Onları emrimizle yol gösteren imamlar yaptık ve onlara hayırlar yapmayı, namaz kılmayı ve zekat vermeyi vahyettik. Bize ibadet edenler idiler.

"Tanrılarınıza yardım edin": Yani onu yakmakla, çünkü onları ayıplıyordu. "Eğer yapacaksanız": Yani onlara yardım edecekseniz, demektir.

KISSAYA İŞARET

Tefsirciler şöyle demişlerdir: Onlar İbrahim'i bir evde hapsettiler, sonra onun için bir dağın eteğinde çitle çevrili bir yer yaptılar, duvarının yüksekliği altmış arşın idi. Kralın tellalı, ey insanlar, İbrahim için odun toplayın, küçük ve büyük kimse geri kalmasın. Kim geri kalırsa o ateşin içine atılacaktır, diye seslendi. Bunu kırk gece yaptılar. Öyleki kadın: Eğer şu işim olursa, İbrahim için odun toplarım, derdi. Sonun da odunlar duvarın boyuna çıkınca çitin kapısını açtılar, odunları ateşlediler. Alevler yükseldi, öyleki üstünden geçen kuşlar şiddetli sıcağından yanardı. Sonra yüksek bir bina yaptılar, üzerine bir mancınık yerleştirdiler, sonra İbrahim'i binanın üzerine çıkardılar; İbrahim başını göğe kaldırdı: Allah'ım, sen gökte birsin, ben de yerde birim; yeryüzünde benden başka sana ibadet eden yoktur. Allah bana yeter, O ne güzel vekildir, dedi. Gök, yer, dağlar ve melekler: Ey Rabbimiz, İbrahim senin için yakılıyor, bize izin ver de ona yardım edelim, dediler. O da: Ben onu daha iyi bilirim, eğer sizi çağırırsa, ona imdat edin, dedi. Onu ateşe attılar. O zaman on altı yaşında idi. Yirmi altı diyenler de olmuştur. "Allah bana yeter, ne güzel vekildir!" dedi. Cebrail onu karşıladı: "Ey İbrahim, bir ihtiyacın var mı?" dedi. O da: Sana yoktur, dedi. Cebrail de: Rabbinden iste, dedi. O da: Halimi bilmesi istememe yeter, dedi. Aziz ve celil olan Allah da: "Ey ateş, İbrahim'e soğuk ve selamet ol" dedi. O gün için yeryüzünde sönmedik bir ateş kalmadı, kendinin kastedildiğini zannetti.

Süddi ona seslenenin Cebrail olduğunu iddia etmiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Eğer arkasından "selamet ol" demese idi, bu sefer de soğuğundan ölürdü. Süddi şöyle demiştir: Melekler İbrahim'i pazularından tutup yere oturttular; baktılar ki yerden tatlı bir su kaynamış, kırmızı güller ve nergisler açmış. Ka'b ile Vehb şöyle demişlerdir: Ateş İbrahim'in, bağından başkasını yakmadı. İbrahim o yerde yedi gün kaldı. Başkaları da: Kırk veya elli gün kaldı, demişlerdir. Cebrail cennetten bir gömlek ve bir de kadife halı getirdi, gömleği ona giydirdi ve onu halının üzerine oturttu. Kendisi de yanına oturup onunla sohbet etti.

Azer, Nemrud'a geldi, bana izin ver, İbrahim'in kemiklerini çıkarıp onu defnedeyim, dedi. Nemrut yanındakilerle beraber gitti, duva-

rın delinmesini emretti, baktılar ki İbrahim bir bahçede salınıp geziniyor, elbiseleri de ıslak. Üzerinde bir gömlek ve altında da ipek bir halı. Yanında da bir melek. Nemrut ona: "Ey İbrahim, gücü bu raddeye varan İlahın gerçekten büyüktür, çıkar mısın?" dedi. O da, peki, dedi. İbrahim kalktı, yürüyerek dışarı çıktı. "Bu yanındaki kimdir?" dedi. O da: Melektir, bana arkadaşlık etmek üzere gönderildi, dedi. Nemrut: Bu kadar kudretli olduğunu gördüğüm İlahına bir kurban keseceğim, dedi. O da: Bu durumda, kendi dininde kaldığın sürece Allah senden kabul etmez, dedi. O da: Ya İbrahim, ben mülkümü terk edemem, fakat onun için sonra boğazlarım, dedi. Kurbanı kesti ve İbrahim'i serbest bıraktı.

Müfessirler şöyle demişlerdir: "Soğuk ol" demenin manası, içinde soğukluk taşı demektir. "selam" ise selamet manasınadır. "Ona tuzak kurmak istediler": O da ateşe yakmaktır. "Biz de onları en çok ziyan edenler kıldık": O da şudur: Allah Teala onlara sivrisinekler musallat etti; etlerini yedi ve kanlarını içtiler. Bir tanesi Nemrud'un beynine girdi, sonun da onu helak etti. Mana da şöyledir: Ona kötü tuzak kurdular, o kötülük de başlarına döndü.

"Onu kurtardık": Yani onu Nemrut'tan ve tuzağından kurtardık, demektir. "Lut'u da": O, İbrahim'in kardeşi oğludur. O, Lut bin Tareh'tir, İbrahim'e iman etmiş, onunla beraber Irak toprağından Şam toprağına hicret etmişti. Vehb bin Münebbih'e göre Sara da İbrahim'le beraber idi. Süddi de: Yanındaki sadece Harran kralının kızıdır, İbrahim ona rastladı, üstüne evlenmemek şartı ile onunla evlendi. O kadın kavminin dinini beğenmemişti.

"Bereket verdiğimiz o yere çıkardık": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Şam toprağıdır, bu da çoğunluğun görüşüdür. Bereketi ise: Aziz ve celil olan Allah'ın peygamberlerin çoğunu oradan göndermesi ve oraya çok bolluk, meyveler ve nehirler vermesidir.

İkincisi: O, Mekke'dir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir ki, birincisi daha doğrudur.

"Ona bağışladık": Yani İbrahim'e demektir. "İshak'ı bağışladık, Yakub'u da üstelik (nafile)": Nafile hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, fazlalıktır, ondan maksat da özellikle Yakup'tur. Sanki o bir istemiş; ona iki vermiştir. Bu; İbn Abbas, Katade, İbn Zeyd ve Ferra'nın görüşüdür.

İkincisi: Nafile, vergi, ihsan manasınadır, ondan murat edilen de: İshak ile Yakup'tur. Bu da Mücahit ile Ata'nın görüşüdür.

"Her birini salihler kıldık": Yani İbrahim, İshak ve Yakub'u iyi kimseler kıldık, demektir.

Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Küllü"nün haberi tekil olarak gelir, çünkü lafzı tekildir. Haberi cemi olarak da gelir, çünkü manası cemidir.

"Onları imamlar kıldık": Yani hayırda kendilerine uyulan reisler yaptık, demektir. "Emrimizle yol gösterirler": Yani onlar emrimizle insanları bizim dinimize davet ederler. "Onlara hayırlar yapmayı vahyettik": İbn Abbas: Peygamberlik şeriatlerini demiştir. Mukatil de: İyi amelleri, demiştir. "Ve ikamessalati (namaz kılmayı): Zeccac şöyle demiştir: İkametüs salattan he'nin hazfedilmesi lügatte azdır, sen: Ekame ikameten dersin, teyi hazfedip atmak da caizdir, çünkü izafet he'nin bedelidir.

وَلُوطًا آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْقَرْيَةِ الَّتِي
كَانَتْ تَعْمَلُ الْخَبَائِثَ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَاسِقِينَ
﴿٧٤﴾ وَأَدْخَلْنَاهُ فِي رَحْمَتِنَا إِنَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٧٥﴾

74 – Lut'a da hikmet ve ilim verdik; onu kötü şeyler yapan o kentten kurtardık. Şüphesiz onlar kötü bir fasıklar kavmi idiler.

75 – Onu rahmetimize girdirdik. Çünkü o, salihlerdendir.

"Ve lutan ateynahü hükmen": Zeccac şöyle demiştir: Lut gizli bir fiille mansup olmuştur; çünkü ondan önce fiil vardır. Mana da şöyledir: Ve evhayna ileyhim ve ateyna lutan (onlara vahyettik ve Lut'a verdik). Bazı nahiv bilginleri de şöyle demişlerdir: Onun "üzkür lutan" ile mansup olması da caizdir, çünkü daha önce İbrahim'in zikri geçmiş, Lut da: Üzkür'ün manasına atfedilmiştir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Lut, İbrahim'le hicret edince, İbrahim Filistin toprağına indi, Lut da İbrahim'den bir gün bir gece uzaklıktaki Mü'tefike'ye indi. Allah onu da peygamber olarak gönderdi. "Hükme" gelince: Onda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, peygamberliktir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Anlayış ve akıldır, bunu da Mukatil, demiştir. Biz de Yusuf suresi: 22'de bu hususta birkaç görüş zikretmiş bulunuyoruz. Burada o "kent" ise Sadom'dur, maksat halkıdır. Habais ise: Yaptıkları kötü şeylerdir. Erkeklere gelmeleri, yol kesmeleri vs. bunlardan bazılarıdır ki Allah Teala onları Hud: 78 ve Hicr: 69'da zikretmiştir.

"Onu rahmetimize girdirdik": Yani onu aralarından kurtarmakla, demektir.

وَنُوحًا اِذْ نَادٰى مِنْ قَبْلُ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَنَجَّيْنَاهُ وَاَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ
الْعَظِيمِ ﴿٧٦﴾ وَنَصَرْنَاهُ مِنَ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا
اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَاَغْرَقْنَاهُمْ اَجْمَعِينَ ﴿٧٧﴾

76 – Nuh'u da hatırla. Hani, daha önce seslenmişti de biz de ona icabet etmiş; onu ve ailesini o büyük sıkıntıdan kurtarmıştık.

77 – Ona ayetlerimizi yalanlayan kavimden yardım etmiştik. Şüphesiz onlar kötü bir kavim idiler. Biz de onların hepsini boğduk.

"Ve nuhan": Vezkün nuhan, demektir. Zikı gelecek peygamberler için de böyledir. "Hani seslenmişti": Yani kavmine beddua etmişti, "önceden": Yani İbrahim ile Lut'tan önce, demektir. Büyük sıkıntıya gelince: İbn Abbas: O; suda boğulma ve kavminin inanmamasıdır, demiştir.

"Ona o kavimden yardım ettik": Yani onu bir kötülük dokundurmalarından esirgedik, demektir. "Min"in "ala" manasına olduğu da söylenmiştir.

وَدَاوُدَ
وَسُلَيْمٰنَ اِذْ يَحْكُمَانِ فِي الْحَرْثِ اِذْ نَفَشَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ
وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ ﴿٧٨﴾ فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمٰنَ وَكُلًّا
اٰتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُدَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَالطَّيْرَ
وَكُنَّا فَاعِلِينَ ﴿٧٩﴾ وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَكُمْ
لِتُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ فَهَلْ اَنْتُمْ شَاكِرُونَ ﴿٨٠﴾
وَلِسُلَيْمٰنَ الرِّيحَ عَاصِفَةً تَجْرِي بِاَمْرِهِ اِلَى الْاَرْضِ
الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا وَكُنَّا بِكُلِّ شَيْءٍ عَالِمِينَ ﴿٨١﴾
وَمِنَ الشَّيَاطِينِ مَنْ يَغُوصُونَ لَهُ وَيَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ
ذٰلِكَ وَكُنَّا لَهُمْ حَافِظِينَ ﴿٨٢﴾

78 – Davud'u ve Süleyman'ı da an. Hani, ekin hakkında hüküm veriyorlardı. Çünkü onda kavmin koyunları geceleyin yayılmıştı. Biz de onların hükümlerine şahitler idik.

79 – Onu Süleyman'a anlatmıştık (kavratmıştık). Her ikisine de hüküm ve ilim verdik. Davud'a onunla beraber tesbih etmeleri için dağları ve kuşları ram ettik. Biz yapanlar idik.

80 – Ona sizin için, sizi şiddetli savaşınızdan koruması için elbise (zırh) yapmayı öğrettik. Şükredenler siz misiniz?

81 – Süleyman'a da rüzgarı, kasırgayı (ram ettik). Onun emri ile orada bereket verdiğimiz o yere akardı. Biz her şeyi bilenleriz.

82 – Şeytanlardan kimi onun için (denize) dalar ve bundan başka işler yaparlardı. Biz onlar için gözcüler idik.

"Davud'u ve Süleyman'ı da an. Hani, ekin hakkında hüküm veriyorlardı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, üzüm bağı idi, bunu İbn Mes'ud, Mesruk ve Şureyh, demişlerdir.

İkincisi: Ekin idi, bunu da Katade, demiştir.

"Çünkü onda kavmin koyunları geceleyin yayılmıştı (nefeşet)": İbn Kuteybe: Raat leylen (geceleyin yayılmıştı) demiştir. Nefeşetil ğanemü billeyli ve hiye ibilün nefeşün ve nüffaşün ve nifaşün, denir. Tekili: Nafiş'tir. Ve serahat ve serebet binnehari denir (gündüz yayılmak). Katade de şöyle demiştir: Nefeş gece, hemel ise gündüz yayılmaktır.

İbn Sikkit de: Nefeş: Koyunların geceleyin çobansız olarak dağılıp otlamasıdır, demiştir.

KISSAYA İŞARET

Tefsirciler şöyle anlatmışlardır: Davud aleyhisselam zamanında iki adam vardı; birisi ekinci, ötekisi koyuncu idi. Berikinin koyunları gece ağıldan çıkıp ekine girdi, ondan hiçbir şey bırakmadı. Bunlar Davud'a başvurdular. O da ekinciye: Koyunların mülkiyeti senindir, dedi. Süleyman da: "Olaya başka türlü baksak?" dedi. O da: "Nedir o?" dedi. O da şöyle dedi: Ekinin sahibi koyunları götürür; sütlerinden ve diğer şeylerinden istifade eder. Koyunların sahipleri de bağın bakımını yaparlar. Koyunların girdiği geceki hale gelinceye kadar ellerinde kalır; sonunda onlar bunlara koyunlarını verir, bunlar da onlara bağlarını verir, dedi. Davud: İsabetli karar verdin, dedi. Sonra da hükmünü bu

şekilde düzeltti. İşte "biz de onların hükümlerine şahitler idik" dediği budur. Onlar diye işaret edilenler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Davud ile Süleyman'dır. O ikisini cemi kalıbı ile zikretmesi, tesniyenin cemi yerine kullanılmasındandır. Bu da Ferra nın görüşüdür.

İkincisi: Onlar Davud, Süleyman ve davacılardır. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. İbn Mes'ud, İbn Abbas ve İbn Ebi Able, tesniye sıgasıyla "ve künna lihükmihima" okumuşlardır. "Şahitler idik"in manası da: Onların işinden gözümüzden hiçbir şey kaçmadı, demektir. "Onu Süleyman'a anlatmıştık": Yani davayı ve kararı demektir. Neden bunu zamirle ifade etti? Çünkü daha önce bunu gösteren şey geçmiştir. "Her ikisine de": Onlardan her ikisine de demektir "hüküm verdik": Bunun da açıklaması yukarıda geçmiştir. Hasen Basri şöyle demiştir: Eğer bu ayet olmasaydı, kadılar (hakimler) helak olmuşlardı. Ancak Allah Teala isabet ettiği için Süleyman'ı övdü ve içtihadından dolayı da Davud'u mazur gördü.

Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: Davud ile Süleyman'ın ikisinin de kararı içtihat ile idi, nas ile değildi. Zira nas ile olsa idi, ihtilaf etmezlerdi. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: İnsanlar gece birinin ekinine girip de bozan davar hakkında ihtilaf etmişlerdir; bizim arkadaşlarımız, tazminat görüşündeler, Şafii'nin görüşü de böyledir. Ebu Hanife ile arkadaşları: Ne gece ne de gündüz ona tazminat yoktur, demişlerdir, meğer ki sahibi onu salmış ola. Ayetin zahiri bizim arkadaşlarımızın görüşünü destekler, çünkü Davud tazminat ile karar verdi. Bizden öncekilerin şeriati de, mensuh olmadığı takdirde, bizim için de geçerlidir. Eğer: "Bu hükmün mensuh olduğu sabit olmuştur; çünkü Davud koyunların ekin sahibine verilmesine hükmetmiş, Süleyman ise yavrularıyla ve yünleriyle hükmetmiştir. Şunda da ihtilaf yoktur ki bir adamın davarı birinin ekinine girerse, bir şey lazım gelmez?" denilirse, şöyle denilmiştir: Ayet birkaç hüküm içermektedir; Bunlardan biri de tazminatın ve nasıl olacağının vacip olmasıdır. Binaenaleyh nesih nasıl olacağı üzerinde hasıl olmuştur, aslı üzerinde olmamıştır. Öyleyse bunu almak vaciptir. Haram bin Muhayyısa, babasından şöyle rivayet etmiştir: Bera'nın devesi bir adamın bahçesine girip zarar verdi; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de mal sahiplerine gündüzün mallarını korumalarına, davar sahiplerine de onları gece muhafaza etmelerine karar verdi.[3]

3 - Ahmed, Müsned, 4/295.

"Sehharna maa davudel cibale yüsebbihne": Kelamın takdiri şöyledir: Ve sahharenel cibale maa davude (dağları Davud ile beraber tesbih etmeleri için ram ettik). Ebu Hureyre de şöyle demiştir: Davud tesbih ettiği zaman dağlar ve kuşlar ona tesbih ve zikir ile karşılık verirdi. Başkası da şöyle demiştir: O, gevşediği zaman dağlara emrederdi, onlar da tesbih ederlerdi, o da şevke gelir yeniden tesbih ederdi.

"Biz yapanlar idik": Yani bunu, demektir. Zeccac da şöyle demiştir: Biz istediğimizi yapmaya kadiriz.

"Ona sizin için elbise (lebus) yapmayı öğrettik": Lebus'tan murat edilen şey hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Zırhlardır. Zırhlar daha önce yassı levha halinde idi. Halkaları ilk icat eden ve dokuyan Davud'dur. Bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: Lebus, zırhtan mızrağa kadar bütün silahlara denir. Bunu da Ebu Ubeyde demiştir. Ebu'l – Mütevekkil ile İbn Semeyfa, lamın zammı ile "lubusin" okumuşlardır.

"Liyuhsıneküm": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, ye ile "liyuhsıneküm" okumuşlardır. İbn Amir, Hafs da Asım'dan rivayet ederek te ile "lituhsıneküm" okumuşlardır. Ebu Bekir de Asım'dan şeddesiz nun ile "linuhsıneküm" rivayet etmiştir. Ebudderda, Ebu İmran el – Cevni ve Ebu Hayve de merfu te, meftuh ha ve şeddeli sad ile "lituhsınneküm" okumuşlardır. Ebu'l – Cevza ile Humeyd bin Kays de meftuh te, meftuh ha ve şeddeli ve mazmum sad ile "litehassuniküm" okumuşlardır. Ebu Rezin el – Ukayli, Ebu'l – Mütevekkil ve Mücahit, merfu nun, meftuh ha, meksur ve şeddeli sad ile "linuhassıneküm" okumuşlardır. Muaz el – Kari, İkrime, İbn Ya'mur, Asım el – Cahderi ve İbn Semeyfa, merfu ye, sakin ha, meksur ve şeddeli sad ile "liyuhsınneküm" okumuşlardır.

Kim ye ile okursa, bunda da dört vecih (mülahaza) vardır: Ebu Ali el – Farisi şöyle demiştir: Failin Allah olması, çünkü manası geçmiştir, libas olması da caizdir, çünkü lebus onun bir çeşiti olması hasebiyle libas manasınadır, Davud olması da caizdir ve talim (öğretme) olması da caizdir, "allemnahu" da bunu gösterir.

Kim te ile okursa, manayı göz önüne almış olur, çünkü o, zırhtır.

Kim nun ile okursa, bu da "allemnahu" kavilinin daha önce geçmesinden dolayıdır.

"Lituhsıneküm"ün manası da: Sizi muhafaza etmek ve sizi korumaktır. "Şiddetinizden": Yani savaştan, demektir.

"Velisüleymanerriha": Ebu Abdurrahman Sülemi, Ebu İmran el – Cevni ve Ebu Hayve el – Hadrami, cemi şeklinde ve ha da merfu olarak "erriyahu" okumuşlardır. Hasen, Ebu'l – Mütevekkil ve Ebu'l – Cevza da aynı şekilde ve hanın ref'i ile okumuşlardır ki mana: Rüzgarı Süleyman'a ram ettik, demektir. "Asıfeten" ise: Sert esen rüzgar (fırtına) demektir. "Onun emriyle akıyor": Yani Süleyman'ın emriyle demektir. "Orada bereket verdiğimiz yere": O da Şam toprağıdır. Bunun açıklaması da bu surede geçmiştir *(Enbiya: 72)*. Mana da şöyledir: Rüzgar onu istediği yere götürür, sonra da onu Şam'daki menziline getirirdi.

"Biz her şeyi bilenleriz": Süleyman'a verdiğimiz şeyin onu Rabbine karşı tevazua götürdüğünü bilmekteyiz.

"Vemineş şeyatıni men yeğusuna lehu": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Men" tekil, ikil, çoğul, müzekker ve müennese denir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Denizlere dalar ona mücevherat çıkarırlardı. "Bundan başka işler de yaparlardı": Zeccac, manası: Bundan başka, demiştir. "Biz onlar için gözcüler idik": Yaptıklarını bozmamaları için. Başkası da şöyle demiştir: Emrinden çıkmamaları için.

وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُۥٓ
أَنِّى مَسَّنِىَ ٱلضُّرُّ وَأَنتَ أَرْحَمُ ٱلرَّٰحِمِينَ ﴿٨٣﴾ فَٱسْتَجَبْنَا لَهُۥ
فَكَشَفْنَا مَا بِهِۦ مِن ضُرٍّ وَءَاتَيْنَٰهُ أَهْلَهُۥ وَمِثْلَهُم
مَّعَهُمْ رَحْمَةً مِّنْ عِندِنَا وَذِكْرَىٰ لِلْعَٰبِدِينَ ﴿٨٤﴾
وَإِسْمَٰعِيلَ وَإِدْرِيسَ وَذَا ٱلْكِفْلِ كُلٌّ مِّنَ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴿٨٥﴾
وَأَدْخَلْنَٰهُمْ فِى رَحْمَتِنَآ إِنَّهُم مِّنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿٨٦﴾

83 – Eyyub'u da an. Hani, Rabbine: "Şüphesiz, bana dert dokundu, sen merhamet edenlerin en merhametlisisin" diye seslenmişti.

84 – Biz de ona icabet edip ondaki sıkıntıyı açtık ve ona katımızdan bir rahmet ve ibadet edenler için bir hatıra olmak üzere ailesi ile onların bir mislini de verdik.

85 – İsmail'i, İdris'i ve Zülkifl'i de an. Her biri sabredenlerdendir.

86 – Onları rahmetimize girdirdik. Hakikaten onlar iyilerdendir.

"Eyyub'u da an. Hani, Rabbine seslenmişti": Yani Rabbine dua etmişti. "Enni": Ebu İmran el – Cevni, hemzenin kesri ile "inni" okumuştur. "Messeniyed durru": Hamze, yenin sükunu ile "messeniy" okumuştur ki, manası: Zorluk bana dokundu, demektir. "Sen merhamet edenlerin en merhametlisisin": Yani merhameti en çok olan sensin. Bu, rahmet istemeye bir dokundurmadır, çünkü O'nu en merhametli olarak övüp sustu.

EYYUB KISSASINA İŞARET

Tefsirciler şöyle anlatmışlardır: Eyyub aleyhisselam zamanının en zengini idi, eli boldu. İblis: Ya Rabbi, beni onun malına ve evladına musallat et – ki onun on üç çocuğu vardı – eğer bunu yaparsan, bana nasıl itaat edip sana isyan edeceğini görürsün, dedi. Ona: Seni onun malına ve evladına musallat ettim, denildi. İblis de döndü; şeytanlarını ve azgınlarını topladı; onları Eyyub'un davarlarına ve çobanlarına gönderdi. Onlar da onları sürüp denize attılar. İblis, kâhyası suretinde geldi: Ey Eyyub, daha namaz mı kılıyorsun, fırtına hayvanlarını ve çobanlarını sürükleyip onları denize attı, dedi. O da namazını bitirinceye kadar ona bir cevap vermedi. Sonra da: O Allah'a hamdolsun ki bana rızık verdi, sonra da onu benden kabul etti, dedi. İblis de eli boş olarak döndü. Sonra bazı şeytanlarını onun bahçelerine ve ekinlerine gönderdi; onları yaktılar. Eyyub'a bunu haber verdi, aynısını söyledi. Bazı şeytanlarını da gönderdi; onlar da Eyyub'un evlerini yıktılar, onların içinde de çocukları ve hizmetçileri vardı. Onları mahvettiler. Gelip bunu haber verdi. O da Allah'a hamdetti ve kâhyası zannettiği İblis'e: Eğer sende hayır olsa idi, seni de onlarla beraber alırdı, dedi. Yine eli boş olarak döndü. Ona (Allah tarafından): "Kulum Eyyub'u nasıl gördün?" denildi, o da: Ya Rabbi, beni onun bedenine musallat et, sonra görürsün, dedi. Ona: Seni onun bedenine musallat ettim, denildi. Geldi, ayaklarının başparmağından üfürmeye başladı; ateş gibi yandı. Onun zamanında kendisi kadar Allah'tan korkup da ağlayan yoktu. Başına bu bela gelince, sabırsızlık etmekten korkarak ağlamadı, sadece zikir için dili, marifet ve şükür için de kalbi kaldı. Bağırsaklarını, damarlarını ve kemiklerini görürdü. Hastalığı şöyleydi, vücudunun her tarafından koyun kuyruğu gibi siğiller çıktı, öyle bir kaşıntı geldi ki dayanamıyordu. Tırnaklarıyla kaşıdı, sonunda tırnakları düştü. Sonra çullarla daha sonra da taşlarla kaşıdı; bedeni koktu, lime lime oldu. Kent halkı onu çıkardılar, ona bir çöplüğün üzerinde bir çardak yaptılar. Karısı hariç

bütün halk onu terk etti. Karısının adı Rahme bint Efrayim bin Yusuf bin Yakup'tur. Karısı onun bakımını yapar ve ona yiyecek getirirdi.

Ebu Bekir el – Kureşi, Leys bin Sa'd'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bir kral halka zulüm ederdi, bir bölük peygamber gidip onunla konuştular, Eyyub ise onun yanındaki atlarından dolayı ses çıkarmadı. Allah da ona: Sen atların için onunla konuşmadın, ben de belanı uzatacağım, diye vahyetti.

Belada ne kadar kaldığı hakkında dört görüş halinde ihtilaf ettiler:

Birincisi: On sekiz sene, bunu da Enes bin Malik, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir.

İkincisi: Yedi yıl, bunu da İbn Abbas, Ka'b ve Yahya bin Kesir, demişlerdir.

Üçüncüsü: Yedi yıl, birkaç ay, bunu da Hasen Basri, demiştir.

Dördüncüsü: Üç yıl, bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir.

Afiyet (sağlık) isteme sebebinde de altı görüş vardır:

Birincisi: Gönlü katık istedi, karısı bulamadı, sonunda saçlarından bir bölüğünü sattı, Eyyub bunu öğrenince, "bana dert dokundu" dedi. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Allah'ı çok zikretmesine rağmen Allah ona dua etmeyi unutturdu, belanın süresi sona erince, onu duaya muvaffak kıldı ve duasını kabul etti. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: İsrail oğullarından birkaç kişi ona uğradılar, birbirlerine: Eğer bu, büyük bir günah işlemese idi bu başına gelmezdi, dediler. İşte o zaman: "Rabbim, dert bana dokundu" dedi. Abdullah bin Ubeyd bin Umeyr de şöyle demiştir: Onun iki kardeşi vardı, ona geldiler, kötü koktuğunu gördüler: Eğer Allah bunda hayır olduğunu bilse idi, derdi bu kerteye çıkmazdı, dediler. Eyyub bundan daha ağır bir söz duymamıştı: Allah'ım, eğer benim bir açın yerini bildiğim halde bir gece tok yatmadığımı biliyorsan, beni doğrula, dedi. O da doğrulandı, o ikisi de işitiyorlardı. Sonra: Allah'ım, eğer benim bir çıplağın yerini bildiğim halde ona bir gömlek giydirmediğimi biliyorsan, beni doğrula, dedi. O ikisi işitirlerken doğrulandı. Kendisi secdeye kapandı, sonra da: Allah'ım, sıkıntımı def etmedikçe başımı kaldırmam, dedi. Aziz ve celil olan Allah da onun sıkıntısını def etti.

Dördüncüsü: İblis onun karısına bir kuzu getirdi: Eyyub bunu benim için kessin, iyi olur, dedi. Karısı gelip bunu haber verdi. O da: Eğer Allah bana şifa verirse, sana yüz değnek vururum; sen bana Allah'tan başkasına kurban kesmemi söyledin, dedi. Sonra da onu

kovdu. Yiyeceksiz, içeceksiz ve arkadaşsız kaldığını görünce, secdeye kapandı: "Dert bana dokundu" dedi. Bunu da Hasen Basri demiştir.

Beşincisi: Allah Teala ona gençliğinin baharında: Seni derde müptela kılacağım, dedi. O da: "Ya Rabbi, kalbim nerede olacak?" dedi. O da: Benim yanımda, dedi. İşte duyduğunuz şekilde başına bela döküldü. Sonuna varınca, ona, sana afiyet vereceğim, diye vahyetti. O da: "Ya Rabbi, kalbim nerede olacak?" dedi. O da: Senin yanında, diyince: "Dert bana dokundu" dedi. Bunu da İbrahim bin Şeyban el – Kırmisi, bize anlattığı hadisinde demiştir.

Altıncısı: Vahiy ondan kırk gün kesildi, Rabbinin onu terk etmesinden korktu: "Dert bana dokundu" dedi. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

Eğer: "Sabır nerede, bu şikayettir?" denilirse,

Cevap şöyledir: Allah'a yapılan şikayet, sabra aykırı değildir, kötü olan, halka şikayet etmektir. Baksanıza, Yakub aleyhisselem: "Ben ancak hüzün ve kederimi Allah'a şikayet ediyorum" *(Yusuf: 86)* dedi. Süfyan bin Uyeyne de şöyle demiştir: Aynı şekilde insanlara şikayet eden de şikayetinde Allah'ın takdirine razı olursa, sabırsızlık etmiş olmaz. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in, hastalığında Cebrail'e, "kendimi üzüntülü buluyorum ve kendimi sıkıntılı buluyorum" dediğini ve: "Ah başım!" dediğini işitmediniz mi?[4]

"Ona ailesini verdik": Yani evlatlarını demektir. "Onlarla beraber bir mislini de": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Allah Teala ona ailesini aynen diriltti ve ona dünyada bir mislini de verdi. Bunu İbn Mes'ud, Hasen ve Katade, demişlerdir. Ebu Salih de, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Karısı yedisi oğlan ve yedisi kız olmak üzere on dört çocuk doğurmuştu, yeniden diriltildiler. Ona yedisi oğlan ve yedisi kız olmak üzere on dört çocuk doğurdu.

İkincisi: Onlar uzaklara gitmişlerdi, ölmemişlerdi; Allah ona onları dünyada ve bir mislini de ahirette verdi. Bunu da Hişam, Hasen'den rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Allah ona ecrini ahirette verdi, dünyada da bir mislini verdi, bunu da Nevf ile Mücahit, demişlerdir.

Dördüncüsü: Ona ailesini verdi, bir mislini de ahirette verdi, bunu da Zeccac nakletmiştir.

---

4 – Uzun bir hadisten bir parçadır, Buhari, Sahih'inde rivayet etmiştir.

"Katımızdan bir rahmet için": Yani bunu kendi katımızdan bir rahmet olarak yaptık, demektir. "Ve zikra": Öğüt "ibadet edenler için": Muhammed bin Ka'b şöyle demiştir: Kimin başına bela gelirse, Eyyub'un belasını hatırlasın ve: Benden daha hayırlısı bu belaya duçar oldu, desin.

"Zülkifl'i de an": Onun peygamber olup olmadığında iki görüş halinde ihtilaf ettiler:

Birincisi: O, peygamber değildi, fakat iyi bir kul idi. Bunu da Ebu Musa'l - Eş'ari ile Mücahit, demişlerdir. Sonra bu görüşün sahipleri ona niçin Zülkifl denildiğinde üç görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Bir adam her gün yüz (rekat) namaz kılardı, vefat etti. O da namazını tekeffül etti; bu nedenle ona Zülkifl, denildi. Bunu Ebu Musa'l - Eş'ari, demiştir. *İkincisi:* O, bir peygambere kavminin işlerini göreceğini ve aralarında adaletle hükmedeceğini tekeffül etti, bundan dolayı Zülkifl diye isimlendirildi. Bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Bir kral bir günde üç yüz peygamber öldürdü, yüzü de ondan kaçtı, bunlara da Zülkifl kefil oldu, onları yedirdi ve içirdi, sonunda canlarını kurtardılar. O nedenle Zülkifl ismini aldı. Bunu da İbn Saib, demiştir.

İkincisi: O peygamber idi, bunu da Hasen ile Ata, demişlerdir. Ata şöyle demiştir: Allah Teala peygamberlerden bir peygambere: Ben senin ruhunu kabzetmek istiyorum, mülkünü İsrail oğullarına teklif et; kim geceleri usanmadan namaz kılmayı, gündüzleri oruç tutmayı, insanların arasında adaletle hüküm vermeyi ve kızmamayı tekeffül ederse, mülkünü ona ver, diye vahyetti. Bir genç kalktı: Bunları ben tekeffül ediyorum, dedi ve yerine getirdi. Allah da bunu kabul buyurdu ve ona peygamberlik verdi. Bu nedenle: Zülkifl diye isimlendirildi. Salebi, İbn Ömer'den Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in Zülkifl hakkında şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bir adam günahtan çekinmezdi, o, zina yapmak üzere bir kadınla baş başa kaldı, kadın: Ben şimdiye kadar böyle bir şey yapmadım, dedi. Adam de tövbe ederek kalkıp gitti ve o gece öldü. Sabahleyin kapısında: Allah Kifl'i bağışladı yazısı görüldü. Hadis bellidir, ben de bunu "el - Hadaik" kitabında zikrettim. Salebi bunu Zülkifl denilmesinde bir sebep olarak zikretmiştir. Bu ise yanlıştır; çünkü bunun ismi Kifl'dir, Kur'an'da zikri geçenin ismi ise: Zülkifl'dir. Bir de Kifl, tövbe ettiği gece ölmüş, üzerinden hatalarını telafi edecek kadar uzun zaman geçmemiştir. Eğer: O, peygamber idi, dersek, peygamberler bu gibi hallerden beridirler. Bunu şeyhimiz Ebu'l - Fadl ibn Nasır rahmetullahi aleyh'e anlattım, bana katıldı ve: Bu, o değildir, dedi.

"Her biri sabredenlerdendir": Yani Allah'a itaat ve O'na isyanı terk etmeye, demektir. "Onları rahmetimize girdirdik": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O (rahmet) cennettir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Peygamberliktir, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Nimet ve dostluktur, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

وَذَا النُّونِ اِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ اَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ
فَنَادٰى فِي الظُّلُمَاتِ اَنْ لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنْتَ سُبْحَانَكَ
اِنّ۪ي كُنْتُ مِنَ الظَّالِم۪ينَ ﴿٨٧﴾ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَنَجَّيْنَاهُ
مِنَ الْغَمِّ وَكَذٰلِكَ نُـنْجِي الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٨٨﴾

87 – Balık sahibini (Yunus'u) da an. Hani öfke ile gitmiş; kendisine güç yetiremeyeceğimizi zannetmişti. Karanlıklar içinde: "Senden başka İlah yoktur. Seni tenzih ederim. Şüphesiz ben zalimlerden oldum" diye seslendi.

88 – Biz de ona icabet ettik ve kederden kurtardık. Mü'minleri de böyle kurtarırız.

"Balık sahibini de an (zennun)": Yani Yunus bin Metta'yı, demektir. Nun: Balıktır, balık sahibi denilmesi, onu balık yuttuğu içindir.

"Hani öfke ile gitmişti (muğadıben)": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Muğadaba: Müfaale babındandır, müfaale de çoğunlukla ikiden fazla kimseler arasında ortaklık içindir (işteşlik), münazara, mücadele ve muhasama gibi. Bazen de tek için olur, mesela: Safertü (yolculuk ettim) ve şareftül emre (işi kontrol ettim) gibi. O, burada da bu baptandır (teklik içindir). Ebu'l – Mütevekkil, Ebu'l – Cevza, Asım el – Cahderi ve İbn Semeyfa, ğaynın sükunu ve dadın fethi ile elifsiz olarak "muğdaben" okumuşlardır.

Kime kızdığı hakkında da iki görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, kavmine kızdı, bunu da İbn Abbas ile Dahhak, demişlerdir. Onlara kızma sebebinde de üç görüş vardır: *Birincisi:* Allah Teala Şa'ya adında bir peygambere şöyle vahyetti: Filanca krala git, ona, İsrail oğullarına emin bir peygamber göndermesini söyle. Başka bir kral da İsrail oğulları ile savaşmış, onlardan çok da esir almıştı. Peygamber ile kral, konuşması ve peygamber olması için

Yunus'u o yere göndermek istediler. Yunus da Şa'ya'ya: "Benim oraya çıkmamı sana Allah mı emretti?" dedi. O da: Hayır, dedi. O da: "Sana ismimi verdi mi?" dedi. O da: Hayır, dedi. O da: Burada benden başka peygamber var, dedi. Ona ısrar ettiler, o ise peygambere, krala ve kavmine kızarak çıktı. Bu, İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Biz de bunu Yunus: 98'de daha fazla şerh etmiştik. *İkincisi:* O kavminin eziyet ve yalanlaması sebebi ile zor şeylerle karşılaştı, onlar henüz iman etmeden sıkılarak onların arasından çıkıp gitti. Bu hareketinin kendisini cezaya çarptıracağını zannetmedi. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir. Vehb bin Münebbeh'den de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ona peygamberliğin ağır yükü yüklenince, göğsü daraldı, onu elinden yere attı ve kaçarak çıktı. *Üçüncüsü:* Kavmini azap ile tehdit edip de onlar da tövbe edip de üzerlerinden azap kalkınca, ona: Kavmine dön, denildi. O da: "Nasıl dönerim, bana yalancı derler?" dedi. Kavmine kızarak ve Rabbine sitem ederek geri döndü. Biz de bunu Yunus: 98'de zikretmiş bulunuyoruz.

İkincisi: O, Rabbine kızarak çıktı, bunu da Hasen, Said bin Cübeyr, Şa'bi ve Urve demişlerdir. Ebu Bekir en - Nakkaş da mana: Rabbinin hatırı için kızarak demiştir. O, ancak onların inat ve isyanları için kızmıştı. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Onların yalanlamalarından çok sıkıntı çektiği için onlara kızmış, başlarına azap gelmesini istemişti. Allah da onu kavminin affını istemediği için cezalandırdı.

"Fezanne enlen nakdire aleyh": Yakup, ye'nin zammı, dalın şeddesi ve fethi ile "yukaddere" okumuş; Said bin Cübeyr, Ebu'l - Cevza ve İbn Ebi Leyla, merfu ye, sakin kaf ve şeddesiz ve meftuh dal ile "yukdere" okumuşlardır. Ebu İmran el - Cevni de meftuh, ye, sakin kaf ve meksur ve şeddesiz dal ile "yakdire" okumuşlardır. Zühri, İbn Yamur ve Humeyd bin Kays de, merfu nun, meftuh kaf ve meksur ve şeddesiz dal ile "nukaddire" okumuşlardır. Sonra bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Ona ceza hükmü vermeyeceğimizi zannetti, bunu da el- Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, Katade ve Dahhak da böyle demişlerdir. Ferra da, ayetin manası şöyledir, demiştir: Ona takdir ettiğimiz cezaya gücümüzün yetmeyeceğini zannetti. Araplar: Kadere derler, kaddere (takdir etti, manasını) kastederler. Şair Ebu Sahr da şöyle demiştir:

O geçen zaman da geri dönmez,
Yücesin, ne takdir ettinse olur, şükür sanadır.

Takdir demekle, tükaddir demek istemiştir. Bu da Zeccac'ın kanaatidir.

İkincisi: Onu sıkıştırmayacağımızı zannetti, bunu da Ata, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Fülanün mukadderün aleyhi ve mukatterün aleyhi denilir (daraltılmıştır). Allah Teala'nın "fekaderna aleyhi rızkahu" (rızkını daralttık) kavli de böyledir *(Fecr: 16)*. Yani rızkını daralttı, demektir. Nakkaş da: Ona çıkmayı daraltacağımızı zannetmedi, demiştir. Sanki Allah'ın ona genişlik sağladığını; isterse ikamet edeceğini ve isterse çıkacağını zannetti; hâlbuki ona çıkış izni verilmemişti.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Rabbini aciz bırakacağını, ona gücü yetmeyeceğini zannetti. Bunu da Avf, Hasen'den rivayet etmiştir. İbn Zeyd ile Süleyman et – Teymi de, mana şöyledir, demişlerdir: Ona gücümüzün yetmeyeceğini mi zanetti? Bu yoruma göre istifhamdan hemzesi hazfedilmiş olur. Bu da onun kudretten geldiğini gösterir, bu da ancak istifham düşünüldüğü takdirde olur. Bunun ise ancak inkâri manada bir istifham olduğunu biliyorum, takdiri de şöyledir: Bizden nereye kaçacak?!

"Karanlıklar içinde seslendi": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, denizin karanlığı, balığın karnının karanlığı ve gecenin karanlığıdır. Bunu da Said bin Cübeyr, Katade ve çoğunluk, demişlerdir.

İkincisi: Bir balık geldi, karnında bulunduğu balığı yuttu, o da balığın karanlığında, sonra ikinci balığının karnının karanlığında, sonra da denizin karanlığında seslendi. Bunu da Salim bin Ebi'l – Ca'd, demiştir.

Üçüncüsü: O, suyun karanlığı, balığın bağırsağının karanlığı ve karnının karanlığıdır. Bunu da İbn Saib, demiştir.

Sa'd bin Ebi Vakkas, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ben bir kelime biliyorum ki sıkıntılı bir kimse onu derse, mutlaka Allah onun sıkıntısını def eder; o da kardeşim Yunus'un karanlıklar içinde seslendiği şu kelimedir: "Lailahe illa ente, sübhaneke inni küntü minez zalimin" (senden başka İlah yoktur, seni tenzih ederim. Şüphesiz ben zalimlerden oldum).[5] Hasen de şöyle demiştir: Bu, Yunus'un günahını itiraf etmesi ve hatasından tövbe etmesidir.

"Festecebna lehu": Ona icabet ettik, demektir. "Onu kederden

---

5 - Bunu İmam Ahmed değişik bir lafızla rivayet etmiştir, Müsned, 1/170; Tirmizi, Daavat, bab. 81.

kurtardık": Yani karanlıklardan, demektir. "Mü'minleri de öyle kurtarırız": Bize dua ettikleri zaman. Ebu Bekir, Asım'dan, tek nun ve şeddeli cim ile "nüccil mü'minin" okuduğunu rivayet etmiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Bu, irab (dilbilgisi) hatasıdır, hiçbir izahı yoktur. Ebu Ali el – Farisi de şöyle demiştir: Ravi, Asım'dan yanlış rivayet etmiştir; bu, onun "nücci"nin ye'sini sakin "elmü'minine"yi de mansup okuduğunu gösterir. Eğer fiil meçhul olsa idi, ye'yi sakin etmez, "elmü'minin"i de merfu okurdu.

وَزَكَرِيَّا
إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ
﴿٨٩﴾ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيَىٰ وَأَصْلَحْنَا لَهُ
زَوْجَهُ إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا
رَغَبًا وَرَهَبًا وَكَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ ﴿٩٠﴾
وَالَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهَا مِنْ رُوحِنَا
وَجَعَلْنَاهَا وَابْنَهَا آيَةً لِلْعَالَمِينَ ﴿٩١﴾ إِنَّ هَٰذِهِ أُمَّتُكُمْ
أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ ﴿٩٢﴾ وَتَقَطَّعُوا
أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ كُلٌّ إِلَيْنَا رَاجِعُونَ ﴿٩٣﴾ فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ
الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرَانَ لِسَعْيِهِ وَإِنَّا لَهُ
كَاتِبُونَ ﴿٩٤﴾

89 – Zekeriyya'yı da an. Hani, Rabbine: "Rabbim, beni yalnız bırakma. Sen varislerin en hayırlısısın!" diye seslenmişti.

90 – Biz de onun duasını kabul ettik ve ona Yahya'yı bağışladık. Ona zevcesini (doğurmaya) elverişli hale getirdik. Gerçekten onlar hayırlara koşar ve bize umarak ve korkarak dua ederlerdi. Bizim için derin saygı gösterirlerdi.

91 – Kitapta Meryem'i de an. O ki namusunu korudu; biz de ona ruhumuzdan üfürdük. Onu ve oğlunu alemler için bir ibret kıldık.

92 – Gerçekten bu, bir tek din olarak sizin dininizdir. Ben de sizin Rabbinizim. Öyleyse bana ibadet edin.

93 - İşlerini (dinlerini) aralarında paramparça ettiler. Hepsi bize dönecekler

94 – Artık kim mü'min olarak iyi şeylerden yaparsa, onun çalışması için inkar yoktur. Şüphesiz biz onun için yazıcılarız.

"Beni yalnız bırakma": Yani evlatsız olarak tek başıma, demektir. "Sen varislerin en hayırlısısın": Yani ölüden sonra kalanların en faziletlisisin, demektir.

"Onun zevcesini ıslah ettik": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Kısır iken çocuk doğurmaya elverişli hale getirildi, bunu da İbn Abbas, Said bin Cübeyr ve Katade, demişlerdir.

İkincisi: Onun dili uzun idi, o da küfürbazlıktır, böylece düzeltildi. Bunu da Ata, demiştir. Süddi de: Arsız idi, dili düzeltildi, demiştir.

Üçüncüsü: Kötü huylu idi, bunu da Muhammed bin Ka'b, demiştir.

"Onlar hayırlara koşuştururlardı": Yani Allah'a itaat etmeye çaba gösterirlerdi. Onlar, diye işaret edilenler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Zekeriyya, karısı ve Yahya'dır. *İkincisi:* Bu surede adları geçen bütün peygamberlerdir.

"Ve yed'unena": İbn Mes'ud ile İbn Muhaysın, tek nun ile "ve yed'una" okumuşlardır.

"Rağaben ve reheba": Yanımızdakine rağbet ederek ve bizden korkarak, demektir. A'meş, iki ra'nın zammesi, ğaynın ve he'nin cezmi ile "ruğben ve ruhba" okumuştur. Bu ikisi de lügattir, tıpkı: Nuhl ve nahal (ihsan), sukm ve sekam (hastalık) gibi. "Bizim için derin saygı gösterirlerdi": Yani bize karşı mütavazı idiler, demektir.

"Namusunu korudu (ahsanet ferceha)": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O (ferc), çocuğun çıktığı yerdir, mana da şöyledir: Onu, helal olmayan şeyden korudu. Neden iffetle nitelendi; çünkü ona zina suçu attılar.

İkincisi: O, gömleğinin yakasıdır, ferc lügatte iki şey arasındaki açıklıktır. Kadının gömleğinin yakası ise yırtıktır (açıktır), ondan dolayı ferc, denir. Bu da onu övmede en ileri bir noktadır; çünkü o, gömleğinin yakasını korursa, nefsini daha çok korur.

"Biz de ona üfürdük": Yani Cebrail'e emrettik; o da onun gömleğine üfürdü; biz de İsa'nın ruhunu rüzgar gibi ona geçirdik. Allah Teala'nın ruhu kendine nisbet etmesi, mülk nisbetidir ki şereflendir-

mek ve özel kılmak içindir. "Onu ve oğlunu bir ayet kıldık": Zeccac şöyle demiştir: İkisinin hali bir olduğu için ikisindeki ayet bir sayılmıştır. O da kocasız doğurmasıdır. İbn Mes'ud ile İbn Ebi Able, tesniye sıgasıyla "ayeteyni" okumuşlardır.

"Gerçekten bu sizin dininizdir (ümmetüküm)": İbn Abbas: Burada ümmetten maksat dindir, demiştir. Siz diye işaret edilenler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar ümmet-i Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir, Katade'nin görüşü de bu manadadır.

İkincisi: Onlar peygamberlerdir, Allah'ın selamı onların üzerine olsun. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Sonra ehl-i kitabı zikredip onları ihtilafları ile kınadı, "işlerini aralarında paramparça ettiler" dedi: Yani dinde ihtilafa düştüler, demektir. "Kim iyi şeylerden işlerse": Yani farzlardan ve iyi işlerden bir şey yaparsa, demektir. "Onun çalışması için inkar yoktur": Yani onun yaptığını inkar etmeyiz. Bunu İbn Kuteybe, demiştir. Mana da: Ondan kabul olunur, sevap kazanır, demektir. "Şüphesiz biz onun için yazıcılarız": Bunu yazarız, ona mükafatını vermek için hafaza meleklerine onu yazmalarını emrederiz.

وَحَرَامٌ عَلٰى قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَٓا اَنَّهُمْ لَا
يَرْجِعُونَ ﴿٩٥﴾ حَتّٰٓى اِذَا فُتِحَتْ يَاْجُوجُ وَمَاْجُوجُ وَهُمْ
مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ ﴿٩٦﴾ وَاقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ
فَاِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ اَبْصَارُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا يَا وَيْلَنَا
قَدْ كُنَّا ف۪ي غَفْلَةٍ مِنْ هٰذَا بَلْ كُنَّا ظَالِم۪ينَ ﴿٩٧﴾ اِنَّكُمْ
وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ اَنْتُمْ لَهَا
وَارِدُونَ ﴿٩٨﴾ لَوْ كَانَ هٰٓؤُلَٓاءِ اٰلِهَةً مَا وَرَدُوهَا
وَكُلٌّ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٩٩﴾ لَهُمْ ف۪يهَا زَف۪يرٌ
وَهُمْ ف۪يهَا لَا يَسْمَعُونَ ﴿١٠٠﴾

95 – Helak ettiğimiz bir memlekete, onların dönmemeleri haramdır.

96 – Nihayet Ye'cuc ve Me'cuc (Seddi) açıldığı zaman onlar her tepeden saldırırlar.

97 – Gerçek va'd yaklaştı. Bakarsın ki kafirlerin gözleri belermiş. "Eyvah bize, biz bundan gaflette idik, hatta zalimler idik" (diyecekler).

98 – Şüphesiz sizler ve Allah'tan başka taptığınız şeyler, cehennemin yakıtısınız. Sizler ona varıcılarsınız.

99 – Eğer onlar mabutlar olsalardı, oraya varmazlardı. Hepsi orada ebedi kalıcılar.

100 – Onların orada bir solumaları vardır! Onlar orada işitmezler.

"Ve haramun ala karyetin": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, elifle "ve harâmun" okumuşlardır. Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, ha'nın kesri ve elifsiz olarak "ve hirmün" okumuşlardır. Bunların ikisi de lügattir. Hirmün ve haramun, denir. Muaz el – Kari, Ebu'l – Mütevekkil ve Ebu İmran el – Cevni, hanın fethi, ranın sükunu elifsiz olarak mim de tenvinli ve merfu olarak, "harmün" okumuşlardır. Said bin Cübeyr, hanın fethi, ranın sükunu, mimin fethi, tenvinsiz ve elifsiz olarak, "ve harme" okumuşlardır. Ebu'l – Cevza, İkrime ve Dahhak, hanın ve mimin fethi, ranın kesri, tenvinsiz ve elifsiz olarak, "ve harime" okumuşlardır. Said bin Müseyyeb, Ebu Miclez ve Ebu Reca da, hanın fethi, ranın zammı ve mimin nasbı ile elifsiz olarak, "ve harume" okumuşlardır.

"Ve haramun" kavlinde iki görüş vardır:

Birincisi: Vaciptir, demektir, bunu da İbn Abbas, demiştir. İsbat için şu beyti getirmişlerdir:

Ömür boyu ne zaman onun üzüntüsüne ağlayan birini görürsem
Benim de Amr'a ağlamam vaciptir.

Beyitte geçen haram vacip manasınadır.

İkincisi: O (haram) azim manasınadır, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. Ata da: Allah'tan kesin bir emirdir, demiştir. Memleketten kasıt da halkıdır.

Sonra ayetin manasında dört görüş vardır:

Birincisi: Helak ettiğimiz memlekete vaciptir ki onlar tövbe etmezler, bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Helak edilen memleketin dünyaya dönmemesi vaciptir. Bu da Katade'nin görüşüdür. İbn Abbas'tan da benzeri rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: "La" zaittir, mana da şöyledir: Helak edilen memleketin dünyaya dönmesi haramdır. Bunu da İbn Cüreyc, İbn Kuteybe ve diğerleri, demişlerdir.

Dördüncüsü: Kelam yukarıya bağlıdır, çünkü "çalışması inkar edilmez" deyince, bize kafirlerin amellerini kabul etmeyi haram ettiğini bildirdi. Bu durumda ayetin manası şöyledir: Helak ettiğimiz memleket halkının amelini kabul etmek haramdır, çünkü onlar tövbe etmezler. Bu da Zeccac'ın görüşüdür.

Eğer: "Bir insana kendine ait olmayan bir şey nasıl haram olur ve ölümden sonra dönmeleri de ellerinde olmayan bir şey?" denilirse,

Cevap şöyledir: Mana: Bundan men edilirler, tıpkı gücü yetse de bir insanın haram edilen bir şeyden men edildiği gibi, demektir. Böylece her iki durumun benzer yönleri engellenmiş olmalarıdır.

"Hatta iza futihat ye'cucu ve me'cucu": İbn Amir, şedde ile "füttihat" okumuştur, mana da: Onlara mani olan set açıldığı zaman, demektir. "Onlar her tepeden saldırırlar": Hadeb: İbn Kuteybe, yüksek yer ve tepe demiştir. "Yensilun": Bu da neselan kökünden gelir ki koşarak hızlı adım atmaktır. Tıpkı kurdun koşması gibi. Aselan da öyledir. Zeccac: Hadeb: Bütün tepe ve tümseklerdir, "yensilun" da: Koşarlar, demiştir. Ebu Reca el – Utaridi ile Asım el – Cahderi, sinin zammı ile "yensulun" okumuşlardır.

"Onlar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Ye'cuc ile Me'cuc'a işarettir, bunu da cumhur, demiştir.

İkincisi: Bütün insanlaradır, mana da: Onlar mahşer yerine toplanırlar, demektir. Bunu da Mücahit, demiştir. Birincisi daha doğrudur.

Eğer: "Hatta"nın cevabı nerede?" denilirse: Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, "vakterebel va'dü" kavlidir. "Vakterebe"deki vav zaittir. Bunu da Ferra, demiştir. "Hatta iza cauha ve fütihat ebvabuha" *(Zümer: 73)* ile "felemma eslema ve tellehu lilcebin, ve nadeynahu" *(Saffat: 103, 104)* da böyledir ki, mana: Nadeyna, demiştir. Abdullah bin Mes'ud da şöyle demiştir: Ye'cuc ve Me'cuc çıktıktan sonra kıyamet, gününü doldurmuş gebe gibidir ki, çocuğun gece mi ya da gündüz mü bastıracağı bilinmez.

İkincisi: O, "yaveylena"da hazfedilmiş bir sözdür, mana da: Ye'cuc ve Me'cuc Seddi açılıp da kıyamet va'di de yaklaşınca: Eyvah derler,

şeklindedir. Zeccac da: Bu Basralıların görüşüdür, demiştir. "Gerçeke va'd" ise: Kıyamettir.

"Fe iza hiye": Bu "hiye"de de dört görüş vardır:

Birincisi: O, gözlerden kinayedir (onlara racidir), ebsar ise onun tefsiridir, şairin şi'rinde olduğu gibi:

Babasının başına yemin olsun ki, mahfe içindeki kadına:
Malik bin Ka'b benden kaçtı, dedirtmem.

"Leamru ebiha" diyerek zamir göndermişken zaineyi daha sonra zikretmiştir.

İkincisi: "O, ayrım zamiri ve destektir, yerine "hüve" konabilir, "innehu enellah" *(Neml: 9)* ve "feinneha lata'mel ebsar" *(Hac: 46)* kavli de böyledir. Şu beşti kanıt getirmişlerdir:

Kumaşla dinarla koyunla dirhemle
Onun buradakilerle başı kalkmış mı?

Bu iki görüş Ferra'ya aittir.

Üçüncüsü: Söz "hiye"de tamam olmuştur, mana da: O, meydana çıkmış duruyor, demektir. Yani neredeyse hazır gibi yaklaşmıştır, demektir. Sonra yeni söze başlayıp: "Şahisatün" dedi. Bunu da Salebi zikretmiştir.

Dördüncüsü: "Hiye" kıssaya racidir, mana da: Kıssa, o gün onların gözlerinin belermiş olmasıdır. Bunu da Ali bin Ahmed Nisaburi zikretmiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Kıyametin korkusundan kafirlerin gözleri belerir ve: "Eyvah bize, biz idik" derler, yani dünyada, "bundan gaflette": Burada min, an yerine kullanılmıştır. "Hatta zalimler idik": inkar ve isyan etmekle kendimize zalimler idik. Sonra Mekke halkına hitap edip "Şüphesiz sizler ve Allah'tan başka taptıklarınız" dedi ki, putlar demektir. "Hasabu cehennem": Ali bin Ebi Talib, Ebu'l - Aliye ve Ömer bin Abdülaziz, tı ile "hatabu" okumuşlardır. İbn Abbas, Hazreti Aişe ve İbn Semeyfa da, noktalı ve meftuh dad ile "hadabu" okumuşlardır. Urve, İkrime, İbn Ya'mur ve İbn Ebi Able de noktalı sakin dad ile "hadbu" okumuşlardır. Ebu'l - Mütevekkil, Ebu Hayve ve Muaz el - Kari, "meksur ha ve sakin dad ile "hıdbu" okumuşlardır. Ebu Miclez, Ebu Reca ve İbn Muhaysın da meftuh ha ve sakin sad ile "hasbu okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Kim, "hasabu cehennem" okursa, manası: Cehenneme atılan her şey demektir. Kim "hatab" okursa, manası: Yakılan odun demektir. Kim de noktalı dad ile okursa, manası: Ateşi kışkırtan ve alevlendiren şey demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Hasab: Cehenneme atılan

şeydir, aslı hasbae'den gelir ki, çakıltaşıdır. Hasabtü fülanen: Birine çakıl taşı atmaktır. Attığın şeye de hasab, denir.

"Sizler": Yani abitler ve mabutlar, "Ona varacaksınız": Yani içine gireceksiniz, demektir. "Eğer bunlar olsaydı": Yani putlar, "tanrılar": Gerçek tanrılar olsaydı, "ona varmazlardı": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O (varmazlardı denenler), putlara işarettir, mana da şöyledir: Eğer tanrılar olsalardı, ateşe girmezlerdi.

İkincisi: O, ibadet edenlere işarettir, mana da şöyledir: Eğer putlar tanrılar olsalardı, onlara ibadet edenlerin ateşe girmelerine mani olurlardı.

Üçüncüsü: O, tanrılara ve onlara ibadet edenlere işarettir, delili de: "Hepsi orada ebedi kalacaklardır" kavlidir, yani abitler de mabutlar da, demektir.

"Lehum fiha zefirün": Biz de zefir'in manasını Hud: 106'da şerh etmiş bulunuyoruz.

"Onların işitmemelerinin sebebinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Onların kulaklarına ateşten çiviler çakılır, sonra da ateşten taputlara konulur ve üzerleri kapatılır. Bunu Ebu Umame, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den uzun bir hadiste rivayet etmiştir. İbn Mes'ud da şöyle demiştir: Cehennemde ebedi kalacaklar ateşten tabutlara konulur, sonra o tabutlar da başka tabutların içine konulur, artık hiçbir şey işitmezler. Cehennemdeki biri kendinden başka azap edilen birini görmez.

İkincisi: İşitmek arkadaşlıktır, Allah ise onlarla arkadaş olmak istemez. Bunu da Avn bin Umare demiştir.

Üçüncüsü: Onlar cehennemin şiddetli kaynamasından dolayı işitmezler, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ
لَهُم مِّنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ ﴿١٠١﴾
لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا وَهُمْ فِي مَا اشْتَهَتْ أَنفُسُهُمْ
خَالِدُونَ ﴿١٠٢﴾ لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ وَتَتَلَقَّاهُمُ
الْمَلَائِكَةُ هَٰذَا يَوْمُكُمُ الَّذِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ ﴿١٠٣﴾

يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ كَمَا بَدَأْنَا
أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعْدًا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ ﴿١٠٤﴾ وَلَقَدْ كَتَبْنَا
فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ
﴿١٠٥﴾ إِنَّ فِي هٰذَا لَبَلَاغًا لِقَوْمٍ عَابِدِينَ ﴿١٠٦﴾ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ
إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ ﴿١٠٧﴾

101 – Şüphesiz bizden onlar için en güzel / mutluluk geçenler, işte onlar (cehennemden) uzaklaştırılmışlardır.

102 – Onun gizli sesini (uğultusunu) duymazlar. Onlar canlarının çektiği şeyde (nimetlerde) ebedi kalıcılar.

103 – En büyük korku onları üzmez. Melekler onları karşılar: "Bu, size va'dedilen gününüzdür" derler.

104 – Hatırla o günü ki göğü, kitapların sayfaları gibi düreceğiz. İlk yaratmaya başladığımız gibi, onu tekrar edeceğiz. Üzerimize bir va'd olarak. Şüphesiz biz yapanlarız.

105 – Andolsun, gerçekten zikirden sonra Zebur'da: "Şüphesiz yeryüzüne salih kullarım mirasçı olacaktır" diye yazmışızdır.

106 – Şüphesiz bunda ibadet eden bir kavim için elbette bir bildiri vardır.

107 – Seni ancak âlemlere rahmet için gönderdik.

"Şüphesiz bizden onlar için iyilik geçenler": İniş sebebi şöyledir: "Sizler ve Allah'tan başka taptıklarınız cehennemin kütüğüdür" ayeti inince bu, Kureyş'e zor geldi: Tanrılarımıza kötü söyledi, dediler. İbn Zeb'ara geldi: "Neyiniz var?" dedi. Onlar da: Tanrılarımıza sövdü, dediler. O da: "Ne dedi?" dedi. Onlar da durumu haber verdiler. O da: Onu bana çağırın, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem çağrılınca: "Ya Muhammed, bu, bizim tanrılarımıza mı özeldir yoksa Allah'tan başka bütün tapılanlar için midir?" dedi. O da: Hayır, Allah'tan başka bütün tapılanlar içindir, dedi. İbn Zeb'ara da şöyle dedi: "Bu beytin sahibine yemin ederim ki, şimdi mağlup oldun; sen "melekler Allah'ın iyi kullarıdır, İsa iyi bir kuldur, Uzeyr iyi bir kuldur, demiyor muydun? İşte Melih oğulları meleklere taparlar, bu Hıristiyanlar İsa'ya taparlar, bu Yahudiler de Uzeyr'e taparlar".

Bunun üzerine Mekke'de bir şamata koptu. Bunun üzerine de bu ayet indi. Bunu da İbn Abbas, demiştir. Hüseyn bin Fadl da şöyle demiştir: "Taptıklarınız"dan yalnız putlar kastedilmiştir. Çünkü eğer melekler ve insanlar kastedilseydi, "men = kimse" derdi. "İnne"nin de "illa" manasına olduğu da söylenmiştir, takdiri de: Ancak bizden haklarında iyilik geçmiş olanlar müstesnadır, demektir. Bu da İbn Mes'ud ile Ebu Nehik'in kıraatlarıdır, ikisi de "illellezine" şeklinde okumuşlardır. Ali bin Ebu Talib'ten de, onun bu ayeti okuyup: Ben, Ebu Bekir, Ömer, Osman, Talha, Zübeyr, Sa'd ve Abdurrahman onlardanız dediği rivayet edilmiştir.

"En güzel"den ne murat edildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Cennettir, bunu da İbn Abbas ile İkrime, demişlerdir. *İkincisi:* Mutluluktur, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"Onlar ondan": Yani cehennemden, demektir, o da önce zikredilmiştir. "Uzaklaştırılmışlardır": Bu'd (uzaklık): Mesafenin uzunluğudur. Hasis de: Yakınından geçen şeyden işittiğin sestir. İbn Abbas şöyle demiştir: Cennet halkı cennetteki yerlerine indikleri zaman cehennem halkının sesini işitmezler.

"La yahzunuhumul fezaul ekber": Ebu Rezin, Katade, İbn Ebi Able, İbn Muhaysın ve Ebu Cafer Şeyzeri de Kisai'den, yenin zammı ve zenin kesri ile "la yuhzinühüm" okumuşlardır.

En büyük korku hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: O, sura ilk üfürmedir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bu üfürme ile insanlar kabirlerinden kalkarlar. Bunun doğruluğunu da "melekler onları karşılar" kavli göstermektedir.

İkincisi: Cehennemin içindekilerin üzerine kapaklanmasıdır, bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Dahhak da böyle demiştir.

Üçüncüsü: Ölümün cennetle cehennem arasında boğazlanmasıdır. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiş; İbn Cüreyc de böyle demiştir.

Dördüncüsü: O, kulun cehenneme gitme emri verildiği andır, bunu da Hasen Basri, demiştir.

Meleklerin onları karşılama yerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Kabirlerinden kalktıkları zaman, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Cennet kapılarında, bunu da İbn Saib, demiştir.

"Bu, gününüzdür": Burada: Derler, sözü söylenmemiştir.

"Vad'dedildiğiniz gün": Yani içinde size cennet va'dedildiği gün, demektir.

"Yevme natvis semae": Ebu'l – Aliye, İbn Ebi Able ve Ebu Cafer, mazmum te ile "tutva", merfu olarak da "essemau" okumuşlar. Göğün dürülmesi de izlerinin silinmesi, yıldızlarının kararması ve güneşinin köreltilmesiyledir. "Ketayyis sicilli lilkütüb": Cumhur sinin ve cimin kesri, lamın da şeddesiyle "sicilli" okumuştur. Hasen, Ebu'l – Mütevekkil, Ebu'l – Cevza ve Mahbub da, İbn Amr'dan rivayet ederek, sinin kesri, cimin sükunu ve şeddesiz olarak "sicli" okumuşlardır.

Ebussemmal da böyle okumuş, ancak o, cimi fethalemiştir.

"Lilkitabi": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, "lilkitabı" okumuşlar; Hamze, Kisai, Hafs da Asım'dan rivayet ederek cemi sıgasıyla "lilkütüb" okumuşlardır.

Sicilde de dört görüş vardır:

Birincisi: O, melektir, bunu da Ali bin Ebu Talib, İbn Ömer ve Süddi, demişlerdir.

İkincisi: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in katibidir, bunu da Ebu'l – Cevza, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Sicil, adam manasınadır. Ebu'l – Cevza, İbn Abbas'tan, sicil: Adamdır, dediğini rivayet etmiştir. Şeyhimiz Ebu Mansur Lügavi de: Sicil, Habeş dilinde: Adamdır, demiştir.

Dördüncüsü: O, kitap sahifesidir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, Ferra ve İbn Kuteybe de böyle demişlerdir. Ben şeyhimiz Ebu Mansur'dan şöyle okudum: Ebu Bekir yani İbn Düreyd şöyle dedi: Sicil, kitaptır. Allah daha iyi bilir, onun Farsça olup Arapçalaştığını söyleyenlerin sözlerine iltifat etmiyorum, mana da şöyledir: Sicil içindeki yazının üzerine nasıl dürülürse gök de öyle dürülür. Lam da âla" manasınadır. Bazı alimler de şöyle demişler: Kitaptan maksat: Yazılanlardır. Yazılan şey sayfanın katlanmasıyla dürüldüğü için sanki sicil de yazıyı dürmüş gibi olur.

Sonra yeniden söze başlayıp "kema bede'na evvele halkın nuiduh" dedi: Halk burada mastardır, mahluk manasına değildir.

Kelamın manasında da dört görüş vardır:

Birincisi: Onları nasıl analarının karınlarında yalın ayak, baş açık ve sünnetsiz olarak yarattı isek, kıyamet gününde de öyle tekrar ederiz. İbn Abbas'tan, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediği rivayet edilmiştir:

İnsanlar kıyamet gününde ilk yaratıldıkları gibi çıplak, yalın ayak ve sünnetsiz olarak haşredilir. Efendimiz sonra da: "İlk yaratmaya başladığımız gibi onu tekrar edeceğiz, ayetini okumuştur.[6] Mücahit de bu manaya kail olmuştur.

İkincisi: Mana şöyledir: Biz, ilk defa olduğu gibi her şeyi helak edeceğiz. Bunu da el Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Gökten kırk gün erkeklerin menisi gibi yağmur yağar, insanlar da analarının karınlarında bittikleri gibi biter kabirlerinden kalkarlar. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Mana şöyledir: Bizim tekrara olan kudretimiz, başlamaya olan kudretimiz gibidir. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Va'den": Zeccac şöyle demiştir: O, mastar (meful mutlak) olarak mansuptur, çünkü Allah Teala'nın "nuiduhu" kavli, vaadna haza va'den, manasınadır. "Şüphesiz biz yapanlarız": Yani dilediğimizi yapmaya kadiriz, demektir. Başkası da: Biz va'dettiğimizi yaparız, demiştir.

"Andolsun, gerçekten zikirden sonra Zebur'da yazdık": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Zebur gökten inidirilen bütün kitaplardır. "Zikir" de: Allah katındaki ana kitaptır. Bunu da bir rivayette Said bin Cübeyr, Mücahit ve İbn Zeyd, demişlerdir. İbn Cübeyr rivayetinde İbn Abbas görüşünün manası da budur. Çünkü o, Zebur: Tevrat, İncil ve Kur'an'dır; zikir de: Göktekidir, demiştir.

İkincisi: Zebur: Kitaplardır, zikir de: Tevrat'tır, bunu da el - Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Zebur: Kur'an'dır, zikir de: Tevrat ile İncil'dir. Bunu da bir rivayette Said bin Cübeyr, demiştir.

Dördüncüsü: Zebur: Davud'un Zebur'udur, zikir de: Musa'nın zikridir, bunu da Şa'bi, demiştir.

Adı geçen yer hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, cennetin yeridir, bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan demiş; çoğunluk da böyle demiştir. *İkincisi:* Dünya yeridir, bu da yine İbn Abbas'tan nakledilmiştir. *Üçüncüsü:* Kutsal topraklardır, bunu da İbn Saib, demiştir.

"Ona salih kullarım mirasçı olacaktır": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar ümmet-i Muhammed'dir, bunu da İbn Ebi Talha,

6 - Buhari, Ahadisü'l - Enbiya, bab, 8, 48; Tefsirü sure 5, bab, 14; ve sure 21, bab, 2; Müslim, Cennet, hadis no, 56; Ayrıca bkz. Tirmizi, Nesei ve İmam Ahmed.

İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bir rivayette de: Ümmet-i Muhammed, fethederek dünyaya mirasçı olacaklar, demiştir.

İkincisi: İsrail oğullarıdır, bunu da İbn Saib, demiştir.

Üçüncüsü: Bütün iyi kimseler için geneldir. Bunu da tefsircilerin fakihleri demişlerdir.

"Şüphesiz bunda vardır": Yani Kur'an'da vardır, "lebelağan": Yeterlik, mana da şöyledir: Kim Kur'an'a tabi olur da, onunla amel ederse, Kur'an onu cennete yetiştirir.

"İbadet eden bir kavim için": Ka'b: Onlar beş vakit namazı kılan ve ramazan ayında oruç tutan ümmet-i Muhammed'dir, demiştir.

"Seni ancak âlemlere rahmet için gönderdik": İbn Abbas şöyle demiştir: Bu, iyi ve kötü için geneldir; binaenaleyh kim ona iman ederse dünya ve ahirette rahmeti tam olur. Kim de onu inkâr ederse, onun cezası ölüme ve kıyamete çevrilir. İbn Zeyd de: O özellikle ona iman edenler için rahmettir, demiştir.

قُلْ اِنَّمَا يُوحٰى اِلَيَّ اَنَّمَا اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ
وَاحِدٌ فَهَلْ اَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٠٨﴾ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ اٰذَنْتُكُمْ عَلٰى
سَوَاءٍ وَاِنْ اَدْر۪ى اَقَر۪يبٌ اَمْ بَع۪يدٌ مَا تُوعَدُونَ ﴿١٠٩﴾
اِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ مِنَ الْقَوْلِ وَيَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ ﴿١١٠﴾ وَاِنْ اَدْر۪ى
لَعَلَّهُ فِتْنَةٌ لَكُمْ وَمَتَاعٌ اِلٰى ح۪ينٍ ﴿١١١﴾ قَالَ رَبِّ احْكُمْ
بِالْحَقِّ وَرَبُّنَا الرَّحْمٰنُ الْمُسْتَعَانُ عَلٰى مَا تَصِفُونَ ﴿١١٢﴾

108 – De ki: "Ancak bana sadece İlahınızın bir tek İlah olduğu vahyolunuyor. Artık sizler Müslümanlar mısınız?"

109 – Eğer yüz çevirirlerse, de ki: "Ben size eşit olarak bildirdim. Size va'dolunanın yakın mı yoksa uzak mı olduğunu bilmiyorum".

110 – Şüphesiz O, sözden açığı da bilir, gizlediklerinizi de bilir.

111 – Bilmiyorum; belki de o (size bildirdiğim şey) sizin için bir deneme ve bir zamana kadar bir faydalanmadır.

112 – Dedi: "Rabbim, hak ile hükmet. Rabbimiz Rahman'dır. Nitelediğiniz şeylere karşı yardım istenendir".

"Artık sizler Müslümanlar mısınız?": İbn Abbas şöyle demiştir: Sizler O'na ihlasla ibadet edenler misiniz? Maani ehli olanlar da: Bu, emir manasına olan bir istifhamdır, demişlerdir.

"Eğer yüz çevirirlerse": Yani yan çizer ve iman etmezlerse, demektir. "De ki: Ben size eşit olarak bildirdim": Kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Size savaş açtım, düşmanlık ettim ve size bildirdim. Böylece siz ve ben bu husustaki bilgide eşit olduk. Bu da sözün özüdür. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

İkincisi: Size vahyi bildirdim ki ona imanda eşit olasınız. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Bilmiyorum (ve in edri)": "İn" ma (olumsuzluk) manasınadır. "size va'dolunanın uzak mı yoksa yakın mı olduğunu": Yani azabın size uzak mı yakın mı olduğunu bilmiyorum. "Şüphesiz O sözün açığını bilir": O da Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e "bu azap va'di ne zamandır?" *(Yasin: 48)* sözleridir. "Gizlediklerinizi de": Azap olmayacaktır, sözlerini de bilir.

"Leallehu fitnetün leküm (belki o sizin için bir denemedir ": "Leallehu"nun hesinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, onlara bildirdiği şeye racidir. Bunu da Zeccac, demiştir.

İkincisi: Azaba racidir, mana da şöyledir: Belki azabın ertelenmesi sizin için bir imtihandır. Bunu da İbn Cerir ile Ebu Süleyman Dımeşki, demişlerdir. Burada fitne de: Deneme manasınadır. "Bir zamana kadar faydalanmadır": Yani ecelleriniz gelinceye kadar ondan yararlanırsınız. "Kul rabbi": Hafs, Asım'dan, "kale rabbi" rivayet etmiştir. "Uhkum": Ebu Cafer, be'nin zammı ile : "Rabbuhkum" okumuştur. Zeyd de Yakup'tan, yenin fethası ile "rabbiye", hemze-i katı', kâfın fethi ve mimin ref'i ile, "ahkemu" okumuştur. "Hak ile hükmet"in manası: Kavminin kâfirlerine inmesi hak olan azap ile hükmet, demektir. O da onlara Bedir'de ve ondan sonraki günlerde öldürülmekle hükmetti, buna göre de mana: Benimle müşriklerin arasında hakkı açığa çıkaracak şey ile hükmet, demektir. "Nitelediğiniz şeylere karşı"nın manası da: Yalan ve batılınıza karşı, demektir.

İbn Amir, Mufaddal da Asım'dan rivayet ederek, ye ile "yesıfun" okumuştur.

Eğer: "Allah'a hak dışı şeyle hükmetmek caiz mi?" denilirse,

Cevap şöyledir: Bunun manası: Hak olan hükmünle hükmet, demektir. Sanki onlara karşı acele zafer istemektedir.

22-HAC SURESİ

Mekke'de inmiştir.

78 ayettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْۚ اِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظ۪يمٌ ﴿١﴾

يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّٓا اَرْضَعَتْ وَتَضَعُ

كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى النَّاسَ سُكَارٰى وَمَا هُمْ

بِسُكَارٰى وَلٰكِنَّ عَذَابَ اللّٰهِ شَد۪يدٌ ﴿٢﴾ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ

يُجَادِلُ فِي اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَر۪يدٍ ﴿٣﴾

كُتِبَ عَلَيْهِ اَنَّهُ مَنْ تَوَلَّاهُ فَاَنَّهُ يُضِلُّهُ وَيَهْد۪يهِ اِلٰى عَذَابِ

السَّع۪يرِ ﴿٤﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Ey iman edenler, Rabbinizden korkun. Şüphesiz kıyametin depremi büyük bir şeydir.

2 – Onu gördüğünüz gün her emzikli kadın emzirdiğinden gaflet eder ve her yüklü yükünü bırakır. İnsanları sarhoşlar görürsün, hâlbuki onlar sarhoşlar değil. Ancak Allah'ın azabı pek çetindir.

3 – İnsanlardan kimi Allah hakkında bilgisizce mücadele eder ve her azgın şeytana uyar.

4 – Onun üzerine şöyle yazıldı: Gerçekten kim onu dost edinirse, şüphesiz o, onu saptırır ve onu alevli ateşin azabına götürür.

NEREDE İNDİĞİ

Ebu Salih, İbn Abbas'tan onun tümünün Mekki olduğunu rivayet etmiştir, ancak şu ve arkasındaki ayet hariç: "Ve minennasi men yabudullaha ala harf" *(Hac: 12, 13)*. İbn Abbas'tan gelen bir rivayette de o, Medeni'dir ancak şu dört ayet hariç demiştir: "Vema erselna min kablike min resulin"... Dördüncü ayetin sonuna kadar *(Hac: 53 – 57)*. Ata bin Yesar da şöyle demiştir: Mekke'de inmiştir, ancak şu üç ayet hariç: "Hazani hasmani" ve arkasındaki iki ayet *(Hac: 20 -22)*. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Baştan ve "ve beşşiril muhsinin"e kadar *(Hac: 38)* Medeni, diğeri de Mekki'dir. Sa'lebi de şöyle demiştir: Altı ayet hariç, Mekki'dir, onlar da şunlardır: "Hazani hasmanı... hamîd *(Hac: 20 – 25)*. Hibetullah bin Selame de şöyle demiştir: Bu sure Kur'an'ın acayip surelerindendir; çünkü onda Mekki ve Medeni, hazari ve seferi, harbi ve silmi, leyli ve nehari, nasih ve mensuh olanlar vardır.

Mekki olanlar: Otuzun başından sonuna kadar olanlardır.

Medeni olanlar: Yirmi beşin başından otuzun sonunu kadar olanlardır.

Leyli olanlar (gece inenler): Başından beşinci ayetin sonuna kadar olanlardır.

Nehari olanlar (gündüz inenler): Beşin başından dokuzun başına kadar olanlar.

Seferi olanlar: Dokuzun başından on ikiye kadar olanlar.

Hazari olanlar: Yirminin başına kadar olanlardır. Medine'ye nisbet edilmesi, süre bakımında ona yakın olmasındandır.

"Rabbinizden korkun": Yani O'nun azabından korkun, demektir. "İnne zelzeletes saati": Zelzele: korkunç şekilde sarsılmaktır (deprem).

Bu zelzelenin vaktinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, kıyamet gününde kabirlerden kalktıktan sonradır.

İmran bin Husayn'dan: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem: "Şüphesiz kıyametin depremi büyük bir şeydir" ayetini okudu, sonra da: "Bunun hangi gün olacağını biliyor musunuz?" dedi. Aziz ve celil olan Rab, Adem aleyhisselam'ı kaldırır: Cenennemlikleri gönder, der.[1] Ebu Said el – Hudri de şöyle rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Allah Teala kıyamet gününde Adem'e: Kalk, cehennemlikleri gönder, der. O da: "Ya Rabbi, cehennemlikler nedir (kaçta kaç)?" der. O da: Her binden dokuz doksan dokuzunu cehenneme gönder, der. İşte o zaman çocukların saçları ağarır ve her gebe düşük yapar. Sonra da bu ayeti okudu.[2] İbn Abbas da: Kıyametin depremi, onun kopmasıdır, yani yaklaşır ve onunla beraber gerçekleşir, demiştir. Hasen ile Süddi de: Bu zelzele kıyamet gününde olacaktır, demişlerdir.

İkincisi: O, kıyametten önce dünyada olur, o kıyamet alametlerindendir. Bunu da Alkame, Şa'bi ve İbn Cüreyc, demişlerdir. Ebu'l – Aliye de Übey bin Ka'b'ten şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kıyametten önce altı alamet vardır; insanlar sokaklarında iken birden güneşin ışığı gider, o halde iken yıldızlar dökülür; o halde iken dağlar yerin üzerine düşer; yer hareket eder ve sarsılır. Cinler insanlara, insanlar da cinlere sığınır. Hayvanlar, kuşlar ve vahşiler birbirine karışır; birbirinin içine girer. O zaman cinler, insanlara: Biz size haber getiririz, derler. Bakarlar ki ateşler tutuşmuş. O halde iken yer, yedi kat yerin altına, gök de yedi kat göğün üstüne kadar parçalanır. O halde iken onlara bir rüzgar gelir, hepsi ölürler. Mukatil de şöyle demiştir: Bu zelzele sura ilk üfürmeden öncedir. Şöyleki gökten bir ünleyici seslenir: Ey insanlar, Allah'ın emri geldi, der. Onlar da öyle bir korkarlar ki o zaman küçükler ihtiyarlar, gebeler hamlini vaz eder (düşürür).

"Büyük bir şeydir": Yani anlatılamayacak kadar büyüktür, demektir.

"Onu gördüğünüz gün": Yani o depremi, "her emzikli kadın emzirdiğinden gaflet eder": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Çocuğunu unutur ve terk eder, bunu İbn Kuteybe, demiştir.

İkincisi: Onunla ilgilenmez, bunu da Kutrub, demiştir. İbn Revaha'nın şu sözü bundandır:

Dost dostu ile ilgilenmez.

---

1 - İmam Ahmed, Müsned, 4/432, 435; Tirmizi, Tefsirü sure, 22, bab, 1, 2.

2 - Buhari, Tefsirü sure, 22, bab, 1; Müslim, İman, hadis no, 379.

Ebu İmran el – Cevni ile İbn Ebi Able, tenin ref'i ve henin kesri ile "tüzhilü", lamın nasbı ile de "külle" okumuşlardır. Ahfeş de şöyle demiştir: "Niçin "murdıaten" dedi? Allah bilir ya, O, fi'li (eylemi) irade etmiştir; eğer sıfatı irade etse idi, "murdıun" derdi. Hasen de şöyle demiştir: Emzikli kadın sütten kesmediği çocuğunu unutur, gebe kadın da günü dolmadan doğumunu gerçekleştirir. Bu da depremin dünyada olacağını gösterir. Zira kabirden kalktıktan sonra gebe olmaz.

"Ve terennase sükâra": İkrime, Dahhak ve İbn Ya'mur, tenin zammı ile "ve türa" okumuşlardır. "Sarhoşlar"ın manası da şiddetli korkudan demektir. "Onlar sarhoşlar değiller": Şaraptan değiller. Mana da şöyledir: İnsanları başlarına gelen şeyin şiddetinden dolayı akılları gittiği için sarhoşlar gibi görürsün, şarap içmiş sarhoş gibi yalpalarlar. Hamze, Kisai ve Halef: "Sekra vema hüm bisekra" okumuşlardır ki, İbn Mes'ud'un okuyuşu da böyledir. Ferra: Bu, güzel bir yorumdur, demiştir; çünkü o, helkâ ve cerha babından olur. İkrime, Dahhak ve İbn Semeyfa da, sinin ve ranın fethi ve elif ile: "Sekâra ve mahüm bisekâra" okumuşlardır. "Ancak Allah'ın azabı pek çetindir": Bunda da sarhoşluklarının azap korkusundan olacağına delil vardır.

"İnsanlardan kimi Allah hakkında mücadele eder": Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu, Nadr bin Haris hakkında inmiştir. Mücadele ettiği şey hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, Kur'an'dan inen her şeyi inkar ederdi, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O, meleklerin Allah'ın kızları olduğunu iddia etmişti. Bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: O, Allah ölüleri diriltmeye kadir değildir, demişti. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Bilgisizce": Yani bunu şeytanın yoldan çıkarması ile der, bilgiden değil. "Uyar": Şeytanın süslediği şeylere. "Külle şeytanin merid": "Merid"in manasını da Nisa suresi, ayet: 117'de zikretmiş bulunuyoruz.

"Kütibe aleyhi ennehu men tevellahu": "Kütibe"nin manası, karar verildi, demektir. "Aleyhi"deki ve "tevellahu"daki he zamiri şeytana racidir. Ayetin manası da şöyledir: Şeytana kendisine uyanı saptıracağı kararı verildi. Ebu İmran el – Cevni, kâfın fethi ile "ketebe", hemzenin fethi ile "ennehu" ve hemzenin kesri ile "feinnehu" okumuştur. Ebu Miclez, Ebu'l – Aliye, İbn Ebi Leyla, Dahhak ve İbn Yamur, "innehu" "feinnehu" diyerek ikisinde de hemzenin kesri ile okumuşlardır. Biz de "sair"in manasını Nisa suresi, ayet: 10'da beyan etmiştik.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ
فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ
مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِنُبَيِّنَ لَكُمْ وَنُقِرُّ فِي
الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا
ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفَّى وَمِنْكُمْ
مَنْ يُرَدُّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ
شَيْئًا وَتَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ
اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ ﴿٥﴾
ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّهُ يُحْيِي الْمَوْتَى وَأَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
﴿٦﴾ وَأَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَأَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ مَنْ
فِي الْقُبُورِ ﴿٧﴾

5 – Ey insanlar, eğer öldükten sonra dirilmeden bir şüphe içinde iseniz, şüphesiz biz sizi topraktan, sonra meniden, sonra kan pıhtısından, sonra da yaratılışı belli belirsiz bir çiğnem etten yarattık ki, size (üstün kudretimizi) açıklayalım, diye. Dilediğimiz şeyi rahimlerde belli bir süreye kadar durduruyoruz. Sonra da sizi bir çocuk olarak çıkarıyoruz. Sonra da kuvvetinize ulaşmanız için (sizi yaşatıyoruz). İçinizden kimi öldürülüyor, içinizden kimi de ömrün en reziline döndürülüyor ki, bilginin ardından hiçbir şey bilmesin. Yeryüzünü kupkuru görürsün. Üzerine suyu indirdiğimiz zaman hareteke geçer kabarır ve her göz alıcı çiftten bitirir.

6 – Sebebi şu ki, şüphesiz Allah O haktır. Şüphesiz O, ölüleri diriltir. Şüphesiz O, her şeye kadirdir.

7 – Gerçekten kıyamet gelicidir, onda şüphe yoktur. Şüphesiz Allah kabirlerde olan kimseleri diriltir.

"Ey insanlar": Yani, ey Mekke halkı, demektir. "Eğer öldükten

sonra dirilmeden bir şüphe içinde iseniz": Yani kıyametten şüphe içinde iseniz, demektir. "Biz sizi topraktan yarattık": Yani Adem'i, "sonra meniden": Yani Onun evlatlarını, mana da şöyledir: Eğer öldükten sonra dirilmenizde şüphe içinde iseniz, ilk yaratılışınızı ve işinizin başını düşünün; o zaman kudretimizde başlamakla tekrar etmek arasında bir fark olmadığını görürsünüz. Nutfte ise: Meni demektir. Alaka da: Taze kan pıhtısıdır. Ona alaka denilmesi, yanındaki şeye yapışmasındandır. Kuruduğu zaman artık alaka değildir. Mudga ise: Küçük et parçasıdır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Ona böyle denilmesi, bir çiğnem kadar olmasındandır. Nitekim: Gurfe de: Bir avuç, demektir.

"Yaratılışı belli belirsiz (muhallekatin ve ğayra muhallekatin)': Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Muhalleka: Tam yaratılmış, gayri muhallaka ise: Rahmin dışarı attığı menidir. O da yaratılmadan önceki kandır. Bunu da İbn Mes'ud, demiştir.

İkincisi: Muhalleka: Ruh üfürülmekle yaratılışı tam olandır, o da gününde doğandır. Gayri muhalleka ise: Ruh üfürülmekle tamamlanan düşüktür. Bu da İbn Abbas'ın görüşünün manasıdır.

Üçüncüsü: Muhalleka: Suret verilmiş gayri muhalleka da: Suret verilmemiş, demektir. Bunu da Hasen, demiştir.

Dördüncüsü: Muhalleka ve gayri muhalleka: Bir defa meni ve alaka olarak düşen, bir defa kısmen suret verilmiş, bir defa da tam suret verilmiş olarak düşendir. Bunu da Süddi, demiştir.

Beşincisi: Muhalleka: Tam, gayri muhalleka da: Düşük demektir. Bunu da Ferra ile İbn Kuteybe, demişlerdir.

"Size açıklayalım diye": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Sizi yarattık ki ne yapıp ne yapmadığınızı bilelim diye.

İkincisi: Size Kur'an'da ilk yaratılmanızı ve değişik evrelerden geçmenizi açıklayalım diye.

Üçüncüsü: Yaratılma evrelerinizdeki kemal-i hikmet ve kudretimizi açıklayalım diye.

Dördüncüsü: Öldükten sonra dirilmenin hak olduğunu size açıklayalım diye.

Ebu İmran el – Cevni, ye ile "liyübeyyine leküm" okumuştur.

"Ve nukırru filerhami": İbn Mes'ud ile Ebu Reca, merfu ye, meftuh kaf ve merfu ra ile "ve yukarru" okumuşlar; Ebu'l – Cevza ile Ebu İshak es – Sebii de merfu ye, meksur kaf ve mansub ra ile "ve yukır-

ra" okumuşlardır. Rahimlerde durdurulan da düşük olmayandır. "Belli bir süreye kadar": O da doğum süresidir. "Sümme nuhricüküm tıflen": Ebu Ubeyde: O, etfal yerinde kullanılmıştır, demiştir. Araplar bazen tekili cemi manasında kullanır. Allah Teala: "Velmelaiketü bade zalike zahîr" *(Tahrim: 4)* demiştir, zuherae demektir. Ebu Ubeyde şu beyti misal getirmiştir:

Müslüman olun, biz kardeşiz, dedik,
Kalplerde kin diye bir şey kalmamıştır.

Şunu da misal getirmiştir:

Yaratılışınızda büyüklük vardır, biz de üzüldük.

Başkası da şöyle demiştir: Tekil olarak "tıflen" demesi, "nuhricüküm" kavlini cemi olarak demesindendir; o zaman etfalen demeye ihtiyaç kalmamıştır.

"Sümme litebluğu": Bunda izmar (gizleme) vardır, takdiri şöyledir: Sümme nuammirüküm litebluğu eşüddeküm. "Eşüdd"ün manası da yukarıda geçmiştir *(En'am: 153)*. "İçinizden kimisi öldürülüyor": Güçlü çağa yetişmeden önce, "içinizden kimi de ömrün en reziline döndürülüyor": Biz de bunu Nahl: 70'te şerh etmiş bulunuyoruz. Sonra Allah Teala yeri diriltmekle onları da dirilteceğini gösterip: "Yeryüzünü kupkuru görürsün (hamideten)" dedi. İbn Kuteybe: Ölü ve kuru görürsün, demiştir. Hemedetin naru da böyledir ki: Ateş sönüp gitmektir.

"Onun üzerine suyu indirdiğimiz zaman": Yani yağmuru demektir. "Harekete geçer": Bitki bitirmek için demektir, şöyleki bitki göründüğü zaman o yükselir, işte "rebet"in manası budur ki yükselmek ve kabarmaktır. Müberrid de: İhtezze nebatüha ve reba (bitkisi harekete geçer ve kabarır) demiştir ki, muzaf hazfedilmiştir. Ferra da şöyle demiştir: Ebu Cafer el – Medeni, beden sonra meftuh hemze ile "ve rebeet" okumuştur. Eğer toplumu koruyan bekçi manasına alıyorsa, yükselmek manasına olur, yoksa yanlıştır.

"Ve her göz alıcı çiftten bitirir": Yani neşe veren her güzel sınıftan bitirir, demektir. O (behîc) feîl veznindedir, fail manasınadır.

"Sebebi şu ki (zalike)": Yani durum size anlatıldığı gibi böyledir, demektir.

En iyisi "zalike"nin mahallen merfu olmasıdır, mana itibarı ile mansub olması da caizdir: Fealellahu zalike bieennehu huvel hak (Allah bunu hak olması sebebiyle yaptı).

"Ve gerçekten kıyametin": Yani kıyametin "gelici" olduğunu bilmeniz için, demektir.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى
وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ ﴿٨﴾ ثَانِيَ عِطْفِهِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُ
فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَنُذِيقُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴿٩﴾ ذَٰلِكَ
بِمَا قَدَّمَتْ يَدَاكَ وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ﴿١٠﴾

8 – İnsanlardan kimi Allah hakkında bilgisizce, rehbersiz ve aydınlatıcı kitapsız mücadele eder.

9 – (İnsanları) Allah'ın yolundan saptırmak için yanını büker. Onun için dünyada rezillik vardır ve ona kıyamette yangın azabı tattıracağız.

10 – Bu da iki elinin öne sürdüğü o şey sebebiyledir. Şüphesiz Allah kullara zulmedici değildir.

"İnsanlardan kimi mücadele eder": Bunun da açıklaması yukarıda geçmiştir. Bu da Nadr hakkında inenlerdendir. Hüden: Beyan ve kanıt demektir.

"Saniye ıtfihi": Itf: Yan taraf demektir. İtferrecül: Adamın sağ ve sol iki yanıdır. O da insanın yürümek istemediği zaman eğdiği ve büktüğü yeridir. Zeccac şöyle demiştir: "Saniye": Hâl olmak üzere mansuptur, manası tenvinle "saniyen ıtfehu" demektir. Tefsirde şöyle gelmiştir: Onun manası: Boyun kıvırandır, bu da kibirlinin sıfatıdır. Mana da şöyledir. İnsanlar içinde bilgisizce kibirlenerek mücadele eden vardır.

"Saptırmak için": Yani sonu sapıklığa varmak için, sanki sapması takdir edilmese de onun sonu oraya varır, demektir. "Onun için dünyada rezillik vardır": O da Bedir savaşında başına gelendir ki orada öldürülmüştür. Bundan sonrasının tefsiri: "İnsanlardan kimi de Allah'a bir kıyıdan ibadet eder" kavline kadar Yunus: 70'te geçmiştir Bunun iniş sebebinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Bazı Araplar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gelir: Biz senin dinindeniz, derlerdi. Eğer geçimleri bollaşır, atları yavrular ve kadınları erkek doğurursa, memnun kalır ve: Bu, gerçek dindir, derlerdi. Eğer durum böyle gitmezse: Bu, kötü bir dindir, der ve dinlerinden dönerlerdi. İşte ayet bunun üzerine indi. Bu da İbn Abbas'ın görüşüdür; çoğunluk da böyle demişlerdir.

İkincisi: Yahudilerden bir adam Müslüman oldu; gözü, malı ve evladı gitti; bunu İslam'ın uğursuzluğundan bilip Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: Benimle yaptığın antlaşmayı boz, dedi. O da: İslam akdi bozulmaz, dedi. O da: Ben bu dinde bir hayır görmedim; gözümü, malımı ve evladımı aldı, dedi. Efendimiz de: Ey Yahudi, ateş nasıl demirin, gümüşün ve altının kirini alırsa, İslam da insanların kirini öyle alır, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Atıyye, Ebu Said el – Hudri'den rivayet etmiştir.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللّٰهَ عَلٰى حَرْفٍ فَاِنْ اَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَاَنَّ بِهٖ
وَاِنْ اَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلٰى وَجْهِهٖ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةَ
ذٰلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُب۪ينُ ﴿١١﴾ يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَضُرُّهُ
وَمَا لَا يَنْفَعُهُ ذٰلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَع۪يدُ ﴿١٢﴾ يَدْعُوا لَمَنْ ضَرُّهُ
اَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهٖ لَبِئْسَ الْمَوْلٰى وَلَبِئْسَ الْعَش۪يرُ ﴿١٣﴾ اِنَّ اللّٰهَ
يُدْخِلُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ
تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ اِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يُر۪يدُ ﴿١٤﴾

11 – İnsanlardan kimi de Allah'a bir kıyıdan ibadet eder. Eğer ona bir hayır dokunursa, onunla huzur bulur. Eğer ona bir fitne dokunursa, yüzü üstü döner. Dünyayı da ahireti de ziyan etti. İşte o apaçık ziyandadır.

12 – Allah'tan başka, kendisine ne zarar ne de fayda vermeyen şeye ibadet eder. İşte o derin sapıklıktır.

13 – Zararı yararından daha çok olana ibadet eder. Ne kötü yardımcı ve ne kötü arkadaş!

14 – Şüphesiz Allah; iman edip iyi şeyler yapanları altlarından ırmaklar akan cennetlere girdirir. Şüphesiz Allah istediğini yapar.

"Ala harf": Mücahit ile Katade: Şüphe üzere, demişlerdir. Ebu Ubeyde de: Bir şeyde bütün şüphe edenler, bir kıyıdadır, sebat ve devam etmez, demiştir. Bunun açıklaması da şudur: Bir şeyin kıyısında duran, oraya tam yerleşemez; işte şüphe eden ona benzetilmiştir. Çünkü o, dininde endişelidir, sabit değildir. "Eğer ona bir hayır dokunursa" sözü de bunu izah eder: Yani bolluk ve afiyet görürse, "onda

huzura erer": Allah'a ibadette huzurlu olur. "Eğer ona bir fitne dokunursa": Kıtlık ve mal azalmasıyla "yüzü üstü döner": Yani dininden küfre döner, mana da şöyledir: Eski haline döner ki o da küfürdür. "Dünyayı ziyan etti": Çünkü istediğini elde edemedi. "Ahireti de": Ziyan etti; dininden dönmekle. Ebu Rezin el – Ukayli, Ebu Miclez, Mücahit, Talha bin Musarrif, İbn Ebi Able ve Zeyd de Yakup'tan rivayet ederek, sin'den önce elifle "hâsireddünya", ranın nasbı ve tenin cerri ile "velahireti" okumuşlardır. "İbadet eder": Bu döner, "kendisine zarar vermeyene", ibadet etmediği takdirde, "fayda vermeyene de" itaat ettiği takdirde. "Bu", yani yaptığı şey, haktan "uzak bir bir sapıklıktır". "Yed'u lemen darruhu": Bazıları şöyle demiştir: Lam, zaittir, mana da: Yed'u men darruhu, demektir. Zeccac da Basralılar ve Kufelilerden lamın tehir manasına olduğunu, anlamın da: Yed'u men ledarruhu (zararı) "yararından daha yakın" olana ibadet eder olduğunu nakletmiş ve şöyle demiştir: Bunun açıklaması da şöyledir: Lam yemin ve tekit içindir, onun hakkı sözün başında olmaktır; o nedenle hakkı olan baş tarafa geçirilmiştir. Süddi de şöyle demiştir: Onun ahiretteki zararı, dünyada ona taptığı için, yararından daha yakındır (çoktur).

Eğer: "Puta tapmanın herhangi bir şekilde yararı olur mu?" denilirse,

Cevap şöyledir: Onun aslında hiçbir yararı yoktur, ancak bu, Arap diline göre gelmiştir, onlar, olmayacak bir şeye: Bu uzaktır, derler.

"Ne kötü yardımcı ve ne kötü arkadaş! (lebi'sel mevla velebi'sel aşir)": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Mevla: Veli, demektir, aşir de: Arkadaş ve dost, demektir.

مَنْ كَانَ يَظُنُّ اَنْ
لَنْ يَنْصُرَهُ اللّٰهُ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ اِلَى السَّمَٓاءِ
ثُمَّ لْيَقْطَعْ فَلْيَنْظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُ مَا يَغِيظُ ﴿١٥﴾
وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَاهُ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَاَنَّ اللّٰهَ يَهْدٖى مَنْ يُرٖيدُ
﴿١٦﴾ اِنَّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَالَّذٖينَ هَادُوا وَالصَّابِئٖينَ
وَالنَّصَارٰى وَالْمَجُوسَ وَالَّذٖينَ اَشْرَكُوا اِنَّ اللّٰهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ
يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهٖيدٌ ﴿١٧﴾

15 – Kim Allah'ın kendisine dünya ve ahirette asla yardım etmeyeceğini zannediyorsa, göğe bir ip uzatsın, sonra da kessin de hilesi kendini kızdıran şeyi giderecek mi, baksın?

16 – Bunun gibi onu da ancak ayetler olarak indirdik. Şüphesiz Allah dilediği kimseye hidayet eder.

17 – Şüphesiz iman edenler, Yahudiler, Sabiiler, Hıristiyanlar, Mecusiler ve müşrikler, şüphesiz Allah kıyamet gününde aralarında hüküm verecektir. Şüphesiz Allah her şeye şahittir.

"Kim Allah'ın kendisine dünya ve ahirette asla yardım etmeyeceğini zannediyorsa": Mukatil şöyle demiştir: Bu ayet, Esed ve Gatafan kabilelerinden bazı kimseler hakkında indi. Onlar: Biz, Muhammed'in yardım görmeyeceğinden korkuyoruz. O zaman Yahudilerle yaptığımız antlaşmalar kesilir, dediler. Ebu Hamze es – Sümali ile Süddi de aynı kanaate sahiptirler. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle nakletmiştir: Bu ayette rızıkları bollaşmadı diye İslam'dan dönenlere işaret edilmektedir. Biz de kıssayı "ve minennası men ya'budullahe ala harf" ayetinde şerh etmiş bulunuyoruz.

"Yansuruhu"daki he zamirinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, "men"e racidir, nasr ise: Rızık manasınadır. Bu da Ata rivayetinde İbn Abbas'ın görüşüdür; Mücahit de böyle demiştir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Kapımıza Bekr oğullarından bir dilenci dikildi: Men yansuruni nasarahullah, dedi, yani: Bana verene Allah da versin, demek istedi. Nasaral mataru arda keza: Yağmur falanca yere cömert davrandı ve orayı ihya etti, demektir. Şair Rai de şöyle demiştir:

Amir toprağını canlandır.

İkincisi: O zamir, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir, mana da şöyledir: Kim Allah'ın Muhammed'e yardım etmeyeceğini zannediyorsa. Bunu Temimi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ata ile Katade de böyle demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bu, daha önce zikri geçmeyen kimselere racidir. Bazı Müslümanlar müşriklere aşırı kin beslediklerinden dolayı Allah'ın Resul'üne ettiği va'din geciktiğini zannettiler. Diğerleri de ona tabi olmak istiyorlar, ancak işi bitiremeyeceğinden endişe ediyorlardı. O da bu ayeti iki grup için söyledi. Sonra bu yardımın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, galibiyettir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas ile cumhurdan demiştir.

İkincisi: O, rızıktır, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki nakletmiştir.

"Göğe bir ip atsın": Gökten ne murat edildiği hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, evinin tavanıdır, mana da şöyledir: Evinin tavanına bir ip atsın ve onunla kendini boğsun. "Sonra kessin": İpi, boğularak ölmek için. Bu da çoğunluğun görüşüdür. Ayetin manası da: Bu durumu tasavvur etsin, yoksa, yapsın, değildir. Çünkü boğulduğu zaman bakmak ve bilmek mümkün olmaz.

İkincisi: O, bilinen göktür, mana da: Eğer gücü yeterse Resulullah'ın vahyini kessin, demektir. Bunu da İbn Zeyd, demiştir

"Sümmel yakta'": Ebu Amr ile İbn Amir, lamın kesri ile "sümme liyakta" okumuşlardır. İbn Amir de buna şunları ilave etmiştir: "Ve liyufu" *(Hac: 29);* "ve liyetufu" *(Hac: 29)* İbn Kesir ise sadece "sümme liyakdu"yu lamın kesri ile okumuştur. Asım, Hamze ve Kisai de, bu lamları sakin okumuştur. Kur'an'nın her yerinde, eğer ondan (lamdan) önce vav veya fe olursa böyledir. Sonra Ferra şöyle demiştir: Her emir lamı vava veyahut feye bitişirse, Arapların çoğu onu sakin okurlar. Bazıları da meksur okurlar. Ebu Ali şöyle demiştir: Aslolan meksur okumaktır, çünkü sen söze onunla başlarsan: Liyekum zeydün, dersin.

"Hilesi gerçekten giderecek mi?": İbn Kuteybe, mana: Elinden gelen gayreti göstersin, demiştir.

"Bunun gibi": Yani geçen Kur'an ayetleri gibi, "onu indirdik": Yani Kur'an'ı demektir. Bundan sonrası: "Şüphesiz Allah onların arasında hüküm verecektir" kavline kadar olan kısmı açıktır. "Kıyamet gününde" aralarında hüküm verecektir; mü'minleri cennete, ötekileri de cehenneme girdirmekle. "Şüphesiz Allah her şeye": Amellerinden her şeye "şahittir".

أَلَمْ تَرَ
أَنَّ اللّٰهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ وَالشَّمْسُ
وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَابُّ وَكَثِيرٌ
مِنَ النَّاسِ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ وَمَنْ يُهِنِ اللّٰهُ فَمَا
لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ اِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ ﴿١٨﴾

18 – Görmedin mi göklerde ve yerde kim varsa, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insandan birçoğu şüphesiz Allah'a secde ederler. Çoğuna da azap hak oldu. Allah kimi hor ederse, onun için bir şereflendiren yoktur. Şüphesiz Allah dilediğini yapar.

"Görmedin mi göklerde ve yerde kim varsa, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar ve hayvanlardan... varsa": Görmedin mi, bilmedin mi, demektir. Biz de aklı olan ve olmayanın secde etmesinin manasını Nahl suresi, ayet: 49'da beyan etmiş bulunuyoruz.

"İnsanlardan birçoğu": Allah'a secde eden muvahhitler kastediliyor.

"Çoğuna da azap hak oldu": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar kafirlerdir; onlar da secde ederler, onların secdesi gölgelerinin secde etmesidir. Bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Onlar secde etmezler, mana da şöyledir: İnsanlardan çokları secdeden kaçındılar, onlara da secdeyi terk etmelerinden dolayı azap hak oldu. Bu da Ferra'nın görüşüdür.

"Allah kimi hor ederse": Yani Allah kimi bedbaht ederse, onu mutlu edecek yoktur. "Şüphesiz Allah dilediğini yapar": Mahlukuna şeref verme ve onu hor etme gibi ne dilerse onu yapar.

هَٰذَانِ خَصْمَانِ
اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِنْ نَارٍ
يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُءُوسِهِمُ الْحَمِيمُ ﴿١٩﴾ يُصْهَرُ بِهِ مَا فِي بُطُونِهِمْ
وَالْجُلُودُ ﴿٢٠﴾ وَلَهُمْ مَقَامِعُ مِنْ حَدِيدٍ ﴿٢١﴾ كُلَّمَا أَرَادُوا
أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيهَا وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴿٢٢﴾

19 – İşte bu ikisi, Rableri hususunda dava ettiler: Kafirler için onlara ateşten elbiseler kesilmiştir. Başlarının üzerinden kaynar su dökülür.

20 – Onunla karınlarındaki şeyler ve derileri eritilir.

21 – Onlar için demirden topuzlar vardır.

22 – Her ne zaman ızdıraptan oradan çıkmak isterlerse, oraya iade edilirler ve onlara: "Yangın azabı tadın" denilir.

"İşte bu ikisi dava ettiler": Kimin hakkında indiğinde dört görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Bedir savaşında birbirleriyle düello eden kimseler, yani Hamza, Ali, Ubeyde bin Haris, Rebia'nın oğulları Utbe ve Şeybe ve Velid bin Utbe hakkında indi. Bu da Ebu Zer'in görüşüdür.

İkincisi: O, Ehl-i kitap hakkında indi; onlar, mü'minlere: Biz Allah'a sizden daha yakın ve kitap bakımından sizden daha eskiyiz, peygamberimiz de sizin peygamberinizden öncedir, dediler. Mü'minler de: Biz Allah'a sizden daha haklıyız, Muhammed'e iman ettik, sizin peygamberinize iman ettik, Allah'ın indirdiği kitaplara iman ettik, siz ise bizim peygamberimizi biliyorsunuz, sonra hasedinizden onu inkar ettiniz, dediler. İşte ayet bunun üzerine indi. Bunu da İbn Abbas ile Katade, demişlerdir.

Üçüncüsü: O, bütün mü'minler ve kafirler hakkında inmiştir; Hasen, Ata ve Mücahit de bu manaya kail olmuşlardır.

Dördüncüsü: O, cennet ile cehennemin çekişmesi hakkında indi; cehennem: Allah beni azabı için yarattı, dedi; cennet de: Allah beni de rahmeti için yarattı, dedi. Bunu da İkrime, demiştir.

"Hazani": İbn Abbas, İbn Cübeyr, Mücahit, İkrime ve İbn Kesir, nunun şeddesiyle "hazanni hasmani" okumuşlardır, manası da: İki topluluktur, iki adam değildir. Bunun içindir ki, "ihtesamu" dedi; ihtesama, demedi. Kaldı ki İbn Mes'ud ile İbn Ebi Able, "ihtesama" okumuşlardır.

Davaları hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: O, Rablerinin dini hakkındadır, bu da ilk iki görüşe göredir. *İkincisi:* Öldükten sonra dirilme hakkındadır, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Bu, İkrime'nin görüşüne göre övünme davası (iddiası)dır.

"Onlara elbiseler kesildi": Yani düzenlendi ve biçildi, demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: Ateşten gömlekler biçildi. Said bin Cübeyr de: Burada ateşten maksat, bakırdır, demiştir. "Hamim" ise: Kaynar sudur. "Yusharu bihi": Onunla eritilir, demektir. Sahartüş şahme binnari, içyağını ateşle erittim, demektir. Müfessirler: Sıcak su ile eritilir, demişlerdir.

"Karınlarındakiler": Yani içyağları veyahut bağırsaklar, öyleki arkalarından çıkar. Derileri pişer, sıcağından düşer. "Onlar için kamçılar vardır": Dahhak: Onlar çekiçler, tokmaklardır, demiştir. Hasen de şöyle demiştir: Ateş onları alevi ile atar, en üstüne geldikleri zaman, tokmaklarla vurulurlar, yetmiş yıllık ateş çukuruna yuvarlanırlar. En dibine vardıkları zaman, alevinin uğultusu onları vurur, bir saat dahi kalamazlar. Mukatil de şöyle demiştir: Cehennem kaynadığı zaman onları yukarıya atar, onlar da çıkmak isterler. Cehennemin hazinleri onları tokmaklarla karşılayıp vururlar, her biri o vuruştan cehennemin çukurunu boylar. Başkası da şöyle demiştir: Ateş onları ittiği zaman, dışarıya atacak sanırlar; zebaniler onları demir topuzlarla geri iterler.

إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ
مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ ﴿٢٣﴾
وَهُدُوا إِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ وَهُدُوا إِلَى صِرَاطِ الْحَمِيدِ ﴿٢٤﴾

23 – Şüphesiz Allah iman edip iyi ameller işleyenleri altlarından ırmaklar akan cennetlere girdirir. Orada altından bilezikler ve incilerle bezenirler. Orada elbiseleri de ipektir.

24 – Sözden en güzele iletilirler ve övülen (Allah'ın) yoluna iletilirler.

"Ve lü'lüa": İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, cer ile: "Ve lü'lü-in" okumuşlar; Nafi, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, nasb ile "ve lü'lüa" okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle demiştir. Kim cer ederse, mana şöyledir: Altın ve inciden bileziklerle bezenirler. Kim de nasb ederse: İncilerle bezenirler.

"Ve hüdu": Dünyada irşat edilirler, demektir. "En güzel söze": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, "lailahe illallah, velhamdülillah"tır. Bunu İbn Abbas, demiştir. İbn Zeyd de buna, "vallahu ekber" ilave etmiştir.

İkincisi: Kur'an'dır, bunu da Süddi, demiştir.

Üçüncüsü: İyiliği emir ve kötülüğü mendir, bunu da Maverdi nakletmiştir.

"Övülen yol": İbn Abbas, o İslam yoludur, demiştir.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ
وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَاكِفُ
فِيهِ وَالْبَادِ وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِإِلْحَادٍ بِظُلْمٍ نُذِقْهُ مِنْ
عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٢٥﴾

25 – Şüphesiz kafir olup da insanları Allah'ın yolundan ve kendisini yerli ve taşralı insanlar için eşit kıldığımız Mescid-i Haram'dan

çevirenler (Allah'ın azabına duçar olacaklardır). Kim orada zulüm ile doğrudan sapmak isterse, ona acıklı azaptan tattırırız.

"Allah'ın yolundan çevirirler": Yani insanları İslam'a girmekten men ederler. Zeccac şöyle demiştir: "Ve yesuddune" lafzı, muzaridir, mazinin üzerine atfedilmiştir. Çünkü "kafir oldular"ın manası: Kafir olanlar demektir. Sanki: İnnel kafirin ves saddin, demiş gibidir. "İnne"in haberi ise mahzuftur; o zaman mana şöyle olur: Sıfatları bu olanlar helak edildiler.

Mescid-i Haram üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Bütün harem bölgesidir. Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Onlar haremin tamamını mescit kabul ederlerdi.

İkincisi: Bizzat mescittir, bunu da Maverdi nakletmiştir.

"Ellezi cealnahu linnas": Burada kıraat ilminde vakf-ı tam vardır (durulacaktır). Manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onu bütün insanlar için kıldık, bazılarını çıkarıp da bazılarına has kılmadık. Bu da onun bütün harem olmasına göredir.

İkincisi: Onu namazlarına kıble, haclarına da ibadet mahalli kıldı. Bu da bizzat mescit olmasına göredir. İbrahim Nahai, İbn Ebi Able ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek nasb ile "sevaen" okumuşlardır. O zaman "sevaen" üzerinde durmak gerektir. Bazı kurralar böyle vakfetmişlerdir. Ebu Ali el – Farisi de şöyle demiştir: Akif lafzı, nas'tan bedeldir, şöyleki o ikisi bütün insanları kaplamış gibidir; bu durumda mana şöyle olur: Onu yerli ve yabancı için eşit kıldık. Akif: Mukim (yerli)dir, badi de: Oralı olmayıp taşradan gelendir. Bu da: Bedel kavmu sözünden gelir ki, hazardan (meskun mahalden) kıra çıktı, demektir. İbn Kesir ile Ebu Amr ye ile "badiy" okumuşlar; ancak İbn Kesir ye ile vakfetmiş; Ebu Amr ise yesiz vakfetmiştir. Asım, İbn Amir, Hamze, Kisai ve Müseyyebi de Nafi'den rivayet ederek, iki durumda da yesiz okumuşlardır.

Sonra kelamın manasında iki görüş vardır:

Birincisi: Yerli de yabancı da Mekke'de oturmada ve orada konaklamada eşittirler; konaklama hususunda birinin diğerinden daha fazla hakkı yoktur. Ancak hiç kimse evinden çıkarılmaz. Bu da İbn Abbas, Said bin Cübeyr ve Katade'nin görüşüdür. Ebu Hanife ile İmam Ahmed'in mezhebi de böyledir. Bunlar Mekke evlerini kiralama ve satmanın haram olduğu görüşündeler. Bu da Mescid'in bütün harem manasına gelmesi esasına dayanır.

İkincisi: Onlar onu üstün göstermede, hürmet etmede ve ibadetlerini orada yapmada eşittirler. Bu da Hasen ile Mücahid'in görüşüdür. Onlardan kimisi Mekke evlerini satmayı caiz görürler; Şafii de buna kaildir. Buna göre mescitten haremi anlamak da caizdir, bizzat mescidi anlamak da caizdir.

"Ve men yürid biilhadin": İlhad: Doğruluktan sapmaktır, be zaittir; "tenbütü biddühni" *(Mü'minun: 20)* kavlinde olduğu gibi.

Şu şiiri delil getirmişlerdir:

Yemen vadisinde ki yukarısı yaban cevizi bitirir,
Aşağısı da merh ve şebehan (marsama gibi bir ot) bitirir.

Mana şöyledir: Ve esfeluhu yünbitül merhe.

Bir başkası da şöyle demiştir:

O kadınlar hürdürler; başörtülü değildirler,
Kara gözlüdürler, Kur'an sureleri okumazlar.

Bir başkası da şöyle demiştir:

Biz Ca'de oğullarıyız, ırmakların sahipleri,
Kılıçla vurur, aydınlığı umarız.

Bu, genel dilcilerin görüşleridir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Be, kelamda ziyade edilir, mesela şuralarda olduğu gibi: "İkra' bismi rabbik" *(Alak: 1)*; "ve hüzzi ileyki bicizin nahleti" *(Meryem: 24)*; "bieyyikümül meftun" *(Kalem: 6)*; "tulkune iliyhim belmeveddeti" *(Mümtehine: 1)*; "aynen yeşrebu biha" *(İnsan: 6)*, yeşrebuha, demektir. Bazen "min" de zait kılınır, şurada olduğu gibi: "Maüridü minhüm min rızkın" *(Zariyat: 57)*. Bazen de "lam" zait kılınır, mesela "vellezine hüm lirabbihim yerhebun" *(A'raf: 154)* gibi. Kaf zait kılınır: "Leyse kemislihi şey'ün" *(Şura: 11)* gibi. "An" zait kılınır, "yuhalifune an emrihi" *(Nur: 63)* gibi. "İnne" zait kılınır, "Feinnehu mülakîküm" *(Cumua: 8)* gibi. Muhaffef "in" zait olur, "fima in mekkennaküm fih" *(Ahkaf: 26)* gibi. "Ma" zait olur, "amma kalilin leyusbihünne nadimin": *(Mü'minun: 40)* gibi. "Vav zait olur, "ve tellehu lilcebin ve nadeynahu" *(Saffat: 103, 104)* gibi.

Bu ilhad'dan ne murat edildiği hususunda da beş görüş vardır:

Birincisi: O zulümdür, bunu da el - Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mücahit de şöyle demiştir: O kötü ameldir, buna göre onun içine bütün günahlar girer. Ömer bin Hattab radıyallahu anh'ten şöyle dediği rivayet edilmiştir: Mekke'de gıda karaborsacılığı yapmayın; zira Mekke'de gıda karaborsacılığı yapmak, zulüm ile sapmadır.

İkincisi: O şirktir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen ile Katade de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: Şirk ve adam öldürmedir, bunu da Ata, demiştir.

Dördüncüsü: İhram yasaklarını helal saymadır, bu mana da yine Ata'dan nakledilmiştir.

Beşincisi: Haramı kasden helal saymaktır, bunu da İbn Cüreyc, demiştir.

Eğer: "İnsan yapmadığı halde Mekke'de zulmü aklından geçirmekle sorumlu tutulur mu?" denilirse,

Cevap iki türlüdür:

Birincisi: O, özel olarak haremde böyle şey düşünürse, ceza çeker. Bu da İbn Mes'ud'un görüşüdür. Çünkü o şöyle demiştir: Eğer bir adam bir kötülük düşünürse onu yapmadıkça ona günah yazılmaz. Eğer bir adam Beytullah'ın yanında bir mü'mini öldürmeyi düşünürse, "Aden -i Ebyen" de olsa bile Allah ona dünyada acıklı bir azap tattırır. Dahhak da şöyle demiştir: Bir adam başka bir toprakta olduğu halde Mekke'de bir hata düşünürse, yapmasa da ona günah yazılır. Mücahit de: Mekke'de iyilikler kat kat olduğu gibi kötülükler de kat kat olur, demiştir. İmam Ahmed'e: "Bir kötülük birden fazla yazılır mı?" diye sordular, o da şöyle dedi: Hayır, ancak Mekke hariçtir, çünkü o beldeye hürmet etmek lazımdır. Bu nedenle İmam Ahmed, Mekke'de mücaveretin faziletine inanırdı. Cabir bin Abdullah mücaveret etmişti. İbn Ömer de orada ikamet ederdi.

İkincisi: "Yürid" (isteme)nin manası: Yapmak demektir. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Bu, diğerlerinden aktardıklarımıza muhaliftir.

وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ
أَنْ لَا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا وَطَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ
وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿٢٦﴾ وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ
رِجَالًا وَعَلَىٰ كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ ﴿٢٧﴾
لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ
عَلَىٰ مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ ۖ فَكُلُوا مِنْهَا

وَأَطْعِمُوا الْبَائِسَ الْفَقِيرَ ﴿٢٨﴾ ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ
وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ ﴿٢٩﴾

26 – Hatırla o zamanı ki İbrahim'e Beyt'in yerini hazırlamıştık, bana hiçbir şeyi şirk koşma ve Ev'imi tavaf edenler, kıyam edenler, ruku edenler ve secde edenler için temizle diye.

27 – Haccı insanlara ilan et; yaya olarak ve her uzak yoldan gelen her arık develer üzerinde sana gelirler.

28 – Kendi yararlarına şahit olsunlar ve belli günlerde Allah'ın adını kendilerine rızık ettiği dilsiz hayvanların üzerine ansınlar. Onlardan yiyin, fakir yoksula da yedirin.

29 – Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve Eski Ev'i (Kabe'yi) tavaf etsinler.

"Ve iz bevve'na liibrahime": İbn Abbas: Kıldık, demiştir. Mukatil de: Ona delil olup gösterdik, demiştir: Saleb de şöyle demiştir: Lam'ın gelmesi, "bevve'na"nın, "cealna" manasına olmasındandır. O zaman "redife leküm" *(Neml: 72)* gibi, redifeküm manasına lam zait olur. Biz de Beyt'in nasıl yapıldığını Bakara: 129'da şerh etmiştik.

"Bana hiçbir şeyi şirk koşma diye": Mana: Ona bunu vahyettik, demektir. "Tahhir beytiye": Nafi, Hafs'tan yaptığı rivayette bu ye'yi harekeli okumuştur. Biz de ayeti Bakara: 125'te şerh etmiştik.

"Kıyam edenler"den murat edilenler hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Namazda kıyam edenlerdir, bunu da Ata ile cumhur, demiştir. *İkincisi:* Mekke'de ikamet edenlerdir, bu da Katade'den aktarılmıştır.

"İnsanlara haccı ilan et": Müfessirler şöyle demişlerdir: İbrahim Beytullah'ı yapma işini bitirince, Allah Teala ona haccı insanlara ilan etmesini buyurdu. İbrahim: "Ya Rabbi, benim sesim nereye yetişir?" dedi. O da: Sen ilan et; duyurmak banadır, dedi. O da: Ebu Kubeys dağının başına çıktı: Ey insanlar, Rabbiniz bir Ev yaptı, onu haccedin, dedi. Allah'ın ezeli ilminde haccetmesi yazılanlardan erkeklerin bellerinde ve kadınların rahimlerinde olanlar duydular. Lebbeyk Allahümme lebbeyk, diyerek cevap verdiler. Ezan: Çağırmak ve bildirmektir. Bu ezanla emredilen de cumhura göre İbrahim'dir. Ancak Hasen bir rivayete göre onunla emredilen Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir, demiştir. Burada insanlar da cumhura göre bütün âdemoğullarıdır, ancak el – Avfi'nin rivayetinde İbn Abbas: İnsanlardan ehl-i kıble kastedilmiştir, demiştir.

Bil ki: İbrahim'in davet ettiği Beyt'e gelen herkes İbrahim'e gelmiş gibidir. Çünkü onun çağrısına cevap vermiştir. Burada rical'in tekili racildir; sahib ve sıhab gibi. Mana da: Sana yaya olarak gelirler, demektir. Rivayete göre İbrahim ile İsmail yaya olarak haccetmişlerdir. Hasen bin Ali de yirmi beş kere Medine'den Mekke'ye yaya olarak haccetmiştir, yanında da asil develer çekilirdi. İmam Ahmed de iki veya üç kere yaya olarak haccetmiştir.

"Her arık develer üzerinde": Yani uzun yollarda arık develere binerek, demektir.

Ferra da şöyle demiştir: "Ye'tine" (gelmek) develerin işidir. Zeccac da: Develerin üzerinde demiştir. İbn Mes'ud ile İbn Ebi Able vav ile "ye'tune" okumuşlardır.

"Min külli feccin amik": Uzak yerlerden demektir. Biz de fecc'in tefsirini "ve cealna fiha ficacen" kavlinde zikretmiştik *(Enbiya: 31)*.

"Şahit olsunlar": Hazır olsunlar diye. "Kendi yararlarına": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Ticarettir, bunu da İbn Abbas ile Süddi, demişlerdir.

İkincisi: Ahiret menfaatleridir, bunu da Said bin Müseyyeb, Zeccac ve diğerleri demişlerdir.

Üçüncüsü: Her ki dünyanın yararlarıdır, bunu da Mücahit, demiştir. Bu da en doğrusudur, çünkü maksat tek başına ticaret olamaz, asıl maksat haccı kastetmektir. Ticaret ona bağlıdır.

Belli günlerde de altı görüş vardır:

Birincisi: Onlar zilhicce'nin on günleridir, bunu da Mücahit, İbn Ömer'den; Said bin Cübeyr de İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, Ata, İkrime, Mücahit, Katade ve Şafii de böyle demişlerdir.

İkincisi: On günün dokuzudur, bunu da Ebu Musa'l – Eş'ari, demiştir.

Üçüncüsü: Kurban bayramı ile ondan sonraki üç gündür, bunu da Nafi, İbn Ömer'den, Mukassim de İbn Abbas'tan rivayet etmişlerdir.

Dördüncüsü: Onlar teşrik günleridir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ata el – Horasani, Nahai ve Dahhak da böyle demişlerdir.

Beşincisi: Onlar beş gündür, ilki de tevriye günüdür, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Altıncısı: Üç gündür, ilki de Arafe günüdür. Bunu da Malik bin Enes, demiştir. "Belli" demesi, hac vaktinin sonunda hesaba özen

gösterilmesi içindir, denilmiştir. Burada zikir, kesilecek hayvana besmele çekmeyi gösterir; çünkü Allah Teala: "Allah'ın kendilerine rızık ettiği dilsiz hayvanlara" demiştir. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Burada zikredilen zikrin vacip kan akıtmak, temettü'e ve kıran için vacip olan kurbanlara olma ihtimali de vardır, şeytan taşlarken ve teşrik tekbiri getirirken edilen zikre de ihtimali vardır; çünkü ayet bunlar için geneldir.

"Onlardan yiyin": Yani kesilen hayvanlardan, demektir. Bu da mubah emirdir.

Cahiliye halkı kestikleri kurbandan yemeyi helal görmezlerdi, aziz ve celil olan Allah bunun caiz olduğunu bildirdi. Ancak bu, nafile kurbandadır. Temettü ve kıran kurbanlarından yemek bizde (yani Hanbelilerde) caizdir, Şafii ise: Caiz değildir, demiştir. Ata, İbn Abbas'tan, onun her kurbandan yenir, ancak fidye veya ceza veyahut adak kurbanı hariçtir, dediğini rivayet etmiştir. "Ayette geçen "bais": düşkün demektir ki aşırı fakir manasınadır.

"Sonra kirlerini gidersinler": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, başı tıraş etmek, bıyığı kırpmak, koltuk altı kılını yolmak, etek tıraşı olmak, tırnak kesmek, yanaklardan almak, şeytan taşlamak ve Arafat'ta durmaktır. Bunu Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Hac ibadetleridir, bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir, İbn Ömer de bu görüştedir.

Üçüncüsü: Başı tıraş etmektir, bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: Saç ve tırnaklardır, bunu da İkrime, demiştir.

Birinci görüş daha doğrudur, çünkü tefes: Saçın ve tırnakların uzamasından ve dağınıklıktan doğan kirdir. Onu kaza etmek de onu bozmak ve gidermektir. Hacı ise toza toprağa belenmiş, koku sürmemiş ve ustura kullanmamıştır. İbadetlerini bitirip de tıraş olarak veya saçını kısaltarak, tırnaklarını keserek, elbiselerini giyerek ve benzeri şeyleri yaparak ihramdan çıkarsa, işte kirlerini gidermiş olur. Zeccac da şöyle demiştir: Dilciler tefes'i ancak tefsirden öğrendiler, sanki o, ihram yasağından helale çıkmaktır.

"Velyufu nuzurehüm": Ebu Bekir, Asım'dan lamın sükunu ve fe'nin şeddesiyle "velyuveffu" rivayet etmiştir. İbn Abbas da: O, iribaş hayvan adaklarını kesmektir, demiştir. Başkası da: O, hac günlerinde adak ettikleri hayır işleridir, demiştir. Çünkü insan bazen eğer Allah rızık verirse sadaka vermeyi ve Ka'be'yi görmeyi adak eder. Bazen de üzerinde mutlak adaklar olur; en iyisi bunları Mekke'de eda etmektir.

"Eski Ev'i tavaf etsinler": Bu da vacip olan tavaftır; çünkü bunu boğazlamadan sonra yapması emredilmiştir ki boğazlama ancak kurban gününde olur. Bu da bunun farz tavaf olduğunu gösterir.

Beyt'e atîk / eski denme sebebinde de dört görüş vardır:

Birincisi: Çünkü Allah Teala onu zorbalardan azat etmiştir. Abdullah bin Zübeyr, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah Beyt'e şunun için atîk demiştir; çünkü Allah Teala onu zorbalardan azat etmiş; hiçbir zorba onu ele geçirememiştir.[3]

İkincisi: Atîk: Eski demektir, bunu da Hasen ile İbn Zeyd, demişlerdir.

Üçüncüsü: Çünkü o, ele geçirilmemiştir, bunu da bir rivayette Mücahit ve Süfyan bin Uyeyne demişlerdir.

Dördüncüsü: Çünkü onu Nuh tufanında sulara gömülmekten halas etmiştir, bunu da İbn Saib, demiştir. Biz de bu surede 'liyakdu", "velyufu" ve "velyattavvafu" üzerinde yeterince konuşmuş bulunuyoruz.

ذٰلِكَ وَمَنْ يُعَظِّمْ حُرُمَاتِ اللّٰهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ
رَبِّهِ وَأُحِلَّتْ لَكُمُ الْأَنْعَامُ إِلَّا مَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَاجْتَنِبُوا
الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ ﴿٣٠﴾
حُنَفَاءَ لِلّٰهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ
فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ ﴿٣١﴾ ذٰلِكَ وَمَنْ
يُعَظِّمْ شَعَائِرَ اللّٰهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ ﴿٣٢﴾ لَكُمْ
فِيهَا مَنَافِعُ إِلٰى أَجَلٍ مُسَمًّى ثُمَّ مَحِلُّهَا إِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ ﴿٣٣﴾

30 – İşte böyle. Kim Allah'ın yasaklarına saygı gösterirse, o Rabbinin yanında onun için daha hayırlıdır. Hayvanlar size helal kılındı, ancak size okunanlar hariç. Pislikten yani putlardan sakının ve yalan sözden çekinin.

31 – Allah'a şirk koşmayan muvahhitler olarak. Kim Allah'a

3 – Tirmizi, Tefsirü suretil Hac, bab, 3.

şirk koşarsa, sanki gökten düşmüş de onu kuş kapmış yahut rüzgar onu uzak bir yere atmış gibi olur.

32 – İşte böyle. Kim Allah'ın sembollerine saygı gösterirse, şüphesiz bu, kalplerin takvasındandır.

33 – Onlarda sizin için belli bir süreye kadar menfaatler vardır. Sonra kesilecekleri yer Eski Ev'e (Ka'be'ye)dir.

"İşte böyle": Yani zikredilen hac ibadetleri böyledir. "Kim Allah'ın yasaklarına saygı gösterirse": Allah'ın emrine tazim ederek Allah'ın ihramda haram kıldıklarından sakınırsa, demektir. Leys de: Hurmet, çiğnenmesi helal olmayan şeydir, demiştir. Zeccac da: Hurmet: Yerine getirilmesi vacip olan ve hakkında kusur etmek haram olan şeydir, demiştir.

"O": Yani saygı göstermek" ahirette "onun için Rabbi katında daha hayırlıdır". "Hayvanlar size helal kılındı": Bunun açıklaması da Maide: 1'de geçmiştir. "Ancak okunanlar hariç": Yani Maide: 3'te haram oldukları bildirilen boğulmuş vb. hariç, demektir. Şöyle de denilmiştir: İhramda hayvanlar size helal kılındı, ancak size okunan av hariçtir, çünkü o, haramdır.

"Fectenibur ricse": Pislikten sakının, yani onu bir tarafa bırakın, demektir. Burada "min" bir cinsi cinslerin içinden çıkarmak içindir. Mana: Put demek olan pislikten sakının olur. Biz de ricsin manasını Maide: 90'da şerh etmiş bulunuyoruz.

"Yalan sözden": Bundan da ne murat edildiği hususunda dört görüş vardır:

Birincisi: Yalancı şahitliğidir, bunu da İbn Mes'ud, demiştir. *İkincisi:* Yalandır, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Şirktir, bunu da Ebu Malik, demiştir. *Dördüncüsü:* Müşriklerin hayvanlar hakkında: Bu, helaldir, bu da haramdır, demeleridir. Bunu da Zeccac, demiştir. "Hunefae lillah": Hal olmak üzere mansuptur, tevili de: Müslimine la yünsebune ila dinin ğayril islami (İslam'dan başka bir dine intisap etmeyen Müslümanlar olarak) demektir. Sonra Allah Teala müşrik için bir misal getirdi ve: "Ve men yüşrik billahi... sahîk" dedi. Sahîk de: Uzak manasınadır.

"Fetahtafuhu": Kurralar bunun okunuşunda ihtilaf etmişlerdir; cumhur, hının sükunu, tı da şeddesiz olarak "fetahtafuhu" okumuştur. Nafi ise, tı'nın şeddesi ile okumuştur. Ebu'l – Mütevekkil ile Muaz el – Kari de, tenin ve hının fethi, tının şeddesi ve fenin nasbı ile okumuşlardır. Ebu Rezin, Ebu'l – Cevza ve Ebu İmran el – Cevni, tenin ve hının kesri, tının şeddesi ve fenin de ref'i ile okumuşlardır. Hasen ile

A'meş de, tenin fethi, hının kesri, tının şeddesi ve fenin ref'i ile okumuşlardır. Hepsi de tıyı fethali okumuşlardır.

Misalden kastedilen şey hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Allah'a şirk koşan, hidayetten uzaklık ve helakte gökten düşene benzetilmiştir. Bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: Müşrikin kıyamet gününde nefsine yarar sağlamama ve bir zararı def etmemedeki hali gökten düşene benzetilmiştir. Bunu da Sa'lebi hikâye etmiştir.

"İşte böyle": Yani durum dediğimiz gibidir. "Kim Allah'ın sembollerine (şeair'e) saygı gösterirse": Biz de şeair'in manasını Bakara: 158'de şerh etmiş bulunuyoruz.

Burada ondan ne murat edildiği hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar develerdir, onlara saygı göstermek de onları güzelleştirip şişmanlatmaktır. "Sizin için onlarda menfaatler vardır": onlara kurbanlık adını vermeden veya onları işaretleyip ve vacip kılmadan önce demektir. Eğer bunları yaparsa, onda hiçbir menfaati olmaz. Bu manayı Mukassim, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, Katade ve Dahhak da böyle demişlerdir. Ata bin Ebi Rebah da şöyle demiştir: Sizin için bu kurbanlıklarda onları vacip kılıp ve kurbanlık diye isimlendirdikten sonra bunlardan bir şeye ihtiyaç duyar ve sütlerini içmeye mecbur kalırsanız size menfaatler vardır, demiştir. "Belli bir süreye kadar": O da kesilmeleridir.

İkincisi: Şeair: Hac ibadetleri ve Mekke'nin ziyaret edilecek yerleridir, mana da şöyledir: Sizin için bunlarda belli bir süreye yani Mekke'den çıkıncaya kadar menfaatler vardır. Bunu da Ebu Rezin, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Şöyle de denilmiştir: Sizin için bunlarda belli bir süreye yani hac günlerinin bitimine kadar hac ibadetlerini yerine getirmede ecir ve sevap menfaatleri vardır.

"Şüphesiz bu": Yani bu pislikten ve yalan sözden uzak durma, sembollere saygı gösterme gibi zikredilen işler, demektir. Ferra da: "Şüphesiz bu": Yani faaliyet, demiştir. "Kalplerin takvasındandır", takvanın kalplere izafe edilmesi, gerçek takvanın kalplerin takvası olmasındandır.

"Sümme mehillüha": Yani onların kesilecek yeri "Eski Ev'e'dir": Yani kesilecek yeri Beytullah'ın yanıdır, maksat haremin tamamıdır. Çünkü bildiğimiz gibi ne Beyt'in yanında ne de mescidin içinde kurban kesilmez. Bu, birinci görüşe göredir. İkinciye göre de mana şöyle olur: Sonra insanların ihram yasağından çıkmaları, Beyte'dir, o da bütün ibadetleri yaptıktan sonra onu tavaf etmeleridir.

وَلِكُلِّ اُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلٰى مَا رَزَقَهُمْ
مِنْ بَه۪يمَةِ الْاَنْعَامِ فَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ فَلَهُ اَسْلِمُوا وَبَشِّرِ
الْمُخْبِت۪ينَ ﴿٣٤﴾ اَلَّذ۪ينَ اِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَالصَّابِر۪ينَ
عَلٰى مَا اَصَابَهُمْ وَالْمُق۪يمِي الصَّلٰوةِ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٣٥﴾

34 – Her ümmete kurban ibadeti kıldık ki, Allah'ın adını kendilerine rızık ettiğimiz dilsiz hayvanların üzerine ansınlar. İşte İlahınız bir tek İlahtır; O'na teslim olun. Mütevazı olanları müjdele.

35 – (O mütevazı olanlar) onlar ki, Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. Başlarına gelen musibetlere sabredenleri, namazı dosdoğru kılanları ve kendilerine rızık ettiklerimizden (Allah yolunda) harcayanları da müjdele.

"Ve cealna likülli ümmetin mensekâ": Hamze, Kisai ve Ebu Amr'in bazı arkadaşları sinin kesri ile (mensikâ) okumuşlar; kalanlar da fethi ile (mensekâ) okumuşlardır. Kim fethi ile okursa, mastar kastetmiştir, kim de kesri ile okursa, meclis ve matli' gibi kesim yerini kastetmiştir. Ayetin manası da şöyledir: Geçmiş her iman eden ümmet için kurban kesmeyi meşru kıldık. "Kendilerine rızık ettiği şeylere (behimetül en'am) Allah'ın adını anmaları için": Neden özellikle behime tahsis edilmiştir; çünkü kurbanda meşru olan onlardır. Ayetten murat edilen de şudur: Kurban kesmek bu ümmetin özelliğinden değildir; Allah'ın adını anarak kurban kesmek, bu ümmetten önce de meşru idi.

"İşte İlahınız bir tek İlahtır": Yani kestiklerinizin üzerine O'ndan başkasını anmanız uygun değildir. "O'na teslim olun": Yani O'na tabi olun ve O'na boyun eğin. İhbat'ın manasını da Hud: 23'te zikretmiştik. Bundan sonra gelecek ayetteki lafızları anlatmıştık.

وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللّٰهِ لَكُمْ ف۪يهَا خَيْرٌ
فَاذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهَا صَوَافَّ فَاِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا
مِنْهَا وَاَطْعِمُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ كَذٰلِكَ سَخَّرْنَاهَا لَكُمْ لَعَلَّكُمْ
تَشْكُرُونَ ﴿٣٦﴾ لَنْ يَنَالَ اللّٰهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلٰكِنْ يَنَالُهُ

التقوى منكم كذلك سخرها لكم لتكبروا الله على ما

هديكم وبشر المحسنين ﴿٣٧﴾

36 – Develeri de sizin için Allah'ın sembollerinden kıldı. Onlarda sizin için hayır vardır. Onlar üç ayakları üzerinde dururken Allah'ın adını onlara anın. Yanları (yere) düştüğü zaman onlardan yiyin ve kanaatkâr fakire, aç gözlü dilenciye de yedirin. Onları size böyle ram ettik, umulur ki şükredersiniz.

37 – Onların ne etleri ne de kanları Allah'a asla ulaşmaz; fakat O'na sizden takva ulaşır. Onları size böyle ram etti ki, size gösterdiği şeye karşı Allah'ı tekbir edesiniz. İyilik edenleri müjdele.

"Velbüdne": Hasen ile İbn Yamur, dalın ref'i ile (velbüdüne) okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Büdn ve büdün denir, sükun daha güzel ve daha çoktur. Çünkü "faale" vezninde olup da cem'inin başı mazmum olursa sükun yapılabilir, mesela ekeme ve ükm, ahame ve ahm, haşebe ve huşb gibi. Zeccac da şöyle demiştir: "velbünde" zahir fi'lin tefsir ettiği zamir fiille mansuptur, mana da: Ve caalnel büdne demektir. İstersen onu söz başı olmak üzere merfu edersin, fakat nasb daha güzeldir. Büdn ve büdün ve bedene denir, tıpkı sümr ve sümür ve semere gibi. Bedene denmesi şişmanlamasından dolayıdır.

Müfessirlerin bedene hakkında üç görüşleri vardır:

Birincisi: Onlar, develer ve sığırlardır, bunu da Ata, demiştir.

İkincisi: Özellikle devedir, bunu da Zeccac nakletmiş ve birincisi merkez fakihlerinin çoğunluğunun görüşüdür, demiştir. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Bedene lügatte özellikle deveye denir, sığır da hükümde onun yerine geçer. Çünkü Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem bedeneyi yedi kişiye ve sığırı da yedi kişiye kurban kılmıştır.

"Onları sizin için Allah'ın sembollerinden kıldık": Yani size onlarda Allah'a ibadet sayılan şeyler kıldık, demektir, mesela Beytullah'a sürülmesi, gerdanlık takılması, işaretlenmesi, kesilmesi ve etinden yedirilmesi gibi. "Sizin için onlarda hayır vardır": O da dünyada fayda ve ahirette de sevaptır. "Onların üzerine Allah'ın adını anın": Yani keserken, demektir. İbn Mes'ud, İbn Abbas ve Katade, nun ile "savafine" okumuşlar; Hasen, Ebu Miclez, Ebu'l – Aliye, Dahhak ve İbn Yamur, ye ile "savafiye" okumuşlardır. "Savaffe" hal olmak üzere mansuptur, ancak gayri munsarif olduğu için tenvin almaz. Anlamı: Ayakları bir hizaya gelmiş, demektir. Mana şöyledir: Kesilirken üzerle

rine Allah'ın adını anın. Deve ayakta kesilir. Bu ayet de bunu gösterir. Kim de "savafine" okursa, sâfin: Üç ayağı üzerinde duran, demektir. Deveyi kesmek istedikleri zaman ön ayaklarından biri bağlanır, o zaman sâfin olmuş olur. Cem'i de: Savafin'dir. Bu, meftuh ye ile tenvinsiz okuyanlara göredir. Tefsiri de: Halis olarak demektir ki, Allah için halis olarak, onu keserken başkasının adını karıştırmadan demektir. "Yanları düştüğü zaman (vecebet)": Yere düştüğü zaman demektir. Vecebel haitü vecbeten, duvar birden düşmek, göçmek manasınadır. Vecebel kalbu veciben ise: Kalbin korkudan titremesidir. Bil ki deveyi ayakta kesmek sünnettir, yere düşmesinden maksat da ölmesidir. Ondan yeme emri ise, ibahadır, serbesttir. Bu da kurbanlardadır.

"Ve etimul kania vel mu'ter": Hasen, ranın kesri ile şeddesiz olarak okumuştur. Kani ve mu'ter hakkında da altı görüş vardır:

Birincisi: Kani, isteyendir, mu'ter de sokulup da istemeyendir. Bunu Ebu Bekir bin Abdullah, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Said bin Cübeyr de böyle demiş ve Ferra da bunu tercih etmiştir.

İkincisi: Kani, tok gönüllüdür, mu'ter de dilencidir, bunu Ali bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Katade ile Nahai de böyle demişlerdir. Hasen'den de iki görüş de nakledilmiştir.

Üçüncüsü: Kani, evinde oturduğu halde kendisine verilene kanaat edendir, mu'ter ise, sana sokulur, yaklaşır, fakat istemez. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'dan rivayet etmiştir. Mücahit de şöyle demiştir: Kani: Verdiğinle kanaat eden komşundur, mu'ter ise, sokulup fakat istemeyendir. Bu da Kurazi'nin görüşüdür. Buna göre kaniin manası: Verilene kanaat eden olur. Kim: O iffetini koruyandır, derse, kendi yanındaki ile kanaat eden manasına alır.

Dördüncüsü: Kani, Mekke halkıdır, mu'ter ise Mekke dışından gelip bastırandır. Bunu da Husayf, Mücahit'ten rivayet etmiştir.

Beşincisi: Kani, zengin de olsa komşudur, mu'ter ise, sokulandır. Bunu da Leys, Mücahit'ten rivayet etmiştir.

Altıncısı: Kani, dilenen yoksuldur, mu'ter de, ziyaret eden dosttur, bunu da Zeyd bin Eslem, demiştir. Kanaa yaknau kunuan denir ki: Dilenmektir. Kania yaknau kanaaten ise, haline razı olmaktır. Mu'ter için: İ'terreni va'terani ve arani, denir. Zeccac şöyle demiştir: Lügatçiler şu kanaattadırlar ki kani: Dilencidir, mesela kanaa, yaknau kunuan derler ki: Dilenmektir, ism-i faili de kani' gelir. Şair Şemmah şöyle demiştir:

İnsanın halini düzeltip ihtiyacını görerek
Fakirlikten kurtulması, dilenmekten daha onurludur.

Beyitte geçen kunu': Dilenmek demektir. Kania kanaaten haline razı olmaktır. Mu'ter ile mu'teri, birdir.

"Böylece": Yani onların ayakta kesilmelerini anlattığımız gibi, "onları size ram ettik": Bizden size bir nimet olarak, ta ki onları sünnet üzere kesmeniz mümkün olsun diye. "Umulur ki şükredersiniz": Yani şükretmeniz için, demektir.

"Len yenalallahe luhumuha": Asım el – Cahderi, İbn Ya'mur, İbn Ebi Able ve Yakup, te ile "len tenalallahe luhumuha" okumuşlardır. "Velakin tenaluhut takva"yı da te ile okumuşlardır.

İniş sebebi şöyledir: Müşrikler kurban kestikleri zaman kanı kıbleye akıtır ve Kabe tarafına saçarlardı. Müslümanlar da bunu yapmak istediler, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir.

Müfessirler, ayetin manası şöyledir, demişlerdir: Onların ne etleri ne de kanları Allah'a yükselmez, ancak ona takva yükselir. O da sizden istenen rızasıdır. Kim te ile "tenaluhut takva" okursa, takva lafzından dolayı müennes etmiş olur, kim de ye ile "yenaluhu" okursa, takvanın tuka manasına olmasındandır. Bu ayette eğer etler ve kanlar Allah'ın takvasından sadır olmazsa, kabul edilmeyeceğine işaret vardır. O ancak takvayı kabul eder. Bu da amellerin doğru niyetle yapılmadığı takdirde kabul edilmeyeceğine bir uyarıdır.

"Böylece onları size ram etti": Bunun tefsiri de Hac: 37'de geçmiştir. "Size hidayet ettiği şeyden dolayı Allah'ı tekbir etmeniz için": Yani size beyan edip sizi dininin alametlerine ve haccının ibadetlerine irşat ettiği için, demektir. Bu da Allahu ekber ala ma hedana demekle olur. "İyilik edenleri müjdele": İbn Abbas: Allah'ı bir bilenleri, demiştir.

إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ
آمَنُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ ﴿٣٨﴾
أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَى نَصْرِهِمْ
لَقَدِيرٌ ﴿٣٩﴾ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا
أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ
لَهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا

اسْمُ اللّٰهِ كَثِيرًاۜ وَلَيَنْصُرَنَّ اللّٰهُ مَنْ يَنْصُرُهُۜ اِنَّ اللّٰهَ
لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٤٠﴾ اَلَّذِينَ اِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْاَرْضِ اَقَامُوا الصَّلٰوةَ
وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ وَاَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِۜ وَلِلّٰهِ
عَاقِبَةُ الْاُمُورِ ﴿٤١﴾

38 – Şüphesiz Allah iman edenleri savunur. Şüphesiz Allah her çok haini, çok nankörü sevmez.

39 – Kendileri ile savaşılanlara uğradıkları zulüm yüzünden (düşmanla savaşma) izni verildi. Şüphesiz Allah elbette onlara yardıma kadirdir.

40 – Onlar ki yurtlarından sadece, "Rabbimiz Allah'tır" demelerinden ötürü haksız yere çıkarıldılar. Eğer Allah'ın bazı insanları bazıları ile savması olmasa idi, mutlaka manastırlar, kiliseler, havralar ve içinde Allah'ın adının çokça zikredildiği mescitler yıkılırdı. Allah kendine yardım edenlere mutlaka yardım edecektir. Şüphesiz Allah gerçekten çok güçlüdür, mutlak galiptir.

41 – Onlar ki yeryüzünde kendilerine imkân verirsek, namazı dosdoğru kılar, zekatı verir ve iyiliği emreder, kötülükten men ederler. İşlerin sonu Allah'ındır.

"İnnallahe yüdafiu anillezine amenu": İbn Kesir ile Ebu Amr, elifsiz olarak "yedfeu" "velevla def'ullahi" okumuşlardır. Bu da "defea"nın mastarıdır. Asım, İbn Kesir, Hamze ve Kisai de elifle "inallahe yüdafiu" "velevla def'u" okumuşlardır. Bu da "Dafea"nın mastarıdır, mana da şöyledir: Allah, onları korumak ve onlara yardım etmekle iman edenlerden müşriklerin gailesini uzaklaştırır. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Bunu yapar da cahillerin kurban kesme ve şirklerinde yaptıkları şeylere muhalefet ederseniz, şüphesiz Allah kendi taraftarlarını müdafaa eder. "Havvan". Hiyanetten fa'al veznindedir, mana da şöyledir: Kim Allah'tan başkasının ismini anar ve putlara kurban keserse, o çok haindir.

"Üzine lillezine yukatelune biennehüm zulimu": İbn Kesir, İbn Amir, Hamze ve Kisai, meftuh hemze ile "ezine" okumuşlar; Nafi, Ebu Amr, Ebu Bekir ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek hemzenin zammı ile "üzine" okumuşlardır.

"Lillezine yukatelune": İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek tenin kesresiyle (yukatilune) okumuşlar; Nafi, İbn Amir, Hafs da Asım'dan rivayet ederek, te'nin fethi ile okumuşlardır. İbn Abbas şöyle demiştir: Mekke halkının müşrikleri Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabına eziyet ederlerdi. O da onlara: "Sabredin, ben henüz savaşmakla emrolunmadım" derdi. Sonunda Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem hicret etti; Allah da ona bu ayeti indirdi. Bu, savaş hakkında inen ilk ayettir. Mücahit de şöyle demiştir: Onlar hicret etmek üzere Mekke'den çıkan birtakım insanlardır, Kureyş müşrikleri onlara yetiştiler; onlara savaş için izin verildi. Zeccac da, ayetin manası şöyledir, demiştir: Kendileriyle savaşılanlara savaşmaları izni verildi. "Zulmedilmeleriyle": Yani kendilerine zulüm edilmesi sebebiyle demektir. Sonra da onlara: "İnnallahe ala nasrihim lekadîr" diyerek zafer va'detti. Bu "inne"nin enne okunması caiz değildir, bunda da lügatçiler arasında ihtilaf yoktur. Çünkü "inne"den sonra lam gelirse, asla meftuh okunmaz. "Rabbimiz Allah'tır demeleriyle çıkarıldılar": Manası: Tevhitlerinden (Allah'ı birlemelerinden) dolayı çıkarıldılar, demektir.

"Allah'ın savması olmasaydı": Biz de bunu Bakara: 251'de tefsir etmiş bulunuyoruz.

"Lehuddimet": İbn Kesir ile Nafi, şeddesiz olarak "lehudimet" okumuşlar; diğerleri ise dal'ın şeddisiyle okumuşlardır.

Savami'de ise iki görüş vardır:

Birincisi: O, rahiplerin manastırlarıdır, bunu da İbn Abbas, Ebu'l Aliye, Mücahit ve İbn Zeyd, demişlerdir.

İkincisi: Onlar Sabiilerin mabetleridir, bunu da Katade ile İbn Kuteybe demişlerdir.

Biye' ise: Bia'nın cem'idir, o da Hıristiyanların kiliseleridir.

Salavat'tan kastedilen şey üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Namaz yerleridir. Sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Yahudilerin havralarıdır, bunu da Katade ile Dahhak demişlerdir. Ben şeyhimiz Ebu Mansur Lügavi'den: "Salavat'ın" Yahudilerin havraları olduğunu okudum. O İbranice'de "Salusa"dır. *İkincisi:* Onlar Sabiilerin mescitleridir. Bunu da Ebu'l – Aliye demiştir.

İkincisi: Onlar gerçek namazlardır, mana da şöyledir: Eğer Allah Müslümanları müdafaa etmese idi, mescitlerde namazlar kesilirdi. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Mesacitler ise: Müslümanların camileridir. Zeccac, ayetin mana-

sı şöyledir, demiştir: Eğer Allah bazı insanları müdafaa etmeseydi, Musa zamanında havralar, İsa zamanında kilise ve manastırlar, Muhammed zamanında da mescitler yıkılırdı.

"Oralarda Allah'ın adı zikredilir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Zamir adı geçen ibadet mekanlarına racidir, bunu da Dahhak, demiştir.

İkincisi: Özellikle mescitlere racidir, çünkü adı geçen mabetlerin çoğunda genellikle şirk galiptir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Elbette Allah kendine yardım edene yardım edecektir": Yani dinine ve şeriatına demektir.

"Onlar ki kendilerine yeryüzünde imkan verirsek": Zeccac: Bu, O'na yardım edenlerin sıfatlarıdır, demiştir. Müfessirler de şöyle demişlerdir: Yeryüzünde imkan vermek; onları düşmanlarına galip kılmaktır. İyilik ise: Lailahe illallah, kötülük ise: Şirktir. Çoğunluk: Onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabıdır, demişlerdir. Ka'b el – Kurazi de: Onlar idarecilerdir, demiştir.

"İşlerin sonu Allah'ındır": Yani işler sonunda O'na döner, demektir. Çünkü Allah'ın mülkünden başka her mülk zevale erer.

وَاِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ
قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ وَثَمُودُ (42) وَقَوْمُ اِبْرٰهٖيمَ وَقَوْمُ لُوطٍ (43)
وَاَصْحَابُ مَدْيَنَ وَكُذِّبَ مُوسٰى فَاَمْلَيْتُ لِلْكَافِرٖينَ
ثُمَّ اَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ نَكٖيرِ (44) فَكَاَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ
اَهْلَكْنَاهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ فَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَا وَبِئْرٍ
مُعَطَّلَةٍ وَقَصْرٍ مَشٖيدٍ (45) اَفَلَمْ يَسٖيرُوا فِي الْاَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ
قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا اَوْ اٰذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا فَاِنَّهَا لَا تَعْمَى
الْاَبْصَارُ وَلٰكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتٖي فِي الصُّدُورِ (46)
وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَنْ يُخْلِفَ اللّٰهُ وَعْدَهُ وَاِنَّ يَوْمًا

عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ ﴿٤٧﴾ وَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ
أَمْلَيْتُ لَهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ ثُمَّ أَخَذْتُهَا وَإِلَيَّ الْمَصِيرُ ﴿٤٨﴾

42 – Eğer seni yalanlıyorlarsa gerçekten onlardan önce Nuh, Ad ve Semud kavimleri de yalanlamışlardı.

43 – İbrahim kavmi de, Lut kavmi de.

44 – Medyen halkıda. Musa da yalanlanmıştı. Ben de kafirlere süre vermiş, sonra da onları yakalamıştım, İnkarım nasıl oldu?

45 – Nice zalim kentleri helak ettik. Onlar şimdi tavanlarının üzerine düşmüştür. Nice terk edilmiş kuyuları ve nice yüksek sarayları da (bomboş bıraktık).

46 – Yeryüzünde dolaşmadılar mı ki, onlarla düşünecekleri kalpleri olsun yahut onlarla dinleyecekleri kulakları olsun. Gerçek şu ki gözler kör olmaz, fakat göğüslerdeki kalpler kör olur.

47 – Senden azabı acele isterler. Allah va'dinden asla caymaz. Şüphesiz Rabbinin yanında bir gün, sizin saydıklarınızdan bin yıl gibidir.

48 – Nice zalim kentlere süre tanıdım, sonra da onları yakaladım. Dönüş yalnız banadır.

"Dolaşmadılar mı?": Müfessirler şöyle demişlerdir: Senin kavmin Yemen ve Şam topraklarında gezmediler mi? "Onlarla düşünecekleri kalpleri olsun": Helak olanların kalıntılarına baktıkları zaman. Yahut onlarla dinleyecekleri kulakları olsun: İnanmayan milletlerin haberlerini. "Gerçekten gözler kör olmaz (feinneha)": Ferra şöyle demiştir: Ha zamiri kıssaya racidir, mana da: Onların gözleri kör olmaz, ancak kalpleri kör olur, demektir. "Göğüslerdeki": Kavli de tekittir, çünkü kalp ancak göğüslerde olur. Şuralarda da öyledir: "Tilke aşeretün kamileh" *(Bakara: 196)*, "yatıyru bicenahayhi" *(En'am: 38)*, yekulune biefvahihim" *(Al-i İmran: 167)*.

"Senden azabı acele isterler": Mukatil: Nadr bin Haris el – Kureşi hakkında inmiştir, demiştir. Başkası da: Azap dedikleri "bu va'd ne zamandır?" *(Mülk: 25)* vb. sözleridir, demiştir. "Allah va'dinden asla caymaz": Dünyada onlara azabı indirmede; nitekim onlara Bedir'de indirdi. "Şüphesiz Rabbinin katında bir gün": Yani ahiret günlerinden demektir. "Sizin saydıklarınızdan bin sene gibidir": Dünya günlerinden. Asım, Ebu Amr ve İbn Amir, te ile "teuddun" okumuşlar; İbn Kesir, Hamze ve Kisai de ye ile "yeuddun" okumuşlardır.

Eğer: "Söz nasıl azaptan "Allah katında bir gün bin yıl gibidir" kavline döndü?" denilirse, bunun iki cevabı vardır:

Birincisi: Onlar azabı dünyada acele ile istediler; onlara şöyle denildi: Allah dünyada azap indirme va'dinden asla caymaz. Sizin ahiretteki azap günlerinizden bir gün, dünya senelerinden bin yıl gibidir; artık azabı nasıl istiyorsunuz? Ayet onlara dünya ve ahiret azabını içine almıştır. Bu da Ferra'nın görüşüdür.

İkincisi: Allah katında bir gün ile bin sene onun azaba kadir olmasında birdir; kudret bakımından acele istedikleri şey ile onun tehiri bakımından fark yoktur, meğerki Allah onlara süre vermekle lütfede. Bu da Zeccac'ın görüşüdür.

قُلْ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّمَٓا اَنَا لَكُمْ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌ (٤٩) فَالَّذ۪ينَ
اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَر۪يمٌ (٥٠)
وَالَّذ۪ينَ سَعَوْا ف۪ٓي اٰيَاتِنَا مُعَاجِز۪ينَ اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَح۪يمِ (٥١)

49 – De ki. "Ey insanlar, ben ancak sizin için apaçık bir uyarıcıyım".

50 – İman edip iyi şeyler yapanlar var ya, onlar için bir bağışlanma ve tükenmez bir rızık vardır.

51 – Bizi ayetlerimizde aciz bırakmak için koşanlar var ya, işte onlar da cehennemin yaranlarıdır.

"Tükenmez rızık": Bundan cennetteki güzel rızık kastedilmiştir.

"Ayetlerimizde koşanlar": Yani onları iptal etmeye çalışanlar, demektir. "Muacizin": Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai, elifsiz olarak. "Mu'cizin" okumuşlar; İbn Kesir ile Ebu Amr da, elifle: "Mucizin" okumuşlardır. Zeccac da, "muacizin": Bizi aciz bırakacaklarını zannederek koşanlar, demiştir. Çünkü onlar öldükten sonra dirilmeyeceklerini zannettiler. Ve şöyle demiştir: Tefsirde, mucizin, inat ederek de, denilmiştir. Bu da birinci görüşün dışında değildir. "Mucizin"in tevili de şöyledir: Onlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e tabi olanları taciz edip onları geri çevirmeye çalışırlardı.

وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ اِلَّٓا اِذَا
تَمَنّٰٓى اَلْقَى الشَّيْطَانُ ف۪ٓي اُمْنِيَّتِه۪ فَيَنْسَخُ اللّٰهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ

ثُمَّ يُحْكِمُ اللّٰهُ اٰيَاتِهِ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٥٢﴾ لِيَجْعَلَ مَا يُلْقِي
الشَّيْطَانُ فِتْنَةً لِلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ
وَاِنَّ الظَّالِمِينَ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ ﴿٥٣﴾ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ اُوتُوا
الْعِلْمَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَيُؤْمِنُوا بِهِ فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ
وَاِنَّ اللّٰهَ لَهَادِ الَّذِينَ اٰمَنُوا اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٥٤﴾
وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ حَتّٰى تَأْتِيَهُمُ
السَّاعَةُ بَغْتَةً اَوْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَقِيمٍ ﴿٥٥﴾

52 – Senden önce ne bir elçi ne de bir peygamber göndermedik, ancak bir şey temenni ettiği zaman şeytan onun temennisinin içine (bir fitne) atar. Allah da şeytanın attığını iptal eder, sonra da Allah ayetlerini sağlamlaştırır. Allah pekiyi bilen, hikmet sahibidir.

53 – (Allah bunu) şeytanın attığını, kalplerinde hastalık bulunanlar ve kalpleri katı olanlar için bir fitne kılması için (yapar). Şüphesiz zalimler gerçekten, uzak / derin bir muhalefettedirler.

54 – (Bir de) kendilerine kitap verilenler, şüphesiz bunun Rabbinden (gelen) hak olduğunu bilsinler de ona iman etsinler ve kalpleri ona yatsın. Şüphesiz Allah iman edenleri elbette doğru yola iletecektir.

55 – Kafirler ise kıyamet kendilerine ansızın gelinceye kadar yahut kısır bir günün azabı kendilerine gelinceye kadar hep ondan bir şüphe içinde kalırlar.

"Senden önce ne bir elçi ne de bir peygamber göndermedik...": Müfessirler şöyle demişlerdir: İniş sebebi şöyledir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, kendisine Necm suresi inip de onu "eferaeytül late veluzza ve menates salisetel uhra" *(Necm: 20)* kavline kadar okuyunca, şeytan onun diline: Tilkel ğarinukul ula ve inne şefaatehünne letürteca (bunlar yüksek turnalardır ve şüphesiz bunların şefaatleri umulur), kavlini getirdi. Kureyş de bunu duyunca sevindiler. Hemen Cebrail geldi: "Ne yaptın? İnsanlara Allah'ın sana indirmediğini okudun!" dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de buna çok üzüldü. Bunun

üzerine onun kalbini hoş etmek ve peygamberlerin de başlarına böyle şeyler geldiğini bildirmek üzere bu ayet indi. Araştırmacı alimler şöyle demişlerdir: Bunun aslı yoktur, çünkü Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bu gibi şeylerden masumdur. Eğer doğru olsa bile mana şöyle olur: Bazı insan şeytanları bu kelimeleri demiştir. Çünkü onlar Efendimiz okuduğu zaman gürültü yaparlardı. Nitekim Allah Teala şöyle buyurur: "Kafirler: Bu Kur'an'ı dinlemeyin; gürültü yapın derler" *(Fussilet: 26).* Ve şöyle demiştir: "Temenna"nın manısında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, okumaktır, bunu da çoğunluk, demişler ve şu beyti şahit getirmişlerdir:

İlk gece Allah'ın kitabını okudu (temenna),
Sonunda da emr-i hak yerini buldu (öldü).

Başkası da şöyle demiştir:

(Osman) son gecesinde Allah'ın kitabını ağır ağır okudu,
Davud'un Zebur'u ağır ağır okuduğu gibi.

İkincisi: Temennidendir, şöyleki Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, bir gün kendisine kavmini nefret ettirecek bir şeyin gelmemesini temenni etti; şeytan da onun diline temenni ettiği (etmediği) şeyi düşürdü. Bunu da Muhammed bin Ka'b el – Kurazi, demiştir.

"Allah şeytanın attığını iptal eder": Yani onu hükümsüz kılar ve götürür, demektir. "Sonra Allah kendi ayetlerini sağlamlaştırır": Mukatil: Onu batıla karşı muhkem hale getirir, demiştir.

"Liyecale": Bu, "elkaş şeytan" kavlinin üzerine matuftur. Burada fitne bela ve mihnet manasınadır. "Hastalık" ise: Şüphe ve münafıklıktır. "Kalpleri katı olanlar için": Yani imanı kuruyanlar için, demektir. Sonra onların zalim ve sürekli şikak içinde olduklarını bildirdi. Şikak da: Aşırı düşmanlıktır.

"Kendilerine ilim verilenler bilsinler diye": O ilim de tevhit ve Kur'an'dır, onlar da mü'minlerdir. Süddi: (İlim) Allah'ın neshini tasdik etmektir, demiştir.

"Şüphesiz o haktır": Şeytanın attığı şeye işarettir, mana da şöyledir: Onun neshinin ve iptalinin Allah tarafından hak olduğunu bilmeleri için. "İman etsinler": Neshe. "Ona kalpleri yatışsın": Yani boyun eğsin ve zillet göstersin, demektir. Sonra ayetin kalan kısmında iman ve ihbatın (kalp huzurunun) sadece Allah'ın lütuf ve hidayeti ile olacağını açıklamıştır.

"Ondan bir şüphe içindedir": Yani şek ve tereddüt içinde, demektir.

"Minhü"deki zamirde de dört görüş vardır:

Birincisi: O, "tilkel ğaranikul ula" kavline racidir.

İkincisi: Necm suresindeki secdesine racidir. İki görüş de Said bin Cübeyr'dendir. O zaman mana şöyle olur: Onlar: Neden önce ilahlarımızı andı da sonra onlardan döndü?

Üçüncüsü: O, Kur'an'a racidir, bunu da İbn Cüreyc demiştir.

Dördüncüsü: Dine racidir, bunu da Sa'lebi nakletmiştir.

"Onlara kıyamet gelinceye kadar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Müşriklerin başına kopacak kıyamet gelinceye kadar, bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: Ölüm saatleri demektir, bunu da Vahidi, demiştir.

"Yahut onlara kısır bir günün azabı gelinceye kadar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Bedir savaşıdır, bu da İbn Abbas, Mücahit, Katade ve Süddi'den rivayet edilmiştir.

İkincisi: O, kıyamet günüdür, bunu da İkrime ile Dahhak, demişlerdir. Ukm'un aslı, doğum kısırlığıdır, imreetün akîm, denir ki: Doğurmayan kadındır. Recülün akîm de: Çocuğu olmayan erkektir. Misal için şu şiiri okumuşlardır:

Kadınlar kısır oldu, onun gibisini doğurmazlar,
Şüphesiz kadınlar onun gibisine kısırdırlar.

Rüzgara da böyle denir, çünkü o da yağmur bulutunu getirmez. Ona: Kısır gün denilmesi, hayır getirmediği içindir. O, Bedir savaşıdır, diyenlere göre ona kısır denilmesinde üç görüş vardır:

Birincisi: Onda kafirler için hayır ve bereket yoktu, bunu da Dahhak, demiştir.

İkincisi: Çünkü onlara geceye kadar süre tanınmadı, bilakis akşamdan önce öldürüldüler. Bunu da İbn Cüreyc, demiştir.

Üçüncüsü: Onun gibi büyük ve önemli bir gün yoktur, çünkü onda melekler savaştılar. Bunu da Yahya bin Selam, demiştir.

O, kıyamet günüdür, diyenlere göre de ona böyle denmesinde iki görüş vardır:

Birincisi: Çünkü onun gecesi yoktur, bunu da İkrime, demiştir.

İkincisi: Çünkü o, müşriklere ne hayır ne de ferahlık getirir. Bunu da bazı müfessirler demişlerdir.

الْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٥٦﴾ وَالَّذِينَ
كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ
مُهِينٌ ﴿٥٧﴾ وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا
أَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ
خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿٥٨﴾ لَيُدْخِلَنَّهُمْ مُدْخَلًا يَرْضَوْنَهُ
وَإِنَّ اللَّهَ لَعَلِيمٌ حَلِيمٌ ﴿٥٩﴾

56 – O gün mülk Allah'ındır. Onların aralarında hükmeder. İman edip iyi şeyler yapanlar, Naîm cennetlerindedir.

57 – Kafir olup ayetlerimizi yalanlayanlar ise, işte onlar için hor edici bir azap vardır.

58 – Allah yolunda hicret edip sonra öldürülen yahut ölenlere Allah elbette güzel bir rızık verecektir. Şüphesiz Allah gerçekten O, rızık verenlerin en hayırlısıdır.

59 – Onları elbette razı olacakları bir yere girdirecektir. Şüphesiz Allah hakkıyle bilendir, pek yumuşaktır.

"O gün mülk": Yani kıyamet gününde, demektir. "Allah'ındır": Bunda itiraz ve iddia eden yoktur. "Aralarında hüküm verir": Yani Müslümanlarla müşriklerin aralarında. Hükmü de bu ayetle arkasındakinde gösterilmiştir. Sonra hicret edenlerin faziletlerini zikredip şöyle dedi: "Allah yolunda hicret edenler": Yani Mekke'den Medine'ye hicret edenler, demektir.

Güzel rızık hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, helal rızıktır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Cennet rızkıdır, bunu da Süddi, demiştir.

"Sümme kutilu ev matu": İbn Amir, şeddele ile: "Kuttilu" okumuştur.

"Leyudhilennehüm müdhalen": Nafi, mim'in fethi (medhalen) okumuştur. "Razı olacakları": Yani cennet, demektir. Müdhal'in mastar olması da caizdir, o zaman da mana şöyle olur: "Leyüdhilennehüm

idhalen yükremune bihi feyerdavnehu (onları cennete öyle bir girdirir ki ikram görür ve razı olurlar). İsm-i mekân olması da caizdir. Medhal de mimin fethi iledir, takdir de: Feyedhulune medhalen demektir. "Şüphesiz Allah hakkıyle bilendir" niyetlerini, "pek yumuşaktır" onlara karşı.

ذٰلِكَ وَمَنْ عَاقَبَ بِمِثْلِ
مَا عُوقِبَ بِهِ ثُمَّ بُغِيَ عَلَيْهِ لَيَنْصُرَنَّهُ اللّٰهُ اِنَّ اللّٰهَ
لَعَفُوٌّ غَفُورٌ ﴿٦٠﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ يُولِجُ الَّيْلَ
فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي الَّيْلِ وَاَنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ
بَصِيرٌ ﴿٦١﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ وَاَنَّ مَا يَدْعُونَ
مِنْ دُونِهِ هُوَ الْبَاطِلُ وَاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ﴿٦٢﴾

60 – Durum böyle. Kim cezalandığı şey kadar ceza verir de sonra üzerine saldırılırsa, Allah ona mutlaka yardım edecektir. Şüphesiz Allah elbette affedici, çok bağışlayıcıdır.

61 – Bu böyledir; çünkü Allah geceyi gündüzün içine sokar, gündüzü de gecenin içine sokar ve şüphesiz Allah hakkıyle işiten, hakkıyle görendir.

62 – Bu böyledir; çünkü Allah hakkın ta kendisidir ve O'ndan başka ibadet ettikleri şeyler de batılın ta kendisidir. Şüphesiz Allah pek yücedir, pek büyüktür.

"Durum böyledir": Zeccac şöyle demiştir: Durum, yani size anlattıklarımız böyledir. "Vemen âkabe bimisli ma ukıbe bihi": Ukubet: Ceza (karşılık) demektir. Birincisi ceza değildir; fakat ukubet (ceza) denilmesi, iki fiilin de kötülük bakımından eşit olmasındandır, mesela: "Ve cezau seyyietin seyyietün mislüha" *(Şura: 40)* kavli de böyledir. Karşılık, kötü bir şeye karşılık olduğu için kötülük diye isimlendirilmiştir. "Allahu yestehziü bihim" *(Bakara: 15)* de böyledir. Bunu Hasen demiştir. Ayetin manası da şöyledir: Kim müşriklerle savaşır da "sonra üzerine saldırılırsa": Yani yurdundan çıkarılmakla zulme uğrarsa, demektir. Mukatil ayetin şu sebeple indiğini iddia etmiştir: Müşrikler Muharrem'den bir gece kala Müslümanlarla karşılaştılar, onlarla savaştılar. Müslümanlar da: Allah için olsun, haram ayda bizimle savaşma-

yın, dediler. Onlarsa, savaşmakta ısrar ettiler; Müslümanlar da sebat gösterdiler, Allah da müşriklere karşı onlara yardım etti. Müslümanların içinde haram ayda savaşmaktan bir kuşku kaldı. Bunun üzerine bu ayet indi ve şöyle dedi: "Şüphesiz Allah elbette pek affedicidir" onları, "çok bağışlayıcıdır" haram aydaki savaşlarını.

"Bu böyledir": Yani bu yardım ve zafer, demektir. "Çünkü Allah" dilediğini yapmaya kadirdir.

O'nun kudretinin nişanelerinden biri de şudur: "Geceyi gündüzün içine sokar, gündüzü de gecenin içine sokar ve şüphesiz Allah hakkıyle işitendir": Mü'minlerin duasını, "hakkıyle görendir" onları, çünkü onlara iman ve takva vermiştir. "Bu böyledir": Yani mü'minlere yaptığı yardım böyledir, "çünkü Allah hakkın ta kendisidir": Yani O, hak mabuttur. "Ve enne ma yed'une": İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze. Kisai, Hafs da Asım'dan rivayet ederek, ye ile "yed'une" okumuşlar; Nafi, İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, te ile okumuşlardır. Mana da şöyledir. "O'ndan başka ibadet ettikleri batıldır.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتُصْبِحُ الْأَرْضُ
مُخْضَرَّةً ۗ إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ ﴿٦٣﴾ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ
وَمَا فِي الْأَرْضِ ۗ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ﴿٦٤﴾

63 – Görmedin mi, Allah gökten su indirdi de yeryüzü onunla yemyeşil oluyor. Şüphesiz Allah çok latiftir, her şeyden haberdardır.

64 – Göklerdeki ve yerdeki şeyler O'nundur. Şüphesiz Allah gerçekten zengindir, övgüye layıktır.

"Görmedin mi Allah gökten su indirdi": Yani yağmur indirdi, demektir. "Yeryüzü yemyeşil oluyor": Bitki ile. Zeccac, Halil'den şöyle dediğini nakletmiştir: Kelamın manası tembihtir, sanki şöyle demiştir: İşitmedin mi Allah gökten bir su indirdi de şöyle şöyle oldu. Saleb de şöyle demiştir: Ayetin manası Ferra'ya göre haberdir, sanki şöyle demiştir: Bil ki Allah gökten su indirir de yeryüzü şöyle şöyle olur. Eğer istifham olsa, fe de şart edatı olsa idi, fiili nasb ederdi.

"Şüphesiz Allah çok latiftir": Yerden kullara rızık için bitki çıkarmakla. "Haberdardır": Yağmuru geciktirdiği zaman onların kalplerinde olanlardan. Ğaniyyül hamid'in manası da Bakara: 267'de geçmiştir.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي الْأَرْضِ وَالْفُلْكَ تَجْرِي
فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَيُمْسِكُ السَّمَاءَ أَن تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ إِلَّا
بِإِذْنِهِ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿٦٥﴾ وَهُوَ الَّذِي
أَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ إِنَّ الْإِنسَانَ لَكَفُورٌ ﴿٦٦﴾

65 – Görmedin mi, şüphesiz Allah yerde olan şeyleri ve denizde emri ile akan gemileri size ram etti. İzni ile olması hariç, göğü yerin üzerine düşmekten O tutar. Şüphesiz Allah elbette çok şefkatli, çok merhametlidir.

66 – O ki sizi diriltti. Sonra da sizi öldürür, sonra (yine) diriltir. Şüphesiz insan gerçekten çok nankördür.

"Görmedin mi, şüphesiz Allah yerde olan şeyleri size ram etti": Binilen hayvanları murat ediyor. "İzni ile olması hariç, göğü yerin üzerine düşmekten O tutar": Zeccac: Düşmesini istemediği için, demiştir. Başkası da: Düşmesin, diye demiştir. "Şüphesiz Allah insanlara elbette çok şefkatli, çok merhametlidir": Onlara ram ettiği şeylerde ve göğün üzerlerine düşmesi gibi onlardan durdurduğu şeylerde. "O ki sizi diriltti": Ölü meniler olduktan sonra, "sonra sizi öldürecek" ecelleriniz geldiği zaman, "sonra sizi diriltecek" hesap vermeniz için. "Şüphesiz insan": Yani müşrik "gerçekten çok nankördür": Allah'ın nimetlerine karşı, çünkü O'nu bir bilmemektedir.

لِّكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنسَكًا هُمْ نَاسِكُوهُ فَلَا يُنَازِعُنَّكَ
فِي الْأَمْرِ وَادْعُ إِلَىٰ رَبِّكَ إِنَّكَ لَعَلَىٰ هُدًى مُّسْتَقِيمٍ ﴿٦٧﴾
وَإِن جَادَلُوكَ فَقُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٦٨﴾ اللَّهُ يَحْكُمُ
بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كُنتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٦٩﴾ أَلَمْ تَعْلَمْ
أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّ ذَٰلِكَ فِي كِتَابٍ
إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ ﴿٧٠﴾

67 – Her ümmet için onunla amel edecekleri bir şeriat kıldık. Artık sakın seninle bu işte çekişmesinler. Rabbine davet et. Şüphesiz sen, gerçekten doğru bir hidayet üzerindesin.

68 – Eğer seninle mücadele ederlerse, de ki: "Allah yaptıklarınızı daha iyi bilendir".

69 – Allah ihtilaf ettiğiniz şeylerde kıyamet gününde aranızda hüküm verecek.

70 – Bildin mi ki şüphesiz Allah gökte ve yerde olanları bilir. Şüphesiz bu, bir kitaptadır. Şüphesiz bu, Allah'a çok kolaydır.

"Her ümmet için bir şeriat kıldık": Bunun açıklaması bu surede geçmiştir *(Hac: 34)*. "Artık seninle sakın çekişmesinler": Yani boğazlanan hayvanlar hakkında. Şöyleki Kureyş ve Huzaa kafirleri boğazlanan hayvanlar hakkında Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile tartıştılar: "Nasıl kendi öldürdüklerinizi yiyorsunuz da Allah'ın öldürdüğünü yemiyorsunuz?" dediler, bundan da ölüyü kastediyorlardı.

Eğer: "Onunla onlar çekişiyorlarsa, nasıl "seninle sakın çekişmesinler" dedi?" denilirse,

Buna Zeccac cevap vermiş ve şöyle demiştir: Maksat, onun onlarla tartışmasını men etmektir, mana da: Onlarla asla tartışma, demektir. Nitekim sen bir adama: Filanca bu işte seninle asla tartışmasın, dersin. Bu, ancak iki kişi arasında yapılan işlerde caizdir. Çünkü mücadele ve tartışma, ancak iki kişi arasında olur. Filan seninle tartışmasın, dediğin zaman bu: Sen onunla tartışma, demektir. Bu, "falan sana vurmasın" deyip de: Sen ona vurma demeyi kastettiğin zaman caiz olmaz, Fakat: "Falanca seninle dövüşmesin" dersen, onunla dövüşme demiş gibi olursun. Bu cevabı: "Eğer seninle tartışırlarsa" kavli de gösterir (yani işteşli fiilde caizdir demek istiyor. Mütercim).

"Sen Rabbine davet et": Yani O'nun dinine ve O'na imana davet et, demektir. "Seninle mücadele ederlerse": Kesilen hayvanlar hakkında seninle tartışırlarsa, demektir. "De ki: Allah yaptıklarınızı daha iyi bilendir": Yani yalanlamanızı, ona göre size ceza verir. "Allah aranızda kıyamet gününde hüküm verecek": Yani karar verecektir. "İhtilaf ettiğiniz şeylerde": Yani dinde, mana: Mü'minlere muhalefet ettiğiniz şeylerde demektir. Bu da Allah'ın, kullarına kendileriyle inatla tartışanları reddetmede, onlara cevap vermemede ve onlarla münakaşa etmemede öğrettiği güzel bir edeptir,

Hüküm: Müfessirlerin çoğunluğu şöyle demişlerdir: Bu, savaş emrinden önce indi, sonra da kılıç ayetiyle neshedildi. Bazıları da

şöyle demişlerdir: Bu, münafıklar hakkında indi, onların söz ve davranışlarında şirklerini gösteren kaçamaklar görünürdü, sonra da bunun üzerinde mücadele ederlerdi; işte onların işini Allah Teala ya havale etti. Ayet buna göre muhkemdir (mensuh değildir).

"Bilmedin mi ki şüphesiz Allah gökte ve yerde olanları bilir": Bu, onaylanması istenen bir sorudur, mana da: Gerçekten bildin, demektir. "Şüphesiz bu": Yani göklerde ve yerde cereyan eden şeyler, "bir kitaptadır": Yani Levh-i Mahfuz'dadır. "Şüphesiz bu": Yani Allah'ın bütün bunları bilmesi, "Allah'a kolaydır": önemsizdir, onları bilmek ona imkansız değildir.

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَمْ
يُنَزِّلْ بِهٖ سُلْطَانًا وَمَا لَيْسَ لَهُمْ بِهٖ عِلْمٌ وَمَا لِلظَّالِمِينَ
مِنْ نَصِيرٍ ﴿٧١﴾ وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ تَعْرِفُ فِي
وُجُوهِ الَّذِينَ كَفَرُوا الْمُنْكَرَ يَكَادُونَ يَسْطُونَ بِالَّذِينَ
يَتْلُونَ عَلَيْهِمْ اٰيَاتِنَا قُلْ اَفَاُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذٰلِكُمْ اَلنَّارُ
وَعَدَهَا اللّٰهُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٧٢﴾

71 – Onlar, Allah'tan başka ona bir delil indirmediği ve o hususta onların bilgisi olmadığı şeylere tapıyorlar. Zalimler için hiçbir yardımcı yoktur.

72 – Onlara ayetlerimiz açıkça okunduğu zaman kafirlerin yüzlerinde hoşnutsuzluk bilirsin / görürsün. Neredeyse onlara ayetlerimizi okuyanların üzerine saldıracaklar. De ki: "Size bundan daha kötüsünü haber vereyim mi? Ateş! Allah onu kafirlere va'detti. Ne kötü dönüş yeridir.

"Tapıyorlar": Yani Mekke kafirleri tapıyorlar, "ona bir delil indirmediği şeye": Yani kanıt indirmediği şeye demektir. "Bilgileri olmadığı şeye": Yani onun İlah olduğuna dair. "Zalimler için yoktur": Yani müşrikler için yoktur, "hiçbir yardımcı": Yani azaba mani olacak biri, demektir. "Onlara ayetlerimiz okunduğu zaman": Yani Kur'an. Burada münker de hoşnutsuzluk demektir, mana da şöyledir. Yani inkar hoşnutsuzluğu ve surat asma onlarca bilinen bir şeydir, demektir.

"Neredeyse saldıracaklar": Yani şiddet uygulayacak ve kendilerine Kur'an okuyanlara kötü şey yapacaklar. Seta aleyhi ve seta bihi: Birine şiddet uygulamaktır. "De ki.": Ey Muhammed, "size bundan daha kötüsünü haber vereyim mi?": Yani size Kur'an okumadan daha zorunu ve daha sevmediğinizi haber vereyim mi? Sonra bunu zikredip: "Ateş" dedi. Yani o da ateştir, demektir.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاسْتَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ
مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسْلُبْهُمُ
الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ
(٧٣) مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ (٧٤)

73 – Ey insanlar, bir misal getirildi; onu dinleyin: Şüphesiz Allah'tan başka ibadet ettikleriniz, asla bir sinek (bile) yaratamazlar, bunun için toplansalar da. Eğer sinek onlardan bir şey kaparsa, onu ondan kurtaramazlar. İsteyen de zayıf, istenen de.

74 – Allah'ı hakkı ile takdir edemediler. Şüphesiz Allah elbette çok güçlüdür, mutlak galiptir.

"Ey insanlar bir misal getirildi": Ahfeş şöyle demiştir: Eğer: "Misal nerede?" denirse,

Cevap şöyledir: Burada misal yoktur, mana ancak şöyledir: Ey insanlar bana bir misal verildi, yani putlara bir benzetme getirildi, "onu dinleyin", bu misali dinleyin. Ayetin tevili (yorumu) şöyledir: Müşrikler putları bana ortak koşup benimle beraber onlara ibadet ettiler; onların halini dinleyin. Sonra da bunu: "Şüphesiz Allah'tan başka ibadet ettikleriniz "ted'une" kavli ile beyan etti, yani taptıklarınız, demektir. İbn Abbas, Ebu Rezin ve İbn Ebi Able, meftuh ye ile "yed'une" okumuşlar; İbn Semeyfa, Ebu Reca ve Asım el – Cahderi de mazmum ye ve meftuh ayınla "yüd'avne" okumuşlardır. Bunlardan da putlar kastedilmektedir. "Len yahluku zübaben": Zübab (sinek) tekildir, cemi kılleti: Ezibbe, cemi kesreti de: Zibbandır, tıpkı ğurab, eğribe ve ğirban gibi. Şöyle de denilmiştir: Özellikle sineğin zikredilmesi, horluğundan pisliğinden ve çokluğundan dolayıdır. "Toplansalar da": Yani putlar "bunun için": Yani sineği yaratmak için. "Eğer sinek onlardan kaparsa": Yani putlardan kaparsa demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: Onlar putlarına safran sürerlerdi, o da kururdu. Sinek gelir onu kapardı. İbn Cüreyc de şöyle

demiştir: Putlarına koku sürdükleri zaman içine bal vb. gibi tatlı bir şey katarlardı; ona da sinek konar ve onu çalardı. Mabutlar da onlara tapanlar da buna mani olamazlardı. Süddi de şöyle demiştir: Tanrılarına yemek verirlerdi, sinek de üzerine konar ve ondan yerdi. Sa'leb şöyle demiştir: "La yestenkızuhu minhü" deyip onu insanların fiili gibi kabul etmesi, onların putlara saygı göstermelerinden, onlar için kurbanlar kesip onlarla konuşmalarındandır. Mesela: "Ya eyyühen nemlüd hulu mesakineküm" *(Neml: 18)* (ey karıncalar yuvalarınıza girin) gibi, onlara da insan gibi hitap etmiştir. Şu da öyledir "Raeytühüm li sacidin" "ayın ve yıldızların bana secde ettiklerini gördüm" *(Yusuf: 4)*. Biz de bu manayı A'raf suresi "vehüm yuhlekun" kavlinde beyan etmiştik.

"İsteyen de aciz, istenen de": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: İsteyen: Puttur, istenen de: Sinektir. Bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: İsteyen: Sinektir, putun üzerinden kaptığı kokulu maddeyi istemektedir. İstenen de: Puttur ki o da kendisinden kapılanı istemektedir. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: İsteyen putlara tapanlardır, onlara ibadet etmekle onlara yaklaşmak istemektedirler. İstenen de: Puttur. Bu mana da Dahhak ile Süddi'nin görüşlerinden çıkarılmıştır.

"Allah'ı hakkı ile takdir edemediler": Yani O'na layıkı vechile tazim edemediler demektir. Çünkü putları O'na ortak koştular. "Şüphesiz Allah elbette çok güçlüdür": Mağlup edilmez. "mutlak galiptir": Yanına yaklaşılmaz.

اَللّٰهُ يَصْطَف۪ي مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِؕ اِنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ بَص۪يرٌۚ ﴿٧٥﴾ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْد۪يهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْؕ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿٧٦﴾

75 – Allah, meleklerden ve insanlardan elçiler seçer. Şüphesiz Allah hakkıyle işiten, kemaliyle bilendir.

76 – Onların önlerindekini ve arkalarındakini bilir. İşler yalnız Allah'a döndürülür.

"Allah, meleklerden elçiler seçer": Mesela Cebrail, Mikail, İsrafil ve ölüm meleği gibi. "İnsanlardan da": Mesela gönderilen peygamberler gibi. "Şüphesiz Allah hakkıyle işitendir" kullarının sözlerini, "kemaliyle görendir": Elçi edindiğini. Mukatil bu ayet: "Aramızdan zikir ona mı indirildi?" *(Sad: 8)* demeleri üzerine indirildi, demiştir.

"Onların önlerindekini ve arkalarındakini bilir": Seçtiği kimselere işaret edilmektedir. Biz de bu manayı Ayetel Kürsi'de beyan etmiş bulunuyoruz *(Bakara: 255).*

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱرۡكَعُواْ وَٱسۡجُدُواْ وَٱعۡبُدُواْ
رَبَّكُمۡ وَٱفۡعَلُواْ ٱلۡخَيۡرَ لَعَلَّكُمۡ تُفۡلِحُونَ ﴿٧٧﴾ وَجَٰهِدُواْ فِي ٱللَّهِ
حَقَّ جِهَادِهِۦۚ هُوَ ٱجۡتَبَىٰكُمۡ وَمَا جَعَلَ عَلَيۡكُمۡ فِي ٱلدِّينِ
مِنۡ حَرَجٖۚ مِّلَّةَ أَبِيكُمۡ إِبۡرَٰهِيمَۚ هُوَ سَمَّىٰكُمُ ٱلۡمُسۡلِمِينَ مِن قَبۡلُ
وَفِي هَٰذَا لِيَكُونَ ٱلرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيۡكُمۡ وَتَكُونُواْ شُهَدَآءَ
عَلَى ٱلنَّاسِۚ فَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُواْ ٱلزَّكَوٰةَ وَٱعۡتَصِمُواْ بِٱللَّهِ
هُوَ مَوۡلَىٰكُمۡۖ فَنِعۡمَ ٱلۡمَوۡلَىٰ وَنِعۡمَ ٱلنَّصِيرُ ﴿٧٨﴾

77 – Ey o iman edenler, ruku edin, secde edin ve Rabbinize ibadet edin. Hayır işleyin ki muradınıza eresiniz.

78 – Allah uğrunda hakkı ile cihat edin. Sizi O seçti. Dinde üzerinize bir zorluk kılmadı. Atanız İbrahim'in dini gibi. Size önceden o Müslümanlar adını verdi. Bunda da Peygamber size şahit olsun; siz de insanlara şahit olasınız, diye. Öyleyse namazı dosdoğru kılın, zekatı verin ve Allah'a sarılın. O, sizin Mevla'nızdır. Ne güzel Mevla ve ne güzel yardımcı!

"Ruku edin, secde edin": Müfessirler maksat: Namaz kılın, demişlerdir; çünkü namaz rukusuz ve secdesiz olmaz. "Rabbinize ibadet edin": Yani O'nu birleyin. "Hayır işleyin": İyiliklerin çeşitleri kastediliyor. "Umulur ki muradınıza erersiniz": Yani mutlu olur, cennette ebedi kalırsınız.

Hüküm: İlim adamları Hac suresinin ilk secdesinde ihtilaf etmemiş, bu sonuncusunda etmişlerdir. Hazreti Ömer, İbn Ömer, Ammar, Ebudderda, Ebu Musa ve İbn Abbas'tan: Hac suresinde iki secde vardır; bu sure diğerlerine iki secde ile üstün kılınmıştır, demişlerdir. Bizim arkadaşlarımız da böyle demişlerdir. Şafii radıyallahu anh'in mezhebi de böyledir. İbn Abbas'tan: Hac suresinde bir secde vardır, dediği de rivayet edilmiştir; Said bin Müseyyeb, Said bin Cübeyr,

İbrahim, Cabir bin Zeyd, Ebu Hanife ve arkadaşları, İmam Malik de böyle demişlerdir. Ukbe bin Amir'den rivayet edilen şu şey de, birinci görüşü desteklemektedir: "Ya Resulallah, Hac suresinde iki secde mi var?" dedim. O da: Evet, kim onlarda secde etmezse onları okumasın, dedi.[4]

Alimler Kur'an secdelerinin sayısında ihtilaf etmişlerdir: İmam Ahmet'ten iki rivayet vardır: *Birincisi:* Onlar on dörttür, Şafii de böyle demiştir. *İkincisi:* Onlar on beştir, Sad 24'teki secdeyi ilave etmiştir. Ebu Hanife de: Onlar on dörttür, demiş; Sad'ın sonundakini çıkarmış, onun yerine Sad 24'tekini koymuştur.

Hüküm: Tilavet secdesi sünnettir, Ebu Hanife: Vaciptir, demiştir. Tilavet secdesi ancak iftitah tekbiri ve selamla sahih olur. Ebu Hanife'nin arkadaşları ile Şafii'nin bazı arkadaşları buna muhalefet ederler. Ruku tilavet secdesinin yerine geçmez. Ebu Hanife ise: Geçer, der. Eğer okuyan secde etmezse, işiten de etmez; İmam Ahmed radıyallahu anh bunu açıkça ifade etmiştir. Gizli okunan namazlarda secde ayetini okumak mekruhtur, Şafii'de mekruh değildir.

"Allah yolunda cihat edin": Bu cihatta da üç görüş vardır:

Birincisi: O, bütün taatleri yapmaktır, bu da çoğunluğun görüşüdür. *İkincisi:* O, kafirlerle yapılan cihattır, bunu da Dahhak, demiştir. *Üçüncüsü:* Nefis ve arzu ile cihat etmektir, bunu da Abdullah bin Mübarek demiştir.

Hakkı ile cihatta ise üç görüş vardır:

Birincisi: O, cihatta ciddiyet gösterip bütün imkanları kullanmaktır. *İkincisi:* O, aziz ve celil olan Allah'a karşı temiz niyet beslemektir. *Üçüncüsü:* Aziz ve celil olan Allah'ın hakkını yerine getirmek için gerekenleri yapmaktır.

Hüküm: Bazıları bu ayetin mensuh olduğunu iddia etmişlerdir, nesh eden hakkında da iki görüş belirtmişlerdir: *Birincisi:* O, "la yükellifullahu nefsen illa vüs'aha" *(Bakara: 286)* ayetidir.

İkincisi: "Fettekullahe mesteta'tüm" *(Teğabün: 16)* ayetidir. Diğerleri de: Hayır, o muhkemdir, demişlerdir. Hakkı ile cihadı açıklayan ilk iki görüş de bunu tekit eder ki doğrusu da budur. Çünkü Allah Teala hiç kimseye gücünün yetmediği şeyi teklif etmez.

"Sizi O seçti": Yani sizi dini için o seçip tercih etti. Harec: Darlıktır; binaenaleyh insan böyle bir şeyin içine düşerse mutlaka ondan tövbe

4 - Tirmizi, Cumua, bab. 54; Ahmed, Müsned. 4/151, 154.

veya kefaret veya ruhsata geçiş vs. ile mutlaka bir çıkış yolu bulur. İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Harec: İsrail oğullarına yüklenen ağır yük ve zorluklardır; Allah onu bu ümmetin üzerinden attı.

"Babanız İbrahim'in dini gibi": Ferra, mana şöyledir, demiştir: Vesseallahu aleyküm kemilleti ebiküm (Allah atanız İbrahim'in dini gibi size genişlik verdi). Kâf'ı attığın zaman mansup okursun. Emir olmak üzere mansup olması da caizdir; çünkü kelamın başı emirdir; o da "irkau vescudu"dur. Mana: Velzemu millete ebiküm (atanızın dininden ayrılmayın) demektir.

Eğer: "Bu, Müslümanlara hitaptır, İbrahim de hepsinin babası değildir?" denilirse,

Cevap şöyledir: O, bütün Müslümanlara hitaptır; o da onların atası gibidir, onlarda baba gibi hakkı vardır. Eğer hitap özellikle Araplara olursa, İbrahim bütün Arapların atasıdır. Bu da müfessirlerin görüşüdür. Bana göre ise hitap Rasulullah sallallahu aleyhi ve sellem'edir; çünkü İbrahim onun atası idi. Ümmet-i Muhammed de Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e hitap edilen şeye dahildir.

"Size o Müslümanlar adını verdi": İşaret edilen zat hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: O, aziz ve celil olan Allah'tır, bunu da İbn Abbas, Mücahit ve cumhur, demişlerdir. Buna göre "önceden" kavlinde iki görüş vardır: *Birincisi:* Kur'an inmeden önce indirdiği kitaplarda size bu ismi verdi. *İkincisi:* "Önceden" yani ana kitapta demektir. "Bunda da" kavli ise, Kur'an'dır.

İkincisi: O, İbrahim aleyhisselam'dır, çünkü "zürriyetimizden Müslüman bir ümmet çıkar" demişti. Mana da şöyledir: Bu vakitten önce, o da İbrahim aleyhisselam'ın zamanıdır. Bu vakitte dediği de: "Zürriyetimizden Müslüman bir ümmet çıkar" dediğidir. Bu da İbn Zeyd'in görüşüdür.

"Peygamber olsun diye": Mana şöyledir: Sizi seçti ve size Müslümanlar adını verdi ki, Peygamber yani Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem "size şahit olsun": Size tebliğ ettiğine dair kıyamet gününde şahit olsun. Biz de bu manayı Bakara: 143'te "ve atuz zekate" kavline kadar şerh etmiştik.

"Allah'a sarılın": İbn Abbas: Sizi bütün kızacak ve nefret edecek şeylerden korumasını isteyin, demiştir. Hasen de: Allah'ın dinine sarılın, demiştir. Bundan sonrası da Enfal: 40'ta şerh edilmiştir.

23-MÜ'MİNUN SURESİ

Mekke'de inmiştir. 118 ayettir.

بسم الله الرحمن الرحيم

قد أفلح المؤمنون ﴿١﴾ الذين هم في صلاتهم خاشعون ﴿٢﴾ والذين هم
عن اللغو معرضون ﴿٣﴾ والذين هم للزكوة فاعلون ﴿٤﴾ والذين هم
لفروجهم حافظون ﴿٥﴾ إلا على أزواجهم أو ما ملكت أيمانهم
فإنهم غير ملومين ﴿٦﴾ فمن ابتغى وراء ذلك فأولئك هم
العادون ﴿٧﴾ والذين هم لأماناتهم وعهدهم راعون ﴿٨﴾
والذين هم على صلواتهم يحافظون ﴿٩﴾ أولئك هم الوارثون
﴿١٠﴾ الذين يرثون الفردوس هم فيها خالدون ﴿١١﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Gerçekten mü'minler kurtuluşa erdi.

2 – Onlar ki namazlarında mütevazıdırlar.

3 – Onlar ki boş şeylerden yüz çevirenlerdir.

4 – Onlar ki zekatı yapanlar / verenlerdir.

5 – Onlar ki namuslarını koruyanlardır.

6 – Ancak zevcelerine yahut sağ ellerinin sahip olduklarına karşı (olması hariç). Çünkü onlar (bundan) kınanmazlar.

7 – Artık kim bundan ötesini isterse, işte onlar mütecavizlerin ta kendileridir.

8 – Onlar ki emanetlerine ve sözlerine riayet ederler.

9 – Onlar ki namazlarına devam ederler.

10 – İşte onlar mirasçıların ta kendileridir.

11 – Onlar ki Firdevs'e mirasçı olurlar. Onlar orada ebedi kalıcıdırlar.

Mü'minun suresi ittifakla Mekki'dir. Ömer bin Hattab radıyallahu anh, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den: Üzerimize on ayet indirildi ki kim onları ayakta tutarsa (tatbik ederse), cennete girer" dediğini, sonra da "gerçekten mü'minler kurtuluşa erdi..." on ayetleri okuduğunu rivayet etmiştir. Bunu Hakim Ebu Abdullah, "Sahih"inde rivayet etmiştir.[1] Ebu Said el – Hudri de, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah Teala cennetin duvarını bir kerpici altından ve bir kerpici gümüşten olmak üzere yarattı. Ağaçlarını kendi eliyle dikti ve ona: Konuş, dedi. O da: Mü'minler kurtuluşa erdi, dedi. Allah Teala da: Senin gibi kralların yurdu cennete ne mutlu, dedi.[2] Ferra şöyle demiştir: Burada "kad" edatının mü'minlerin kurtuluşunu tekit için gelmiş olması da caizdir, maziyi şimdiki zamana yaklaştırmak için olması da caizdir. Çünkü "kad" edatı, maziyi hale (şimdiki zamana) yaklaştırır, öyleki hüküm bakımından ona ulaştırır. Baksanıza, namaz başlamadan önce kad kametis salah (naz başladı) derler. Buna göre mana: Kurtuluş onlar için gerçekleşti ve onlar şimdi o hal üzeredirler, demek olur. Übey bin Ka'b, İkrime, Asım el – Cahderi ve Talha bin Musarrif, hemzenin zammı, lamın kesri ve hanın fethi ile, edilgen olarak "kad ufliha" okumuşlardır. Zeccac da, ayetin manası şöyledir, demiştir: Mü'minler devamlı hayrın içinde ölümsüzlüğe nail oldular. Kim hemzenin zammı ile "kad ufliha" okursa, manası: Kurtuluşa erdirildiler, olur. Huşuun aslı da lügatte: Boyun eğmek ve alçak gönüllülük göstermektir.

. - Müstedrek, 2/392.

2 - İbn Kesir, Bezzar da onu Ebu Said el – Hudri'den merfu olarak rivayet etmiştir.

Namazda huşudan murat edilen şey hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, secde yerine bakmaktır. Ebu Hureyre'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem namaz kılarken göğe bakardı; bunun üzerine "onlar ki namazlarını huşu ile kılarlar" ayeti indi. O zaman başını eğdi.[3]

İkincisi: Namazda göz ucu ile sağa sola bakmayı terk etmek ve yanındaki müslümana yumuşak davranmaktır. Bunu da Ali bin Ebu Talib radıyallahu anh, demiştir.

Üçüncüsü: O, namazda sükunettir, bunu da Mücahit, İbrahim ve Zühri, demişlerdir.

Dördüncüsü: O, Allah korkusudur, bunu da Hasen, demiştir.

Burada lağvden ne murat edildiği hakkında da beş görüş vardır:

Birincisi: O, şirktir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Batıldır, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Masiyet (günah)lardır, bunu da Hasen, demiştir. *Dördüncüsü:* Yalandır, bunu da Süddi, demiştir. *Beşincisi:* Kafirlerin Müslümanlara duyurdukları sövme ve eziyetlerdir. Bunu da Mukatil, demiştir. Zeccac şöyle demiştir: Lağv: Bütün oyun ve eğlenceler, atılan ve hükmü olmayan bütün günahlardır. Buna göre mana şöyle olur: Allah'ın onlara emrettiği şeylerdeki ciddiyet, onları boş şeylerden alıkoymuştur.

"Zekatı yapanlardır": Yani eda edenlerdir, demektir. Fiili yapma diye ifade edilmesi, onun da bir fiil olmasındandır.

"İlla ala ezvacihim": Ferra, "ala" "min" manasınadır, demiştir.

Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Onlar mahzurları yapmada kınanırlar ve onu muhafaza etmekle emrolundular, ancak zevcelerine "veya cariyelerine karşı olması hariçtir" ki bundan kınanmazlar.

"Kim isterse": Yani ararsa, "bunun ötesini" yani eşler ve cariyelerin dışında bir şey ararsa, "işte onlar mütecavizlerin ta kendileridir": Yani haksızlar ve zalimlerdir, demektir. Çünkü onlar helal sınırından haram sınırına geçmişlerdir. "Vellezine hüm liemanatihim": İbn Kesir ism-i cins olarak "liemanetihim" okumuştur, mana da kendilerine edilen emaneti muhafaza ederler, demektir. Emanet de bazen Allah'la kul arasında, bazen de kul ile kendi hemcinsleri arasında olur. Hepsine

3 - Hakim rivayet etmiş ve sahih olduğunda ihtilaf yoktur, demiştir; Taberi, 18/2. Müslim bin Yesar ile Katade de bu manaya kail olmuşlardır.

riayet etmesi lazımdır. Söz de öyledir. "Raun"un manası: Muhafaza edenler demektir. Zeccac şöyle demiştir: Riayetin aslı lügatte gütmeyi üstlendiği her şeyi ıslah etmeye çalışmaktır.

"Ala salavatihim": İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Amir, cemi sıgasıyla "salavatihim" okumuşlar; Hamze ile Kisai de tekil olarak "salatihim" okumuşlardır ki o da ism-i cinstir. Namazları muhafaza etmek de: Onları vaktinde kılmaktır.

"Onlar mirasçılardır": Süddi, şeyhlerinden şöyle rivayet etmiştir: Allah Teala cenneti kafirlerin gözlerinin önüne getirir, onlar da itaat etmiş olsalardı girecekleri yerlere bakarlar. Sonra da onlar mü'minlerin arasında paylaştırılır; onlar da böylece mirasçı olurlar. İşte "onlar mirasçıların ta kendileridir" dediği budur. Biz de bunu A'raf: 43'te "uristümuha" kavlinde şerh etmiş bulunuyoruz. Firdevs'in manasını da, Kehf: 107'de şerh etmiş bulunuyoruz.

وَلَقَدْ خَلَقْنَا
الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ ﴿١٢﴾ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ
مَكِينٍ ﴿١٣﴾ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ
مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ
أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ ﴿١٤﴾
ثُمَّ إِنَّكُمْ بَعْدَ ذَٰلِكَ لَمَيِّتُونَ ﴿١٥﴾ ثُمَّ إِنَّكُمْ
يَوْمَ الْقِيَامَةِ تُبْعَثُونَ ﴿١٦﴾

12 – Andolsun, gerçekten insanı çamurdan bir hulasadan (özden) yarattık.

13 – Sonra onu çok sağlam bir karargahta bir meni kıldık.

14 – Sonra o meniyi kan pıhtısı yarattık; derken kan pıhtısını bir çiğnem et; derken bir çiğnem eti kemikler (yaptık). Kemiklere de et giydirdik. Sonra onu başka bir yaratılışla inşa ettik. Yaratanların en güzeli Allah çok yücedir!

15 – Sonra şüphesiz siz bunun ardından mutlaka öleceksiniz.

16 – Sonra şüphesiz siz kıyamet gününde diriltileceksiniz.

"Andolsun, gerçekten insanı yarattık": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: O, Adem aleyhisselam'dır. "Min sülaletin (bir hulasadan)": Çünkü o, yerin her tarafından alınan topraktan süzülmüştür. Bu, Selman Farisi'nin, bir rivayette İbn Abbas'ın ve Katade'nin görüşüdür.

İkincisi: O, ademoğludur, sülale: Çamurdan süzülmüş menidir, Çamur da Adem aleyhisselam'dır. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Sülale: Füâle veznindedir, o da süzülen az şeydir. Bütün "füâle" vezninde olanlardan azlık manası kastedilir; mesela: Fudale (fazlalık), nuhâle (elenti) ve kulâme (kırpıntı) bundandır.

"Sonra onu kıldık": Yani ademoğlunu, "bir karargahta meni": O da rahimdir. "Mekin" ise sağlam demektir. O, çocuğun istikrarı için hazırlanmıştır. Biz de nutfe, alaka ve mudga'nın manasını Hac: 5'te şerh etmiş bulunuyoruz.

"Fehalaknel mudgate izamen": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek cemi sigasıyla "izamen fekesevnel izame" okumuşlar; İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek tekil olarak "azmen fekesevnel azme" okumuşlardır.

"Sonra onu başka bir yaratılışla inşa ettik": Bu da yedi hal (evre)dir. Hazreti Ali radıyallahu anh şöyle demiştir: Üzerinden yedi evre geçmedikçe mev'ude (diri gömülen kız çocuğu) olmaz, demiştir:

Bu inşanın yeri hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, ana karnıdır, sonra inşanın niteliği hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, ona ruh üfürülmesidir, bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ebu'l – Aliye, Şa'bi, Mücahit, İkrime vd. de böyle demişlerdir. *İkincisi:* Onu erkek veya dişi kılmasıdır, bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: O, anasının karnından çıktıktan sonradır. Sonra bu inşanın niteliği hususunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* O inşanın başı çocuğun doğarken ses vermesi (ağlaması)dır, sonra memeyi bulması, oturuncaya kadar iki ayağını uzatmayı öğrenmesi, iki ayağının üzerinde dik durması, sütten kesilmesi, buluğa ermesi ve ülkede dolaşmasıdır. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* O, gençliğin tekamül etmesidir, bunu da İbn Ömer ile Mücahit, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Dişlerin ve saçların çıkmasıdır, bunu da Dahhak, demiştir. Kendisine: "Çocuk başında saç olarak doğmaz mı?" dediler. O da: "Etek ve koltuk altı kılları nerede?" dedi. *Dördüncüsü:* Ona akıl ve fehim (anlayış) verilmesidir. Bunu da Salebi nakletmiştir.

"Fetebarekallah": Allah tazim ve övgüye layıktır, demektir. Biz de "tebareke"nin manasını A'raf: 54'te şerh etmiş bulunuyoruz. "Yaratıcıların en güzeli": Yani suret verenlerin ve takdir edenlerin (ölçüp biçenlerin) en güzeli, demektir. Halk, lügatte: Takdir etmek, ölçüp biçmektir. Hadiste şöyle gelmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, bu ayeti okudu, yanında da Hazreti Ömer vardı, "halkan ahar" kavline gelince, Hazreti Ömer: "Fetebarekallahu ahsenül halikin" dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: Ey Hattab'ın oğlu, bu ayet senin dediğin kelimelerle sona erdi, dedi.[4]

Eğer: "Yaratıcıların en güzeli" kavli ile "Allah'tan başka bir yaratıcı var mı?" *(Fatır: 3)* kavli nasıl uzlaştırılır?" denilirse,

Cevap şöyledir: Halk icat etme manasınadır, Allah'tan başka da icat eden yoktur. Bunun bir de takdir (şekil verme, tasarım yapma) manası vardır, mesela Şair Züheyr'in şu beyitinde olduğu gibi:

Sen takdir ettiğini gerçekleştirirsin,
Bazıları ise takdir eder, fakat gerçekleştiremez.

İşte burada bundan murat edilen budur. İnsanlar şekil verirler, takdir eder ve bir şey yaparlar, Allah ise şekil verenlerin ve takdir edenlerin en hayırlısıdır. Ahfeş de şöyle demiştir: Yaratanlar burada sanatkârlardır, Allah ise yaratanların en hayırlısıdır.

"Sonra şüphesiz siz bundan sonra": Yani zikredilen yaratmanın tamamlanmasından sonra "mutlaka ölülersiniz": Ecelleriniz geldiği zaman. Ebu Rezin el – Ukayli, İkrime ve İbn Ebi Able, elifle "el- maitun" okumuşlardır. Araplar henüz ölmeyene: İnneke maitün an kalil (sen az sonra öleceksin) ve meyyitün (öleceksin) derler. Ölmüş biri için: Haza maitün demezler. Bu sadece gelecekte kullanılır. Aynı şekilde: Haza seyyidü kavmihi (bu, kavminin efendisidir) denir. Az sonra efendi olacak için ise: Haza saidü kavmihi an kalil (bu, yakında kavminin efendisi olacaktır) derler. Şerifül kavm ve haza şarifül kavm de böyledir. Bütün bu bap, Arapça'da sana anlattığım gibidir.

وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ
سَبْعَ طَرَائِقَ وَمَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ ﴿١٧﴾
وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَّاهُ فِي الْأَرْضِ وَإِنَّا عَلَى

4 – Suyuti, ed – Dürrül Mensur, İbn Ebi Şeybe rivayeti.

ذَهَابٍ بِهِ لَقَادِرُونَ ﴿١٨﴾ فَأَنْشَأْنَا لَكُمْ بِهِ جَنَّاتٍ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ
لَكُمْ فِيهَا فَوَاكِهُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿١٩﴾ وَشَجَرَةً تَخْرُجُ
مِنْ طُورِ سَيْنَاءَ تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ وَصِبْغٍ لِلْآكِلِينَ ﴿٢٠﴾

17 – Andolsun, gerçekten üstünüzde yedi yollar yarattık. Biz mahluktan gafiller değiliz.

18 – Gökten ölçü ile su indirdik de onu yere yerleştirdik. Şüphesiz biz onu gidermeye gerçekten güç yetirenleriz.

19 – Onunla size hurmalıklardan ve bağlardan bahçeler yetiştirdik. Onlarda sizin için birçok meyveler vardır ve onlardan yersiniz de.

20 – Ve Tur-i Sina'dan çıkan; yağı ile ve yiyenler için bir katıkla biten bir ağaç (yetiştirdik).

"Andolsun, gerçekten üstünüzde yedi yol yarattık": Yani yedi kat gökler demektir. Zeccac: Her biri bir yoldur, demiştir. İbn Kuteybe de: Onlara "taraik" denilmesi, üst üste geldiği içindir; çünkü onlar birbirinin üzerindedir. Taraktüş şey'e: İki şeyi birbirinin üstüne koymaktır.

"Biz mahluktan gafiller değiliz": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Biz onlardan gafil olmadık, çünkü üzerlerine bir gök bina ettik, onda da güneşi ayı ve yıldızları doğdurduk.

İkincisi: Onları rızıksız bırakacak değiliz, onlara yağmur indirdik.

Üçüncüsü: Üzerlerine göğün düşüp de onları helak etmekten muhafazada gafil değiliz.

"Gökten ölçü ile su indirdik": Yani Allah'ın ilmi ile demektir. Mukatil: Geçimlerine yetecek kadar, demiştir.

"Ve bir ağaç (ve şecereten): Bu da "cennatin" kavline matuftur. Ebu Miclez, İbn Ya'mur ve İbrahim Nahai, merfu olarak: "Ve şeceretün" okumuşlardır. Bu ağaçtan da zeytin ağacı murat edilmiştir.

Eğer: "Neden ağaçlar arasından özellikle bu tahsis edildi?" denilirse,

Buna dört türlü cevap verilmiştir:

Birincisi: Çünkü ondan çok yararlanırlardı; nimetlerinden bildiklerini onlara hatırlattı. İlk Ayette hurma ve üzüm ağaçlarının tahsisi de böyledir; çünkü bu ikisi Hicaz ve çevresinin en çok bilinen meyvele-

ridir. Hurma Medine halkının, üzüm de Taif halkının baş meyvesiydi.

İkincisi: Çünkü onlar onu neredeyse sulamazlardı, o yağın çıktığı ağaçtır.

Üçüncüsü: O, ateşin zıddı olan su ile biter, meyvesinde de ateş için hayat ve onun için madde vardır.

Dördüncüsü: Çünkü ilk zeytin Mukatil'in iddiasına göre o mekanda yetişmiştir.

"Turi seynae": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, meksur sin ile "Turi sinae" okumuşlar; Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai, meftuh sin ile okumuşlardır. Hepsi de medli okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir; Bütün Araplar meftuh sin ile "seynae" derken, ancak Kinane oğulları sini meksur telaffuz ederler. Ebu Ali şöyle demiştir: Bu kelime gayri munsariftir, çünkü o, buk'a veya ard'a isim kılınmıştır. "Sinin" de öyledir. Eğer mekan veya menzil veyahut bunlara benzer müzekker bir isme verilirse, munsarif olur. Çünkü sen o zaman müzekkere müzekker ismi vermiş olursun. Tur ise: Dağ demektir.

"Seynae"nin manasında da beş görüş vardır:

Birincisi: O, güzel manasınadır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Dahhak da: "Tur" Süryanice'de dağ manasına, "seynae" de Nabatça'da güzel manasınadır, demiştir. Ata da: Güzel dağ demek istenmiştir, demiştir.

İkincisi: O, mübarektir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O, belli bir taşın ismidir, yanında bulunduğu için dağ ona izafe edilmiştir. Bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: Turı Seyna: Ağaçlı dağdır, bunu da İbn Saib, demiştir.

Beşincisi: Seyna, dağın olduğu yerin ismidir, bunu da Zeccac, demiştir. Görüşlerin en doğrusu da budur. İbn Zeyd de: O, Musa'ya nida edilen dağdır, Mısır ile Eyle arasındadır, demiştir.

"Tenbütü biddühni": İbn Kesir ile Ebu Amr, tenin ref'i ve benin kesri ile "tünbitü" okumuşlar; Nafi, Asım, Hamze ve Kisai de, tenin fethi ve benin zammı ile (tenbütü) okumuşlardır. Ferra da: Nebetet ve enbetet, ikisi de lügattir, demiştir. Zeccac şöyle demiştir: Nebeteş şecerü ve enbete ikisi bir manayadır, Şair Züheyr şöyle demiştir:

İhtiyaç sahiplerinin, evinin etrafında mesken
Tuttuklarını gördüm, ta sebzeler bitinceye kadar.

Şöyle demiştir: "Tenbütü biddühn": Yağ ile beraber biter, demek-

tir, tıpkı: Caeni zeydün bisseyfi, dediğin gibi ki, bana kılıçla geldi, demektir. Ebu Ubeyde de, ayetin: Tenbütüd dühne (yağ bitirir) manasına geldiğini, be'nin de zait olduğunu söylemiştir, tıpkı "ve men yürid fihi biilhadin bizulmin" *(Hac: 25)* kavlinde olduğu gibi. Biz de bu manayı orada beyan etmiştik.

"Ve sıbğin": İbn Mes'ud, İbn Ya'mur, İbrahim Nahai ve A'meş, nasb ile "ve sıbğan" okumuşlar; İbn Semeyfa' da mecrur olarak elifle "ve sıbağin" okumuştur. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Sıbğ, sıbağ gibidir, tıpkı dibğ ve dibağ, libs ve libas gibi. Müfessirler şöyle demişlerdir: Buradan sıbğ (boya)dan maksat, zeytinyağıdır; çünkü o, içine batırılan ekmeği boyar. Maksat onun ekmek batırılacak katık olmasıdır.

وَإِنَّ لَكُمْ
فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهَا وَلَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ كَثِيرَةٌ
وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٢١﴾ وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ ﴿٢٢﴾

21 – Şüphesiz sizin için hayvanlarda gerçekten bir ibret vardır. Size karınlarında olan şeyden (sütten) içiriyoruz. Sizin için onlarda daha birçok yararlar vardır ve onlardan yersiniz de.

22 – Onların üzerinde ve gemilerin üzerinde taşınırsınız.

"Ve inne leküm filen'ami leibreten nüskıküm": Nafi, İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, nunun fethi ile "neskıküm" okumuşlar; İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, zammı ile (nüskıküm) okumuşlardır. Biz de bunu Nahl: 66'da "veleküm fiha menafiu kesiretün" kavline kadar şerh etmiş bulunuyoruz. Birçok yararlar: Sırtları, sütleri, yavruları, yünleri ve kılları gibi şeylerdir. "Onlardan yersiniz de": Etlerinden, yavrularından ve üzerlerinde kazançtan, demektir.

"Onların üzerinde": Yani özellikle develerin üzerinde demektir. "ve gemilerin üzerinde": Develer karada, gemiler de denizde yük taşır.

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا
نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ
أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٢٣﴾ فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا هَٰذَا

إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُرِيدُ أَنْ يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَنْزَلَ
مَلَائِكَةً مَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي آبَائِنَا الْأَوَّلِينَ ﴿٢٤﴾ إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ
بِهِ جِنَّةٌ فَتَرَبَّصُوا بِهِ حَتَّى حِينٍ ﴿٢٥﴾ قَالَ رَبِّ انْصُرْنِي بِمَا
كَذَّبُونِ ﴿٢٦﴾ فَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ أَنِ اصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا
وَوَحْيِنَا فَإِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ فَاسْلُكْ فِيهَا
مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ
مِنْهُمْ وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ ﴿٢٧﴾
فَإِذَا اسْتَوَيْتَ أَنْتَ وَمَنْ مَعَكَ عَلَى الْفُلْكِ فَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
نَجَّانَا مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٢٨﴾ وَقُلْ رَبِّ أَنْزِلْنِي مُنْزَلًا
مُبَارَكًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ ﴿٢٩﴾ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ وَإِنْ كُنَّا
لَمُبْتَلِينَ ﴿٣٠﴾ ثُمَّ أَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا آخَرِينَ ﴿٣١﴾ فَأَرْسَلْنَا فِيهِمْ
رَسُولًا مِنْهُمْ أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٣٢﴾
وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَاءِ الْآخِرَةِ
وَأَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا
تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ ﴿٣٣﴾ وَلَئِنْ أَطَعْتُمْ بَشَرًا
مِثْلَكُمْ إِنَّكُمْ إِذًا لَخَاسِرُونَ ﴿٣٤﴾ أَيَعِدُكُمْ أَنَّكُمْ إِذَا مِتُّمْ وَكُنْتُمْ
تُرَابًا وَعِظَامًا أَنَّكُمْ مُخْرَجُونَ ﴿٣٥﴾ هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ
﴿٣٦﴾ إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ ﴿٣٧﴾
إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا وَمَا نَحْنُ لَهُ بِمُؤْمِنِينَ

(٣٨) قَالَ رَبِّ انْصُرْن۪ي بِمَا كَذَّبُونِ (٣٩) قَالَ عَمَّا قَل۪يلٍ لَيُصْبِحُنَّ
نَادِم۪ينَ (٤٠) فَاَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ بِالْحَقِّ فَجَعَلْنَاهُمْ غُثَٓاءً فَبُعْدًا
لِلْقَوْمِ الظَّالِم۪ينَ (٤١) ثُمَّ اَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قُرُونًا اٰخَر۪ينَ (٤٢)
مَا تَسْبِقُ مِنْ اُمَّةٍ اَجَلَهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ (٤٣) ثُمَّ اَرْسَلْنَا رُسُلَنَا
تَتْرَا كُلَّمَا جَٓاءَ اُمَّةً رَسُولُهَا كَذَّبُوهُ فَاَتْبَعْنَا بَعْضَهُمْ بَعْضًا
وَجَعَلْنَاهُمْ اَحَاد۪يثَ فَبُعْدًا لِقَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ (٤٤)

23 – Andolsun, gerçekten Nuh'u kavmine gönderdik: "Ey kavmim, Allah'a ibâdet edin. Sizin için O'ndan başka İlah yoktur. Korkmuyor musunuz?" dedi.

24 - Kaviminin kafirlerinden ileri gelenler: "Bu da ancak sizin gibi bir insandır; size karşı üstün olmak istiyor. Eğer Allah dileseydi, elbette melekler indirirdi. Biz bunu önceki atalarımızda işitmedik" dediler.

25 – "O, ancak kendisinde delilik olan bir adamdır. Onu bir zamana kadar gözetim altında tutun".

26 – (Nuh) dedi: "Rabbim, beni yalanlamalarından dolayı bana yardım et".

27 – Biz de ona: "Gemiyi gözümüzün önünde yap. Emrimiz gelip de fırın kaynadığı zaman ona her çiftten ikiyi ve aileni de bindir; ancak onlardan hakkında söz geçen hariç. Zalimler hakkında bana hitap etme. Şüphesiz onlar boğulmuşlardır".

28 – "Sen, yanındakilerle beraber gemiye kurulduğun zaman: "Bizi zalimler kavminden kurtaran Allah'a hamdolsun" de.

29 – "Rabbim, beni inecek mübarek bir yere indir. Sen indirenlerin en hayırlısısın" de.

30 – Şüphesiz bunda ibretler vardır. Gerçekten biz, elbette imtihana çekenleriz.

31 – Sonra onların ardından başka nesil(ler) meydana getirdik.

32 – Onlara kendilerinden: "Allah'a ibadet edin. Sizin için O'ndan başka bir İlah yoktur. Korkmuyor musunuz?" diyen bir peygamber gönderdik.

33 – Kavminden kafir olup da ahireti yalanlayan ve kendilerini dünya hayatında refaha kavuşturduğumuz ileri gelenler: "Bu da ancak sizin gibi bir insandır; sizin yediklerinizden yiyor ve sizin içtiklerinizden içiyor", dedi(ler).

34 – "Andolsun, eğer sizin gibi bir insana boyun eğerseniz, şüphesiz siz o takdirde mutlaka ziyan edenlersiniz".

35 – "Size: Şüphesiz öldüğünüz, toprak ve kemikler olduğunuz zaman muhakkak sizler çıkarılacaksınız, diye mi va'dediyor?"

36 – "Va'dolunduğunuz o şey ne uzak!"

37 – "O, dünya hayatımızdan başkası değildir. Ölürüz, diriliriz. Biz yeniden diriltilmişler değiliz".

38 – "O, ancak Allah'a karşı yalan uyduran bir adamdır. Biz ona inananlar değiliz".

39 – (Nuh) dedi: "Rabbim, beni yalanladıkları o şey sebebiyle bana yardım et".

40 – (Rabbi) dedi: "Az bir zaman sonra mutlaka pişmanlar olacaklar".

41 – Derken onları o ses hak / adaletle yakaladı. Biz de onları bir selinti kıldık. Zalimler kavmi için artık uzaklık (uzak olsunlar!).

42 – Sonra onların ardından başka başka nesiller meydana getirdik.

43 – Hiçbir ümmet ecelini geçemez de geri kalamaz da.

44 – Sonra elçilerimizi arka arkaya gönderdik. Bir ümmete ne zaman elçisi gelse, onu yalanladılar. Biz de bazılarını bazılarının arkasına düşürdük ve onları hikayeler / masallar kıldık. İman etmeyen kavim için artık uzaklık (uzak olsunlar)!

"Andolsun, Nuh'u kavmine gönderdik": Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem için, bu sabırlı peygambere uyması ve kendinden önceki peygamberlerin de yalanlandıklarını bilmesi için bir tesellidir.

"Size karşı üstün olmak istiyor": Yani faziletle üstünüze çıkmak ve lider olmak istiyor, demektir. "Eğer Allah dileseydi" kendinden başkasına ibadet edilmemesini "mutlaka melekler indirirdi": O'nun emrini tebliğ ederlerdi, O da bir insanı elçi olarak göndermezdi. "Biz bunu işitmedik": Yani Nuh'un bizi davet ettiği tevhidi, "önceki atalarımızda". Cinnet ise: Deliliktir.

"Bir zamana kadar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, ölümdür, takdiri de: Ölümünü bekleyin, demektir. *İkincisi:* Belirsiz bir süredir.

"Kale rabbin surni": İkrime ile İbn Muhaysın, burada ve öteki kıssada be'nin zammesiyle "rabbu" okumuşlardır.

"Bima kezzebuni": Yakup, burada ve şu gelecek yerlerde ye ile "kezzebunî" okumuştur: "Fettekunî" *(Mü'minun: 52)*, "en yahdurunî" *(Mü'minun: 98)*, "rabbir ciunî" *(Mü'minun: 99)*, "vela tükellimunî" *(Mü'minun: 108)*, Yakup iki halde de (vasılda da vakıfta da) ye ile okumuştur. Mana da: Yalanlamaları nedeniyle bana yardım et, yani: Yalanlamalarına ceza olarak onları helak etmekle bana yardım et, demektir. Biz de bunu Hud: 37'de "feslük fiha" kavline kadar şerh ettik. Son cümle de: "Gemine girdir" demektir. "Min küllin zevceynisneyni": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, lamın kesri ile tenvinsiz olarak "min külli" okumuşlardır. Hafs da Asım rivayetinde tenvinle "min küllin" okumuştur. Ebu Ali şöyle demiştir: Cumhurun okuyuşu, "küll"ü "zecceyn"e muzaf etme şeklindedir, Hafs'ın okuyuşu da zevceyne dönüktür. Çünkü mana: Min küllil ezvaci zevceyni, demektir.

"Ve kurrabbi enzilni münzelen": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek mimin zammı ile "müzelen" okumuşlardır. Ebu Bekir de Asım'dan, mimin fethi ile "menzil" rivayet etmiştir ki o da inecek yer, demektir. Zammı ile münzel ise, inmek manasına mastardır. Enzeltuhu inzalen ve münzelen, dersin.

Nuh'un bunu ne zaman dediğinde ise iki görüş vardır:

Birincisi: Gemiye bindiği zaman. *İkincisi:* Gemiden indiği zaman.

"Şüphesiz bunda vardır": Yani Nuh ve kavminin kıssasında, demektir. "Elbette ibretler". "Biz gerçekten idik imtihana çekenler": Yani Nuh'u onlara göndermekle onları imtihana çekenler idik, demektir. "Sonra onların ardından başka nesiller gönderdik": O da Hud'dur, bu da çoğunluğun görüşüdür. Ebu Süleyman Dımeşki ise: Onlar Semud kavmidir, peygamber de Salih'tir, demiştir. Bundan sonrası "eyeidüküm enneküm" kavline kadar açıktır. Zeccac: "Enneküm" kavli mana itibarı ile mansuptur, o da: Eyeidüküm enneküm muhracun iza müttüm (öldüğünüz zaman kabirlerden çıkarılacağınızı mı va'dediyor) demektir. Söz uzadığı için "enne"yi tekrar zikretti, mesela şurada olduğu gibi: "Elem ya'lemu ennehu men yuhadidillahe veresulehu feenne lehu nara cehenneme" *(Tevbe: 63)*.

"Heyhate heyhate": İbn Kesir, Nafi, Asım, Ebu Amr, İbn Amir,

Hamze ve Kisai, ikisinde de vasılda tenin fethi, vakıfta da sükunu ile "heyhate heyhate" okumuşlardır. Übey bin Ka'b, Ebu Miclez ve Harun da Ebu Amr'dan rivayet ederek, nasb ve tenvin ile "heyhaten heyhaten" okumuşlardır. Asım el – Cahderi, Ebu Hayve el – Hadrami ve İbn Semeyfa', ref ve tenvin ile "heyhatün heyhatün" okumuşlardır. Ebu'l – Aliye ile Katade, cer ve tenvin ile "heyhatin heyhatin" okumuşlardır. Ebu Cafer de, cer ile tenvinsiz olarak "heyhati heyhati" okumuştur. Ebu'l – Mütevekkil en – Naci, Said bin Cübeyr ve İkrime de, ref ile tenvinsiz olarak "heyhatü heyhatü" okumuşlardır. Muaz el – Kari, İbn Ya'mur, Ebu Reca ve Harice de Ebu Amr'dan naklen, ikisinde de tenin sükunu ile "heyhat heyhat" okumuşlardır. Heyhat'ta on lügat vardır, yedisini kurralardan naklettik, sekizincisi "iyhat"tır. Dokuzuncusu da nun ile "ihyan"dır. Bunları İbn Kasım zikretmiştir. Ahvas da iki kıraatı göstermek üzere şu beyiti aktarmıştır:

Sen çocukluğun geçen günlerini hatırlıyorsun,
Heyhati heyhaten onların dönmesi uzaktır.

Zeccac şöyle demiştir: Feth kıraatında vakıf, he iledir: "Heyhah" dersin. Feth okur ve durursan böyle dersin. Meksur okur da te üzerinde vakfedersen, vasılda tenvin ederlerden veya tenvin etmeyenlerden olursun. "Heyhat"ın tevili de: Size va'dolunan şey uzaktır, demektir. "Heyhate ma kulte" dersen, manası: Dediğin şey uzaktır, demektir. "Heyhate lima kulte" dersen, manası: Dediğin şey akla uzaktır, demektir. "Eyhat" da "heyhat" manasındadır, bunun için de şu beyiti şahit getirmişlerdir:

Ve eyhate eyhate Akik'te olanlar,
Akik'tekiler göremeyeceğimiz kadar uzaktırlar.

Ebu Amr da şöyle demiştir: "Heyhat"ın üzerinde durursan: "Heyhah" de. Ferra da şöyle demiştir: Kisai he ile vakfı tercih ederdi, ben ise te'yi tercih ederim.

"Lima tuadun": İbn Mes'ud ile İbn Ebi Able, lamsız olarak "ma tuadun" okumuşlardır. Müfessirler şöyle demişlerdir: O kavim, ilk yaratılışlarını ve Allah'ın onları var etmeye gücünün yettiğini göz ardı ettiklerinden öldükten sonra dirilmeyi uzak gördüler ve bu uzak ihtimal karşısında bunun hiçbir zaman olmayacağını kastettiler. "O, dünya hayatımızdan başkası değildir" dediler, yani hayat, içinde bulunduğumuzdan ibarettir; ölümden sonra hayat yoktur, demek istediler.

Eğer: "Nasıl "ölürüz, diriliriz" dediler, hâlbuki onlar öldükten sonra dirilmeyi kabul etmiyorlardı?" denilirse,

Buna üç cevap verilmiştir, bunları da Zeccac zikretmiştir:

Birincisi: Biz ölürüz, evlatlarımız dirilir, sanki onlar: Bir nesil ölür, başka bir nesil gelir, demiş gibidirler.

İkincisi: Nahya ve nemut "yaşar ve ölürüz" demektir, çünkü vav cemi içindir, tertip için değildir.

Üçüncüsü: Başlangıcımız esas yaratılışımızda ölüdür, sonra dirilir, arkasından da ölürüz.

"İn hüve (o değildir)": Yani Peygamber'i kastediyorlar. Bundan sonrasının tefsiri de Hud: 7 ve Nahl: 38'de, "amma kalilin" kavline kadar geçmiştir. Zeccac: An kalilin, demiş ve ma'nın zait olduğunu ve tekit için geldiğini söylemiştir.

"Mutlaka pişmanlar olacaklar": Yani küfürlerine demektir. "Derken onları o ses hak ile yakaladı": Yani küfürleri nedeniyle azabı hak etmeleri yüzünden yakaladı, demektir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Cebrail onlara bir haykırdı, altlarındaki yer titredi; onun şiddetinden selinti (ğusa) haline geldiler. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Ğusa: Selin üzerinde sürüklenen ve yararlanılmayan şeydir. İbn Kuteybe de, mana şöyledir, demiştir: Onları selinti gibi helak olmuş hale getirdik. O da selin üzerindeki köpük ve kırık kırpık şeylerdir. Çünkü gider ve dağılır. Zeccac da şöyle demiştir: Ğusa: Selin köpükle birlikte sürüklediği ağaç yapraklarıdır.

Bundan sonra "sümme erselna rüsülena tetra" kavline kadar olanların tefsiri de Hicr: 15'te geçmiştir. İbn Kesir, Ebu Amr ve Ebu Cafer "tetren küllema" şeklinde tenvinle okumuş, elifle de vakfetmişlerdir. Nafi, İbn Amir, Asım, Hamze ve Kisai de tenvinsiz olarak okumuşlardır. Vakıf, Nafi ve İbn Amir'e göre elifledir. Hübeyre ve Hafs da Asım'dan, onun ye ile vakfettiğini rivayet etmiştir. Ebu Ali şöyle demiştir: Ye ile vakfederdi, kavlinin manası: İmaleli elifle dururdu demektir (tetrey). Ferra şöyle demiştir: Arapların çoğu tenvini terk eder, bazıları da tenvinler. İbn Kuteybe de, mana şöyledir, demiştir: Biz iki peygamber arasındaki boşluğu sürekli kılarız. O da tevatür'den gelir ki, aslı: Vetra'dır. Takva ve tuhme kelimelerinde olduğu gibi vav te'ye kalbolunmuştur. Zeccac da, Asmai'den şöyle dediğini hikaye etmiştir: Vatertül habere'nin manası: Arka arkaya haber verdim, iki haberin arasında da biraz zaman vardı, demektir. Ben şeyhimiz Ebu Mansur Lügavi'den şöyle okudum: Arapların yanlış kullandığı kelimelerden biri de: Tevateret kütübi ileyke deyip de, mektubum sana kesintisiz ulaştı demek istemeleridir. Böylece tevatür'ü kesintisiz yerine kullanırlar, bu ise yanlıştır. Tevatür bir şeyin kesildikten sonra gelmesidir. O da vitr kökünden tefaul veznindedir, tek demektir. Vatertül

habere demek, arka arkaya haber verdim, iki haberin arasında biraz zaman vardı, demektir. Allah Teala "sümme erselna rüsülena tetra" demiştir ki aslı, vetra'dır, o da müvatereden gelir. Böylece te vavdan dönmedir. Manası da kesik ve farklı demektir. Çünkü iki peygamber arasında uzun bir zaman vardır.

Ebu Hureyre şöyle demiştir: La be'se bi kadai ramazane tetra: Yani ramazan orucunu kesik kesik kaza etmede bir sakınca yoktur, demektir. Vatere fülanün kütübehu denirse: Mektupları birbirini izledi, her iki mektup arasında bir zaman boşluğu vardır, demektir.

"Derken bazılarını bazılarının arkasına düşürdük": Yani onları arka arkaya helak ettik, demektir. "Onları hikayeler kıldık": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Onları kötülük timsali kıldık. İyilikte ise: Caaltühu hadisen (onu hikaye kıldık) denilmez.

ثُمَّ اَرْسَلْنَا
مُوسٰى وَاَخَاهُ هٰرُونَ بِاٰيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍۙ ﴿٤٥﴾ اِلٰى فِرْعَوْنَ
وَمَلَا۬ئِه۪ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا عَالِينَۚ ﴿٤٦﴾ فَقَالُٓوا اَنُؤْمِنُ
لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَۚ ﴿٤٧﴾ فَكَذَّبُوهُمَا فَكَانُوا
مِنَ الْمُهْلَكِينَ ﴿٤٨﴾

45 – Sonra Musa ile Harun'u ayetlerimizle ve apaçık delille gönderdik.

46 – Fir'avn'e ve ileri gelenlerine. Onlar da büyüklük tasladılar ve mütekebbir bir kavim oldular.

47 – "Bizim gibi iki insana mı iman edeceğiz? Oysa kavimleri bize kulluk ediyorlar?" dediler.

48 – O ikisini yalanladılar; o nedenle helak edilenlerden oldular.

"Büyüklük tasladılar: Yani Allah'a iman ve O'na ibadetten, demektir. "Mütekebbir bir kavim oldular": Yani zulüm etmek ve tepeden bakmakla insanları ezen kimseler oldular, demektir.

"Kavimleri bize kulluk eden": Yani emrimizde yaşayan, demektir Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Her krala boyun eğen ona kulluk etmiştir

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٤٩﴾

وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَاُمَّهُ اٰيَةً وَاٰوَيْنَاهُمَا اِلٰى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ

وَمَعِينٍ ﴿٥٠﴾

49 – Gerçekten andolsun, belki doğru yolu bulurlar diye, Musa'ya o kitabı verdik.

50 – Meryem oğlunu ve anasını bir ibret kıldık ve o ikisini düz ve akarsuya sahip bir tepeye barındırdık / yerleştirdik.

"Gerçekten andolsun, Musa'ya o kitabı verdik": Yani Tevrat'ı, Fir'avn suya boğulduktan sonra ona bir seferde verilmiştir. "Belki onlar": Yani İsrail oğulları, doğru yolu bulurlar diye.

"Ve cealnebne meryeme ve ümmehu ayeten": İbn Mes'ud ile İbn Ebi Able, tesniye kalıbı ile "ayeteyni" okumuşlardır. Bu da "ve cealna vebneha ayeten" *(Enbiya: 91)* kavli gibidir. Bunun şerhi de yukarıda geçmiştir.

"Aveynahüma": O ikisini barındırdık, demektir. "İla rebvetin": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, ranın zammesi ile "rübvetin" okumuşlar; Asım ile İbn Amir de, fethi ile okumuşlardır. Biz de reb-ve'nin manasını Bakara: 265'te şerh etmiştik. "Düz": Yani orada ikamet edenler rahat duracak şekilde demektir, mana da: İstikrarlı yer demektir. Zeccac da: Yerleşik, demiştir. "Maîn" ise: Uyundan'dan gelir ve akarsu demektir. İbn Kuteybe de: Zati karar: İmara uygun, demiştir. Maîn de: Açıktan akan sudur. Onun ayn kökünden meful manasına olduğu ve aslının da ma'yun olduğu söylenmiştir; mesela sevbun mahîtün (dikili elbise), bürrün mekilün (ölçülmüş buğday) gibi.

Müfessirler bu tepelik yerin mevkii hakkında dört görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O Şam'dır, bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Abdullah bin Selam ile Said bin Müseyyeb de böyle demişlerdir.

İkincisi: O, Beyti Mukaddes'tir, bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Katade de böyle demiştir. Hasen'den de iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O, Filistin toprağından Remle'dir, bunu da Ebu Hureyre, demiştir.

Dördüncüsü: Mısır'dır, bunu da Vehb bin Münebbih, İbn Zeyd ve İbn Saib, demişlerdir.

O tepelik yere yerleşmelerinin sebebine gelince: Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle demiştir: Meryem, oğlunu krallarından kaçırdı, on iki yıl sonra ailesine döndü. Vehb de: Kral onu öldürmek istemişti, demiştir.

يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا
إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿٥١﴾ وَإِنَّ هَٰذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ
فَاتَّقُونِ ﴿٥٢﴾ فَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ زُبُرًا كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ
فَرِحُونَ ﴿٥٣﴾ فَذَرْهُمْ فِي غَمْرَتِهِمْ حَتَّىٰ حِينٍ ﴿٥٤﴾ أَيَحْسَبُونَ أَنَّمَا نُمِدُّهُمْ
بِهِ مِنْ مَالٍ وَبَنِينَ ﴿٥٥﴾ نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِ بَلْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٦﴾

51 – Ey o peygamberler, temiz şeylerden yiyin ve iyi şey yapın. Şüphesiz ben yaptıklarınızı iyi bilenim.

52 – Gerçekten bu, sizin bir tek ümmetinizdir. Ben de Rabb'inizim. Benden korkun.

53 – İşlerini (dinlerini) aralarında fırkalara ayrılarak parçaladılar. Her fırka kendi yanlarındaki ile sevinmektedir.

54 – Onları bir süreye kadar dalgınlıkları içinde bırak.

55 – Kendilerine verdiğimiz malı ve oğulları sanıyorlar mı ki,

56 – Onlar için hayırlarda koşturuyoruz? Hayır, onlar farkına varmıyorlar.

"Ey o peygamberler": İbn Abbas, Hasen, Mücahit, Katade ve diğerleri, peygamberler ifadesinden yalnız Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in kastedildiğini söylemişlerdir. Araplar da çoğul kullanır, tekil kastederler; bu da bütün peygamberlere aynı şeyin emredildiğini gösterir. İbn Kuteybe ile Zeccac da bu kanaattedirler. Temiz şeylerden maksat da: Helaldir. Amr bin Şurahbil: Hazreti İsa, annesinin eğirdiği yün parası ile geçinirdi, demiştir.

"Ve inne hazihi ümmetüküm": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, feth ve şedde ile "ve enne" okumuşlar; İbn Amir de fethte onlara katılmış, ancak o, nunu sakin okumuştur. Asım, Hamze ve Kisai de, hemzenin kesri ve nunun şeddesiyle: "Ve inne" okumuşlardır. Ferra da şöyle demiştir: Fetha ile okuyan "inni bima ta'melune" kavlinin üzerine atfeder. O zaman mana: Bienne hazihi ümmetüküm şeklinde olur. İstersen onu

gizli bir fiille mansup edersin, sanki: Va'lemu haza (bunu bilin) demiş gibi olursun. Meksur okuyan da yeni cümle başı yapar. Ebu Ali el – Farisi şöyle demiştir: İbn Amir, şeddeli nunu hafif (şeddesiz) okumuştur; şeddesiz okuduğun zaman, ona şeddeli iken ne taalluk ederse, buna da eder. Biz de ayetin ve arkasındakinin manasını Enbiya: 92'de "zübüren"e kadar şerh etmiştik. İbn Abbas ile Ebu Amr el – Cevni, zenin ref'i ve benin fethi ile "zübera" okumuşlar; Ebu'l – Cevza ile İbn Semeyfa' da zenin ref'i ve benin sükunu ile "zübra" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Kim benin zammesiyle "zübüra" okursa, tevili: Dinlerini farklı kitaplar haline getirdiler, olur ki o, zebur'un çoğuludur. Kim de benin fethi ile "zübera" okursa, parça parça ettiler demek ister.

"Her fırka kendi yanlarındaki ile sevinmektedir": Yani uydurdukları dini beğenmektedirler, onun hak olduğu görüşündedirler, demektir.

Onların kimler olduğunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar, ehl-i kitaptır, bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Onlar ehl-i kitap ile Arap müşrikleridir. Bunu da İbn Saib, demiştir.

"Fezerhüm fi ğamretihim": İbn Mes'ud ile Übey bin Ka'b, cemi sîgasıyla "ğameratihim" okumuşlardır. Zeccac da: Onları körlüklerinde ve şaşkınlarında bırak, demiştir. "Bir süreye kadar": Yani kendilerine va'dedilen azap gelinceye kadar. Mukatil: Mekke kafirleri kastedilmiştir, demiştir.

Nesh: Bu ayet mensuh mudur değil midir? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, kılıç ayetiyle mensuhtur. *İkincisi:* Manası, tehdittir, bu durumda da muhkemdir.

"Eyahsebune ennema nümiddühüm bihi": İkrime ile Ebu'l – Cevza, merfu ye ve meksur mim ile" yümiddühüm" okumuşlar; Ebu İmran el – Cevni de, meftuh nun ve merfu mim ile "nemüddühüm" okumuştur. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Sanıyorlar mı ki onlara verdiğimiz "mal ve oğullar" onlar için mükafattır? O, ancak istidraçtır (gazabınadır). "Nüsariu lehüm fiyhayrati": Onları onunla hayırda koşturuyoruz. İbn Abbas, İkrime ve Eyyub Sahtiyani, merfu ye ve meksur ra ile "yüsariu" okumuşlar; Muaz el – Kari ile Ebu'l – Mütevekkil de öyle okumuşlar, ancak o ikisi rayı fethalamışlardır. Ebu İmran el – Cevni, Asım el – Cahderi ve İbn Semeyfa', merfu ye, sakin sin, mansup ra ile elifsiz olarak "yüsrau" okumuşlardır.

"Hayır, onlar farkına varmıyorlar": Yani bunun kendileri için gazabına olduğunu bilmiyorlar.

إِنَّ الَّذِينَ هُمْ مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ ﴿٥٧﴾ وَالَّذِينَ هُمْ
بِآيَاتِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٨﴾ وَالَّذِينَ هُمْ بِرَبِّهِمْ لَا يُشْرِكُونَ ﴿٥٩﴾
وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَى رَبِّهِمْ
رَاجِعُونَ ﴿٦٠﴾ أُولَئِكَ يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَهُمْ لَهَا سَابِقُونَ ﴿٦١﴾

57 – Şüphesiz onlar ki Rablerinin korkusundan titrerler.

58 – Onlar ki Rablerinin ayetlerine inanırlar.

59 – Onlar ki Rablerine şirk koşmazlar.

60 – Onlar ki verdiklerini, Rablerine dönecekleri için kalpleri titreyerek verirler.

61 – İşte onlar hayırlara koşuşurlar ve onlar onun için önde giderler.

Sonra mü'minlerden bahsedip şöyle dedi: "Şüphesiz onlar ki Rablerinin korkusundan titrerler": Biz de bu manayı: "Vehüm min haşyetihi müşfikun" kavlinde şerh etmiştik *(Enbiya: 28).*

"Vellezine yü'tune ma âtev" Asım el – Cahderi, hemze-i maksura ile "ye'tune ma etev" okumuştur. Hazreti Aişe, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e bu ayetten sordu: "Ya Resulallah, onlar titreyerek günah işleyenler mi?" dedi. O da şöyle dedi: Hayır, tam tersine onlar titreyerek namaz kılanlardır, titreyerek oruç tutanlardır, kendilerinden kabul olunmaz diye titreyerek sadaka verenlerdir.[5] Zeccac şöyle demiştir: "Yu'tune"nin manası: Verdiklerini kabul olunmaz korkusuyla korkarak verirler, demiştir. "Rablerine dönecekleri için": Yani O'na dönmeye kesin inandıkları için, demektir. "Ye'tune"nin manası ise: Hayırları yaparlar; gayrette kusur etme endişesiyle kalpleri titreyerek işlerler, demektir. "Ulaike yüsariune filhayrat": Ebu'l – Mütevekkil ile İbn Semeyfa', merfu ye, sakin sin, meksur ra ile elifsiz olarak "yüsriun" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Esra'tu ile sara'tu bir manayadır, ancak "sara'tu" "esra'tü"den daha abartılıdır. "Ve hüm leha": Yani onun için, demektir. Bu: Ben filâncaya senin için ikram ediyorum, sözüne benzer. Bazı ilim adamları da: Burada zikredilen korku, gizli bir şeye olmuştur, demişlerdir.

5 – İmam Ahmed, Müsned; Tirmizi; İbn Mace ve Hakim, sahih olduğunu söylemiştir. Ayrıca bkz. Suyuti, ed – Dürrrülmensur; Firyabi; Abd bin Humeyd; İbn Cerir vd.

وَلَا نُكَلِّفُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا وَلَدَيْنَا كِتَابٌ يَنْطِقُ بِالْحَقِّ وَهُمْ
لَا يُظْلَمُونَ ﴿٦٢﴾ بَلْ قُلُوبُهُمْ فِي غَمْرَةٍ مِنْ هٰذَا وَلَهُمْ اَعْمَالٌ مِنْ دُونِ
ذٰلِكَ هُمْ لَهَا عَامِلُونَ ﴿٦٣﴾ حَتّٰى اِذَا اَخَذْنَا مُتْرَفِيهِمْ بِالْعَذَابِ اِذَا
هُمْ يَجْـَٔرُونَ ﴿٦٤﴾ لَا تَجْـَٔرُوا الْيَوْمَ اِنَّكُمْ مِنَّا لَا تُنْصَرُونَ ﴿٦٥﴾
قَدْ كَانَتْ اٰيَاتِي تُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ عَلٰٓى اَعْقَابِكُمْ تَنْكِصُونَ ﴿٦٦﴾
مُسْتَكْبِرِينَ بِهِ سَامِرًا تَهْجُرُونَ ﴿٦٧﴾

62 – Hiç kimseye gücünün yetmeyeceğini teklif etmeyiz. Yanımızda hakkı konuşan bir kitap vardır. Onlar zulme uğratılmazlar.

63 – Hayır, onların kalpleri bundan dalgınlıktadır. Onların bundan başka yaptıkları ameller vardır.

64 – Nihayet onların refah içinde bulunanlarını yakaladığımız zaman, bir bakarsın onlar sızlanıyorlar.

65 – Bugün sızlanmayın. Çünkü sizler bizden yardım olunmazsınız.

66 – Gerçekten size ayetlerim okunurdu da ökçelerinizin üzerinde döner idiniz.

67 – Ona karşı kibir taslayarak, gece konuşup saçmalayarak.

"Yanımızda bir kitap vardır": Yani Levh-i Mahfuz vardır, demektir. "Hakkı konuşur": Onda mahlukatın amelleri tesbit edilmiştir; o nedenle yaptıklarını konuşur. "Onlar zulme uğratılmazlar": Amellerinin sevabından eksiltilmez. Sonra kafirlere dönüp: "Hayır, kalpleri bundan dalgınlıktadır" dedi. Mukatil: Kur'an'a imandan gaflet içindedir, demiştir. İbn Cerir de: Bu Kur'an'dan körlük içindedir, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Bunun "onlar hayırlara koşarlar" kavlinde nitelenen iyi amellere işaret olması caizdir. O zaman mana şöyle olur: Hayır, kalpleri bundan körlük içindedir. Kitaba işaret olması da caizdir. O zaman da mana: Bilakis, kalpleri hakkı konuşan ve içinde amellerinin sayıldığı kitaptan gaflet içindedir, olur.

Bu durumda "haza = bu" edatıyla işaret edilen şeyde üç görüş meydana çıkmış olur:

Birincisi: Kur'andır. *İkincisi:* İyi amellerdir. *Üçüncüsü:* Levh-i Mahfuz'dur.

"Onların bundan başka amelleri de vardır": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Şirkten başka kötü amellerdir, bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O hakkın ötesinde birtakım hatalardır, bunu da Mücahit, demiştir. İbn Cerir de: Mü'minlerin ve Allah'tan çekinen ve korkan kimselerin amellerinden başka, demiştir.

Üçüncüsü: Zikredilen amellerinden başka ileride yapacakları ameller, bunu da Zeccac, demiştir.

Dördüncüsü: Allah'ın onlara azap etmesini takdir ettiği zaman gelmeden önce çeşitli isyanlarıdır. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Onlar onu yapacaklardır": Bu da kendilerine yazılan ve ileride mutlaka yapacakları kötü amellerini haber vermektedir.

"Nihayet onların refah içinde olanlarını yakaladığımız zaman": Yani zengin ve reislerini demektir. Kureyş'e işaret edilmektedir. Azaptan murat edilen şey hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bedir savaşında kılıçtan geçirilmeleridir, bunu da İbn Abbas, Mücahit ve Dahhak, demişlerdir.

İkincisi: Yedi yıl açlık çektikleri kıtlıktır, bunu da İbn Saib, demiştir.

"Sızlanırlar": Feryat ederler, demektir. "Bugün sızlanmayın": Yani Azaptan kurtulmak için yardım istemeyin, "bizden yardım olunmayacaksınız": Yani kimse size edeceğimiz azaba mani olamaz, demektir. "Size gerçekten ayetlerim okunurdu da": Yani Kur'an okunurdu da, "ökçelerinizin üzerine gerisin geri dönerdiniz": Yani onlara iman etmekten geri çekilirdiniz. "Müstekbirine (kibir taslayarak)": Hâl olarak mansuptur. "Bihi = onunla" zamiri de Beytulahil harama'a racidir, o da daha önce geçmediği halde ondan kinaye edilmiştir. Mana da şöyledir: Sizler Beytullah ve harem ile övünüyordunuz, çünkü halk yurtlarında korku içinde iken sizler orada emniyette idiniz: Bizler harem halkıyız, Beytullah'ın adamları ve idarecileriyiz, kimseden korkmayız, diyordunuz. Bu da İbn Abbas ile bir başkasının görüşüdür. Zeccac da şöyle demiştir: "Bihi"deki he zamirinin kitaba raci olması caizdir, o zaman mana şöyle olur: Onu size okuması size kibirlik veriyordu.

"Gece konuşarak (samiren, müsamere ederek)": Ebu Ubeyde, manası: Müsamere ederek saçmalıyordunuz, demiştir. Burada samir,

sümmar (çoğul) yerine kullanılmıştır, tıpkı tıfl'ın etfal yerine kullanıldığı gibi. O da gece sohbet etmektir. İbn Kuteybe: Samiren: Gece konuşarak, demiştir. Semer: Gece sohbetidir. Übey bin Ka'b, Ebu'l – Aliye ve İbn Muhaysın, sinin zammı ve mimin şeddesi ve fethi ile "sümmeren" okumuşlardır ki, samir'in çoğuludur. İbn Mes'ud, Ebu Reca ve Asım el– Cahderi de, sinin ref'i, mimin şeddesi ve arkasından elifle "sümmâren" okumuşlardır.

"Tehcurun": İbn Kesir, Asım, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze ve Kisai, tenin fethi ve cimin zammı ile "tehcurun" okumuşlardır. Manasında da dört görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın zikrini ve hakkı terk ediyordunuz, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Allah'ın kitabını ve Peygamberini – Allah'ın salât ve selamı onun üzerine olsun – terk ediyordunuz. Bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: Beytullah'ı terk ediyordunuz, bunu da Ebu Salih, demiştir. Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: Kureyş Beytullah'ın etrafında gece sohbet eder, onunla övünür, onu tavaf etmezlerdi.

Dördüncüsü: Kötü söz söylersiniz ki o da boş laf ve saçmalıktır. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir. Ferra şöyle demiştir: Hecerer recülü fi menamihi denir ki. Adam uykusunda sayıkladı, demektir. Mana da şöyledir: Sizler Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem hakkında onda olmayan ve ona zarar vermeyen şeyler söylüyorsunuz.

İbn Abbas, Said bin Cübeyr, Katade, İbn Muhaysın ve Nafi, tenin zammı ve cimin kesri ile, "tühcirun" okumuşlardır ki o da hucr'dan gelir; sövme ve müstehcen konuşmadır. Maksat da onların Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile ona tabi olanlardır. Ebu'l – Aliye İkrime, Asım el – Cahderi ve Ebu Nehik, cimin şeddesi ve tenin ref'i ile "tüheccirun" okumuşlardır. Manası da İbn Abbas'ın okuyuşu manasınadır.

أَفَلَمْ يَدَّبَّرُوا الْقَوْلَ أَمْ جَاءَهُمْ
مَا لَمْ يَأْتِ آبَاءَهُمُ الْأَوَّلِينَ ﴿٦٨﴾ أَمْ لَمْ يَعْرِفُوا رَسُولَهُمْ فَهُمْ لَهُ
مُنْكِرُونَ ﴿٦٩﴾ أَمْ يَقُولُونَ بِهِ جِنَّةٌ بَلْ جَاءَهُمْ بِالْحَقِّ وَأَكْثَرُهُمْ لِلْحَقِّ
كَارِهُونَ ﴿٧٠﴾

68 – Bu sözü iyice düşünmediler mi? Yoksa ilk atalarına gelmeyen şey kendilerine mi geldi?

69 – Yoksa peygamberlerini tanımadılar da onu inkar mı ediyorlar?

70 – Yoksa: "Onda delilik mi var" diyorlar? Hayır, onlara hakkı getirdi. Onların çoğu haktan nefret ediyorlar.

"Bu sözü iyice düşünmediler mi?": Yani Kur'an'ı iyice düşünüp de onda Peygamberlerinin doğruluğunu gösteren delil ve ibretleri tanımadılar mı? "Yoksa ilk atalarına gelmeyen şey onlara mı geldi?": Mana da şöyledir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem gönderildiği gibi diğer peygamberler de ümmetlerine gönderilmediler mi? "Yoksa peygamberlerini tanımadılar mı?": Bu da onlar için azarlamadır, çünkü onlar onun soyunu ve doğruluğunu; çocukken ve yetişkinken güvenirliğini biliyorlardı. Sonra ondan yüz çevirdiler. Cinnet ise: Deliliktir. "Hayır, onlara hakkı getirdi": Yani Kur'an'ı demektir.

وَلَوِ اتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْوَاءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّمَاوَاتُ
وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ بَلْ أَتَيْنَاهُمْ بِذِكْرِهِمْ فَهُمْ عَنْ ذِكْرِهِمْ
مُعْرِضُونَ ﴿٧١﴾ أَمْ تَسْأَلُهُمْ خَرْجًا فَخَرَاجُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَهُوَ خَيْرُ
الرَّازِقِينَ ﴿٧٢﴾ وَإِنَّكَ لَتَدْعُوهُمْ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٧٣﴾

71 – Eğer hak onların keyiflerine uysaydı, göklerle yer ve onlardakiler bozulurdu. Hayır, biz onlara zikirlerini / şereflerini getirdik. Onlar ise zikirlerinden yüz çeviriyorlar.

72 – Yoksa sen onlardan bir ücret mi istiyorsun? Rabbinin ücreti daha hayırlıdır. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır.

73 – Şüphesiz sen onları elbette dosdoğru bir yola davet ediyorsun.

"Eğer hak onların keyiflerine uysaydı": Haktan murat edilen şey hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, aziz ve celil olan Allah'tır. Bunu da Mücahit, İbn Cüreyc, Süddi ve diğerleri, demişlerdir.

İkincisi: O, Kur'an'dır, bunu da Ferra ile Zeccac, demişlerdir. Birinci görüşe göre mana şöyledir: Eğer Allah onların istediği gibi kendi nefsi için bir ortak edinseydi. İkinciye göre de şöyledir: Kur'an'ı onların istedikleri gibi Allah'a şirk koşarak indirseydi. "Göklerle yer ve onlardakiler mutlaka bozulurdu. Hayır, biz onlara zikirlerini indirdik": Yani içinde şerefleri ve övünecekleri şey bulunanı indirdik ki o da Kur'an'dır.

"Onlar kendi zikirlerinden yüz çeviriyorlar": Yani kendilerine gelen dünya ve ahiret şerefinden yüz çeviriyorlar, demektir. İbn Mes'ud, Übey bin Ka'b, Ebu Reca ve Ebu'l – Cevza, ikisinde de elifle "bel eteynahüm bizikrâhüm fehüm an zikrâhüm mu'ridun" okumuşlardır. "Yoksa onlardan istiyor musun?": Onlara getirdiğin şeye karşılık olarak. "Harcen": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Asım, elifsiz olarak "harcen" okumuşlardır. "Feharac" ise elifledir. İbn Amir de ikisinde de elifsiz olarak "harcen ve feharcü" okumuştur. Hamze ile Kisai de ikisini de elifle "harâcen" "feharâcü" okumuşlardır. "Harc"ın manası da ücret ve maldır. "Feharacü rabbik": Rabbinin sana verdiği ecir ve sevap, "daha hayırlıdır. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır": Yani en bol verendir. Bu da onlardan ücret istemediğine bir uyarıdır, istediğine değil. Nâkib de: Sapandır, nekebe anit tarik, denir ki: Yoldan saptı, manasınadır.

وَإِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ عَنِ الصِّرَاطِ لَنَاكِبُونَ ﴿٧٤﴾
وَلَوْ رَحِمْنَاهُمْ وَكَشَفْنَا مَا بِهِمْ مِنْ ضُرٍّ لَلَجُّوا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ
﴿٧٥﴾ وَلَقَدْ أَخَذْنَاهُمْ بِالْعَذَابِ فَمَا اسْتَكَانُوا لِرَبِّهِمْ
وَمَا يَتَضَرَّعُونَ ﴿٧٦﴾ حَتَّىٰ إِذَا فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا ذَا عَذَابٍ شَدِيدٍ
إِذَا هُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ ﴿٧٧﴾

74 – Gerçekten ahirete iman etmeyenler elbette doğru yoldan sapıyorlar.

75 – Eğer onlara acıyıp da onlardaki sıkıntıyı açsaydık, elbette bocalayarak taşkınlıklarında devam ederlerdi.

76 – Andolsun, gerçekten onları azapla yakaladık; yine de Rablerine boyun eğmediler, yalvarmıyorlar da.

77 – Nihayet üzerlerine şiddetli azap sahibi bir kapı açtığımız zaman, birden ondan umutlarını keserler.

"Eğer onlara acıyıp da onlardaki sıkıntıyı açsaydık": İbn Abbas: Burada sıkıntı "durr" Mekke halkının aç kalmasıdır, demiştir; şöyleki Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem onlara beddua etti: Allah'ım, onlara Yusuf zamanındaki gibi yedi yıl kıtlık ver, demişti. Ebu Süfyan, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi; ona sıkıntıdan dert yandı, onlar açlıktan sırım ve kemik yiyorlardı. Bu ve bundan sonraki ayet bunun üzerine indi. O da: "Andolsun, gerçekten onları azapla yakaladık" kavlinde zikredilen azaptır.

"Nihayet üzerlerine şiddetli azap sahibi bir kapı açtığımız zaman": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, Bedir savaşıdır, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, yakalandıkları açlıktır, bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: Ahirette cehennem azabından bir kapıdır. Bunu da Maverdi nakletmiştir.

"İzahüm fihi müblisun": Ebu Abdurrahman as – Sülemi, Ebu'l – Mütevekkil, Ebu Nehik ve Muaz el – Kari, lamın fethi ile "müblesun" okumuşlardır. Biz de müblis'in manasını En'am: 45'te şerh etmiştik.

وَهُوَ الَّذِي أَنشَأَ لَكُمُ السَّمْعَ
وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ ﴿٧٨﴾ وَهُوَ الَّذِي
ذَرَأَكُمْ فِي الْأَرْضِ وَإِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٧٩﴾ وَهُوَ الَّذِي يُحْيِي
وَيُمِيتُ وَلَهُ اخْتِلَافُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٨٠﴾
بَلْ قَالُوا مِثْلَ مَا قَالَ الْأَوَّلُونَ ﴿٨١﴾ قَالُوا أَإِذَا مِتْنَا وَكُنَّا
تُرَابًا وَعِظَامًا أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ ﴿٨٢﴾ لَقَدْ وُعِدْنَا نَحْنُ وَآبَاؤُنَا هَٰذَا
مِن قَبْلُ إِنْ هَٰذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿٨٣﴾ قُل لِّمَنِ الْأَرْضُ
وَمَن فِيهَا إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨٤﴾ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٨٥﴾

78 – O (Allah) ki size kulaklar, gözler ve gönüller yarattı. Ne de az şükrediyorsunuz.

79 – O ki sizi yeryüzünde yaratıp türetti ve yalnız O'na toplanacaksınız.

80 – O ki can verir ve öldürür. Gece ile gündüzün arka arkaya gelmesi O'na aittir. Aklınızı çalıştırmıyor musunuz?

81 – Hayır, onlar da evvelkiler gibi dediler:

82 – "Öldüğümüz ve toprak ve kemikler olduğumuz zaman mı, gerçekten biz mi diriltileceğiz?" dediler.

83 – "Andolsun, gerçekten bu, bize ve daha önce atalarımıza da va'dolundu. Bu, öncekilerin masallarından başka bir şey değildir.

84 – De ki: "Eğer biliyorsanız, yer ve ondakiler kimindir?"

85 – "Allah'ındır" diyecekler. De ki: "İbret almıyor musunuz?"

"Ne de az şükrediyorsunuz": Müfessirler: Hiç şükretmiyorsunuz denmek istenmiştir, demişlerdir.

"Sizi yeryüzünde yarattı": Yani sizi topraktan yarattı, demektir.

"Gece ile gündüzün arka arkaya gelmesi O'na aittir": Yani onları bu şekilde siyah ve beyaz (aydınlık ve karanlık) olarak yaratan O'dur, demektir. "Aklınızı çalıştırmıyor musunuz?": O'nun yaptıklarını gördüğünüz şeyler üzerinde?! Bundan sonrakiler "de ki: Yer kimindir" kavline kadar açıktır, yani öldükten sonra dirilmeyi inkar eden Mekke halkına de ki: Yer kimindir? "Ve ondaki" yaratıklar? "Eğer biliyorsanız", onların halini. "Seyekulune lillah": Ebu Amr, burada elifsiz olarak "lillah" ve bundan sonraki ikisinde de elifli olarak okumuştur. Diğerleri de üç yerde de "lillah" okumuşlardır. Ebu Amr'ın okuyuşu kıyasa uygundur. Zeccac şöyle demiştir: Kim "seyekulunallah" okursa bu, sualin cevabıdır. Kim de "lillah" okursa, o da iyidir; çünkü sen: Men sahibü hazihiddar, dersen, Lizeydin, derler ki, caizdir. Zira "men sahibü hazihiddar" ın manası, "limen hiye?" (kime aittir?) demektir. Ebu Ali el – Farisi de şöyle demiştir: Kim diğer iki yerde "Allah" diye okursa, sözün gelişine göre değil de manaya göre cevap vermiş olur. Said bin Cübeyr, Ebu'l – Mütevekkil ve Ebu'l – Cevza, hepsinde de elifle "Allah" "Allah" "Allah" okumuşlardır. Ebu Ali el – Ehvazi de şöyle demiştir: Basra halkının Mushaflarında üçünde de elif iledir.

"İbret almıyor musunuz?": Ki o zaman ilk defa yaratanın ölüleri diriltmeye de kadir olduğunu bilirdiniz.

قُلْ مَن رَّبُّ السَّمَاوَاتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ
﴿٨٦﴾ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٨٧﴾ قُلْ مَن بِيَدِهِ
مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ إِن كُنتُمْ
تَعْلَمُونَ ﴿٨٨﴾ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ فَأَنَّىٰ تُسْحَرُونَ ﴿٨٩﴾

86 – De ki: "Yedi (kat) göklerin ve ulu Arş'ın Rabbi kimdir?"

87 – "Allah'ındır" diyecekler. De ki: Korkmuyor musunuz?"

88 – De ki: "Eğer biliyorsanız, her şeyin mülkü elinde olan ve himaye eden, kendisi himaye edilmeyen kimdir?"

89 – "Allah'tır diyecekler. De ki: "Nasıl da büyüleniyorsunuz?"

"Korkmuyor musunuz?": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: O'ndan başkasına ibadet etmekten. *İkincisi:* O'nun azabından. Melekut'un manasını da En'am: 75'de şerh etmiştik.

"O ki himaye eder, kendisi himaye edilmez": Yani dilediğini kötülükten uzaklaştırır; kötülük etmek istediğine de kimse mani olamaz, demektir. Ecertü fülanen, onu himaye ettim, demektir. Ecertü aleyhi ise: Birilerini ondan himaye ettim, demektir.

"Nasıl da büyüleniyorsunuz?": İbn Kuteybe: "Nasıl da aldatılıyor ve bundan çevriliyorsunuz?!" demiştir.

بَلْ اَتَيْنَاهُمْ بِالْحَقِّ وَاِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٩٠﴾ مَا اتَّخَذَ اللّٰهُ مِنْ وَلَدٍ
وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ اِلٰهٍ اِذًا لَذَهَبَ كُلُّ اِلٰهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَا
بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٩١﴾ عَالِمِ الْغَيْبِ
وَالشَّهَادَةِ فَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٩٢﴾

90 – Hayır, biz onlara hakkı getirdik. Gerçekten onlar muhakkak yalancılardır.

91 – Allah evlat edinmedi ve O'nunla beraber bir İlah da olmadı. Olsaydı muhakkak her İlah yarattığı ile gider ve gerçekten bazıları bazılarının üstüne çıkardı. Allah onların nitelediklerı şeylerden münezzehtir.

92 – Görünmeyeni ve görüneni bilendir. Şirk koştukları şeylerden yücedir.

"Hayır, biz onlara hakkı getirdik": Yani tevhidi ve Kur'an'ı demektir. "Gerçekten onlar muhakkak yalancılardır": Allah'a nisbet ettikleri evlat ve ortakta. Daha sonra dedikleri ile bu ikisinin kendinde olmadığını bildirdi... ve "o zaman her biri yarattığı ile giderdi" dedi. Yani her bir İlah kendi yarattığı ile bağımsızlık ilan eder, yarattığının ve nimetlerinin başkasına izafe edilmesine razı olmaz ve öteki İlahı kendi yarattığına karışmaktan men ederdi, demektir. "Bazıları bazılarının üstüne çıkardı": Yani biri diğerini yenerdi.

"Alimil ğaybi" İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Amir ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek cer ile "alimi" okumuşlar; Nafi, Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek ref ile "alimü" okumuşlardır. Ahfeş de şöyle demiştir: Cer (esre) daha güzeldir, çünkü o zaman iki söz ara-

sında birlik olur. Refi de gizli mübtedaya haber olmasına göredir. İlk sözün bitmiş olması da bunu destekler.

قُل رَّبِّ إِمَّا تُرِيَنِّي
مَا يُوعَدُونَ ﴿٩٣﴾ رَبِّ فَلَا تَجْعَلْنِي فِي الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٩٤﴾
وَإِنَّا عَلَىٰ أَن نُّرِيَكَ مَا نَعِدُهُمْ لَقَادِرُونَ ﴿٩٥﴾ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ
أَحْسَنُ السَّيِّئَةَ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَصِفُونَ ﴿٩٦﴾ وَقُل رَّبِّ أَعُوذُ بِكَ
مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ ﴿٩٧﴾ وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَن يَحْضُرُونِ ﴿٩٨﴾

93 – De ki: "Rabbim, eğer va'dolunanı bana gösterirsen",

94 - "Rabbim, beni zalimler kavminin içinde kılma".

95 – Şüphesiz biz onlara va'dettiğimizi sana göstermeye mutlaka gücü yetenleriz.

96 – Kötülüğü en güzeli ile defet. Biz onların nitelediklerl şeyi çok iyi bileniz.

97 – De ki: "Rabbim, şeytanların dürtüklemelerinden sana sığınırım".

98 – De ki: "Rabbim, bana sokulmalarından sana sığınırım".

"İmma türiyennî": Ebu İmran el – Cevni ile Dahhak, ra ile nun arasında hemze ile yesiz de olarak "türiennî" okumuşlardır, mana da şöyledir: Eğer onlara va'dolunan öldürülme ve azap edilme gibi şeyleri bana gösterirsen, beni onların dışında tut ve beni onların helakı ile helak etme. Allah da onlara va'dettiğini ona Bedir'de ve diğer yerlerde gösterdi; kendisini ve yanındakileri kurtardı.

"Kötülüğü en güzeli ile defet": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Kötülük edenin kötülüğünü görmezden gelerek defet. Bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: Çirkin sözü selam ile defet (karşıla). Bunu da Ata ile Dahhak, demişlerdir.

Üçüncüsü: Şirki tevhit ile defet, bunu da İbn Saib, demiştir.

Dördüncüsü: Kötülüğü öğüt ile defet, bunu da Maverdi hikaye etmiştir. Bazı müfessirler de bunun kılıç ayeti ile neshedildiğini söylemişlerdir.

"Biz onların niteledikleri şeyi çok iyi biliyoruz": Yani dedikleri şırk ve yalanlamaları. Mana da şöyledir: Biz onları dedikleri şeye karşı cezalandıracağız. "De ki: Rabbim, sığınırım": Yani iltica eder ve güçlenirim, "sana, şeytanların dürtüklemelerinden": İbn Kuteybe şöyle demiştir: O, şeytanın dürtmesi ve (iğne) batırmasıdır. Başkalarını ayıplayan kimseye de bu nedenle: Hümeze denilmiştir, o da ayıpladığı kimseye bir şey batırır gibi olur. İbn Faris de, hemz: Sıkmak gibidir, demiştir. Hemeztüş şey'e fi keffi: Bir şeyi avucun da sıkmaktır. Kelimeyi hemzelemek de bundandır ki harfi vurgulamış gibi olur. Başkası da şöyle demiştir: Hemz lügatte: İtmektir, şeytanların hemezatı ise: İnsanları günahlara itmeleridir.

"Bana sokulmalarından": Yani yanımda hazır olmalarından demektir, mana da şöyledir: Bana bir kötülük etmelerinden. Çünkü şeytan âdemoğluna ancak kötülük etmek için sokulur. Sonra öldükten sonra dirilmeyi kabul etmeyen bu kafirlerin ölüm anında dünyaya dönmek isteyeceklerini bu ayet ve devamı ile haber verdi. Bu isteğin ruhlarını kabzeden meleklere yapılacağı da söylenmiştir.

Eğer: "Nasıl, irci'ni demek istediği halde "irciuni" dedi?" denilirse,

Cevap şöyledir: Araplar bu kalıbı büyük bir şey için kullanırlar; kendini cemi sîgasıyla ifade ederler; mesela şu ayette olduğu gibi: "Şüphesiz biz diriltiriz ve öldürürüz" *(Kaf: 43)*. Ayetteki hitap da bu kabildendir. Bu da Zeccac'ın görüşüdür.

حَتّٰىٓ اِذَا جَٓاءَ اَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ ﴿٩٩﴾ لَعَلّٖٓي
اَعْمَلُ صَالِحًا ف۪يمَا تَرَكْتُ كَلَّا اِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَٓائِلُهَا وَمِنْ
وَرَٓائِهِمْ بَرْزَخٌ اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٠٠﴾ فَاِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ
فَلَٓا اَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَٓاءَلُونَ ﴿١٠١﴾ فَمَنْ ثَقُلَتْ
مَوَاز۪ينُهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٠٢﴾ وَمَنْ خَفَّتْ مَوَاز۪ينُهُ
فَاُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ ف۪ي جَهَنَّمَ خَالِدُونَ
﴿١٠٣﴾ تَلْفَحُ وُجُوهَهُمُ النَّارُ وَهُمْ ف۪يهَا كَالِحُونَ ﴿١٠٤﴾

99 – Nihayet onlardan birilerine ölüm geldiği zaman: "Rabbim, beni geri döndür" der.

100 – "Olur ki ben bıraktığım şeyde iyi bir amel yaparım". Hayır, bu, onun söylediği (boş) bir sözdür. Ötelerinde diriltilecekleri güne kadar bir engel vardır.

101 – Sura üfürüldüğü zaman artık o gün aralarında soy yoktur, birbirlerini sormazlar da.

102 – Artık kimin tartıları ağır gelirse, işte onlar kurtulanların ta kendileridir.

103 – Kimin de tartıları hafif gelirse, işte onlar kendilerini ziyan etmişlerdir. Cehennemde ebedi kalıcıdırlar.

104 – Ateş yüzlerini yalar. Onlarsa orada sırıtırlar.

"Olur ki bıraktığım şeyde iyi bir şey yaparım": İbn Abbas: Geçen ömrümde, demiştir. Mukatil de: Bıraktığım iyi amelde, demiştir.

"Hayır": Yani dünyaya dönmez, demektir, "şüphesiz o": Yani dönüş istemesi, "onun söylediği boş bir sözdür": Yani onda hiçbir faydası yoktur, demektir. "Onların ötelerinde de": Yani önlerinde, demektir. "Bir engel (berzah)" vardır: İbn Kuteybe şöyle demiştir: Berzah dünya ile ahiret arasıdır. İki şey arasındaki her engel de berzahtır. Zeccac şöyle de demiştir: Berzah lügatte engeldir, burada ise ölmekle yeniden dirilme arasıdır.

"Sura üfürüldüğü zaman": Bu üfürmede de iki görüş vardır:

Birincisi: O, ilk üfürmedir, bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, ikincisidir, bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Fela ensabe beynehüm": Kelamda atılmalar vardır, takdiri de şöyledir: La ensabe beynehüm yevmeizin yetefaharune biha ev yetekataune biha (o gün aralarında övünecekleri veya kesişecekleri soylar yoktur) demektir. Çünkü o gün soylar kesilmez, sadece ilişki ve onlarla övünmek kaldırılır.

"Birbirlerini sormazlar da": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Soylarla birbirlerinden haklarını terk etmeyi (almamayı) istemezler.

İkincisi: Birbirlerinin durumlarını sormazlar, çünkü herkes kendi nefsiyle meşguldür.

Üçüncüsü: Birbirlerine: "Sen hangi kabiledensin?" diye sormazlar, nitekim Araplar soyu bilip de adamın kadrini tanımak için böyle yaparlar. Bundan sonrası da "telfehu vücuhehümün nar" kavline kadar A'raf: 8'de geçmiştir. Zeccac şöyle demiştir: Telfehu ile tenfuhu aynı

manayadır. Ancak lefhin tesiri daha büyüktür. Kâlih de dudağı sıyrılıp da dişi görünen (sırıtan)dır, tıpkı dişleri görünen ve dudakları büzülmüş koyun başları gibi. İbn Mes'ud da: Pişmiş kelle gibi sırıtandır, demiştir. Ebu Abdullah el – Hakim, Sahih'inde şöyle rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, bu ayette şöyle demiştir: Ateş onu pişirir; öyleki üst dudağı büzülür, başının ortasına varır, alt dudağı da sarkar, göbeğine varır.[6]

اَلَمْ تَكُنْ اٰيَاتٖي تُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿١٠٥﴾
قَالُوا رَبَّنَا غَلَبَتْ عَلَيْنَا شِقْوَتُنَا وَكُنَّا قَوْمًا ضَٓالّٖينَ ﴿١٠٦﴾ رَبَّنَٓا
اَخْرِجْنَا مِنْهَا فَاِنْ عُدْنَا فَاِنَّا ظَالِمُونَ ﴿١٠٧﴾ قَالَ اخْسَؤُا فٖيهَا وَلَا
تُكَلِّمُونِ ﴿١٠٨﴾ اِنَّهُ كَانَ فَرٖيقٌ مِنْ عِبَادٖي يَقُولُونَ رَبَّنَٓا اٰمَنَّا
فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَاَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمٖينَ ﴿١٠٩﴾ فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سِخْرِيًّا
حَتّٰٓى اَنْسَوْكُمْ ذِكْرٖي وَكُنْتُمْ مِنْهُمْ تَضْحَكُونَ ﴿١١٠﴾ اِنّٖي جَزَيْتُهُمُ الْيَوْمَ
بِمَا صَبَرُٓوا اَنَّهُمْ هُمُ الْفَٓائِزُونَ ﴿١١١﴾

105 – (Onlara): "Size ayetlerim okunmuyor muydu ki onları yalanlıyordunuz?" (denir).

106 – Derler: Rabbimiz, bedbahtlığımız bizi yendi ve biz bir sapıklar kavmi idik".

107 – "Rabbimiz, bizi buradan çıkar; eğer (yine küfre) dönersek, gerçekten zalimleriz".

108 – Dedi: "Sinin orada. Benimle konuşmayın!"

109 – "Çünkü kullarımdan bir grup: "Rabbimiz, iman ettik; bizi bağışla, bize merhamet et. Sen merhamet edenlerin hayırlısısın" diyorlardı da,

110 – "Onları eğlence edindiniz; ta ki size zikrimi unutturdular. Siz de onlara gülerdiniz".

111 – "Şüphesiz ben de bugün onları sabrettikleri o şeyle mükâfatlandırdım. Şüphesiz onlar muratlarına erenlerin ta kendileridir".

---

6 – Müstedrek, 2/395.

"Değil miydi": Yani onlara: "Değil miydi?" denir. "Size ayetlerim okunuyor?": Yani Kur'an, demektir. "Kalu Rabbena ğalebet aleyna şıkvetüna": İbn Kesir, Asım, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, şinin kesri ile elifsiz olarak "şikvetüna" okumuşlar; Amr bin As, Ebu Rezin el – Ukayli ve Ebu Reca da aynı şekilde okumuşlardır, ancak şini fethalamışlardır. İbn Mes'ud, İbn Abbas, Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Hasen, A'meş, Hamze ve Kisai de şinin ve kafın fethi, elifle "şekavetüna" okumuşlardır. Hasen ile Katade'den de böyle rivayet edilmiş, ancak şin meksurdur. Müfessirler şöyle demiştir: O güruh, üzerlerine yazılan bedbahtlığın kendilerini hidayetten alıkoyduğunu ikrar etmişlerdir.

"Rabbimiz, bizi bundan çıkar": Yani cehennemden çıkar, demektir. İbn Abbas: Dünyaya dönmek istemişlerdir, demiştir. "Eğer dönersek": Yani küfür ve isyanlara demektir.

"Sinin orada (ihseu)": Zeccac, Gazaba uğrayarak uzak olun, demiştir. Hase'tül kelbe: Köpeği azarlayarak uzaklaştırdım, demektir.

"Benimle konuşmayın": Yani sizden azabın kaldırılması hakkında. Abdullah bin Amr da şöyle demiştir: Cehennem halkı, Malik'e kırk sene yalvarırlar; cevap vermez. Sonra da: "Burada kalacaksınız" *(Zuhruf: 77)* der. Sonra Rablerine seslenirler: "Rabbimiz, bizi buradan çıkar" diye, onları dünyanın ömrü kadar bekletir, sonra da: "Şüphesiz sizler kalacaksınız" der. Sonra yine Rablerine dua ederler: "Rabbimiz bizi buradan çıkar" diye, yine onları dünyanın yaşı kadar bekletir, sonra da onlara: "Sinin orada, benimle konuşmayın" diye cevap verir. Artık o zümre iç çekmek ve hıçkırmaktan başka bir kelime edemezler.

Sonra niçin, sinin orada dediğini şu sözüyle beyan etti: "İnnehu (çünkü)"; İbn Mes'ud, Ebu İmran el – Cevni ve Asım el – Cahderi, hemzenin fethi ile "ennehu" okumuşlardır. "Kullarımdan bir grup idi": İbn Abbas: Muhacirleri murat etmiştir, demiştir.

"Fettehaztümühum": Zeccac şöyle demiştir: En iyisi zalı teye idgam etmektir, çünkü mahreçleri yakındır. İstersen idgam etmezsin de (fekkedersin).Çünkü zal bir kelimeden, te de bir kelimedendir. Zal ile te'nin mahreçleri birbirine uzaktır.

"Sihriyya": Nafi, Hamze, Kisai, Ebu Hatim de Yakup'tan rivayet ederek sinin zammı ile burada ve Sad: 69'da "sühruyya" okumuşlardır. Mufaddal da Sad: 32'de onu izlemiştir. İbn Kesir, Ebu Amr, Asım ve İbn Amir de, iki surede de sinin kesri ile okumuşlardır. Zuhruf: 32'dekinin zammında ise ihtilaf etmemişlerdir. Ferra zammı, Zeccac da kesri tercih etmiştir. İkisi bir manaya mıdır?

Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar iki lügattir, bir manayadır, bunu da Halil ile Sibeveyh, demişlerdir. Arapların şu kelimeleri de öyledir: Bahrün lücciyyün ve licciyyün, kevkebün dürriyyün ve dirriyyün.

İkincisi: Kesr (sihriy) ayıplama (maskaraya alma) manasınadır. Zam da (suhriy) angarya çalıştırmak ve köle etmektir. Bunu da Ebu Ubeyde demiş, Ferra da bunu nakletmiştir. Bu, Hasen ile Katade'den de rivayet edilmiştir.

Ebu Ali de şöyle demiştir: Kesre ile okunanın kıraatı zamme ile okuyanın kıraatından daha üstündür, çünkü o, alay etmektir, alay da da sinin kesri daha çoktur. Mukatil şöyle demiştir: Ebu Cehil, Ukbe ve Velid gibi Kureyş kafirlerinin liderleri Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in Ammar, Bilal, Habbab ve Suhayb gibi ashabını alaya alır onlarla dalga geçer ve onlara gülerlerdi.

"Size zikrimi unutturdular": Yani onlarla alay ederek dalga geçmeniz, size benim zikrimi unutturdu. Fiil, yapmasalar da mü'minlere nisbet edilmiştir; çünkü meydana gelmesine onlar sebep olmuşlardır; "şüphesiz onlar insanlardan birçoğunu saptırdılar" *(İbrahim: 36)* kavli de böyledir.

"Ben de bugün onları sabrettikleri şeyle mükafatlandırdım": Yani sizin eziyet ve alayınıza demektir. "Ennehüm": İbn Kesir, Nafi, Asım, Ebu Amr ve İbn Amir, hemzenin fethi ile "ennehüm" okumuşlar; Hamze ile Kisai de kesri ile "innehüm" okumuşlardır. Kim fetha ile "ennehüm" okursa mana: Ben onları sabırları nedeniyle mükafatlandırdım, demektir. Kim de kesre ile "innehüm" okursa, yeni söze başlamış olur.

قَالَ كَمْ لَبِثْتُمْ فِي الْأَرْضِ عَدَدَ
سِنِينَ ﴿١١٢﴾ قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ فَاسْأَلِ الْعَادِّينَ ﴿١١٣﴾
قَالَ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا لَوْ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١١٤﴾ أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا
خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ ﴿١١٥﴾ فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ
الْحَقُّ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ ﴿١١٦﴾ وَمَنْ يَدْعُ مَعَ اللَّهِ
إِلَٰهًا آخَرَ لَا بُرْهَانَ لَهُ بِهِ فَإِنَّمَا حِسَابُهُ عِنْدَ رَبِّهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ
الْكَافِرُونَ ﴿١١٧﴾ وَقُلْ رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ ﴿١١٨﴾

112 – Dedi: "Yerde seneler sayısınca ne kadar kaldınız?"

113 – Dediler: "Bir gün yahut bir kısımı; sayanlara sor".

114 – Dedi: "Eğer gerçekten biliyor olsaydınız, ancak pek az kaldınız".

115 – "Sizi ancak boş yere yarattığımızı ve gerçekten bize döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?"

116 – Gerçek Padişah Allah çok yücedir. O'ndan başka İlah yoktur. İhtişamlı Arş'in Rabbidir.

117 – Kim Allah'la beraber kendisi için bir delil olmayan başka bir İlaha dua ederse, onun hesabı ancak Rabbinin yanındadır. Şüphesiz kafirler iflah olmazlar.

118 – De ki: "Rabbim, bağışla, merhamet et. Sen merhamet edenlerin en hayırlısısın".

"Kale kem lebistüm": Nafi, Asım, Ebu Amr ve İbn Amir, "kale kem lebistüm" okumuşlardır. Bu, Allah Teala'nın kafirlere sorusudur. Onun vaktinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar dirildikleri gün soracaktır.

İkincisi: Cehenneme girmelerinden sonra soracaktır.

İbn Kesir, Hamze ve Kisai de: "Kul kem lebistüm" okumuşlardır; bunda iki görüş vardır:

Birincisi: O, onlardan her birine hitaptır, mana da: De ki: Ey o kafir.

İkincisi: Mana şöyledir: Deyiniz. Bunu da tekile emir yerinde kullanmıştır, maksat çoğuldur. Çünkü mana anlaşılmaktadır. Ebu Amr, Hamze ve Kisai "lebistüm"ün se'sini (te'ye) idgam ederler (lebittüm). Diğerleri idgam etmezler. Kim idgam ederse, se ile tenin mahreçleri yakın olduğu için eder. Kim de idgam etmezse, iki mahrecin farklı olduğundan etmez.

Yerden neresi murat edildiğinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O, kabirlerdir. *İkincisi:* Dünyadır. O insanlar gördükleri şiddet ve azap karşısında kaldıkları süreyi az görüp "bir gün yahut yarım gün kaldık" demişlerdir. Ferra da, mana: Ne kadar kaldığımızı bilmiyoruz, demiştir.

Sayanlardan kimlerin murat edildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Meleklerdir, bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Hesap uzmanlarıdır, bunu da Katade, demiştir. Hasen, Zühri, Ebu İmran el – Cevni ve İbn Ya'mur, şeddesiz dal ile "el - âdiyn" okumuşlardır.

"Kale in lebistüm": İbn Kesir, Nafi, Asım, Ebu Amr ve İbn Amir, "kale in lebistüm" okumuşlar; Hamze ile Kisai de "kul in lebistüm" okumuştur. Mana da şöyledir: Ey ne kadar kaldıklarını soran kimse, de ki. Kufelilerin Mushaflarında böyle olduğunu iddia etmişler; Hamze ile Kisai de Mushaflarındakine göre okumuşlardır. Yani: Yeryüzünde kalmadınız, "ancak az kaldınız". Çünkü yerde (dünyada) ne kadar uzun kalsalar da, o sonludur, ateşte kalacakları ise sonsuzdur.

"Eğer gerçekten biliyor olsa idiniz": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Yeryüzünde ne kadar kaldığınızı bilseydiniz.

İkincisi: Eğer Allah'a döneceğinizi bilseydiniz, bunun için amel ederdiniz.

"Efehasibtüm": Sandınız mı, demektir. "Ennema halaknaküm abesen": Yani abes için, abes de lügatte: Oyun demektir. Onun gerçek bir maksatla yapılmayan iş olduğu da söylenmiştir. "Ve enneküm ileyna la türceun": İbn Kesir, Ebu Amr ve Asım, te'nin zammesi ile "la türceun" okumuşlar; Hamze ile Kisai de fethi ile okumuşlardır. "Allah çok yücedir": Cahillerin O'nu niteledikleri şirk ve evlattan. "el – Melik": Hattabi şöyle demiştir: O, bütün mülkler için mülkü tam olandır. Malik ise: Mülkü halis olandır. Biz de "hakk"ın manasını Yunus: 32'de zikretmiş bulunuyoruz.

"Rabbul arşil kerim": Kerîm, cansızların sıfatı olduğu zaman: Güzel manasınadır. İbn Muhaysın da mimin ref'i ile "el – kerimü" okumuştur, yani: Kerem sahibi Allah, Arş'in rabbidir, demektir.

"Onun hakkında onun için delil yoktur": Yani o hususta kanıt ve delili yoktur, demektir. Bazıları da: O hususta burhanı yoktur, demişlerdir.

"Onun hesabı Rabbinin yanındadır": Yani cezası Rabbinin yanındadır, demektir.

24-NUR SURESİ

Medine'de inmiştir.

64 ayettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

سُورَةٌ اَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا وَاَنْزَلْنَا فِيهَا اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

﴿١﴾ اَلزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ

بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَلْيَشْهَدْ

عَذَابَهُمَا طَائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢﴾ اَلزَّانِي لَا يَنْكِحُ اِلَّا زَانِيَةً اَوْ مُشْرِكَةً

وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا اِلَّا زَانٍ اَوْ مُشْرِكٌ وَحُرِّمَ ذٰلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ ﴿٣﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Bu bir suredir; onu indirdik ve onu farz ettik. Belki öğüt alırsınız diye onda açık açık ayetler indirdik.

2 – Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun. Allah'ın dininde onlara karşı sizi bir acıma tutmasın, eğer Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsanız. Cezalarına mü'minlerden bir grup şahit olsun.

3 – Zina eden erkek ancak zina eden veya müşrik kadınla nikahlanır. Zina eden kadın da ancak zina eden erkek yahut müşrik bir erkek nikahlanır. Bu, mü'minlere haram edilmiştir.

Surenin tamamı ittifakla Medeni'dir.

Ebu Abdullah Hakim, "Sahih"inde Aişe hadisinde Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Onları (kadınları) üst kattaki odalara çıkarmayın, onlara yazı öğretmeyin; onlara ip eğirmesini ve Nur suresini öğretin.[1] Bu sahih bir hadistir, Buhari ile Müslim kitaplarına almamışlardır, demiştir. Zehebi ise onu eleştirmiş ve: Ben de hadisin mevzu (uydurma) olduğunu söylerim. Bu da ravi Abdülvehhab bin Dahhak'tan kaynaklanıyor, demiştir.

"Suretün": Cumhur ref' ile okumuştur; Ebu Rezin el – Ukayli, İbn Ebi Able ve Mahbub da Ebu Amr'dan, nasb ile "sureten" okumuşlardır. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Kim merfu okursa, müpteda yapmış olur, demiştir. Zeccac da: Bu, çok çirkindir; çünkü nekiredir ve "enzelnaha" da onun sıfatıdır, demiştir. Ref de: Hazihi suretün takdirine göredir. Nasb'ın iki mülahazası vardır: *Birincisi:* Mana: Enzelna sureten (bir sure indirdik)tir. *İkincisi:* Ütlü sureten (bir sure oku) demektir.

"Ve faradnaha": İbn Kesir ile Ebu Amr şeddeli (farradna) okumuşlardır. İbn Mes'ud, Ebu Abdurrahman Sülemi, Hasen, İkrime, Dahhak, Zühri, Nafi, İbn Amir, Asım, Hamze, Kisai, Ebu Cafer, İbn Ya'mur, A'meş ve İbn Ebi Able de şeddesiz okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Kim şeddeli okursa, iki izahı vardır: *Birincisi:* Teksir manasına göredir, yani biz onda çok farzlar koyduk, demektir. *İkincisi:* Ondaki helal ve haramı iyice açıkladık ve ayırdık, demektir. Kim de şeddesiz okursa, mana şöyledir: Ondakilerle amel etmeyi size lazım kıldık. Başkası da şöyle demiştir: Kim şeddeli okursa, farzlarını açıkladık, demek ister. Kim de şeddesiz okursa, ondakileri farz kıldık, demek ister.

"Ezzaniyetü vezzani": Meşhur kıraat ref iledir. Ebu Rezin el – Ukayli, Ebu'l – Cevza, İbn Ebi Able ve İsa bin Ömer, nasb ile "ezzaniyete" okumuşlardır. Halil ile Sibeveyh de çoğunluk gibi ref'i yeğlemişlerdir. Zeccac şöyle demiştir: Ref, Arap'çada daha kuvvetlidir, çünkü manası şöyledir: Kim zina ederse ona celde (değnek) vurun. Dayanağı da müpteda olmasıdır. Mansub olması da caizdir ki manası şöyledir: İclüdüzzaniyete. Celde ise, cilde yani deriye vurmaktır. Celedehu denir ki: Derisine vurdu demektir; batanehu denir ki: Karnına vurdu demektir.

---

1 – Hakim, Müstedrek, 2/396.

Müfessirler, ayetin manası şöyledir, demişlerdir: Zina eden kadın ve erkek hür, baliğ ve bekar iseler, "onlardan her birine yüzer değnek vurun".

Şeyhimiz Ali bin Ubeydullah şöyle demiştir: Bu ayet, bekâra da dula da değnek vurulmasını iktiza eder, öngörür. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den bekâr hakkında celdeden fazla olarak bir sene sürgün, dul hakkında da celdeden fazla olarak recim rivayet edilmiştir. Ubade bin Samit, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bekâr bekârla zina ederse, yüz değnek ve bir yıl sürgün, dul dulla zina ederse, yüz değnek ve taşla recim vardır.[2] Bekâr hakkında sürgünün vacip olduğunu söyleyenlerden bazıları şunlardır: Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, İbn Ömer, onlardan sonra Ata, Tavus, Süfyan, Malik, İbn Ebi Leyla, Şafii, Ahmed ve İshak. Dul (önceden evlenmiş) için hem değnek hem de recim diyenler de şunlardır: Ali bin Ebu Talib, Hasen Basri, Hasen bin Salih, Ahmed ve İshak. Şöyle demiştir: Bazıları da, ayette zikredilen değnek bekâr hakkındadır. Daha önce evlenene ise celde lazım gelmez; ancak recim lazım gelir. Nahai, Zühri, Evzai, Sevri, Ebu Hanife ve Malik de böyle demişlerdir. İmam Ahmet'ten de bir rivayette böyle gelmiştir.

"Vela te'huzküm": Ebu Abdurrahman Sülemi, Ebu Rezin, Dahhak, İbn Ya'mur ve A'meş ye ile "ye'huzküm" okumuşlardır. "Bihima re'fetün": Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Asım, Hamze ve Kisai de hemzenin sükunu ile "re'fetün" okumuşlar; Ebu'l – Mütevekkil, Mücahit, Ebu İmran el – Cevni ve İbn Kesir, hemzenin fethi ve kasrı ile raafe vezninde (reefe) okumuşlardır. Said bin Cübeyr, Dahhak ve Ebu Reca el – Utaridi de seâme ve keâbe vezninde "reâfe" okumuşlardır.

Kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlara karşı sizi acıma tutup da hafif dövmeyin, fakat canlarını yakın. Bunu da Said bin Müseyyeb, Hasen, Zühri ve Katade, demişlerdir.

İkincisi: Onlara karşı sizi acıma tutup da hadleri tatbik etmek ve uygulamaktan vazgeçmeyin. Bunu da Mücahit, Şa'bi, İbn Zeyd ve diğerleri, demişlerdir.

Hüküm: Alimler hudutlarda darbın şiddeti konusunda ihtilaf etmişlerdir; Hasen Basri şöyle demiştir: Zina dayağı, iftiradan daha şid-

---

2 - Müslim, Hudud, hadis no. 12, 13, 14; Ebu Davud, Hudud, bab. 23; Tirmizi, Hudud, bab. 8; İbn Mace, Hudud, bab. 7; Darimi, Hudud, bab. 2; Siyer, bab. 11; Ahmed, Müsned, 5/313, 318, 320, 321, 327.

detlidir. İftiranınki de içki içmeninkinden daha şiddetlidir. İçki içene tazir dayağından daha sert vurulur. Bizim arkadaşlarımızın mezhebi de böyledir. Ebu Hanife ise şöyle demiştir: Tazirin dayağı en şiddetlidisidir. Zina dayağı, içki dayağından daha şiddetlidir. İçki içenin dayağı da iftira edenin dayağından daha şiddetlidir. İmam Malik de şöyle demiştir: Bütün hadlerdeki dayak eşittir; yaralamadan vurulur.

Vurulucak organlara gelince: Meymuni, İmam Ahmet'ten zina dayağında şöyle dediğini rivayet etmiştir: Soyulur, her organa gereği kadar vurulur. Yüzüne ve başına vurulmaz. Yakup bin Bahtan da: Başa, yüze ve üreme organlarına vurulmayacağını nakletmiştir. Ebu Hanife de bu görüştedir. İmam Malik de: Ancak sırta vurulur, demiştir. Şafii de: Üreme organından ve yüzden uzak durulur, demiştir.

"Allah'ın dininde": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O'nun hükmünde demektir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Allah'a taatte, bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Velyeşhed azabehüma taifetün minel mü'minin": Zeccac: Kıraat lamın sükunu iledir, kesri de caizdir, demiştir. Azaplarından maksat da dayaktır.

Gruptan ne kastedildiği hususunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Bir ve daha fazla kişidir. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit de böyle demiştir. Nahai de: Bir kişi de gruptur, demiştir.

İkincisi: İki ve yukarısıdır, bunu da Said bin Cübeyr ile Ata, demişlerdir. İkrime'den de iki görüşün de benzeri rivayet edilmiştir. Zeccac şöyle demiştir: Birinci görüş, lügatçilerin dediğine uymaz, çünkü taife (grup) cemaat manasındadır; cemaatin de en azı iki kişidir.

Üçüncüsü: Üç ve yukarısı, bunu da Zühri, demiştir.

Dördüncüsü: Dört kişidir, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Beşincisi: On kişidir, bunu da Hasen Basri, demiştir.

"Zina eden erkek ancak zina eden kadını nikahlar": Abdullah bin Amr şöyle demiştir: Bir kadın zina ederdi, evleneceği kimseye de nafakasını temin etme şartını ileri sürerdi. Müslümanlardan bir erkek onunla evlenmek istedi, bunu Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e anlattı; ayet bunun üzerine indi.[3] İkrime de şöyle demiştir: Ayet birtakım fahişeler hakkında indi; onlar Mekke'de ikamet ederlerdi. Onlardan dokuz tanesi bayraklı idi. Cahiliyede onların evlerine gene-

---

3 - İmam Ahmed, Müsned, 2/159, 225.

lev denirdi. Onların yanına ehl-i kıbleden ancak zina eden veya putperestlerden müşrik girerdi. Müslümanlardan bazıları onlarla evlenmek istediler; bunun üzerine bu ayet indi. Müfessirler, ayetin manası şöyledir, demişlerdir: Müslümanlardan zina eden ancak o fahişelerden biri ile evlenir. "Yahut bir müşrik kadını": Çünkü onlar da öyle idiler. "Zina eden kadını" yani onlardan bir kadını "ancak zina eden veya müşrik bir erkek nikah eder": Arkadaşlarımızın mezhebi şöyledir: Bir erkek bir kadınla zina ederse, evlenmeleri ancak her ikisinin de tövbe etmelerinden sonra caiz olur.

"Vu hurrime zalike": Übey bin Ka'b, Ebu'l – Mütevekkil ve Ebu'l – Cevza, Allah ismini ziyade ederek "ve harremallahu zalike" şeklinde bütün harfleri fetha ile okumuşlardır. Zeyd bin Ali de, hanın fethi, şeddesiz ranın zammı ile "harume zalike" okumuşlardır. Sonra bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, zina edenlerin evlenmesidir, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Zinadır, bunu da Ferra, demiştir.

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ
ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ
﴿٤﴾ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٥﴾

4 – Namuslu kadınlara iftira edip de sonra dört şahit getirmeyenlere, onlara seksen değnek vurun ve onların şahitliklerini kabul etmeyin. İşte onlar fasıkların ta kendileridir.

5 – Ancak bunun ardından tövbe edip (hallerini) ıslah edenler müstesna. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"Namuslu kadınlara iftira edenler": Zinada recmi gerektiren namusluluğun (ihsanın) şartları bize göre dörttür: Buluğ, hürriyet, akıl ve geçerli nikahla cima etmek. İslam ise ihsanda şart değildir, Ebu Hanife ile İmam Malik'e göre şarttır. İftira atmada ihsanın şartları da dörttür: Hürriyet, İslam, iffet ve iftiraya uğrayanın cima edilir hale gelmesi. Ayetin manası şöyledir: Namuslu kadınlara zina isnat ederler, daha önce geçtiği için muhsanat lafzı zikredilmemiştir. "Sonra getirmeyenler": İftira ettiklerine, "dört şahit": Adil ve karşı tarafın bunu yaptığını gördüklerine dair şahitlik eden, demektir. "Onlara değnek vurun": Yani iftira edenlere.

Hüküm: Ayet şunu ifade etmektedir: İftira eden, eğer isbat edemezse, ona had lazım gelir, şahitliği kabul olunmaz ve fasık sayılır. Fasıklığına bizzat iftira etmekle mi yoksa had vurulmakla mı hüküm verileceğinde ihtilaf etmişlerdir: Bizim arkadaşlarımıza göre; eğer isbat edemezse, fasıklığına hükmedilir, şahitliği de reddedilir. Şafii de bu görüştedir. Ebu Hanife ile Malik: Ona had tatbik edilmedikçe fasıklığına hükmedilmez, şahitliği de kabul olunur, demişlerdir.

Hüküm: Üstü kapalı şekilde iftira etse, mesela: Sen zina eden değilsin, annen de fahişe değildir, dese, bizim mezhebimizin meşhur kavline göre had lazım gelir. Ebu Hanife: Had lazım gelmez, demiştir. İftirada kölenin haddi, hürün haddinin yarısı kadardır, o da kırk değnektir. Bunu da çoğunluk demiştir. Ancak Evzai: Seksen değnektir, demiştir. Deliye iftira atana ise, cumhur: Had vurulmaz, demiştir. Lesy ise: Vurulur, demiştir. Çocuk, eğer cima edecek ve eğer kız ise cima edilecek yaşa gelmişse, iftira edene, had vurulur. İmam Malik: Emsali cima edilen kız çocuğuna iftira atana had vurulur, bu durumdaki erkek çocuğa iftira edene had vurulmaz, demiştir. Ebu Hanife ile Şafii, ikisine de iftira edene had vurulmaz, demişlerdir. Eğer bir kelime ile bir topluluğa iftira ederse, ona bir had lazım gelir. Eğer her birine ayrı ayrı iftira ederse, her biri için bir had lazım gelir. Bu da Şa'bi ile İbn Ebi Leyla'nın görüşüdür. Ebu Hanife ile arkadaşları: Ona bir had lazım gelir, ister bir kelime ile isterse birkaç kelime ile iftira etsin, demişlerdir.

İftira haddi kul hakkıdır, ondan temize çıkarmak ve onu affetmek caizdir. Ebu Hanife ise: O, Allah hakkıdır, demiştir. Bize göre iftiraya uğrayan istemedikçe ceza verilmez. Bu da çoğunluğun görüşüdür. İbn Ebi Leyla ise: İftiraya uğrayan istemese de devlet ona had vurur, demiştir.

"Ancak tövbe edenler müstesnadır": Yani iftiradan tövbe edenler, demektir. "Islah olanlar": İbn Abbas: Açıktan tövbe edenler, demiştir. Başkası da tekrar namuslu kadınlara iftira etmeyenler, demiştir.

Bu istisnada iki görüş vardır:

Birincisi: O, iftira haddinin ve şahitliği düşürmenin birlikte neshedilmesidir. Bu da İkrime, Şa'bi, Tavus, Mücahit, Kasım bin Muhammed, Zühri, Şafii ve Ahmed'in görüşleridir.

İkincisi: O, sadece fasıklık ile ilgilidir, şahitlik ise ebediyen kabul olunmaz. Bunu da Hasen, Şureyh, İbrahim ve Katade, demişlerdir. Buna göre söz, "ebeden"de bitmiştir. İkinci görüşe göre istisna bütün kelamdandır. Bu daha doğrudur, çünkü çirkin kelimeyi konuşanın

günahı, onu irtikâp edenden daha büyük değildir. İftiraya uğrayanın cürmü, sabit olduktan sonra şahitliği kabul edilirse, iftira atanınki haydi haydi kabul edilir. İftira atanın günahı kafirinkinden daha ağır değildir; o, Müslüman olduğu takdirde şahitliği kabul olunur.

وَالَّذ۪ينَ يَرْمُونَ اَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَٓاءُ اِلَّٓا اَنْفُسُهُمْ
فَشَهَادَةُ اَحَدِهِمْ اَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللّٰهِ اِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿٦﴾
وَالْخَامِسَةُ اَنَّ لَعْنَتَ اللّٰهِ عَلَيْهِ اِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِب۪ينَ ﴿٧﴾ وَيَدْرَؤُا
عَنْهَا الْعَذَابَ اَنْ تَشْهَدَ اَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللّٰهِ اِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِب۪ينَ
﴿٨﴾ وَالْخَامِسَةَ اَنَّ غَضَبَ اللّٰهِ عَلَيْهَٓا اِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ
﴿٩﴾ وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَاَنَّ اللّٰهَ تَوَّابٌ حَك۪يمٌ ﴿١٠﴾

6 – Eşlerine iftira atıp da kendilerinden başka şahitleri olmayanlar (ise), onlardan birinin şahitliği, şüphesiz doğru söyleyenlerden olduğuna dair Allah'a dört şahitliktir.

7 – Beşincisi de, eğer yalancılardan ise, muhakkak Allah'ın lanetinin kendi üzerine olmasıdır.

8 – Kocasının gerçekten yalancılardan olduğuna dair Allah'a dört şahitlik etmesi, ondan (kadından) cezayı defeder.

9 – Beşincisi de, eğer kocası doğru ise, Allah'ın gazabının kendi üzerine olmasıdır.

10 – Eğer üzerinizde Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı ve Allah tövbeleri çok kabul eden ve hikmet sahibi olmasaydı (haliniz nice olurdu?)

"Eşlerine iftira atanlar": İniş sebebi şöyledir: Hilal bin Ümeyye, ailesinin yanında bir erkek buldu, onu gözü ile gördü ve kulağı ile işitti. Sabah oluncaya kadar sükunetini bozmadı; erkenden Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gitti: Ya Resulallah, ben aileme geldim; yanında bir erkek buldum; gözlerimle gördüm, kulaklarımla işittim, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onun bu hareketinden hoşlanmadı, ona çok zor geldi. Sa'd bin Ubade diyor ki: Şimdi Resulullah Hilal'e vurur ve şahitliğini iptal eder, dedi. Hilal de: Allah'a yemin ederim ki, Allah bana bir çıkış yolu gösterecektir, dedi. Allah'a

yemin ederim ki, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ona dayak atılmasını emretmek istemişti ki, birden üzerine vahiy indi. Bu ayet de bunun üzerine indi. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Başka bir hadis de şöyledir: Hilal'in suçladığı adam Şerik bin Sahma'dır ve Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem karısına iftira atan Hilal'e: Bana dört şahit getir, yoksa sırtını kırbaçlarım, dedi. Bu ayet bunun üzerine indi.[4] Böylece iftira eden koca hakkında değnek cezası neshedildi.

AYETİN HÜKMÜNÜN AÇIKLANMASI

Bir erkek karısına zina isnat ederse, ona (erkeğe) had lazım gelir; isbat etmek veya lanetleşmekle bundan kurtulabilir. Eğer isbat ederse, kadına had lazım gelir. Eğer kadınla lanetleşirse, kadına zinayı ispat etmiş olur, kadın da lanetleşmekle kurtulur. Eğer koca lanetleşmekten vazgeçerse, ona iftira cezası lazım gelir. Eğer eş cayarsa, had lazım gelmez; lanetleşinceye veya zinayı ikrar edinceye kadar hapsedilir, iki rivayetten birinde böyledir. Diğerinde ise serbest bırakılır. Ebu Hanife ise şöyle demiştir: Onlardan hiçbirine had vurulmaz, koca lanetleşinceye kadar hapsedilir. İmam Malik ile Şafii de: Onlardan cayana had lazım gelir, demişlerdir.

Lanetleşme ancak hakimin huzurunda gerçekleşir; eğer kadın utangaç ise, hakim onları lanetleştirecek bir vekil gönderir. Lanetleşmenin (lian'ın) şekli şöyledir: Kocadan başlanır, o da: Allah'a şahitlik ederim ki ben ona isnat ettiğim zinada doğruyum, der ve bunu dört defa tekrar eder. Sonra beşincide: Eğer yalancılardan ise Allah'ın lanetinin kendi üzerine olmasını söyler. Sonra da kadın dört defa: Şahitlik ederim ki o bana isnat ettiği zina suçunda yalancıdır, der, sonra da: Eğer doğru ise Allah'ın gazabının kendi üzerine olmasını söyler. Sünnet olan lanetleşmenin ayakta yapılmasıdır. Koca lanet kelimesine gelince ona: Allah'tan kork; bu insanı ateşte yakar; dünya azabı ahiret azabından çok hafiftir, denilir. Aynısı gazap kelimesine gelince eşe de söylenir. Eğer çocukları varsa, onun babadan silinmesi için lanetleşmeye konulması gerekir; şahitlikte, bu çocuk benim değildir, der. Kadın da: Bu onun çocuğudur, diye ilavede bulunur.

Hüküm: Fakihler lanetleşen eşler hakkında ihtilaf etmişlerdir; İmam Ahmet'ten meşhur olan şudur: İftirası sahih olan her eşin lanetleşmesi de sahih olur; bunun altına Müslüman, kafir, hür ve köle

4 - Buhari, Şahadat, bab, 21; Tefsirü sure 24, bab, 3; Tirmizi, Tefsirü sure, 24, bab, 3 İbn Mace, Talak, bab, 27.

girer. Kadın da böyledir. Bu Malik ile Şafii'nin görüşleridir. Ebu Hanife ise: Lanetleşme hür ile cariye arasında, köle ile hür kadın arasında, iki zimmi arasında yahut birisi zimmi ise caiz değildir. Harb, İmam Ahmet'ten böyle nakletmiştir. Mezhebin görüşü birincisidir. İmam Ahmet'ten kesin rivayet vardır ki lanetleşme ayrılığı yalnız kocanın lanetleşmesi ile gerçekleşmez. Hakim ayırmadan gerçekleşmesinde ise iki rivayet vardır. Lanetleşmenin meydana getirdiği haramlık, ebedidir. Eğer lanetleşen erkek yalan söylediğini itiraf ederse, zevcesi ona yine helal olmaz. Bunu Hazreti Ömer, Ali ve İbn Mes'ud demişlerdir. İmam Ahmet'ten de iki rivayet vardır, birisi budur. İkincisi de yalan çıktıktan sonra bir araya gelecekleridir. Ebu Hanife de bu görüştedir.

"Velemtekün lehüm şühedaü illa enfüsühüm": Ebu'l-Mütevekkil, İbn Ya'mur ve Nahai, te ile "tekün" okumuşlardır.

"Feşehadetü ahadihim erbau şehadatin": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek ayn'ın fethası ile "Erbaa" okumuşlardır. Hamze, Kisai, Hafs da Asım'dan rivayet ederek, aynın ref'i ile okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Kim ref ile okursa, mana şöyledir: Birinin iftira cezasını defedecek şahitliği dörttür. Kim de nasb ile okursa, mana: Onlara lazım gelen birin dört şahitlik etmesidir.

"Velhamisetü": Hafs, Asım'dan rivayet ederek nasb ile "velhamisete" okumuştur. Bunu da "Erbaa şehadatin"e atfederek yapmış olur.

"Enne lanetallahi aleyhi": Nafi, Yakup ve Mufaddal, iki yerde de nunu şeddesiz ve sakin "en lanetullahi" ve "en ğadabullahi"; "lanetü"nün hesini ve "ğadabu"nun besini de merfu okumuşlardır. Ancak Nafi dad'ı meksur ve beyi de meftuh okuyarak "ğadıbe" okumuştur.

"Ve yedreü anha": Kadından defeder, "azabı": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Haddir. *İkincisi:* Hapistir, bu ikisini İbn Cerir zikretmiştir. *Üçüncüsü:* Ardır.

"Eğer Allah'ın lütfu ve rahmeti üzerinizde olmasaydı": Yani örtmesi ve nimeti, demektir. Zeccac şöyle demiştir: "Levla"nın cevabı burada zikredilmemiştir, mana da şöyledir: Eğer bu olmasa idi, içinizden yalancıya büyük bir azap dokunurdu. Başkası da şöyle demiştir: Eğer Allah'ın lütfu olmasaydı, eşlerden yalancıyı açığa çıkarır ve ona had uygulanırdı. "Ve Allah tövbeleri çok kabul eden olmasaydı": Bu da günahtan dönene rahmet edeceğini gösterir. "Hikmet sahibi": Farz kıldığı hadlerde, demektir.

إِنَّ الَّذِينَ جَاءُو بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ بَلْ هُوَ
خَيْرٌ لَكُمْ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ
مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١١﴾ لَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ
وَالْمُؤْمِنَاتُ بِأَنْفُسِهِمْ خَيْرًا وَقَالُوا هَذَا إِفْكٌ مُبِينٌ ﴿١٢﴾ لَوْلَا جَاءُو
عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَإِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَدَاءِ فَأُولَئِكَ عِنْدَ اللَّهِ
هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴿١٣﴾ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ فِي الدُّنْيَا
وَالْآخِرَةِ لَمَسَّكُمْ فِي مَا أَفَضْتُمْ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٤﴾ إِذْ تَلَقَّوْنَهُ
بِأَلْسِنَتِكُمْ وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَتَحْسَبُونَهُ
هَيِّنًا وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ ﴿١٥﴾ وَلَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا
يَكُونُ لَنَا أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهَذَا سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ ﴿١٦﴾
يَعِظُكُمُ اللَّهُ أَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ أَبَدًا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٧﴾ وَيُبَيِّنُ
اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٨﴾ إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ
الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا
وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٩﴾ وَلَوْلَا فَضْلُ
اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللَّهَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ ﴿٢٠﴾

11 – Şüphesiz o iftirayı getirenler (atanlar), içinizden bir zümredir. Onu sizin için bir şer sanmayın. Bilakis o, sizin için bir hayırdır. Onlardan herkes için günahtan kazandığı vardır. Onlardan büyüğünü üstlenen için de ona büyük bir azap vardır.

12 – Onu işittiğiniz zaman mü'min erkekler ve mü'min kadınlar içlerinde bir hayır zannedip, "bu, gerçekten apaçık bir iftiradır" demeli değiller miydi?

13 - Ona dört şahit getirmeli değiller miydi? Getirmedilerse, işte onlar Allah katında yalancıların ta kendileridir.

14 - Eğer dünya ve ahirette üzerinizde Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, içine daldığınız bu şeyde size mutlaka büyük bir azap dokunurdu.

15 - Çünkü siz onu dillerinize doluyor ve o hususta hiç bilginiz olmayan şeyi ağızlarınızla konuşuyorsunuz ve onu basit sanıyorsunuz. Halbuki o, Allah katında büyüktür.

16 - Onu işittiğiniz zaman: "Bizim için bunu konuşmak olmaz. Seni tenzih edeniz. Bu, büyük bir buhtandır" demeli değil miydiniz?

17 - Eğer mü'minler iseniz, Allah size böyle bir şeye ebediyen dönmekten size öğüt veriyor / yasaklıyor.

18 - Allah size ayetlerini açıklıyor. Allah hakkıyle bilendir, hikmet sahibidir.

19 - Şüphesiz iman edenler arasında çirkin şeylerin yayılmasını sevenler var ya, onlar için dünya ve ahirette acıklı bir azap vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz.

20 - Eğer üzerinizde Allah'ın lütuf ve rahmeti olmasaydı, şüphesiz Allah çok şefkatli, çok merhametli olmasaydı (haliniz nice olurdu?)

"Şüphesiz o iftirayı atanlar": Müfessirler bu ayetin ve ondan sonra ona bağlı olanların Hazreti Aişe kıssasında indiğinde müttefiktirler. İfk (iftira) hadisinde bundan onuncu ayete kadar olanlar Aişe kıssasında inmiştir. Biz de ifk hadisini "Kitabu'l - Hadaik" ve "Kitabu'l - Muğni fi't - Tefsir'de zikrettiğimiz için burada tekrar zikrederek uzatmadık. Çünkü bizim maksadımız ezberlenmesi için bu kitabı kısa yazmaktır.

Usbe: Cemaat manasınadır, "sizden" kavlinin manası da: Mü'minlerden demektir. Hazreti Aişe'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Onlar dört kişidirler: Hassan bin Sabit, Abdullah bin Übey, Mistah bin Esase ve Hamne bint Cahş. Mukatil de onları böyle saymıştır.

"Onu sizin için bir şer sanmayın": Müfessirler: Bu, Hazreti Aişe ile Safvan bin Muattal'a hitaptır, demişlerdir. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Ebu Bekir ve Aişe'ye diyenler de olmuştur. Mana da şöyledir: Sizler ondan ecir kazanacaksınız. "Onlardan herkes için vardır": Yani yalancı zümreden, demektir. "Günahtan kazandığı": Yani olayın içine ne kadar dalmışsa yaptığı günahtan o kadar cezası vardır, demektir. "Vellezi tevella kibrehu minhüm": İbn Abbas, Ebu Rezin,

İkrime, Mücahit, İbn Ebi Able, Hasen, Mahbub da Ebu Amr'dan ve Yakup, kâfın zammı ile "kübrehu" okumuşlardır. Kisai de: İkisi de lügattir, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Kibrüşşey': Bir şeyin çoğudur. Bu ayet de ondandır. Şair Kays bin Hatîm, bir kadını zikrederek şöyle demiştir:

Hakkındaki şeylerin çoğunu kabul etmiyor,
Kalktığı zaman da neredeyse (yaşlılıktan) beli iki büklüm oluyor.

Bunu üstlenende de iki görüş vardır:

Birincisi: O, Abdullah bin Übey'dir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, Urve de Hazreti Aişe'den rivayet etmiştir. Mücahit, Süddi ve Mukatil de böyle demişlerdir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Olayı yayan odur, onun için cehennemde büyük azap vardır. Dahhak da: İşi başlatan odur, demiştir.

İkincisi: O, Hassan'dır, Şa'bi, Hazreti Aişe'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Hassan'ın şiirinden daha güzelini görmedim, onun için cennet umuyorum. Kendisine: "Ey Mü'minlerin annesi, Allah Teala: "Onlardan işin büyüğünü üstlenen için büyük bir azap vardır" demiyor mu?" dediler, o da: "Gözü gitmedi mi?" dedi. Mesruk da ondan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Hangi azap körlükten daha şiddetlidir? Belki de Allah o büyük azabın yerine gözünü almıştır, böyle derken Hassan'ı kastetmiştir.

Sonra aziz ve celil olan Allah, iftira olayına kendilerini kaptıranlar hakkında ret mahiyetinde şöyle dedi: "Onu işittiğiniz zaman ": Yani ey yalancı güruh, Aişe'ye iftira atıldığını işittiğiniz zaman " mü'min erkekler zannetmeli değil miydi?" bunlar da o yalancı gruptan Hassan ile Mistah'tır. "Ve mü'min kadınlar": O da Hamne bint Cahş'tir. "İçlerinde": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Annelerini. *İkincisi:* Kız kardeşlerini. *Üçüncüsü:* Dinlerinden olanları. Çünkü mü'minler bir tek nefis gibidirler. "Bu, apaçık iftiradır, demeli değil miydiler?": Yani yalan olduğu besbelli. Tefsirde şöyle gelmiştir: Ebu Eyyub el – Ensari'ye annesi: "İnsanların Aişe hakkında dediklerini işitmedin mi?" dedi. O da: "Bu, apaçık bir iftiradır, ey anne, sen olsan bunu yapar mıydın?" dedi. O da: Allah korusun, dedi. O da: Allah'a yemin ederim ki, Aişe senden daha hayırlıdır, dedi. Bu ayet de bunun üzerine indi.

"Levla cau": Hella manasınadır, anlamı da: "O yalancı gruh Aişe'ye attıkları iftira hakkında getirmeli değiller miydi?" demektir. "Bierbaati şühedae": Dahhak ile Asım el – Cahderi, tenvinli olarak "bierbaatin" okumuşlardır. Mana da: Attıkları iftirayı gören dört şahit, demektir.

"Şahitleri getirmeyince onlar Allah katında": Yani O'nun hükmünde "yalancılardır". Sonra münafıklardan bahsederek şöyle dedi: "Eğer üzerinizde Allah'ın lütuf ve rahmeti olmasaydı": Yani eğer Allah size böyle ihsan etmeseydi, "elbette size dokunurdu": Yani sizi çarpardı "tutup içine daldığınız şeyde" o da yalan ve iftiradır "büyük bir azap": Dünya ve ahirette. Sonra o lütfu olmasaydı çarpılacakları azabın vaktini zikredip "iz telekkavnehu" dedi. Erkekler birbirleriyle karşılaşır: Ben şöyle bir şey duydum, der, o da onu alır başkasına ulaştırırdı. Ömer bin Hattab, şeddesiz merfu bir te, sakin lam, merfu ve şeddesiz kaf ile "iz tulkunehu" okurdu. Muaviye ile İbn Semeyfa' da öyle okurlardı, ancak o ikisi teyi ve kafi fethalı okurlardır. İbn Mes'ud da, iki te, mansup lam ve şeddeli kaf ile "tetelekkavnehu" okumuştur. Übey bin Ka'b, Aişe, Mücahit ve Ebu Hayve, şeddesiz meftuh bir te, meksur lam ve merfu kaf ile "telikunehu" okumuşlardır. Zeccac: "Telikunehu": Onu birbirlerine atar, ulaştırırlar, demiştir. Telikunehu'nun manası da Yalanı hızla yayardınız, demektir. Velaka yeliku: Yalan ve saireyi hızla yaymaktır.

Şair şöyle demiştir:

Ans onu Şam'dan hızla getirdi.

Yani süratle, demektir. İbn Kuteybe de: "Telekkavnehu": Onu kabul ediyorsunuz, demiştir. Kim "telikunehu" okursa: Velk'tan getirir ki o da yalandır.

"Bilginiz olmadığı şeyi ağızlarınızla söylüyorsunuz": Yani onun gerçek olduğunu bilmeden, demektir. "Onu sanıyorsunuz": Yani o iftirayı. "Basit": Yani günah olmayan önemsez bir şey sanıyorsunuz. "Hâlbuki o Allah katında büyüktür": Günah bakımından. Sonra onları daha çok reddederek: "Onu işittiğiniz zaman bizim için olmaz demeli değil miydiniz?" dedi. Yani: Bize helal olmaz ve bize yakışmaz deseydiniz. "Bunu konuşmak, sübhallah": Bunun tenzihe de şaşmaya da ihtimali vardır. Hazreti Aişe rivayet etmiştir: Ebu Eyyub el – Ensari'nin karısı, ona: "Halkın konuştuklarını işitmedin mi?" dedi. O da: "Bizim böyle şeyleri konuşmamız yaraşmaz..." dedi. Ayet de bunun üzerine indi. Az önce bunu annesinin dediğini, geçen ayetin de onun üzerine indiğini rivayet etmiştik. Said bin Cübeyr'den rivayet edilmiştir: Sa'd bin Muaz, bunu işitince: Sübhaneke haza bühtanün azim, dedi. İnsanlara da: Sa'd gibi deseydiniz, ya, denildi.

"Allah size öğüt veriyor": Yani Allah sizi yasaklıyor, "bunun gibi bir şeye dönmenizden", yani bu kabilden şeylere, demektir. "Eğer mü'minler iseniz": Çünkü namuslu kadınlara iftira etmemek imanın

şartındandır. "Allah size ayetleri açıklıyor": Emir ve yasak hususunda.

Sonra iftira atanları: "Şüphesiz çirkin şeylerin yayılmasını sevenler" diyerek tehdit etti, yani fuhuş iftirası atanları ki o da zinadır. "İman edenler arasında, onlar için dünyada acıklı bir azap vardır": O da celde (dayak) demektir, "ahirette de": O da cehennem azabıdır. Amre, Hazreti Aişe'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Benim temiz olduğuma dair vahiy gelince, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem minbere çıktı; bunu zikretti ve inen Kur'an ayetlerini okudu. Aşağı inince iki erkekle bir kadına had vurulmasını emretti.[5] Ebu Salih de İbn Abbas'tan Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in Abdullah bin Übey, Mistah bin Esase, Hassan bin Sabit ve Hamne bint Cahş'e değnek vurduğunu rivayet etmiştir.[6]

Üç kişiye gelince, onlar tövbe ettiler. Abdullah bin Übey ise münafık olarak öldü. Bazı alimler bunun sıhhatini kabul etmez ve: Hiç kimseye had vurmadı, derler.

"Allah bilir": İçine daldığınız şeyin kötülüğünü ve bağrında ne gibi gazab-ı İlahi sakladığını. "Sizler bilmezsiniz": Bunu. "Eğer üzerinizde Allah'ın lütfu olmasaydı": Cevabı mahzuftur, o da şöyledir: Aişe'ye dediğiniz şey için sizi mutlaka cezalandırırdı. İbn Abbas: Mistah, Hassan ve Hamne'yi murat etmiştir, demiştir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ ۚ وَمَنْ يَتَّبِعْ خُطُوَاتِ
الشَّيْطَانِ فَإِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ ۚ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ
عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكَىٰ مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ أَبَدًا وَلَٰكِنَّ اللَّهَ
يُزَكِّي مَنْ يَشَاءُ ۗ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢١﴾

21 – Ey o iman edenler, şeytanın adımlarını izlemeyin. Kim şeytanın adımlarını izlerse, şüphesiz o, çirkin ve kötü şeyleri emreder. Eğer üzerinizde Allah'ın lütfu ve merhameti olmasaydı, içinizden hiçbir kimseyi ebediyen temizlemezdi. Ancak Allah dilediği kimseyi temizler. Allah hakkıyle işiten, kemaliyle bilendir.

"Şeytanın adımlarını izlemeyin": Yani onun Aişe'ye atılan iftirayı süslemesini, demektir.

---

5 - Ebu Davud, Hudud, bab, 34; Tirmizi, Tefsirü Suretin Nur, bab, 5; İbn Mace, Hudud, bab, 15.

6 – Ebu Davud, Sünen, hadis no, 4475.

"Hutuvat"ın şerhi ve fahşa ile münkerin açıklaması da Bakara: 168, 169'da geçmiştir.

"Ma zeka minküm": Hasen, Mücahit ve Katade, kâfın şeddesiyle "ma zekka" okumuşlardır.

Bununla muhatap olanlar hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, bütün insanlar için geneldir. *İkincisi:* O, iftirayı konuşanlara özeldir.

Sonra bunun manasında da dört görüş vardır:

Birincisi: Hidayete eremezdi, demektir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Müslüman olamazdı, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Üçüncüsü:* Halini ıslah edemezdi, bunu da Mukatil, demiştir. *Dördüncüsü:* Temizlenemezdi, bunu İbn Kuteybe demiştir.

"Ancak Allah dilediğini temizler": Yani dilediğini tövbe ve mağfiret ile günahtan temizler, demektir. Mana da: Sizin tövbe etmenizi diledim demektir. "Allah hakkıyle işiten, kemaliyle bilendir": İçlerinizdeki tövbe ve pişmanlığı bildi, demektir.

وَلَا يَأْتَلِ أُولُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ
وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبٰى وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ
اللّٰهِ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ
رَحِيمٌ ﴿٢٢﴾

22 – İçinizden fazilet ve bolluk sahibi olanlar; akrabalara, yoksullara ve Allah yolunda hicret edenlere vermemelerine yemin etmesinler. Affetsinler, vazgeçsinler. Allah'ın, sizi bağışlamasını istemez misiniz? Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"Vela ye'teli": Hasen, Ebu'l – Aliye, Ebu Cafer ve İbn Ebi Able, te ile lam arasında meftuh hemze, şeddeli lam ile yetealle vezninde "vela yeteelle" okumuşlardır. Müfessirler iniş sebebi şöyledir, demişlerdir: Ebu Bekir es – Sıddik, akrabalığı ve fakirliğinden dolayı Mistah'a nafaka verirdi. O, Aişe olayına dalınca, Ebu Bekir: Allah'a yemin ederim ki ona bir daha yardım etmeyeceğim, dedi. Bu ayet de bunun üzerine indi. "Fadl": Ebu Ubeyde: O, ihsan demiştir. Saat de: Bolluktur. Müfessirler: Ondan murat edilen de Ebu Bekir'dir, demişlerdir.

"En yu'tu": İbn Kuteybe, manası: En la yu'tu (vermemeye) demiş-

tir, "la" da hazfedilmiştir. "Akrabalardan" maksat da Mistah'tır, o, Ebu Bekir'in teyzesinin oğlu idi, yoksul ve muhacir idi. Müfessirler şöyle demişlerdir: Ebu Bekir: "Allah'ın sizi bağışlamasını istemez misiniz?" sözünü duyunca: Evet, ya Rabbi, dedi ve Mistah'a tekrar yardım etmeye başladı.

إِنَّ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ لُعِنُوا
فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٢٣﴾ يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ
أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٤﴾ يَوْمَئِذٍ
يُوَفِّيهِمُ اللَّهُ دِينَهُمُ الْحَقَّ وَيَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ ﴿٢٥﴾

23 – Şüphesiz bir şeyden habersiz namuslu mü'min kadınlara iftira atanlar, dünyada ve ahirette lanet edilmişlerdir. Onlar için büyük bir azap vardır.

24 – O günde dilleri, elleri ve ayakları yaptıkları şeylere dair aleyhlerine şahitlik edecektir.

25 – O gün Allah onlara hak ettikleri cezalarını verecektir ve şüphesiz Allah'ın apaçık hak olduğunu bileceklerdir.

"Şüphesiz namuslu kadınlara iftira atanlar": Yani iffetli kadınlara demektir. "Bir şeyden habersiz": Fuhuştan, demektir. "Lanet edildiler dünyada": Yani değnek cezası ile, ahirette de ateşle demektir.

Alimler bunun kimler hakkında indiğinde dört görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, özellikle Hazreti Aişe hakkında inmiştir. Husayf şöyle demiştir: Said bin Cübeyr'e bu ayeti sordum: "Namuslu bir kadına iftira atana Allah lanet mi eder?" dedim. O da: Hayır, bu ayet özellikle Hazreti Aişe hakkında indi, dedi.

İkincisi: O, özelilkle Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in eşleri hakkındadır, bunu da Dahhak, demiştir.

Üçüncüsü: O, hicret eden kadınlar hakkındadır. Ebu Hamze es-Sumali şöyle demiştir: Bize ulaştığına göre bir kadın hicret etmek üzere Medine'ye çıktı, Mekke müşrikleri ona iftira edip: Fuhuş yapmak için çıktı, dediler. Bu ayet de bunun üzerine indi.

Dördüncüsü: O, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in hanımları ve diğerleri için geneldir, bunu da Katade ile İbn Zeyd, demişlerdir.

Eğer: "Niçin namuslu kadınlar denildi de erkeklerden bahsedilmedi?" denilirse,

Cevap şöyledir: Mü'min bir kadına iftira eden mutlaka onunla beraber erkeğe de etmiştir, onun için mü'min erkeklerden bahsedilmedi. Şu ayet de öyledir: "Elbiseler sizi sıcaktan korur" *(Nahl: 81).* Soğuktan da korur denmek istenmiştir. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Yevme teşhedü aleyhim elsinetühüm": Hamze, Kisai ve Halef, ye ile "yeşhedü" okumuşlardır. Dillerinin şahitliği de konuştukları iftiraları ikrar etmesidir. Ebu Süleyman Dımeşki, şöyle demiştir: Bunlar, ağızları mühürlenecek olanlardan başkadır. İbn Cerir de, mana şöyledir, demiştir: Bazılarının dilleri bazılarına şahitlik eder.

"O gün Allah onlara hak olan cezalarını verecektir": Yani adil şekilde hesaba çekecektir, demektir. Hak ettikleri cezayı diyenler de olmuştur. Mücahit, Ebu'l – Cevza, Humeyd bin Kays ve A'meş merfu kaf ile "dinehümül hakku" okumuşlardır. "Şüphesiz Allah'ın apaçık hak olduğunu da bilecekler": İbn Abbas: Olay şudur: Abdullah bin Übey, dinde şüphe ederdi, kıyamet olduğu zaman bilecek, fakat fayda sağlamayacaktır, demiştir.

اَلْخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثِينَ وَالْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِ وَالطَّيِّبَاتُ
لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ اُولٰٓئِكَ مُبَرَّؤُنَ مِمَّا يَقُولُونَ
لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٢٦﴾

26 – Kötü kadınlar kötü erkeklere, kötü erkekler kötü kadınlara, temiz kadınlar temiz erkeklere, temiz erkekler temiz kadınlara (yakışır). İşte onlar (başkalarının) dediklerinden münezzehtirler. Onlar için bir bağışlanma ve bol bir rızık vardır.

"Kötü kadınlar kötü erkeklere": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Kötü kelimeleri ancak kötü erkekler ve kadınlar konuşur, iyi kelimeleri de ancak iyi erkekler ve kadınlar konuşurlar.

İkincisi: Kötü kelimeler ancak kötü erkek ve kadınlara yapışır. İyi kadınlar ve iyi erkeklere gelince, onlar hakkında ancak iyi konuşmak yaraşır.

Üçüncüsü: Kötü kadınlar kötü erkekler içindir, iyi kadınlar da iyi erkekler içindir.

Dördüncüsü: Kötü ameller kötü insanlara, kötü insanlar da kötü amellere yaraşır, iyiler de böyledir.

"İşte onlar": Yani Aişe ile Safvan, "münezzehtirler", "onların dediklerinden": Yani iftiradan. "Onlar için bir bağışlanma vardır": Günahları için. "Ve bol bir rızık vardır": Cennette.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا
لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتّٰى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلٰٓى
اَهْلِهَاۜ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٢٧﴾
فَاِنْ لَمْ تَجِدُوا فٖيهَٓا اَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتّٰى يُؤْذَنَ لَكُمْۚ وَاِنْ
قٖيلَ لَكُمُ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ اَزْكٰى لَكُمْۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ
عَلٖيمٌ ﴿٢٨﴾ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ
فٖيهَا مَتَاعٌ لَكُمْۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ ﴿٢٩﴾

27 – Ey o iman edenler, evlerinizden başka evlere, durumu öğreninceye ve halkına selam verinceye kadar girmeyin. İşte bu, sizin için daha hayırlıdır. Belki iyice düşünürsünüz.

28 – Eğer orada bir kimse bulamazsanız, size izin verilinceye kadar oraya girmeyin. Eğer size: "Dönün" derlerse, dönün. Bu, sizin için daha temizdir. Allah yaptıklarınızı hakkıyle bilendir.

29 – Oturulmayan ve içinde eşyanız bulunan evlere girmenizde size bir günah yoktur. Allah açıkladığınızı da gizlediklerinizi de bilir.

"Evlerinizden başka evlere girmeyin": Tefsirciler şöyle demişlerdir: Ayetin iniş sebebi şudur: Ensardan bir kadın, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: Ya Resulallah, ben evimde öyle halde bulunuyorum ki o halde beni kimsenin görmesini istemiyorum. Ailemden bir erkek ise durmadan yanıma girip çıkıyor, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. O indikten sona Ebu Bekir: "Ya Resulallah, hanlar, içinde kimsenin olmadığı meskenler ne olacak?" dedi. Bunun üzerine de: "Oturulmayan evlere girmenizde size bir günah yoktur" kavli indi. "Evlerinizden başka evlere girmeyin" kavlinin manası: Size ait olmayan evlere, demektir. Kurralar "buyut" kelimesinin be'sinde ihtilaf ettiler: Bazıları zammı ile (buyut) okudular, bazıları da kesri ile (biyut) okudular. Biz de bunu Bakara: 189'da açıklamıştık.

"Hatta testе'nisu": Ferra, kelamda takdim ve tehir vardır, takdiri de:

Hatta tüsellimu ve teste'nisu, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: "Teste'nisu" lügatte: İzin istemektir. Tefsirde de böyledir. İstizan bilgi edinmektir: Âzentuhu bikeza dersin ki, ona bildirdim, demektir. Ânestü minhü keza ise: Ondan bildim, demektir. "Fein ânestüm minhüm rüşden" *(Nisa: 6)* kavli de böyledir ki: Onlardan bilirseniz, demektir. Ayetin manası da: Ev sahiplerinin girmenizi isteyip istemediklerini bilinceya kadar, demektir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Bilgi isteme şöyle olur: "Esselamü aleyküm, gireyim mi?" dersin. Bu ayetten dolayı izinsiz girmen caiz değildir. "Bu sizin için daha hayırlıdır": İzinsiz girmekten. "Belki iyice düşünürsünüz": İzin istemenin hayırlı olduğunu düşünür ve onu uygularsınız. Ata şöyle demiştir: İbn Abbas'a: "Aynı evde yaşadığımız halde annemin ve kız kardeşimin yanına girerken izin mi isteyeceğim?" dedim. O da: "Onları çıplak görmek ister misin?" dedi. Ben de: Hayır, dedim. O da: Öyleyse izin iste, dedi.

"Orada bir kimse bulamazsanız": Yani onu boş bulursanız, demektir. Size izin verilinceye kadar oraya girmeyin. Eğer size: "Dönün" derlerse, siz de dönün": Yani sizi kabul etmezlerse, kapılarında durup beklemeyin. "O sizin için daha temizdir": Yani dönmek sizin için daha hayırlı ve daha erdemlidir. "Allah yaptıklarınızı" izinli veya izinsiz girdiğinizi "hakkıyla bilendir".

Bu ayet mensuh mudur değil midir? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onun hükmü bütün evler için geneldir, sonra onlardan içinde sahipleri olmayan evler neshedildi, çünkü "içinde oturulmayan evlere girmenizde size günah yoktur" dedi. Bu da Hasen ile İkrime'den rivayet edilmiştir.

İkincisi: Ayetin ikisi de muhkemdir; izin birincide, evin sahipleri olursa şarttır. İkincisi de oturanı olmayan evler hakkında varit olmuştur. İzin de izin veren olmadan düşünülemez. İzin iptal olursa, boş evler de birinciye dahil olmaz. Bu daha doğrudur.

"Oturulmayan evlere girmeniz": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar hanlar, barınak olarak ve eşya koymak için yapılan sebil evlerdir (kervan saraylardır). Bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: Onlar harabe evlerdir, meta da: Orada büyük ve küçük abdest bozma gibi şeylerdir.

Üçüncüsü: Onlar Mekke evleridir, bunu da Muhammed bin Hanefiyye, demiştir.

Dördüncüsü: Çarşıda tüccarların dükkanlarıdır, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Beşincisi: Onlar içinde oturan olmayan bütün evlerdir. Çünkü izin, içinde oturandan dolayıdır. Bunu da İbn Cüreyc, demiştir.

Bu durumda "meta"ın manasında üç görüş ortaya çıkmış olur:

Birincisi: Alınıp satılan emtiadır. *İkincisi:* Büyük küçük abdest bozmadır. *Üçüncüsü:* Sıcaktan ve soğuktan korunmak için evlerden istifade etmektir.

قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَٰلِكَ
أَزْكَىٰ لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ ﴿٣٠﴾ وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ
يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ
زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ
وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ أَوْ آبَاءِ
بُعُولَتِهِنَّ أَوْ أَبْنَائِهِنَّ أَوْ أَبْنَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي
إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي أَخَوَاتِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ
أَيْمَانُهُنَّ أَوِ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُولِي الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ
أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَىٰ عَوْرَاتِ النِّسَاءِ وَلَا
يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ وَتُوبُوا
إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٣١﴾

30 – Mü'min erkeklere söyle gözlerini kapatsın ve namuslarını muhafaza etsinler. Bu, onlar için daha temizdir. Şüphesiz Allah onların yaptıklarından haberdardır.

31 – Mü'min kadınlara da söyle gözlerini kapatsın, namuslarını muhafaza etsin ve ziynetlerini, görünen kısmı hariç, göstermesinler. Başörtülerini yakalarının üzerine vursunlar. Ziynetlerini de göstermesinler; ancak şunlar hariç: Kocaları yahut babaları yahut kocalarının babaları yahut kocalarının oğulları yahut kardeşleri yahut kardeşlerinin oğulları yahut kız kardeşlerinin oğulları yahut kadınları (hemcinsleri) yahut sağ ellerinin sahip oldukları (köleleri) ya-

hut erkeklerden kadınlara ihtiyacı olmayan uyuntular veyahut kadınların avret yerlerini fark etmeyen çocuklar. Gizledikleri ziynetleri bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar. Ey mü'minler, hep birlikte Allah'a tövbe edin, belki muradınıza erersiniz.

"Kul lilmü'minine yeğuddu min ebsarihim": "Min" üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O, sıladır, yani zaittir. *İkincisi:* Asıldır, çünkü gözlerini mutlak olarak yummakla emrolunmadılar; sadece helal olmayan şeylerden kapatmakla emrolundular.

"Namuslarını muhafaza etsinler": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Kendilerine helal olmayan şeylerden, bunu da cumhur, demiştir. *İkincisi:* Görünmekten, bu da onlar için kapatma emridir. Bunu da Ebu'l – Aliye ile İbn Zeyd, demişlerdir.

"Bu": Gözü kapatmaya ve namusları muhafaza etmeye işarettir. "Onlar için daha temizdir": Yani Daha hayırlı ve daha faziletli, demektir. "Şüphesiz Allah onların yaptıklarından haberdardır": Gözlerde ve avret yerlerinde yaptıklarından demektir. Sonra erkeklere emrettiğini kadınlara da emretti.

"Ziynetlerini göstermesinler": Yani mahrem olmayanlara açmasınlar. Ziynetleri iki kısımdır: Gizlidir; mesela bilezikler, küpeler, pazuya takılan bilezikler, gerdanlıklar vb. gibi. Açık olanı da "Ancak görünen kısmı hariç" kavlinde işaret edilendir ki, onda da yedi görüş vardır:

Birincisi: Onlar giysilerdir, bunu Ebu'l – Ahvas, İbn Mes'ud'dan rivayet etmiştir. Başka bir lafız (varyant)ta da: Üstlüktür, demiştir. *İkincisi:* O el, yüzük ve yüzdür. *Üçüncüsü:* Sürme ve yüzüktür. Bu ikisini Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* Boncuktan dizilen bilezikler, yüzük ve sürmedir. Bunu da Misver bin Mahreme, demiştir. *Beşincisi:* Sürme, yüzük ve kınadır, bunu da Mücahit, demiştir. *Altıncısı:* Yüzük ve bileziktir, bunu da Hasen, demiştir. *Yedincisi:* Yüz ve ellerdir, bunu da Dahhak, demiştir. Kadı Ebu Ya'la: Kıyasa en yakın olan ilk görüştür, demiştir. İmam Ahmed de bunu açıkça belirtmiş: Açık ziynet: Elbisedir, kadının her şeyi, hatta tırnağı bile avrettir, demiştir. Bu, yabancı kadınlara mazeret olmadan bakmanın da haram olduğunu ifade eder. Eğer onunla evlenmek veya aleyhine şahitlik etmek istemesi gibi bir mazeret olursa, özel olarak bu iki durumda yüzüne bakabilir. Ama mazeret olmadan ona bakmak, ne şehvetle ne de şehvetsiz caiz değildir. Bunda yüz, eller ve bedenin diğer kısımları birdir.

Eğer: "Neden kadın yüzünü açmakla namazı bozulmuyor?" denilirse,

Cevap şöyledir: Çünkü onda külfet olduğu için affedilmiştir.

"Velyadribne bihumurihinne": Humur, himar'ın çoğuludur, o da: Kadının başını örttüğü şeydir. Mana da: Peçeleri atsınlar "yakalarının üzerine" demektir; maksat da onunla saçlarını, küpelerini ve boyunlarını kapatmaktır. İbn Mes'ud, Übey bin Ka'b, İbrahim Nahaı ve A'meş, cimin kesri "ala ciyubihinne" okumuşlardır. "Ziynetlerini göstermesinler": Yani gizli ziynetlerini, demektir. Bunun da açıklaması az önce geçmiştir. "Ancak kocalarına": İbn Abbas: Çarşaf ve başörtülerini ancak kocaları için bırakabilirler, demiştir.

"Yahut kadınlarına": Yani Müslüman kadınlara, demektir. İmam Ahmed şöyle demiştir: Müslüman kadının gayri Müslim Yahudı ve Hıristiyan kadınların yanında başını açması helal değildir, onlar Müslüman kadını öpemezler, demiştir.

"Yahut sağ ellerinin sahip olduklarına": Arkadaşlarımız: Bundan maksat da: Erkek köleler değil cariyelerdir, demişlerdir. Şafii'nin arkadaşları: Buna köleler de dahildir; onlara göre kadının mahremlerine açtığı yerleri kölelerine de açması caizdir. Çünkü Şafii mezhebine göre onlar da mahremdir. Bize göre ise mahrem değildir; yüzünden ve ellerinden başka yerlere bakması caiz değildir. İmam Ahmet de, kölenin, hanımefendisinin saçına bakması caiz değildir, demiştir. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Ayette sadece cariyelerden bahsedilmesi, şunun içindir; çünkü birisi kadının ziynetlerini cariyelere de açması caiz değildir zannedebilir. Zira daha önce zikredilenler hürler idi. Cariyeler zikredilince, müşkil ortadan kalkmış oldu.

"Yahut uyuntulara": Bunlar da o kavme tabi olup onlara hizmet için yanlarında bulunanlardır. Zira onlar da onların arasında yetişmişlerdir.

Müfessirlerin bunlar hakkında da dokuz görüşleri vardır:

Birincisi: O, kadının iştah duymadığı ve erkeğin de onu kıskanmadığı ahmak kimsedir. Bunu da Katade demiştir. Mücahit de şöyle demiştir: O, yemek isteyip de kadın istemeyen geri zekalıdır. *İkincisi:* O, erkeklik organı kesik olandır, bunu da İkrime, demiştir. *Üçüncüsü:* Hünsadır (er dişidir), o erkeğe tabi olur, yemeğine yardım eder, kadınlarla olamaz ve onları gönlü çekmez. Bunu da Hasen, demiştir. *Dördüncüsü:* O, pir –i fanidir. *Beşincisi:* O, hizmetçidir, bu ikisini İbn Saib, demiştir. *Altıncısı:* O, kadınlara ilgi duymayandır; ya yaşlılığından yahut ihtiyarlığından yahutta küçüklüğünden dolayı. Bunu da arkadaşlarımızdan İbn Münadi, demiştir. Zeccac şöyle demiştir: "Ğayri" kelimesi tabiin'in sıfatıdır, bunda da "yahut sağ ellerinin sahip oldu-

ğuna" kavlinin manasının "erkeklerden kadınlara ihtiyacı olmayan" demek olduğuna delil vardır; bunun da manası: Ziynetlerini ne kölelerine ne de hizmetçilerine göstermesinler, ancak ihtiyaç sahibi olmamaları hariç, demektir. İrbe de: İhtiyaçtır, manası da: Kadınlara ihtiyaç duymayan demektir.

"Evittıfl": İbn Kuteybe; Etfal murat etmiştir, demiştir. Delili de "lem yazheru ala avratin nisai" kavlidir ki: Onları bilmeyen çocuklar demektir.

"Ayaklarını vurmasınlar": Yani birini diğerine vurmasınlar da halhal halhala değip de iki halhalı olduğu anlaşılmasın.

وَأَنكِحُوا الْأَيَامَىٰ مِنكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ إِن يَكُونُوا
فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِن فَضْلِهِ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٣٢﴾ وَلْيَسْتَعْفِفِ
الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّىٰ يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِن فَضْلِهِ وَالَّذِينَ
يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا
وَآتُوهُم مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ
إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِّتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَن يُكْرِههُّنَّ
فَإِنَّ اللَّهَ مِن بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٣٣﴾ وَلَقَدْ أَنزَلْنَا إِلَيْكُمْ
آيَاتٍ مُّبَيِّنَاتٍ وَمَثَلًا مِّنَ الَّذِينَ خَلَوْا مِن قَبْلِكُمْ وَمَوْعِظَةً
لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٣٤﴾

32 – İçinizden bekârları, köle ve cariyelerinizden iyileri evlendirin. Eğer Fakir olurlarsa, Allah onları lütfundan zengin eder. Allah geniştir, hakkıyle bilendir.

33 – Evlenme imkanı bulamayanlar, Allah'ın, kendilerini lütfundan zengin edinceye kadar iffetlerini korusunlar. Sağ ellerinizin sahip oldukları kölelerden (azat olmak için) yazışmak isteyenlere, eğer onlarda bir hayır olduğunu bilirseniz, onlarla yazışın. Allah'ın size verdiği malından onlara verin. Genç cariyelerinizi, eğer namuslarını korumak isterlerse, dünya hayatının metaını istemeniz için fuhşa zorlamayın. Kim onları zorlarsa, şüphesiz Allah, onları zorlamanın ardından (o cariyeleri) çok bağışlayan, çok esirgeyendir.

34 – Andolsun, gerçekten size apaçık ayetler ve sizden önce geçenlerden bir misal ve müttakiler için bir öğüt indirdik.

"Bekârları evlendirin": Onlar eşleri olmayan erkekler ve kadınlardır. Recülün eyyimün vemreetün eyyimün, ve recülün ermilün vemreetün ermiletün, ve recülün bikrün vemreetün bikrün, denir, evlenmemişlerse. Vemreetün seyyibün ve recülün seyyibün denir, evlenmişlerse (dul).

"Kölelerinizden iyileri": Abd, ibad ve abîd denir, kelb, kilâb ve kelîb denildiği gibi. Hasen ile Muaz el – Kari, "min abîdiküm" okumuşlardır.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Buradaki emir menduptur. Burada iyiliğin manası da imandır. İbad da kölelerdir. Mana da şöyledir: Köle ve cariyelerinizden mü'min olanları evlendirin. Sonra hürlere dönüp şöyle dedi: "Eğer fakir olurlarsa, Allah onları kendi lütfundan zengin eder": Onlara evlenmenin fakirliği kovacağını haber verdi.

"Evlenme imkânı bulamayanlar iffetlerini korusunlar": Yani kim mehir ve nafaka gibi imkân bulamazsa, zinadan ve haramdan iffetini korusun, demektir. İbn Mes'ud, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ey gençler, evlenin, kim de imkân bulamazsa, oruç tutsun, çünkü oruç onun için bir enemedir *(hadım edilme).*[7] "Yazışmak isteyenler": Yani ve köle ve cariyelerden yazışmak isteyenler "onlarla yazışın": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, menduptur, bunu da cumhur, demiştir.

İkincisi: O, vaciptir, bunu da Ata ile Amr bin Dinar, demişlerdir. Müfessirler şöyle zikretmişler: Bu ayet Huveytıb bin Abdüluzza'nın Subeyh adında bir kölesi hakkında indi; efendisinden yazışmak istedi, o da kabul etmedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Huveytıb da onunla yüz dinara yazıştı, içinden onunu bağışladı.

"Eğer onlarda bir hayır bilirseniz": Bunda da altı görüş vardır

Birincisi: Onlarda mal olduğunu bilirseniz, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, Ata ve Dahhak da böyle demişlerdir. *İkincisi:* Onlarda bir çare yani kazanç bilirseniz. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Onlarda din olduğunu bilirseniz, bunu da Hasen, demiştir. *Dördüncüsü:* Onların bundan hayır istediğini bilirseniz, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *Beşincisi:* Namazı kılarlarsa, bunu da Ubeyde es – Selmani, demiştir. *Altıncısı:* Onlarda doğruluk ve vefakârlık bilirseniz, bunu da İbrahim, demiştir.

---

7 – Buhari, Savm, bab, 10; Nikah, bab, 2, 3; Müslim, Nikah, hadis no, 1; Nesei, Sıyam, bab, 43; İbn Mace, Nikah, bab, 1; Darimi, Nikah, bab, 2, Ahmed, Müsned, 1/57, 378, 424, 425, 432.

"Onlara Allah'ın size verdiği malından verin": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, üzerlerine zekat farz olan zenginlere hitaptır, yazışan kölelere köle hissesinden vermeleri emredildi. Ata bu ayette İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: O köleler hissesi (fonu)dur, ondan yazışan kölelere verilir.

İkincisi: O, köle sahiplerine hitaptır, yazışan kölelerine bir şeyler vermeleri emredildi. Ahmed ile Şafii: Vermek vaciptir, demişlerdir. Ahmed onu yazışma bedelinin dörtte biriyle sınırlamıştır. Şafii ise belli bir sınır yoktur, demiştir. Ebu Hanife ile Malik de: Vermek vacip değildir, demişlerdir. Rivayete göre Ömer bin Hattab'ın Ebu Ümeyye adında bir kölesi onunla yazıştı; va'desi gelince ona taksitini getirdi, o da: Ey Ebu Ümeyye, git bununla yazışman (bedelin) için yararlan, dedi (taksiti almadı, ikram etti). O da: Ey Mü'minlerin Emiri, bunu taksitlerin sonuna koysaydın, dedi. O da: Ey Ebu Ümeyye, o zamana çıkamayacağımdan korkuyorum, dedi, sonra da: Onlara Allah'ın size verdiği malından verin" ayetini okudu. İkrime de: İslam'da ilk yatırılan taksit bu idi, dedi.

"Genç cariyelerinizi fuhşa zorlamayın": Müslim, Sahih'inde Ebu Süfyan'ın Cabir'den rivayet ettiği hadiste şöyle demiştir: Abdullah bin Übey'in bir cariyesi vardı, ona: Git, fuhuş yap, bize ücret getir, derdi. Ayet bunun üzerine indi. Müfessirler şöyle demişlerdir: Onun Muaze ile Müseyke adlarında iki cariyesi vardı, onları zinaya zorlar ve onlardan vergi alırdı. Cahiliyette böyle yaparlardı, cariyelerini kiraya verirlerdi. İslam gelince, Muaze, Müseyke'ye: İçinde bulunduğumuz bu durum eğer hayır ise onu çok yaptık, eğer şer ise onu bırakma zamanımız geldi, dedi. Ayet de bunun üzerine indi. Mukatil de şöyle demiştir: Abdullah bin Übey'in Muaze, Müseyke, Ümeyme, Kuteyle, Amre ve Erva adlarında altı cariyesi vardı. Feteyat: Cariyeler demektir. Biğa da: Zinadır. Tahassun ise: İffetini korumaktır.

"Eğer namuslarını korumak isterlerse"nin manasında dört görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Kelam bir sebep üzerine söylenmiştir, o da zikrettiğimiz şeydir. Yasak o sebebi niteleyerek gelmiştir, yoksa bu, şart değildir.

İkincisi: Namusunu koruma istemek şunun için şart kılınmıştır; çünkü zorlama ancak koruma isteği olduğu zaman düşünülür. Eğer kadın namusunu korumak istemezse, tabiatıyla fuhuş yapar.

Üçüncüsü: "İn" "iz" manasınadır, şuralarda olduğu gibi: "Ve zeru ma bekıye miner riba in küntüm mü'minin" *(Bakara: 278)*; "veentümül a'levne in küntüm mü'minin" *(Al-i İmran: 139)*.

Dördüncüsü: Kelamda takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir: "Ve enkihul eyama... imaiküm in eredne tahassuna". Genç cariyelerinizi fuhşa zorlamayın "dünya metaını istemeniz için": O da kazançları ve doğurdukları çocukları satmadır. "Kim onları zorlarsa, şüphesiz Allah, onları zorlamanın ardından çok bağışlayıcıdır" zorlanan cariyeleri "çok esirgeyendir": İbn Abbas, Ebu İmran el-Cevni ve Cafer bin Muhammed: Min ba'di ikrahihinne lehünne ğafurur rahim" okumuşlardır.

"Ayatin mübeyyinatin": İbn Amir, Ebu Bekir dışında Kufe halkı ve Eban, iki yerde de *(Nur: 34, 46 ve Talak: 11)* yenin kesresi ile okumuşlardır.

"Ve geçenlerden bir misal": Yani ey yalanlayanlar, onların hali de sizinkine benzer. Bu da öncekilerin başlarına gelen şeylerin bunların da başlarına gelmesiyle onları korkutmadır.

اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ مَثَلُ نُورِه۪
كَمِشْكٰوةٍ ف۪يهَا مِصْبَاحٌ اَلْمِصْبَاحُ ف۪ي زُجَاجَةٍ اَلزُّجَاجَةُ كَاَنَّهَا
كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا
غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُض۪ٓيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلٰى نُورٍ
يَهْدِي اللّٰهُ لِنُورِه۪ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَ لِلنَّاسِ
وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ ﴿٣٥﴾

35 – Allah göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun misali, içinde kandil bulunan duvarda bir oyuk (taka) gibidir. O kandilde cam (fanus) içindedir. Cam da sanki inci gibi parlayan bir yıldızdır. (O kandil), ne doğulu ne de batılı olmayan, yağı, neredeyse ateş dokunmadan yanacak mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nur üstüne nur. Allah dilediği kimseyi nuruna hidayet eder. Allah insanlara misaller verir. Allah her şeyi çok iyi bilendir.

"Allah göklerin ve yerin nurudur": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Göklerde ve yerdekilere hidayet edendir. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Enes bin Malik de böyle demiştir. Bu nurun lügattaki açıklaması ziya (ışık)tır. Gözlerin görmesini sağlayan odur. Nur Allah Teala'ya nisbet edilmiştir, çünkü mü'minlere hi-

dayet eden ve onlara hidayeti bulacakları şeyleri açıklayan O'dur. Mahlukat O'nun nuru ile yollarını bulurlar.

İkincisi: Gökleri ve yeri idare edendir, bunu da Mücahit ile Zeccac, demişlerdir. Übey bin Ka'b, Ebu'l – Mütevekkil ve İbn Semeyfa, nun ile vavın fethi ve şeddesi, ranın da nasbı ile "Allah nevvere", cer ile "semavati", nasb ile de "elarda" okumuşlardır.

"Meselü nurihi": He zamirinde de dört görüş vardır:

Birincisi: O, aziz ve celil olan Allah'a racidir. İbn Abbas: Meselü hüdahu fi kalbil mü'mini (mü'minin kalbindeki hidayetinin misali) demiştir.

İkincisi: O mü'mine racidir, takdiri şöyledir: Meselü nuril mü'mini. Bunu da Übey bin Ka'b, demiştir. Übey ile İbn Mes'ud: "Meselu nuri men amene bihi" okurlardı.

Üçüncüsü: O, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir, bunu da Ka'b, demiştir.

Dördüncüsü: O, Kur'an'a racidir, bunu da Süfyan, demiştir.

Mişkâta gelince, onda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, kandilin fitil konan hortum gibi yeridir. Mısbah ise: Işıktır. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O, kandildir, mısbah ise: Fitildir. Bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: O, tavana yakın kapalı küçük penceredir. Mısbah da kandildir. Bunu Ka'b, demiştir. Ferra da böyle: Mişkat: Kapalı penceredir, demiştir. İbn Kuteybe de: Mişkat: Habeş dilinde perceredir, demiştir. Zeccac da: O Arapça'dır, demiştir. Mısbah da: Kandildir. Cam fanusun zikredilmesi, şunun içindir; çünkü camın içindeki şey başkasından daha çok ışık verir. Ebu Reca el – Utaridi ile İbn Ebi Able, ikisinde de ze'nin fethası ile "fi zecacetin ezzecacetü" okumuşlardır. Muaz el – Kari, Asım el – Cahderi ve İbn Ya'mur, ikisinde de ze'nin kesri ile okumuşlardır. Bazı maani alimleri de, ayetin manası: Kemeseli mısbahin fi mişkatin, demişlerdir ki maklub (yerleri değiştirilmiş) olur.

Dürriy: Ebu Amr, Kisai ve Eban da Asım'dan rivayet ederek meksur dal, şeddesiz ye, med ve hemze ile "Dirriyün" okumuşlardır. İbn Kuteybe de buna göre mana: O doğan yıldızlardan gelir, demiştir. Zeccac da: Deree yedreü'den gelir ki yıldız kayıp ışığı artmaktır, demiştir. Tedareer recülani: İki adam itiştiler, demektir. Mufaddal da Asım'dan dalın kesri, ye şeddeli, hemzesiz ve medsiz rivayet etmiştir.

Abdullah bin Ömer ile Zühri'nin kıraatı da böyledir. İbn Kesir, Nafi, İbn Amir, Hafs da Asım'dan rivayet ederek dalın zammı, ranın kesri, yenin şeddesi, medsiz ve hemzesiz "dürriyyün" okumuşlardır. Osman bin Affan, İbn Abbas ve Asım el – Cahderi de dalın fethi, ranın kesri, medli ve hemzeli okumuşlardır. Übey bin Ka'b, Said bin Müseyyeb ve Katade, dalın fethi, ranın ve ya'nın şeddesi ile medsiz ve hemzesiz okumuşlardır. İbn Mes'ud, Said bin Cübeyr, İkrime, Katade ve İbn Ya'mur, dalın fethi, ranın kesri ile hemze-i maksura ile okumuşlardır. Zeccac da: Dürriy: Saflıkta ve güzellikte inciye benzer, demiştir. Kisai de: Dürriy': İnciye benzer, dirriy': Akan, derriy' de: Parlayan, demiştir. Hamze, Ebu Bekir de Asım'dan, Velid, Utbe'den, o da Amir'den rivayet ederek, dalın zammı, şeddesiz ye, medli hemze ile okumuşlardır. Zeccac: Nahivciler, bu izahı bilmezler, demiştir. Ferra da: Bu, Arapça'da caiz değildir, demiştir. Çünkü dilde "fu'iyl" vezninde bir şey yoktur, ancak mürriyk vb. gibi birkaç yabancı kelime vardır. Ben de şeyhimiz dilci Ebu Mansur'dan şöyle okudum: Mürrik: Aspur demektir, yabancıdır, sonradan Arapçalaşmıştır. Arapların dilinde fu'iyl vezninde bir isim yoktur. Ebu Ali de şöyle demiştir: Sibeveyh, Ebu'l – Hattab'tan şöyle nakletmiştir: Kevkebün dürriy: Sıfattır, isimlerden de bu vezinde mürriyk vardır ki o da aspur, demektir.

"Tevekkade": İbn Kesir ile Ebu Amr, meftuh te, şeddeli kaf ve mansup dal ile okumuşlardır ki, kandili kastetmişlerdir; çünkü yanan odur. Nafi, İbn Amir ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek mazmum ye ve mazmum dal ile "yukadu" okumuşlar, onlar da kandili kastetmişlerdir. Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, tenin ve dalın zammesiyle "tukadu" okumuşlar ve camı kastetmişlerdir. Zeccac da: Maksat: Camın kandilidir, muzaf atılmıştır, demiştir.

"Min şeceretin": Yani Min zeyti şeceretin, demektir ki muzaf atılmıştır. Bunu da "yekâdu zeytüha yudıyü" kavli gösterir. Burada ağaçtan maksat zeytin ağacıdır. Bereketi de birkaç yöndendir: O, hem katık hem yağ hem de yakıttır. Zeytinin odunu yakılır, külü ile ibrişim yıkanır ve yağı çok kolay çıkarılır. Dalı da başından sonuna kadar yaprak verir. Burada başkası değil de sadece onun zikredilmesi, yağının daha saf ve daha çok aydınlatıcı olmasındandır.

"Ne doğulu ne de batılı değildir": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, ağaçlar arasında olduğu için yeşil ve tazedir, ona güneş değmez. Bunu da Übey bin Ka'b, demiştir. Bunu Said bin Cübeyr de İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O çöldedir, ne dağ ne de mağara onu gölgelemez, onu hiç-

bir şey kapatmaz. Bu, yağı en kaliteli olandır. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit ile Zeccac da böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: O, cennet ağacındandır, dünya ağacından değildir, bunu da Hasen, demiştir.

"Yağı neredeyse ışık verecek": Yani o kadar saftır ki ateş değmeden de yanacak gibidir. "Nur üstüne nur": Mücahit: Ateş zeytinyağının üstündedir, demiştir. İbn Saib de: Kandil nur, cam da nurdur, demiştir. Ebu Süleyman Dımeşki de: Ateşin nuru, zeytinyağının nuru ve fanusun nuru, demiştir. "Allah nuruna hidayet eder": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Kur'an'ın nuruna. *İkincisi:* İmanın nuruna. *Üçüncüsü:* Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in nuruna. *Dördüncüsü:* İslam dinine.

Bu teşbihteki benzeşme noktasına gelince, bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in nurunu ışık saçan kandile benzetmiştir. Buna göre mişkât Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in içidir, kandil de onun kalbindeki nurdur. Fanus da onun kalbidir. O, mübarek bir ağaçtandır; o da İbrahim aleyhisselam'dır. Ona mübarek ağaç, demiştir; çünkü peygamberlerin çoğu onun sulbünden gelmiştir. "Ne doğulu ne de batılı değildir": Ne Yahudidir ne de Hıristiyandır. Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem de konuşmasa bile insanlar neredeyse onun peygamber olduğunu anlayacaklardır. Kurtubi de şöyle demiştir: Mişkat: İbrahim, Zücace: İsmail, Mıbsah da: Muhammed'dir. Allah hepsine salat ve selam etsin. Dahhak şöyle demiştir: Abdülmuttalib mişkâta, Abdullah fanusa, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem de kandile benzetilmiştir.

İkincisi: Mü'minin kalbindeki iman nuru kandile benzetilmiştir, mişkât da kalbidir, kandil de ondaki iman nurudur. Mişkât onun göğsü, kandil de: Göğsündeki Kur'an ve imandır. Fanus da kalbidir, denilmiştir. Sanki ondaki Kur'an ile iman bir ağaçtan tutuşan ve ışık saçan bir yıldızdır ki o da ihlastır. Ondaki ihlas güneşin değmediği ağaç gibidir. O mü'min de öyledir ki fitnelerin dokunmasından korunmuştur; eğer bir şey verilirse şükreder, eğer derde mübtela olursa, sabreder, eğer konuşursa doğru söyler ve eğer karar verirse adil verir. Buna göre mü'minin kalbi ona hidayet gelmeden de hidayetle amel eder; ona ilim gelince de hidayeti artar, tıpkı bu zeytinyağının ateş dokunmadan önce neredeyse yanacak olması gibi. Ateş dokunursa ışığı daha da artar. Binaenaleyh mü'minin sözü nur, ameli nur, girişi nur, çıkışı nur ve kıyamet gününde gidecek yeri de nurdur.

Üçüncüsü: Kur'an ışık saçan ve ışığı azalmayan kandile benzetilmiştir. Fanus da mü'minin kalbidir, mişkât da dili ve ağzıdır. Mübarek ağaç ise vahiy ağacıdır. Kur'an'ın delilleri neredeyse okunmadan da açığa çıkacaktır. Şöyle de denilmiştir: Düşünen ve tefekkür eden için Kur'an'ın delilleri neredeyse Kur'an inmese de ışık verecektir. "Nur üstüne nur": Yani Kur'an Allah'tan halkına bir nurdur, üstelik Kur'an inmeden önce daha birçok delil ve alametler sunmuştur.

"Allah misaller getirir": Yani fehimlere yaklaştırmak ve idrak yollarını kolaylaştırmak için insanlara açıklama yapar demektir.

فِي بُيُوتٍ أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ
وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ ﴿٣٦﴾
رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ
الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ ﴿٣٧﴾
لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَيَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَاللَّهُ يَرْزُقُ
مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٨﴾

36 – (O kandil) öyle evlerde yakılır ki Allah, onların yüceltilmesine izin vermiştir. O'nu orada sabah akşam tesbih eder.

37 – Birtakım adamlar ki onları ne ticaret ne de alışveriş Allah'ın zikrinden, namazı dosdoğru kılmaktan ve zekatı vermekten alıkoymaz. Öyle bir günden korkarlar ki onda gözler ve kalpler döner.

38 – (Bu da) Allah'ın onları, yaptıklarının en güzeli ile mükafatlandırması ve onlara lütfundan fazla vermesi içindir. Allah dilediğini hesapsız rızıklandırır.

"Fi buyutin": Zeccac şöyle demiştir: "Fi" "kemişkatin" kavline bağlıdır, mana da: Evlerdeki mişkat gibidir, olur. "O'nu orada tesbih eder" kavline bağlı olması da caizdir ki, tekit üstüne tekit olur. Mana da şöyledir: Allah'ı birtakım kimseler bazı evlerde tesbih ederler.

Eğer: "Mişkat ancak bir tek evde olur, nasıl "evlerde" dedi?" denilirse,

Buna iki türlü cevap verilir:

Birincisi: O tekille başlayıp çoğulla sona eren sanatlı hitaplardandır, mesela: "Ey Peygamber, kadınları boşadığınız zaman" *(Talak: 1)* ayetinde olduğu gibi.

İkincisi: O, evlerden her birine racidir, mana da: Her evde mişkât vardır, olur.

Evlerden ne murat edildiği hususunda da müfessirlerin üç görüşü vardır:

Birincisi: Onlar mescitlerdir, bunu da İbn Abbas ile cumhur, demiştir. *İkincisi:* Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in eşlerinin evleridir. Bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Beytü'l – Mukaddes'tir. Bunu da Hasen, demiştir.

"Ezine": Emretti manasınadır. "Yüceltilmesine": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Tazim edilmesine, demektir. Bunu da Hasen ile Dahhak, demişlerdir.

İkincisi: Yapılmasına, demektir ki bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir.

"Orada adının anılmasına": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O'nun tevhidi (birlenmesi)dir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Orada kitabının okunmasıdır. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Yüsebbihü": İbn Kesir, Hafs da Asım'dan, Nafi, Ebu Amr, Hemze ve Kisai, be'nin kesri ile "yüsebbihu" okumuşlar; İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek be'nin fethi ile okumuşlardır. Muaz el – Kari ile Ebu Hayve de, merfu te, meksur be ve merfu ha ile "tüsebbihu" okumuşlardır.

"O'nu orada tesbih eder"in manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, namazdır, sonra ğuduv namazında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, sabah namazıdır, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Kuşluk namazıdır. İbn Ebi Müleyke, İbn Abbas'tan: Şüphesiz kuşluk namazı Allah'ın kitabında vardır, ona ancak dalgıçlar dalar, dediğini ve sonra da "yüsebbihü lehu fiha bilğuduvvi velâsal" ayetini okuduğunu rivayet etmiştir. Asâl namazında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarıdır. Bunu da İbn Saib, demiştir. *İkincisi:* İkindi namazıdır, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

İkincisi: O, bilinen tesbihattır, bunu bazı müfessirler demişlerdir.

"Adamlar vardır, onları alıkoymaz": Yani meşgul etmez, demektir. "Ne ticaret ne de alışveriş": İbn Saib şöyle demiştir: Tüccarlar: Mal celbedenlerdir. Satıcılar da: İkamet edenlerdir. Vakıdi de: Burada ticaret satın alma manasınadır, demiştir.

Allah'ın zikrinden ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Farz namazdır, bunu da İbn Abbas ile Ata, demişlerdir. Salim, İbn Ömer'den şöyle rivayet etmiştir: O, çarşıda idi, namaz için kamet getirildi, insanlar dükkanlarını kapatıp mescide girdiler; İbn Ömer de: Onları ne ticaret ne de alışveriş Allah'ın zikrinden alıkoymaz, ayeti bunlar hakkında indi, dedi.

İkincisi: Allah'ın hakkını eda etmektir, bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Allah'ı dil ile zikretmektir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Namazı dosdoğru kılmaktan": Yani vaktinde ve tam olarak kılmaktan, demektir.

Eğer: "Allah'ın zikrinden namaz kılmak murat edilirse, onu tekrar etmenin manası nedir?" denilirse,

Cevap şöyledir: O, onların namazı vaktinde eda ettiklerini açıklar.

"Onda kalpler ve gözler döner": Bunun manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Kimin kalbi öldükten sonra dirilmeye ve mahşerde toplanmaya iman ederse, kendisine va'dedilen şeyi görmekle basireti artar, kimin kalbi de başka türlü olursa, o da kıyamet olayına kesin inanacak hale gelir. Bunu da Zeccac demiştir.

İkincisi: Kalpler kurtuluş umudu ile helak korkusu arasında döner dolaşır. Gözler de döner; kitapların nereden, sağ taraftan mı yoksa sol taraftan mı verileceğine ve sağdan mı yoksa soldan mı tutulacaklarına bakar. Bunu da İbn Cerir, demiştir.

Üçüncüsü: Kalpler döner, gırtlağa varır, gözler de siyahken maviliğe, görürken körlüğe döner.

"Allah'ın onları cezalandırması için": Mana şöyledir: Allah'ı tesbih ederler ki "onları yaptıklarının en güzeli ile mükafatlandırsın": Yani iyilikleri ile mükafatlandırması için. Kötülüklerine gelince, onlarla cezalandırmaz. "Onlara lütfundan fazlasını vermesi için": O da amelleriyle hak etmedikleridir. "Allah dilediğine hesapsız rızık verir": Bunu da Al-i İmran: 27'de şerh etmiş bulunuyoruz.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ
بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ مَاءً حَتَّى إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا وَوَجَدَ
اللَّهَ عِنْدَهُ فَوَفَّاهُ حِسَابَهُ وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٣٩﴾ أَوْ كَظُلُمَاتٍ
فِي بَحْرٍ لُجِّيٍّ يَغْشَاهُ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ سَحَابٌ ظُلُمَاتٌ
بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ إِذَا أَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكَدْ يَرَاهَا وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ
لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ ﴿٤٠﴾

39 – Kafirlerin amelleri düz bir yerdeki serap gibidir. Susuz (kimse) onu su zanneder. Nihayet ona geldiği zaman onun bir şey olmadığını görür. Allah'ı onun (amelinin) yanında bulur. Allah hesabı çabuk görendir.

40 – Yahut (onların amelleri) derin bir denizde karanlıklar gibidir ki, onu bir dalga kaplar, üstünden bir dalga, üstünden de bir bulut kaplar. Birbiri üstünde karanlıklar. Elini çıkardığı zaman onu neredeyse göremez. Allah kime nur vermezse, onun nuru yoktur.

Sonra kafirler için bir misal getirip şöyle dedi: "Kafirlerin ameli serap gibidir": Serap: Günün ortasında güneşten su gibi gördüğün şeydir. Âl da gündüzün başında ve sonunda gördüğün şeydir. O her şeyi yükseğe kaldırır zannedilir. Kıy'a ile ka' birdir. Übey bin Ka'b, Asım el–Cahderi ve İbn Semeyfa, "bikıy'âtin" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Kıy'a, Ka'ın çoğuludur, câr ve ciyre gibi. Kıy'a ve ka': Üzerinde bitki olmayan düz yerdir. Orada yürüyen orada akarsu görür gibi olur. İşte o, seraptır. Âl da serap gibidir, ancak o, kuşluk vaktinde gökle yer arasında su gibi yükselir. Susuz kimse onu su zanneder. Serabın olduğu yere gelince de susuz bir toprak görür. Allah Teala serabı su zanneden gibi kafirin de, amelinin Allah katında kendine yarar vereceğini zannettiğini haber veriyor, oysa ameli yok olup gitmiştir.

"Onun yanında Allah'ı bulur": Yani Allah'a varır, "O da ona hesabını eksiksiz öder": Yani amelinin karşılığını verir, demektir. Bu, zahirde susuzdan haberdir, aslında kafirden haberdir.

"Allah hesabı çabuk görendir": Bu da Bakara: 202'de tefsir edilmiştir.

"Yahut karanlıklar gibidir": Bu temsilde de iki görüş vardır:

Birincisi: O kafirin ameli içindir, bunu da cumhur, demiş, Zeccac da tercih etmiştir.

İkincisi: O kafirin kalbinin akletmeyeceği ve görmeyeceği hususunda bir misaldır. Bunu da Ferra demiştir. Lücciy ise: Çok derin demektir. "Onu kaplar": Yani o denizin üzerine çıkar, demektir. "Üstünden bir dalga": Yani dalganın üstünde dalga demektir. Mana da: Dalga dalgayı kovalar, öyle ki birbirinin üzerinde olur, demektir. "onun üstünden": Yani o dalganın üstünden" de "bir bulut".

Sonra yeni söze başlayıp "Karanlıklar" dedi: Yani denizin karanlığı, ilk dalganın karanlığı, dalganın üstündeki dalganın karanlığı ve bulutun karanlığı, demektir. İbn Kesir ile İbn Muhaysın, muzaf olarak "sehabu zulumatin" okumuşlardır. "Elini çıkardığı zaman": Yani biri elini çıkardığı zaman demektir. "Neredeyse onu göremez": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onu görmez, demektir. Bunu Hasen demiş, Zeccac da tercih etmiştir. Ve şöyle demiştir: Çünkü o karanlıkların ardından elini göremez. İbn Enbari de böyle demiş, manası da: Asla göremez demektir, demiştir. Çünkü yoğun karanlıklarda görme tamamen yok olur. Bu kelamdan "yeked" kavlinin zait olduğu ortaya çıkmıştır. Bu da "amma kalilin liyusbihunne nadimin" *(Mü'minun: 40)* kavlindeki "ma" gibidir.

İkincisi: Onu ancak büyük çabadan sonra görür, bunu da Müberrid, demiştir. Ferra da şöyle demiştir: Bu, Ma kittü ebluğu ileyke (sana neredeyse yetişemeyecektim) sözüne benzer, ama yetişmişsindir. Ferra da: Arapça'da izahı böyledir, demiştir.

Misalin izahı da şöyledir: Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah mü'mine nur misalini verince, kafire de karanlıklar misalini verdi, mana da şöyledir: Kafir şaşkınlık içindedir, doğru yolu bulamaz. Şöyle de denilmiştir: Karanlıklar: Şirkin ve günahların karanlıklarıdır. Bazıları da şöyle demişlerdir: Karanlıklar ameline, derin deniz kalbine, dalga kalbini kaplayan şirk, cehalet ve şaşkınlığa, bulut şüpheye ve kalbinin mühürlenmesine misaldir. Artık onun sözü karanlıktır, ameli karanlıktır, girişi karanlıktır, çıkışı karanlıktır ve kıyamet gününde varacağı yer de karanlıktır.

"Allah kime nur vermezse": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Din ve iman, demektir, bunu da İbn Abbas ile Süddi, demişlerdir. *İkincisi:* Hidayettir, bunu da Zeccac, demiştir.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِي
السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالطَّيْرُ صَافَّاتٍ كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ
وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٤١﴾ وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ
وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ ﴿٤٢﴾

41 – Görmedin mi, Allah'ı göklerde ve yerde olan kimseler ve kanat açan kuşlar tesbih eder. Her biri gerçekten duasını ve tesbihini bilmiştir. Allah onların yaptıklarını pekiyi bilendir.

42 – Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Dönüş yalnız Allah'adır.

"Görmedin mi, Allah'ı göklerde ve yerde olan kimseler tesbih eder": Bunun tefsiri de Bakara: 30'da geçmiştir.

"Ve kuşlar": Yani O'nu kuşlar da tesbih eder, demektir. "Sâffatin": Havada kanatlarını açarak, demektir. Neden özellikle kuşlar zikredildi? Çünkü onlar gökle yer arasında uçarken göklerdeki ve yerdekilerin dışında kalırlar.

"Her biri": Yani zikredilenlerden her biri "kendi duasını ve tesbihini bilmiştir": Müfessirler şöyle demişlerdir: Namaz insanoğlu içindir, tesbih de diğer mahluklar içindir.

"Bilmiştir": Burada işaret edilenler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Allah Teala'dır, mana da şöyledir: Allah namaz kılanın namazını ve tesbihini bilmiştir. Bunu da Zeccac, demiştir.

İkincisi: O, namaz kılan ve tesbih edendir. Sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Namaz kılan kendi namazını ve tesbihini bilmiştir, yani bunlardan mükellef olduğu şeyi bilmiştir, demektir. *İkincisi:* Namaz kılan, Allah'ın namazını ve tesbihini bilmiştir, yani bunun bir tek Allah için olduğunu bilmiştir, demektir.

Katade, Asım el – Cahderi ve İbn Ya'mur aynın ref'i ve lamın kesri ile "küllün kad ulime" ve ikisinde de ref' ile "salatuhu ve tesbihuhu" okumuşlardır.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُزْجِي سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ
ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَامًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ وَيُنَزِّلُ

مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ فَيُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَصْرِفُهُ
عَنْ مَنْ يَشَاءُ يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ ﴿٤٣﴾
يُقَلِّبُ اللَّهُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَعِبْرَةً لِأُولِي الْأَبْصَارِ ﴿٤٤﴾

43 – Görmedin mi, Allah bulutu sürüyor, sonra arasını birleştiriyor, sonra da onu bir yığın kılıyor. Arasından yağmurun çıktığını görürsün. (Allah) gökten dağlar (gibi bulutlardan) dolu indiriyor da onunla dilediği kimseyi vuruyor ve onu dilediği kimseden çeviriyor. Şimşeğinin parıltısı neredeyse gözleri giderecek / alacak!

44 – Allah geceyi ve gündüzü çeviriyor. Şüphesiz bunda göz sahipleri için gerçekten ibret vardır.

"Görmedin mi Allah bulutu sürüyor": Yüzci, sevk ediyor, demektir. "Sonra arasını birleştiriyor": Yani birbirine ekliyor; dağınık parçaları tek parça haline getiriyor. Sehab'ın lafzı tekil ise de manası çoğuldur. Onun için "yüellifü beynehu sümme yec'aluhu rükâmen" demiştir ki, bulutları birbiri üstüne yığar, demektir. "Vedk": Yağmurdur, Leys şöyle demiştir: Vedk: Şiddetli ve hafif her türlü yağmura denir.

"Min hilalihi": İbn Mes'ud, İbn Abbas, Ebu'l – Aliye, Mücahit ve Dahhak, "min halelihi" okumuşlardır. Hilal de, halel'in çoğuludur, cibal ve cebel gibi. "Ve yünezzilü mines semai": İnzal fiilinin mef'ulü hazfedilmiştir, takdiri de şöyledir: Ve yünezzilü mines semai min cibalin fiha min beredin bereden. Belli olduğu için mef'ulün zikrine gerek duyulmamıştır. Birinci "min" sonucun başlangıcı içindir, çünkü yağmur indirmenin başı göktendir. İkincisi ise teb'iz (parça) manasınadır; zira Allah o dağların bir kısmını indirmiştir. Üçüncüsü de cinsi beyan etmek içindir; çünkü o dağların cinsi dolu cinsindendir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Onlar gökte doludan oluşmuş dağlardır. Zeccac da, kelamın manası şöyledir, demiştir: Yünezzilü mines semai min cibalin beredin fiha. Bu da: Haza hatemün fi yedi min hadidin kavline benzer ki, mana: Haza hatemü hadidin fi yedi (bu demir yüzüktür, parmağımdadır) demektir.

"Onunla vuruyor": Yani dolu ile, "dilediği kimseyi": Onun ekinine ve meyvesine zarar veriyor. Sena: Işık demektir. "Yezhebü": Mücahit ile Ebu Cafer, yenin zammı ve henin kesri ile "yüzhibü" okumuşlardır. "Allah geceyi ve gündüzü çeviriyor": Yani onu götürüp bunu getiriyor. "Şüphesiz bunda": Yani bu getirip götürmede "göz sahipleri için ger-

çekten ibret vardır": Yani gözü va aklı olanlar için Allah'ın birlik ve kudretine delalet vardır, demektir.

وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ وَمِنْهُمْ
مَنْ يَمْشِي عَلَى رِجْلَيْنِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى أَرْبَعٍ يَخْلُقُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ إِنَّ اللَّهَ
عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤٥﴾

45 – Allah her canlıyı sudan yarattı. Onlardan kimi karnı üzeri yürür. Onlardan kimi de iki ayak üzere yürür. Onlardan kimi de dört ayak üzere yürür. Dilediği şeyi yaratır. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.

"Vallahu haleka külle dabbetin": Hamze ile Kisai: "Vallahu haliku külli dabbetin" okumuşlardır. Suda da iki görüş vardır:

Birincisi: Su, bütün canlıların aslıdır.

İkincisi: O, menidir, ondan maksat da dünyada müşahede edilen bütün canlılardır. "Feminhüm" demesi, akıllıları daha çok gördüğü içindir. Neden dört ayaktan daha çoğu üzere yürüyeni zikretmedi? Çünkü o da dört ayak üzere yürür gibi görünür. Onun yürürken dört ayağa yaslandığı da söylenmiştir. Karnı üzere gidene neden yürüyor, dedi? Zira her giden ve devam edene, canlı olmasa da, yürüyen denir. Hatta: Bu iş yürüdü, denir. Bu da Zeccac'ın görüşüdür. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Bu, yürüyene benzetme yolu iledir, çünkü yürümek, karın üzerine olmaz; ancak ayakları olan için olur. Ayakları olanla olmayanlar karışınca, bu caizdir. Nitekim: Ekmek ve süt yedim denir de, süt yedim denilmez.

لَقَدْ أَنْزَلْنَا آيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍ وَاللَّهُ يَهْدِي
مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٤٦﴾ وَيَقُولُونَ آمَنَّا بِاللَّهِ
وَبِالرَّسُولِ وَأَطَعْنَا ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَمَا
أُولَئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٧﴾ وَإِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ
بَيْنَهُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٤٨﴾ وَإِنْ يَكُنْ لَهُمُ الْحَقُّ يَأْتُوا إِلَيْهِ
مُذْعِنِينَ ﴿٤٩﴾ أَفِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَمِ ارْتَابُوا أَمْ يَخَافُونَ أَنْ يَحِيفَ

اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولُهُ بَلْ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٥٠﴾ اِنَّمَا كَانَ
قَوْلَ الْمُؤْمِن۪ينَ اِذَا دُعُٓوا اِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِه۪ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ اَنْ يَقُولُوا
سَمِعْنَا وَاَطَعْنَاۜ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥١﴾ وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ
وَرَسُولَهُ وَيَخْشَ اللّٰهَ وَيَتَّقْهِ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَٓائِزُونَ ﴿٥٢﴾

46 – Andolsun, gerçekten size açık açık ayetler indirdik. Allah dilediği kimseyi dosdoğru yola iletir.

47 – (Münafıklar); "Allah'a ve Peygamber'e itaat ettik" derler. Sonra bunun ardından içlerinden bir zümre yüz çevirir. Onlar mü'minler değiller.

48 – (Peygamber) aralarında hüküm vermesi için (münafıklar) Allah'a ve Peygamberine çağrıldıkları zaman, bir bakarsın içlerinden bir zümre yüz çevirenlerdir.

49 – Eğer hak onların olursa, ona koşa koşa gelirler.

50 – Kalplerinde hastalık mı var, yoksa Allah ve Resulu'nün kendilerine haksızlık edeceğinden mi korkuyorlar? Hayır, asıl zalimler onlardır.

51 – Mü'minlerin (Peygamber) aralarında hüküm vermesi için Allah'a ve Resul'üne çağrıldıkları zaman ancak sözü: "İşittik ve itaat ettik" demeleri oldu. İşte asıl felah bulanlar onlardır.

52 – Kim Allah'a ve Resul'üne itaat eder, Allah'tan korkar ve O'ndan çekinirse, işte asıl kurtuluşa erenler onlardır.

"Allah'a iman ettik, derler": Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu, münafıklardan Bişr denen bir adam hakkında indi, onunla bir Yahudi arasında dava vardı. Yahudi, münafığı, aralarında hüküm vermesi için Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e davet etti. Münafık da Yahudi'ye: Muhammed bize haksızlık eder, fakat biz Ka'b bin Eşref'e gidelim, dedi. Bu ayet bunun üzerine indi.

"Sonra içlerinden bir zümre yüz çevirir": Yani münafıklardan, demektir. "Bunun ardından": Yani, iman ettik, sözlerinin ardından. "Onlar değiller": Yani Allah ve Resul'ünün hükmünden yüz çevirenler, demektir. "Mü'minler. Davet edildikleri zaman" Yani Allah'ın kitabına "ve aralarında hüküm vermesi için peygamberine" Resulullah'a, "bir bakarsın onlardan bir zümre yüz çevirenlerdir": Kelamın manası

şöyledir: Onlar Resulullah'ın onlara vereceği hükümden yüz çevirirlerdi, çünkü onun hak ile hüküm vereceğini bilirler. Eğer başkalarına karşı hak kendilerinin olursa, hükmüne koşa koşa gelirler; çünkü lehlerine karar vereceğine güvenirler. Zeccac şöyle demiştir: İz'an lügatte: İtaat ederek koşmaktır. Ez'ane lî, dersin ki istediğim şeyde bana itaat etti, demektir.

"Kalplerinde hastalık mı vardır?": Yani küfür ve inkar, demektir. "Yoksa şüphe mi ettiler?": Yani Kur'an'dan şüphe mi ettiler? Bu, kınama ve azarlama sorusudur, mana da: Onlar öyledirler, demektir. Bunu soru kalıbıyla zikretmesi onları daha çok kınamak içindir.

Nitekim Şair Cerir şöyle demiştir:

Sizler, bineklere binenlerin en hayırlısı değil misiniz?

Yani, öylesiniz, demektir. Hayf de: Hükümde taraf tutmaktır. Hafe fi kadıyyetihi denir ki, haksızlık etti, demektir. "Hayır, asıl zalimler onlardır": Yani Allah ve Resul'ü kimseye haksızlık etmezler, bilakis onlar inkar etmek ve Resulullah'ın hükmünden yüz çevirmekle kendilerine zulmedenlerdir.

Sonra mü'minleri niteleyip şöyle dedi: Mü'minlerin sözü ancak şu oldu": Ferra şöyle demiştir: Bu, geçmişi haber vermiyor; ancak mü'minler davet edildikleri zaman sözü şöyle demek olmalıdır, diyor. Hasen ile Ebu'l – Cevza, lamın zammı ile "innema kâne kavlul mü'minine" okumuşlar; Ebu Cafer, Asım el – Cahderi ve İbn Ebi Leyla, yenin ref'i ve kâfın fethi ile "liyuhkeme" okumuşlardır. Müfessirler, mana şöyledir demişlerdir: Biz Resulullah'ın sözünü işitip emrine itaat ettik. Hoşlarına gitmeyen şeylerde de böyle derler.

"Allah'tan korkarsa": Yani geçmiş günahları hususunda, "ve O'ndan sakınırsa": ileride edecekleri günahlar hakkında. İbn Kesir, Hamze, Kisai, Verş de Nafi'den, ye ile "ve yettakhî" okumuşlardır. Kalun da Nafi'den henin kesri ve sonuna ye bitiştirmeden "ve yettakhi feülaike" rivayet etmiştir. Ebu Amr, İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek cezimle "ve yettakıh" okumuşlardır.

وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَئِنْ اَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ قُلْ لَا تُقْسِمُوا
طَاعَةٌ مَعْرُوفَةٌ اِنَّ اللّٰهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٥٣﴾
قُلْ اَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ

وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْ وَإِنْ تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا
الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿٥٤﴾

53 – Olanca yeminleri ile Allah'a yemin ettiler ki, "eğer sen onlara (cihadı) emredersen, mutlaka çıkacaklardır". De ki: "Yemin etmeyin. Normal şekilde itaat (sizin için daha hayırlıdır). Şüphesiz Allah yaptıklarınız şeylerden haberdardır".

54 – De ki: "Allah'a da itaat edin, Peygambere de itaat edin. Eğer yüz çevirirseniz, ancak ona düşen yüklendiğidir, size düşen de yüklendiğinizdir. Eğer ona itaat ederseniz, hidayete erersiniz. Peygamberin üzerine düşen ancak apaçık tebliğdir.

"Allah'a yemin ettiler": Müfessirler şöyle demişlerdir: Münafıklar hakkında onların Allah'ın hükmüne razı olmadıklarını beyan eden ayetler inince, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Allah'a yemin ederiz ki, eğer bize yurtlarımızdan, mallarımızdan ve kadınlarımızdan çıkmayı emredersen mutlaka çıkarız. Senin hükmüne nasıl razı olmayız?" dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Biz de "cehde eymanihim" kavlinin manasını Maide: 53'te beyan etmiştik. "Eğer onlara emredersen mutlaka çıkacaklardır" mallarından ve yurtlarından. Cihada çıkacaklardır da, denilmiştir. "De ki: Yemin etmeyin": Söz burada bitti. Sonra da: "Taatün marufeh" dedi. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Doğru olmayan yemininizden daha iyisi normal şekilde itaat etmektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bazı nahivciler şöyle derler: Burada takdir şöyledir: Sizden normal itaat olsun, yani doğru ve içinde münafıklık olmayan itaat, demektir.

"Eğer yüz çevirirlerse (fein tevellev)": Bu onlara hitaptır, mana da: Fein tetevellev demektir ki iki te'den biri hazfedilmiştir. Tevellinin manası da Allah'a ve Resul'üne itaattan yüz çevirmektir. "Ona ancak": Yani Peygambere "yüklendiği vardır": O da tebliğdir. "Size de ancak yüklendiğiniz vardır": O da: İtaattir. Bazı müfessirler bunun kılıç ayetiyle mensuh olduğunu söylerler ki doğru değildir.

"Eğer ona itaat ederseniz": Yani Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e, "hidayete erersiniz": Seleften bazıları şöyle derlerdi: Kim sünneti kendine sözde ve işte amir yaparsa, hikmet konuşur. Kim de heva ve hevesi kendine amir yaparsa, bid'at konuşur. Çünkü Allah Teala: "Ona itaat ederseniz hidayete erersiniz" demiştir.

وَعَدَ اللّٰهُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْاَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ
وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ د۪ينَهُمُ الَّذِي ارْتَضٰى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ
اَمْنًا يَعْبُدُونَن۪ي لَا يُشْرِكُونَ ب۪ي شَيْـًٔا وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذٰلِكَ
فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٥٥﴾ وَاَق۪يمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ
وَاَط۪يعُوا الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٥٦﴾

55 – Allah içinizden iman edip iyi şeyler yapanlara va'detti ki, mutlaka yeryüzünde onları (kafirlerin) yerine geçirecektir, kendilerinden öncekileri geçirdiği gibi. Elbette onlar için beğendiği dinlerini yerleştirecek ve onları mutlaka korkularının ardından güvenliğe değiştirecek / kavuşturacaktır. Bana ibadet edersiniz ve bana hiçbir şeyi ortak koşmazsınız. Kim bunun ardından nankörlük ederse, işte asıl fasıklar onlardır.

56 – Namazı dosdoğru kılın, zekatı verin. Umulur ki merhamet olunursunuz.

"Allah içinizden iman edenlere va'detti": Ebu Abdurrahman el – Hakim, "Sahih"inde Übey bin Ka'b hadisi olarak şöyle rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ashabı ile Medine'ye gelip de ensar da onları barındırınca, Araplar onlara karşı ittifak kurdular; onlar da silahla yatar silahla kalkarlardı. "Biz de yaşar da emniyet yüzü görür müyüz, Allah'tan başka kimseden korkmaz mıyız?" dediler. Bunun üzerine bu ayet indi.[8] Ebu'l – Aliye de şöyle demiştir: Allah Teala Resul'ünü Arap yarımadasına hakim kılınca, silahı bırakıp emin oldular. Sonra Allah, Nebisinin ruhunu kabzetti; Ebu Bekir'in, Ömer'in ve Osman'ın hilafetlerinde de emniyette idiler. Nihayet olanlar oldu ve nimete nankörlük ettiler. Allah da içlerine korku saldı; onlar hallerini değiştirince, Allah da onlardaki nimetini değiştirdi. Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir: Bu, Allah Teala'nın ümmet-i Muhammed'e Tevrat ve İncil'de ettiği vaattir. Mukatil şu iddiada bulunmuştur: Mekke kafirleri Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Müslümanları Hudeybiye senesinde geri çevirince, Müslümanlar: Keşke Allah bize Mekke'yi fethettirse, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi.

8 – Hakim, Müstedrek, 2/401

"Leyestahlifen nehüm": Onları kendilerinden öncekilerin yerine geçirecektir, demektir. Mana da şöyledir: Arap ve acem kafirlerinin topraklarını onlara miras kılacak; onları krallar, idareciler ve ülkenin sakinleri yapacaktır. Mukatil'e göre, yerden maksat, Mekke'dir.

"Kemes tahlefen nellezine min kablihim": Ebu Bekir, Asım'dan, tenin zammı ve lamın kesri ile "kemestuhlife" okumuştur. Onlardan da İsrail oğullarını kastetmiştir. Şöyle ki: Mısır'da zorbalar helak olunca, Allah onların topraklarını, yurtlarını ve mallarını onlara geçirdi.

"Elbette dinlerini yerleştirecektir": O da İslam'dır, yerleştirmek de onu bütün dinlere üstün kılmaktır. "Veleyübed dilen nehüm": İbn Kesir, Ebu Bekir, Eban ve Yakup, benin sükunu, dal da şeddesiz olarak "vele yübdilen nehüm" okumuşlardır. "Korkularından sonra güvenliğe": Çünkü onlar mazlum ve ezilmiş idiler. "Bana ibadet ederler": Bu da onları öven yeni söz başıdır. "Kim bundan sonra nankörlük ederse": Bu nimetlere karşı, yani kim bunların hakkını inkar ederse, demektir. Müfessirler: Bu nimeti ilk inkar edenler Osman'ı öldürenlerdir, demişlerdir.

لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ
كَفَرُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَمَأْوٰيهُمُ النَّارُ وَلَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٥٧﴾

57 – Sakın kafirlerin yeryüzünde bizi aciz bırakacaklarını sanma. Onların varacakları yer ateştir. Orası ne kötü varış yeridir.

"La tahseben nellezine keferu": İbn Amir, Hamze de Asım'dan rivayet ederek, ye ve meftuh sin ile "la yahsebenne" okumuşlardır. Diğerleri de te ve meksur sin ile okumuşlardır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لِيَسْتَأْذِنْكُمُ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ
وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلٰثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلٰوةِ الْفَجْرِ
وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهِيرَةِ وَمِنْ بَعْدِ صَلٰوةِ
الْعِشَاءِ ثَلٰثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ
جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَّافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلٰى بَعْضٍ
كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٥٨﴾

وَإِذَا بَلَغَ الْأَطْفَالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَأْذِنُوا كَمَا
اسْتَأْذَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ
وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٥٩﴾ وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ اللَّاتِي
لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ أَنْ يَضَعْنَ
ثِيَابَهُنَّ غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ بِزِينَةٍ وَأَنْ يَسْتَعْفِفْنَ
خَيْرٌ لَهُنَّ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٦٠﴾

58 – Ey o iman edenler, sağ ellerinizin sahip oldukları ile sizden ergenliğe varmayanlar üç defa izin istesinler. Sabah namazından önce, öğle sıcağından elbiselerinizi çıkardığınız zaman ve yatsı namazından sonra. (Bunlar) üç mahrem (vakit)lerdir. Bunlardan sonra size de onlara da günah yoktur. Onlar sizi dolaşırlar, bazınız bazılarını. İşte Allah size ayetlerini böyle açıklıyor. Allah hakkıyle bilen, hikmet sahibidir.

59 – Sizden çocuklar ergenliğe ulaştıkları zaman, kendilerinden öncekiler izin istedikleri gibi onlar da izin istesinler. Allah size ayetlerini böyle açıklıyor. Allah hakkıyle bilen, hikmet sahibidir.

60 – Oturan (hayızdan, nifastan kesilmiş) evlenme beklemeyen kadınların süs ile teşhire çalışmaksızın (dış) elbiselerini bırakmalarında / çıkarmalarında onlara günah yoktur. İffetlerini korumaları onlar için daha hayırlıdır. Allah hakkıyle işiten, hakkıyle bilendir.

"Sağ ellerinizin sahip oldukları sizden izin istesin": İniş sebebinde iki görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ensardan Müdlic bin Amr denen bir köleyi öğle vakti davet etmek üzere Ömer bin Hattab'a gönderdi. O da içeri girdi, Ömer'i hoşlanmayacağı bir şekilde gördü. Ömer: Ya Resulallah, içeri girmek için izin isteme hususunda keşke Allah bize emirler ve yasaklar koysaydı, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi.

İkincisi: Esma bint Mersed'in bir kölesi vardı, hoşlanmayacağı bir vakitte yanına girdi; o da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: Hizmetçilerimiz ve kölelerimiz bizim hoşlanmayacağımız vakitlerde yanımıza giriyorlar, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi.

Sağ ellerinizin sahip oldukları sizden izin istesin, ayetinin manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlardan dişiler değil de erkekler kastedilmiştir. Bunu da İbn Ömer, demiştir.

İkincisi: Hem erkekler hem de kadınlar kastedilmiştir, bunu da Ebu Husayn, Ebu Abdurrahman'dan rivayet etmiştir. Kelamın manası da: Köleleriniz yanınıza girmek için sizden izin istesin, demektir. Kadı Ebu Ya'la: Zahire göre bundan murat edilenler küçük köleler ve küçük cariyelerdir. Çünkü hanımefendisine bakmanın haramlığında köle, yetişkin hür gibidir. Artık mükellef olmayan çocuklar kategorisine nasıl katılır?

"Vellezine lem yebluğul hulume": Abdülvarıs, lamın sükunu ile "hulme" okumuştur. "Sizden": Yani hür erkek ve kadınlardan, demektir. "Üç defa": Yani üç vakitte, demektir. "Sabah namazından önce": Zira insan çıplak yatabilir veya kimsenin görmesini istemediği bir halde olabilir. "Öğle sıcağından elbiselerinizi çıkardığınız zaman": Yani kaylule yaparken, demektir. "Ve yatsı namazından sonra": Erkeğin eşine yaklaştığı an, demektir. "Selasü avratin": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, "selas"ın se'sinin ref'i ile "selasü avratin" okumuşlardır. Mana da: Bu üç vakit avret vakitlerdir, demektir. Çünkü insan bu vakitlerde elbisesini çıkarır, bazen de avreti görünebilir. Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek se'nin nasbı ile "selase avratin" okumuşlardır. Ebu Ali şöyle demiştir: Onu "selase merratin" kavlinden bedel kılmışlardır, vakitler avret değildir. Ancak mana: Enneha evkatü selaseti avratin demektir ki muzaf hazfedilmiş ve hazfedilenin irabını almıştır. Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Said bin Mansur ve A'meş, vavın fethi ile "avaratin" okumuşlardır. "Size yoktur": Yani hür mü'minlere, "ne de onlara": Yani hizmetçi ve kölelere, demektir. "günah": Yani sıkıntı yoktur, demektir. "Bunlardan sonra": Yani bu vakitler geçtikten sonra izin almamada, demektir. Her iki gruptan da zorluk kaldırılmıştır. "Çokça dolaşırlar": Yani bazınız dolaşır, onlar da kölelerdir, bazılarınızı, onlar da hürlerdir.

Alim müfessirlerin çoğu bu ayetin muhkem olduğu görüşündedir. Bu, İbn Abbas, Kasım bin Muhammed, Cabir bin Zeyd ve Şa'bi'den rivayet edilmiştir. Said bin Müseyyeb'ten ise, "sizden çocuklar erginliğe ulaştıkları zaman izin istesinler" kavli ile neshedilmiştir, dediği de hikaye edilmiştir. Birincisi daha doğrudur. Çünkü bu ayetin manası: Sizden çocuklar veya hürler ergenliğe ulaştıkları zaman, izin istesinler, demektir. Yani yanınıza girmek için bütün vakitlerde demektir.

"Onlardan öncekiler de izin istedikleri gibi": Yani büyük hürler izin istedikleri gibi ki onlar da kendilerinden önce var olanlardır, onlar da he zaman izin isteme durumunda olanlardır. Netice olarak, baliğ kimse her vakit izin ister; çocuklarla köleler ise üç mahrem vakitte izin isterler.

"Velkavaid minen nisai": İbn Kuteybe: Yaşlı kadınlar demiştir, tekili kaid'dir. Ona kaid denilmesi, hayız ve nifasten kesildiği içindir. Bazen hayızdan kesilir de onun gibisi evlenmek ister. Kanaatimce ona kaid denilmesi, sırf oturmasından dolayıdır. Çünkü yaşlandığı zaman işten ve çok hareketten aciz kalır ve uzun süre oturur, ona he'siz olarak "kaid" denilmiştir ki, he'nin atılması onun yaşlılıktan oturduğunu göstersin. Nitekim "imreetün hamil" denir ki, he'yi atmakla onun karnında yük taşıdığını göstermek isterler. Başkası için ise: Kaidetün fi beytiha (evinde oturuyor) ve hamiletün ala zahriha (sırtında yük taşıyor) denir.

"Elbiselerini bırakmalarında": Yani erkeklerin yanında demektir. Elbise ile de çarşaf, manto ve başörtüsünün üstünde olan peçe gibi dışarılık şeyler kastedilmiştir. Elbiselerden maksat budur, yoksa bütün elbiseler değildir. "Süs ile teşhire çalışmaksızın": Yani çarşafı atmakla ziynetlerini göstermek istemeden demektir. Teberrüc de: Kadının güzelliklerini göstermesidir. "İffetlerini korumaları": Yani o elbiselerini çıkarmamaları "onlar için daha hayırlıdır": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Araplar: İmreetün vadıun derler ki: Yaşlılıktan başörtüsünü atan kadın demektir. Bu da ancak yaşlılıkta olur. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Bunda yaşlı kadınların yüz ve ellerini erkeklerin yanında açmasının mubah olduğuna delil vardır. Saçına gelince, ona bakmak, genç kadının saçı gibi haramdır.

لَيْسَ عَلَى الْأَعْمٰى
حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ
وَلَا عَلٰى أَنْفُسِكُمْ أَنْ تَأْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ
اٰبَائِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أُمَّهَاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ إِخْوَانِكُمْ أَوْ بُيُوتِ
أَخَوَاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَعْمَامِكُمْ أَوْ بُيُوتِ عَمَّاتِكُمْ
أَوْ بُيُوتِ أَخْوَالِكُمْ أَوْ بُيُوتِ خَالَاتِكُمْ أَوْ مَا مَلَكْتُمْ

مَفَاتِحَهُ أَوْ صَدِيقِكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَأْكُلُوا
جَمِيعًا أَوْ أَشْتَاتًا فَإِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَى
أَنْفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُبَارَكَةً طَيِّبَةً
كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٦١﴾

61 – Köre zorluk yoktur, topala zorluk yoktur, hastaya zorluk yoktur. Evlerinizden yahut babalarınızın evlerinden yahut annelerinizin evlerinden yahut kardeşlerinizin evlerinden yahut kız kardeşlerinizin evlerinden yahut amcalarınızın evlerinden yahut halalarınızın evlerinden yahut dayılarınızın evlerinden yahut teyzelerinizin evlerinden yahut anahtarlarına sahip olduğunuz evlerden yahut dostunuzun evlerinden yemenizde size günah yoktur. Topluca yahut ayrı ayrı yemenizde size günah yoktur. Evlere girdiğiniz zaman Allah katından mübarek, hoş bir selamla kendinize selam verin. Allah size ayetleri böylece açıklıyor. Belki siz aklınızı çalıştırırsınız.

"Köre zorluk yoktur": İniş sebebinde beş görüş vardır:

Birincisi: "Mallarınızı aranızda batıl sebeplerle yemeyin" *(Nisa: 29)* ayeti inince, Müslümanlar hastaların, müzminlerin, körlerin ve topalların yemeklerini yemekten çekindiler: Yemek mallardan daha üstündür, dediler. Allah Teala da malı batıl sebeple yemeyi men etti, kör ise yemeğin iyi tarafını görmez, hasta yemeği tam yiyemez, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: İnsanlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile çıkınca evlerinin anahtarlarını körlerin, topalların, hastaların ve akrabalarının yanlarına koyarlardı. Onlara ihtiyaç duydukları zaman evlerindekinden yemelerini söylerlerdi, onlar da yemekten çekinir ve: Belki gönülleri razı olmaz, bundan korkuyoruz, derlerdi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Said bin Müseyyeb, demiştir. *Üçüncüsü:* Topallar ve körler sağlıklı kimselerle yemekten kaçınırlardı; çünkü insanlar onlarla yemekten tiksinirlerdi. Bunu da Said bin Cübeyr ile Dahhak, demişlerdir.

Dördüncüsü: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı yanlarında hastalara ve kötürümlere yedirecek olmayınca onları babalarının, analarının ve bu ayette adları geçen bazılarının evlerine götürürlerdi. Müzmin hastaların sahipleri o yemekten çekinirlerdi, çünkü

onlara asıl mal sahibi olmayan yedirmişti. İşte bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Mücahit, demiştir.

Beşincisi: Bu ayet, adı geçen özürlülerden cihadın düşürülmesine dair inmiştir. Bunu da Hasen ile İbn Zeyd, demiştir.

Birinci görüşe göre ayetin manası şöyledir: Ne körle ne de topalla beraber yemekte size zorluk yoktur, demektir. Bu durumda âla" "fi" manasına olur. Bunu da İbn Cerir, demiştir. Diğer maddelerin manası da buna göre çıkarılır. Bir grup müfessir, sözün "hastaya da zorluk yoktur"da bittiğine, arkasının da yeni söz başı olduğuna ve ona bağlı olmadığına kail olmuşlardır. Bu da Hasen ile İbn Zeyd'in görüşlerini destekler.

"Kendi evlerinizden yemenizde": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar, evlatların evleridir.

İkincisi: Oturdukları ve içinde başkalarının ailesi bulunduğu evlerdir. Bu durumda hitap adamın ailesine, çocuklarına, hizmetçilerine ve evde bulunanlara olur. Evlerin onlara nisbet edilmesi, onda oturmalarından dolayıdır.

Üçüncüsü: Onlar kendi evleridir, maksat da aile ve eşlerinin malından yemektir. Çünkü kadının evi, erkeğin evi gibidir.

Zikredilen akrabaların evlerinden yemenin mubah edilmesi, onlara yemek vermenin adet olmasındandır. Eğer yemek saklı bir yerde olursa, o saklı yeri açmak caiz değildir.

"Yahut anahtarlarına sahip olduğunuz evlerden": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, vekildir, onun az bir şey yemesinde beis yoktur. Bu da İbn Abbas'ın görüşünün manasıdır. Onu Said bin Cübeyr ile Ebu'l – Aliye mimin zammesi, lamın şeddesi ve kesri ile meçhul olarak "mülliktüm" okumuştur. Said de onu anahtar elinde bulunan vekilharç ile tefsir etmiştir. Enes bin Malik, Katade ve İbn Yamur, mimin kesri ile tekil olarak "miftahahu" okumuşlardır.

İkincisi: İnsanın sahip olduğu kendi evidir, bu da Katade'nin görüşünün manasıdır.

Üçüncüsü: Kölelerin evleridir, bunu da Dahhak, demiştir.

"Yahut arkadaşınızın": İbn Abbas şöyle demiştir: Bu; Haris bin Amr hakkında indi; o, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile gazaya çıktı, yerine Malik bin Zeyd'i ailesinin başına geçirdi. Döndüğü zaman onu bitkin buldu; o da: İznin olmadan yemeğinden yemek istemedim,

dedi. Bu ayet bunun üzerine indi. Hasen ile Katade arkadaşın evinden izinsiz olarak yemeyi caiz görürlerdi.

"Topluca yahut ayrı olarak yemenizde de size günah yoktur": Bu ayetin iniş sebebinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Kinane oğullarından kendilerine Leys oğulları denen bir kabile mensupları tek başlarına yemek yemekten çekinirlerdi; bazen adam yemek önünde iken sabahtan akşama kadar oturur beklerdi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Katade ile Dahhak demişlerdir.

İkincisi: Ensardan bir topluluk misafirleri gelince onlarsız yemek yemezlerdi, bu ayet bunun üzerine indi ve onlara topluca veyahut ayrı ayrı yemek yemelerine müsaade edildi. Bunu da İkrime, demiştir.

Üçüncüsü: Müslümanlar özürlü kimselerle yemek yemekten çekinirlerdi, bunu da onları kayırdıkları ve yemek üzerinde toplanmaktan kaçındıkları için yaparlardı. Çünkü kimi az kimi ise çok yerdi. Allah bu hususta kolaylık sağladı ve onlara: "Topluca" yani birlik hainde "veya ayrı ayrı yemenizde bir günah yoktur" dedi.

"Evlere girdiğiniz zaman": Bunda üç görüş vardır:

Birincisi: Kendi evlerinize girdiğiniz zaman kendinize ve ailenize selam verin, bunu da Cabir bin Abdullah, Tavus ve Katade, demişlerdir.

İkincisi: Onlar mescitlerdir, oradakilere selam verin, demektir. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

Üçüncüsü: Başkalarının evleridir, mana da şöyledir: Başkalarının evlerine girdiğiniz zaman onlara selam verin. Bunu da Hasen, demiştir.

"Tahiyyeten": Mastar olarak mansuptur, çünkü "fesellimu" kavli, hayyu manasınadır; birbirinizi selamlayın, demektir. "Allah katından": Mukatil şöyle demiştir: Sevabı artmış olarak. "Pek hoş" da: Güzel, demektir.

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَىٰ أَمْرٍ
جَامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا حَتَّىٰ يَسْتَأْذِنُوهُ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ أُولَٰئِكَ
الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ فَإِذَا اسْتَأْذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ
فَأْذَن لِّمَن شِئْتَ مِنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمُ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٦٢﴾

62 – Mü'minler ancak Allah'a ve Resul'üne iman eden kimselerdir. Onunla beraber ictimai bir iş üzerinde oldukları zaman ondan

izin almadan gitmezler. Şüphesiz sizden izin isteyenler, işte onlar Allah'a ve Resul'üne iman eden kimselerdir. Senden bazı işleri için izin istedikleri zaman, onlardan istediğine izin ver. Onlar için Allah'tan bağış dile. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"Onunla beraber oldukları zaman": Yani Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber, demektir. İctimai bir iş üzerinde": Yani cihat, cuma, bayram vb. gibi toplandıkları bir taat üzerinde demektir. "Ondan izin istemeden gitmezler": Müfessirler şöyle demişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem minbere çıktığı zaman, bir adam bir ihtiyaç veya mazeretten dolayı mescitten çıkmak isterse, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onu görecek şekilde karşısında durmadan çıkmazdı. Onun izin almak için kalktığını bilirdi; içlerinden istediğine izin verirdi. Bu hususta yetki onda idi. Mücahit de şöyle demiştir: Cuma günü imamın izin vermesi, eliyle işaret etme şeklindedir.

"Onlar için Allah'tan bağış dile": Yani, eğer onların mazeretlerini görürsen cemaatten ayrılmaları için demektir.

لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا
قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنكُمْ لِوَاذًا فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ
عَنْ أَمْرِهِ أَن تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٦٣﴾ أَلَا إِنَّ لِلَّهِ
مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قَدْ يَعْلَمُ مَا أَنتُمْ عَلَيْهِ وَيَوْمَ
يُرْجَعُونَ إِلَيْهِ فَيُنَبِّئُهُم بِمَا عَمِلُوا وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٦٤﴾

63 – Peygamber'i çağırmayı kendi aranızda kiminizin kiminizi çağırması gibi kılmayın. Gerçekten Allah içinizden saklanarak sıvışanları bilir. Onun emrine muhalefet edenler, başlarına bir fitne gelmesinden yahut başlarına acıklı bir azap gelmesinden sakınsınlar.

64 – Bilin ki, şüphesiz göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. Gerçekten neyin üzerinde olduğunuzu biliyor. O'na döndürüldükleri gün yaptıklarını onlara haber verecektir. Allah her şeyi pekala bilendir.

"Peygamberi çağırmayı kendi aranızda kiminizin kiminizi çağırması gibi yapmayın": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i kızdırmaya yanaşmaktan mendir, çünkü o, bir kimseye beddu ederse, duası hemen kabul olunur. Bunu da İbn Abbas demiştir.

İkincisi: Onlara: Ya Resulallah, demeleri; ya Muhammed, dememeleri emredildi. Bunu da Said bin Cübeyr, Alkame, Esved, İkrime ve Mücahit, demişlerdir.

Üçüncüsü: Bu; onlara bir şey emrettiği zaman geciktirmekten veya onları çağırdığı zaman geri kalmaktan mendir. Bunu da Maverdi aktarmıştır. Hasen, Ebu Reca, Ebu'l-Mütevekkil ve Muaz el-Kari, şeddeli ye ve be'den önce de nun ile "duaer resuli nebiyyiküm" okumuşlardır.

"Kad yalemullahül lezine yetesellelune": Tesellül: Gizlice çıkmak, livaz da kendini kimse görmesin diye bir şeyin arkasına gizlenmektir. "Gerçekten Allah biliyor" kavlinden maksat, ceza ile tehdittir. Ferra şöyle demiştir: Münafıklar cumada hazır bulunurdu, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de onlardan bahseder ve onları haklarında inen ayetlerle ayıplardı. Eğer birisi gizlice kalkabilirse kalkardı. İşte "Allah içinizden saklanarak sıvışanları gerçekten biliyor" kavli budur. Yani biribirinin arkasına saklanarak demektir. "Livazen" demesi, "laveztü"nün mastarı olmasındandır. Eğer "lüztü"nün mastarı olsa idi, lüztü liyazen, derdi, tıpkı: Kumtü kıyamen gibi. Salep de böyle: Fiil laveze mülavezeten babından geliyor; eğer laze yeluzu babından gelse idi: Liyazen der idi, demiştir. Bunun hendek kazılırken olduğu söylenmiştir; şöyle ki münafıklar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem izin vermeden gizlice sıvışır, kaytarırlardı.

"Onun emrine muhalefet edenler sakınsın (emrihi)": Bu he zamirinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O aziz ve celil olan Allah'a racidir. Bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir, bunu da Katade, demiştir.

"An" üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, zaittir, bunu da Ahfeş, demiştir. *İkincisi:* "Yuhalifune"nin manası: Yu'ridune an emrihi demektir.

Burada fitne hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: O, sapıklıktır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Dünyada beladır, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Küfürdür, bunu da Süddi ve Mukatil, demiştir.

"Yahut başlarına acıklı bir azap gelmesinden": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Dünyada öldürülmedir. *İkincisi:* Ahirette cehennem azabıdır.

"Gerçekten neyin üzerinde olduğunuzu biliyor": Yani içinizdekileri ve vicdanlarınızdaki iman ve nifakı demektir. Bu da bundan ceza görecelerine bir uyarıdır.

25-FURKAN SURESİ

Mekke'de inmiştir. 77 ayettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

تَبَارَكَ الَّذ۪ي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلٰى عَبْدِه۪ لِيَكُونَ لِلْعَالَم۪ينَ نَذ۪يرًا ﴿١﴾

الَّذ۪ي لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ

شَر۪يكٌ فِي الْمُلْكِ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَّرَهُ تَقْد۪يرًا ﴿٢﴾

وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِه۪ٓ اٰلِهَةً لَا يَخْلُقُونَ شَيْـًٔا وَهُمْ يُخْلَقُونَ

وَلَا يَمْلِكُونَ لِاَنْفُسِهِمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَلَا يَمْلِكُونَ

مَوْتًا وَلَا حَيٰوةً وَلَا نُشُورًا ﴿٣﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Alemlere bir uyarıcı olması için kuluna Furkan'ı indiren Allah pek yücedir!

2 – O ki, göklerin ve yerin mülkü O'nundur. Evlat edinmedi. Mülkte ortağı yoktur. Her şeyi yaratıp takdir etmekle (iyice) takdir etti.

3 – O'ndan başka bir şey yaratmayan, kendileri yaratılan; kendileri için ne bir zarara ne bir yarara sahip olmayan; ne öldürmeye ne diriltmeye ne de öldükten sonra diriltmeye sahip olmayan şeyleri İlahlar edindiler.

İbn Abbas, Hasen, Mücahit, İkrime, Katade ve diğerleri: Mekki'dir demişlerdir. İbn Abbas ile Katade'den: Ancak üç ayet Medeni'dir, dedikleri nakledilmiştir; onlar da şunlardır: "Vellezine la yed'une maallahi ilahen aher... ğafurar rahima" *(Furkan: 68 – 70).*

"Tebareke": Bunu A'raf: 54'te şerh etmiş bulunuyoruz. Furkan: Kur'an demektir. Ona, Furkan denilmesi, hak ile batılı ayırdığı içindir.

Kulundan murad edilen de Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir. "Liyekune (olması için)": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, kuluna racidir, bunu da cumhur, demiştir. *İkincisi:* Kur'an'a racidir, bunu da Maverdi nakletmiştir.

"Alemlere": Yani cinlere ve insanlara, demektir. "Bir uyarıcı": Yani Allah'ın azabından bir korkutucu, demektir.

"Her şeyi yaratıp takdir etmekle (iyice) takdir etti": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onu kendine uygun şey için düzeltti ve hazırladı; artık onda arıza ve düzensizlik yoktur. *İkincisi:* Onu ıslah edecek ve onu doğrultacak şeyi takdir etti. *Üçüncüsü:* Ona ecel ve rızık gibi şeyler takdir etti.

Sonra müşriklerin yaptıklarını zikrederek şöyle dedi: "O'ndan başka İlahlar edindiler": Yani putları tanrı edindiler, demektir. "Onlar bir şey yaratamazlar, kendileri yaratılmıştır": Yani yoktan var edilmiştir. "Kendi nefisleri için bir zarara sahip değiller": Yani bir zararı def etmeye ve bir yararı celbetmeye sahip değiller; çünkü onlar cansızdır, güçleri yoktur. "Öldürmeye sahip değiller": Yani kimseyi öldüremez ve kimseyi diriltemez, ölülerden birine de hayat veremezler. Mana şöyledir: Bu sıfattaki şeylere nasıl tapıyor ve bütün bunlara gücü yetene ibadeti nasıl terk ediyorlar?

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا

إِنْ هٰذَا إِلَّا إِفْكٌ افْتَرٰيهُ وَأَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ اٰخَرُونَ

فَقَدْ جَاؤُ ظُلْمًا وَزُورًا ﴿٤﴾ وَقَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ اكْتَتَبَهَا

فَهِيَ تُمْلَىٰ عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٥﴾ قُلْ أَنْزَلَهُ الَّذِي يَعْلَمُ السِّرَّ
فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٦﴾

4 – Kafirler: "Bu (Kur'an), ancak onun uydurduğu ve ona başka bir kavmin yardım ettiği bir iftiradır" dediler. Böylece gerçekten bir zulüm ve haksızlık getirdiler.

5 – "Öncekilerin masalıdır, onu yazdırdı. O, ona sabah akşam okunuyor" dediler.

6 – De ki: "Onu göklerde ve yerde gizliyi bilen (Allah indirdi). Şüphesiz O, çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"Kafirler dediler": Yani Kureyş müşrikleri, demektir. Mukatil: O, Abdüddar oğullarından Nadr bin Haris'tir, demiştir. "Ma haza": Bu değildir, yani Kur'an'ı kastediyorlar, "ancak bir iftiradır": Yani yalandır. "Onu uydurdu": Yani onu kendisi icat etti, "ona başka bir kavim yardım etti": Mücahit şöyle demiştir: Yahudileri kastediyorlar. Mukatil de şöyle demiştir: Huveytıb'ın azatlısı Addas'a ve Amir el – Hardami'nin Yesar ve Cebr adlarında iki kölesine işaret ediyorlar. Bu üçü ehl-i kitap idiler.

"Fekad cau zulmen ve zura": Zeccac, mana: Fekad cau bizulmin ve zurin, demiştir. Be düşünce fiil devreye girip nasbetti. Zur da: Yalandır. "Öncekilerin masallarıdır": Mana şöyledir: Onun getirdiği şey, öncekilerin masallarıdır. Biz de bunu En'am: 25'te açıklamış bulunuyoruz. Müfessirler şöyle demişlerdir: Bunu diyen de Nadr bin el – Haris'tir. "İktetebeha"nın manası da: Onu yazdırdı, yazmasını emretti, demektir. İbn Mes'ud, İbrahim Nahai ve Talha bin Musarrif, ilk te'nin ref'i ve ikincisinin kesri ile "uktutibeha" okumuşlardır. Bununla başlanırsa hemze merfu okunur. "Ona okunuyor": Yani ezberlemesi için ona okunuyor, yazması için değil. Çünkü o yazmayı bilmezdi. "Bükreten ve asilâ": Sabah akşam demektir. "De ki": Ey Muhammed, "onu indirdi": Yani Kur'an'ı "gizliyi bilen": Yani O'na "göklerde ve yerde" hiçbir şey gizli kalmayan indirdi, demektir.

وَقَالُوا مَالِ هَٰذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ
لَوْلَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونَ مَعَهُ نَذِيرًا ﴿٧﴾ أَوْ يُلْقَىٰ
إِلَيْهِ كَنْزٌ أَوْ تَكُونُ لَهُ جَنَّةٌ يَأْكُلُ مِنْهَا وَقَالَ

الظَّالِمُونَ إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا ﴿٨﴾ اُنْظُرْ كَيْفَ
ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا ﴿٩﴾

7 – Dediler: "Bu Peygamberin nesi var ki, yemek yiyor ve sokaklarda dolaşıyor? Ona yanında onunla beraber bir uyarıcı olması için bir melek indirilmeli değil miydi?"

8 – "Yahut ona bir hazine atılmalı yahut ondan yiyeceği bir bahçesi olmalı değil miydi?" O zalimler: "Siz ancak büyülenmiş birine tabi oluyorsunuz!" dediler.

9 – Bak, sana nasıl misaller getirdiler; böylece sapıttılar; artık doğru bir yola güç getiremezler.

"Dediler": Yani müşrikler. "Bu Peygamberin nesi var, yemek yiyor?": Peygamberin beşer olmasını ve diğer insanlar gibi rızık aramak için sokakta yürümesini yadırgadılar. Mana da şöyledir: O, ne bir melektir ne de bir meliktir; çünkü melekler yemez, melikler (krallar) da sokaklarda sıradan hareket etmezler. İnsanlara benzeyip de ayrıcalık taşımamasına şaşırdılar. Hâlbuki Allah onu insan kılmıştı ki gönderildiği kimselerin cinsinden olsun. Onu sokakta dolaşmaktan utanan bir kral da yapmadı; çünkü bu, zorbalık işaretidir. Sonra onları davet etmekle emrolunduğu için onların arasında dolaşmak zorunda idi.

"Ona bir melek indirilmeli değil miydi?": Ona: Rabbinden iste de seni tasdik edecek bir melek göndersin ve sana bahçeler, saraylar ve hazineler versin, dediler. Bu da: "Yahut ona bir hazine atılsın" sözlerinden anlaşılmaktadır; yani ona gökten bir hazine insin, "yahut ondan yediği bir bahçesi olsun": Yani meyvelerinden yediği bir bostanı olsun. İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım ve İbn Amir, ye ile "ye'külü minha" okumuş ve Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'i kastetmişlerdir. Hamze ile Kisai de nun ile "ne'külü minha" okumuşlardır. Ebu Ali mana şöyledir, demiştir: Onun bahçesinden yemekle bize karşı bir ayrıcalığı olsun. Ayetin kalan kısmı ise İsra: 47'de tefsir edilmiştir.

"Bak": Ya Muhammed, "sana nasıl misaller getirdiler?": Çünkü onu büyülenmişe, kâhine, deliye ve şaire benzettiler. "Böylece sapıttılar" doğru yoldan. "Artık doğru bir yola güç getiremezler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ona verdikleri misallerden çıkamazlar, bunu da Mücahit demiştir, mana şöyledir: Onu inkâr ettiler, sözlerini de bir delil ve kanıt ile ispatlayamadılar. Ferra: Senin hakkında bir çare bulamazlar, demiştir.

İkincisi: Taate giden bir yol bulamazlar, bunu da Süddi, demiştir.

تَبَارَكَ الَّذِي إِنْ شَاءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِنْ ذَٰلِكَ جَنَّاتٍ تَجْرِي
مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَيَجْعَلْ لَكَ قُصُورًا ﴿١٠﴾ بَلْ كَذَّبُوا
بِالسَّاعَةِ وَأَعْتَدْنَا لِمَنْ كَذَّبَ بِالسَّاعَةِ سَعِيرًا ﴿١١﴾
إِذَا رَأَتْهُمْ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ سَمِعُوا لَهَا تَغَيُّظًا وَزَفِيرًا ﴿١٢﴾
وَإِذَا أُلْقُوا مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا مُقَرَّنِينَ دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُورًا
﴿١٣﴾ لَا تَدْعُوا الْيَوْمَ ثُبُورًا وَاحِدًا وَادْعُوا ثُبُورًا كَثِيرًا ﴿١٤﴾

10 – O (Allah) pek yücedir ki, dilerse sana bundan daha hayırlısını, altlarından ırmaklar akan cennetler kılar ve sana saraylar kılar.

11 – Hayır, onlar kıyameti yalanladılar. Biz de kıyameti yalanlayanlara çılgın bir ateş hazırladık.

12 – Onları uzaktan gördüğü zaman onlar, onun için bir öfkelenme ve uğultu duyarlar.

13 – Elleri kelepçeli olarak onun dar bir yerine atıldıkları zaman orada "helâk / ölüm!" diye çağırırlar.

14 – Bir helak / ölüm çağırmayın, çok ölüm / helâk çağırın.

Sonra dileseydi ona dünyada onların dediklerinden daha hayırlısını vereceğini haber verdi. O da: "Bundan daha hayırlısı" kavlidir. Yani eğer istersem sana dünyada onların dediklerinden daha hayırlısını veririm. Çünkü bunu ona ahirette vermeyi dilemiştir. "Ve yec'al leke kusura": İbn Kesir, İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, merfu lam ile "ve yec'alü leke kusura" okumuşlardır. Ebu Amr, Nafi, Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, meczum lam ile "ve yec'al" okumuşlardır. Kim cezm ile okursa mana: Eğer dilerse sana bahçeler kılar ve sana saraylar kılar, demek olur. Kim de yeni söz başı olarak merfu okursa, mana: Sana ahirette saraylar verir, olur. "A'tedna"nın manası Nisa: 37'de, "saîr"in manası da Nisa: 10'da geçmiştir.

"Onları uzak bir yerden gördüğü zaman": Süddi, şeyhlerinden: Yüz yıllık yoldan demiştir.

Eğer: "Saîr müzekkerdir, nasıl "iza reethüm" dedi?" denilirse,

Cevap şöyledir: O, saîr demekle nar'ı (ateşi) irade etmiştir.

"Semiu leha teğayyuzan": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Öfkelenme galeyani, bunu da Zeccac, demiştir. Müfessirler, mana şöyledir, demişlerdir: Cehennem onlara öfkelenir; onun öfkelenme ve uğultusunu işitirler, tıpkı öfkeden göğsü kaynayan kızgın insan gibi.

İkincisi: Orada azap görenlerin öfkelenme ve uğultularını duyarlar, bunu da İbn Kuteybe aktarmıştır.

"Elleri kelepçeli olarak onun dar bir yerine atıldıkları zaman orada ölümü çağırırlar": Müfessirler şöyle demişlerdir: Temrenin arkasındaki delik nasıl daraltılırsa onlara öyle daraltılır; onlar şeytanlarla beraber zincire vurulurlar. Sübur ise: Helaktir. Asım el – Cahderi ile İbn Semeyfa, se'nin fethi ile "sebura" okumuşlardır.

"Ved'u süburan kesira": Zeccac şöyle demiştir: Sübur mastardır, aza da çoğa denilir; mesela darabtuhu darben kesiren sözü gibi, mana da: Onlar ölümü defalarca çağırırlar, demektir. Enes bin Malik, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Cehennemliklerden ilk giydirilecek olan İblis'tir, ona ateşten bir hulle (takım) giydirilir. Onu kaşlarının (gözlerinin) üzerine koyar, onu arkasından sürükler. Zürriyeti de arkasından gelir. Kendisi: "Küller başıma!" der. Onlar da: "Küller başımıza!" derler. Sonunda ateşin üzerinde dururlar, o: "Küller başıma!" diye feryat eder. Onlar da: "Küller başımıza!" diye feryat ederler. Allah Teala da "Bir ölüm çağırmayın, çok ölüm çağırın" der.[1]

قُلْ اَذٰلِكَ خَيْرٌ اَمْ جَنَّةُ الْخُلْدِ الَّت۪ي وُعِدَ الْمُتَّقُونَۜ
كَانَتْ لَهُمْ جَزَٓاءً وَمَص۪يراً ﴿١٥﴾ لَهُمْ ف۪يهَا مَا يَشَٓاؤُ۫نَ
خَالِد۪ينَۜ كَانَ عَلٰى رَبِّكَ وَعْداً مَسْـُٔولاً ﴿١٦﴾

15 – De ki: "Bu mu daha hayırlıdır yoksa müttakilere va'dolunan ölümsüzlük cenneti mi?" O onlar için bir mükafat ve bir varış yeri oldu.

16 – Onlar için orada ne dilerlerse vardır. Orada ebedi kalıcılar. Bu, Rabbinin üzerine sorumlu bir va'd oldu.

"De ki: Bu mu?": Yani çılgın ateş mi "daha hayırlıdır yoksa ölümsüzlük cenneti mi?": Bu, iki derece arasında çok olduğuna dair bir

1 - İmam Ahmed, Müsned, 3/152, 153, 154, 249.

uyarıdır, yoksa cehennemde de hayır olduğunu göstermez. Zeccac şöyle demiştir: Cennetle cehennem arasında eşitlik, ikisinin de menzil olmasındandır; onun içindir ki aralarında üstünlük söz konusu olmuştur.

"Onlar için bir mükafat oldu": Yani sevap oldu, demektir. "Masiyra": Yani varış yeri oldu.

"Rabbinin üzerine oldu": Oldu diye işaret edilen şey de ya giriştir yahutta ölümsüzlüktür. "Va'den": Allah onu peygamberlerin dili ile va'detmiştir.

"Sorumlu": Bunun manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: İstenen şey. İsteyen hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar mü'minlerdir; Allah'tan kendilerine va'dettiği şeyi dünyada yerine getirmesini istemişlerdir. *İkincisi:* Melekler bunu onlar için istemişlerdir. O da: "Rabbimiz, onları va'dettiğin Adn cennetlerine girdir" *(Ğafir: 8)* kavlidir. *İkincisi:* Sorumlu'nun manası: Vacip olan, demektir.

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ
وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ فَيَقُولُ ءَاَنْتُمْ اَضْلَلْتُمْ عِبَادِي
هٰٓؤُلَٓاءِ اَمْ هُمْ ضَلُّوا السَّبِيلَ ﴿١٧﴾ قَالُوا سُبْحَانَكَ مَا كَانَ
يَنْبَغِي لَنَٓا اَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِكَ مِنْ اَوْلِيَٓاءَ وَلٰكِنْ
مَتَّعْتَهُمْ وَاٰبَٓاءَهُمْ حَتّٰى نَسُوا الذِّكْرَ وَكَانُوا قَوْمًا بُورًا ﴿١٨﴾
فَقَدْ كَذَّبُوكُمْ بِمَا تَقُولُونَ فَمَا تَسْتَطِيعُونَ صَرْفًا وَلَا
نَصْرًا وَمَنْ يَظْلِمْ مِنْكُمْ نُذِقْهُ عَذَابًا كَبِيرًا ﴿١٩﴾ وَمَٓا
اَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ اِلَّٓا اِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ
وَيَمْشُونَ فِي الْاَسْوَاقِ وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ
فِتْنَةً اَتَصْبِرُونَ وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرًا ﴿٢٠﴾

17 – Onları ve Allah'tan başka taptıkları şeyleri topladığı gün: "Kullarımı siz mi saptırdınız yoksa onlar mı sapıttılar?" der.

18 – Onlar da: "Seni tenzih ederiz. Senden başka dostlar edinmek bizim için olmaz (yaraşmaz). Ancak sen onları ve atalarını yararlandırdın, ta ki zikri unuttular ve helak olan bir kavim oldular" dediler.

19 – (Allah Teala): "İşte gerçekten (yalancı mabutlar) sizi, dediğiniz şeyde yalanladılar. Artık ne (azabı sizden) çevirmeye ne de yardıma güç yetiremezsiniz. Sizden kim zulmederse, ona büyük bir azap tattırırız".

20 – Senden önce ancak gerçekten yemek yiyen ve sokaklarda gezen peygamberler gönderdik. Kiminizi kiminize fitne / imtihan kıldık; "(birbirinize) sabredecek misiniz?" diye. Rabbin hakkıyle görendir.

"Ve yevme yahşürühüm" İbn Kesir, Hafs da Asım'dan rivayet ederek, ikisinde de ye ile "yahşürühüm" "feyekulu" okumuşlar; Ebu Amr, Hamze, Kisai, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek nun ile "nahşürühüm" ve ye ile "feyekulu" okumuşlardır. İbn Amir, ikisinde de nun ile "nahşürühüm" "fenekulu" okumuş ve müşrikleri kastetmiştir. "Ve taptıkları şeyleri": Mücahit: İsa, Uzeyr ve melekler kastedilmiştir, demiş; İkrime ile Dahhak da: Putlar kastedilmiştir, demişlerdir. Allah putların konuşmasına izin verir ve onlara hitap eder: "Kullarımı siz mi saptırdınız" der. Yani, kullarıma size ibadet etmelerini siz mi emrettiniz, der? "Yoksa onlar mı yolu sapıttılar?": Yani yolu şaşırdılar? "Derler": Yani putlar, "seni tenzih ederiz": Başkasına ibadet edilmekten Allah Teala'yı tenzih ederler. "Senden başka dostlar edinmek bize yaraşmaz": Onları dost bilmek, mana da şöyledir: Bize senden başkasına ibadet etmek yaraşmaz; artık nasıl bize ibadet edilmesini isteriz? Bu cevap, ibadeti onların emretmediğini gösterir. Ebu Abdurrahman Sülemi, İbn Cübeyr, Hasen, Katade, Ebu Cafer, İbn Ya'mur ve Asım el – Cahderi, nunun ref'i ve hının fethi ile "en nüttahaze" okumuşlardır. Sonra imanı terk etmelerinin sebebini zikredip: "Fakat onları sen yararlandırdın" dediler: Yani Onlara uzun ömür ve bol rızık verdin, demektir. "Ta ki zikri unuttular": Yani Kur'an'a imanı ve ondan öğüt almayı terk ettiler. "Helak olan bir kavim oldular": İbn Abbas: Bur'u, helkâ ile tefsir etmiştir. Başka bir rivayette de: Bur, Ezdiuman dilinde: Bozuk manasınadır, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: O, bare yeburu'dan gelir ki helak ve batıl olmaktır. Baret taam: Gıda satılmadı, demektir. Baret eyyim de: Evlenmemiş kadına rağbet edilmemektir. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, kızların evlerde kalmasından Allah'a sığınırdı. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Recülün burun ve kavmun burun denir ki, cemi ve tesniyesi yapılmaz. Şairin şu beytini kanıt getirmiştir:

Ey büyük Kralın elçisi, şüphesiz dilim,
Tutuktur, açılmadı, ben de helak olmuşum!

Recülün bair, şeklini de işitmiş bulunuyoruz, onların bazen "fail" veznini "fu'l" şeklinde cemi ettiklerini de görmüşüzdür; mesela: Aiz ve ûz, şarif ve şürf gibi. Müfessirler şöyle demişlerdir: O zaman kafirlere: "Sizi yalanladılar": Yani mabutlar: Onlar tanrılardır, sözünüzü yalanladılar, demektir. Said bin Cübeyr, Mücahit, Muaz el – Kari ve İbn Şenbuz da Kunbul'dan rivayet ederek, ye ile "bima yekulun" okumuşlar; mana da: "Seni tenzih ederiz bize yaraşmaz..." sözleriyle sizi yalanladılar, demektir. Bu, çoğunluğun görüşüdür. İbn Zeyd de şöyle demiştir: Hitap mü'minleredir, mana da şöyledir: Müşrikler, sizin "Muhammed Allah'ın elçisidir, demenizi yalanladılar.

"Fema yestetıune sarfen ve la nasra":Çoğunluk ye ile okumuştur, bunda iki izah yolu vardır:

Birincisi: Mabutlar sizden azabı çeviremezler de size yardım edemezler de. *İkincisi:* Kafirler Allah'ın azabını kendilerinden çeviremezler de kendi nefislerine yardım edemezler de. Hafs, Asım'dan rivayet ederek, te ile "testetıune" okumuşlardır. İbn Kuteybe, Yunus'tan şöyle dediğini aktarmıştır: Sarf: Hile ve çare manasınadır, O, tasarruf eder sözünden alınmadır.

"Sizden kim zulmederse": Yani şirk ile demektir. "Ona tattırırız (nüzıkhu)": Ahirette. Asım el – Cahderi, Dahhak, Ebu'l – Cevza ve Katade, ye ile "yüzıkhu" okumuşlardır. "Büyük bir azap": Şiddetli azap demektir. "Ma erselna kableke minel mürseline": Zeccac, ayette atılan kelime vardır, takdiri de şöyledir, demiştir: Vema erselna kableke rüsülen minel mürseline. "Rüsülen" hazfedilmiştir; çünkü "minel mürseline" ona delalet etmektedir.

"Ancak onlar yemek yer ve sokaklarda gezerlerdi": Yani onlar da senin gibi idiler, artık sen onlardan nasıl farklı olabilirsin?

"Eğer: "İnnehüm" burada niçin meksur okundu, hâlbuki Tevbe: 54'te "en tukbele minhüm nefekatuhum illa ennehüm" denilmişti?" denilirse, biz orada fethin illetini açıklamıştık. Bu kesreye gelince, İbn Enbari bunda iki mülahaza zikretmiştir:

Birincisi: Burada gizli hal vavının olmasıdır, ondan sonra cümle başı olduğu için "inne" meksur okunur, takdir de şöyle olur: İlla ve innehüm leye'külunet taame. Bu durumda vav gizlenmiştir, tıpkı "evhüm kailun" *(A'raf: 4)* kavlinde olduğu gibi ki, tevili: Ev vehüm kailun, demektir.

İkincisi: Ondan önce "men" gizlendiği için meksur olmuştur, o zaman takdir şöyle olur: Vema erselna kableke minel mürseline illa men innehüm leye'külune. Şair de şöyle demiştir:

Onlardan kiminin gözyaşı onu geçti,
Kimininki de ağır ağır akmaktadır.

Men dem'uhu, demek istemiştir.

"Ve cealna ba'daküm bibadın fitneh": Fitne deneme ve imtihan demektir. Kelamın manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, fakirin zenginle imtihanıdır; beni zengin kılsaydı, der. A'manın görenle imtihanı, hastanın sağlarla imtihanı da böyledir. Bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: Eşraftan birinin sıradan biriyle, Arabın Arap olmayanla imtihanıdır. Şerefli kimse Müslüman olmak istediği zaman sıradan birinin kendini geçmiş olduğunu görür, bunu kabullenemez ve küfründe ısrar eder. Bunu da İbn Saib, demiştir.

Üçüncüsü: Kureyş'ten alaycılar fakir mü'minleri gördükleri zaman: Muhammed'e uyanlara bakın, hep bizim kölelerimiz ve ayak takımlarımızdır, derler. Bunu da Mukatil, demiştir.

Birinciye göre "sabredecek misiniz?" hitabı denenen kimselere olur. İkinciye göre reislere olur. O zaman da mana şöyle olur: Kölelerin ve size uyanların sizi geçmesine sabredecek misiniz? Üçüncüye göre fakirleredir; mana da şöyledir: Kafirlerin eziyet ve alayına sabredecek misiniz? Mana da şöyledir: Sabredenlere ne va'dedildiğini bilmiş durumdasınız. "Rabbiniz hakkıyle görendir": Sabredenle etmeyeni.

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا الْمَلَائِكَةُ
أَوْ نَرَى رَبَّنَا لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْ عُتُوًّا كَبِيرًا ﴿٢١﴾
يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلَائِكَةَ لَا بُشْرَى يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِينَ وَيَقُولُونَ
حِجْرًا مَحْجُورًا ﴿٢٢﴾ وَقَدِمْنَا إِلَى مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً
مَنْثُورًا ﴿٢٣﴾ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُسْتَقَرًّا وَأَحْسَنُ مَقِيلًا ﴿٢٤﴾

21 – Bize kavuşmayı ummayanlar: "Üzerimize melekler indirilmeli yahut Rabbimizi görmeli değil miydik?" dediler. Andolsun, gerçekten içlerinde kibir tasladılar ve büyük bir azgınlıkla azdılar.

22 – Melekleri görecekleri gün, o gün günahkarlar için müjde yoktur. "Yasaklanmıştır, yasak!" derler.

23 – Onların yaptıkları amele vardık, onu saçılmış / dağılmış toz yaptık.

24 – Cennet yaranları o gün kalacak yer bakımından daha hayırlı ve dinlenecek yer bakımından daha güzeldir.

"Bize kavuşmayı ummayanlar": Yani yeniden dirilmekten korkanlar, demektir. "Levla (değil miydi?): "Üzerimize melekler indirilmeli": Bize elçiler olsalar da senin doğruluğunu haber verselerdi. "Yahut Rabbimizi görseydik": Bize senin Peygamber olduğunu haber verirdi. "Andolsun gerçekten içlerinde kibir tasladılar": Yani bu mucizeleri isterken kendilerini çok büyük gördüler. "Ve atev utuvven kebira": Zeccac şöyle demiştir: Utuv lügatte: Haksızlıkta sınırı aşmaktır.

"Melekleri görecekleri gün (yevme yerevnel melaikete)": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ölüm anında.

İkincisi: Kıyamet gününde.

Zeccac şöyle demiştir: Yevme'nin mansup olması şu manaya göredir: La Büşra lilmücrimine yevme yerevnel melaikete (günahkarlara melekleri gördükleri gün müjde yoktur). "Yevmeizin" ise "yevme yerevnel melaikete"yi tekit etmektedir, mana da şöyledir: Onlar o gün müjdeden men edilirler. "Yevme"nin şu mana ile mansup olması da caizdir: Üzkür yevme yerevnel melaikete (melekleri görecekleri gün zikret). Sonra da haber verip: "Müjde yoktur" dedi. Günahkarlardan murat edilen de: Kafirlerdir.

"Ve yekulune hicren mahcura": Katade, Dahhak ve Muaz el – Kari ha'nın zammesiyle "hucren" okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Hucrun aslı lügatte: Engellediğin yani ulaşılmasına mani olduğun şeydir. Kadı'nın yetimlere kısıtlama getirmesi de bundandır.

Bu sözü söyleyenler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Melekler kafirlere: Hicren mahcura derler ki, haram ve yasaktır, demektir. Onlara haram edilen şey hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Müjdedir, mana da şöyledir: Onlara müjde olması haramdır. Bunu da Dahhak, Ferra, İbn Kuteybe ve Zeccac, demişlerdir. *İkincisi:* Cennete girmeniz haramdır, bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Bu, müşriklerin azabı gördükleri zaman dedikleri bir sözdür, manası da: Meleklerden sığınmaktır. Bu da Mücahit'ten rivayet edilmiştir. İbn Faris şöyle demiştir: Hicren: Bana eziyet etmek sana ha-

ramdır, demektir. Müşrikler kıyamet gününde melekleri gördükleri zaman: Hicren mahcura, derler; bunun dünyada olduğu gibi onlara fayda sağlayacağını zannederler.

"Vardık": Kastettik ve niyet ettik, demektir. Aslı şudur: Bir yere varmak, ona gitmeyi niyet etmekle olur.

"Yaptıkları amele": Yani hayır amellerine demektir. "Onu toz kıldık": Çünkü şirkten sakınılmayan amel kabul olunmaz.

"Heba" üzerinde de beş görüş vardır:

Birincisi: Güneşte pencereden toz gibi görünen uçuşan şeylerdir, bunu Hazreti Ali, Hasen, Mücahit, Said bin Cübeyr, İkrime ve dilciler demişlerdir. Mana şöyledir: Allah onların amellerini boşa çıkardı, toz duman etti.

İkincisi: O, dökülen sudur, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O, rüzgarın savurduğu toprak ve ağaç kırıntıları gibi şeylerdir. Bunu da Ata el – Horasani, İbn Abbas'tan, demiştir.

Dördüncüsü: O, ateş alevlendiği zaman uçuşan kıvılcımlardır, düştüğü zaman yok olup gider. Bunu da Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Beşincisi: O, hayvanların tırnağından yükselen şeylerdir, bunu da Mukatil, demiştir. Mensur da: Dağılan, demektir.

"Cennet yaranları o gün": Yani kıyamet gününde "kalacak yer bakımından daha hayırlıdır": Yerleri müşriklerinkinden daha üstündür. "Ve ahsenü makıyla": Makıyl; Kaylule vaktinde durulan yerdir. O da gündüzün ortasında uyumaktır. Ezheri şöyle demiştir: Araplara göre kaylule: Gündüzün ortasında sıcak kızdığı zaman dinlenmektir, ister ki uyku olmasın. İbn Mes'ud ile İbn Abbas şöyle demişlerdir: Kıyamet gününde gün yarı olmaz ki cennet veya cehennem halkı kaylule yapsınlar.

وَيَوْمَ تَشَقَّقُ السَّمَاءُ بِالْغَمَامِ وَنُزِّلَ الْمَلٰئِكَةُ تَنْزِيلًا
﴿٢٥﴾ اَلْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ لِلرَّحْمٰنِ وَكَانَ يَوْمًا عَلَى الْكَافِرِينَ
عَسِيرًا ﴿٢٦﴾ وَيَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلٰى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ
مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا ﴿٢٧﴾ يَا وَيْلَتٰى لَيْتَنِي لَمْ اَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا

﴿٢٨﴾ لَقَدْ اَضَلَّن۪ي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ اِذْ جَٓاءَن۪يۜ وَكَانَ الشَّيْطَانُ
لِلْاِنْسَانِ خَذُولًا ﴿٢٩﴾

25 – Hatırla o günü ki, gök bulutla yarılır ve melekler bir indirilmekle indirilir.

26 – O gün gerçek mülk Rahman'ındır. O gün kafirlere zor bir gündür.

27 – O günde zalim, ellerini ısırır ve: "Keşke ben Peygamber'le beraber bir yol tutsa idim!" der.

28 - "Eyvah bana, keşke ben falancayı dost edinmese idim!"

29 – "Andolsun, gerçekten zikir bana geldikten sonra beni (ondan) şaşırttı. Şeytan insanı yardımcısız bırakandır".

"Hatırla o günü ki gök bulutla yarılır ve melekler bir indirilmekle indirilir": Bu, "yevme yerevnel melaikete" kavline matuftur. İbn Kesir, Nafi ve İbn Amir, teşdid ile "teşşeakkaku" okumuş, teyi şine idgam etmişlerdir. Çünkü aslı: Teteşakkaku"dur. Ferra, mana şöyledir, demiştir: Gök bulutla yarılır ve ondan melekler iner. "Ala", "an" ve "be" burada aynı manayadır. Çünkü Araplar şöyle derler: Remeytü anil kavsi ve bilkavsi ve alel kavsi, hepsi bir manayadır. Ebu Ali el – Farisi şöyle demiştir: Gök yarılır, üzerinde bulutla, tıpkı: Emir silahıyla bindi, elbiseleriyle çıktı, gibi. Gök de ancak meleklerin inmesi için yarılır. İbn Abbas şöyle demiştir: Gök bulutla yarılır, o da beyaz buluttur, melekler bulutun içinde inerler. Mukatil de: Gökten maksat göklerdir, bulutla yarılması da sis gibi beyaz buluttur. Yarıldığı zaman melekler iner, demiştir. İbn Kesir, ilki mazmum, ikincisi sakin ve lam da merfu olmak üzere "ve nünezzilü", "melaikete"yi de nasb ile okumuştur. Asım el – Cahderi ile Ebu İmran el – Cevni, tek ve meftuh nun, mansup ve şeddeli ze ve lamın fethi ile "ve nezzele", nasb ile de: elmelaikete" okumuşlardır. İbn Ya'mur, nunun, lamın, zenin fethi ve şeddesiz olarak "nezele" ve ref ile de "elmelaiketü" okumuştur.

"O gün gerçek mülk Rahman'ındır": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Hak yani gerçek mülk Rahman'ındır. Asir ise: Kafirlere zor, mü'minlere farz namaz kadar kolay gelen demektir.

"O günde zalim ellerini ısırır": İniş sebebinde üç görüş vardır:

Birincisi: Übey bin Halef, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in meclisinde oturur, ona iman etmezdi. Ukbe bin Mu'yat onu bundan

men etti; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ata el – Horasani, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Ukbe, bir ziyafet verdi, insanları davet etti, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de aralarında idi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem yemedi ve: Lailahe illallah ve enni Resulullah kelime-i şehadetini söylemedikçe yemem, dedi. Ukbe de bunun üzerine şehadet getirdi. Bu, Übey bin Halef'e ulaştı, onun dostu idi: Ey Ukbe, sapıttın, dedi. Bunu da Mücahit demiştir.[2]

Üçüncüsü: Ukbe, Ümeyye bin Halef'in dostu idi, Ukbe Müslüman oldu, Ümeyye: Eğer Muhammed'in arkasına düşersen, bir daha yüzüne bakmam, dedi; o da Ümeyye'nin hatırı için kafir oldu ve dinden döndü. Bu ayet de bunun üzerine indi. Bunu da Şa'bi, demiştir.

Burada zikredilen zalim ise: Kafirdir, onda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Übey bin Halef'tir, bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Ukbe bin Ebi Mu'yat'tır, bunu da Mücahit, Said bin Cübeyr ve Katade, demişlerdir. Ata da şöyle demiştir: Ellerini yer, ta dirseklere varır, sonra yeniden biterler. Yeniden çıktıkça onu yer, yaptığına pişmanlığının cezasını böyle çeker.

"Ya leytenit tehaztü": Çoğunluk "ya leyteni"nin ya'sını sakin okumuşlardır; Ebu Amr ise harekeli okurdu (ya leyteniye). Ebu Ali: Aslı harekelidir, demiştir. Çünkü o, hitap kâf'ının yerindedir, ancak lîn harfinde hareke hoş değildir. Sakin okuyanlar onun için sakin okumuşlardır. Mana da şöyledir: Keşke ona tabi olsaydım da onunla beraber hidayete giden bir yol tutsaydım.

"Keşke ben falancayı dost edinmeseydim": İşaret edilen kimse hakkında dört görüş vardır:

Birincisi: Ondan Übey bin Halef kastedilmiştir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Ukbe bin Ebi Mu'yat'tır, bunu da Ebu Malik, demiştir. *Üçüncüsü:* Şeytandır, bunu da Mücahit, demiştir. *Dördüncüsü:* Ümeyye bin Halef'tir, bunu da Süddi, demiştir.

Eğer: "Kinaye ancak açık konuşmaktan korkulduğu veya iki yüzlülük edildiği zaman yapılır, burada kinaye'nin gerekçesi nedir?" denilirse; cevap şöyledir: Zalim, demekle bütün zalimleri murat etmiş, falan demekle de Allah'a isyan hususunda emri dinlenen ve Allah'ın kızdığı şeyle razı kılınan kimseleri murat etmiştir. Ayet her ne kadar

2 – Suyuti, Eddürrü'l – Mensur, Taberi, Firyabi, İbn Ebi Şeybe, Abd bin Humeyd, İbn Münzir, İbn Ebi Hatim, Mücahitten.

belli bir şahıs hakkında inmişse de durum böyledir. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"Andolsun, gerçekten beni zikirden şaşırttı": Yani beni Kur'an'dan ve ona imandan çevirdi, demektir, "bana geldikten sonra": Yani Peygamber'le beraber demektir. Söz burada bitti. Sonra Allah Teala: "Şeytan insan için oldu": Yani kafir, "yardımsız bırakan": Ahirette ondan kaçan, ilişiğini kesen.

وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي
اتَّخَذُوا هَذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا ﴿٣٠﴾ وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا
لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ وَكَفَى بِرَبِّكَ هَادِيًا وَنَصِيرًا ﴿٣١﴾

30 – Peygamber: "Ya Rabbi, şüphesiz kavmim bu Kur'an'ı terk edilmiş bir şey edindiler" dedi.

31 – İşte böyle, her peygamber için günahkarlardan bir düşman kıldık. Yol gösterici ve yardım edici olarak Rabbin yeter!

"Peygamber dedi": Yani Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem, ulemanın çoğunluğuna göre bunu kıyamet gününde diyecektir, mana da şöyledir: Peygamber o gün diyecektir. İçlerinde Mukatil de olmak üzere diğerleri ise şu görüşe sahip olmuşlardır: Peygamber kendini yalanladıkları zaman kavminden Allah'a şikayet ederek dedi ki. İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, harekeli ye ile "inne kavmiye" okumuşlar; Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de sakin okumuşlardır (inne kavmiy).

"Terk edilmiş"ten murat edilen şey hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Terk edilmiş, ona iltifat etmez ve ona inanmazlar. Bu mana İbn Abbas ile Mukatil'in görüşlerinden alınmıştır.

İkincisi: Onda saçmaladılar, fülanün yehcürü fi menamihi denir ki, uykusunda sayıklıyor, demektir. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir. Zeccac da: Hücr: Faydasız sözdür, demiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah Teala onu teselli edip: "İşte böyle, her peygamber için bir düşman kıldık" dedi. Yani sana kavminin müşriklerinden düşmanlar kıldığımız gibi, her peygamber için de kavminin kafirlerinden bir düşman kıldık, demektir. Mana şöyledir: Bu sana ağır gelmesin, peygamberler senin için birer örnektir. "Rabbin yol gösterici ve yardım edici olarak yeter": Seni düşmanlarından korur. Zeccac şöyle demiştir: "Birabbike"deki ba zaittir, mana da: Kefa rabbüke hadiyen ve nasira, demektir.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً
وَاحِدَةً كَذَٰلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا ﴿٣٢﴾
وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا ﴿٣٣﴾
الَّذِينَ يُحْشَرُونَ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ إِلَىٰ جَهَنَّمَ أُولَٰئِكَ شَرٌّ مَكَانًا
وَأَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٣٤﴾

32 – Kafirler: "Kur'an ona bir seferde toptan indirilmeli değil miydi?" dediler. İşte böyle (yaptık ki) onunla gönlünü kuvvetlendirelim, diye. Ve onu tane tane okumakla okuduk.

33 – Sana bir misal getirmezler ki, ancak biz sana hakkı ve tefsirce en güzelini getiririz.

34 – Onlar ki yüzleri üstü haşrolunurlar, işte onlar yerce daha kötü ve yolca daha sapıktır.

"Kur'an ona bir seferde toptan indirilmeli değil miydi?": Yani Tevrat, İncil ve Zebur indirildiği gibi. Allah Teala şöyle dedi: "İşte böyle yaptık": Yani onu parça parça indirdik; çünkü "niçin parça parça indirildi" sözlerinin manası: Böyle indirdik ki "onunla gönlünü kuvvetlendirelim" demektir: Yani kalbini takviye edelim de basiretin artsın. Şöyleki ona her durum ve olay hakkında vahiy inerdi; bu da kalbini daha çok kuvvetlendirir, basiretini daha çok açar ve yalnızlığını daha çok giderirdi. "Onu tane tane okuduk": Yani onu tertil üzere indirdik ki, o da ağır ağır indirip acele etmemektir.

"Sana getirmezler": Yani müşrikler, "bir misal": Seninle tartışırken ve işini iptal etmek için, "ancak biz sana hakkı getiririz": Yani onların hilelerini bozman için hak ile getiririz "tefsirce onlarınkinden daha güzelini getiririz": Yani onların misalinden. Tefsir de: Açıklamak ve keşfetmektir.

Mukatil şöyle demiştir: Sonra ahirette karar kılacakları yeri haber verip şöyle dedi: Onlar yüzleri üstü haşrolunurlar": Şöyleki Mekke kafirleri: Muhammed ve ashabı Allah'ın yarattıklarının en kötüsüdürler, dediler. Bu ayet de bunun üzerine indi.

"İşte onlar yerce daha kötüdürler": Yani menzil ve durak bakımından, "yolca da daha sapıktırlar": Yani din ve gidişat bakımından mü'minlerden çok geridedirler.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَا
مَعَهُٓ اَخَاهُ هٰرُونَ وَز۪يرًاۚ ﴿٣٥﴾ فَقُلْنَا اذْهَبَٓا اِلَى الْقَوْمِ الَّذ۪ينَ
كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَاۜ فَدَمَّرْنَاهُمْ تَدْم۪يرًاۜ ﴿٣٦﴾ وَقَوْمَ نُوحٍ لَمَّا كَذَّبُوا
الرُّسُلَ اَغْرَقْنَاهُمْ وَجَعَلْنَاهُمْ لِلنَّاسِ اٰيَةًۜ وَاَعْتَدْنَا
لِلظَّالِم۪ينَ عَذَابًا اَل۪يمًاۚ ﴿٣٧﴾ وَعَادًا وَثَمُودَا۬ وَاَصْحَابَ الرَّسِّ
وَقُرُونًا بَيْنَ ذٰلِكَ كَث۪يرًا ﴿٣٨﴾ وَكُلًّا ضَرَبْنَا لَهُ
الْاَمْثَالَ وَكُلًّا تَبَّرْنَا تَتْب۪يرًا ﴿٣٩﴾

35 – Andolsun, Musa'ya o kitabı verdik ve kardeşi Harun'u da yanında vezir kıldık.

36 – "Ayetlerimizi yalanlayan kavme gidin" dedik. Onları helak etmekle helak ettik.

37 – Nuh kavmini de hatırla. Peygamberleri yalanladıkları zaman onları suda boğduk ve onları insanlar için bir ibret kıldık. Zalimler için acıklı bir azap hazırladık.

38 – Ad'i, Semud'i, Res halkını ve bunların arasındaki birçok nesilleri de hatırla.

39 – Her birine misaller getirdik ve her birini kırıp geçirmekle kırıp geçirdik.

"Ayetlerimizi yalanlayan kavme gidin":

Eğer: Onlar ayetleri ancak Musa'nın mesajından sonra gördüler, ayetler meydana gelmeden önce nasıl yalanlamış olurlar?" denilirse,

Cevap şöyledir: Onlar Allah'ın eski peygamber ve kitaplarını yalanlıyorlardı, kim de bir peygamberi yalanlarsa, diğer peygamberleri de yalanlamış olur. Bunun içindir ki: "Daha önce peygamberleri yalanlayan Nuh kavmini de" demiştir. Zeccac şöyle demiştir: Bundan tek başına Nuh'un murat edilmiş olması caizdir, cins lafzı ile zikredilmiştir, mesela: Filanca hayvanlara biner, denir ki, aslında bir hayvana binmiştir. Biz de bunu Hud: 59'da "peygamberlere karşı geldiler" ayetinde şerh etmiştik. Tedmir'in manası yukarıda geçmiştir *(A'raf: 137).*

"Res halkını da": Res hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, Res denen bir kuyudur, bunu da el – Avfi rivayetinde İbn Abbas, demiştir. İkrime rivayetinde de: O, Azerbeycan'da bir kuyudur. İbn Saib, onun Yemame yakınlarında bir kuyu olduğunu iddia etmiştir. Süddi de: Antakya'da bir kuyudur, demiştir.

İkincisi: Res, Yemame köylerinden bir köydür, bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: O, madendir, bunu da Ebu Ubeyde ile İbn Kuteybe, demişlerdir.

Ona Res denilmesinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar, peygamberlerini kuyuya attılar, bunu da İkrime, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Ressehu, dessehu demektir ki, gömmek manasınadır.

İkincisi: Taş örülmemiş her kuyuya res denir, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Res halkı hakkında da beş görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Onlar bir ağaca taparlardı, Allah onlara Yahuda bin Yakup oğullarından bir peygamber gönderdi, onun için bir kuyu kazıp içine attılar, bu yüzden helak oldular (Yusuf'un kuyuya atılmasını hatırlayın. Mütercim). Bunu da Hazreti Ali demiştir.

İkincisi: Onlar bir kavimdir, peygamberlerine Hanzale bin Safvan diyorlardı. Peygamberlerini öldürdüler, Allah da onları helak etti. Bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar bir kuyu başına inerlerdi, davarları vardı, putlara taparlardı. Allah onlara Şuayb'i gönderdi; onlar da taşkınlıklarında ileri gittiler; kuyu çöktü; onları ve evlerini de götürdü. Bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir.

Dördüncüsü: Onlar Habib Neccar'ı öldürenlerdir, onu da kuyularında öldürdüler. "Ey kavmim, gönderilen elçilere uyun" *(Yasin: 20)* diyen odur. Bunu da Süddi, demiştir.

Beşincisi: Onlar bir kavimdir ki peygamberlerini öldürüp yediler İlk büyü yapanlar da onların kadınlarıdır. Bunu da İbn Saib, demiştir

"Ve nesiller": Yani nesiller helak ettik, demektir. "Bunun arasında çok nesiller": Yani Ad ile Res halkı arasında. Karn'in manası da En'am 6'da geçmiştir. Bu kıssalarda Kureyş'e tehdit vardır.

"Her birine misaller getirdik": Yani öğüt vermek ve delil sunmakla mazuruz, demektir. "Her birini kırıp geçirdik (tebberna)": Zeccac şöyle demiştir: Tibr, helak etmektir. Kırdığın ve ufaltuğın her şeyi helak etmişsindir. Bundan ötürü cam kırığına ve altın kırığına tibr denilmiştir

وَلَقَدْ اَتَوْا عَلَى
الْقَرْيَةِ الَّت۪ٓي اُمْطِرَتْ مَطَرَ السَّوْءِۜ اَفَلَمْ يَكُونُوا يَرَوْنَهَاۚ
بَلْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ نُشُوراً ﴿٤٠﴾ وَاِذَا رَاَوْكَ اِنْ يَتَّخِذُونَكَ
اِلَّا هُزُواًۜ اَهٰذَا الَّذ۪ي بَعَثَ اللّٰهُ رَسُولاً ﴿٤١﴾ اِنْ كَادَ
لَيُضِلُّنَا عَنْ اٰلِهَتِنَا لَوْلَٓا اَنْ صَبَرْنَا عَلَيْهَاۜ وَسَوْفَ يَعْلَمُونَ
ح۪ينَ يَرَوْنَ الْعَذَابَ مَنْ اَضَلُّ سَب۪يلاً ﴿٤٢﴾ اَرَاَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ
اِلٰهَهُ هَوٰيهُۜ اَفَاَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَك۪يلاًۙ ﴿٤٣﴾
اَمْ تَحْسَبُ اَنَّ اَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ اَوْ يَعْقِلُونَۜ اِنْ هُمْ اِلَّا
كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ سَب۪يلاً ﴿٤٤﴾

40 – Andolsun, gerçekten (Mekkeliler) kötü yağmura, taş yağmuruna tutulan o kente geldiler. Onu görmediler miydi? Hayır, onlar dirilmeyi ummuyorlar idi.

41 – Seni gördükleri zaman seni ancak bir eğlence edinirler: "Allah'ın peygamber olarak gönderdiği bu mu?" (derler).

42 – Eğer onların üzerinde sabretmeseydik, neredeyse bizi tanrılarımızdan saptıracaktı". İleride azabı gördükleri zaman yolca kimin daha sapık olduğunu bilecekler.

43 – Arzusunu tanrısı edineni gördün mü? Onun üzerine sen mi vekil olacaksın?

44 – Yoksa gerçekten çoklarının işiteceklerini yahut akıllarını çalıştıracaklarını mı sanıyorsun? Onlar ancak hayvanlar gibiler, hatta onlar yolca daha sapıktırlar.

"Andolsun onlar geldiler": Yani Mekke halkı, demektir. "Kötü yağmura tutulan o kente": Yani taş yağmuruna tutulan Lut kavminin kentine demektir. "Onu görmediler miydi?": Yolculuklarında ki, ibret alırlardı!? Sonra onları yalanlamaya cesaretlendiren şeyi haber verip şöyle dedi: "Hayır, onlar dirilmeyi ummuyorlar": Yani yeniden dirilmekten korkmuyorlar. Bu, müfessirlerin görüşleridir. Zeccac da şöyle demiş-

tir: Dilcilerin ittifak ettiği bir şey vardır ki o da reca korku manasına değildir. Asıl mana: Onlar hayır amele sevap ummuyorlar, o yüzden de isyan ediyorlar, demektir.

"Seni gördükleri zaman seni edinmezler, ancak bir eğlence edinirler": Yani eğlenilen şey edinirler, demektir. Sonra da eğlence yollu ne dediklerini zikredip şöyle dedi: "Allah'ın peygamber olarak gönderdiği bu mudur? Neredeyse bizi tanrılarımızdan saptıracaktı": Yani tanrılarımıza ibadet etmekten demektir. "Eğer ona sabretmeseydik": Yani onlara ibadet etmeye. Allah Teala şöyle buyurdu: "İleride azabı gördükleri zaman bileceklerdir": Ahirette. "Kim daha sapıktır": Doğru yolu kim şaşırmış, onlar mı yoksa mü'minler mi?

Sonra arzularının davet ettiği şeye ibadet etmekle peygamberlerinin dikkatini çekerek şöyle dedi: "Arzusunu tanrısı edineni gördün mü?": İbn Abbas şöyle demiştir: Onlardan kimisi taşa tapardı, ondan daha güzelini görünce, onu atar ötekisine tapardı. Katade de şöyle demiştir: O kafir aklına ne eserse onu yapardı. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Keyfine uyar ve hakkı terk eder, böylece o şey tanrısı gibi olur.

"Ona sen mi vekil olacaksın?": Yani onu keyfine uymaktan alıkoyacak muhafız, demektir. Kelbi, bu ayetin savaş ayetiyle mensuh olduğunu iddia etmiştir.

"Yoksa gerçekten çoklarının işiteceklerini mi sanıyorsun?": Yani Mekke halkının, Maksat: Anlamak isteyen gibi dinleyeceklerini mi sanıyorsun, demektir. "Yahut akıllarını çalıştıracaklarını": Ki o zaman çeşitli deliller ve alametle görürler. "Onlar ancak hayvanlar gibidirler": Hayvanlara benzetilmelerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Hayvanlar sesi işitir, sözü anlamaz.

İkincisi: Onların yemek ve içmekten başka bir derdi yoktur.

"Hatta onlar yolca daha sapıktır": Çünkü hayvanlar, otlağın yolunu bilir, sahibinin arkasına düşer ve kendine iyilik edene yaklaşır. Onlarsa bunu yapmazlar.

أَلَمْ تَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ كَيْفَ
مَدَّ الظِّلَّ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ
دَلِيلًا ﴿٤٥﴾ ثُمَّ قَبَضْنَاهُ إِلَيْنَا قَبْضًا يَسِيرًا ﴿٤٦﴾ وَهُوَ الَّذِي
جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِبَاسًا وَالنَّوْمَ سُبَاتًا وَجَعَلَ النَّهَارَ

نُشُورًا ﴿٤٧﴾ وَهُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ
وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا ﴿٤٨﴾ لِنُحْيِيَ بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا
وَنُسْقِيَهُ مِمَّا خَلَقْنَا أَنْعَامًا وَأَنَاسِيَّ كَثِيرًا ﴿٤٩﴾ وَلَقَدْ صَرَّفْنَاهُ
بَيْنَهُمْ لِيَذَّكَّرُوا فَأَبَى أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا ﴿٥٠﴾ وَلَوْ شِئْنَا
لَبَعَثْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ نَذِيرًا ﴿٥١﴾ فَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ
بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا ﴿٥٢﴾

45 – Rabbine bakmadın mı, gölgeyi nasıl uzattı? Eğer dileseydi onu elbette durgun kılardı. Sonra güneşi ona delil kıldık.

46 – Sonra onu azar azar kendimize çektik.

47 – O ki geceyi size örtü, uykuyu dinlenme ve gündüzü de dağılma zamanı kıldı.

48 – O ki rüzgarı rahmetinin önünde müjdeciler kıldı. Gökten de temizleyici su indirdik.

49 – Onunla ölü bir beldeyi diriltmemiz ve yarattığımız hayvanlara ve birçok insanlara içirtmemiz için.

50 - Andolsun, gerçekten onu (suyu) ibret almaları için aralarında çevirdik. Fakat insanların pek çoğu nankörlükten başka bir şeyi kabul etmedi.

51 – Eğer dileseydik her kente elbette bir uyarıcı gönderirdik.

52 – Öyleyse kafirlere itaat etme ve onunla (Kur'an'la) onlara karşı büyük bir cihatla cihat et.

"Rabbine bakmadın mı?": Yani Rabbinin yaptığına demektir. Zeccac da: Manası, bilmedin mi, demiştir. Bu da kalp görüşüdür. Göz görüşü olması da caizdir, mana da şöyle olur: Gölgeye bakmadın mı, Rabbin onu nasıl uzattı? Gölge şafağın sökmesinden güneşin batmasına kadardır. "Eğer dileseydi onu elbette durgun kılardı": Yani yerinden oynamayan devamlı kılardı, demektir. "Sonra güneşi ona delil kıldık": Güneş gölgenin delilidir; eğer güneş olmasa idi, onun bir şey olduğu bilinmezdi. Nitekim nur olmasaydı, karanlık bilinmezdi. Her şey zıddı ile bilinir (kaimdir).

"Sonra onu kendimize çektik": Yani gölgeyi, "azar azar çekmekle": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Hızla, demektir, bunu da İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Gizlice demektir, bunu da Mücahit, demiştir.

Gölgeyi çekme zamanında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Güneş doğarken gölge çekilir, yayılmış parçaları güneşin vurması ile toplanır, sonunda yavaş yavaş silinir. *İkincisi:* Güneş batarken gölgenin parçaları çekilir, onun her parçasının yerine karanlık gelir.

"O ki geceyi size örtü kıldı": Yani karanlığı ile kapatıcı kıldı, çünkü onun karanlığı şahısları bürür, üzerlerine elbise gibi geçer. "Uykuyu da dinlenme (sübat)": İbn Kuteybe: Rahatlık, demiştir. Sebt günü de ondandır, çünkü mahlukat cuma günü yaratıldı, cumartesi günü iş yapılmadı. İsrail oğullarına: O gün istirahat edin, onda hiçbir şey yapmayın, denildi. O nedenle ona sebt, yani dinlenme günü, denildi. Sebt'in aslı uzanmadır, kim uzanırsa rahat eder. İbn Enbari de şöyle demiştir: Sebtin aslı kesmektir, mana da şöyledir: Uykuyu işleriniz için bir kesme kıldık.

"Gündüzü de dağılma zamanı kıldı": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onda rızık aramak için dağılırlar, bunu da İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Uyanmakla ruhlar dağılır, tıpkı dirilen cesetlere dağıldığı gibi. Bunu da Maverdi nakletmiştir.

"O ki rüzgarları gönderdi": Bunu da A'raf: 57'de "gökten temizleyici su (tahur) indirdik" kavline kadar şerh etmiştik, o da yağmurdur. Ezheri şöyle demiştir: Tahur, lügatte: Temizleyici ve temizlik maddesi demektir. Mesela vadu' gibi ki o da abdest alınan sudur, fatur da iftar edilen şeydir.

"Linühyiye beldeten meyta": Ebu'l - Mütevekkil, Ebu'l - Cevza ve Ebu Cafer, şedde ile "meyyita" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Belde lafzı müennestir, "meyta" denilmesi, beldenin beled manasına olmasındandır. Başkası da şöyle demiştir: "Meyta" demesi, beldeden mekân kastedildiği içindir. Beldenin ölümle sıfatlanmasının manası A'raf: 57'de, "nüskıyhi"nin manası da Hicr: 24'te geçmiştir. Ebu Miclez, Dahhak, A'meş ve İbn Ebi Able, nun ile "ve neskıyehu" okumuşlardır. Enasiy lafzına gelince, Zeccac şöyle demiştir: O, insiy'nin çoğuludur, mesela kürsiy ve kerasiy gibi. İnsanın çoğulu olması da caizdir, o zaman ye nun'dan bedel olur. Aslı. Enasiyn'dir, serahiyn gibi. Ebu Miclez, Dahhak, Ebu'l - Aliye ve Asım el - Cahderi, şeddesiz olarak "ve enasiy" okumuşlardır.

"Andolsun gerçekten onu çevirdik": Yani yağmuru "aralarında": Bir defa bu memlekete, bir defa da o memlekete. "İbret almaları için": Yani Allah'ın nimetlerini düşünüp de O'na şükretmeleri için, demektir. Hamze ile Kisai, zal şeddesiz olarak "liyezkürü" okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Yezzekkere, yetezekkere manasınadır. "İnsanların

pek çoğu nankörlükten başka bir şeyi kabul etmediler": Onlar da: Şu şu burçlardan bize yağmur yağdı demeleridir. Böylece Allah'ın nimetini inkar ettiler. "Eğer dileseydik her kente elbette bir uyarıcı gönderirdik": Mana şöyledir: Sen bizim yanımızda çok kıymetli olduğun için seni bütün kentlere gönderdik. "Öyleyse kafirlere itaat etme": Çünkü Mekke kafirleri onu atalarının dinine davet etmişlerdi. "Ve onunla onlara karşı büyük bir cihatla cihat et": Yani Kur'an'la demektir. "Büyük cihad": Eksiksiz ve şiddetli demektir.

وَهُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هَٰذَا عَذْبٌ
فُرَاتٌ وَهَٰذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا
مَحْجُورًا ﴿٥٣﴾ وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ
نَسَبًا وَصِهْرًا ۗ وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا ﴿٥٤﴾ وَيَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ
مَا لَا يَنفَعُهُمْ وَلَا يَضُرُّهُمْ ۗ وَكَانَ الْكَافِرُ عَلَىٰ رَبِّهِ ظَهِيرًا ﴿٥٥﴾

53 – O ki iki denizi salıverdi; bu tatlıdır, bu da tuzlu acıdır. Aralarına bir engel ve yasaklanmış bir yasak kıldı.

54 – O ki sudan bir insan yarattı; onu bir soy sop kıldı. Rabbin her şeye kadirdir.

55 – Allah'tan başka, kendilerine fayda vermeyen, zarar da vermeyen şeylere tapıyorlar. Kafir Rabbinin aleyhine yardımcı oldu.

"O ki iki denizi salıverdi": Zeccac: Serbest bıraktı, demiştir. Merectüd dabbete ve emrectüha denir ki: Hayvanı otlağa salmaktır. "Mericet uhuduhum ve emanetuhum"[3] hadisi de bundandır ki söz ve emanetleri birbirine karıştı, demektir. Mana da şöyledir: Allah onları kendi mecralarına saldı, birbirinin içine girmezler. Ne tuzlu tatlıya karışır ne de tatlı tuzluya karışır. O da "bu" sözüdür ki: İki denizden biridir. "tatlıdır": hoştur. Azübel mau yazübü uzubeten fehüve azbün denir. Zeccac da şöyle demiştir: Furat, azb'in sıfatıdır, o da çok tatlı su demektir. Ücac da milh'in sıfatıdır, o da çok tuzlu demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: O, çok tuzlu sudur. Acımtırak sudur, diyenler de olmuştur. Maün milh denir de, malih, denilmez. Berzah ise: Engeldir. Bu engelde de iki görüş vardır:

3 – Ebu Davud, Melahim, bab, 17; İbn Mace, Fiten, bab, 10; İmam Ahmed, Müsned, 2/162, 212, 220, 221; Hakim, Müstedrek, 4/435. Sahih demiş, Zehebi de onaylamıştır.

Birincisi: O, Allah Teala'nın kudretinden oluşmuş bir manidir, bunu da çoğunluk, demiştir. Zeccac şöyle demiştir: O iki gözle bakıldığı zaman karışıktır, Allah'ın kudretinde ise ayrıdırlar, biri diğerine karışmaz.

Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: Ben Basra ovasında Abbadan'nın yanında Dicle'de denize dökülen tatlı su gördüm, denizden de med geliyordu; karşılaştılar; birinin suyu diğerine karışmadı. Denizin suyu yemyeşil, Dicle'nin suyu da hafif kırmızı olarak görünüyordu. Su almak isteyen, Dicle'nin tatlı suyundan alıyordu, ona da bir şey karışmıyordu, yanında da aynı yerde deniz suyu vardı.

İkincisi: Engel; toprak ve kuruluktur, bu da Hasen'in görüşüdür. Birincisi daha doğrudur.

"Yasaklanmış bir yasak": Ferra şöyle demiştir: Birinin diğerini mağlup etmesi tamamen yasaklanmıştır.

"O ki sudan bir insan yarattı": Yani meniden beşer, yani insan yarattı, demektir. "Fecealehu neseben ve sıhra": Yani za nesebin ve sıhrin, demektir. Hazreti Ali radıyallahu anh: Nesep: Nikahı helal olmayandır, sıhr da: Nikahı helal olandır, demiştir. Dahhak da: Nesep yedidir, o da: "Size analarınız... haram kılındı... ve kızkardeş kızları" kavlidir. Sıhr da: Beştir: O da: "Ve ümmehatüküm ellati erda'neküm... min aslabiküm" *(Nur: 23)* kavlidir. Tavus da şöyle demiştir: Emişme sıhrdır. İbn Kuteybe de: "Neseben: Soy yakınlığı, "sıhran" da nikah yakınlığıdır, demiştir. Baba ve kardeş gibi koca tarafından olan yakınlara ahma (hısım) denir. Tekili hamen'dir, kafen gibi, hamüvdür, ebüv gibi ve ham'ündür, hemzeli ve mim sakindir va hamündür ebün gibi. Hamatül mer'e de kayın ata gibi akrabalardır. Onun bundan başka lügati yoktur. Bu gibi şeylerden kadın tarafından olanlara ahtan, denir. Sahr da hepsini içine alır. İbn Faris, Halil'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ev sahibi erkeğin ahtanı (damatları) olur, ev sahibi kadının da asharı olur. Sahr bir şeyi eritmektir. Maverdi şöyle demiştir: Evlenme işlerine eshar denilmesi eriyen şeyin birbirine karışması gibi olmasındandır.

"Kafir, Rabbinin aleyhine yardımcı oldu": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Rabbine karşı şeytana yardımcı oldu, çünkü onun putlara tapması şeytana yardımdır.

İkincisi: Allah Teala'yı birlememede müşriklere yardımcı oldu.

Üçüncüsü: Rabbinin velilerinin aleyhine yardımcı oldu.

Dördüncüsü: Kafir Rabbine karşı değersiz ve hor oldu. Bu da: Zahertü bifülanin kavlinden gelir ki, birini arkaya atıp da ona bakmamaktır. Burada kafirden Ebu Cehil'in murat edildiği de söylenmiştir.

وَمَآ أَرْسَلْنَٰكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿٥٦﴾ قُلْ مَآ أَسْـَٔلُكُمْ
عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِلَّا مَن شَآءَ أَن يَتَّخِذَ إِلَىٰ رَبِّهِۦ سَبِيلًا ﴿٥٧﴾ وَتَوَكَّلْ
عَلَى ٱلْحَىِّ ٱلَّذِى لَا يَمُوتُ وَسَبِّحْ بِحَمْدِهِۦ ۚ وَكَفَىٰ بِهِۦ بِذُنُوبِ
عِبَادِهِۦ خَبِيرًا ﴿٥٨﴾ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا
بَيْنَهُمَا فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ ۚ ٱلرَّحْمَٰنُ فَسْـَٔلْ
بِهِۦ خَبِيرًا ﴿٥٩﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ٱسْجُدُوا۟ لِلرَّحْمَٰنِ قَالُوا۟ وَمَا ٱلرَّحْمَٰنُ
أَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا وَزَادَهُمْ نُفُورًا ﴿٦٠﴾

56 – Seni ancak müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik.

57 – De ki: "Buna karşı sizden bir ücret istemiyorum, ancak Rabbine karşı bir yol edinmek isteyen müstesnadır".

58 – Ölmeyen gerçek hayat sahibine tevekkül et ve onun hamdi ile tesbih et. O'nun kullarının günahlarından haberdar olması yeter.

59 – O ki gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri altı gün(ler)de yarattı, sonra da Arş'e hükümran oldu. Rahman'dır. Bunu bir bilene sor.

60 – Onlara: "Rahman'a secde edin" denildiği zaman: "Rahman nedir? Bize emrettiğine secde mi edeceğiz?" derler. Bu da onların kaçmalarını artırır.

"Buna karşılık sizden istemiyorum": Yani Kur'an'a ve vahyi tebliğe karşı, demektir, "bir ücret": Bu, onun doğruluğunu tekit etmektedir; çünkü eğer onlardan mal isteseydi, onu suçlarlardı. "Ancak dilediği kimse hariç": Manası şöyledir: Ancak bir kimse "Rabbine bir yol dilerse" malını O'nun rızasına harcama gibi, bunu yapar. Sanki şöyle demek istiyor: Sizden kendim için bir şey istemiyorum. Sizin Allah rızası için bir şey harcamak istemeniz hariç. Bundan sonraki kelimelerin tefsiri Al – i İmran: 159, Bakara: 30 ve A'raf: 54'te geçmiştir. "Fes'el bihi habira": "Bihi" "anhu" manasınadır. Şair Alkame şöyle demiştir:

Eğer bana kadınlardan sorarsan, şüphesiz ben,
Kadınların hastalıklarını bilirim, ben kadın doktoruyum.

"Bihi"nin he'sinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O, Aziz ve celil olan Allah'a racidir. *İkincisi:* Rahman ismine racidir; çünkü onlar: Biz Rahman'ı bilmeyiz, demişlerdi. *Üçüncüsü:* Göklerin, yerin ve diğer şeylerin yaratılması gibi zikredilen şeylere racidir.

"Habîr" (bilen)de de dört görüş vardır:

Birincisi: O, Cebrail'dir, bunu da İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* O, aziz ve celil olan Allah'tır, mana da: Ben haberdarım, demektir. *Üçüncüsü:* O, Kur'an'dır, bunu da Şimr, demiştir. *Dördüncüsü:* Ehl-i kitaptan Müslüman olanlardır, bunu da Ebu Süleyman, demiştir. Bu da onların: Biz Rahman'ı bilmeyiz, demelerine karşılık: Ehl-i kitabın Müslümanlarına sorun, denilmiştir. Çünkü Allah Teala Musa'ya Tevrat'ta Rahman ismi ile hitap etti. Buna göre, hitap Peygambere'dir, maksad da ondan başkasıdır.

"Onlara denildiği zaman": Yani Mekke kafirlerine, "Rahman'a secde edin; "Rahman nedir?" derler": Müfessirler şöyle demişlerdir: Onlar: Biz Yemame'nin Rahmanı Müseyleme'den başkasını bilmeyiz, deyip Allah'ın isimlerinden olmasını inkar ettiler. "Enescüdü lima te'müruna": Hamze ile Kisai, ye ile: Lima ye'müruna Muhammed (Muhammed'in dediğine mi secde edeceğiz?). Bu da ret manasına bir istifhamdır ki, manası: Bize secde etmeyi emrettiğin Rahman'a secde etmeyiz, demektir. "Onların artırdı" Rahman'ı zikretmek "kaçmalarını": Yani imandan uzaklaşmalarını demektir.

تَبَارَكَ الَّذِي
جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا ﴿٦١﴾
وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يَذَّكَّرَ
أَوْ أَرَادَ شُكُورًا ﴿٦٢﴾

61 – Gökte burçlar kılan ve onda bir kandil, bir de nur saçan ay kılan (Allah) pek yücedir!

62 – O ki, iyice düşünmek isteyen yahut şükretmek isteyen için geceyi ve gündüzü art arda kıldı.

"Gökte burçlar kılan ve onda nur saçan bir ay kılan Allah pek yücedir": Bunu Hicr: 16'de şerh etmiştik. Siraç'tan maksat: Güneştir. Hamze ile Kisai, sinin ve ra'nın zammesi ile elifsiz olarak "sürücen" okumuş-

lardır. Zeccac: Güneşi ve büyük yıldızları murat etmiştir, demiştir. Ra'nın sükunu ile "sürcen" okumak da caizdir, rüsl ve rüsül gibi. Maverdi de şöyle demiştir: Güneşin sıcaklığında yakıcılık da olduğu için onu ısısından dolayı kandil kılmıştır. Ayda bu olmadığı için de onu nur kılmıştır.

"O ki, geceyi ve gündüzü art arda kıldı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Her birinin rengi diğerine uymaz, bu beyaz, o ise siyahtır. Bu manayı İbn Abbas, Dahhak'tan, İbn Ebi Necih de Mücahit'ten rivayet etmiş; Katade de böyle demiştir.

İkincisi: Onlardan her biri diğerini takip eder, bunu da Amr bin Kays el – Mulai, Mücahit'ten rivayet etmiş; İbn Zeyd ile dilciler de böyle demişlerdir. Züheyr'in şu beyitini misal getirmişlerdir:

Orada antiloplar (ceylanlar) ve ak geyikler arka arkaya yürürler,
Yavruları da ağıllarda sıçrarlar.

Hilfetin: Arka arkaya gruplar halinde gelmektir.

"İyice düşünmek isteyen için": Yani onların farklı oluşundan öğüt ve ibret almak isteyen için, demektir. Hamze, şeddesiz zal ve mazmum kâf ile "yezküre" okumuştur. Bu da: Yetezekkerü manasınadır. "Yahut şükretmek isteyen": Yani bu ikisinde Allah'a şükretmek isteyen için, demektir.

وَعِبَادُ الرَّحْمٰنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ
عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا ﴿٦٣﴾
وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا ﴿٦٤﴾ وَالَّذِينَ يَقُولُونَ
رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا ﴿٦٥﴾
إِنَّهَا سَاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا ﴿٦٦﴾ وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا
لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذٰلِكَ قَوَامًا ﴿٦٧﴾

63 – Rahman'ın kulları o kimselerdir ki, yeryüzünde vakarla yürürler ve cahiller onlara hitap ettiği zaman: "Selam!" derler.

64 – (Onlar) o kimselerdir ki, Rablerine secde ederek ve ayakta durarak gecelerler.

65 – (Onlar) o kimselerdir ki: "Rabbimiz, cehennem azabını bizden çevir. Şüphesiz onun azabı ayrılmaz" derler.

66 – "Şüphesiz o, karargah olarak da ikametgah olarak da ne kötü yerdir!"

67 – (Onlar) o kimselerdir ki, harcadıkları zaman israf da etmezler, sıkmazlar da. Bunun arasında ortalama olur.

"Ve ibadur rahmani yemşune": Ali, Ebu Abdurrahman es – Sülemi ve İbn Semeyfa, ye'nin ref'i, mimin ve şinin fethi ve şinin şeddesi ile "yümeşşune" okumuşlardır. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: O kulları kendine nisbet etmesi, onları seçmesinden dolayıdır, mesela: "Allah'ın dişi devesi" *(A'raf: 73)* gibi. "Hevnen"in manası: Ağır yürümektir. Ahbib habibeke hevnen ma (dostunu aşırı sevme) de öyledir. Mücahit de: Vakar ve sükunetle yürürler, demiştir. "Cahiller onlara hitap ettiği zaman: "Selam!" derler", yani doğru konuşurlar. Hasen de: Kimseye karşı cahillik etmezler; kendilerine cahillik edilirse, halim selim davranırlar, demiştir. Mukatil de. "Selamen": Günaha düşmeyecek söz söylerler, demiştir. Bu ayet çoklarına göre muhkemdir (mensuh değil)dir. Bazıları da şöyle iddia etmişlerdir: Bunlar kafirlere: Bizimle sizin aranızda selamdan başka bir şey yoktur, derler. Sonra bu, kılıç ayetiyle neshedilmiştir.

"Vellezine yebitune lirabbihim": Zeccac şöyle demiştir: Kim geceye kavuşur da uyusa da uyumasa da: Bate, derler. Bate fülanün kalikan (geceyi endişeyle geçirdi) denir ki, mebiyt: Geceye kavuşmaktır.

"Kane garama": Bunda birbirine yakın beş görüş vardır:

Birincisi: Devamlı, demektir, bunu da Ebu Said, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir.

İkincisi: İncitici, demektir, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Israrcıdır, bunu da İbn Saib, demiştir. İbn Cüreyc de: Ayrılmaz, demiştir.

Dördüncüsü: Helâktir, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

Beşincisi: Garam lügatte: Şiddetli azap demektir. Şair şöyle demiştir:

Nisar ve Cifar savaşları azap idi,
Hem de şiddetli azap idi.

Bunu da Zeccac, demiştir.

"Karargah olarak ne kötüdür!" Yani istikrar ve ikamet yeri olarak, demektir.

"Vellezine iza enfeku lem yüsrifu ve lem yaktüru": İbn Kesir ile Ebu Amr, meftuh ye ve meksur te ile "yaktiru"okumuşlardır. Asım, Hamze

ve Kisai de, meftuh ye ve mazmum te ile "yaktüru" okumuşlardır. Nafi ile İbn Amir de, mazmum ye ve meksur te ile "yuktiru" okumuşlardır.

Kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: İsraf, harcamada haddi aşmak, iktar da: Lüzumlu şeyde kusur etmektir. Hazreti Ömer bin Hattab'ın şu sözü de bunu gösterir: Bir insanın her istediğini yemesi israf olarak yeter.

İkincisi: İsraf, az da olsa Allah'a isyan hususunda harcamaktır, iktar da: Allah'ın hakkını vermemektir. Bunu İbn Abbas, Mücahit, Katade, İbn Cüreyc ve diğerleri demişlerdir.

"Oldu": Yani harcama, "bunun arasında": Yani israf ile tutuculuk arasında, "ortalama": Yani adil ve mutedil oldu, demektir. Salep: Kavam, kafın fethi ile: Doğru ve adil demektir, kafın kesri ile de: Bir şeyin devam ve istikrarını sağlayan şey demektir.

وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ
اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَن يَفْعَلْ ذَٰلِكَ يَلْقَ أَثَامًا ﴿٦٨﴾ يُضَاعَفْ لَهُ
الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا ﴿٦٩﴾ إِلَّا مَن تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا
صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٧٠﴾

68 – (Onlar) o kimselerdir ki Allah'la beraber başka bir İlaha tapmazlar. Allah'ın haram ettiği cana haksız yere kıymazlar ve zina etmezler. Kim bunu yaparsa, ceza ile karşılaşır.

69 – Ona kıyamet gününde azap katlanır ve içinde ebedi olarak kalır.

70 – Ancak tövbe eden, iman eden ve iyi bir amel eden(ler) müstesnadır ki, işte onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"Onlar o kimselerdir ki Allah'la beraber başka bir İlaha tapmazlar": İniş sebebi hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Buhari ile Müslim, İbn Mes'ud'dan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Hangi günah daha büyüktür?" diye sordum; şöyle dedi: "Seni yaratan Allah'a şirk koşmandır. "Sonra hangisi?" dedim, o da: Seninle beraber yemek yer korkusuyla çocuğunu öldürmendir, dedi. "Sonra hangisidir?" dedim, o da: Komşunun karısı ile zina etmendir, dedi. Allah Teala da bunu tasdik et-

mek üzere "onlar ki Allah'la beraber başka bir İlaha tapmazlar... " ayetini indirdi.[4]

İkincisi: Müşriklerden bazıları adam öldürdüler hem de çok öldürdüler, zina ettiler hem de çok ettiler, sonra Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler: Senin dediğin ve davet ettiğin şey gerçekten doğrudur; yaptıklarımızın kefareti olup olmadığını da bize haber versen, dediler. Bunun üzerine 'gafurar rahima'ya kadar bu ayet indi.[5]

Üçüncüsü: Hamza'nın katili Vahşi, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: Ya Muhammed, gelip sana sığındım; beni himaye et, ben de Allah'ın kelamını dinleyeyim, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: Seni sığınmadan başka bir şekilde görmek isterdim; mademki bana gelip sığındın, sen Allah'ın kelamını işitinceye kadar himayemdesin, dedi. O da: Ben Allah'a şirk koştum, Allah'ın haram kıldığı cana kıydım ve zina ettim; Allah benim tövbemi kabul eder mi?" dedi. Bunun üzerine Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem sustu, nihayet bu ayet indi. Bunu ona okudu; o da: Bunda bir şart görüyorum; belki ben iyi bir amel etmedim; ben sana sığındım, Allah'ın kelamını işitmek istiyorum, dedi. Bunun üzerine: "Şüphesiz Allah kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz, bundan ötesini dilediğine bağışlar" *(Nisa: 48)* ayeti indi, onu kendisine okudu. O da: Belki ben Allah'ın dilemediklerindenim; ben Allah'ın kelamını işitinceye kadar senin himayendeyim, dedi. Bunun üzerine de: "Ey nefislerine karşı aşırı giden kullarım, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin..." *(Zümer: 53)* ayeti indi. Vahşi: Pekiyi, şimdi bir şart göremiyorum, deyip Müslüman oldu. Bunu Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bu Vahşi, Hazreti Hamza'nın katilidir. Bu zikredilen hadiste itiraz yeri vardır, pek sağlam değildir. Onun Müslüman olmasında başka bir hadis vardır o da şöyledir: O, Taif elçileriyle beraber geldi; hiçbir şart ileri sürmeksizin Müslüman oldu. "Yed'une": Ya'budune, yani ibadet ederler, demektir. Haksız yere adam öldürmenin açıklaması da En'am: 151'de geçmiştir.

"Yelka esama": Said bin Cübeyr ile Ebu'l – Mütevekkil ye'nin ref'i, lamın fethi ve kafın da fethi ve şeddesi ile "yulakka" okumuşlardır. İbn Abbas da: Cezasını çeker, bedelini öder, demiştir. Mücahit ile İkrime de: O (esam) cehennemde bir deredir, demişlerdir. İbn Kuteybe de: Azaba çarpar, demiş ve şu beyiti getirmiştir:

---

4 – Buhari, Tefsirü sure, 2, baba, 3; Tefsirü sure, 25, bab, 2; Edeb, bab, 20; Diyat, bab, 1; Hudud, bab, 20; Tevhid, bab, 40; Müslim, İman, hadis no, 141, 142; Ebu Davud, Talak, bab, 50; Tirmizi, Tafsirü sure, 1, bab, 2; Nesei, Tahrim, bab, 4; Ahmed, Müsned, 1/380, 431, 434, 462.

5 – Müslim, İman, hadis no, 193.

Allah Urve oğlunu cezalandırdı, çünkü o, akşam,
İsyan etti, isyanın da cezası vardır.

Zeccac da şöyle demiştir: "Yelka esama": Şartın cezası olarak meczumdur. Ebu Amr Şeybani de şöyle demiştir: Kad lekıye esame zalike, denir ki: Yaptığının cezasını çekti, demektir. Sibeveyh ile Halil de, manası: Günahın cezasını çeker, demişlerdir. Sibeveyh de şöyle demiştir: "Yudaaf lehul azabu"nun cezm olması, azabın katlanması günahın karşılığı olmasındandır, bunun için cezm olmuştur, nitekim şair şöyle demiştir:

Kim bize gelir de yurdumuza uğrarsa,
Orada bol odun ve tutuşmuş ateş görür.

Çünkü beyitte geçen ityan, ilmam manasınadır. "Tülmim" de ondan meczum olmuştur. Çünkü o da "te'ti" (gelmek) manasınadır. Hasen de "yuda'af" okumuştur ki o da çok güzeldir. Dâaftüşşey'e ve Da'aftuhu dersin (aynı manayadır). Asım da ref' ile "yudaafu" okumuş, "yelka esama"yi tefsir etmiştir. Sanki biri: "Günahın karşılığı nedir?" demiş gibi oldu, ona da: "Yudaaf lehul azabu" (azabı kat kat edilir) denildi. Ebu'l-Mütevekkil Katade ve Ebu Hayve, yenin ref'i, dadın sükunu ve aynın fethi ile elifsiz olarak "yud'af" okumuşlardır. Ebu Husayn el-Esedi ile Ömeri de Ebu Cafer'den böyle okumuşlardır, ancak ayni meksur "el- azabe"yi de nasb ile okumuşlardır.

"Ve yahlud": Ebu Hayve, Katade ve A'meş, yenin ref'i, hının sükunu, lamın da fethi ile şeddesiz olarak "ve yuhled" okumuşlardır. Asım el – Cahderi, İbn Ya'mur ve Ebu'l – Mütevekkil de öyle, ancak lamı şeddeli okumuşlardır.

Nasih – Mensuh alimlerinin bu ayette iki görüşleri vardır:

Birincisi: O mensuhtur, onu nesheden hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* O, Allah Teala'nın: "Kim bir mü'mini kasten öldürürse onun cezası cehennemdir" *(Nisa: 93)* ayetidir. Bunu İbn Abbas, demiştir. O: Bu, Mekki'dir, Nisa'daki ise Medeni'dir, derdi. *İkincisi:* O "şüphesiz Allah kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz, bundan ötesini bağışlar..." *(Nisa: 48)* ayetidir. *Üçüncüsü:* Birincisi ikincisiyle neshedilmiştir, o da, "ancak tövbe eden müstesnadır" kavlidir.

İkincisi: O, muhkemdir; ebedi kalış, öldürmenin yanı sıra şirkin de olmasındandır. Birinci görüşün tutarsız olduğu açıktır; çünkü adam öldürme çoğunluğa göre cehennemde ebedi kalmayı gerektirmez. Biz de bunu Nisa: 93'te açıklamıştık. Şirk koşan kimse o hal üzere ölürse bağışlanmaz. İstisna ise nesih değildir.

"Ancak tövbe eden müstesnadır": İbn Abbas şöyle demiştir: Biz,

Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında iki sene "Allah'la beraber başka bir İlaha dua etmezler" şekliyle okuduk; sonra "ancak tövbe eden müstesnadır" şartı indi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in buna ve "sana apaçık bir fetih verdik" *(Feth: 1)* ayetine sevindiği kadar başka bir şeye sevindiğini görmedim.

"Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir": Bu çevirmenin oluş zamanında ihtilaf ettiler; İbn Abbas şöyle demiştir: Allah onların şirklerini imana, öldürmelerini bu fiili yapmamaya, zinalarını namuslu olmaya çevirir. Bu da bunun dünyada olacağını gösterir. Bu manaya gidenlerden bazıları şunlardır: Said bin Cübeyr, Mücahit, Katade ve İbn Zeyd. *İkincisi:* Bu, ahirette olacaktır, bunu da Selman radıyallahu anh, Said bin Müseyyeb ve Ali bin Hüseyn, demişlerdir. Amr bin Meymun da şöyle demiştir: Allah mü'mini bağışladığı zaman onun kötülüklerini iyiliklere çevirir, öyleki kul, günahlarının daha çok olmasını temenni eder. Hasen'den de her iki görüşün aynısı rivayet edilmiştir. Hasen'den şöyle dediği de rivayet edilmiştir: Bir kavim kıyamet gününde günahlarının daha çok olmasını isteyecektir. "Bunlar kim?" dediler. O da: Onlar, Allah Teala'nın onların hakkında: "Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir" dediği kimselerdir, dedi. Bu görüşü, Ebu Zer'in Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet ettiği şu hadis de teyit eder: Kıyamet gününde bir adam getirilir; küçük günahlarını ona gösterin, denir. Ona küçük günahları gösterilir, büyükleri ise ondan uzaklaştırılır, ona: Falanca gün şöyle ettin, denir, o da ikrar eder, inkar etmez. Fakat o, büyük günahlardan korkar: Ona yaptığı her kötülüğün yerine bir iyilik verin, denir.[6]

وَمَنْ تَابَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللَّهِ
مَتَابًا ﴿٧١﴾ وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ
مَرُّوا كِرَامًا ﴿٧٢﴾ وَالَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ
لَمْ يَخِرُّوا عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا ﴿٧٣﴾ وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا
هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا
لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا ﴿٧٤﴾

6 - Müslim, Kitabu'l-İman, hadis no, 314.

71 - Kim tövbe eder iyi amel işlerse, şüphesiz o, bir dönüşle Allah'a döner.

72 - (Onlar) o kimselerdir ki, yalancı şahitliği etmezler. Boş şeylere uğradıkları zaman onurla çeker giderler.

73 - (Onlar) o kimselerdir ki, kendilerine Rablerinin ayetleri okunduğu zaman üzerine sağırlar ve körler olarak kapanmazlar.

74 - (Onlar) o kimselerdir ki: "Rabbimiz, bize eşlerimizden ve soylarımızdan gözler aydınlığı bağışla. Bizi müttakilere önder kıl" derler.

"Kim tövbe ederse": Bu tövbenin zahirine bakılırsa o, zikredilen günahlardan edilen tövbedir. İbn Abbas: Yani kim adam öldürmez ve zina etmezse, demiştir. "İyi bir amel işlerse": Ben onu, Peygamberimi öldürenin ve haramlarımı helal sayanların önüne geçirir ve onlardan üstün kılarım.

"Şüphesiz o, bir dönüşle Allah'a döner": İbn Enbari, manası: Kim tövbe etmek ister ve onu gerçekten ararsa, onun bu hareketiyle Allah'ın rızasını istemesi ve içine onu bozacak şey karıştırmaması gerekir, demiştir. Bu şuna benzer: Bir adam: Kim ticaret yapacaksa kumaş ticareti yapsın, kim münazara edecekse nahiv ilminde etsin, der ki, kim bunu yapmak isterse, bu sanata yönelmeli demektir. İbn Enbari şöyle de demiştir: Ayetin manasının şöyle olması da caizdir: Kim tövbe eder ve iyi bir şey yaparsa, onun sevabı ve mükafatı onun için tövbe etmekle rızasını kazanmak istediği Rabbinin yanında büyütülür. "Şüphesiz o, bir dönüşle Allah'a döner" kavli bu manayı yerine getirdiği için, ona gerek kalmamıştır. Bu şuna benzer: Bir adam bir adama: Konuştuğun zaman bil ki sen vezirle konuşuyorsun, der, yani konuşmanı bilen ve sana mükafat verenle konuş, demektir. Şu da öyledir:"Eğer benim konumum ve size Allah'ın ayetlerini hatırlatmam ağır geldiyse, ben Allah'a tevekkül ettim" *(Yunus: 71).* Yani ben, bana yardım eden ve beni düşmana teslim etmeyene tevekkül ediyorum, demektir. Bir grup da, ayetin manası şöyledir demişler: Şüphesiz o, Allah'a öyle bir döner ki O da onu kabul eder.

"Onlar ki yalancı şahitliği etmezler (zûr): Bunda da sekiz görüş vardır:

Birincisi: O, puttur, Dahhak, İbn Abbas'tan, onun müşriklere ait bir put olduğunu söylediğini rivayet etmiştir. *İkincisi:* O şarkıdır, bunu da Muhammed bin Hanefiyye ile Mekhul, demişlerdir. Leys, Mücahit'ten: Onlar şarkı dinlemezler, dediğini rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* O, şirktir, bunu da Dahhak ile Ebu Miclez, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Onların ca-

hiliye döneminde bir oyunlarıdır, bunu da İkrime, demiştir. *Beşincisi:* Yalandır, bunu da Katade ile İbn Cüreyc, demişlerdir. *Altıncısı:* Yalancı şahitliğidir, bunu da Ali bin Ebi Talha, demiştir. *Yedincisi:* Müşriklerin bayramlarıdır, bunu da Rebi bin Enes, demiştir. *Sekizincisi:* Müstehcen meclislerdir, bunu da Amr bir Kays, demiştir.

Burada boş şeylerden ne murat edildiği hususunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Günahlardır, bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Müşriklerin onlara yaptıkları eziyetlerdir, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Batıldır, bunu da Katade, demiştir. *Dördüncüsü:* Şirktir, bunu da Dahhak, demiştir. *Beşincisi:* Onlar nikahtan bahsedince kinaye yollu söylerlerdi, bunu da Mücahit, demiştir. Muhammed bin Ali de: Onlar cinsel organlardan bahsedince onu kinaye yollu ifade ederlerdi, demiştir.

"Onurla geçerler": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Akıllıca geçerler, bunu İbn Saib, demiştir. *İkincisi:* Ondan yüz çevirerek geçerler, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Mana şöyledir: Boş şeylere rastladıkları zaman çeker giderler, bunu da Ferra, demiştir.

"Onlara hatırlatıldığı zaman": Yani öğüt verildiği zaman, "Rablerinin ayetleriyle": Onlar da Kur'an'dır. "Üzerine sağırlar ve körler olarak kapanmazlar": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Onlardan gafil olmazlar; sanki sağırlar gibi duymamış ve körler gibi görmemiş olmazlar. Başka bir lügatçi de şöyle demiştir: Sanki duymamış ve görmemişler gibi ilk halleri üzere kalmazlar. Burada gerçekten yere kapanma olayı yoktur; Araplar: Filancaya sövdüm, kalktı ağladı, oturdu ağıt yaktı, gelip özür diledi, şaşırıp gitti, derler; aslında ne kalkma ne de oturma vardır.

"Heb lena min ezvacina ve zürriyyatina": İbn Kesir, Nafi, İbn Amir, Hafs da Asım'dan rivayet ederek, cemi sıgasıyla "zürriyyatina" okumuşlar; Ebu Amr, Hamze, Kisai, Ebu Bekr, Hafs da Asım'dan rivayet ederek, tekil kalıbıyla "zürriyetina" okumuşlardır. "Kurrete a'yün": İbn Mes'ud ile Ebu Hayve "Kurrâti a'yün" okumuşlar; kim sana taatte bulunursa, sen de onunla dünyada ve ahirette gözlerimizi aydın edersin, demek istemişlerdir. Hasen Basri'ye "göz aydınlığı" dünyada mı yoksa ahirette mi?" diye sordular, o da şöyle dedi: Bir mü'minin eşini ve evladını Allah'a itaat eder görmesi kadar gözünü aydın edecek bir şey var mı? Allah'a yemin ederim ki onlar başka değil, Allah'a itaat edip de gözlerinin aydın olmasını istemişlerdir. Ferra da şöyle demiştir:

"Aydınlık" fiildir, fiil de neredeyse çoğul yapılmaz. Baksanıza, "üd'u sübura kesiren" *(Furkan: 14)* demiş, onu çoğul yapmamıştır. Kurret mastardır, karret aynuhu kurreten, denir. Eğer: Kurrete aynin veya kurrati aynin denilse, yine doğru olur. Başkası da şöyle demiştir: Kurret'in aslı soğukluktur, çünkü Araplar sıcağı hazzetmezler, soğukta rahat ederler.

"Bizi müttakilere önder kıl": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bizi arkasına düşülen liderler kıl, bunu da İbn Abbas, demiştir. Başkası da şöyle demiştir: Bu (imam) tekildir, ondan çoğul kastedilmiştir; şuralarda olduğu gibi: "İnna resulü rabbil alemin" *(Şuara: 16)*, "feinnehüm adüvvün li" *(Şuara: 77)*.

İkincisi: Bizi müttakilere uyan ve onların ardına düşen kimseler kıl, bunu da Mücahit demiştir. Buna göre kelam ters çevrilmiştir, mana da şöyledir: Vec'alil müttakine lena imamen (müttakileri bize lider kıl).

أُولَٰئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا
صَبَرُوا وَيُلَقَّوْنَ فِيهَا تَحِيَّةً وَسَلَامًا ﴿٧٥﴾ خَالِدِينَ فِيهَا
حَسُنَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا ﴿٧٦﴾ قُلْ مَا يَعْبَأُ بِكُمْ رَبِّي
لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا ﴿٧٧﴾

75 – İşte onlar sabrettikleri şeylere karşılık oda ile mükafatlandırılırlar ve orada esenlikle ve selamla karşılanırlar.

76 – Orada ebedi kalıcılar olarak. (Orası) karargah olarak da ikametgah olarak da ne güzeldir!

77 – De ki: "Eğer duanız olmasa Rabbim size değer vermez. Gerçekten yalanladınız; ileride (azap) gerekli olacaktır.

"İşte onlar oda ile mükafatlandırılırlar": İbn Abbas: Yani cennetle demiştir. Başkası da şöyle demiştir: Gurfe (oda): Her yüksek binadır, maksat cennet odalarıdır; onlar da zebercet, inci ve yakuttandır. "Sabrettikleri şeylere karşılık": Dinlerine ve müşriklerin eziyetlerine karşılık, demektir.

"Ve yulakkavne fiha": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, mazmum ye ve meftuh ve şeddeli lam ile "ve yulekkavne" okumuşlar; İbn Amir, Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, meftuh ye, sakin ve şeddesiz mim ile "ve yelkavna" oku-

muşlardır. "Esenlikle ve selamla": İbn Abbas şöyle demiştir: Birbirlerini selamlarlar, aziz ve celil olan Rableri de onlara selam gönderir. Mukatil şöyle demiştir: "Tehiyye" selamdır, "selamen" ise: Allah işlerini onlara teslim eder ve onlardan vazgeçer, demektir.

"De ki: Rabbim size değer vermez": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Size ne yapar, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* O'nun yanında ne itibarınız olur? Ma abe'tü bifülanin denir ki: Onun benim yanımda değeri ve itibarı yoktur, demektir. Bunu da Zeccac, demiştir. *Üçüncüsü:* Size niye azap etsin, demektir, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"Duanız olmasa idi": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: İmanınız olmasa idi, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: İbadetiniz olmasa idi, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Ona ibadet etmek için eğer duanız olması idi, bunu da Mücahit, demiştir, maksat halkın yararlanmasıdır; çünkü Allah Teala muhtaç değildir.

Dördüncüsü: Eğer O'nu birlemese idiniz, bunu da Zeccac nakletmiştir. Çoğunluğa göre ayette söylenmeyen kelimeler vardır; İbn Kuteybe de takdir şöyledir, demiştir: Ma ya'beü biazabiküm levla ma ted'unehu mineş şeriki velveled (eğer O'na ortak ve evlat isnat etmese idiniz, size azap etmezdi). Bunu da "azap ileride gerekli olacaktır" kavli açıklar. Şairin şu sözü de onun gibidir:

Kim isterse kendini dar bir uçuruma atar,
Fakat onu dardan kim çıkarır?

Yani o dar yerden çıkarmak için kim vardır? Bu mü'minlere mi yoksa kafirlere mi hitaptır? Bunda da iki görüş vardır. Amma: "Gerçekten yalanladınız (inanmadınız)" kavli, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i yalanlayan Mekke halkına hitaptır. "İleride olacak": Yani yalanlamanız "gerekli": Yani kaçınılmaz bir azap olacaktır. Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onları Bedir savaşında öldürmesidir, o zaman öldürüldüler, ahiret azabı da arkalarından gelecektir. Bu da İbn Mes'ud, Übey bin Ka'b, Mücahit ve diğerlerinin görüşleridir. *İkincisi:* O ölümdür, bunu da İbn Abbas, demiştir. *Üçüncüsü:* Lizam, savaş demektir, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

26-ŞUARA SURESİ

Mekke'de inmiştir.

227 ayettir.

Tamamı Mekki'dir, ancak ondan dört ayet Medine'de inmiştir. Onlar da: "Veşşuarau yettebihumul ğavun *(Şuara: 224 – 227)* ayetleridir. Bunu da İbn Abbas ile Katade, demişlerdir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

طٰسٓمٓ ﴿١﴾ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ ﴿٢﴾ لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ اَلَّا
يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٣﴾ اِنْ نَشَأْ نُنَزِّلْ عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَاءِ اٰيَةً فَظَلَّتْ
اَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ ﴿٤﴾ وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنَ الرَّحْمٰنِ مُحْدَثٍ اِلَّا
كَانُوا عَنْهُ مُعْرِضِينَ ﴿٥﴾ فَقَدْ كَذَّبُوا فَسَيَأْتِيهِمْ اَنْبٰٓؤُا مَا كَانُوا بِهِ
يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٦﴾ اَوَلَمْ يَرَوْا اِلَى الْاَرْضِ كَمْ اَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ
كَرِيمٍ ﴿٧﴾ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَةً وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٨﴾ وَاِنَّ
رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٩﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Ta. Sin. Mim.

2 – Bunlar apaçık kitabın ayetleridir.

3 – Belki sen, mü'min olmuyorlar diye canına kıyacaksın.

4 – Eğer dilersek üzerlerine gökten bir mucize indiririz de hemen ona boyunları bükülür.

5 – Onlara ne zaman Rahman'dan yeni bir zikir gelse, mutlaka ondan yüz çevirirler.

6 – Gerçekten yalanladılar; onlara alay ettikleri şeyin haberleri gelecektir.

7 – Yere bakmadılar mı, onda değerli / güzel her çiftten ne kadar bitirdik!

8 – Şüphesiz bunda gerçekten bir ibret vardır. Onların çoğu iman edecek değiller.

9 – Gerçekten Rabbin, elbette O, mutlak galiptir, çok esirgeyendir.

"Ta. Sin. Mim.": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, tının fethi, ve "sin" hecesindeki nun'un mime idgamı ile (Ta. Sîm. Mîm) okumuşlar; Hamze, Kisai, Eban ve Mufaddal da hem burada hem de Neml'de tının imalesiyle tıy, sîn, mîm okumuşlardır. Hamze de hem burada hem de Kasas'ta "sîn" hecesindeki nunu açık olarak okumuşlardır.

"Ta. Sin. Mim"in manasında da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar bazı kelimelerin harfleridir. Sonra bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Ali bin Ebi Talib radıyallahu anh rivayet etmiştir: "Ta. Sin. Mim" indiği zaman Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle dedi: Ta: Tur-ı Sinadır, Sin: İskenderiye'dir, Mim de: Mekke'dir. *İkincisi:* Tı: Taybe'dir, Sin: Beytü'l – Mukaddes'tir, mim de Mekke'dir. Bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Tı: Tuba ağacıdır. Sin: Sidretü'l – Münteha'dır. Mim de: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir. Bunu da Cafer-i Sadık demiştir.

İkincisi: O, Allah'ın yemin ettiği şeylerden bir yemindir, o Allah Teala'nın isimlerindendir. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Biz de bu gibilerin nasıl Allah'ın isimlerinden olduğunu Meryem suresinin başında beyan etmiştik. Kurazi de: Allah kendi kuvvetine, senasına (nuruna) ve mülküne yemin etmiştir, demiştir.

Üçüncüsü: O, surenin ismidir, bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: O, Kur'an'ın isimlerinden bir isimdir, bunu da Katade ile Ebu Ravk, demişlerdir. Bundan sonrasının tefsiri de Maide: 15 ve Kehf: 6'da geçmiştir. "Mü'min olmuyorlar diye": Mana şöyledir: Onlar imanı terk ettikleri için belki de canına kıyacaksın.

Sonra eğer onları imana zorlayacak şeyi indirmek isteseydi, bunu yapacağını haber vererek şöyle dedi. "İn neşe' nünezzil": Ebu Rezin ile Ebu'l – Mütevekkil, ikisinde de ye ile "in yeşe' yünezzil" okumuşlardır. "Eğer dileseydik üzerlerine gökten bir mucize indiririz de hemen ona boyunları bükülürdü": Fiili önce boyunlara verdi, sonra da "hadıîn" diyerek erkeklere verdi. Çünkü boyunlar bükülürse sahipleri de eğilir. Şöyle de denilmiştir: Boyunları "ademoğullarının sıfatlarından olan bükülme ile niteleyince, fiili de o kalıpta çıkardı. Nitekim durum şu ayette de böyledir: "Veşşemse velkamere raeytühüm li sacidin" *(Yusuf: 4)*. Bu, Ebu Ubeyde'nin tercihidir. Zeccac da şöyle demiştir: "Fezallet"in manası: Fetezallü"dür, çünkü ceza mazi kalıbıyla gelirse müstakbel manasına kullanılır, şurada olduğu gibi: İn te'tini ekremtüke (eğer bana gelirsen sana ikram ederim). Yani ükrimke, demektir. "Hadıîn" demesi, boyunların eğilmesinin sahiplerinin de eğilmesi olmasındandır. Şöyle ki, boyun eğmek ancak boyunların eğilmesiyle olacağından ona izafe edilen şeyle haber vermek caiz olmuştur. Nitekim şair de şöyle demiştir:

Yılların geçmesi benden aldılar,
Tıpkı son gecede gizlenen hilalin aydan aldığı gibi.

Yıllar ancak geçmekle olacağı için yıllardan haber vermiş ve geçmeyi ona izafe etmiştir. Zeccac şöyle demiştir: Tefsirde geldiğine göre a'nak büyükler ve reisler demektir. Lügatte a'nak ceaat manasına gelmiştir. Caeni unukun minen nas denir ki: Bana bir bölük insan geldi demektir. Bundan sonrasının tefsiri de: Enbiya: 2'de geçmiştir. "Yere bakmadılar mı?": Yani yeniden dirilmeyi inkar edenler, demektir "onda nice bitki bitirdik": Onda bitki yokken, "her güzel çiftten": İbn Kuteybe: Her güzel cinsten, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Zevc: Nevi, tür, manasınadır, kerîm de: Övülen, demektir.

"Şüphesiz bunda vardır": Yani bitki bitirmede vardır, "gerçek bir ibret": Allah'ın birlik ve kudretini gösteren gerçek bir ibret vardır. "Onların çoğu iman edecek değiller": Yani onların çoğu Allah'ın ilminde iman edecek değiller, demektir. "Şüphesiz Rabbin mutlak galiptir": Düşmanlarından intikam alır, "çok esirgeyendir": Dostlarını.

وَاِذْ نَادٰى رَبُّكَ مُوسٰٓى اَنِ ائْتِ
الْقَوْمَ الظَّالِم۪ينَۙ ﴿١٠﴾ قَوْمَ فِرْعَوْنَۜ اَلَا يَتَّقُونَ ﴿١١﴾ قَالَ رَبِّ اِنّ۪ٓي اَخَافُ
اَنْ يُكَذِّبُونِۜ ﴿١٢﴾ وَيَض۪يقُ صَدْر۪ي وَلَا يَنْطَلِقُ لِسَان۪ي فَاَرْسِلْ اِلٰى هٰرُونَ
﴿١٣﴾ وَلَهُمْ عَلَيَّ ذَنْبٌ فَاَخَافُ اَنْ يَقْتُلُونِۚ ﴿١٤﴾ قَالَ كَلَّاۚ فَاذْهَبَا بِاٰيَاتِنَٓا
اِنَّا مَعَكُمْ مُسْتَمِعُونَ ﴿١٥﴾ فَأْتِيَا فِرْعَوْنَ فَقُولَٓا اِنَّا رَسُولُ رَبِّ
الْعَالَم۪ينَۙ ﴿١٦﴾ اَنْ اَرْسِلْ مَعَنَا بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَۜ ﴿١٧﴾ قَالَ اَلَمْ نُرَبِّكَ
ف۪ينَا وَل۪يدًا وَلَبِثْتَ ف۪ينَا مِنْ عُمُرِكَ سِن۪ينَۙ ﴿١٨﴾
وَفَعَلْتَ فَعْلَتَكَ الَّت۪ي فَعَلْتَ وَاَنْتَ مِنَ الْكَافِر۪ينَ ﴿١٩﴾
قَالَ فَعَلْتُهَٓا اِذًا وَاَنَا۠ مِنَ الضَّٓالّ۪ينَۜ ﴿٢٠﴾ فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا
خِفْتُكُمْ فَوَهَبَ ل۪ي رَبّ۪ي حُكْمًا وَجَعَلَن۪ي مِنَ الْمُرْسَل۪ينَ ﴿٢١﴾ وَتِلْكَ نِعْمَةٌ
تَمُنُّهَا عَلَيَّ اَنْ عَبَّدْتَ بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَۜ ﴿٢٢﴾

10 – Hatırla o zamanı ki Rabbin, Musa'ya: "O zalimler kavmine git" diye seslendi.

11 – "Fir'avn kavmine. Artık korkup sakınmayacaklar mı?"

12 – (Musa) dedi: "Rabbim, şüphesiz ben, onların beni yalanlamalarından korkuyorum"

13 – "Göğsüm daralıyor, dilim dönmüyor; Harun'a (peygamberlik) gönder".

14 – "Onların benim üzerimde bir suç (davaları) var; beni öldürmelerinden korkuyorum!"

15 – Dedi: "Hayır, ikiniz ayetlerimle gidin. Şüphesiz biz sizinleyiz, dinleyenleriz".

16 – "Fir'avn'e gidin: "Gerçekten biz, alemlerin Rabbinin elçisiyiz" deyin.

17 – "İsrail oğullarını bizimle gönder" diye (elçileriz).

18 – Dedi: "Seni çocukken içimizde büyütmedik mi? Aramızda ömründen yıllarca kalmadın mı?"

19 – "O yaptığın fiilini de yaptın. Sen nakörlerdensin".

20 – (Musa) dedi: "Ben onu yaptım; ben o zaman bilmiyordum".

21 – "Sizden korkunca kaçtım; Rabbim bana hüküm / ilim verdi ve beni mürsellerden kıldı".

22 – "O başıma kaktığın nimet, İsrail oğullarını köle yapmandır".

"Ve iz nada": Manası: Bu kıssayı kavmine anlat, demektir.

"En yükezzibuni": "Yükezzibüni"nin ye'si atılmıştır, şunlar da öyledir:

"En yaktüluni" *(Şura: 14)*, "seyehdini" *(Şuara: 62)*, "fehüve yehdini" *(Şuara: 78)*, "ve yeskıyni" *(Şuara: 79)*, "fehüve yeşfini" *(Şuara: 80)*, "sümme yuhyini": *(Şuara: 81)*; "kezzebuni" *(Şuara: 117)*, "ve etıyuni" *(Şuara: 108)*. Bu sekiz ayette Yakup her iki halde de ye ile okumuştur.

"Göğsüm daralıyor": Beni yalanmalarından, "dilim dönmüyor": Dilindeki bir tutukluk nedeniyle. Yakup ikisinde de kafın nasbı ile "ve yediyka", "vela yentalıka" okumuştur. "Feersil ila Harun": Mana şöyledir: Liyuiyneni (bana yardım etmesi için), bu atılmıştır; çünkü kelamda ona işaret vardır. "Onların bende bir suç davaları vardır": O da Musa'nın yumruk vurup öldürdüğü maktuldür. Mana da şöyledir: Onların bende bir suç davaları vardır. "Beni öldürmelerinden korkuyorum": O suç nedeniyle. "Hayır, dedi": Bu, o zan üzerinde durmayı ret ve engellemedir. Mana da: Seni öldüremeyeceklerdir, onlara bu fırsatı vermeyeceğim. "İkiniz gidin": Yani sen ve kardeşin, "ayetlerimizle": Onlar da o ikisine verdiği mucizelerdir. "Şüphesiz biz": Aziz ve celil olan Allah kendini murat etmiştir, "sizinleyiz": İkisini de çoğul yerinde kullanmıştır. "Dinleyenleriz": Ne diyeceğinizi ve onların ne cevap vereceklerini.

"Gerçekten biz alemlerin Rabbinin elçisiyiz": İbn Kuteybe: Elçi, çoğul (elçiler) manasınadır, demiştir, şuralarda olduğu gibi: "Haulai dayfi" *(Hicr: 68)*, "sümme yuhricüküm tıfla" *(Hac: 5)*. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: İnna risaletü rabbil alemine, ey zevu risaleti rabbil alemine (alemlerin rabbinden mesajla gelenleriz) demektir.

Şair de şöyle demiştir:

Arabozanlar yalan söylemişler, ben onlara sırrımı açmadım,
Onlara elçi (risalet = mesaj) da yollamadım.

"Gönder diye": Mana, göndermen için, "İsrail oğullarını bizimle beraber": Yani onları kölelik bağından salıver. Onlar da Fir'avn'e mesajla geldiler "o da: Seni çocukken içimizde büyütmedik mi, dedi?": Ayette geçen veliden: Sabiyyen sağiran demektir ki, küçük çocukken

manasınadır. "Aramızda ömründen yıllarca kalmadın mı?": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: On sekiz yıl, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Kırk yıl, bunu da İbn Saib, demiştir. *Üçüncüsü:* Otuz yıl, bunu da Mukatil, demiştir. Mana da şöyledir: Seni büyütmemize karşı sen de nimetimize nankörlük ettin, içimizden birini öldürdün. "O fiilini de yaptın": O da adam öldürmektir. Ferra şöyle demiştir: Fe'nin mansup olması mastar bina-i merre olmasındandır. Eğer ondan cilse ve mişye gibi (nevi mastarı) kastedilse idi, meksur okunması caiz olurdu.

"Sen nankörlerdensin": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Nimetimi inkar edenlerdensin, bunu da İbn Abbas, Said bin Cübeyr, Ata, Dahhak ve İbn Zeyd, demişlerdir.

İkincisi: Tanrını inkar edenlerdensin, sen bizimle iken şimdi ayıpladığın dinimizin üzerinde idin. Bunu da Hasen ile Süddi, demişlerdir. Birinciye göre mana: Sen şimdi kafirlerdensin, demektir. İkinciye göre de: Kafirlerden idin, demektir.

"Ben o zaman bilmiyordum": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Cahil idim, bunu da İbn Abbas, Mücahit, Said bin Cübeyr ve Katade, demişlerdir. Bazı müfessirler de şöyle demişlerdir: Ben cahildim, bana Allah'tan bir şey gelmemişti.

İkincisi: Hata edenlerden idim, mana da şöyledir: Ben o adamı yanlışlıkla öldürdüm. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Üçüncüsü: Unutanlardan idim, şu ayet de öyledir: "En tedılle ihdahüma" (iki kadından biri unutursa) *(Bakara: 282)*. Bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

"Sizden kaçtım": Yani aranızdan ayrıldım "sizden korktuğum zaman": Kendim için korkup Medyen'e kaçtım. Asım el – Cahderi, Dahhak ve İbn Ya'mur, lamın kesri ve mim de şeddesiz olarak "lima" okumuşlardır. "Rabbim bana hüküm bahşetti": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Peygamberlik, bunu da İbn Saib, demiştir. *İkincisi:* İlim ve anlayış, bunu da Mukatil, demiştir.

"O bir nimettir, başıma kakıyorsun": Yani büyütmeyi kastediyor, "o da İsrail oğullarını köle yapmandır": Yani onları köle ettin. Abbettü fülanen ve a'bettuhu vesta'bettuhu denir ki: Birini köle edinmektir.

"En"de de iki mülahaza vardır:

Birincisi: "Nimetün"den bedel olmak üzere mahallen merfu olmasıdır.

İkincisi: Harf-i cerin atılmasıyla mahallen mansup olmasıdır, takdiri de şöyledir: Lien abbette ev ta'biydike (köle ettiğin için).

Alimler ayetin tefsirinde ihtilaf etmişlerdir; bir grup onu inkâr (ret), bir grup da onu ikrar (kabul) olmak üzere tefsir etmişlerdir. Kim onu inkar olmak üzere tefsir ederse, mana şöyle olur: O bir nimet midir? (soru tarzında). Şunlar da böyledir: "O, Rabbim midir?" *(En'am: 76)*, "Onlar ölümsüz müdürler?" *(Enbiya: 34)*. Şu beyiti de delil getirmişlerdir:

Yolculuk günü onun duruşunu
Ve göz kapağının yaşlara boğulmasını,

Kervan yürürken şöyle deyişini unutmadım:
"Bizi böyle bırakıp gidiyor musun?"

Bu, bir grup alimin görüşüdür. Sonra onların kelamın manasında ve yorumunda da dört görüşleri vardır:

Birincisi: Fir'avn İsrail oğullarının mallarını aldı, onları köle etti ve ondan da Musa'ya harcadı. Musa da o nimeti hükümsüz saydı, çünkü o, İsrail oğullarının malları idi. Bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: Mana şöyledir: Eğer sen İsrail oğullarını öldürmese idin, bakımımı ailem yapardı, annem de beni Nil'e atmak zorunda kalmazdı. Baskının sebep olduğu bir şeyi mi bana nimet sayıyorsun?! Bu da Müberrid, Zeccac ve Ezheri'nin görüşleridir.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Özellikle bana ihsanını sayıyor, İsrail oğullarını köle etme kötülüğünü unutuyorsun?! Bunu da Mukatil, demiştir.

Dördüncüsü: Mana şöyledir: Kavmimi köle etmişken beni büyütmeni nasıl bir nimet sayarsın? Kimin kavmi aşağılanmışsa, kendisi de hor olmuştur. Kavmimi köle etmenle iyiliğin boşa gitmiştir. Bunu da Salebi nakletmiştir.

Kim de onu kabul tarzında tefsir ederse şöyle demiş olur: Musa onu nimet saydı, çünkü Fir'avn onu büyüttü, köle de etmedi. Mana da şöyledir: Hayatıma yemin ederim ki o bir nimettir, çünkü beni büyüttün, beni İsrail oğullarını köle ettiğin gibi köle etmedin. Bu durumda "en" atılan bir söze delalet eder, bu da şuna benzer: Sen kölelerinden birini döver, ötekini bırakırsın. O bırakılan: Filancayı dövüp de beni bırakman bana bir ikramdır, der. Sonra "beni bırakman" sözünü atar, çünkü mana bellidir. Bu da Ferra'nın görüşüdür.

قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٢٣﴾
قَالَ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ ﴿٢٤﴾
قَالَ لِمَنْ حَوْلَهُ أَلَا تَسْتَمِعُونَ ﴿٢٥﴾ قَالَ رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ
الْأَوَّلِينَ ﴿٢٦﴾ قَالَ إِنَّ رَسُولَكُمُ الَّذِي أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ ﴿٢٧﴾
قَالَ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢٨﴾

23 – Fir'avn dedi: "Alemlerin Rabbi de nedir?

24 – Dedi: Göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin Rabbidir, eğer kesin bilgiye sahip iseniz".

25 – (Fir'avn) etrafındakilere: "Duymuyor musunuz?" dedi.

26 – (Musa) dedi: "O, sizin de Rabbiniz ve ilk atalarınızın da Rabbidir".

27 – (Fir'avn) dedi: "Kuşkusuz size gönderilen elçiniz, gerçekten delidir".

28 – (Musa) dedi: O, doğunun, batının ve ikisi arasındakilerin Rabbidir, eğer aklınızı çalıştırıyorsanız".

"Firavn dedi: Alemlerin Rabbi de nedir?": Mahiyeti olmayanın mahiyetinden sordu, o da ona eserlerinden ona delalet edenlerle cevap verdi.

"Eğer kesin bilgiye sahip iseniz": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, gökleri ve yeri yarattı. *İkincisi:* Eğer gördüğünüz şeylerin gördüğünüz gibi olduğuna kesin inanıyorsanız, O'nun alemlerin Rabbi ve göklerin ve yerin Rabbi olduğuna da kesin inanın. "Dedi": Yani Fir'avn dedi. "Etrafındakilere": Kavminin eşrafına. "Duymuyor musunuz?": Bunu da şaştığını bildirmek için söylüyor.

Eğer: "Cevap nerede?" denilirse; cevap şöyledir: O, "Musa'nın dediğini duymuyor musunuz?" dedi. Musa da cevap verdi, çünkü cevaptan kastedilen bu idi. Sonra daha çok açıklama yapıp: "Sizin de Rabbiniz ve ilk atalarınızın da Rabbidir" dedi. Fir'avn ona cevap vermekten yüz çevirdi, onu delilikle itham etti. Musa, Fir'avn'in sözüne aldırmadı, kanıtı pekiştirmekle meşgul oldu, "doğunun, batının ve ikisinin arasındakilerin Rabbidir, eğer aklınızı çalıştırıyorsanız, dedi": Eğer aklınız varsa, dediğimi anlamakta zorluk çekmezsiniz.

قَالَ لَئِنِ اتَّخَذْتَ إِلٰهًا غَيْرِي لَأَجْعَلَنَّكَ
مِنَ الْمَسْجُونِينَ ﴿٢٩﴾ قَالَ أَوَلَوْ جِئْتُكَ بِشَيْءٍ مُبِينٍ ﴿٣٠﴾ قَالَ فَأْتِ
بِهِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٣١﴾ فَأَلْقٰى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُبِينٌ
﴿٣٢﴾ وَنَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاظِرِينَ ﴿٣٣﴾ قَالَ لِلْمَلَإِ حَوْلَهُ
إِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ ﴿٣٤﴾ يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِ
فَمَاذَا تَأْمُرُونَ ﴿٣٥﴾ قَالُوا أَرْجِهْ وَأَخَاهُ وَابْعَثْ فِي الْمَدَائِنِ
حَاشِرِينَ ﴿٣٦﴾ يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَحَّارٍ عَلِيمٍ ﴿٣٧﴾ فَجُمِعَ السَّحَرَةُ
لِمِيقَاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍ ﴿٣٨﴾ وَقِيلَ لِلنَّاسِ هَلْ أَنْتُمْ مُجْتَمِعُونَ ﴿٣٩﴾
لَعَلَّنَا نَتَّبِعُ السَّحَرَةَ إِنْ كَانُوا هُمُ الْغَالِبِينَ ﴿٤٠﴾ فَلَمَّا جَاءَ السَّحَرَةُ قَالُوا
لِفِرْعَوْنَ أَئِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ ﴿٤١﴾ قَالَ نَعَمْ وَإِنَّكُمْ
إِذًا لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿٤٢﴾ قَالَ لَهُمْ مُوسٰى أَلْقُوا مَا أَنْتُمْ مُلْقُونَ ﴿٤٣﴾ فَأَلْقَوْا
حِبَالَهُمْ وَعِصِيَّهُمْ وَقَالُوا بِعِزَّةِ فِرْعَوْنَ إِنَّا لَنَحْنُ الْغَالِبُونَ ﴿٤٤﴾ فَأَلْقٰى
مُوسٰى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ ﴿٤٥﴾ فَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ
﴿٤٦﴾ قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٧﴾ رَبِّ مُوسٰى وَهَارُونَ ﴿٤٨﴾

29 – (Fir'avn) dedi: "Andolsun, eğer benden başka bir tanrı edinirsen, mutlaka seni zindana atılanlardan kılarım".

30 – (Musa) dedi: "Sana apaçık bir şey (bir kanıt) getirsem de mi?"

31 – Dedi: "Getir onu, eğer doğru söyleyenlerden isen".

32 – (Musa) asasını attı; bir de baktılar ki o, apaçık bir ejderha!

33 – Elini (koltuğunun altından çekti); bir de baktılar ki o, görenler için bembeyaz!

34 – (Fir'avn) çevresindekilere: "Şüphesiz bu, elbette çok bilgili bir sihirbazdır" dedi.

35 – "Büyüsü ile sizi toprağınızdan çıkarmak istiyor, ne emredersiniz?"

36 – Dediler: "Onu ve kardeşini beklet, şehirlere toplayıcılar gönder".

37 – "Sana çok bilgili sihirbazları getirsinler",

38 – Sihirbazlar belli bir günün belli vaktinde toplatıldı.

39 – İnsanlara / halka: "Toplandınız mı?" denildi.

40 – "Belki biz sihirbazlara tabi oluruz, eğer onlar galip olurlarsa".

41 – Sihirbazlar gelince, Fir'avn'e: "Gerçekten bize bir ücret var mı, eğer biz galip olursak?" dediler.

42 – Dedi: "Evet, şüphesiz sizler, o takdirde gerçekten yaklaştırılmış olanlardansınız".

43 – Musa onlara: "Atacağınızı atın" dedi.

44 – Onlar da iplerini ve sopalarını attılar ve "Fir'avn'in şerefine, gerçekten biz, elbette galipleriz" dediler.

45 – Musa da asasını attı; bir de ne görsünler, o, onların uydurdukları şeyleri yutuyor!

46 – Bunun üzerine sihirbazlar secdeye atıldılar / kapandılar.

47 – "Biz, alemlerin Rabbine iman ettik" dediler.

48 – "Musa ile Harun"un Rabbine".

"Sana apaçık bir şey getirsem de mi?": Yani benim doğruluğumu bileceğin açık bir şey getirsem de mi beni zindana atacaksın? Bundan sonrasının tefsiri A'raf: 107'de geçmiştir. "Sihirbazlar belli bir günün belli bir vaktinde toplatıldı": Bu da neşe ve bayram günüdür. "İnsanlara denildi": Yani Mısır halkına, İbn Zeyd, bu toplantının İskenderiye'de olduğuna kani olmuştur.

"Umulur ki biz sihirbazlara tabi oluruz": Müfessirlerin çoğu, bunlardan Fir'avn'in sihirbazları kastedilmiştir, demişlerdir, mana da: Belki biz onların işine tabi oluruz, demektir. Bazıları da: Musa ile Harun kastedilmiştir, demişlerdir. Bunu da ancak alay yollu demişlerdir. İbn Cerir de, burada "lealle", "key = için" manasınadır, demiştir. "Fir'avn'in şerefine": Onun büyüklüğüne, demektir.

قَالَ آمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ فَلَسَوْفَ
تَعْلَمُونَ لَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ

أَجْمَعِينَ ﴿٤٩﴾ قَالُوا لَا ضَيْرَ إِنَّا إِلَى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ ﴿٥٠﴾ إِنَّا نَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ
لَنَا رَبُّنَا خَطَايَانَا أَنْ كُنَّا أَوَّلَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٥١﴾

49 – (Fir'avn) dedi: "Ben size izin vermeden ona iman ettiniz. Şüphesiz o, size büyücülüğü öğreten büyüğünüzdür; o halde yakında bileceksiniz. Elbette ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazdan keseceğim ve hepinizi elbette asacağım!"

50 – Onlar da: "Zararı yok, şüphesiz biz, Rabbimize döneceğiz" dediler.

51 – Şüphesiz biz, inananların ilki olduğumuz için Rabbimizin, günahlarımızı bağışlamasını umuyoruz".

"Fele sevfe ta'lemun": Zeccac: Lam tekit için dahil olmuştur, demiştir.

"La dayra": Yani zararı yok, demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bu: Dârahu yeduruhu ve yediruhu'dan gelir, o da zarar vermek manasınadır. Anlam da şöyledir: Dünyada başımıza gelecek şeylerden dolayı bize zarar yoktur, çünkü biz ahirette bağışlamasını ümit ederek Rabbimize döneceğiz.

"En künna": "Lien künna" demektir (olduğumuz için). "İnananların ilki": Şu anda Musa'nın mucizelerine inananların ilki olduğumuz için.

وَأَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى
أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي إِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ ﴿٥٢﴾ فَأَرْسَلَ فِرْعَوْنُ فِي الْمَدَائِنِ
حَاشِرِينَ ﴿٥٣﴾ إِنَّ هٰؤُلَاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ ﴿٥٤﴾ وَإِنَّهُمْ لَنَا
لَغَائِظُونَ ﴿٥٥﴾ وَإِنَّا لَجَمِيعٌ حَاذِرُونَ ﴿٥٦﴾ فَأَخْرَجْنَاهُمْ
مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿٥٧﴾ وَكُنُوزٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ ﴿٥٨﴾ كَذٰلِكَ
وَأَوْرَثْنَاهَا بَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿٥٩﴾

52 – Musa'ya: "Kullarımı gece yürüt; şüphesiz siz takip edileceksiniz" diye vahyettik.

53 – Fir'avn şehirlere toplayıcılar gönderdi.

54 – "Şüphesiz bunlar, az bir topluluktur".

55 – "Şüphesiz onlar bizi kızdırıyorlar".

56 – Şüphesiz biz, elbette müteyakkız (uyanık) bir topluluğuz".

57 – Böylece onları bahçelerden ve pınarlardan çıkardık.

58 – Hazinelerden ve şerefli makamlardan.

59 – İşte böyle. Onları İsrail oğullarına miras kıldık.

"Şüphesiz siz takip olunacaksınız": Yani Fir'avn ve kavmi sizi takip edecektir.

"Şüphesiz bunlar": Mana şöyledir: Fir'avn, İsrail oğullarını kastederek: Şüphesiz bunlar dedi. "Leşirzimetün": İbn Kuteybe: Bir taifedir, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Şirzime Arap dilinde: Az, demektir. Müfessirler, onların altı yüz bin olduklarını söylemişlerdir. Onları askerlerine nispetle az görmüştür. Askerinin ise sayısı yoktu.

"Ve innehüm lena leğaizun": Ğazaniş şey'ü dersin ki: Seni kızdırdı, demektir. İbn Cerir şöyle demiştir: Onların kızmaları meleklerin onların ilk doğan çocuklarını öldürmesindendir. Şöyle de demiştir: Muhtemeldir ki kızmaları onların ödünç aldıkları ziynet eşyalarını yanlarında götürmelerindendir. Onların Mısır toprağından izinsiz ayrılıp çıkmalarından olması da ihtimal dahilindedir.

"Ve inna lecemiün hâzirun": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, elifsiz olarak "hazirun" okumuşlar; kalanlar da elifle "hâzirun" okumuşlardır. Aralarında fark var mıdır? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Hâzir, hazırlıklı, hazir de, uyanık demektir. Tefsirde şöyle gelmiştir: Hâzirun'un manası: Mu'dun demektir ki, alet ve edavat sahibi, yani silahlı demektir, o da savaş araç ve gerecidir.

İkincisi: Onların ikisi aynı manayadır. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Recülün hazirün ve hazürün ve hâzirün, denir. Şerefli makam da: Güzel menzil demektir.

"Böylece": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bana isyan edene böyle yaparım, demektir. Bunu da İbn Saib, demiştir. *İkincisi:* Durum böyledir, yani anlattığımız gibidir, demektir. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Onları İsrail oğullarına miras bıraktık": Şöyle ki Allah Teala Fir'avn'i denizde boğduktan sonra geri Mısır'a döndürdü, Fir'avn'e ve kavmine ait olan mesken ve malları onlara verdi. İbn Cerir de şöyle demiştir: Sadece Fir'avn'in yurdu İsrail oğullarına miras kılındı, onları Mısır'a döndürmedi, fakat onların yurdu Şam idi.

فَاَتْبَعُوهُمْ مُشْرِقِينَ ﴿٦٠﴾
فَلَمَّا تَرَٓاءَ الْجَمْعَانِ قَالَ اَصْحَابُ مُوسٰٓى اِنَّا لَمُدْرَكُونَ ﴿٦١﴾ قَالَ كَلَّا اِنَّ
مَعِيَ رَبّ۪ي سَيَهْد۪ينِ ﴿٦٢﴾ فَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰٓى اَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ
الْبَحْرَ فَانْفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظ۪يمِ ﴿٦٣﴾ وَاَزْلَفْنَا
ثَمَّ الْاٰخَر۪ينَ ﴿٦٤﴾ وَاَنْجَيْنَا مُوسٰى وَمَنْ مَعَهُٓ اَجْمَع۪ينَ ﴿٦٥﴾ ثُمَّ اَغْرَقْنَا
الْاٰخَر۪ينَ ﴿٦٦﴾ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةً وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِن۪ينَ
﴿٦٧﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَز۪يزُ الرَّح۪يمُ ﴿٦٨﴾

60 – Onları sabaha girerlerken takip ettiler.

61 – İki topluluk birbirini görünce, Musa'nın adamları: "Gerçekten bize yetiştiler" dediler.

62 – (Musa): "Hayır, şüphesiz Rabbim benimledir; bana doğru yolu gösterecektir" dedi.

63 – Musa'ya: "Asanı denize vur" diye vahyettik. Deniz birden ayrıldı; her parçası büyük bir dağ gibi oldu.

64 – Ötekilerini de oraya yaklaştırdık.

65 – Musa'yı da yanındakilerin hepsini de kurtardık.

66 – Sonra ötekilerini boğduk.

67 – Şüphesiz bunda elbette bir ibret vardır.

68 – Şüphesiz Rabbin gerçekten mutlak galip, çok esirgeyendir.

"Feetbeuhum": İbn Kuteybe: Onlara, yetiştiler, demiştir. "Müşrikıyn": Güneş parlarken, yani doğarken, demektir. Eşrakna: Güneşin doğmasına girdik / şahit olduk; emseyna (sabaha girdik) ve asbahna da (sabaha çıktık) demektir. Hasen ile Eyyub Sahtiyani, şedde ile "fettebeuhum" okumuşlardır.

"Felemma tearel cem'ani": Ebu Reca, Nahai ve A'meş, ranın kesri ve hemzenin fethi ile "teriaye" okumuşlardır ki her iki fırka birbirini görecek şekilde karşılaşınca, demektir.

"Hayır": Yani bize asla yetişemezler "şüphesiz Rabbim benimledir, bana doğru yolu gösterecektir": Bana kurtuluş yolunu gösterecektir. demektir.

"Fenfeleka": Bunda gizli kelime vardır: "Fedarabe fenfelaka" demektir, yani asasını vurdu; su on iki yerden fışkırdı "her parçası oldu": Yani onun her parçası oldu, demektir. Ebu'l – Mütevekkil, Ebu'l – Cevza ve Asım el – Cahderi, lam ile "küllü filkın" okumuşlardır. "Kettavd": Tavd da dağdır.

"Ötekilerini de oraya yaklaştırdık": Yani ötekilerini boğulmaya yaklaştırdık demektir ki onlar da Fir'avn'in adamlarıdır. Ebu Ubeyde: Ezlefna": Topladık, demiştir. Zeccac da: Her iki görüş de güzeldir; çünkü onları toplamak birbirine yaklaştırmaktır, demiştir. Arap dilinde zülfa'nın aslı: Yakınlıktır. İbn Mes'ud, Übey bin Ka'b, Ebu Reca, Dahhak ve İbn Ya'mur, kaf ile "ezlakna" okumuşlardır. "Üzlifet" *(Şuara: 90)* ayetini de kaf ile (üzlikat) okumuşlardır.

"Şüphesiz bunda elbette bir ibret vardır": Yani Firavn ile kavminin helakinde onlardan sonrakiler için bir ibret vardır, demektir. "Onların çokları mü'minler olmadı": Yani Mısır halkının çoğu mü'minler değildi; sadece Asiye, Fir'avn ailesinin mü'mini Hırbîl, Asiye'nin hizmetkârı ve Musa'ya Yusuf'un kemiklerini gösteren Meryem hatun iman etmişlerdi.

Bu kıssada tefsirini vermediğimiz kelimelerin açıklaması da yukarıda geçmiştir. Aynı şekilde bir yerde zikredilmeyenin açıklaması da ya yukarıda geçmiştir yahutta açık olduğu için üzerinde durulmamıştır. Bunun unutulmaması gerekir.

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ اِبْرٰهٖيمَۢ
﴿٦٩﴾ اِذْ قَالَ لِاَبٖيهِ وَقَوْمِهٖ مَا تَعْبُدُونَ ﴿٧٠﴾ قَالُوا نَعْبُدُ اَصْنَامًا
فَنَظَلُّ لَهَا عَاكِفٖينَ ﴿٧١﴾ قَالَ هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ اِذْ تَدْعُونَ ﴿٧٢﴾
اَوْ يَنْفَعُونَكُمْ اَوْ يَضُرُّونَ ﴿٧٣﴾ قَالُوا بَلْ وَجَدْنَا اٰبَاءَنَا كَذٰلِكَ
يَفْعَلُونَ ﴿٧٤﴾ قَالَ اَفَرَاَيْتُمْ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ ﴿٧٥﴾ اَنْتُمْ
وَاٰبَاؤُكُمُ الْاَقْدَمُونَ ﴿٧٦﴾ فَاِنَّهُمْ عَدُوٌّ لٖي اِلَّا رَبَّ
الْعَالَمٖينَ ﴿٧٧﴾ اَلَّذٖي خَلَقَنٖي فَهُوَ يَهْدٖينِ ﴿٧٨﴾ وَالَّذٖي هُوَ
يُطْعِمُنٖي وَيَسْقٖينِ ﴿٧٩﴾ وَاِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفٖينِ ﴿٨٠﴾ وَالَّذٖي

يُمِيتُنِي ثُمَّ يُحْيِينِ ﴿٨١﴾ وَالَّذِي أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ
الدِّينِ ﴿٨٢﴾

69 – Onlara İbrahim'in haberini oku.

70 – Hani, babasına ve kavmine: "Neye tapıyorsunuz?" demişti.

71 – Onlar da: "Putlara tapıyor; onlara ibadete devam ediyoruz" dediler.

72 – Dedi: "Çağırdığınız zaman sizi duyuyorlar mı?"

73 – "Yahut size zarar veya yarar verebiliyorlar mı?"

74 – Dediler: "Hayır, biz atalarımızı böyle yaparlarken bulduk".

75 – Dedi: "İbadet ettiğiniz şeyleri gördünüz mü?

76 – Siz ve önceki atalarınız"

77 – "Şüphesiz onlar benim düşmanımdır; ancak alemlerin Rabbi hariç".

78 – "O ki, beni yarattı; beni doğru yola O iletir".

79 – "O ki, bana O yedirir ve içirir".

80 – "Hasta olduğum zaman bana O şifa verir".

81 – "O ki, beni öldürür, sonra da beni diriltir".

82 – "O ki, ceza gününde günahımı bağışlamasını umuyorum".

"Sizi duyuyorlar mı?": Yani çağırmanızı duyuyorlar mı? Said bin Cübeyr, İbn Ya'mur ve Asım el – Cahderi, ye'nin zammı ve mim'in kesri ile "hel yüsmiuneküm" okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: İstersen zal'ı açık okursun, istersen de te'ye idgam edersin; Arapça'da bu daha güzeldir, çünkü zal ile te'nin mahreçleri yakındır.

"Yahut size fayda veriyorlar mı?": Yani onlara ibadet ettiğiniz takdirde, "yahut zarar veriyorlar mı?": Onlara ibadet etmediğiniz takdirde. Onlar da atalarını taklit ettiklerinden haber verdiler.

"Şüphesiz onlar benim düşmanımdır (feinnehüm adüvvün li)": Bunda da iki düşünce vardır:

Birincisi: Onun lafzı tekil ise de manası çoğuldur, mana da şöyledir: Onlar benim düşmanlarımdır.

İkincisi: Sizin bütün mabutlarınız benim düşmanımdır.

Eğer: "Cansız şeylerin düşman olmasının anlamı nedir?" denilirse; cevap iki açıdandır:

Birincisi: Onun manası şöyledir: Onlara ibadet ettiğiniz için onlar kıyamet gününde benim düşmanımdır.

İkincisi: O, ters çevrilmiş bir cümledir, mana da şöyledir: Feinni adüvvün lehüm (ben onların düşmanıyım). Çünkü senin düşmanlık ettiğin de sana düşmanlık eder. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"Ancak alemlerin Rabbi hariç": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, cinsten istisnadır, çünkü onların tanrılarıyla beraber Allah'a da taptıklarını biliyordu. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

İkincisi: Cinsten istisna değildir, mana da şöyledir: Ancak alemlerin Rabbi öyle değildir. Bunu da nahivcilerin çoğu söylemiştir.

"O ki beni yarattı; beni doğru yola iletir": Yani sırat-ı müstakime, demektir. Sizin taptıklarınız ise edemez. "O ki bana yedirir ve içirir": Yani bana yeme ve içme rızkını veren O'dur.

Eğer: "Neden hasta olduğum zaman" dedi de, "beni hasta ettiği zaman" demedi?" denilirse?

Cevap şöyledir: O, Rabbini övmek istedi, o nedenle mahz-ı hayrı (katışıksız hayrı) O'na isnat etti. Çünkü eğer: "Beni hasta eden" dese idi, kavmi bunu onun için ayıp sayarlardı; o da edepçe güzel olanı kullandı. Bunun benzeri Hızır kıssasında geçmiştir, o, gemiyi arızalandırma hususunda: "Ben istedim" *(Kehf: 79)* dedi. Mahz-i hayır hususunda da: "Rabbin istedi" *(Kehf: 82)* dedi.

Eğer: "O ki beni öldürür" kavli bunu reddeder, denilirse,

Cevap şöyledir: O kavim ölümü inkar etmiyorlar, sadece ona aziz ve celil olan Allah'tan başka sebep gösteriyorlardı. İbrahim de onu aziz ve celil olan Allah'a izafe etti. "Sonra beni diriltir": Yani öldükten sonra diriltir, demektir. Bu da onların kabul ettikleri bir durum idi. Bunu da ancak onları susturmak için dedi, mana da şöyledir: Bana katıldığınız şey bana muhalefet ettiğiniz şeyde sözümün doğruluğunu gösterir.

"O ki günahımı bağışlamasını dilerim": Yani benim gibilerden sadır olan zellelerde, demektir. Müfessirler, İbrahim bu sözü ile Enbiya suresi, ayet: 63'te geçen üç kelimeyi kastetmiştir, demişlerdir. "Ceza gününde": Yani mahşerde hesap için toplanma gününde, demektir. Bu da tanrılığa ancak bunları yapan layıktır, diyerek bir protestodur.

رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ ﴿٨٣﴾

وَاجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ ﴿٨٤﴾ وَاجْعَلْنِي مِنْ وَرَثَةِ جَنَّةِ

النَّعِيمِ ﴿٨٥﴾ وَاغْفِرْ لِأَبِي إِنَّهُ كَانَ مِنَ الضَّالِّينَ ﴿٨٦﴾ وَلَا تُخْزِنِي يَوْمَ
يُبْعَثُونَ ﴿٨٧﴾ يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ ﴿٨٨﴾ إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ
سَلِيمٍ ﴿٨٩﴾

83 – "Rabbim, bana hüküm bağışla ve beni iyilere kavuştur!"
84 – "Bana sonrakiler arasında doğru dil / (iyi şöhret) ver".
85 – "Beni Naim cennetinin mirasçılarından kıl!"
86 – "Babamı bağışla; çünkü o, yolunu şaşıranlardandır".
87 – "İnsanların diriltilecekleri günde beni rüsva eyleme".
88 – "O günde mal da oğullar da fayda vermez".
89 – "Ancak Allah'a selim kalp ile gelen (hariç)".

"Bana hüküm bağışla": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Peygamberliktir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir. *İkincisi:* Saf akıldır, bunu da İkrime, demiştir. *Üçüncüsü:* Anlayış ve ilimdir, bunu da Mukatil, demiştir. "Beni iyilere kavuştur" sözünü de Yusuf: 101'de, "doğru dil" kavlini de Meryem: 50'de açıklamış bulunuyoruz. Sonrakilerden maksat da, kendisinden sonra kıyamet gününe kadar gelecek olanlardır.

"Babamı bağışla": Hasen şöyle demiştir: Bana ulaştığına göre annesi onun dinine girip Müslüman olmuştu. Bunun için onu zikretmedi.

Eğer: "Anamı ve babamı bağışla demişti" *(İbrahim: 41)* denilirse?"

Şöyle cevap verilmiştir: Babası daha çok zikredildiği için böyle demiştir. Mü'min olan annesi için de bağış dilemesi caizdir. Babasının küfründe ise şüphe yoktur. Babasına istiğfar etme sebebini de Tevbe: 113'te, hizy'in manasını da Al-i İmran: 192'de beyan etmiştik.

"Diriltilecekleri günde": Yani mahlukatın diriltilecekleri günde, demektir.

"Ancak Allah'a selim kalp ile gelen (hariç)": Bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: Şirkten salim olan, demektir, bunu da Hasen ile İbn Zeyd, demişlerdir.

İkincisi: Şüpheden salim demektir, bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Selim, yani sağlam, demektir ki o da mü'minin kalbidir; çünkü kafir ile münafığın kalbi hastadır. Bunu da Said bin Müseyyeb, demiştir.

Dördüncüsü: Selim lügatte: Yılan sokmuş demektir, buna göre mana şöyledir: Allah korkusundan yılan sokmuş kalp ile kıvranarak gelen hariç, demektir. Bunu da Cüneyd, demiştir.

Beşincisi: Mal ve oğullardan selim, demektir, bunu da Hüseyn bin Fadl, demiştir.

Altıncısı: Bid'atten selim, sünnetle mutmain, demektir, bunu da Salebi nakletmıştir.

وَاُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّق۪ينَۙ ﴿٩٠﴾ وَبُرِّزَتِ الْجَح۪يمُ لِلْغَاو۪ينَۙ
﴿٩١﴾ وَق۪يلَ لَهُمْ اَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَۙ ﴿٩٢﴾ مِنْ دُونِ اللّٰهِۜ هَلْ يَنْصُرُونَكُمْ
اَوْ يَنْتَصِرُونَۜ ﴿٩٣﴾ فَكُبْكِبُوا ف۪يهَا هُمْ وَالْغَاوُنَۙ ﴿٩٤﴾ وَجُنُودُ
اِبْل۪يسَ اَجْمَعُونَۜ ﴿٩٥﴾ قَالُوا وَهُمْ ف۪يهَا يَخْتَصِمُونَۙ ﴿٩٦﴾ تَاللّٰهِ اِنْ كُنَّا لَف۪ي
ضَلَالٍ مُب۪ينٍۙ ﴿٩٧﴾ اِذْ نُسَوّ۪يكُمْ بِرَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٩٨﴾ وَمَٓا اَضَلَّنَٓا اِلَّا الْمُجْرِمُونَ
﴿٩٩﴾ فَمَا لَنَا مِنْ شَافِع۪ينَۙ ﴿١٠٠﴾ وَلَا صَد۪يقٍ حَم۪يمٍ ﴿١٠١﴾ فَلَوْ اَنَّ لَنَا كَرَّةً
فَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٠٢﴾ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةًۜ وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ
مُؤْمِن۪ينَ ﴿١٠٣﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَز۪يزُ الرَّح۪يمُ ﴿١٠٤﴾

90 – Cennet müttakilere yaklaştırıldı.

91 – Cehennem azgınlar için açığa çıkarıldı.

92 – Onlara: "İbadet ettikleriniz nerede?" denildi.

93 – "Allah'tan başka. Size yardım ediyorlar mı yahut kendilerine yardım ediyorlar mı?"

94 – Artık onlar da onun içine yüzleri koyun atılmışlardır.

95 – İblis'in bütün orduları da.

96 – Orada çekişirlerken dediler:

97 – "Allah'a yemin ederiz ki, gerçekten biz apaçık bir sapıklık içinde idik'.

98 – "Çünkü sizi alemlerin Rabbi ile eşit tutardık".

99 – "Bizi ancak o günahkârlar saptırdı".

100 – "Artık bizim için şefaatçiler yok".

101 – "Ne de sıcak bir dost".

102 – "Keşke bizim için dünyaya bir dönüş olsa da biz de inananlardan olsa idik!"

103 – Şüphesiz bunda elbette bir ibret vardır. Onların çoğu mü'minler olmadı.

104 – Şüphesiz Rabbin elbette O, mutlak galip, çok esirgeyicidir.

"Cennet müttakilere yaklaştırıldı": Yani ona bakmaları için onlara yaklaştırıldı, demektir. "Cehennem çıkarıldı": Yani açığa çıkarıldı, demektir. "Azgınlar için": Onlar da sapıklardır. "Onlara denildi": Azarlama tarzında, "Allah'tan başka ibadet ettikleriniz nerede? Size yardım ediyorlar mı?": Yani azabınıza engel olabiliyorlar mı veyahut kendileri de ondan uzak kalabiliyorlar mı?

"Artık yüzleri koyun atılmışlardır (kübkibu)": Süddi: Onlar müşriklerdir, demiştir. İbn Kuteybe de: Tepeleri üstü atılmışlardır, demiştir. Maddenin aslı "Kübbibu"dur, kebebtül inae (kabı ters çevirdim) sözünden gelir. Bu durumda ortadaki kâf'ı beye çevirmiştir, çünkü üç benin arka arkaya gelişi dile ağır gelir. Nitekim "kümkimu" demişlerdir ki, bu da "küme"den gelir, aslı "kümmimu"dur (kümelendiler). Zeccac, manası: Birbirlerinin üzerine atıldılar, demiştir. Bunun da aslı, o şekilde atılmanın tekrar edilmesidir. Sanki atıldığı zaman birkaç kere yalpa yapar, sonra yerleşir.

"Azgınlar": Bu hususta da üç görüş vardır:

Birincisi: Müşriklerdir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Şeytanlardır, bunu da Katade ile Mukatil, demişlerdir.

Üçüncüsü: Tanrılardır, bunu da Süddi, demiştir. "İblis'in orduları da": Onun ardına düşen cin ve insanlardır. "Onlar orada çekişirlerken dediler": Yani onlar ve tanrıları, demektir. "Tallahi in künna": Ferra: Lekad künna (gerçekten biz idik) demiştir. Zeccac da: Biz başka değil ancak sapıklıkta idik, demiştir.

"Çünkü sizi eşit tutardık": Yani ibadette Allah'a denk tutardık, demektir. "Bizi ancak o günahkarlar saptırdı": Bunlar hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Şeytanlardır. *İkincisi:* Onlara uydukları ilkleridir. İkrime de: İblis ile Adem'in katil oğludur, demiştir.

"Bizim için şefaatçiler yoktur": Bunu Peygamberler, melekler ve mü'minler şefaat ettikleri zaman, derler. Cabir bin Abdullah, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Cennette bir adam, "Acaba arkadaşım filan ne yaptı?" der. Arkadaşı da cehennemdedir, bunun üzerine Allah Teala: Onun arkadaşını cennete çıkarın,

der. O zaman ateşte kalanlar: Bizim için şefaatçiler de sıcak bir dost da yoktur, derler. Hamîm: Senin sevdiğin, onun da seni sevdiği yakındır. Mana da şöyledir: Bizim için bizimle ilgilenecek bir yakın yoktur. "Keşke bizim için bir dönüş olsa": Yani dünyaya bir dönüş olsa, demektir. Biz de mü'minlerden olsaydık": Allah'ı bir bilenler şefaate nail oldukları gibi biz de nail olsaydık derler.

كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٠٥﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ نُوحٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٠٦﴾
إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٠٧﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٠٨﴾ وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ
مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٠٩﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١١٠﴾

105 – Nuh kavmi de peygamberleri yalanladı.

106 – Hani, onlara kardeşleri Nuh, "korkmaz mısınız?" demişti.

107 – "Şüphesiz ben sizin için güvenilir bir elçiyim".

108 – "Allah'tan korkun ve bana itaat edin".

109 – "Buna karşı sizden bir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak alemlerin Rabbinin üzerinedir".

110 – "Allah'tan korkun ve bana itaat edin".

"Kezzebet kavmu nuhin": Zeccac şöyle demiştir: Kavm müzekkerdir, mana ise şöyledir: Kezzebet cemaatü kavmi nuh (Nuh kavmi topluluğu peygamberleri yalanladı).

"Hani, onlara kardeşleri Nuh, demişti": Bu kardeşlik soy kardeşliği idi, din kardeşliği değildi. "Korkmaz mısınız?": O'nu birleyerek ve O'na itaat ederek azabından korkmaz mısınız, demektir. "Şüphesiz ben sizin için güvenilir bir elçiyim": Benimle Rabbim arasındaki elçilikte güvenilir biriyim. "Buna karşı sizden bir ücret istemiyorum": Yani tevhide davete karşı demektir.

قَالُوا أَنُؤْمِنُ لَكَ وَاتَّبَعَكَ الْأَرْذَلُونَ ﴿١١١﴾
قَالَ وَمَا عِلْمِي بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١١٢﴾ إِنْ حِسَابُهُمْ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّي
لَوْ تَشْعُرُونَ ﴿١١٣﴾ وَمَا أَنَا بِطَارِدِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٤﴾ إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ
﴿١١٥﴾ قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا نُوحُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُومِينَ ﴿١١٦﴾

111 – Onlar da: "Sana bayağılar tabi olmuşken sana iman mı edelim?" dediler.

112 – Dedi: "Onların ne yaptıkları hakkında bilgim yoktur".

113 – "Onların hesabı ancak Rabbimin üzerinedir, eğer bilirseniz".

114 – "Ben mü'minleri kovacak değilim".

115 – "Ben ancak apaçık bir uyarıcıyım".

116 – Dediler: "Ey Nuh, eğer vazgeçmezsen, mutlaka taşlananlardan olursun".

"Vettebeakel erzelun": Yakup, hemzenin fethi, tenin sükunu ve aynın zammı ile "veetbaükel erzelun" okumuştur. Onlarda da üç görüş vardır:

Birincisi: Dokumacılardır, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan, demiştir.

İkincisi: Dokumacılar ve ayakkabıcılardır, bunu da İkrime, demiştir.

Üçüncüsü: Malları ve itibarları olmayan yoksullardır, bunu da Ata, demiştir. Bu da onların cahilliğini gösterir, çünkü sanatlar din işlerine zarar vermez.

"Onların ne yaptıkları hakkında bilgim yoktur": Yani ben onların işlerini ve sanatlarını bilmem, bununla mükellef değilim, ben ancak onları davet etmekle mükellefim. "Hesapları değildir": Yaptıkları şeylerde, "ancak Rabbimin üzerinedir, eğer bilirseniz": Eğer bunu bilirseniz, sanatları hakkında beni ayıplamazsınız. "Ben mü'minleri kovacak değilim": Yani ben sizin iddianıza göre onlar sefiller diye imanlarını kabul etmeyecek değilim.

"Mutlaka taşlananlardan olursun": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Sövülenlerden, bunu da Dahhak, demiştir.

İkincisi: Taşla vurulanlardan, bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Taşla öldürülenlerden, bunu da Mukatil, demiştir.

قَالَ رَبِّ

إِنَّ قَوْمِي كَذَّبُونِ ﴿١١٧﴾ فَافْتَحْ بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ فَتْحًا وَنَجِّنِي وَمَن مَّعِيَ مِنَ

الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٨﴾ فَأَنجَيْنَاهُ وَمَن مَّعَهُ فِي الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ ﴿١١٩﴾ ثُمَّ

أَغْرَقْنَا بَعْدُ الْبَاقِينَ ﴿١٢٠﴾ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً ۖ وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُم
مُّؤْمِنِينَ ﴿١٢١﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٢٢﴾

117 – Dedi: "Rabbim, şüphesiz kavmim beni yalanladılar".

118 – "Artık benimle onların arasını bir açma ile aç; beni de benimle beraber olan mü'minleri de kurtar".

119 – Biz de onu da onunla beraber yüklü gemide olanları da kurtardık.

120 – Sonra da kalanları boğduk.

121 – Şüphesiz bunda elbette bir ibret vardır. Onların çoğu mü'minler olmadı.

122 – Şüphesiz Rabbim elbette O, mutlak galip, çok esirgeyendir.

"Artık benimle onların arasını bir açma ile aç": Yani benimle onların arasında azapla bir hüküm ver, demektir. "Beni ve benimle beraber olanları kurtar": O azaptan. Fülk'ün açıklaması da Bakara: 164'te geçmiştir. Meşhun da, dolu demektir. Şehantül inae: Kabı doldurmaktır. Nuh'un gemisi de insanlar, kuşlar ve bütün canlılarla dolmuştu. "Sonra onların ardından suda boğduk": Nuh ve kavminin kurtuluşundan sonra, "kalanları".

كَذَّبَتْ
عَادٌ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٢٣﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ هُودٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٢٤﴾ إِنِّي لَكُمْ
رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٢٥﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٢٦﴾ وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ
مِنْ أَجْرٍ ۖ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٢٧﴾ أَتَبْنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ آيَةً
تَعْبَثُونَ ﴿١٢٨﴾ وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ ﴿١٢٩﴾ وَإِذَا بَطَشْتُم
بَطَشْتُمْ جَبَّارِينَ ﴿١٣٠﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٣١﴾ وَاتَّقُوا الَّذِي
أَمَدَّكُم بِمَا تَعْلَمُونَ ﴿١٣٢﴾ أَمَدَّكُم بِأَنْعَامٍ وَبَنِينَ ﴿١٣٣﴾ وَجَنَّاتٍ
وَعُيُونٍ ﴿١٣٤﴾ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٣٥﴾

123 – Ad (kavmi) elçileri yalanladı.

124 – Hani, kardeşleri Hud onlara: "Korkmaz mısınız?" demişti.

125 – "Şüphesiz ben sizin için güvenilir bir elçiyim".

126 – "Allah'tan korkun ve bana itaat edin".

127 – "Buna karşı sizden bir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak alemlerin Rabbinin üzerinedir".

128 – "Her yüksek tepeye bir işaret / alamet yapıyor eğleniyor musunuz?"

129 – "Sanki ölmeyecek gibi yapılar yapıyorsunuz".

130 – "Yakaladığınız zaman zorbalar olarak (zorbaca) yakalıyorsunuz".

131 – "Allah'tan korkun ve bana itaat edin".

132 – "Size bildiğiniz o şeyle yardım edenden korkun".

133 – "Size hayvanlarla ve oğullarla yardım etti".

134 – "Bahçeler ve pınarlarla".

135 – "Şüphesiz ben sizin için büyük bir günün azabından korkuyorum".

"Etebnune bikülli riin": Asım el – Cahderi, Ebu Hayve ve İbn Ebi Abla, ranın fethi ile "bikülli rey'in" okumuşlardır. Ferra da şöyle demiştir: Onların ikisi de lügattir. Sonra onda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, yüksek mekandır. İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bikülli şerefin (her yüksek yere). Zeccac da: O, zeminden yüksek yerdir, demiştir.

İkincisi: O yoldur, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Katade de öyle demiştir.

Üçüncüsü: İki dağ arasındaki geniş yoldur, bunu da mücahit, demiştir. Ayet ise: Alamet, işaret, demektir.

Bu yapı ile neyi kastettiğinde ise üç görüş vardır:

Birincisi: Oturmayacağınız meskenler mi yapıyorsunuz, demek istemiştir. Bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mana da: Yaptıkları lüzumsuz binaları boş saymıştır.

İkincisi: Güvercinliklerdir, bunu da Said bin Cübeyr ile Mücahit, demişlerdir.

Üçüncüsü: Onlar geleni geçeni dikizlemek üzere yüksek yerlere kuleler yaparlar, onlarla eğlenir ve oynarlardı. Bu mana da Dahhak'ın görüşünden çıkarılmıştır.

"Yapılar ediniyorsunuz": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Yüksek saraylardır, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Yer altında su depolarıdır, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Güvercinliklerdir, bunu da Süddi, demiştir.

"Sanki ölmeyeceksiniz gibi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ebedi kalacaksınız gibi, bunu da İbn Abbas ile Ebu Malik, demişlerdir.

İkincisi: Ebedi yaşamanız için, bunu da Ferra ile İbn Kuteybe, demişlerdir. İkrime, Nahai, Katade ve İbn Ya'mur, tenin ref'i, hının sükunu ve şeddesiz lamın fethi ile "tuhledun" okumuşlar; Asım el-Cahderi ile Ebu Hasıyn da, hının fethi ve lamın şeddesi ile "tuhalledun" okumuşlardır.

"Yakaladığınız zaman zorbaca tutuyorsunuz": Mana şöyledir: Kırbaçlarla vurduğunuz zaman zorbalar gibi vuruyorsunuz, ceza verdiğiniz zaman da öldürüyorsunuz. Bunu niçin kabul etmemiştir; çünkü bunu zulüm olarak yapıyorlardı. Zira eğer kılıç veya kırbaç haklı olarak vursalardı, kınanmazlardı.

"Büyük bir günün azabından": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Dünyada azap edilmezlerdi. *İkincisi:* Cehennem azabıdır.

قَالُوا سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَوَعَظْتَ أَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ ﴿١٣٦﴾
إِنْ هَٰذَا إِلَّا خُلُقُ الْأَوَّلِينَ ﴿١٣٧﴾ وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ ﴿١٣٨﴾
فَكَذَّبُوهُ فَأَهْلَكْنَاهُمْ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ
﴿١٣٩﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٤٠﴾ كَذَّبَتْ ثَمُودُ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٤١﴾
إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ صَالِحٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٤٢﴾ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ
﴿١٤٣﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٤٤﴾ وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ
إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٤٥﴾

136 – (Kavmi) dediler: "Bize va'z etsen (öğüt versen) de va'z edenlerden olmasan da birdir".

137 – "Bu, ancak öncekilerin ahlakıdır".

138 – "Biz azap görecek değiliz".

139 – Böylece onu yalanladılar; biz de onları helak ettik. Şüphesiz bunda gerçekten bir ibret vardır. Onların çoğu inananlar olmadı.

140 – Şüphesiz Rabbin elbette O, mutlak galip, çok esirgeyicidir.

141 – Semud (kavmi) elçileri yalanladı.

142 – Hani, kardeşleri Salih onlara: "Korkmaz mısınız?" demişti.

143 – "Şüphesiz ben, sizin için güvenilir bir elçiyim".

144 – "Allah'tan korkun ve bana itaat edin".

145 – "Buna karşı sizden bir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak alemlerin Rabbinin üzerinedir".

"İn haza illa hulukul evvelin": İbn Kesir, Ebu Amr ve Kisai, hının fethi ve lamın sükunu ile "halku" okumuşlardır. İbn Kuteybe de: Uydurmalarını ve yalan söylemelerini kastetmişlerdir, demiştir. Halaktüll hadise vahtelaktuhu: Sözü uydurdum, demektir. Ferra da şöyle demiştir: Araplar hurafe için: Ehadisül halk, derler. Asım, Ebu Amr, Hamze, Halef ve Nafi, hının ve lamın zammı ile "hulukul evvelin" okumuşlar; İbn Abbas, İkrime ve Asım el – Cahderi, hının ref'i ve lamın sükunu ile "hulku" okumuşlardır. Mana da şöyledir: Onların adet ve halleridir. Katade de şöyle demiştir: Onlar Hud peygambere: İnsanlar yaşadıkları kadar yaşar, sonra da ölürler; ne dirilme ne de hesap vardır, dediler.

"Biz azap görecekler değiliz": Yani dünyada yaptıklarımızdan dolayı, demektir.

أَتُتْرَكُونَ فِي مَا هَاهُنَا آمِنِينَ
﴿١٤٦﴾ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿١٤٧﴾ وَزُرُوعٍ وَنَخْلٍ طَلْعُهَا هَضِيمٌ ﴿١٤٨﴾
وَتَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا فَارِهِينَ ﴿١٤٩﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٥٠﴾
وَلَا تُطِيعُوا أَمْرَ الْمُسْرِفِينَ ﴿١٥١﴾ الَّذِينَ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ
وَلَا يُصْلِحُونَ ﴿١٥٢﴾

146 – "Burada güven içinde bırakılacak mısınız?"

147 – "Bahçelerde ve pınarlarda".

148 – "Ekinlerde ve tomurcukları yumuşak hurmalıklarda".

149 – "Dağlardan şımararak evler yontuyorsunuz".

150 – "Allah'tan korkun ve bana itaat edin".

151 – "Aşırıların emrine itaat etmeyin".

152 – "Onlar ki yeryüzünde bozgunculuk ediyorlar, ıslahat yapmıyorlar".

"Burada bırakılacak mısınız?": Yani Allah'ın size dünyada verdiği şeylerin içinde, demektir. "Güvende olarak": Ölümden ve azaptan.

"Tomurcukları yumuşak (tal'uha hadıym)": Tal': Meyve demektir. Hadıymde de yedi görüş vardır:

Birincisi: O, olgunlaşmış ve yetişmiş, demektir. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* O, iyice kırılan demektir, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Çekirdeği olmayan, demektir. Bunu da Hasen, demiştir. *Dördüncüsü:* Dibinden kızarmaya başlayan hurma koruğudur, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *Beşincisi:* Yumuşak demektir, bunu da Katade ile Ferra, demişlerdir. *Altıncısı:* O, birbirinin üstüne binmiş meyve salkımıdır, bunu da Dahhak, demiştir. *Yedincisi:* Kabuğu çatlamamış ve açılmamış hurma tomurcuğudur, yani sıkışık ve sert, demektir. Recülün ehdamul keşhayn de bundandır ki, böğür kasları sert olan adamdır. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"Ve tenhitune minel cibali buyuten farihin": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, "ferihin" okumuşlar, kalanlar da elifle "fârihin" okumuşlardır. İbn Kuteybe: "Ferihin" şımarık ve arsız demiştir. Bunda he'nin ha'dan dönüştüğü de söylenmiştir, yani sevinerek, demektir. "Ferah" bazen sevinçten, bazen de şımarıklıktan olur. "İnnallahe layuhibbül ferihin" *(Kasas: 76)* kavli de bundandır ki, Allah şımaranları sevmez, demektir. Kim de "fârihin" okursa, o da başka bir lügattir; ferih ve fârih denir, ferih ve farih gibi. "Farihin": Usta manasınadır diyenler de vardır. İkrime, taş yontmada usta kimseler, demiştir.

"Aşırıların emrine itaat etmeyin": İbn Abbas: Müşriklerin, demiştir. Mukatil de: Onlar deveyi kesen dokuz kişidir, demiştir.

قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَ ﴿١٥٣﴾ مَا أَنْتَ إِلَّا
بَشَرٌ مِثْلُنَا فَأْتِ بِآيَةٍ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿١٥٤﴾ قَالَ هٰذِهِ نَاقَةٌ
لَهَا شِرْبٌ وَلَكُمْ شِرْبُ يَوْمٍ مَعْلُومٍ ﴿١٥٥﴾ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ

فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٥٦﴾ فَعَقَرُوهَا فَأَصْبَحُوا
نَادِمِينَ ﴿١٥٧﴾ فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ
أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٥٨﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٥٩﴾
كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٦٠﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ لُوطٌ
أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٦١﴾ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٦٢﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ
﴿١٦٣﴾ وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦٤﴾

153 – Dediler: "Sen ancak büyülenmişlerdensin".

154 – "Sen ancak bizim gibi bir insansın. Eğer doğru söyleyenlerden isen bir mucize getir".

155 – Dedi: "İşte bu bir dişi deve; onun bir su içme nöbeti var, sizin de belli bir günün su içme nöbeti var".

156 – "Ona kötülükle dokunmayın; sonra sizi büyük bir günün azabı yakalar".

157 – Derken onu kestiler; pişman oldular.

158 – Onları o azap tuttu. Şüphesiz bunda gerçekten bir ibret vardır. Onların çoğu inananlar olmadı.

159 – Şüphesiz Rabbin, elbette O, mutlak galip, çok esirgeyendir.

160 – Lut kavmi elçileri yalanladı.

161 – Hani, onlara kardeşleri Lut: "Korkmaz mısınız?"

162 – "Şüphesiz ben sizin için güvenilir bir elçiyim".

163 – "Allah'tan korkun ve bana itaat edin".

164 –"Buna karşı sizden bir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak alemlerin Rabbinin üzerinedir".

"İnnema ente minel müsahharin": Zeccac şöyle demiştir: Sen sehari yani akciğeri olan birisin, mana da: Sen bizim gibi insansın, demiştir. Bunun sihirden etkilenen manasına gelmesi de caizdir ki anlamı: Sen defalarca büyülenmişsin, demektir.

"Onun bir su içme nöbeti vardır": Yani sudar hissesi vardır, demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: Onun belli bi· içmesi vardır, onun ya-

nında bulunmayın, sizin de bir içmeniz vardır, o da sizin yanınızda bulunmasın. Onların günü olduğu zaman suyun başında bulunur, bölüşürlerdi. Devenin günü olduğu zaman bütün suyu içerdi. Katade şöyle demiştir: Onun içme günü olduğu zaman sularını gündüzün başında içer. Sonunda onlara o kadar süt verirdi. Übey bin Ka'b, Ebu'l – Mütevekkil, Ebu'l – Cevza ve İbn Ebi Able, şinin zammı ile "leha şürbün" okumuşlardır.

"Pişman oldular": İbn Abbas şöyle demiştir: Deveyi kestikleri için azabı görünce pişman oldular. Azapları da ses ile idi.

أَتَأْتُونَ الذُّكْرَانَ مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿١٦٥﴾ وَتَذَرُونَ مَا خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ
أَزْوَاجِكُمْ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ عَادُونَ ﴿١٦٦﴾ قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا لُوطُ
لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمُخْرَجِينَ ﴿١٦٧﴾ قَالَ إِنِّي لِعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَالِينَ ﴿١٦٨﴾ رَبِّ
نَجِّنِي وَأَهْلِي مِمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٦٩﴾ فَنَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ أَجْمَعِينَ ﴿١٧٠﴾ إِلَّا
عَجُوزًا فِي الْغَابِرِينَ ﴿١٧١﴾ ثُمَّ دَمَّرْنَا الْآخَرِينَ ﴿١٧٢﴾ وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ
مَطَرًا فَسَاءَ مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ ﴿١٧٣﴾ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ
أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٧٤﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٧٥﴾

165 – "Alemlerden erkeklere mi geliyorsunuz?".

166 – "Rabbinizin sizin için yarattığı eşlerinizi bırakıyorsunuz. Hayır, siz haddi aşan bir kavimsiniz".

167 – Dediler: "Andolsun, ey Lut, eğer vazgeçmezsen, mutlaka çıkarılanlardan olacaksın".

168 – Dedi: "Şüphesiz ben sizin yaptığınıza kızanlardanım".

169 – "Rabbim, beni ve ailemi onların yaptıkları şeyden kurtar".

170 – Biz de onu ve tüm ailesini kurtardık.

171 – Ancak geride kalanlardan yaşlı bir kadın hariç.

172 – Sonra diğerlerini helak ettik.

173 – Üzerlerine bir yağmur yağdırdık. Uyarılanların yağmuru ne kötüdür!

174 – Şüphesiz bunda gerçekten bir ibret vardır. Onların çoğu inananlar olmadı.

175 – Şüphesiz Rabbin, elbette O, mutlak galip, çok esirgeyendir.

"Ete'tunez zükrane": O, zeker'in çoğuludur. "Alemlerden": Yani âdemoğullarından, demektir. "Vetezerune mahalaka leküm rabbukum min ezvaciküm": İbn Mes'ud: "Ma aslaha leküm rabbüküm min ezvaciküm" okumuş, bundan da dişi üreme organlarını kastetmiştir. Mücahit de: Kadınların önünü bırakıp erkeklerin arkalarına yöneldiniz, demiştir.

"Hayır, siz haddi aşan bir kavimsiniz": Yani zalim ve mütecavizsiniz, demektir. "Dediler: Andolsun, ey Lut, eğer vazgeçmezsen mutlaka çıkarılanlardan olursun": Yani beldemizden, demektir. "Dedi: Şüphesiz ben sizin yaptığınıza kızanlardanım": Yani erkeklere yanaşmanızdan, demektir. "Kalîn": İbn Kuteybe: Nefret edenlerdenim, demiştir. Kaleytür recüle: Birinden nefret etmektir.

"Rabbim, beni ve ailemi onların yaptıklarından kurtar": Amellerinin akibetinden, demektir. "Biz de onu ve ailesini kurtardık": Bunu da Hud: 80'de zikretmiş bulunuyoruz. "Ancak yaşlı bir kadın hariç": O da Lut'un karısıdır. "Geride kalanların içinde": Yani azapta kalanların içinde, demektir. "Sonra diğerlerini helak ettik": Onları yere batırmak ve üzerlerine taş yağdırmakla helak ettik. Bunu da: "Üzerlerine taş yağdırdık" kavli göstermektedir.

كَذَّبَ اَصْحَابُ لْـَٔيْكَةِ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٧٦﴾ اِذْ قَالَ لَهُمْ شُعَيْبٌ اَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٧٧﴾
اِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ اَمِينٌ ﴿١٧٨﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُونِ ﴿١٧٩﴾ وَمَا اَسْـَٔلُكُمْ
عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلٰى رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٨٠﴾

176 – Eyke halkı da elçileri yalanladı.

177 – "Hani, onlara kardeşleri Şuayb: "Korkmaz mısınız?" demişti.

178 – "Şüphesiz ben sizin için güvenilir bir elçiyim".

179 – "Allah'tan korkun ve bana itaat edin".

180 – "Buna karşı sizden bir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak alemlerin Rabbinin üzerinedir".

"Kezze ashabul eyketi": İbn Kesir ile İbn Amir, burada ve Sad: 13'te hemzesiz olarak meftuh te ile "ashabu leykete" okumuşlar; diğerleri ise ikisinde de hemze ve elif ile "el- eyketi" okumuşlardır. Bu maddenin

قَالُوا إِنَّمَا
أَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَ ﴿١٨٥﴾ وَمَا أَنْتَ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا وَإِنْ نَظُنُّكَ لَمِنَ
الْكَاذِبِينَ ﴿١٨٦﴾ فَأَسْقِطْ عَلَيْنَا كِسَفًا مِنَ السَّمَاءِ إِنْ كُنْتَ
مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿١٨٧﴾ قَالَ رَبِّي أَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨٨﴾ فَكَذَّبُوهُ
فَأَخَذَهُمْ عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِ إِنَّهُ كَانَ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٨٩﴾
إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٩٠﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ
لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٩١﴾

185 – Dediler: "Sen ancak büyülenmişlerdensin".

186 – "Sen ancak bizim gibi bir insansın. Gerçekten seni elbette yalancılardan zannediyoruz".

187 – "Eğer doğru söyleyenlerden isen üzerimize gökten bir parça düşür".

188 – Dedi: "Rabbim yaptıklarınızı pekiyi bilendir".

189 – Onu yalanladılar; onları gölge / kara bulut gününün azabı tuttu. Gerçekten o, büyük bir günün azabı idi.

190 – Şüphesiz bunda gerçekten bir ibret vardır. Onların çoğu mü'minler olmadı.

191 – Şüphesiz Rabbin, elbette O, mutlak galip, çok esirgeyicidir.

"Feeskıt aleyna kisefen": İbn Kuteybe: Kisefen, bir parça, demiştir. "Gökten", "kisef", "kisfe'nin çoğuludur, kıta' ve kıt'a gibi.

"Rabbim yaptıklarınızı pekiyi bilendir": Yani ölçüyü ve tartıyı noksan tutmanızı, mana da şöyledir: Dilerse size azap eder; sizin azabınız benim elimde değildir. "Onu yalanladılar; onları gölge gününün azabı tuttu": Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah onların üzerine şiddetli bir sıcak gönderdi; nefes alamadılar, evlerden kaçarak kıra çıktılar; Allah da onların üzerine bir bulut indirdi; onları güneşten gölgeledi. Onun soğukluğunu hissettiler, birbirlerine seslendiler, onlar da onun altında toplandılar. Allah da üzerlerine bir ateş gönderdi. Bu da en büyük azaplardan oldu. Zulle: Onları gölgeleyen buluttur.

وَإِنَّهُ لَتَنزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٩٢﴾ نَزَلَ
بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ ﴿١٩٣﴾ عَلَىٰ قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنذِرِينَ ﴿١٩٤﴾
بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُّبِينٍ ﴿١٩٥﴾ وَإِنَّهُ لَفِي زُبُرِ الْأَوَّلِينَ ﴿١٩٦﴾ أَوَلَمْ يَكُن لَّهُمْ
آيَةً أَن يَعْلَمَهُ عُلَمَاءُ بَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿١٩٧﴾ وَلَوْ نَزَّلْنَاهُ عَلَىٰ بَعْضِ الْأَعْجَمِينَ
﴿١٩٨﴾ فَقَرَأَهُ عَلَيْهِم مَّا كَانُوا بِهِ مُؤْمِنِينَ ﴿١٩٩﴾

192 – Gerçekten o (Kur'an) alemlerin Rabbinin indirmesidir.

193 – Onu güvenilir Ruh / Cebrail indirdi.

194 – Senin kalbine, uyarıcılardan olman için.

195 – Açık Arapça bir dille.

196 – Şüphesiz o, öncekilerin kitaplarındadır.

197 – Onu İsrail oğulları bilginlerinin bilmesi onlar için bir delil olmadı mı?

198 – Eğer onu Arapça bilmeyen bazılarına indirseydik de,

199 – Onu kendilerine okusaydı, yine de ona iman etmezlerdi.

"Gerçekten o": Yani Kur'an "letenzilü rabbil alemine nezele bihir ruhul eminü": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Hafs da Asım'dan rivayetle şeddesiz olarak "nezele bihi" ref' ile "ruhul eminü" okumuşlardır. İbn Amir, Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, şeddeli ze ile "nezzele", nasb ile de "erruhal emine" okumuşlardır. Ruhul eminden murat edilen de Cebrail'dir. O, Allah Teala'nın, peygamberlerine gönderdiği vahiy eminidir. "Senin kalbine": Zeccac, manası şöyledir, demiştir: Onu sana indirdi, kalbin de onu kavradı, o da yerleşti; artık onu ebediyen unutmazsın.

"Uyarıcılardan olman için": Yani inanmayanları Allah'ın ayetleriyle uyarman için demektir. "Açık Arapça bir dille": İbn Abbas: Anlamaları için Kureyş lehçesiyle demiştir.

"Ve innehu lefi zübüril evvelin": A'meş be'nin sükunu ile "zübri" okumuştur. İnnehu zamirinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, Kur'an'a racidir, mana da şöyledir: Kur'an'ın bahsi ve haberi onlardadır, bu da çoğunluğun görüşüdür.

İkincisi: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir. Bunu da Mukatil, demiştir. Zübür: Kitaplar, demektir.

izahı da Hicr: 78'te geçmiştir. "İzkale lehüm şuaybün": Eğer: "Niçin, ehuhum" demedi? Hâlbuki A'raf: 85'te, demişti" denilirse, Cevap şöyledir: Şuayb, Eyke halkının soyundan değildi; onun için, kardeşleri, demedi. Onlara Medyen'e gönderildikten sonra gelmişti. O, Medyen halkındandır. Bunun için orada: Kardeşleri, demişti. Bu da Mukatil bin Süleyman'ın görüşüdür. Biz de Hud suresi, ayet: 94'te Muhammed bin Ka'b el – Kurazi'den şöyle zikretmiştik: Medyen halkı gölgelik azabı ile azap edildiler. Eğer Mukatil'in iddia ettiği gibi Eyke halkından değilse de azapta onlara eşit olmuşlardır. Eğer Medyen halkı ile Eyke halkı aynı iseler – ki bu da İbn Cerir Taberi'nin kanaatidir – kardeş kelimesi akıcılıktan dolayı hazfedilmiş olur. Allah daha iyi bilir.

أَوْفُوا الْكَيْلَ
وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُخْسِرِينَ ﴿١٨١﴾ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ ﴿١٨٢﴾
وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿١٨٣﴾
وَاتَّقُوا الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالْجِبِلَّةَ الْأَوَّلِينَ ﴿١٨٤﴾

181 – "Ölçüyü tam yapın, eksiltenlerden olmayın".

182 – "Doğru terazi ile tartın".

183 – "İnsanların eşyalarını kısmayın ve yeryüzünde fesatçılar olarak bozgunculuk etmeyin".

184 – "Sizi de önceki nesilleri de yaratandan korkun".

"Eksiltenlerden olmayın": Yani ölçüyü eksik tutanlardan olmayın, demektir. Ahsertül keyle vel vezne: Ölçüyü ve tartıyı eksik yapmaktır. Biz de kıstas'ı İsra: 35'te zikretmiştik.

"Vettekullezi halekaküm velcibillete": Yani halakal cibillete, demektir. Mana: Cibi'le'nin başına ineni hatırlayın, diyenler de olmuştur. "Önceki nesilleri de". Hasen, Ebu Miclez, Ebu Reca, İbn Ya'mur ve İbn Ebi Able, cimin ve benin birlikte ref'i, lam da şeddeli olarak, "velcübüllete" okumuşlardır. Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Dahhak ve Asım el – Cahderi, cimin kesri, benin sükunu ve lam da şeddesiz olarak okumuşlardır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Cibille: Halk, demektir Cübile ala keza denir ki: Belli karakterde yaratıldı manasınadır. Şair de şöyle demiştir:

Ölüm en büyük olaydır,
Halkın başına gelenler içinde.

"Evelem yekün ayeten en ya'lemehu ulemau beni İsraile": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım, Hamze ve Kisai, ye ile "evelem yekün lehüm", nasb ile de "ayeten" okumuşlardır. İbn Amir ile İbn Ebi Able, te ile "tekün", ref' ile de "ayeten" okumuşlardır. Ebu İmran el – Cevni ile Katade de, te ile "tekün", nasb ile de "ayeten" okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Ye ile "yekün" dersen, "ayeten" şeklinde nasb ile okuman tercih edilir, "en" de kâne'nin ismi, "ayeten" de haberi olur. Mana da şöyledir: İsrail oğulları alimlerinin Peygamberin ve peygamberliğinin hak olduğunu bilmeleri onlar için bir delil, yani her şeyi açıklayan bir işaret olmadı mı? Çünkü İsrail oğullarından iman eden alimleri, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatını yanlarındaki Tevrat ile İncil'de yazılı olarak buldular. Kim de te ile "evelem tekün", ref' ile de "ayetün" okursa, "ayet"i isim kılar, "en ya'lemehu" da "tekün"ün haberi olur. Yine te ile "evelem tekün", nasb ile "ayeten" okumak da caizdir, o zaman "sümme lem tekün fitnetühüm" *(En'am: 23)* kavli gibi olur. Şa'bi, Dahhak ve Asım el – Cahderi de, te ile "en ta'lemehu" okumuşlardır.

İbn Abbas şöyle demiştir: Mekke halkı, Medine'deki Yahudilere adam gönderip Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in durumunu sordular; onlar da: Şimdi çıkma zamanıdır, biz Tevrat'ta onun sıfatını görüyoruz, dediler, Bu da onun doğruluğuna işaret oldu.

"Ala badıl a'cemiyyin": Zeccac şöyle demiştir: O, a'cem'in çoğuludur, dişili acmae'dir. A'cemı de: düzgün konuşamayan, demektir. A'cemi de öyledir. Acemi ise: Acem cinsinden olan yabancıdır, düzgün konuşup konuşmaması önemli değildir.

"Yine de ona iman etmezlerdi": Yani Kur'an'ı onlara bir yabancı okusa idi, biz bunu anlamıyoruz der, yine iman etmezlerdi.

كَذٰلِكَ سَلَكْنَاهُ فِي
قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ ﴿٢٠٠﴾ لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَلِيمَ
﴿٢٠١﴾ فَيَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٠٢﴾ فَيَقُولُوا هَلْ
نَحْنُ مُنْظَرُونَ ﴿٢٠٣﴾ اَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ ﴿٢٠٤﴾ اَفَرَاَيْتَ
اِنْ مَتَّعْنَاهُمْ سِنِينَ ﴿٢٠٥﴾ ثُمَّ جَاءَهُمْ مَا كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿٢٠٦﴾
مَا اَغْنٰى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يُمَتَّعُونَ ﴿٢٠٧﴾ وَمَا اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ اِلَّا لَهَا
مُنْذِرُونَ ﴿٢٠٨﴾ ذِكْرٰى وَمَا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٢٠٩﴾

200 – Böylece onu günahkarların kalplerine soktuk.

201 – Acıklı azabı görmedikçe ona iman etmezler.

202 – Azap onlara farkında olmadan ansızın gelir.

203 – "Bize süre verilir mi?" derler.

204 – Azabamızı mı acele ediyorlar?

205 – Gördün mü, onları yıllarca yararlandırsak da,

206 – Onlara sonra gelseydi, yine de tehdit edildikleri şeye inanmazlardı.

207 – Faydalandıkları şey onlardan ne savar?

208 – Bir kenti helak ettiysek, mutlaka onların uyarıcıları vardı.

209 – Öğüt vermek için. Biz zalimler olmadık.

"Böylece onu günahkarların kalplerine soktuk": Bunu da Hicr: 12'de şerh etmiş bulunuyoruz. Burada günahkarlar: Müşriklerdir.

"Ona iman etmezler": Ferra, mana: İman etmemeleri için, demiştir. Acıklı azap da, ölüm anındaki azaptır. "Derler": Azap indiği zaman, "bize mühlet verilir mi?": İman ve tasdik etmemiz için bize süre tanınır mı? Mukatil şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onları azapla tehdit edince, "o ne zaman?" dediler. Bunun üzerine Allah Teala: "Azabımızı mı acele ediyorlar?" dedi.

"Gördün mü, onları yıllarca yararlandırsak da": İkrime: Dünyanın ömrü kadar, demiştir.

"Sonra da onlara tehdit edildikleri şey gelse": Yani azap gelse, demektir. "Bir kenti helak ettiysek": Dünyada azapla "mutlaka onların uyarıcıları vardı": Yani onları azapla uyaran elçileri vardı. "Öğüt vermek için": Yani vaaz vermek ve hatırlatmak için, demektir.

وَمَا تَنَزَّلَتْ بِهِ الشَّيَاطِينُ ﴿٢١٠﴾ وَمَا يَنْبَغِي لَهُمْ وَمَا يَسْتَطِيعُونَ ﴿٢١١﴾ إِنَّهُمْ عَنِ السَّمْعِ لَمَعْزُولُونَ ﴿٢١٢﴾

210 – Onu şeytanlar indirmedi.

211 – Onlara yaraşmaz da. Buna güçleri yetmez de.

212 – Çünkü onlar dinlemekten elbette azledilmişlerdir.

"Onu şeytanlar indirmedi": Ayetin iniş sebebi şöyledir: Kureyş: Kur'an'ı şeytan getirip Muhammed'in diline atıyor, dediler; bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Onlara yaraşmaz da": Yani Kur'an'ı indirmeleri, "güçleri yetmez de": Onu gökten getirmeye, çünkü onlar melekler ve alevlerle bundan engellenmiştir. "Çünkü onlar dinlemekten": Yani gökten inen vahyi dinlemekten "elbette azledilmişlerdir. Artık onu nasıl indirebilirler? Ata da şöyle demiştir: Onlar Kur'an'ı dinlemekten men edilmişlerdir; çünkü onlar yıldızlarla taşlanırlar.

فَلَا تَدْعُ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ فَتَكُونَ مِنَ
الْمُعَذَّبِينَ ﴿٢١٣﴾ وَاَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْاَقْرَبِينَ ﴿٢١٤﴾ وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ
لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢١٥﴾ فَاِنْ عَصَوْكَ فَقُلْ اِنِّي بَرِٓيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ
﴿٢١٦﴾ وَتَوَكَّلْ عَلَى الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ ﴿٢١٧﴾ اَلَّذِي يَرٰيكَ حِينَ تَقُومُ ﴿٢١٨﴾
وَتَقَلُّبَكَ فِي السَّاجِدِينَ ﴿٢١٩﴾ اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٢٢٠﴾

213 – Öyleyse Allah'la beraber başka bir İlaha dua etme; sonra azap edilenlerden olursun.

214 – En yakın akrabalarını uyar.

215 – Sana tabi olan mü'minlere kanadını indir.

216 – Eğer sana karşı gelirlerse, "ben yaptığınız şeylerden uzağım" de.

217 – Mutlak galip, çok esirgeyene tevekkül et.

218 – O zat seni kalktığın zaman görür.

219 – Secde edenler arasında dolaşmanı da.

220 – Şüphesiz O, hakkıyle işiten, hakkıyle bilendir.

"Öyleyse Allah'la beraber başka bir İlaha dua etme": İbn Abbas şöyle demiştir: Aslında bu uyarı ile başkalarını ikaz ediyor, diyor ki: Sen mahlukatım arasında en kıymetlisisin, eğer benden başka bir İlah edinirsen sana mutlaka azap ederim.

"En yakın akrabalarını uyar": Buhari ve Müslim, Ebu Hureyre'den şöyle rivayet etmişlerdir: Allah Teala "en yakın akrabalarını uyar" ayetini indirince, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem kalkıp şöyle dedi:

Ey Kureyş, nefislerinizi Allah'tan satın alın, ben sizi Allah'tan gelecek bir şeyden kurtaramam. Ey Abdimenaf oğulları, ben sizi Allah'tan gelecek bir şeyden kurtaramam. Ey Abdülmuttalib oğlu Abbas, ben seni Allah'tan gelecek bir şeyden kurtaramam. Ey Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in halası Safiye, ben seni Allah'tan gelecek bir şeyden kurtaramam. Ey Muhammed'in kızı Fatıme, ben seni Allah'tan gelecek bir şeyden kurtaramam.[1] Bir rivayette şöyledir: "Benden ne isterseniz isteyin".[2] Bir rivayet de şöyledir: "Ancak bir akrabalığınız vardır, ben de ona göre sıla-i rahim yaparım.[3]

"En yakın akrabalarını": En yakın aşiretini demektir. "Eğer sana karşı gelirlerse": Yani aşiret, "ben yaptığınız şeylerden uzağım, de": Yaptığınız küfürden demektir. "Mutlak galip, çok esirgeyene tevekkül et": O'na güven ve işini ona ısmarla. O, intikam almada çok güçlüdür, çok merhametlidir, acele azap etmez. Nafi ile İbn Amir, fe ile "fetevekkel" okumuşlardır. Medine ve Şam halkı Mushaflarında da böyledir.

"O zat seni kalktığın zaman görür": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Namaza kalktığın zaman, bunu da İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Yerinden kalktığın zaman, bunu da Ebu'l - Cevza, demiştir. *Üçüncüsü:* Boş kaldığın zaman, demektir, bunu da Hasen, demiştir. "Dolaşmanı da": Yani senin dolaşmanı görürüz, "secde edenler arasında": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Seni çıkardığı zaman peygamberlerin sulplerinden, demektir, bunu da İkrime, İbni Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Cemaatle namaz kılarken rukuda secdede ve kıyamda dolaşmanı, demektir, mana da şöyledir: Seni tek de görür, cemaat içindeyken de görür. Bu da Mukatil'in dahil olduğu bir grubun görüşüdür.

Üçüncüsü: Mü'min ashabının arasında davranışını, gidiş ve gelişini görürüz, demektir. Bunu da Hasen, demiştir.

هَلْ أُنَبِّئُكُمْ عَلَىٰ مَنْ تَنَزَّلُ الشَّيَاطِينُ ﴿٢٢١﴾ تَنَزَّلُ عَلَىٰ كُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ ﴿٢٢٢﴾ يُلْقُونَ
السَّمْعَ وَأَكْثَرُهُمْ كَاذِبُونَ ﴿٢٢٣﴾

1 - Buhari, Tefsirü suretiş - Şuara, bab, 2; Vesaya, bab, 11; Müslim, hadis no, 348; 351. Tirmizi, Tefsirü suretiş - Şuara, bab, 2; Nesei, Vesaya, bab, 6; Ahmed, Müsned, 2/323, 360, 519.

2 - Müslim, İman, hadis no, 350, Hazreti Aişe hadisi.

3 - Müslim, Kitabu'l - İman, hadis no, 348, Ebu Hureyre hadisi.

221 – Şeytanların kimin üzerine indiğini size haber vereyim mi?

222 – Her günahkar, çok iftiracının üzerine iner.

223 – (Onlar şeytanlara) kulak verirler. Onların çoğu yalancılar.

"Şeytanların kimin üzerine indiğini haber vereyim mi?": Bu da: "Kur'an'ı ona şeytan getiriyor" demelerine reddiyedir. Effak ise: Çok yalancı, esîm de: Utanmaz, rezil, demektir. Katade: Onlar kahinlerdir, demiştir.

"Kulak verirler": Yani Gökten işittiklerini kahinlere atarlar, demektir. "Onların çoğu yalancılar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar şeytanlardır. *İkincisi:* Kahinlerdir.

وَالشُّعَرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُنَ ﴿٢٢٤﴾ اَلَمْ تَرَ
اَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ ﴿٢٢٥﴾ وَاَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ ﴿٢٢٦﴾
اِلَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَذَكَرُوا اللّٰهَ كَثِيرًا وَانْتَصَرُوا
مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا اَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ ﴿٢٢٧﴾

224 – Şairlere de azgınlar tabi olur.

225 – Görmedin mi onlar her derede başıboş dolaşırlar.

226 – Ve gerçekten onlar, yapmadıklarını söylerler.

227 – Ancak iman edip iyi şeyler yapanlar, Allah'ı çokça zikredip zulme uğradıktan sonra intikam alanlar hariç. Zulmedenler hangi dönüş yerine döneceklerini bilecekler.

"Veşşuarau yettebiuhumul ğavun": Nafi, tenin sükunu ile "yetbeuhum" okumuştur; her iki mülahaza da güzeldir. Tebi'tü ve vetteba'tü de denir. Avfi, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında iki adam vardı, birbirlerini hicvederlerdi, her birinin yanında da onu tutan azgın taraftarları vardı. Allah Teala da: "Şairlere azgınlar tabi olur," dedi. İbn Abbas'tan başka bir rivayet de şöyledir: Onlar müşriklerin şairleridir. Mukatil de: Abdullah bin Zibe'ra, Ebu Süfyan bin Harb, Hübeyre bin Vehb el – Mahzumi ve diğerleri de onlara dahildir, demiştir. Onlar: Biz de Muhammed gibi, deriz, dediler ve şiir söylediler. Azgınlar başlarına toplanıp şiirlerini dinler ve onlardan aktarırlardı.

Azgınlar hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Şeytanlardır, bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir. *İkincisi:* Beyinsizlerdir, bunu da Dahhak, demiştir. *Üçüncüsü:* Müşriklerdir, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"Elemtere ennehüm fi külli vadin yehimun": Bu da derelerde dolaşanlara misaldir; mana da şöyledir: Onlar yalan ve boş ne gibi söz sanatı varsa onları kullanır; batılla metheder ve batılla yererler, bir şey yapmadıkları halde: Yaptık, derler.

"Ancak iman edenler hariç": İbn Abbas şöyle demiştir: Şairleri kınayan ayetler inince, Ka'b bin Malik, Abdullah bin Revaha ve Hassan bin Sabit geldiler: Ya Resulallah, Allah Teala böyle indirdi, O da bilir ki biz de şairiz, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Müfessirler: Bu istisna, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i methedip onu hicvedenleri yeren Müslüman şairleri hakkındadır, demişlerdir. "Allah'ı çok zikredenler": Yani şiir onları Allah'ın zikrinden meşgul etmedi ve bütün düşüncelerini şiire vermediler, demektir. İbn Zeyd de: Şiirlerinde Allah'ı zikredenler, demiştir. Şöyle de denilmiştir: Zikirden maksat: Aziz ve celil olan Allah'a itaat hususunda söylenen şiirlerdir.

"İntikam aldılar": Yani müşriklerden "zulme uğradıktan sonra": Çünkü hicvetmeye önce müşrikler başlamışlardı. Sonra müşrik şairleri tehdit edip şöyle dedi: "Eyye munkalebin yenkalibun": Zeccac şöyle demiştir: "Eyye", "yenkalibun" kavli ile mansuptur, "seya'lemun" kavli ile değil. Çünkü "eyyen" ve diğer istifham edatları makablinde amel etmez, kelamın manası şöyledir: Onlar ateşe dönecek ve içinde ebedi kalacaklardır.

İbn Mes'ud, Mücahit de İbn Abbas'tan, Ebu'l – Mütevekkil ve Ebu Reca, iki te ve iki kaf ve ikisinde de şeddeli lam ile "eyye mütekallebin yetekallebun" okumuşlardır. Übey bin Ka'b, İbn Abbas, Ebu'l – Aliye, Ebu Miclez, Ebu İmran el – Cevni ve Asım el – Cahderi, ikisinde de fe, sakin iki nun ve iki te ile "eyye münfeletin yenfelitun" okumuşlardır. Şureyh de şöyle derdi: Zalimler, yerdiklerinin ne kadar şanslı olduğunu bilecekler; zalim azabı bekleyecek, mazlum ise yardımı bekleyecektir.

27-NEML SURESİ

Mekke'de inmiştir. 93 ayettir.
İcma ile Mekki'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

طٰسۜ تِلْكَ اٰيَاتُ الْقُرْاٰنِ وَكِتَابٍ مُب۪ينٍۙ ﴿١﴾ هُدًى وَبُشْرٰى لِلْمُؤْمِن۪ينَۙ
﴿٢﴾ اَلَّذ۪ينَ يُق۪يمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ
يُوقِنُونَ ﴿٣﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ اَعْمَالَهُمْ فَهُمْ
يَعْمَهُونَۜ ﴿٤﴾ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ لَهُمْ سُٓوءُ الْعَذَابِ وَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ هُمُ
الْاَخْسَرُونَ ﴿٥﴾ وَاِنَّكَ لَتُلَقَّى الْقُرْاٰنَ مِنْ لَدُنْ حَك۪يمٍ عَل۪يمٍ ﴿٦﴾ اِذْ
قَالَ مُوسٰى لِاَهْلِه۪ٓ اِنّ۪ٓي اٰنَسْتُ نَاراًۜ سَاٰت۪يكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ اَوْ اٰت۪يكُمْ بِشِهَابٍ
قَبَسٍ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ﴿٧﴾ فَلَمَّا جَٓاءَهَا نُودِيَ اَنْ بُورِكَ مَنْ فِي
النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَاۜ وَسُبْحَانَ اللّٰهِ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٨﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Ta. Sin. Bunlar Kur'an'ın ve apaçık kitabın ayetleridir.

2 – Mü'minler için müjde ve rehberdir.

3 – Onlar ki namazı dosdoğru kılar ve zekatı verirler. Onlar ahirete de kesin inanırlar.

4 – Şüphesiz ahirete iman etmeyenler (var ya), onlara amellerini süsledik. Artık onlar bocalarlar.

5 – İşte onlar o kimselerdir ki, onlar için azabın kötüsü vardır ve onlar, ahirette (evet) onlar en çok ziyan edenlerdir.

6 – Şüphesiz sen, Kur'an sana hikmet sahibi, her şeyi bilen (Allah) tarafından veriliyor.

7 – Hani Musa, ailesine: "Şüphesiz ben bir ateş gördüm. Size ondan bir haber getireceğim yahut size korlu alev / meşale getireceğim. Belki ısınırsınız" demişti.

8 – Oraya geldiği zaman, "Ateşte olan da çevresinde olan da bereketlendi. Alemlerin Rabbi Allah münezzehtir" diye seslenildi.

"Ta. Sin": Bunda üç görüş vardır:

Birincisi: O, Allah'ın yemin ettiği bir yemindir, o Allah'ın isimlerindendir. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ondan başka bir rivayette de: O, ism-i azam'dır, demiştir.

İkincisi: O, Kur'an'ın isimlerinden bir isimdir, bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Tı Latif'ten, sin de Semi'dendir, bunu da Salebi naklemiştir.

"Ve kitabin mübinin": Ebu'l – Mütevekkil, Ebu İmran ve İbn Ebi Able, ikisinde de ref' ile "ve kitabun mübinun" okumuşlardır.

"Müjdedir": Yani içindekini tasdik edenlere sevapla müjdedir.

"Onlara amellerini süsledik": Yani onlara çirkin fiillerini sevdirdik demektir. Gerçek süslemeyi ve bocalamayı Bakara: 15 ve 212'de açıklamıştık. Kötü azap da: Şiddetli azaptır.

"Onlar en çok ziyan edenlerdir": Çünkü onlar kendilerini ve ailelerini ziyan ettiler ve cehenneme gittiler.

"Ve inneke letülekkal kur'ane": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Kur'an sana veriliyor, sen de onu alıyor, yani telakki ediyorsun. "Ve izkale musa": Mana şöyledir: Musa'nın dediği vakti yad et, zikret.

"Bişihabin kabesin": Asım, Hamze, Kisai ve Yakup, Zeyd hariç, ten-

vinle "bişihabin"okumuşlar. Kalanlar ise izafetle tenvinsiz olarak okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Kim şihabı tenvinlerse, kabes'i şihaba sıfat yapar. Beyaz ve ışıklı olan her şeye: Şihab denir. İzafetle okunmasına gelince, Ferra şöyle demiştir: Bu da isimler farklı olduğu takdirde nesnenin kendine izafesindendir, mesela "veledarul ahireti" *(Yusuf: 109)* kavlinde olduğu gibi. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Şihab: Ateş ve kordur, yani meşaledir, Kabestünnara kabsen denir, alınan şeye de kabes (kor) denir.

Tastalun": Isınmak demektir, mevsim kış idi.

"Oraya gelince": Musa ateşe gelince, demektir. O aslında nur idi, onu ateş sandı, "ateşte olan bereketlendi": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Ateşte olan kutsandı, ki O, aziz ve celil olan Allah'tır, bunu da İbn Abbas ile Hasen demişlerdir. Mana da şöyledir: Ona ateşten seslenen takdis edildi, yoksa aziz ve celil olan Allah bir şeyin içine girmiş değildir.

İkincisi: "Men" zaittir, mana da: Ateş bereketlendi, demektir, bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Ateşin üzerindeki veya içindeki bereketlendi. Ferra şöyle demiştir: Araplar: Barekehullah ve bareke aleyh ve bareke fih derler ki hepsi bir manayadır. Takdir de şöyledir: Burike men fi talebinnar (ateşi arayan mübarek kılındı), o da Musa'dır, hazfedilmiştir. Bu da Allah'tan Musa'ya selamdır, tıpkı İbrahim aleyhisselam'a yanına gelen meleklerin diliyle "rahmetullahi ve berekatuhu aleyküm ehlel beyt" *(Hud: 73)* dediği gibi.

Bu durumda "burike" kavlinde iki mana ortaya çıktı:

Birincisi: Takdis edildi. *İkincisi:* Bereketlendi.

"Ve çevresindekiler": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Meleklerdir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Musa ile meleklerdir, bunu da Muhammed bin Ka'b, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Musa'dır, mana da şöyledir: Onu arayan bereketlendi, bu da diğerlerine yakındır.

يَا مُوسَىٰ إِنَّهُ أَنَا
اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٩﴾ وَأَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَآهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ
وَلَّىٰ مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ يَا مُوسَىٰ لَا تَخَفْ إِنِّي لَا يَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ
﴿١٠﴾ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْنًا بَعْدَ سُوءٍ فَإِنِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١﴾

وَأَدْخِلْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ فِي تِسْعِ آيَاتٍ
إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهِ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿١٢﴾ فَلَمَّا
جَاءَتْهُمْ آيَاتُنَا مُبْصِرَةً قَالُوا هَٰذَا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿١٣﴾
وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنْفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا فَانْظُرْ كَيْفَ
كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ ﴿١٤﴾

9 – "Ey Musa, gerçek şu ki ben, mutlak galip, hikmet sahibi Allah'ım".

10 – "Asanı at". Musa onun küçük bir yılan gibi hareket ettiğini gördüğü zaman, arkasını dönerek kaçtı, geri dönmedi. "Ey Musa, şüphesiz benim, peygamberler benim huzurumda korkmazlar".

11 – "Ancak kim zulmeder, sonra da kötülükten sonra (onu) güzelliği değiştirirse, şüphesiz ben çok bağışlayıcı, çok esirgeyiciyim".

12 – "Elini yakana sok, Fir'avn'e ve kavmine dokuz mucize içerisinde, bir kötülük (hastalık) olmadan bembeyaz çıksın. Şüphesiz onlar bir fasıklar kavmi oldular".

13 – Ayetlerimiz onlara açık vaziyette gelince: "Bu, apaçık bir sihirdir" dediler.

14 – Onları, vicdanları kesin inandığı halde, haksızlık ederek ve böbürlenerek inkar ettiler. Bak, bozguncuların sonu nasıl oldu?

"İnnehu enellah": He, dilcilere göre zamir-i şe'ndir, Süddi'ye göre de o, seslenenden kinayedir; çünkü Musa: "Bu seslenen de kimdir?" deyince, kendisine: "İnnehu enellah" (ben O Allah'ım) denildi.

"Ve elkı asak": Ayette atılan kelimeler vardır, takdiri şöyledir: Feelkaha fesaret hayyeten (onu attı, o da bir yılan oldu). "Felemma raaha tehtezzü keenneha cannün": Ferra şöyle demiştir: Can: ne büyük ne de küçük orta boy yılandır.

"Geri dönmedi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Arkasına bakmadı, bunu da Katade, demiştir. *İkincisi:* Geri dönmedi, bunu da İbn Kuteybe ile Zeccac, demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Dil bilginleri onun akb (ökçe) kökünden geldiğini söylerler.

"Şüphesiz benim, peygamberler benim huzumda korkmazlar":

Benim yanımda korkmazlar, demektir. Şöyle de denilmiştir: Maksat: Kendilerine vahyedilen yerde korkmazlar, demektir. Sanki onu şöyle uyarmıştır: Allah kimi peygamberlikle azabından emin ederse, onun bir yılandan korkması yaraşmaz.

"Ancak zulmeden hariç": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, doğru (muttasıl) bir istisnadır, bunu da Hasen, Katade ve Mukatil, demişlerdir; mana da şöyledir: Ancak onlardan zulmeden hariçtir ki o, korkar. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Allah, Musa'nın içinde yumruk vurup öldürdüğü adamın korkusu olduğunu biliyordu, onun için: "Ancak kim zulmeder, sonra da onu güzelliğe çevirirse" dedi. Yani tövbe eder ve pişman olursa, o korkar, ben de onu bağışlarım demek istiyor.

İkincisi: Munkatı bir istisnadır, mana da şöyledir: Ancak kim zulmederse o korkar. Bunu da İbn Saib ile Zeccac, demişlerdir. Ferra da şöyle demiştir: "Men" söylenmeyen kimselerden istisna edilmiştir, sanki şöyle denilmiştir: Peygamberler huzurumda korkmazlar, ancak başkaları korkarlar, onlar da haksızlık edenlerdir. Bu durumda "men" istisna edilmiş olur. İbn Cerir de şöyle demiştir: Ayette hazf vardır, takdiri şöyledir: İlla men zalem, femen zaleme sümme beddele hüsnen

Üçüncüsü: "İlla" vav manasınadır, "liella yekune linnasi aleyküm hucceten illellezine zalemu minhüm" *(Bakara: 150)* kavli gibi. Bunu da Ferra bazı nahivcilerden nakletmiş, fakat beğenmemiştir.

Übey bin Ka'b, Said bin Cübeyr, Dahhak, Asım el-Cahderi ve İbn Ya'mur, hemzenin fethi ve lam da şeddesiz olarak "ela men zaleme" okumuşlardır.

Müfessirlerin zulumden burada ne kastedidildiği hususunda iki görüşleri vardır:

Birincisi: İsyanlardır. *İkincisi:* Şirktir. "Güzelliğin" manası da: Tövbe ve pişmanlıktır.

İbn Mes'ud, Dahhak, Ebu Reca, A'meş, İbn Semeyfa' ve Abdülvaris de Ebu Amr'dan rivayet ederek, hanın ve sinin fethi ile "hasenen" okumuşlardır. "Kötülükten sonra": Kötü bir şey yaptıktan sonra demektir. Bununla şuna işaret edilmiştir ki, Musa her ne kadar Kıbtı'yı öldürmekle kendine haksızlık etmişse de, Allah onu bağışlayacaktır, çünkü buna pişman oldu ve tövbe etti.

"Edhil yedeke fi ceybik": Ceyb, gömleğin yakasıdır, bu da kesmek kökünden gelir. İbn Cerir şöyle demiştir: Elini yakasına sokmaktan maksat şu idi; çünkü o anda üzerinde kolları olmayan bir giysi vardı. Kötülük de: Baras hastalığıdır.

"Fi tis'i ayatin": Zeccac "fi" "ve elkı asake" "ve edhil yedeke" kavline bağlıdır, demiştir. Bu durum da tevili şöyledir: Dokuz mucize arasında bu ikiyi de göster. "Fi" de "min" manasınadır, tevili de: Dokuz mucizeden bu ikisini de göster, demektir. Mesela: Bana on deve al, ikisi erkek olsun dersin. Biz de bu mucizeleri İsra: 101'de şerh etmiş bulunuyoruz.

"Fir'avn'e ve kavmine": Yani Fir'avn'e ve kavmine gönderilmiş olarak demektir. Bu kısım hazfedilmiştir, çünkü bellidir. "Ayetlerimiz onlara açık olarak gelince": Açık ve net olarak demektir. Bu da "veateyna semuden nakakate mubsıreten" *(İsra: 59)* kavli gibidir. Biz de bunu yukarıda şerh etmiştik.

"Bu dediler": Yani bu gözümüzle gördüğümüz şey, dediler, "apaçık bir sihirdir". "Onu inkar ettiler", kabul etmediler, "vicdanları onlara kesin inandı": Onların Allah katından olduğuna. "Haksızlık ederek": Yani şirk koşarak, "ve böbürlenerek": Kibirlenerek. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Musa'nın getirdiklerinin Allah katından olduğunu bildikleri halde böbürlenerek iman etmediler.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا دَاوُ۫دَ وَسُلَيْمٰنَ عِلْمًاۚ
وَقَالَا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي فَضَّلَنَا عَلٰى كَث۪يرٍ مِنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِن۪ينَ
﴿١٥﴾ وَوَرِثَ سُلَيْمٰنُ دَاوُ۫دَ وَقَالَ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ عُلِّمْنَا مَنْطِقَ
الطَّيْرِ وَاُو۫ت۪ينَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍۜ اِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُب۪ينُ
﴿١٦﴾ وَحُشِرَ لِسُلَيْمٰنَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ
يُوزَعُونَ ﴿١٧﴾ حَتّٰٓى اِذَٓا اَتَوْا عَلٰى وَادِ النَّمْلِۙ قَالَتْ نَمْلَةٌ يَٓا اَيُّهَا
النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْۚ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمٰنُ وَجُنُودُهُۙ وَهُمْ
لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٨﴾ فَتَبَسَّمَ ضَاحِكًا مِنْ قَوْلِهَا وَقَالَ رَبِّ
اَوْزِعْن۪ٓي اَنْ اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّت۪ٓي اَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلٰى وَالِدَيَّ وَاَنْ
اَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضٰيهُ وَاَدْخِلْن۪ي بِرَحْمَتِكَ ف۪ي عِبَادِكَ الصَّالِح۪ينَ ﴿١٩﴾

15 – Andolsun, Davud'a ve Süleyman'a ilim verdik. "Bizi, mü'min kullarından birçoğuna üstün kılan Allah'a hamdolsun" dediler.

16 – Süleyman, Davud'a mirasçı oldu ve: "Ey insanlar, bize kuşdili öğretildi ve bize her şeyden verildi. Şüphesiz bu, gerçekten apaçık bir lütuftur" dedi.

17 – Süleyman için cinlerden, insanlardan ve kuşlardan orduları toplandı. Artık onlar sevk olunuyorlar.

18 – Nihayet karınca vadisine gelince, bir karınca: "Ey o karıncalar, yuvalarınıza girin, Süleyman ve orduları, farkında olmadan sizi kırmasınlar" dedi.

19 – (Süleyman) onun sözünden gülerek tebessüm etti, bana ve ebeveynime ihsan ettiği nimete şükretmemi ve razı olacağı iyi amel etmemi bana ilham et. Ve beni rahmetinle iyi kullarının arasına girdir" dedi.

"Andolsun, Davud'a ve Süleyman'a ilim verdik": Müfessirler, karar verme ilmi, kuşdili, hayvanların dili ve dağların tesbihi bilgisi demişlerdir. "Bizi üstün kılan Allah'a hamdolsun, dediler": Peygamberlik, kitap, demiri yumuşatma; şeytanları, cinleri ve insanları çalıştırma ile üstün kıldı. "Mü'min kullarından birçoğuna": Mukatil şöyle demiştir: Davud, Süleyman'dan daha çok ibadet ederdi, Süleyman da mülk ve ilim bakımından daha büyüktü.

"Süleyman, Davud'a mirasçı oldu": Yani peygamberliğine, ilmine ve mülküne mirasçı oldu demektir. Davud'un on dokuz erkek evladı vardı; bunların arasından Süleyman seçildi. Eğer mal mirası olsa idi, bütün evlatları onda eşit olurdu.

"Dedi": Yani Süleyman, İsrail oğullarına: "Ey o insanlar, bize kuşdili öğretildi (ullimna mantıkat tayri)": Übey bin Ka'b, aynın ve lamın fethi ile "alemna" okumuştur. Ferra da: "Kuşdili": Eğer anlaşılırsa kuşdili de konuşma gibidir, demiştir. Şair şöyle demiştir:

Şaştım o güvercine, şarkısı ne kadar da açıktır,
Hâlbuki konuşurken ağzını bile açmadı.

Ayetin manası şöyledir: Biz, kuşların dediğini anladık. Katade de: Karınca da kuştandır, demiştir. "Bize her şeyden verildi": Zeccac: Peygambere ve insanlara verilmesi caiz olan her şeyden, demiştir. Mukatil de şöyle demiştir: Bize mülk, peygamberlik, kitap, rüzgar ve kuşdili verildi; cinler ve şeytanlar bize amade kılındı.

Cafer bin Muhammed, babasından, demiştir ki: Süleyman'a doğuların ve batıların mülkü verildi. Yedi yüz yıl, altı ay mülk sürdü; cinlerden, insanlardan, şeytanlardan, hayvanlardan, kuşlardan ve canavarlardan bütün dünya halkına hükümdar oldu. Her şeyin ilmi ve her

şeyin dili öğretildi. Onun zamanında acayip sanatlar icra edildi. İşte: "Bize kuşdili öğretildi ve bize her şeyden verildi" dediği budur.

"Şüphesiz bu": Yani bize verilen, "gerçekten apaçık bir lütuftur": Lütuf: Başkalarına verilenden fazla olan şeylerdir. "Süleyman için ordusu toplandı": Yani ordusundan her sınıf ayrı ayrı toplandı, demektir. Bu da yürürken oldu. "Onlar sevk olunuyorlar": Mücahit, toplanmaları için başı durduruluyordu, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Vez'in aslı: durdurmak ve mani olmaktır. Veza'tür recüle: Adamı durdurdum, ona engel oldum, demektir. Vaziul ceyş: Askeri dağılmasın diye toplayan, kaçanı geri çevirendir.

"Nihayet geldiler": Yani yaklaştılar, "karınca vadisine": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Taif'tedir, bunu da Ka'b, demiştir. *İkincisi:* Şam'dadır, bunu da Katade, demiştir.

"Kalet nemletün": Ebu Miclez, Ebu Reca, Asım el – Cahderi ve Talha bin Musarrif, mimin zammı ile "nemületün" okumuşlardır. Yani karınca sesle bağırdı, bu ses anlamlı olduğu için ona söz dedi. Karınca da insan gibi konuşunca, ona da insan gibi kelime kullandı ve: "Girin (udhulu)" dedi. Allah o karıncaya bir mucize olarak Süleyman'ı tanımayı ilham etti. Allah karıncaya diğer hayvanlardan daha çok şey ilham etmiştir; bunlardan biri de sakladığı tohumu yeşermesin diye ikiye keser. Ancak kişniş tohumunu dörde keser; çünkü o ikiye bölünürse yeşerir. Ona bunu ilham eden Allah noksandan münezzehtir.

O karıncanın niteliği hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: O, dişi koyun kadardı. Nevf eş – Şami de: Süleyman bin Davud zamanındaki karıncalar kurtlar gibiydi, demiştir.

İkincisi: O, küçük bir karınca idi.

"Udhulu mesakineküm": Übey bin Ka'b, Ebu'l – Mütevekkil ve Asım el – Cahderi, tekil olarak "meskeneküm" okumuştur.

"Vela yahtımenneküm": Hatm: Kırmak, demektir. Übey bin Ka'b ile Ebu Reca, lamdan sonra elifsiz olarak "leyahtımenneküm" okumuşlar; İbn Mes'ud da, yenin fethi, hanın sükunu, tı şeddesiz, mim sakin ve nunun da hazfi ile "la yahtımküm" okumuşlardır. Eban da yenin fethi, hanın sükunu yine nun da sakin, tı da şeddesiz olarak "yahtımenküm" okumuştur. Ebu'l – Mütevekkil ile Ebu Miclez, yenin fethi, hanın kesri, tı da şeddeli ve nun ile "la yehıttıhenneküm" okumuşlardır. İbn Semeyfa, İbn Ya'mur ve Asım el – Cahderi de yenin ref'i, hanın sükunu, tı hafif ve nun da şeddeli olarak "yuhtımenneküm"

okumuşlardır. Hatm: Kırmaktır, hutam da: Kırık kırpık şeylerdir. Mukatil de: Süleyman karıncanın konuşmasını üç mil mesafeden duydu, demiştir.

"Farkında olmadan": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Süleyman'ın adamları karıncanın sözünün farkında olmadılar. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Süleyman'ın adamları sizin yerinizi bilmezler, zira o karınca onun zalim olmayan bir kral olduğunu biliyordu. Eğer onlar karıncaları bilselerdi sizi çiğnemezlerdi. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Gülerek tebessüm etti": Zeccac şöyle demiştir: "Dahiken" tekit edici haldir, çünkü "tebesseme" "dahike (güldü)" manasınadır. Müfessirler de şöyle demişler: Karıncanın dediği şeye şaşarak güldü. Onu övmesinden güldü diyenler de vardır. Bazı alimler şöyle demişler: Bu ayet Kur'an'ın en acayip ayetlerindendir; çünkü "ya" diye seslendi, "ey o" diye uyardı, "enneml" diyerek tayin etti, "girin" diyerek emretti, "yuvalarınıza" diyerek vurguladı, "sakın sizi çiğnemesinler" diyerek ikaz etti, "Süleyman" diyerek özel isim kullandı, "ve askerleri" diyerek genelleme yaptı, "bilmeden" diyerek özür beyan etti.

"Kale rabbi evzi'ni": İbn Kuteybe, bana ilham et, demiştir. İyza': Bir şeye kışkırtmaktır. Evza'tuhu bikeza, denir ki: Ona kışkırttım, demektir. Ve hüve muvezzeun bikeza ve muleun bikeza denir ki: Bir şeye düşkün olmaktır. Zeccac, lügatte tevili şöyledir, demiştir: Beni nimetine şükrün dışında her şeyden çek. Daha açıkçası: Beni senden uzaklaştıracak şeyden uzaklaştır, demektir. "Amel etmemi": Yani bana amel etmemi ilham et, "razı olacağın iyi bir amel": Müfessirler şöyle demişler: Allah'a şükretmesi şundandır; çünkü rüzgar ona karıncanın sesini getirdi, o da onu anladı.

وَتَفَقَّدَ الطَّيْرَ فَقَالَ مَا لِيَ لَا أَرَى الْهُدْهُدَ أَمْ كَانَ
مِنَ الْغَائِبِينَ ﴿٢٠﴾ لَأُعَذِّبَنَّهُ عَذَابًا شَدِيدًا أَوْ لَأَذْبَحَنَّهُ
أَوْ لَيَأْتِيَنِّي بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٢١﴾ فَمَكَثَ غَيْرَ بَعِيدٍ فَقَالَ أَحَطْتُ
بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ بِنَبَإٍ يَقِينٍ ﴿٢٢﴾
إِنِّي وَجَدْتُ امْرَأَةً تَمْلِكُهُمْ وَأُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ وَلَهَا عَرْشٌ

عظيم ﴿٢٣﴾ وجدتها وقومها يسجدون للشمس من دون الله
وزين لهم الشيطان أعمالهم فصدهم عن السبيل فهم لا يهتدون ﴿٢٤﴾
ألا يسجدوا لله الذي يخرج الخبء في السماوات والأرض ويعلم
ما تخفون وما تعلنون ﴿٢٥﴾ الله لا إله إلا هو رب العرش
العظيم ﴿٢٦﴾

20 – Kuşları teftiş etti: Hüdhüd'ü niçin göremiyorum, kayıplara mı karıştı?" dedi.

21 – "Ona mutlaka şiddetli bir işkence edeceğim yahut onu mutlaka boğazlayacağım yahutta mutlaka bana açık bir kanıt getirir!"

22 – Az durdu, (Hüdhüd): "Senin kavramadığın bir şeyi kavradım ve sana Saba (ülkesin)den kesin bir haber getirdim" dedi.

23 – "Gerçekten ben, onlara kraliçelik eden bir kadın buldum. Ona her şeyden verilmiş. Onun büyük de bir tahtı var!"

24 – "Onu ve kavmini Allah'tan başka güneşe secde ederlerken buldum. Şeytan ona amellerini süsleyip onları yoldan çevirmiş. Artık onlar doğru yolu bulamazlar".

25 – (Bunu); göklerde ve yerde gizliyi çıkaran, gizlediklerini ve açıkladıklarını bilen Allah'a secde etmemek için (yapıyorlar).

26 – Allah, kendisinden başka İlah yoktur. Ulu Arş'in Rabbidir.

"Ve tefekkadet tayra": Tefekkud: Kaybettiğin şeyi aramaktır, mana da: Kaybettiği kuşları aradı, demektir. Tayr: Cins ismidir. Kuşlar Süleyman'a yolculuğunda katılır ve onu kanatlarıyla gölgelerdi. "Fekale maliye la erel hüdhüde": İbn Kesir, Asım ve Kisai, yenin fethi ile "ma liye la erel hüdhüde" okumuştur. Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Hamze de, sükun ile okumuşlardır. Mana da: Hüdhüd'ü niçin göremiyorum, demektir. Araplar: Ma liye erake keiyben: Seni niçin üzgün görüyorum, derler, neyin var, demektir. Bu da manası belli ters çevrilmiş deyimlerdendir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Süleyman karınca vadisinden ayrılınca, engebeli bir yere düştü, ordu susadı; ondan su istediler. Hüdhüd de suyun yerini gösterirdi. Ona: Su buradadır, deyince, şeytanlar kayaları yarar, su da çadırlar kurulmadan fışkırırdı. Hüdhüd yerin altındaki suyu camdaki gibi görürdü. O gün Hüdhüd'ü aradı,

bulamadı. Bazıları da şöyle demişler: Onu araması şunun içindi, çünkü kuşlar onları güneşten gölgelerdi, Hüdhüd'ün yeri boş kaldı, o boşluktan güneş ışıkları vurdu.

"Em kâne": Zeccac: Manası: Bel kâne (bilakis oldu) demiştir.

"Ona mutlaka şiddetli bir azapla işkence edeceğim": Bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: Tüyünü yolmaktır, bunu da cumhur ile İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Tüyünü yolup güneşe atmaktır, bunu da Abdullah bin Şeddad, demiştir. *Üçüncüsü:* Ayaklarını bağlayıp güneşe atmaktır, bunu da Dahhak, demiştir. *Dördüncüsü:* Onu katrana batırıp güneşe atmaktır, bunu da Mukatil bin Hayyan, demiştir. *Beşincisi:* Onu kafese tıkamaktır. *Altıncısı:* Onu arkadaşından ayırmaktır, bu ikisini Salebi nakletmiştir.

"Ev leye'tiyenni": İbn Kesir, iki nunla "ev yele'tiyenneni" okumuştur. Onların Mushaflarında da böyledir. Sultan ise: Kanıt demektir. Özür diyenler de olmuştur.

Tefsirde şöyle gelmiştir: Süleyman yolda konaklayınca, Hüdhüd: O, yere inmekle meşgul, ben de yükseleyim, dünyanın enine boyuna bakayım, dedi. Yükseldi, Belkıs'ın bahçesini gördü. Yeşilliğe doğru süzüldü, bahçeye kondu. Başka bir Hüdhüdle karşılaştı: "Nereden geliyorsun?" dedi. O da: Şam'dan, sahibim Süleyman'ın yanından, "sen nereden geliyorsun?" dedi. O da: "Bu ülkeden, Kraliçesi de Belkis adında bir kadındır, benimle onun mülkünü görmeye gider misin?" dedi. O da: Süleyman'ın namaz vakti suya ihtiyacı olacağı için beni aramasından korkuyorum, dedi. O da: Sahibine bu haberi götürürsen sevinir, dedi. O da onunla gitti, Belkıs'a ve mülküne baktı. "Femekese ğayra baidin": Cümhur kâfın zammı ile okumuş, Asım da fethi ile okumuştur. İbn Mes'ud da te ziyadesiyle "fetemekkese"okumuştur. Mana da: Çok geçmeden geldi, demektir. Süleyman: "Niye geciktin?" dedi. O da: "Senin kavramadığın şeyi kavradım" dedi. Yani bir şeyi senin bilmediğin şekilde her taraftan öğrendim, dedi. "Ve ci'tüke min Sebein bi nebein yakin": İbn Kesir ile Ebu Amr, gayri munsarif olarak nasb ile "sebee" okumuşlar; diğerleri de tenvinli olarak cerle okumuşlardır. Hadiste şöyle gelmiştir: Sebe' Araplardan bir adamdır. Katade: O, Yemen'de Me'rib denen bir yerdir, demiştir. Ebu'l – Hasen Ahfeş de: İstersen "sebeen" der munsarif eder, onu atalarının ismi veya semtin ismi yaparsın, istersen gayri munsarif yapar onu kabilenin veya bir yerin ismi yaparsın. Zeccac şöyle demiştir: Nahivcilerden bir topluluk onun bir adam olduğunu söylemişlerdir. Diğerleri de şöyle demişler-

dir: İsmin ne olduğu bilinmezse, gayri munsarif olur. Her ki görüş de hatalıdır, çünkü isimlerin hakkı munsarif olmaktır, eğer ismin müzekker veya müennes olduğu bilinmezse, gayri munsarif olduğu bilininceye kadar onun hakkı munsarif olmaktır. Çünkü Sebe' Yemen'de Me'rib diye bilinen bir yerdir. Sana'ya olan uzaklığı üç günlük yoldur. Kim de onu munsarif yapmazsa onu şehir ismi yapar. Kim de munsarif kılarsa onu beled (yer) ismi yapar. O zaman müzekker ismi konulmuş bir müzekker olur.

"Kesin bir haberle": Doğru bir haberle demektir. "Ben onlara kraliçelik yapan bir kadın buldum": Belkıs'ı kastediyor. "Ona her şeyden verilmiş": Zeccac, manası: Krallara ve insanlara verilen her şeyden, demiştir. Arş de: Kralın tahtıdır. Katade: Onun tahtı altından, ayakları da inci ile süslü mücevherdendi, demiştir. Ebeveyninden biri cindendi. Ayaklarından birinin arkası hayvan tırnağı gibi idi. Mücahit de şöyle demiştir: Ayakları merkep tırnağı gibiydi. İbn Saib de şöyle demiştir: Ayaklarında bir şey yoktu, cinler onu bu sözle Süleyman'a kesmişler, gıybet etmişlerdi. Saraya girince yalanları meydana çıktı. Mukatil de şöyle demiştir: Tahtının yüksekliği seksen çarpı seksen arşın idi. Bu haber niçin Hüdhüd için mazeret olmuştur? Çünkü Süleyman yeryüzünde kendininkine benzer bir krallık düşünmüyordu. Bununla beraber cihat etmeyi severdi. Hüdhüd ona başka bir memleket ve cihat edeceği kafir bir kavim gösterince, bu onun için mazeret oldu.

"Ella yescudu": Çoğunluk şedde ile "ella yescudu" okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Mana da: Şeytan secde etmemeyi onlara süsledi. Yani secde etmesinler diye onları çevirdi. İbn Abbas, Ebu Abdurrahman Sülemi, Hasen, Zühri, Katade, Ebu'l – Aliye, Hamid el - A'rec, İbn Ebi Able ve Kisai, şeddesiz olarak ela yescudu okumuşlar, haberiniz olsun, ey o kimseler, secde edin, demiştir. O zaman kelamda "haulai" sözcüğü atılmış olur, ye de onun yerine geçer. Vakıf da "ela ya"da olur. "Üscudu" da yeni söz başı olur. Ferra da şöyle demiştir: Bu kıraate göre o secde ayetidir, şeddeli kıraate göre ise secde olmaması daha uygundur. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Bu, Allah'ın yeni bir söz başıdır, yani Ey insanlar, secde edin, demektir. İbn Mes'ud ile Übey, he ile "hella yescudu" okumuşlardır.

"Ellezi yuhricül hab'e fisemevati velardı": İbn Kuteybe şöyle demiştir: O ikisinde gizli olanı bilir. Bu da: Habe'tüş şey'e'den gelir ki. Bir şeyi gizlemektir. Göklerin gizlisi: Yağmur, yerin gizlisi de: Bitkidir, denilmiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Sakladığın her şey: Hab'dır,

hab': Görünmeyen her şeydir. Mana da şöyledir: Allah göklerin ve yerin gizlisini bilir. İbn Cerir şöyle demiştir: "Fi", "min" manasınadır, takdiri de yuhricül hab'e fissemavati (göklerdeki gizliyi çıkarır) demektir.

"Ve ya'lemu ma tuhfune ve ma tu'linun": Hafs, Asım'dan rivayet ederek, Kisai de ikisinde de te ile okumuşlardır. Diğerleri de ye ile okumuşlardır. İbn Zeyd de: "Ehattu'dan azimi'ye kadar olan kısım, Hüdhüdün sözüdür, demiştir. Dahhak ile İbn Muhaysın, mimin ref'i ile elazimü" okumuşlardır.

قَالَ سَنَنْظُرُ أَصَدَقْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٢٧﴾ اِذْهَبْ
بِكِتَابِي هٰذَا فَأَلْقِهْ إِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ فَانْظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ ﴿٢٨﴾
قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَؤُا إِنِّي أُلْقِيَ إِلَيَّ كِتَابٌ كَرِيمٌ ﴿٢٩﴾ إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمٰنَ وَإِنَّهُ
بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ ﴿٣٠﴾ أَلَّا تَعْلُوا عَلَيَّ وَأْتُونِي
مُسْلِمِينَ ﴿٣١﴾

27 – Dedi: "Doğru mu söyledin yoksa yalancılardan mı oldun, bakacağız".

28 – "Şu mektubumu götür; onu onlara bırak. Sonra geri çekil, bak ne cevap verecekler?"

29 – (Kraliçe Belkıs) dedi: "Ey o ileri gelenler, şüphesiz bana değerli bir mektup bırakıldı".

30 – "Şüphesiz o, Süleyman'dan (geliyor) ve şüphesiz o: "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla".

31 – "Bana baş kaldırmayın ve bana Müslümanlar olarak gelin".

Hüdhüd sözünü bitirince "bakacağız, dedi": Bize getirdiğin habere bakacağız, dedi. "Doğru mu söyledin" dediğin şeyde "yoksa yalancılardan mı oldun?" Neden onun haberinden şüphe etti? Çünkü yeryüzünde başkasının öyle bir mülkü olacağını zannetmiyordu. Sonra bir mektup yazdı, onu kendi mührü ile mühürledi ve onu Hüdhüd'e verdi ve: "şu mektubumu götür; onu onlara bırak (izheb bikitabi haza feelkıh ileyhim"): İbn Kesir, İbn Amir ve Kisai, sonunda ye ile "feelkıhiy" okumuşlar; Ebu Amr, Asım, Ebu Cafer ve Hamze, henin sükunu ile "feelkıh" okumuşlardır. Kalun, Nafi'den henin kesri ile işba yapmadan ha-

fifçe okumuştur. Bundan da Sebe (Saba) halkını kastetmiştir. "Sonra onlardan geri çekil": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Yüz çevir. *İkincisi:* Geri çekil. "Bak ne cevap verecekler".

Eğer: "Onlardan geri çekilirse cevaplarını nasıl bilir?" denilirse, bunun da iki cevabı vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Seni görmeyecekleri şekilde onlardan uzaklaş, ne cevap vereceklerine bak. Bu da Vehb bin Münebbih'in görüşüdür.

İkincisi: Kelamda takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir: Ne cevap vereceklerine bak, sonra da onlardan uzaklaş. Bu da İbn Zeyd'in görüşüdür.

Katade şöyle demiştir: Hüdhüd ona geldi, o ise uyuyordu, mektubu göğsünün üzerine bıraktı, o da okudu ve kavmine haber verdi. Mukatil şöyle demiştir: Onu gagasında taşıdı, kadının başında durdu, bir süre uçtu, insanlar da ona bakıyorlardı. Kadın başını kaldırdı, o da mektubu kucağına attı. Kadın mührü görünce korktu, başını eğdi ve yanındaki askerler de eğdiler.

Neden dolayı mektup için kıymetli dedi? Bunda da yedi görüş vardır:

Birincisi: Çünkü mühürlü idi, bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Çünkü onun aziz ve celil olan Allah tarafından olduğunu zannetti. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* "Kerim" sözcüğünün manası: İçindeki güzeldir, demektir. Bunu da Katade ile Haccac, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Sahibinin kereminden dolayı, çünkü o kral idi. Bunu da İbn Cerir, demiştir. *Beşincisi:* Çünkü heybetli idi, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. *Altıncısı:* Hüdhüde taşıttığı için, bunu da Maverdi nakletmiştir. *Yedincisi:* Çünkü baş tarafında bismillahirrahmanirrahim gördü, bunu da Salebi nakletmiştir.

"Şüphesiz o Süleyman'dan": Yani mektup ondan geliyor, "şüphesiz ki o"; Yani o yazılan: "Bismillahirrahmanirrahim. Bana baş kaldırmayın": Yani böbürlenmeyin. İbn Abbas, noktalı ğayınla "tağlu" okumuştur. "Bana Müslümanlar olarak gelin": Yani boyun eğerek ve itaat ederek, demektir. Sonra Belkıs, kavmi ile istişare etti: "Ey ileri gelenler": Yani, ey eşraflar, dedi. Onlar da üç yüz on üç komutan idiler. Her birinin on bin askeri vardı. İbn Abbas da şöyle demiştir: Yanında yüz bin küçük prens, her prensin de yüz bin askeri vardı. Bütün askerlerinin bir milyon iki yüz bin olduğu da söylenmiştir.

قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي أَمْرِي مَا كُنتُ قَاطِعَةً
أَمْرًا حَتَّىٰ تَشْهَدُونِ ﴿٣٢﴾ قَالُوا نَحْنُ أُولُو قُوَّةٍ وَأُولُو بَأْسٍ
شَدِيدٍ وَالْأَمْرُ إِلَيْكِ فَانظُرِي مَاذَا تَأْمُرِينَ ﴿٣٣﴾ قَالَتْ
إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا وَجَعَلُوا أَعِزَّةَ
أَهْلِهَا أَذِلَّةً ۖ وَكَذَٰلِكَ يَفْعَلُونَ ﴿٣٤﴾ وَإِنِّي مُرْسِلَةٌ
إِلَيْهِم بِهَدِيَّةٍ فَنَاظِرَةٌ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ ﴿٣٥﴾

32 – Dedi: "Ey o ileri gelenler, bu işimde bana görüş bildirin. Siz yanımda bulunmadan ben bir işi kesip atmam".

33 – Dediler: "Biz kuvvetli ve çetin savaşçı kimseleriz. Emir senindir. Bak, ne emredeceksin?"

34 – Dedi: "Krallar bir kente girdikleri zaman orayı fesada verirler ve halkının şereflilerini şerefsizler ederler ve böyle yaparlar".

35 – "Gerçekten ben, onlara bir hediye göndereceğim. Bakacağım elçiler ne ile dönecekler?"

"Bana görüş bildirin": Yani ne yapmamı bana açıklayın ve bana akıl verin. Ferra şöyle demiştir: İstişareye fetva dedi, bu da dil müsait olduğu için caizdir.

"Ben bir işi kestirmem": Yani yaptığım işi, demektir. "Siz yanımda bulunmadan": Mana şöyledir: Ancak sizin huzurunuzda ve istişarenizle yaparım.

"Biz kuvvet sahibi kimseleriz": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar bedenen kuvvetli olduklarını söylemek istediler. *İkincisi:* Sayı, şiddet ve savaşta cesaret bakımından demek istediler.

Bu sözden de neyi kastettiklerinde iki görüş vardır: *Birincisi:* İşi Kraliçe'ye bırakmak. *İkincisi:* Emrettiği takdirde savaş istemelerine işaret vardır.

Sonra da: "Söz senindir" dediler, yani savaşıp savaşmama da söz senindir, dediler. "O da: Krallar bir kente girdikleri zaman" dedi. Zeccac mana şöyledir, demiştir: Bir kente savaşarak ve yenerek zorla girdikleri zaman.

"Orayı fesada verirler": Yani harabe ederler, "halkının şereflilerini şerefsizler ederler": Yani İşi ellerine almak için eşrafı hor görürler. Kelamın manası da şöyledir: Onları Süleyman'ın hareketinden ve ülkelerine girmesinden uyardı.

"Böyle yaparlar": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, Allah Teala tarafından, Kraliçenin sözünü tasdiktir. Bunu da Zeccac, demiştir.

İkincisi: O, Kraliçe'nin sözünün devamıdır, mana da şöyledir: Süleyman ve adamları ülkemize girdikleri zaman böyle yaparlar. Bunu da Maverdi nakletmiştir.

"Gerçekten ben onlara bir hediye göndereceğim": İbn Abbas şöyle demiştir: Hediye göndermesi, Süleyman'ın durumunu öğrenmek içindi: Eğer peygamber ise dünyayı istemez, eğer kral ise taşınan hediyelere razı olurdu. Ona üç altın kerpiç gönderdi, her kerpiçin ağırlığı yüz rıtıl idi. Kırmızı bir yakut gönderdi, onun da uzunluğu bir karıştı ve delikti. Otuz erkek hizmetçi, otuz da kadın hizmetçi gönderdi. Erkeği kadından ayırmaması için onlara aynı kıyafeti giydirdi. Sonra ona şöyle yazdı: Sana bir hediye gönderdim, onu kabul et. Sana bir karış uzunluğunda bir yakut gönderdim, ona bir iplik geçir. İpliğin iki ucunu da kendi mührünle mühürle. Sana otuz erkek ve otuz da kız hizmetçi gönderdim. Kızlarla erkekleri ayır. Şeytanların amiri geldi, ona Belkıs'ın gönderdiklerini haber verdi, Süleyman ona şöyle dedi: Git, meclisimden itibaren sekiz mile sekiz mil mesafeye altın kerpiç döşe. O da gitti, şeytanları gönderdi. Onlar da dağlardan kerpiçler kestiler, onları altın suyuna batırıp döşediler. Yola da kırmızı yakut sütunlar diktiler. Elçiler geldi, birbirlerine: Bu adamın yanına nasıl üç kerpiçle girersiniz, yanında gördüğünüz bunca şeyler varken, dediler? Başları: Bizler sadece elçileriz, dedi. Onlar da yanına girip kerpiçleri önüne koydular. O da: "Bana mali yardım mı ediyorsunuz?" dedi. Sonra bir küçük karınca çağırdı, ona bir ip bağladı, onu yakutun içine soktu, o da ipliği öbür tarafından çıkardı. Sonra ipliğin iki ucunu birleştirdi, onu mühürleyip onlara verdi. Sonra erkeklerle dişi hizmetçileri ayırdı. Bütün bunlar İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Mücahit de şöyle demiştir: Belkıs erkeklere kadın elbisesi, kadınlara da erkek elbisesi giydirmişti. Süleyman onları da ayırdı, Belkıs'ın hediyesini kabul etmedi.

Kadın ve erkek hizmetçilerin sayısında beş görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Otuz erkek, otuz da kadın idi. Biz de bunu İbn Abbas'tan zikretmiştik. *İkincisi:* Beş yüz erkek, beş yüz kadın idi, bunu da Vehb,

demiştir. *Üçüncüsü:* İki yüz erkek, iki yüz cariye idi. Bunu da Mücahit, demiştir. *Dördüncüsü:* On erkek köle, on da cariye idi, bunu da İbn Saib, demiştir. *Beşincisi:* Yüz erkek, yüz de kadın hizmetçi idi. Bunu da Mukatil, demiştir.

Onları nasıl ayırdığı hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlara abdest almalarını emretti, erkekler dirsekten ele doğru, kızlar da elden dirseğe doğru başladılar; onları bu şekilde ayırdı. Bunu Said bin Cübeyr, demiştir.

İkincisi: Erkekler bileklerin dışlarını içlerinden önce yıkamaya başladılar, kızlar ise bunun tersini yaptılar. Bu da Katade'nin görüşüdür.

Üçüncüsü: Erkekler suyu elleriyle avuçladılar, kızlar ise ellerinin üzerine döktüler. Bunu da Süddi, demiştir. Tefsirde şöyle gelmiştir: Belkıs, kızlara Süleyman'la erkek gibi konuşmalarını, erkeklere de kız gibi konuşmalarını emretti. Ve Süleyman'a bir bardak gönderdi; bunu yerden de gökten de olmayan bir su ile doldurmasını istedi. O da atları koşturdu, onu atların terinden doldurdu.

"Bakacağım elçiler ne ile dönecekler?": Yani kabul ile mi ret ile mi? İbn Cerir şöyle demiştir: "Bime"nin aslı bima'dır, elif şunun için düşürülmüştür; çünkü Araplar "ma" "eyyü" manasına olur da sonra ona bir harfi cer eklerlerse, istifhamla haberi birbirinden ayırmak için elifini düşürürler; mesela "amme yetesaelun" *(Nebe': 1)* ve "kalu fime küntüm" *(Nisa: 97)* ayetlerinde olduğu gibi. Nitekim şair şöyle demiştir:

Niçin o adi kalkmış bana sövüyor,
Küle belenmiş bir domuz gibi.

فَلَمَّا جَاءَ سُلَيْمٰنَ قَالَ اَتُمِدُّونَنِ بِمَالٍ فَمَا اٰتٰينِۦَ اللّٰهُ خَيْرٌ مِمَّا اٰتٰيكُمْ بَلْ
اَنْتُمْ بِهَدِيَّتِكُمْ تَفْرَحُونَ ﴿٣٦﴾ اِرْجِعْ اِلَيْهِمْ فَلَنَأْتِيَنَّهُمْ بِجُنُودٍ لَا
قِبَلَ لَهُمْ بِهَا وَلَنُخْرِجَنَّهُمْ مِنْهَا اَذِلَّةً وَهُمْ صَاغِرُونَ ﴿٣٧﴾ قَالَ يَا اَيُّهَا
الْمَلَؤُا اَيُّكُمْ يَأْتِينِي بِعَرْشِهَا قَبْلَ اَنْ يَأْتُونِي مُسْلِمِينَ ﴿٣٨﴾ قَالَ
عِفْرِيتٌ مِنَ الْجِنِّ اَنَا اٰتِيكَ بِهِ قَبْلَ اَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَ وَاِنِّي عَلَيْهِ
لَقَوِيٌّ اَمِينٌ ﴿٣٩﴾ قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ اَنَا اٰتِيكَ بِهِ قَبْلَ

أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ فَلَمَّا رَآهُ مُسْتَقِرًّا عِنْدَهُ قَالَ هَذَا مِنْ فَضْلِ
رَبِّي لِيَبْلُوَنِي ءَأَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ وَمَنْ شَكَرَ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ
وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّي غَنِيٌّ كَرِيمٌ ﴿٤٠﴾

36 – Elçi Süleyman'a gelince, (Süleyman): "Bana mal ile mi yardım ediyorsunuz? Allah'ın bana verdiği, size verdiğinden daha hayırlıdır. Hayır, siz hediyenizle seviniyorsunuz".

37 – "Dön onlara. Andolsun, onlara mutlaka bir ordu ile geleceğiz ki, onların ona karşı (koymaya) güçleri yoktur. Onları mutlaka oradan hor olarak küçülerek çıkaracağız" dedi.

38 – (Süleyman) dedi: "Ey o ileri gelenler, o bana Müslüman olarak gelmeden önce onun tahtını bana kim getirir?"

39 – Cinlerden bir ifrit: "Onu sana makamından kalkmadan önce getiririm. Benim buna gücüm yeter ve şüphesiz ben elbette güvenilir biriyim" dedi.

40 - Yanında kitaptan bir bilgi olan (birisi): "Ben onu sana gözün sana dönmeden getiririm" dedi. (Süleyman) onu yanında durur görünce: "Bu, Rabbimin lütfundandır. Şükür mü edeceğim yoksa nankörlük mü edeceğim, diye beni denemesi için. Kim şükrederse, ancak nefsi için şükreder. Kim de nankörlük ederse, şüphesiz Rabbin zengindir, kerem sahibidir" dedi.

"Süleyman'a gelince": Yani Belkıs'ın elçisi gelince, demektir. Onun ihsanı gelince demek de caizdir.

"Etümidduneni bimalin": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr: İki nun ve vasılda ye ile "etümiddunenî" okumuşlar. Müseyyebi de Nafi'den şeddesiz tek nun ve vasılda ve vakıfta ye ile "etümidduni" rivayet etmiştir. Asım, İbn Amir ve Kisai de, vasılda ve vakıfta yesiz olarak "etümidduneni" okumuşlardır. Hamze de, şeddeli nun ile "etümidunnî" okumuş vakıfta ye ile durmuştur.

"Fema atanillahu": İbn Kesir, İbn Amir, Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle "nunun kesri ve yesiz olarak "fema atanillahu" okumuşlardır. Ebu Amr, Nafi, Hafs da Asım'dan rivayet ederek, yenin fethi ile "ataniye" okumuşlardır. Kisai'nin dışında hepsi teyi fetha ile okumuşlardır. Hamze de "ene atike bihi" nin nununu işmam ederek hafif kesre ile okumuştur. Mana da: Allah'ın bana verdiği peygamber-

lik ve mülk demektir. "Size verdiğinden daha hayırlıdır": Yani maldan daha hayırlıdır, demektir. "Hayır, siz hediyenizle seviniyorsunuz": Yani biriniz birinize hediye ettiği zaman sevinir, ben ise sevinmem, demektir. Sonra elçiye: "Dön onlara, onlara bir ordu ile geleceğiz ki ona karşı koyamayacaklardır ve sizi oradan çıkaracağız": Yani memleketinizden. Elçileri onlara bu haberle dönünce, Belkıs: Ben onun kral olmadığını ve ona karşı duramayacağımızı bilmiştim, dedi ve ona şu haberi gönderdi: Ben sana kavmimin prensleri ile geliyorum, bizi davet ettiğin şeye bakmak istiyoruz. Sonra Belkıs tahtının iç içe yedi odaya gizlenmesini emretti. Onu korumak için muhafızlar dikti. Her birinin elinin altında binlerce asker bulunan on iki bin prensle Süleyman'a geldi. Süleyman heybetli biri idi, kendisi sormadıkça ona doğrudan bir şey söylenmezdi. Bir gün tahtına oturdu, yakınında bir duman gördü, "bu nedir?" dedi. Onlar da: Belkıs oraya indi, dediler. Bir fersahlık mesafede idi. Çıkmadan önce tahtını emniyete aldığını öğrenmişti. "Ey ileri gelenler, onun tahtını bana kim getirir?" dedi. Onu istemesinde de beş görüş vardır:

Birincisi: Hüdhüdün doğrulunu bilmek için, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Bunu peygamberliğine delil kılmak için, çünkü Belkıs onu sarayda bırakmış ve onu garanti altına almıştı. Tahtının kendisinden önce geldiğini gördü. Bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir.

Üçüncüsü: Belkıs'ın aklını ve zekasını denemek için, bakalım tahtını tanıyacak mıydı? Bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

Dördüncüsü: Çünkü tahtın niteliği onu şaşırtmıştı: Müslüman olur da malını almak haram olur diye korkmuş; bundan önce onu almak istemişti. Bunu da Katade, demiştir.

Beşincisi: Ona Allah'ın gücünü ve büyük saltanatını göstermek istemişti. Bunu da Salebi nakletmiştir.

"Cinlerden bir ifrit dedi": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: İfrit, cin olsun insan olsan, en yüksek reis demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: İfrit: Sıkı bağlanmış demektir. Zeccac da: İfrit: İşe aklı eren kötü ve dahi kimse demiştir.

Übey bin Ka'b, Dahhak, Ebu'l – Aliye, İbn Yamur ve Asım el – Cahderi, aynın fethi ve ranın kesri ile "kale afritün" okumuşlardır. İbn Ebi Şüreyh de, Kisai'den yenin fethi ve şeddesiz olarak "ifriyetün" rivayet etmiştir. Yine ondan müennes olarak yenin şeddesi ve he'nin de tenvini ile rivayet edilmiştir. İbn Mes'ud ile İbn Semeyfa da, aynın kesri, ranın fethi, elifle yesiz olarak "ifratün" okumuşlardır.

"Makamından kalkmadan önce": Yani meclisinden, demektir, "fi makamin emin" *(Duhan: 51)* kavli de öyledir. Süleyman şafaktan güneşin doğuşuna kadar insanların davalarına bakmak için yerinde otururdu. Öğleye kadar diyenler de vardır. "Şüphesiz ben ona karşı" yani onu getirmeye "elbette güçlüyüm". Gücüm yeter.

"Güvenilir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ondaki mücevher, inci ve diğer şeylere karşı güvenilir, bunu da İbn Saib, demiştir.

İkincisi: Onun yerine başkasını getirmekten emin, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Süleyman: Ben daha hızlı istiyorum, dedi. "Yanında kitaptan bilgi olan biri şöyle dedi": Bu, insan mıdır yoksa melek midir? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: İnsandır, bunu da İbn Abbas, Dahhak ve Ebu Salih, demişlerdir. Sonra bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, İsrail oğullarından bir adamdır, adı da Asaf bin Berhiya'dır. Bunu da Mukatil, demiştir. İbn Abbas şöyle demiştir: Asaf dua etti – Asaf, Süleyman'ın yanında elinde kılıç duruyordu – Allah melekler gönderdi; onlar tahtı yerin altından toprağı yara yara getirdiler, Süleyman'ın huzurunda toprak delindi, meydana çıktı. *İkincisi:* O, Süleyman aleyhisselam'dır. Bir adam ona: Onu sana gözünü açıp kapamadan önce getiririm, deyince, o da: Getir, dedi. O da: Sen peygamber oğlu peygambersin, eğer Allah'a dua edersen onu sana getirir, dedi. O da dua etti, Allah da onu getirdi. Bunu Muhammed bin Münkedir, demiştir. *Üçüncüsü:* O, Hızır'dır, bunu da İbn Lehiâ demiştir. *Dördüncüsü:* O, bir abitti, denizde bir adadan çıktı, Süleyman'ı buldu, o da dua etti, taht getirildi. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

İkincisi: O, meleklerdendi. Sonra da bunda iki görüş vardır:

Birincisi: O, Cebrail aleyhisselam'dır. *İkincisi:* Meleklerden bir melektir, Allah onunla Süleyman'ı destekledi. Bu ikisini Salebi nakletmiştir.

Kitaptan bilgisi hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, ism-i azamdır, bunu da İbn Abbas, Mücahit, Katade ve cumhur demişlerdir.

İkincisi: O, Süleyman'ın Belkıs'a yazdığı mektup hakkında bilgidir.

Üçüncüsü: O, Allah'ın, âdemoğullarına yazdığının bilgisidir. Bu da onun melek olmasına göredir. İki görüşü de Maverdi nakletmiştir.

"Gözün sana dönmeden önce": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Baktığın şeyin en uzağı sana gelmeden önce, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

İkincisi: En uzağa baktığın zaman gözün sana dönmeden önce, bunu da Vehb, demiştir.

Üçüncüsü: Devamlı baktığın zaman gözün yorgun olarak sana dönmeden önce, bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: Gözünü açıp kapatacak kadar, bunu da Zeccac, demiştir. Mücahit de: Ye zelcelali velikram diye dua etti, demiştir. İbn Saib de, sadece: Ya hayyu ya kayyum, dedi, demiştir.

"Felamma raahu": Kelamda söylenmeyen sözler vardır, takdiri şöyledir: Allah'a dua etti, taht da getirildi, "Süleyman onun yanında durduğunu görünce": Yani huzurunda sabit görünce, "bu dedi": Yani muradın hasıl olması.

"Şükür mü edeceğim yoksa nankörlük mü edeceğim?": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bana getirilen taht için şükür mü edceğim yoksa dünyalıkta benden aşağı birinin benden daha bilgili olmasına karşı nankörlük mü edeceğim? Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Bunun bana Allah'ın bir lütfu olduğuna şükür mü edeceğim yoksa O'na şükrü terk ederek nankörlük mü edeceğim? Bunu da İbn Cerir, demiştir.

قَالَ نَكِّرُوا لَهَا عَرْشَهَا نَنْظُرْ
أَتَهْتَدِي أَمْ تَكُونُ مِنَ الَّذِينَ لَا يَهْتَدُونَ ﴿٤١﴾ فَلَمَّا جَاءَتْ قِيلَ أَهَكَذَا
عَرْشُكِ قَالَتْ كَأَنَّهُ هُوَ وَأُوتِينَا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهَا وَكُنَّا مُسْلِمِينَ
﴿٤٢﴾ وَصَدَّهَا مَا كَانَتْ تَعْبُدُ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنَّهَا كَانَتْ مِنْ قَوْمٍ
كَافِرِينَ ﴿٤٣﴾ قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ فَلَمَّا رَأَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً
وَكَشَفَتْ عَنْ سَاقَيْهَا قَالَ إِنَّهُ صَرْحٌ مُمَرَّدٌ مِنْ قَوَارِيرَ قَالَتْ
رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي وَأَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٤﴾

41 – "Ona tahtını tanınmaz hale getirin; bakalım; doğruyu bulacak mı yoksa doğruyu bulamayanlardan mı olacak?"

42 – (Kraliçe) gelince, ona: "Senin tahtın da böyle mi?" denildi. O da: "Sanki o. Bize bundan önce bilgi verildi ve biz Müslüman olduk" dedi.

43 – Allah'tan başka taptığı şeyler onu çevirdi. Şüphesiz o, kafirler kavminden idi.

44 – Ona: "Köşke gir" denildi. Onu görünce derin su zannetti ve iki bacağından (biraz) açtı. (Süleyman): "O, dümdüz sırçadan avludur" dedi. O da: "Şüphesiz ben kendime zulmettim ve Süleyman'la beraber alemlerin Rabbine teslim oldum" dedi.

"Onun tahtını tanınmaz hale getirin, dedi": Müfessirler şöyle demişlerdir: Şeytanlar Süleyman, Belkıs'la evlenir de cinlerin esrarı ifşa olur diye korktular. Çünkü Belkıs'ın annesi cin bir kadındı (peri idi). O zaman Süleyman'ın ve ondan sonra da zürriyetinin hizmetinden çıkamazlardı. Bu nedenle onu kötülediler ve: Aklında bir şeyler vardır, ayağı da merkep tırnağı gibidir, dediler. Süleyman da tahtını değiştirmekle onu denemek ve sırça avluyu yapmakla da ayaklarına bakmak istedi. "Nekkiru"nun manası: Değiştirin, demektir. Nekkertüş şey'e fetenekkere: Bir şeyi değiştirdim, o da değişti, demektir, yani bozdum, o da tanınmaz hale geldi, demektir.

Onun nasıl değiştirildiği hususunda da müfessirlerin altı görüşü vardır:

Birincisi: Onda artırma ve eksiltme yapıldı, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan, demiştir.

İkincisi: Onlar tahtın üzerindeki altın kaplamaları gümüşlerin yerine, gümüş kaplamaları da altınların yerine; zebercedin yerine yakutu, incinin yerine da başka bir cins inci, zebercet ayakların yerine de iki yakut ayak koydular. Yine bunu da İbn Abbas, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar tahtın üzerindeki kakma ve mücevherleri söktüler. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Dördüncüsü: Onlar ondaki kırmızıların yerine yeşil, yeşillerin yerine de kırmızı koydular. Bunu da Mücahit, demiştir.

Beşincisi: Onlar altını üstüne, önüne arkasına getirdiler, ilave ve eksiltmeler yaptılar. Bunu da Katade, demiştir.

Altıncısı: Onlar ona balık kabartmaları koydular, bunu da Ebu Salih, demiştir.

"Sanki odur": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onu hem tanır hem de tanımaz gibi davrandı, sonra da

içinden: "Yedi evin içinde ve bekçiler tarafınan korunan tahta nasıl varır?" dedi. Arkasından da: Sanki o, dedi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. Katade de: Onu kendi tahtına benzetti, demiştir. Süddi de şöyle demiştir: Onda tanıdığı şeyler gördü, onu inkar etmedi, tanımadığı şeyler gördü, onda da ısrar etmedi, onun için, sanki o, dedi.

İkincisi: Onu tanıdı, fakat onlar şüphe ettikleri gibi o da şüphe etti. Eğer onlar: Bu senin tahtındır, deselerdi, o da: Evet, derdi. Bunu da Mukatil, demiştir. Müfessirler şöyle demiştir: Ona: Bu senin tahtındır, onu kapalı kapılar arkasına saklaman bir fayda sağlamadı, denildi.

"Bize bilgi verildi": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Bu, Süleyman'ın sözüdür, bunu da Mücahit, demiştir. Sonra bunun manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bize Allah ve dilediği şeye gücü yeteceğine dair bu kadından önce bilgi verildi. *İkincisi:* Müslüman olduğuna ve itaat ederek bize geleceğine dair bize bilgi verildi ve biz de Allah'a teslim olanlarız, demektir.

İkincisi: O, Belkıs'ın sözündendir, çünkü o, tahtını görünce: Ben bu mucizeyi gördüm ve geçen mucizeler nedeniyle Süleyman'ın gerçek peygamber olduğuna dair bilgi edindik, dedi. Geçen mucizeler de hüdhüdün ve elçilerin durumudur. Biz de gelmeden önce sana teslim olduk ve itaat ettik.

Üçüncüsü: O, Süleyman kavminin sözündendir, bunu da Maverdi, nakletmiştir.

"Allah'tan başka taptığı şeyler onu çevirdi": Ferra, kelamın manası şöyledir, demiştir: O akıllı bir kadındır, onu Allah'a ibadetten sadece güneşe ve aya ibadet etmesi çevirdi. Bu da atalarının dininde bir adet idi. Mana da şöyledir: İbadet etmekte olduğu şey, onu Allah'a ibadetten çevirdi. Süleyman onu ibadet ettiği şeyden çevirdi, de denilmiştir. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Üzerinde bulunduğu adet onu imandan çevirdi; çünkü o, öyle yetişmişti ki güneşe tapan bir kavimden başkasını görmemişti. İbadetini de: "İnneha kânet min kavmin kâfirin" sözü ile açıkladı. Said bin Cübeyr ile İbn Ebi Able, hemzenin fethi ile "enneha kânet" okumuşlardır.

"Ona: Köşke gir, denildi": Müfessirler şöyle demişlerdir: Süleyman emretti, şeytanlar ona sırça bir zemin gibi bir avlu yaptılar.

Ona bunu emretme sebebinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O, Belkıs'a kendi mülkünden daha kıymetli bir mülk göstermek istedi. Bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir.

İkincisi: O, bacağını açmasını emretmeden ona bakmak istedi. Çünkü ona: Belkıs'ın ayağı merkep tırnağı gibidir, denilmişti. O da Belkıs için suyun üzerine sırçadan bir ev yapılmasını emretti. Süleyman'ın tahtı da evin önüne konuldu. Bu da Muhammed bin Ka'b el – Kurazi'nin görüşüdür.

Üçüncüsü: Belkıs nasıl onu hizmetçilerle denemek istediyse, bu da onu böyle denemek için yaptı. Bunu da İbn Cerir, demiştir. Sarh'a gelince, İbn Kuteybe; O, köşktür, çoğulu da suruh gelir, demiştir. Şair Hüzeli'nin şu beyti de öyledir:

Onun işaretlerini köşkler sanırsın.

Ve şöyle demiştir: Sarh: Belkis için sırçadan yapılmış bir saraydır. Altına su, içine de balık salıverilmişti. Mücahit de şöyle demiştir: O bir havuz idi, Süleyman onun üzerine sırça çektirdi. Mukatil de: Suyun üzerine yapılmış bir köşk, içine de balık bırakılmıştı, demiştir.

"Onu derin su zannetti": Belkis onu çok miktarda su zannetti "ve iki bacağından (biraz) açtı": Suya girmek için, Süleyman ona: "O, düz bir avludur, sırçadandır" diye seslendi. O da: "Rabbim, şüphesiz ben kendi nefsime zulmettim, dedi": Yani senden başkasına ibadet etmekle. Şöyle de denilmiştir: O, Süleyman'ın kendisini suda boğmak istediğini zannetti. Onun düz bir sırça zemin olduğunu öğrenince, Rabbim, böyle düşünmekle kendime haksızlık ettim, dedi. Sonra Süleyman onunla evlendi. Şöyle de denilmiştir: Onu memleketine iade etti, onu her ay bir kere ziyaret eder ve yanında üç gün kalırdı. Ondan çocuğu olduğu da söylenmiştir. Onu bazı prenslerle evlendirdiği, kendisinin onunla evlenmediği de söylenmiştir.

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ فَإِذَا هُمْ
فَرِيقَانِ يَخْتَصِمُونَ ﴿٤٥﴾ قَالَ يَا قَوْمِ لِمَ تَسْتَعْجِلُونَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ
لَوْلَا تَسْتَغْفِرُونَ اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٤٦﴾ قَالُوا اطَّيَّرْنَا بِكَ وَبِمَنْ مَعَكَ
قَالَ طَائِرُكُمْ عِنْدَ اللَّهِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تُفْتَنُونَ ﴿٤٧﴾

45 – Andolsun, Semud (kavmine) de kardeşleri Salih'i, Allah'a ibadet edin diye gönderdik. Birden onlar birbiriyle çekişen iki gruba ayrıldılar.

46 – Dedi: "Ey kavmim, neden iyilikten önce kötülüğü acele istiyorsunuz? Allah'a istiğfar etsenize! Belki merhamet olunursunuz!"

47 – Dediler: "Senin ve seninle beraber olanların yüzünden uğursuzluğa uğradık". Dedi: "Uğursuzluğunuz Allah'ın katındadır. Bilakis siz denenen bir kavimsiniz".

"Birden onlar iki gruptnrlar": Yani mü'min ve kâfir olmak üzere. "Çekişiyorlar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onların "Salih'in Rabbinden gönderilmiş biri olduğunu biliyor musunuz?" sözleridir *(A'raf: 75 – 80).*

İkincisi: O, her grubun: Biz haklıyız, demeleridir.

"Kötülüğü neden acele ile istiyorsunuz?": Bu da: Eğer bize getirdiğin hak ise bize azabı getir, dedikleri zaman oldu. Kötülük ve iyilik hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Kötülük: Azaptır, İyilik de: Rahmettir. Bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Kötülük: Beladır, iyilik de: Sağlık ve esenliktir. Bunu da Süddi, demiştir.

"Levla = değil miydiniz?" "Allah'a istiğfar etmeli" şirkten, "umulur ki merhamet olunursunuz" da azap edilmezsiniz. "Kaluttayyerna": İbn Kuteybe, mana: Tetayyerna ve teşaemna (senin yüzünden başımıza uğursuzluk geldi) demektir. Te tıya idgam edildi, arkasındaki sükun engeli kalksın diye. Zeccac da aslı: Tetayyernadır, demiştir. Te tıya idgam edildi, tı sakin olduğu için başa bir hemze getirildi. Onunla başladığın zaman: İttayyerna, dersin, başa bir şey getirirsen, elifi telaffuz etmez, düşürürsün, çünkü o, hemze-i vasıldır. Neden "başımıza uğursuzluk geldi?" dediler. Çünkü kıtlık olmuş, aç kalmışlardı. O da onlara: "Uğursuzluğunuz Allah'ın katındadır" dedi. Biz de bu manayı, A'raf: 131'de şerh etmiştik.

"Deneniyorsunuz": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Hayır ve şerle deneniyorsunuz, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Dininizden döndürülüyorsunuz, bunu da Hasen, demiştir. *Üçüncüsü:* İtaat ve isyanla imtihan ediliyorsunuz. Bunu da Katade, demiştir.

وَكَانَ فِي الْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ ﴿٤٨﴾
قَالُوا تَقَاسَمُوا بِاللَّهِ لَنُبَيِّتَنَّهُ وَأَهْلَهُ ثُمَّ لَنَقُولَنَّ
لِوَلِيِّهِ مَا شَهِدْنَا مَهْلِكَ أَهْلِهِ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٤٩﴾

وَمَكَرُوا مَكْرًا وَمَكَرْنَا مَكْرًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٠﴾
فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ مَكْرِهِمْ أَنَّا دَمَّرْنَاهُمْ
وَقَوْمَهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٥١﴾ فَتِلْكَ بُيُوتُهُمْ خَاوِيَةً بِمَا ظَلَمُوا إِنَّ
فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٥٢﴾ وَأَنْجَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٥٣﴾

48 – Şehirde dokuz adam vardı, yeryüzünde bozgunculuk yapıyorlardı. Islahat yapmıyorlardı.

49 – Dediler: "Allah'a yemin edin, gece ona ve ailesine elbette baskın yapacağız, sonra da ailesine: "Biz, ailesinin helakine şahit olmadık ve biz şüphesiz elbette doğru söylüyoruz" deriz.

50 – Onlar bir tuzak kurdular, biz de onlar farkında değillerken bir tuzak kurduk.

51 – Bak, tuzaklarının sonucu nasıl oldu? Şüphesiz biz onları da kavimlerini de toptan helak ettik.

52 – İşte zulümleri yüzünden çökmüş evleri. Şüphesiz bunda bilen bir kavim için gerçekten bir ibret vardır.

53 – İman edip sakınanları kurtardık.

"Şehirde vardı": O da Salih'in oturduğu Hicr'dir. "Dokuz adam, yeryüzünde bozgunculuk yapıyorlardı": Maksat: Hicr toprağıdır. Bozgunculukları da inkar ve isyanlarıdır. Onlar kan döker, mallara ve namuslara saldırırlardı. Dişi deveyi öldürenler de onlardır. Said bin Cübeyr ile Ata bin Ebi Rebah'tan, bozgunculuklarının dirhem ve dinarları kırpmalarıdır, dedikleri rivayet edilmiştir.

"Dediler": Kendi aralarında "Allah'a yemin edin": Allah'a ant için "gece ona elbette baskın yapacağız": Yani elbette Salih'i öldüreceğiz, "ve ailesini" geceleyin. "Sümme lenekulenne": Hamze ile Kisai, ikisinde de te ile "letübeyyitünnehu ve ehlehu sümme letekulünne" okumuşlar; Mücahit, Ebu Reca ve Hamid bin Kays de merfu ye ve te ile "leyübeyyitünnehu"; meftuh ye, merfu kaf, sakin ve merfu lam ile "sümme leyekulünne" okumuşlardır. "Velisine": Yani kanını isteyene, eğer bize sorarsa "şahit olmadık": Yani hazır bulunmadık, "mehlike ehlihi" (ailesinin helakine): Çoğunluk mimin zammı ve lamın fethi ile okumuşlardır. Mehlik'in helak etmek manasına mastar olması da ca-

izdir, ism-i mekân olması da caizdir. Ebu Bekir ve Eban da Asım'dan, helak manasına mimin ve lamın fethi ile (mehlek) rivayet etmişlerdir. Heleke yehlikü mehleken, denir. Ondan Hafs ile Mufaddal da, ism-i mekân olarak mimin fethi ve lamın kesri ile (mehlik) rivayet etmişlerdir. Manası da: Biz onun helak olduğu yerde hazır değildik, demektir. İşte tuzakları bu idi. Allah da onları bununla cezalandırıp helak etti.

Nasıl helak oldukları hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar kılıçlarını çekerek Salih'in evine geldiler; melekler de onlara taş atarak onları öldürdü. Bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Allah onların üzerine bir kaya parçası atıp onları öldürdü. Bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar Salih'in gelmesini beklemek üzere bir mağaraya girdiler; Allah da üzerlerine bir kaya parçası gönderdi; mağaranın kapısını tıkadı. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Dördüncüsü: Onlar birbirlerini beklemek üzere bir dağın eteğine kondular, dağ da üzerlerine devrilip onları helak etti. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Enna demmernahüm": Asım, Hamze ve Kisai, hemzenin fethi ile "enna demmernahüm", kalanlar ise kesri ile okumuşlardır. Kim kesre okursa söz başı yapar, kim de fetha okursa, Ebu Ali bunda da iki yöntem vardır, demiştir:

Birincisi: "Akibetü mekrihim"den bedel olmasıdır.

İkincisi: Gizli mübtedanın haberi olmasıdır, sanki: Hüve enna demmernahüm demiş gibi olur.

"Fetilke buyutuhum haviyeten": Zeccac, hal olmak üzere mansuptur, mana da şöyledir, demiştir: Fanzur ila buyutihim haviyeten (boş evlerine bak).

وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ وَأَنْتُمْ تُبْصِرُونَ ﴿٥٤﴾
أَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَاءِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ﴿٥٥﴾
فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوا آلَ لُوطٍ مِنْ قَرْيَتِكُمْ
إِنَّهُمْ أُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ ﴿٥٦﴾ فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَّرْنَاهَا
مِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٥٧﴾ وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا فَسَاءَ مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ ﴿٥٨﴾

54 – Lut'u da hatırla. Hani, kavmine: "Göz göre göre o çirkin harekete mi geliyorsunuz?" demişti.

55 – "Gerçekten siz mi, kadınlardan başka erkeklere geliyorsunuz? Hayır, siz cahillik eden bir kavimsiniz".

56 – Kavminin cevabı, ancak: "Lut hanedanını kentinizden çıkarın. Şüphesiz onlar, birtakım pislikten kaçınan insanlardır!" demeleri oldu.

57 – Biz de onu ve ailesini kurtardık; ancak karısı hariç. Onun geride kalanlardan (olmasını) takdir ettik.

58 – Üzerlerine bir yağmur gönderdik. Uyarılanların yağmuru ne kötüdür!

"Göz göre göre o çirkin harekete mi geliyorsunuz?": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onun fahiş bir şey olduğunu bildiğiniz halde.

İkincisi: Birbirinizin gözü önünde.

"Hayır, siz cahillik eden bir kavimsiniz": İbn Abbas: Kıyameti ve isyanın akibetini bilmiyorsunuz, demiştir.

"Onu geride kalanlardan takdir ettik": Yani kaza ve kaderimizle onun azapta kalmasını takdir ettik, demektir. Ebu Bekir, Asım'dan, şeddesiz olarak "kadernaha" rivayet etmiştir. O da şeddeli manasınadır.

Kıssanın kalanı Hud: 77'de geçmiştir.

قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسَلَامٌ عَلٰى عِبَادِهِ الَّذ۪ينَ اصْطَفٰىۜ آٰللّٰهُ خَيْرٌ اَمَّا
يُشْرِكُونَ ﴿٥٩﴾ اَمَّنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَاَنْزَلَ
لَكُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءًۚ فَاَنْبَتْنَا بِه۪ حَدَٓائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍۚ
مَا كَانَ لَكُمْ اَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَاۜ ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِۜ بَلْ هُمْ
قَوْمٌ يَعْدِلُونَۜ ﴿٦٠﴾ اَمَّنْ جَعَلَ الْاَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ
خِلَالَهَٓا اَنْهَارًا وَجَعَلَ لَهَا رَوَاسِيَ وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ
حَاجِزًاۜ ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِۜ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَۜ ﴿٦١﴾

59 – De ki: "Hamdolsun Allah'a ve selam olsun Allah'ın seçtiği kulların üzerine. Allah mı daha hayırlıdır yoksa şirk koştukları şeyler mi?"

60 – (Onlar mı daha hayırlıdır) yoksa gökleri ve yeri yaratan ve gökten su indiren mi? Biz o su ile güzelliklere sahip bahçeler yarattık ki sizin için onun ağacını bitirmek bile mümkün değildir. Allah'la beraber İlah var mı? Hayır, onlar bir topluluktur ki (haktan) sapıyorlar.

61 - (Onlar mı hayırlı) yoksa yeri bir karargah kılan, arasında ırmaklar akıtan, onun için sabit dağlar koyan ve iki denizin arasına bir engel kılan (çeken Allah) mı? Allah'la beraber İlah var mı? Hayır, onların çoğu bilmezler.

"De ki: Hamdolsun Allah'a": Bu, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e hitaptır; kafir milletlerin helaki üzerine Allah'a hamdetmesi buyuruldu. Bütün nimetlerine hamdetmesi de denilmiştir. "Seçtiği kullarına da selam olsun": Bunlarda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar peygamberlerdir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ondan İkrime şöyle dediğini de rivayet etmiştir: Allah İbrahim'i Halil, Musa'yı kelim ve Muhammed'i de cemalini müşahede etmekle seçmiştir.

İkincisi: Onlar Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabıdır, bunu da Ebu Malik, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve Süddi de böyle demiştir.

Üçüncüsü: Onlar Allah'ı birleyip O'na iman edenlerdir, bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: O, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir, bunu da İbn Saib, demiştir.

"Âllahu hayrun emma yüşrikun": Ebu Ubeyde, bunun mecazı, yoksa şirk koştukları şeyler mi, demiştir. Bu da Müşriklere hitaptır, mana da şöyledir: Kendine ibadet eden için Allah mı daha hayırlıdır, yoksa onlara tapanlar için putlar mı? Kelamın manası da şöyledir: Allah onlara geçmiş ümmetlerin kıssalarını anlatınca, kendine ibadet edenleri kurtardığını, putların ise onlara bir faydası olmadığını haber verdi.

"Emmen halakas semavati": Takdiri şöyledir: Şirk koştukları şeyler mi daha hayırlıdır, yoksa gökleri "ve yeri yaratan, gökten sizin için su indirip de onunla güzelliklere sahip bahçeler çıkaran mı?" Hadaik için, İbn Kuteybe şöyle demiştir: Onlar bahçelerdir, tekili de hadika'dır. Ona hadika denilmesi, etrafı çitle çevrilmesindendir. Behçet de: Güzellik, demektir.

"Siz onların ağacını bile bitiremezsiniz": Yani bu size yaraşmaz, çünkü buna gücünüz yetmez. Sonra da sorarak ve reddederek: "Allah'la beraber İlah var mı?" dedi. Yani O'nunla beraber İlah yoktur, demektir. "Hayır, onlar": Yani Mekke kafirleri, "bir kavimdirler ki (haktan) sapıyorlar". Bunun manasını da En'am suresinin başında şerh etmiştik. "Yoksa yeri bir karargah kılan mı?": Yani halkı sarsmasın diye karargah kılan mı? "Onun arasına ırmaklar koydu ve ona sabit dağlar kıldı": Yani sağlam dağlar attı, demektir. "İki denizin arasına bir engel koydu": Yani tatlı ile tuzlu karışmasın diye bir mani koydu, demektir. "Hayır, onların çoğu bilmezler": Allah'ın büyük kudretini bilmezler, demektir.

أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوءَ وَيَجْعَلُكُمْ
خُلَفَاءَ الْأَرْضِ أَإِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ ﴿٦٢﴾ أَمَّنْ
يَهْدِيكُمْ فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَنْ يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ
يَدَيْ رَحْمَتِهِ أَإِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ تَعَالَى اللّٰهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٣﴾
أَمَّنْ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَمَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ
أَإِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٦٤﴾
قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللّٰهُ وَمَا يَشْعُرُونَ
أَيَّانَ يُبْعَثُونَ ﴿٦٥﴾ بَلِ ادَّارَكَ عِلْمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ
مِنْهَا بَلْ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ ﴿٦٦﴾ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَإِذَا كُنَّا تُرَابًا
وَآبَاؤُنَا أَئِنَّا لَمُخْرَجُونَ ﴿٦٧﴾ لَقَدْ وُعِدْنَا هٰذَا نَحْنُ وَآبَاؤُنَا
مِنْ قَبْلُ إِنْ هٰذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿٦٨﴾ قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ
فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ ﴿٦٩﴾ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا
تَكُنْ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ ﴿٧٠﴾ وَيَقُولُونَ مَتَى هٰذَا الْوَعْدُ
إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٧١﴾ قُلْ عَسَى أَنْ يَكُونَ رَدِفَ لَكُمْ بَعْضُ

ٱلَّذِى تَسْتَعْجِلُونَ ﴿٧٢﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى ٱلنَّاسِ
وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَعْلَمُ مَا تُكِنُّ
صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٤﴾ وَمَا مِنْ غَآئِبَةٍ فِى ٱلسَّمَآءِ
وَٱلْأَرْضِ إِلَّا فِى كِتَٰبٍ مُّبِينٍ ﴿٧٥﴾

62 – (Onlar mı hayırlı) yoksa darda kalana dua ettiği zaman icabet eden, kötülüğü açan (defeden) ve yeryüzünde sizleri halifeler kılan mı? Allah'la beraber İlah var mıdır? Hayır, ne de az düşünüyorsunuz!

63 – (Onlar mı hayırlıdır) yoksa karanın ve denizin karanlıklarında size doğru yolu gösteren ve rüzgarları rahmetinin önünde müjdeciler olarak gönderen mi? Allah'la beraber İlah var mı? Hayır, Allah onların şirk koştuğu şeylerden pek yücedir!

64 – (Onlar mı hayırlı) yoksa yaratmayı başlatıp onu tekrar eden ve size gökten ve yerden rızık veren mi? Allah'la beraber İlah var mı? De ki: Eğer doğru söylüyorsanız, getirin kanıtınızı!

65 – De ki: "Göklerde ve yerde Allah'tan başka kimse gaybı bilmez. Onlar ne zaman diriltileceklerini de bilmezler."

66 – Hayır, ilimleri ahirette sona erdi. Hayır, onlar ondan şüphe içindedirler. Hayır, onlar ondan körlerdir.

67 – Kafirler: "Bizler ve atalarımız toprak olduğumuz zaman mı, gerçekten bizler mi elbette (kabirlerden) çıkarılacağız?"

68 - "Andolsun, gerçekten biz ve atalarımız önceden bununla tehdit edildik. Bu, öncekilerin masallarından başka bir şey değildir" dediler.

69 – De ki: Yeryüzünde gezin de, günahkarların akibeti nasıl oldu, bakın!"

70 – Onlara üzülme ve kurdukları tuzaklardan da sıkıntı içinde olma.

71 – "Eğer doğru söyleyenlerden iseniz bu va'd (azap) ne zaman" derler.

72 – De ki: "Acele ettiğiniz bazı şeylerin arkanıza düşmesi umulur".

73 – Şüphesiz Rabbin gerçekten insanlara karşı lütuf sahibidir. Fakat onların çoğu şükretmezler.

74 – Şüphesiz Rabbin, (onların) göğüslerinin gizlediğini ve (onların) açıkladığını elbette bilir.

75 – Gökte ve yerde ne gaip varsa, mutlaka apaçık bir kitaptadır.

"Darda kalana icabet eden mi?": Darda kalan da üzgün ve meşakkatli demektir. "Kötülüğü açar": Yani sıkıntıyı defeder. "Sizleri yeryüzünün halifeleri kılar": Yani bir nesli helak eder, yerine başkalarını getirir. "Tezekkerun": Düşünür ve öğüt alırsınız, demektir. Ebu Amr ye ile diğerleri de te ile okumuşlardır. "Size doğru yolu gösteren mi?": Yani sefere çıktığınız zaman sizi menzil-i maksuda götüren, demektir. "Karanın ve denizin karanlıklarında": Biz de bunu En'am: 63 ve 97'de şerh etmiştik. Arkasındakileri de yukarıda A'raf: 57 ve Yunus: 4'te şerh etmiştik. "Bilmezler": Yani göklerde ve yerde olanlar, "ne zaman diriltileceklerini": Yani ölümlerinden sonra ne zaman diriltileceklerini bilmezler, demektir.

"Beliddareke ilmühüm filahireti": İbn Kesir, Ebu Amr, "bel edreke" okumuşlardır. Mücahit de: "Bel", "em" manasınadır, anlam da: İlimleri yetişmedi, demiştir. Ferra da, mana şöyledir, demiştir: İlimleri ahiret ilmine yetişti mi? Buna göre mana şöyle olur: Onlar dünyada ahiretin gerçek bilgisine vakıf olamazlar. Nafi, İbn Amir, Asım, Hamze ve Kisai, "beliddareke" okumuşlar ve: Tedareke manasına almışlardır ki, ilimleri birbirini takip eder ve ulanır, demektir. Te dala idgam edilmiştir. Sonra onun manasında iki görüş vardır:

Birincisi: İlimleri kıyamette kemale erer, çünkü onlar diriltilmişlerdir. Bunu da Zeccac, demiştir. İbn Abbas da: Dünyada bilmediklerini ahirette bilirler, demiştir.

İkincisi: Bilakis ahirete hüküm hakkındaki zan ve tahminleri birbirine yetişti; bir defa, olacak, derler, bir defa da, olmayacak, derler. Bunu da İbn Kuteybe demiştir. Ebu Bekir, Asım'dan, edrektü'den getirerek ifteala vezninde: "Beliddereke" rivayet etmiştir.

"Hayır, onlar ondan şüphe içindeler": Yani, hayır onlar bugün kıyametten şüphe içindeler, demektir. "Hayır, onlar, ondan körlerdir": İbn Kuteybe: Onun ilminden, demiştir. Bundan sonrası da Nahl: 127 ve Mü'minun: 35 ve 82 ayetlerinde geçmiştir. "Bu vaad ne zamandır?": Tehdit ettiği azabı kastediyorlar. "De ki: Acele ettiğiniz bazı şeylerin arkanıza düşmesi umulur": İbn Abbas: Size yaklaştı, demiştir. İbn Kuteybe de: Tebiaküm, demiştir ki, lam zaittir. Sanki: Redifeküm, demiş gibidir. O acele ettiklerinden peşlerine düşen nedir? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bedir savaşıdır. *İkincisi:* Kabir azabıdır.

"Şüphesiz Rabbin insanlara lütuf sahibidir": Mukatil: Mekke halkına lütuf sahibidir; çünkü onlara acele azap etmedi, demiştir.

"Şüphesiz Rabbin onların göğüslerinin gizlediğini bilir": Yani sakladığını, ihfa ettiğini demektir. "Ve açıklarını da": Dilleriyle sana düşmanlık ve muhalefet gibi açıkladıklarını da bilir. Mana da: Onları buna göre cezalandırır, demektir. "Ne gaip varsa": Yani ne gaip cümle varsa, "mutlaka bir kitaptadır": Yani Levh-i Mahfuz'dadır. Mana da şöyledir: Acele ettiğiniz azap, halktan gaip olsa da Allah katında açıktır.

إِنَّ هَٰذَا الْقُرْآنَ يَقُصُّ
عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَكْثَرَ الَّذِي هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ٧٦
وَإِنَّهُ لَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ ٧٧ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُم بِحُكْمِهِ ۚ وَهُوَ
الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ ٧٨ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ ۖ إِنَّكَ عَلَى الْحَقِّ الْمُبِينِ ٧٩ إِنَّكَ
لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَىٰ وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَاءَ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ ٨٠
وَمَا أَنتَ بِهَادِي الْعُمْيِ عَن ضَلَالَتِهِمْ ۖ إِن تُسْمِعُ إِلَّا مَن يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا
فَهُم مُّسْلِمُونَ ٨١ وَإِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ أَخْرَجْنَا لَهُمْ دَابَّةً مِّنَ
الْأَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ أَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِآيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ ٨٢

76 – Şüphesiz bu Kur'an, İsrail oğullarına ihtilaf ettikleri şeyin çoğunu anlatmaktadır.

77 – Gerçekten o, mü'minler için elbette bir rehber ve bir rahmettir.

78 – Şüphesiz Rabbin, aralarındaki hükmünü yerine getirecektir. O, mutlak galip, her şeyi bilendir.

79 – Öyleyse Allah'a tevekkül et. Şüphesiz sen apaçık hak üzerindesin.

80 – Şüphesiz sen ölülere duyuramazsın, sağırlara da arkalarını dönüp kaçtıkları zaman çağrıyı duyuramazsın.

81 – Sen körleri sapıklıklarından hidayet edici değilsin. Sen ancak ayetlerimize iman edene duyurursun. İşte Müslümanlar onlardır.

82 – O söz aleyhlerine gerçekleştiği zaman onlar için yerden bir hayvan çıkarırız ki, şüphesiz insanların, ayetlerimize kesin inanmadıklarını onlara konuşur.

"Şüphesiz bu Kur'an İsrail oğullarına anlatır": Şöyleki ehl-i kitap kendi aralarında ihtilaf edip de birbirine dil uzatacak hiziplere ayrılınca, Kur'an onların ihtilaf ettikleri şeyin açıklamasıyla indi. Eğer onu alsalardı, ihtilaftan kurtulurlardı. "Şüphesiz Rabbin aralarında hükmünü verecek (bihükmih)": Ebu'l - Mütevekkil, Ebu İmran el - Cevni ve Asım el - Cahderi, ha'nın kesri ve kâfın fethi ile "bihikemihi" okumuşlardır.

"Şüphesiz sen ölülere duyuramazsın": Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu, Allah Teala'nın kafirler için verdiği bir misaldir; onları ölülere benzetmiştir.

"Vela tüsmius summed duae": İbn Kesir, mimin fethi ile "yesmeu" ve yine mimin zammı ile "essummu" okumuştur.

"Arkalarını dönüp kaçtıkları zaman": Yani sağırlar sana arkalarını dönüp kaçtıkları zaman onlara seslensen, duymazlar; kafirler de öyledir. "Sen körleri hidayet edecek değilsin": Yani sen Allah'ın doğru yolu göstermediği kimseyi irşat edecek değilsin, demektir. "Sen duyuramazsın": Anlamaz duymasıyla "ancak ayetlerimize iman edenlere duyurursun".

"Ve iza vekaal kavlu aleyhim ahrecna lehüm dabbeten minel ardı": Ayette geçen "vekaa" "vecebe" (vacip olmak, gerçekleşmek) manasınadır.

"O söz"den murat edilen şey hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Azaptır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Gazaptır, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Delildir, bunu da İbn Kuteybe, demiştir. Bu ne zaman olur? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: İyiliği emretmeyip kötülükten men etmedikleri zaman, bunu da İbn Ömer ile Ebu Said el - Hudri demişlerdir.

İkincisi: Düzelme umudu kalmadığı zaman, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir ki, Ebu'l - Aliye'nin görüşünün manası da budur. "Onlara" diye işaret edilen kimseler de Dabbetülarz'ın onların zamanında çıkacağı kafirlerdir.

Müfessirlerin de bu Dabbe hakkında dört görüşleri vardır:

Birincisi: O, yapağı ve tüyü olan bir hayvandır. Bunu Huzeyfe bin el - Yeman, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir. İbn Abbas da: İnce tüyü ve yelekleri olan dört ayaklı bir hayvandır, demiştir.

İkincisi: Onun başı öküz başı, gözü domuz gözü, kulağı fil kulağı, boynuzu dağ keçisi boynuzu, göğsü aslan göğsü, rengi kaplan rengi, beli kedi beli, kuyruğu koç kuyruğu, ayakları deve ayakları gibidir. Her

ekleminin arası on iki arşın boyundadır. Bunu da İbn Cüreyc, Ebüzzübeyr'den rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Onun yüzü erkek yüzü gibidir, diğer organları da kuş organı gibidir. Bunu da Vehb, demiştir.

Dördüncüsü: Onun dört ayağı, tüyü ve iki kanadı vardır, bunu da Mukatil, demiştir.

Çıkacağı yer hakkında da beş görüş vardır:

Birincisi: Safa'dan çıkar. Huzeyfe bin el – Yeman, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: İsa, yanında Müslümanlarla beraber Beytullah'ı tavaf ederken altlarından yer sarsılır, Safa, sa'y mahalline yakın bir yerden yarılır, o hayvan Safa'dan çıkar. Onun ilk görünen organı başıdır, O da parlaktır, yapağılı ve tüylüdür. Kovalayan ona yetişemez, kaçan ondan kurtulamaz.[1] Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den gelen diğer hadiste de: "Uzunluğu altmış arşındır" denilmiştir. İbn Mes'ud da böyle: Safa'dan çıkar, demiştir. İbn Ömer de şöyle demiştir: Safa'dan hızlı atın çıkması gibi çıkar; üç günde ancak üçte biri çıkar. Abdullah bin Ömer de şöyle demiştir: Dabbe çıkar, başı göğe değer, ayakları ise henüz yerden çıkmamıştır.

İkincisi: O, Ecyad dağ yollarından çıkar. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile İbn Ömer'den de böyle rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Tihame'nin bir bölgesinden çıkar, bunu da İbn Abbas, demiştir.

Dördüncüsü: Sadom denizinden çıkar, bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir.

Beşincisi: Tihame'de Safa ile Merve arasından çıkar, bunu da Zeccac nakletmiştir. Ebu Hureyre, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: O Dabbe çıkar, yanında Süleyman'ın mührü, Musa'nın asası olur; mü'minin yüzüne asa ile vurur, parlar, kafirin burnuna mühür basar. Öyleki ev halkı toplanır: Bu mü'mindir, bu da kafirdir, der.[2] Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediği de rivayet edilmiştir: Mü'minin alnına mühür basar, mü'min yazısı çıkar, kafirin alnına da mühür basar, kafir yazısı çıkar. Üç çığlık atar; doğu ile batı arasındakiler duyar.[3] Huzeyfe bin Esid

---

1 – İbn Kesir, Tefsir, isnadı sahih değildir.

2 – Tirmizi, Tefsirü suretin Neml, bab. 1; İbn Mace, Fiten, bab, 31; Ahmed, Müsned, 2/295, 491.

3 – Suyuti, ed Dürrül Mensur, İbn Merduye ve Beyhaki'ye nispet etmiştir, hadisi Ebu Hureyre merfu olarak rivayet etmiştir.

de şöyle demiştir: Dabbe üç defa çıkar: Bir defa çöllerde çıkar, kaybolur. Bir defa da bazı kentlerde çıkar, yine kaybolur. İnsanlar en şerefli mescidin yani Mescid-i Haram'ın yanında iken birden yer yükselir, insanlar korkularından kaçarlar, kaçanlar onun elinden kurtulamazlar. Sonunda namaz kılan bir adama gelir: Namaza mı sığınıyorsun? Allah'a yemin ederim ki sen namazlı değilsin, der ve ona mühür basar. Mü'minin de yüzü parlar. Abdullah bin Amr şöyle demiştir: O mü'minin yüzüne bir siyah nokta vurur, o yüzüne yayılır ve yüzü kapkara olur. Mü'minin yüzüne de beyaz bir nokta vurur, nokta yüzüne yayılır, öyle ki yüzü bembeyaz olur. İnsanlar mü'mini, kafiri tanırlar. Ben onu bir hac kervanının arkasında çıkmış gibi görüyorum.

"Tükellimühüm":Çoğunluk lamın şeddesiyle okumuşlardır. Bu da kelamdan yani konuşmadan gelir.

Konuştuğu şey hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, onlara: Şüphesiz insanlar ayetlerimize kesin inanmıyorlardı, der. Bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: İslam dininden başka dinlerin batıl olduğunu söyler, bunu da Süddi, demiştir.

Üçüncüsü: Bu mü'min, bu da kafirdir, der. Bunu da Maverdi nakletmiştir.

İbn Ebi Able ile Cahderi, kâfın sükunu, lamın kesri ve tenin fethi ile okumuşlardır ki o da kelm'den gelir. Salebi, manası onları yaralar, demiştir. İbn Abbas'a her iki kıraatten de soruldu: Allah'a yemin ederim ki bunların hepsini yapar; mü'minle konuşur; günahkar ve kafiri ise yaralar, dedi.

"Ennen nase": Asım, Hamze ve Kisai, hemzenin fethi ile okumuşlardır; kalanlar ise kesri le okumuşlardır. Kim fetha ile okursa, tükellimühüm biennen nase, demek ister. İbn Mes'ud ile Ebu İmran el – Cevni, hemzenin fethi ile beraber be ziyade ederek "tükellimühüm biennen nase" okumuşlardır. Kim de kesre ile okursa, manası: Tekulu lehüm: İnnennase, olur. Kelam da söz manasınadır.

وَيَوْمَ نَحْشُرُ مِن كُلِّ أُمَّةٍ فَوْجًا مِّمَّن يُكَذِّبُ بِآيَاتِنَا فَهُمْ
يُوزَعُونَ ﴿٨٣﴾ حَتَّىٰ إِذَا جَاءُوا قَالَ أَكَذَّبْتُم بِآيَاتِي وَلَمْ تُحِيطُوا بِهَا
عِلْمًا أَمَّاذَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨٤﴾ وَوَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِم بِمَا ظَلَمُوا

فَهُمْ لَا يَنْطِقُونَ ﴿٨٥﴾ أَلَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا اللَّيْلَ لِيَسْكُنُوا فِيهِ
وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٨٦﴾

83 – Hatırla o günü ki her ümmetten ayetlerimizi yalanlayan bir cemaat toplayacağız; artık onlar sevk olunurlar.

84 – Nihayet (hesap yerine) geldikleri zaman (Allah Teala der): "Onları ilimce kavrayamadığınız halde ayetlerimi yalanladınız mı yoksa ne yapıyordunuz?"

85 – Ettikleri zulüm yüzünden o söz onlara gerçekleşti. Artık onlar konuşmazlar.

86 – Görmediler mi biz, geceyi dinlenmeleri için (karanlık), gündüzü de (çalışmaları için) aydınlık kıldık. Şüphesiz bunda inanan bir toplum için gerçekten ibretler vardır.

"Yevme nahşürü min külli ümmetin fevcen": Fevc: Zümre (grup) gibi insan cemaatidir. Ondan murat edilen de: Başkanları ve küfürde üstleridir. Mahşere toplandıkları zaman delil karşısında bir şey diyemezler. "Yuzeun"un manası da yukarıda geçmiştir *(Neml: 17)*. "Nihayet geldikleri zaman": Yani hesap yerine demektir, "der" Allah Teala onlara: "Ayetlerimi yalanladınız mı?": Bu da ret mahiyetinde bir istifham ve onlara bir tehdittir. "İlimce kavramadığınız": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onu hakkı ile bilmediniz.

İkincisi: Onun batıl olduğunu ilimle kavramadınız. Mana da şöyledir: Siz onun doğruluğu hakkında düşünmediniz. "Yoksa ne yapıyordunuz?": Dünyada size emrettiğim ve sizi men ettiğim şeylerde?!

"Ve vakaal kavlu aleyhim": Bunu da az önce şerh etmiştik *(Neml: 82)*. "Zulümleri yüzünden": Şirkleri nedeniyle, demektir. "Artık konuşmazlar": Çünkü aleyhlerine getirilen delil karşısında diyecekleri bir şey yoktur. Sonra onlara bu ayetin arkasından bir delil daha getirdi. "Gündüzü aydınlık kıldık": Bunun manası da rızık aramanız için her şeyi gösterdik, demektir.

وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي
الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ وَكُلٌّ أَتَوْهُ دَاخِرِينَ ﴿٨٧﴾ وَتَرَى
الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ صُنْعَ اللَّهِ

ٱلَّذِىٓ أَتْقَنَ كُلَّ شَىْءٍ ۚ إِنَّهُۥ خَبِيرٌۢ بِمَا تَفْعَلُونَ ﴿٨٨﴾
مَن جَآءَ بِٱلْحَسَنَةِ فَلَهُۥ خَيْرٌ مِّنْهَا وَهُم مِّن فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ ءَامِنُونَ ﴿٨٩﴾
وَمَن جَآءَ بِٱلسَّيِّئَةِ فَكُبَّتْ وُجُوهُهُمْ فِى ٱلنَّارِ هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا
مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٠﴾

87 – Hatırla o günü ki, sura üfürülür, göklerde ve yerde olan (herkes) dehşete kapılır, ancak Allah'ın dilediği kimse hariç. Hepsi O'na hor ve hakir olarak gelirler.

88 – Dağları görür, onları donuk sanırsın; oysa onlar bulutun geçmesi gibi geçer. (Bu), her şeyi sağlam yapan Allah'ın işidir. Şüphesiz O, yaptıklarınızdan haberdardır.

89 – Kim iyilikle gelirse, onun için ondan daha hayırlısı vardır. Onlar o gün korkudan emindirler.

90 – Kim kötülükle gelirse, onların yüzü ateşe atılır. (Onlara): "Ancak yaptıklarınızla cezalanıyorsunuz" (denir).

"Hatırla o günü ki sura üfürülür": İbn Abbas: Bu, ilk üfürmedir, demiştir.

"Göklerdekiler ve yerdekiler dehşete kapılır": Müfessirler şöyle demişlerdir: Mana şöyledir: Onlar dehşetten ölürler, yani dehşet onları ölüme götürür, demektir.

"Ancak Allah'ın dilediği kimse hariç": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar şehitlerdir, bunu da Ebu Hureyre, İbn Abbas ve Said bin Cübeyr, demişlerdir.

İkincisi: Cebrail, Mikail, İsrafil ve ölüm meleğidir. Sonra Allah Teala bunun ardından onları da öldürür. Bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar cennetteki huri ve diğerleridir. Cehennemde olanlar da böyledir; çünkü onlar ebediyet için yaratılmışlardır. Bunu da arkadaşlarımızdan Ebu İshak bin Şakılla zikretmiştir.

"Hepsi": Yani diri iken öldürülüp de diriltilenlerin hepsi, demektir. "Etevhü": Hamze, Hafs da Asım'dan rivayet ederek, tenin fethi ve hemze de maksur olarak, "etevhü" okumuşlardır ki, kıyamet gününde Allah'a gelirler, demektir. "Hor ve hakir olarak": İbn Abbas, Mücahit ve Katade: Küçülerek, demişlerdir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: "Küll" lafzı tekil ise de manası çoğuldur, bu ayette de çoğul yerindedir.

"Dağları görürsün": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bu, sura üfürüldüğü zaman olur; dağlar toplanır ve yürütülür; onlar çok olduğu için onları, donuk (hareketsiz) sanırsın. "Onlar ise yürür": Yani bulut gibi yürür. Bütün büyük ordular da uzaktan bakıldığı zaman yürüdüğü halde duruyor gibi görünür. Şair Ca'di bir orduyu nitelerken şöyle demiştir:

Dağ gibi yürüyen orduyu ihtiyaç için
Durdurmuş sanırsın, oysa hızla ilerlemektedir.

"Sun'allah": Zeccac: O mastar olarak mansuptur, demiştir; çünkü "veterel cibale tahsebüha camideten" o sanatı göstermektedir. Sanki: Sanaalahu zalike sun'an, demiş gibidir. Zalike sun'ullah (bu Allah'ın işidir) manasında merfu okumak da caizdir. İtkan ise: Bir şeyi sağlam yapmaktır.

"İnnehu habirün bima tef'alun": İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Amir, ye ile, Nafi, Asım, Hamze ve Kisai de te ile okumuşlardır.

"Kim iyilikle gelirse": İyiliği ve kötülüğü En'am'ın sonunda, ayet 160'da şerh etmiştik.

"Onun için daha hayırlısı vardır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ondan daha hayırlısı vardır, ona da kavuşacaktır, o da sevaptır. Bunu İbn Abbas, Hasen ve İkrime, demişlerdir.

İkincisi: Ondan daha faziletlisi vardır; çünkü o bir iyilikle gelir, ona ise on katı verilir. Bunu da Zeyd bin Eslem, demişlerdir.

"Ve hüm min fezein yevmeizin": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, muzaf olarak "min fezei yevmiizin" okumuşlar; Asım, Hamze ve Kisai de tenvinle "min fezein", mimin fethi ile de "yevmeizin" okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: İzafet Arapça'da daha hoşuma gidiyor, çünkü o, belli bir dehşettir, baksanıza, Allah Teala: "La yahzünühül fezaül ekberü" *(Enbiya: 103)* demiş; onu belli kılmıştır. Belli bir yere izafe etmen bana daha hoş gelir. Ebu Ubeyde ise tenvinli okumayı tercih etmiş ve: İki mananın en genişi budur, demiştir. O zaman o günün bütün dehşetlerinden emin olur. Ebu Ali el – Farisi de şöyle demiştir: Tenvinlense de ondan bir dehşeti de daha çoğunu da kastetmek caizdir. Çünkü o, mastardır, mastar da lafzı tekil olsa da çoğa da delalet eder, mesela: "İnne enkerel asvati lesavtül hamir" *(Lokman: 19)* kavli gibi. İzafe edildiği zaman da ondan bir dehşeti kastetmek de caizdir, çoğunu kastetmek de caizdir. Bu görüşe göre, iki okuyuş da eşittir. Eğer çok dehşet kastedilirse, o, kıyamet günündeki bütün dehşetlere şamil olur. Eğer tek kastedilirse, o da: "En büyük dehşet onları üzmez"

(Enbiya: 103) kavli ile işaret edilen olur. İbn Saib şöyle demiştir: Ateş oradakilerin üzerine kapaklandığı zaman öyle bir dehşete kapılırlar ki onun gibisi görülmemiştir. Cennet halkı ise o dehşetten emindirler.

"Kim bir kötülükle gelirse": Müfessirler: O, şirktir, demişlerdir. "Fekübbet vücuhuhum": Kebebtür recüle denir ki: Birini yüzükoyun atmaktır. Cehennem bekçileri onlara: "Ancak yaptıklarınızla cezalanıyorsunuz" derler: Yani ancak dünyada yaptığınız şirk ile cezalanıyorsunuz, derler.

إِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ رَبَّ هَٰذِهِ الْبَلْدَةِ الَّذِي
حَرَّمَهَا وَلَهُ كُلُّ شَيْءٍ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٩١﴾ وَأَنْ
أَتْلُوَ الْقُرْآنَ فَمَنِ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ
فَقُلْ إِنَّمَا أَنَا مِنَ الْمُنْذِرِينَ ﴿٩٢﴾ وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ سَيُرِيكُمْ
آيَاتِهِ فَتَعْرِفُونَهَا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾

91 – De ki: "Ben, ancak haram ettiği (kutsal kıldığı) şu şehrin Rabbine ibadet etmekle emrolundum ki, her şey O'nundur. Ve ben, Müslümanlardan olmamla emrolundum".

92 – "Kur'an okumamla (emrolundum). Artık kim doğru yolu bulursa, ancak kendisi için bulur. Kim de saparsa, de ki; "Ben ancak uyarıcılardanım".

93 – De ki: "Allah'a hamdolsun, size ayetlerini gösterecek, siz de onları tanıyacaksınız. Rabbin yaptıklarınızdan gafil değildir".

"Ben ancak emrolundum": Mana şöyledir: Müşriklere de ki: Ben ancak emrolundum, "en a'büde rabbe hazihil beldetillezi harremeha": İbn Mes'ud ile Ebu İmran el – Cevni, "elleti harremeha" okumuşlardır, o da Mekke'dir. Onun haram olması da: Orada adam öldürmek, esir almak, avlanmak ve ağacını kesmek gibi şeyleri ihlal etmenin haram kılınmasındandır. "Her şey O'nundur": Çünkü onun yaratıcısı ve sahibidir. "Müslümanlardan olmamla emrolundum": Yani birleyerek Allah'a ihlas göstermekle emrolundum, "Kur'an okumamla", size okumamla, demektir. "Artık kim doğru yolu bulursa, kendisi için bulmuş olur": Yani doğru yolu bulmanın sevabı kendinindir. "Kim de saparsa": Yani doğru yoldan saparsa, "De ki: Ben ancak uyarıcılardanım": Yani bana tebliğ etmekten başkası yoktur. Müfessirler, bu ayetin kılıç aye-

tiyle mensuh olduğunu söylemişlerdir. "Allah'a hamd olsun de": Yani sapanlara de ki: O Allah'a hamdolsun ki sizin reddettiğiniz şeyi kabule bizi muvaffak kıldı. "Size ayetlerini gösterecektir":

Onlara ne zaman gösterecektir? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Dünyada, sonra bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlardan bazısı şunlardır: Duman, ayın ikiye bölünmesi, bunu da göstermiştir. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Size ayetlerini gösterecek, siz de onları gökte, nefislerinizde ve rızıkta bileceksiniz. Bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Bedir'de öldürmedir, bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Size ayetlerini ahirette gösterecek; siz de onları dünyada dediği gibi bulacaksınız. Bunu da Hasen, demiştir.

"Vema rabbüke biğafilin amma ta'melun": Nafi, İbn Amir, Hafs da Asım'dan rivayet ederek te ile "ta'melun" okumuşlar; onlara de ki, manasını vermişlerdir. Diğerleri de ye ile okumuşlardır, bu da amellerine ceza olarak onlar için bir tehdittir.

28-KASAS SURESİ

Mekke'de inmiştir. 88 ayettir.

Sure, bir ayetin dışında tamamen Mekki'dir, o da: "innellezi farada aleykel kur'ane" *(Kasas: 85)* ayetidir. O, hicret vaktinde Cuhfe'de inmiştir. Bu da İbn Abbas'ın görüşüdür. Hasen, Ata ve İkrime'den, onun tamamının Mekki olduğu rivayet edilmiştir. Mukatil, onda Medeni olarak "ellezine ateynahümül kitabe min kablihi hüm bihi yü'minun... la nebteğil cahilin" *(Kasas: 52 – 55)* ayetlerinin bulunduğunu iddia etmiştir. Onda öyle bir ayet de vardır ki o, ne Mekki'dir ne de Medeni'dir; o da "innellezi farada aleykel kur'ane" *(Kasas: 85)* ayetidir ki, Cuhfe'de inmiştir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

طٰسٓمٓ ﴿١﴾ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ ﴿٢﴾ نَتْلُوا عَلَيْكَ مِنْ نَبَاِ مُوسٰى وَفِرْعَوْنَ

بِالْحَقِّ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٣﴾ اِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْاَرْضِ وَجَعَلَ اَهْلَهَا

شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَٓائِفَةً مِنْهُمْ يُذَبِّحُ اَبْنَٓاءَهُمْ وَيَسْتَحْيٖ نِسَٓاءَهُمْ

اِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ ﴿٤﴾ وَنُرِيدُ اَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا

فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ ۝٥
وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا
مِنْهُمْ مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ ۝٦

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Ta. Sin. Mim.

2 – Bunlar apaçık kitabın ayetleridir.

3 – Sana Musa ile Fir'avn'in haberinden (bir kısmını), iman eden bir toplum için, hak ile okuyacağız.

4 – Şüphesiz Fir'avn o yerde büyüklendi, halkını sınıflara ayırdı ve onlardan bir grubu zayıflatıyor, oğullarını kesiyor ve kadınlarını sağ bırakıyordu. Gerçekten o, bozgunculardandı.

5 – Biz de yeryüzünde zaafa uğratılanlara lütfetmek, onları liderler kılmak ve onları mirasçılar kılmak istiyorduk.

6 – O yerde onlara imkan verelim; Fir'avn'e, Haman'a ve ordularına onlardan sakındıklarını gösterelim.

"Ta. Sin. Mim": Bunun tefsiri Şuara suresinde geçmiştir.

"Şüphesiz Fir'avn o yerde büyüklendi": Yani Mısır toprağında taşkınlık ve zorbalık etti. "Halkını sınıflara ayırdı": Kendi hizmetinde fırkalara ve sınıflara ayırdı. "Onlardan bir grubu zayıflatıyordu" Onlar da İsrail oğullarıdır. Onları zayıflatması, onları köle yapması idi. "Şüphesiz o bozgunculardan idi": Öldürüyor ve kötü işler yapıyordu. "Yüzebbihu ebnaehüm": Ebu Rezin, Zühri, İbn Muhaysın ve İbn Ebi Able, yenin fethi, zalın sükunu ve şeddesiz olarak "yezbehu" okumuşlardır.

"Lütfetmek istiyoruz": Yani nimet vermek istiyoruz, "zaafa uğratılanlara": Onlar da İsrail oğullarıdır, "onları liderler kılmak istiyoruz": Hayırda örnek alınan liderler. Katade: İdareciler ve krallar kılmak istiyoruz, demiştir. "Onları mirasçılar kılmak istiyoruz": Suya boğulduktan sonra Fir'avn'in mülküne mirasçılar, demektir.

"Ve nüriye fir'avne ve hamane ve cünudehuma": Hamze, Kisai ve Halef, yenin fethi ve ra'dan sonraki elifin imalesiyle "yeriy" ve "fir'avnü ve hamanu ve cünuduhuma"yı da ref' ile okumuşlardır. Ayetin manası da şöyledir: Onlara helakleri İsrail oğullarından bir adamın eliyle olacağı haber verildi. Onlar da bunun korkusunu çekiyorlardı. Allah da onlara gocundukları şeyi gösterdi.

وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰٓى اُمِّ مُوسٰٓى
اَنْ اَرْضِع۪يهِۚ فَاِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَاَلْق۪يهِ فِي الْيَمِّ وَلَا
تَخَاف۪ي وَلَا تَحْزَن۪يۚ اِنَّا رَٓادُّوهُ اِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَل۪ينَ
﴿٧﴾ فَالْتَقَطَهُٓ اٰلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَناًۜ
اِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِئ۪ينَ ﴿٨﴾
وَقَالَتِ امْرَاَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتُ عَيْنٍ ل۪ي وَلَكَۜ لَا تَقْتُلُوهُۗ
عَسٰٓى اَنْ يَنْفَعَنَٓا اَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَداً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٩﴾

7 – Musa'nın annesine: "Onu emzir; onun adına korktuğun zaman onu denize at. Korkma, üzülme. Gerçekten biz onu sana döndüreceğiz ve onu peygamberlerden kılacağız" diye vahyettik.

8 – Onu Fir'avn hanedanı buldu ki onlara bir düşman ve bir keder olsun. Şüphesiz Fir'avn, Haman ve orduları günahkar idiler.

9 – Fir'avn'ın karısı: "Benim için de senin için de gözaydınlığı! Onu öldürmeyin. Bize yarar vermesi yahut onu evlatlık edinmemiz umulur" dedi. Onlar (başlarına geleceği) bilmiyorlardı.

"Musa'nın annesine vahyettik": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, ilhamdır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Cebrail ona bu haberi getirdi, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* O, uykuda görülen rüya idi, bunu da Maverdi nakletmiştir. Mukatil: Musa'nın annesinin adı: Yuhabez'dir, demiştir.

"Onu emzir diye": Müfessirler şöyle demişlerdir: Ebelerden biri Musa'nın annesine dürüst davrandı, doğum yapınca işlerini gördü, sonra da çıktı; casuslarla karşılaştı. Onlar da Musa'nın annesinin yanına girmek üzere geldiler; (Musa'nın) kız kardeşi: Anne, işte gözcüler kapıdalar, dedi; onu bir beze sarıp fırına attı, o da tutuşmuş idi. Gözcüler girip çıktılar. Annesi, Musa'nın kız kardeşine: "Çocuk nerede?" dedi. O da: Bilmiyorum, dedi. Fırından onun ağıt sesini duydu, yanına girdi ki Allah ateşi ona soğuk ve selamet yapmış. Onu doğumundan sonra üç ay emzirdi. Dört ay diyenler de vardır. Ondan korkunca ona bir tabut yaptı.

"Onun adına korktuğun zaman": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onun öldürülmesinden korktuğun zaman, bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Seslenip yahut ağlayıp da sesinin duyulmasından korktuğun zaman. Bunu da İbn Saib, demiştir.

"Korkma": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Suya boğulmasından. *İkincisi:* Kaybolmasından. Bunu da Mukatil, demiştir.

Asmai şöyle demiştir: Bir Arap kadınına: Ne kadar düzgün konuşuyorsun, dedim. O da şöyle dedi: Bu ayetten sonra düzgün konuşma var mıdır, o da şudur: "Musanın annesine onu emzir diye vahyettik. Ondan korktuğu zaman onu denize at; korkma, üzülme. Şüphesiz biz onu sana döndüreceğiz ve onu peygamberlerden kılacağız". Burada iki emir, iki nehiy, iki haber ve iki müjdeyi bir araya getirmiştir.

"Fir'avn hanedanı onu buldu (feltekatahu)": İltikat: Bir şeyi aramadan bulmaktır. Fir'avn hanedanından maksat da: Tabutu denizden alma işini yapanlardır.

Onu alanlar hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Fir'avn'in karısının cariyeleridir, bunu da Süddi, demiştir. *İkincisi:* Fir'avn'in kızıdır, bunu da Muhammed bin Kays, demiştir. *Üçüncüsü:* Fir'avn'nin yardımcılarıdır, bunu da İbn İshak, demiştir.

"Onlara bir düşman ve bir keder olması için": Yani işin onları oraya götürmesi için demektir, yoksa bunun için aldılar demek değildir. Bu lam'a akibet lam'ı adı verilir, biz de onu Yunus: 88'de şerh etmiştik. Müfessirlerin bu kelamın manasında da iki görüşleri vardır:

Birincisi: Onlar için dinlerinde bir düşman ve onlara yapacağı şey için de bir keder olması için.

İkincisi: Erkeklerine düşman, kadınlarına keder; erkekleri suda boğularak öldürüldü, kadınlar da köle edildi. "Fir'avn'in karısı dedi ki": O da: Asiye bint Müzahim'dir, İsrail oğullarından idi, Fir'avn'le evlenmişti. "Kurratü aynin": Zeccac şöyle demiştir: "Kurratü aynin", bunun merfu olması gizli hüve iledir, Müfessirler şöyle demiştir: Fir'avn'in hep kız çocukları olurdu, karısı: "Belki bize yarar verir" ondan hayır görürüz "veya onu evlatlık ediniriz, dedi". "Onlar bilmiyorlardı": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onun kendileri için bir düşman olduğunu bilmiyorlardı, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Helaklerinin onun eliyle olacağını

bilmiyorlardı, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* İsrail oğulları onu saraya aldığımızı bilmiyorlardı. Bunu da Muhammed bin Kays, demiştir. *Dördüncüsü:* Benim dilediğimi yapacağımı, onların istediğini yapmayacağımı bilmiyorlardı. Bunu da Muhammed bin İshak, demiştir.

وَاَصْبَحَ فُؤَادُ اُمِّ مُوسٰى فَارِغًاۜ اِنْ كَادَتْ لَتُبْد۪ي بِه۪ لَوْلَٓا اَنْ رَبَطْنَا
عَلٰى قَلْبِهَا لِتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٠﴾ وَقَالَتْ لِاُخْتِه۪
قُصّ۪يهِۘ فَبَصُرَتْ بِه۪ عَنْ جُنُبٍ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَۙ ﴿١١﴾
وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ مِنْ قَبْلُ فَقَالَتْ هَلْ اَدُلُّكُمْ
عَلٰٓى اَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَهُمْ لَهُ نَاصِحُونَ ﴿١٢﴾
فَرَدَدْنَاهُ اِلٰٓى اُمِّه۪ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَلِتَعْلَمَ اَنَّ
وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣﴾

10 – Musa'nın annesinin gönlü bomboş sabahladı; eğer inananlardan olması için kalbine bağ vurmasaydık neredeyse onu açıklayacaktı.

11 – Kız kardeşine: "Onu izle" dedi. Onu uzaktan gördü. Onlarsa fark etmiyorlardı.

12 – (Anasına) dönmeden önce ona (Musa'ya) emziren kadınları haram ettik. (Kız kardeşi): "Sizin için ona kefil olacak (bakacak) bir ev kadını göstereyim mi? Onlar onun için iyi niyetliler" dedi.

13 – Böylece onu annesine döndürdük ki gözü aydın olsun, üzülmesin ve şüphesiz Allah'ın va'dinin hak olduğunu bilsin. Ancak onların çoğu bilmezler.

"Musa'nın annesinin gönlü bomboş sabahladı": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Musa'nın düşüncesinden başka her şeyden boş sabahladı. Bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, İkrime, Katade ve Dahhak da böyle demişlerdir.

İkincisi: Annesinin gönlü telaşlı sabahladı, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir; Ebu Rezin, Ebu'l – Aliye, Dahhak, Katade ve Asım el – Cahderi, noktalı (keskin) ze ile "fezian" okumuşlardır.

Üçüncüsü: Unuttuğu için vahyimizden boş olarak sabahladı. Bunu da Hasen ile İbn Zeyd, demişlerdir.

Dördüncüsü: Kederden boş olarak, çünkü onun öldürülmediğini biliyordu. Bunu da Ebu Ubeyde, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bu, en acayip tefsirdir, Allah Teala: "Eğer kalbine bağ vurmasaydık" dediği halde bu nasıl olur? Bağ ancak telaş eden ve üzülen kimsenin kalbine vurulmaz mı?

"İn kâdet letübdi bihi (neredeyse onu açıklayacaktı)": Bu he'de de iki görüş vardır:

Birincisi: O, Musa'ya racidir. Bunu ne zaman istedi? Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Ondan ayrıldığı zaman; Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Neredeyse: Vah oğlum, diyecekti! Katade: Bunu şiddetli özleminden, demiştir. *İkincisi:* Onu emzirmek üzere saraya götürüldüğü zaman, neredeyse: O benim oğlumdur, diyecekti. Bunu da Süddi, demiştir. *Üçüncüsü:* Musa büyüyüp de insanların: Fir'avn'in oğlu Musa, diye çağırdıkları zaman istedi. Neredeyse: Hayır, o benim oğlumdur, diyecekti. Bunu da İbn Saib, demiştir.

İkincisi: O, vahye racidir, mana da şöyledir: Neredeyse vahyi açıklayacaktı. Bunu da İbn Cerir, nakletmiştir.

"Eğer kalbine bağ vurmasaydık": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Kalbini takviye etmeseydik. Bağlamak, takviye etmek de: Sabır ilham edip kalbini sarmak ve pekiştirmektir.

"İnananlardan olması için": Yani Allah'ın va'dini tasdik edenlerden olması için, demektir. "Musa'nın kız kardeşine: Onu izle, dedi": İbn Abbas şöyle demiştir: Onun izini sür, onu ara, ondan bir haber duyacak mısın? Yani hayatta mıdır yoksa onu hayvanlar mı yedi? Allah'ın ona ettiği va'di unutmuştu. Vehb şöyle demiştir: Kız kardeşine: Onu izle demesi, şunun içindi, çünkü Fir'avn'in tabutta bir çocuk bulduğunu işitmişti. Mukatil de: Kız kardeşinin adı: Meryem'dir, demiştir. İbn Kuteybe de: Kussiyhi: onu izle, takip et, demiştir. "Onu uzaktan gördü": Yani Musa'dan uzaktan ve yan taraftan. Anlamasınlar diye uzaktan takip etmişti. İşte uzak durması bunun içindi. Übey bin Ka'b ile Ebu Miclez, cimin ve nunun fethi, ikisinden sonra elifle "an cenabin" okumuşlar; İbn Mes'ud ile Ebu İmran el – Cevni de, cimin fethi, nunun kesri ve ikisinin arasında elifle "an canibin" okumuşlardır. Katade, Ebu'l – Aliye ve Asım el – Cahderi de, cimin fethi, nunun sükunu, elifsiz olarak "an cenbin" okumuşlardır.

"Onlarsa fark etmiyorlardı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar onun kendileri için bir düşman olduğunu fark etmiyorlardı. Bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Onun kız kardeşi olduğunu bilmiyorlardı, bunu da Süddi, demiştir.

"Ve harremna aleyhil meradıa": Meradı, mürdı'ın çoğuludur. "Önceden": Yani onu annesine döndürmeden önce demektir. Bu haramlık da yasak manasınadır, yoksa şer'an haram değildir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Sekiz gün ve gece kaldı, ne zaman bir emzirici geldiyse memesini kabul etmedi; bu da onları düşündürdü, onlara zor geldi. "Kız kardeşi dedi" onlara: "Size ona bakacak birini göstereyim mi?" Onlar da: Evet, kimdir o, dediler? O da: Annemdir, dedi. "Sütü var mıdır?" dediler; o da: Kardeşim Harun'u emziriyor, dedi, Kadın gelince, çocuk onun memesini kabul etti. Kız kardeşi: "Onlar onun için iyi niyetliler" deyince: Herhalde onun ailesini biliyorsun, dediler. O da: Hayır, ancak ben: Onlar krala saygılıdırlar demek istedim, dedi.

"Böylece onu annesine iade ettik": Biz de bunu Taha: 40'ta şerh etmiş bulunuyoruz.

"Allah'ın va'dinin hak olduğunu bilsin": Bu da aynel yakin bir bilgidir. "Ancak onların çoğu bilmezler": Allah'ın onu kendisine iade edeceği va'dini.

وَلَمَّا بَلَغَ اَشُدَّهُ وَاسْتَوٰٓى اٰتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًاۜ وَكَذٰلِكَ نَجْزِي
الْمُحْسِنِينَ ﴿١٤﴾ وَدَخَلَ الْمَدِينَةَ عَلٰى حِينِ غَفْلَةٍ مِنْ اَهْلِهَا فَوَجَدَ
فِيهَا رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلَانِ هٰذَا مِنْ شِيعَتِهِ وَهٰذَا مِنْ عَدُوِّهِ
فَاسْتَغَاثَهُ الَّذ۪ي مِنْ شِيعَتِهِ عَلَى الَّذ۪ي مِنْ عَدُوِّهِ فَوَكَزَهُ مُوسٰى
فَقَضٰى عَلَيْهِ قَالَ هٰذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ اِنَّهُ عَدُوٌّ مُضِلٌّ مُب۪ينٌ ﴿١٥﴾
قَالَ رَبِّ اِنّ۪ي ظَلَمْتُ نَفْس۪ي فَاغْفِرْ ل۪ي فَغَفَرَ لَهُ اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ
الرَّح۪يمُ ﴿١٦﴾ قَالَ رَبِّ بِمَٓا اَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ اَكُونَ ظَه۪يرًا لِلْمُجْرِم۪ينَ ﴿١٧﴾

14 – (Musa) erginlik (çağı)na eriştiği zaman ona hikmet ve ilim verdik. Biz iyilik edenleri böyle mükafatlandırırız.

15 – Halkının gafil olduğu zamanda şehre girdi. Orada iki adamı dövüşüyorlarken buldu. Şu kendi tarafından, şu da düşmanından

idi. Kendi tarafından olan düşmanına karşı ondan yardım istedi. Musa ona bir yumruk vurdu; işini bitirdi. (Bu), şeytanın işindendir. Şüphesiz o, apaçık saptırandır, dedi.

16 – "Rabbim, ben kendime zulmettim; beni bağışla" dedi. O da onu bağışladı. Çünkü O, çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

17 – "Rabbim, bana ihsan ettiğin şey hakkı için, suçlulara asla arka olmayacağım!" dedi.

"Ve lemma belağa eşuddehu": Biz de bunu Yusuf: 22'de tefsir etmiştik. Müfessirlerin iki kelam hakkındaki sözleri birbirine yakındır, ancak onlar erginlik ile istiva arasında fark görmüşlerdir. Erginliğe varmanın açıklaması da En'am: 152'de geçmiştir.

İstivanın süresi hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, kırk yıldır, bunu da Mücahit, Katade ve İbn Zeyd, demişlerdir.

İkincisi: Altmış yıldır, bunu da İbn Cerir, demiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Musa sütten kesilinceye kadar annesinin yanında kaldı, sonra onu onlara iade etti. O da Fir'avn ile karısının kucağında büyüdü, onu evlatlık edindiler.

"Şehre girdi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O Mısır'dır. *İkincisi:* Mısır yakınında bir şehirdir.

Süddi şöyle demiştir: Fir'avn bir gün atına bindi, yanında da Musa yoktu, Musa gelince o da binip izini takip etti, o şehirde öğle uykusuna çekildi. Başkası da şöyle demiştir: Fir'avn, Musa'nın düşman olduğundan kuşkulanınca şehirden çıkarılmasını emretti; o da büyüdükten sonra bir gün oraya "halkının gafil olduğu bir vakitte girdi".

O vakitte de dört görüş vardır:

Birincisi: O, onların bayram günü idi, eğlenceleriyle meşgul idiler. Bunu da Hazreti Ali radıyallahu anh, demiştir.

İkincisi: O, oraya öğle üzeri girdi, bunu da bir topluluk, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Said bin Cübeyr de böyle demiştir.

Üçüncüsü: Akşamla yatsı arasında girdi. Bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir.

Dördüncüsü: Onlar onu çıkarınca büyüyünceye kadar oraya girmedi, onu anmaktan gafil oldukları zaman girdi; çünkü onu unutmuşlardır. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"Şu kendi tarafından": Arkadaşlarından, İsrail oğullarından idi. "Şu da düşmanındandı": Yani düşmanlarından, Kıptilerdendi. Adüv te-

kil ve çoğul için de denilir. Zeccac şöyle demiştir: Gaip için: Şu ve şu, demesi, huzuru hikaye içindir, mana da şöyledir: Biri onlara baksa: Şu, onun tarafından, şu da düşmanından, derdi.

Müfessirler şöyle demiştir: Kıbtı, İsrailliye angarya olarak odun yüklemiş, Fir'avn'in sarayına götürmesini istemişti. "Ondan yardım istedi": Ondan destek istedi, "Musa da ona yumruk vurdu": Yani elini yumruk yaparak vurdu, demektir.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: vekeztuhu ve lekeztuhu ve leheztuhu denir ki: Birini itmektir. "İşini bitirdi": Yani onu öldürdü. Bitirdiğin her işe: Kadaytuhu ve kadaytu aleyhi dersin.

Ne ile ittiği hakkında da müfessirlerin iki görüşü vardır:

Birincisi: Eliyle, bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Asasıyle, bunu da Katade, demiştir.

Kıptı ölünce Musa pişman oldu, çünkü onu öldürmek istememişti. "Bu, şeytanın işindendir, dedi": Yani beni o öfkelendirdi, ben de ona vurdum, demektir. "Şüphesiz o düşmandır": Âdemoğluna, "saptırıcıdır" onu, "açıktır" düşmanlığı. Sonra istiğfar edip "Rabbim, ben kendime zulmettim, dedi": Yani bunu öldürmekle; bir peygambere emredilinceye kadar birini öldürmek yaraşmaz. "Rabbim, bana ihsan ettiğin o şey hakkı için": Beni bağışlamakla, "bir daha suçlulara arka olmayacağım, dedi". Bu da Musa'dan yardım isteyen o İsrailli'nin kafir olduğunu gösterir.

فَأَصْبَحَ فِي الْمَدِينَةِ خَائِفًا يَتَرَقَّبُ فَإِذَا الَّذِي اسْتَنْصَرَهُ
بِالْأَمْسِ يَسْتَصْرِخُهُ قَالَ لَهُ مُوسَىٰ إِنَّكَ لَغَوِيٌّ مُبِينٌ ﴿١٨﴾
فَلَمَّا أَنْ أَرَادَ أَنْ يَبْطِشَ بِالَّذِي هُوَ عَدُوٌّ لَهُمَا قَالَ يَا مُوسَىٰ أَتُرِيدُ
أَنْ تَقْتُلَنِي كَمَا قَتَلْتَ نَفْسًا بِالْأَمْسِ إِنْ تُرِيدُ إِلَّا أَنْ تَكُونَ
جَبَّارًا فِي الْأَرْضِ وَمَا تُرِيدُ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْمُصْلِحِينَ ﴿١٩﴾ وَجَاءَ رَجُلٌ
مِنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ يَسْعَىٰ قَالَ يَا مُوسَىٰ إِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ
لِيَقْتُلُوكَ فَاخْرُجْ إِنِّي لَكَ مِنَ النَّاصِحِينَ ﴿٢٠﴾

18 – Şehirde bekleyerek korkarak sabahladı. Bir de baktı ki, dün kendisinden yardım isteyen, kendisine sesleniyor. Musa ona: "Şüphesiz sen elbette azgınsın" dedi.

19 – İkisinin de düşmanı olanı tutmak isteyince: "Ey Musa, dün bir adam öldürdüğün gibi (bugün de) beni mi öldürmek istiyorsun? Sen başka değil, yeryüzünde bir zorba olmak istiyorsun ve ıslahatçılardan olmak istemiyorsun!" dedi.

20 – Şehrin en uzak yerinden bir adam koşarak geldi: "Ey Musa, şüphesiz ileri gelenler, seni öldürmek için seninle ilgili istişare ediyorlar. Çık, şüphesiz ben sana öğüt verenlerdenim" dedi.

"Şehirde sabahladı": O da Kıbtı'yı öldürdüğü şehirdir. "Korkarak": Kendi nefsinden, "bekleyerek":Yani onlardan gelecek bir kötülüğü bekleyerek ve öldürülmesinden korkarak. "Baktı ki dün kendisinden yardım isteyen" o da İsrailli'dir, "kendisine sesleniyor": Yani kendisine angarya yüklemek isteyen bir Kıbtı'ye karşı yardım istiyor. "Musa ona dedi": Bu zamirde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, Kıbtı'ye racidir. *İkincisi:* İsrailli'ye racidir. Bu daha doğrudur. Birinciye göre mana şöyle olur: "Şüphesiz sen elbette bir azgınsın": Angarya çalıştırmandan ve zulmünden dolayı. İkinciye göre de onda iki görüş vardır:

Birincisi: Ğavi, muğvi manasınadır; elîm ve vecî' gibi ki mü'lim ve muci', demektir. Mana da şöyledir: Sen şüphesiz saptırıcı birisin, çünkü dün senin yüzünden bir adam öldürdüm. Bugün ise beni başka birine davet ediyorsun.

İkincisi: Ğavi, ğâvi manasınadır, tevili de şöyledir: Şüphesiz sen şerrini kendinden def edemediğin biri ile kavga etmekle azgın birisin.

"İkisinin de düşmanı olanı tutmak isteyince": O da Kıbtı'dır, "ey Musa, dedi": Bu, İsrailli'nin sözüdür, bunda da müfessirler arasında ihtilaf olduğunu bilmiyoruz. Şöyle dediler: İsrailli, Musa'nın ona "şüphesiz sen apaçık azgın birisin" dediği zaman kendisine kızdığını ve Kıbtı'yı yakalamak istediğini görünce, kendisini kastettiğini zannetti ve kendinden korkup: "Ey Musa, beni öldürmek mi istiyorsun?" dedi. Fir'avn kavmi Kıbtı'nın katilinin kim olduğunu bilmiyorlardı. Ancak onlar Fir'avn'e gittiler: İsrail oğulları, bizden bir adam öldürdü, onu yakala ve hakkımızı al, dediler. O da: Peşine düşün, kim ona şahitlık ederse, sizin hakkınızı alırım, dedi. Onlar dolaşır ve katilin kim olduğunu bilmezlerken, o İsrailli ile Kıbtı arasında ikinci gün yine kavga çıktı. İsrailli, Musa'ya: "Dün bir adam öldürdüğün gibi beni de mi öldürmek istiyorsun" deyince, Kıbtı, Fir'avn'e gitti; o adamı Musa'nın öl-

dürdüğünü haber verdi. O da Musa'nın öldürülmesini emretti. Bunu da Musa'nın taraftarlarından biri öğrendi, gelip ona haber verdi. İşte: "Şehrin en uzak yerinden bir adam koşarak geldi" dediği budur. Cebbar ise: Adam öldürmekten çekinmeyen kimse demektir. Biz de bunu Hud: 59'da şerh etmiştik. Şehrin en uzak yeri: Sonu ve ucudur. Yes'a da: Koşmak manasınadır. İbn Abbas: Bu adam, Fir'avn ailesinden iman eden kimsedir, demiştir. İsmi hakkındaki ihtilaf Ğafir suresi, ayet: 28'de gelecektir. Mele' ise: Halkın ileri gelenleri ve eşrafı demektir.

"Ye'temirune bik": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Seni öldürmek için istişare ediyorlar, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

İkincisi: Sana bir şey yapmak istiyorlar, bunu İbn Kuteybe, demiştir.

Üçüncüsü: Seni öldürmek için birbirlerine emrediyorlar, bunu da Zeccac, demiştir.

فَخَرَجَ مِنْهَا
خَائِفًا يَتَرَقَّبُ قَالَ رَبِّ نَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٢١﴾
وَلَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقَاءَ مَدْيَنَ قَالَ عَسَىٰ رَبِّي أَنْ يَهْدِيَنِي سَوَاءَ السَّبِيلِ
﴿٢٢﴾ وَلَمَّا وَرَدَ مَاءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِنَ النَّاسِ يَسْقُونَ
وَوَجَدَ مِنْ دُونِهِمُ امْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ قَالَ مَا خَطْبُكُمَا قَالَتَا
لَا نَسْقِي حَتَّىٰ يُصْدِرَ الرِّعَاءُ وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ ﴿٢٣﴾
فَسَقَىٰ لَهُمَا ثُمَّ تَوَلَّىٰ إِلَى الظِّلِّ فَقَالَ رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ
مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ ﴿٢٤﴾ فَجَاءَتْهُ إِحْدَاهُمَا تَمْشِي عَلَى اسْتِحْيَاءٍ
قَالَتْ إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا فَلَمَّا
جَاءَهُ وَقَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَ قَالَ لَا تَخَفْ نَجَوْتَ
مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٢٥﴾ قَالَتْ إِحْدَاهُمَا يَا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ
إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ ﴿٢٦﴾ قَالَ إِنِّي أُرِيدُ

أَنْ أُنْكِحَكَ إِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلَى أَنْ تَأْجُرَنِي ثَمَانِيَ
حِجَجٍ فَإِنْ أَتْمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِنْدِكَ وَمَا أُرِيدُ أَنْ أَشُقَّ
عَلَيْكَ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٢٧﴾
قَالَ ذَلِكَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ أَيَّمَا الْأَجَلَيْنِ قَضَيْتُ فَلَا
عُدْوَانَ عَلَيَّ وَاللَّهُ عَلَى مَا نَقُولُ وَكِيلٌ ﴿٢٨﴾

21 – Oradan korkarak bekleyerek çıktı. "Rabbim, beni zalimler topluluğundan kurtar" dedi.

22 – (Musa) Medyen tarafına yönelince: "Rabbimin beni doğru yola iletmesini umarım" dedi.

23 – Medyen suyuna varınca, onun üzerinde (davarlarını) sulayan bir cemaat buldu ve onların gerisinde de davarlarını (sudan) men eden iki kadın buldu. Onlara: "Neyiniz var?" dedi. Onlar da: "Çobanlar çekilmedikçe biz davarlarımızı sulamayız. Babamız da büyük bir ihtiyar" dediler.

24 – Onların davarlarını suladı, sonra da gölgeye çekildi: "Rabbim: şüphesiz ben, bana indirdiğin hayırdan muhtacım" dedi.

25 – İki kadından birisi yürüyorken utanarak ona geldi: "Şüphesiz babam, bizim için suladığının ücreti için seni çağırıyor" dedi. (Musa) ona gelip de hikayeyi anlatınca: "Korkma, o zalimler kavminden kurtuldun" dedi.

26 – İki kadından biri: "Baba, onu işçi tut. Şüphesiz işçi tuttuğun kimselerin en hayırlısı güçlü ve güvenilir olandır" dedi.

27 – O da: "Bana sekiz sene işçilik etmen karşılığında, şu iki kızımdan birini sana nikahlamak istiyorum. Eğer on'a tamamlarsan, o da sendendir. Sana zorluk vermek istemiyorum. İnşallah beni iyilerden bulacaksın" dedi.

28 – O da: "Bu benimle senin arandadır. İki süreden hangisini tamamlarsan, bana tecavüz yoktur. Allah dediklerimize vekildir" dedi.

"Oradan çıktı": Yani Mısır'dan, demektir. "Korkarak": Bunun tefsiri, Kasas: 18'de geçmiştir.

"Beni zalimler kavminden kurtar": Yani Mısır halkının müşriklerinden, demektir.

"Velemma teveccehe tilkae medyene": İbn Kuteybe: Tücahe medyene ve nahveha, demiştir ki, aslı: Lika'dır, ona te ilave edilmiştir. Şair de şöyle demiştir:

Bugün sana kavuşma umudum kalmadı.
Mısrada geçen tilka, lika, manasınadır.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Oradan korkarak ve azıksız ve bineksiz olarak çıktı. Mısır'la Medyen arasında sekiz günlük mesafe vardır. Yolu da bilmiyordu, onun için: "Rabbimin beni doğru yola iletmesini umarım" dedi. İbn Abbas şöyle demiştir: Onun Rabbine karşı iyi düşüncesinden başka yol hakkında hiçbir bilgisi yoktu. Süddi de şöyle demiştir: Allah Teala ona bir melek gönderdi, o da ona rehberlik etti. Şöyle de demişlerdir: Yolda ağaç yapraklarından başka yiyeceği de yoktu. Medyen suyuna vardığında zayıflığından karnındaki sebzelerin yeşilliği görünüyordu. Ayette geçen ümmet: Cemaat, demektir. "Suluyorlar": Yani davarlarını suluyorlar, demektir. "Onların gerisinde buldu": Yani cemaatin gerisinde, demektir. "İki kadın": Onlar da Şuayb'in kızlarıdır. Mukatil şöyle demiştir: Büyüğün adı: Sabura, küçüğün adı da: Abra'dır. "Tezudan": İbn Kuteybe: Tezudani ğanemehuma (koyunlarını men ediyorlar) demiştir ki, kısaltmak için ğanem hazfedilmiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Bunu yapmaları, insanların işlerini bitirip de kuyunun başını boşaltmaları içindi. Musa: "Neyiniz var?" dedi. Yani: "Neden koyunlarınızı sulamıyorsunuz, dedi?" dedi. Onlar da: "La neskıy (biz sulamayız) dediler": İbn Mes'ud, Ebu'l – Cevza, İbn Ya'mur ve İbn Semeyfa, nunun ref'i ile "la nüskıy" okumuşlardır. "Hatta yusdirer riau": Ebu Amr, İbn Amir ve Ebu Cafer, ye'nin fethi ve dalın zammı ile "yasdure" okumuşlardır ki, çobanlar dönünceye kadar, demektir. Diğerleri de, ye'nin zammı ve dalın kesri ile "yusdire" okumuşlardır ki: Çobanlar koyunlarını sudan çekinceye kadar demek, istemiştir. Ria': Rain'in çoğuludur; sahib ve sıhab gibi. İkrime, Said bin Cübeyr, İbn Ya'mur ve Asım el – Cahderi de, ranın zammesiyle "erruau" okumuşlardır. Mana da: Biz iki kadınız, erkeklere sokulamayız, demektir. "Babamız da büyük bir ihtiyardır": Yaşlılıktan dolayı sürüsünü sulayamaz. Onun için biz sulamak mecburiyetinde kaldık. O kuyunun ağzında büyük bir kaya parçası vardı, çobanlar giderken kuyunun ağzını kapatmışlardı. O iki kadın gelir, çobanların oluklarında arta kalan su ile koyunları sularlardı. "Musa da onlar için suladı".

Ne yaptığı hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O üzerinde ancak bir kalabalığın kaldırabileceği bir taş olan başka bir kuyuya gitti, onu yerinden uzaklaştırdı ve onların ko-

yunlarını suladı. Bunu da Ömer bin Hattab ile Şüreyh, demişlerdir.

İkincisi: O, kalabalığın arasına sokuldu, onların koyunlarını suladı. Bunu da İbn İshak, demiştir. Mana da: Koyunları onlar için suladı, demektir.

"Sonra çekildi": Yani az uzağa "gölgeye": O da bir ağacın gölgesi idi. "Fekale rabbi inni lima": Lam, ila manasınadır, takdiri de şöyledir: İnni ila ma "enzelte ileyye min hayrin fakir": Hayırdan da: Yiyecek kastetmiştir. İbn Cerir şöyle nakletmiştir: O, aç olduğunu bildirmek için sesini iki kadına duyurmak istedi. "O ikisinden biri ona geldi": Mana şöyledir: Koyunları su içince onlar babalarının yanına döndüler; ona Musa'nın haberini verdiler. O da Musa'yı çağırmak üzere ikiden birini gönderdi. Bunda da iki görüş vardı:

Birincisi: O, küçük olandır. *İkincisi:* Büyük olandır. "Ona yürüyerek, utanarak geldi": Yüzünü gömleğinin yeni ile kapatmıştı.

Utanma sebebinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O, doğuştan utangaç idi, girip çıkmaya alışmamış biri gibi yürüyordu.

İkincisi: Çünkü onu ücret için çağırmıştı, ona göre karşılıksız çağırmak daha kibar idi.

Üçüncüsü: Çünkü o, babasının elçisiydi.

"Bizim için suladığını sana ödemek için seni çağırıyor": Müfessirler şöyle demişlerdir: Musa bu sözü duyunca hoşlanmadı ve onunla gitmek istemedi, fakat içinde bulunduğu zor durum sebebiyle de gitmekten başka çare bulamadı. Rüzgar kadının elbisesine vuruyor, vücudunun bazı hatları belli oluyordu. Ona: Ey Allah'ın cariyesi, sen arkama düş ve bana yolu göster, dedi. "Ona gelince": Musa, Şuayb'e geldi, "ona kıssayı anlattı": Yani doğumundan kaçışına kadar durumunu haber verdi. "O da: Korkma, zalimler kavminden kurtuldun, dedi": Yani Fir'avn bizim toprağımıza hükmedemez, çünkü onun memleketi değildir, dedi. "İki kızdan biri" ki o da büyükleridir, "baba, onu işçi tut, dedi": Yani ücretle çalışsın, "şüphesiz işçi tuttuklarının en hayırlısı güçlü ve emin olandır": Yani iş için tuttuğunun en hayırlısı, işine gücü yeten ve emanete riayet edendir. Ona, güçlü demesi şunun içindi; çünkü o, kuyunun ağzındaki taşı kaldırmıştı. Şöyle de denilmiştir: O, ancak birkaç erkeğin çıkarabileceği bir kova ile su çekmişti. Ona güvenilir demesi de arkasında yürümesini istemesinden dolayıdır. Süddi şöyle demiştir: Şuayb kızına: "Onun kuvvetini gördün, güvenilir olduğunu nasıl bildin?" dedi. O da bunu anlattı. Müfessirler şöyle demiştir: Şuayb ona: "Sana nikahlamak

istiyorum", yani seninle evlendirmek istiyorum, "iki kızımdan birini, sekiz yıl işçilik etmek üzere": Ferra şöyle demiştir: Te'cürüni ve te'cirünü, cimin zammı ve kesri ile ikisi de lügattir. Zeccac da: Bana sekiz yıl işçilik edersin, demiştir. "Eğer on'a tamamlarsan, bu da sendendir": Yani bu bize bir lütuftur, senin için şart değildir.

"Sana zorluk çıkarmak istemiyorum": Yani on yıl istemekle. "İnşallah beni iyilerden bulacaksın": Yani güzel sohbette ve dediğimi yerine getirmede. "Dedi: Musa ona dedi, "bu, seninle benim aramdadır": Yani anlattığın ve bana şart koştuğun şey senin hakkın, onlardan birini benimle evlendirmen için şart koştuğun da benimdir, mesele aramızda böyledir. Söz burada bitti. Sonra şöyle dedi. "Eyyemel eceleyni (iki süreden hangisini)": Yani sekiz ve on'dan hangisini: Ebu Ubeyde: "Ma" zaittir, demiştir.

"Bitirirsem": Yani tamamlarsam, "bana tecavüz yoktur": Yani buna hakkın yoktur, mana da şöyledir: Daha fazla çalışmam için beni zorlama. "Dediğimize Allah vekildir": Zeccac şöyle demiştir: Yani birbirimizle yaptığımız antlaşmaya Allah şahittir.

Alimler Musa'yı işçi tutan bu kimse hakkında dört görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Allah'ın Peygamber'i Şuayb aleyhisselam'dır. Müfessirlerin çoğu bu görüştedirler. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den bunu gösteren hadisler de vardır. Vehb ile Mukatil de böyle demişlerdir.

İkincisi: O, Medyen hakimidir, adı da Yesribi'dir. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

Üçüncüsü: Şuayb kavminden bir adamdır, bunu da Hasen, demiştir.

Dördüncüsü: O, Şuayb'in kardeşi oğlu Yesrun'dur. Bunu da Amr bin Mürre, Ebu Ubeyde bin Abdullah bin Mes'ud'dan rivayet etmiş, İbn Saib de böyle demiştir.

Musa'nın evlendiği kız hakkında da iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Küçük kızdır, bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *İkincisi:* Büyük kızdır, bunu da Mukatil, demiştir.

Evlendiği kızın adında da üç görüş vardır:

Birincisi: Safuriya'dır, bunu da Ebu İmran el – Cevni aktarmıştır. *İkincisi:* Safura'dır, bunu da Şuayb el – Cübai, demiştir. *Üçüncüsü:* Sabura'dır, bunu da Mukatil, demiştir.

فَلَمَّا قَضٰى مُوسَى الْاَجَلَ وَسَارَ بِاَهْلِهِ اٰنَسَ مِنْ جَانِبِ
الطُّورِ نَارًا قَالَ لِاَهْلِهِ امْكُثُوا اِنّ۪ٓي اٰنَسْتُ نَارًا لَعَلّ۪ٓي اٰت۪يكُمْ
مِنْهَا بِخَبَرٍ اَوْ جَذْوَةٍ مِنَ النَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ﴿٢٩﴾ فَلَمَّٓا
اَتٰيهَا نُودِيَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْاَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ
مِنَ الشَّجَرَةِ اَنْ يَا مُوسٰٓى اِنّ۪ٓي اَنَا اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٣٠﴾ وَاَنْ
اَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَاٰهَا تَهْتَزُّ كَاَنَّهَا جَٓانٌّ وَلّٰى مُدْبِرًا وَلَمْ
يُعَقِّبْ يَا مُوسٰٓى اَقْبِلْ وَلَا تَخَفْ اِنَّكَ مِنَ الْاٰمِن۪ينَ ﴿٣١﴾
اُسْلُكْ يَدَكَ ف۪ي جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَٓاءَ مِنْ غَيْرِ سُٓوءٍ وَاضْمُمْ
اِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ فَذَانِكَ بُرْهَانَانِ مِنْ رَبِّكَ
اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِه۪ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِق۪ينَ ﴿٣٢﴾ قَالَ
رَبِّ اِنّ۪ي قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْسًا فَاَخَافُ اَنْ يَقْتُلُونِ ﴿٣٣﴾
وَاَخ۪ي هٰرُونُ هُوَ اَفْصَحُ مِنّ۪ي لِسَانًا فَاَرْسِلْهُ مَعِيَ
رِدْءًا يُصَدِّقُن۪ٓي اِنّ۪ٓي اَخَافُ اَنْ يُكَذِّبُونِ ﴿٣٤﴾ قَالَ سَنَشُدُّ
عَضُدَكَ بِاَخ۪يكَ وَنَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَانًا فَلَا يَصِلُونَ
اِلَيْكُمَا بِاٰيَاتِنَا اَنْتُمَا وَمَنِ اتَّبَعَكُمَا الْغَالِبُونَ ﴿٣٥﴾

29 – Musa süreyi bitirip de ailesi ile gece yürüyünce, Tur tarafından bir ateş gördü. Ailesine: "Bekleyin, şüphesiz ben bir ateş gördüm. Umarım ki size ondan bir haber yahut bir kor getiririm de belki ısınırsınız" dedi.

30 – Musa ona gelince, derenin sağ kenarından mübarek bir yerde ağaçtan: "Ey Musa, şüphesiz ben, evet ben alemlerin Rabbi Allah'ım" diye seslenildi.

31 – "Asanı at". Musa onun küçük bir yılan gibi hareket ettiğini

görünce arkasını dönerek kaçtı, geri dönmedi. "Ey Musa, dön, korkma. Şüphesiz sen eminlerdensin".

32 – Ellerini koynuna sok, kötülüksüz bembeyaz çıkacaktır. Korkudan (açılan) kanadını kendine çek/yapıştır. İşte bu ikisi sana Rabbinden Fir'avn'e ve ileri gelenlerine iki delildir. Çünkü onlar bir fasıklar topluluğu oldular".

33 – Dedi: "Rabbim, ben onlardan bir can (adam) öldürdüm; beni öldürmelerinden korkuyorum" dedi.

34 – "Kardeşim Harun o, dilce benden daha düzgündür; onu benimle beraber beni tasdik eden yardımcı olarak gönder. Şüphesiz ben, beni yalanlamalarından korkuyorum" dedi.

35 – (Rabbi) dedi: "Senin pazunu kardeşinle takviye edeceğiz (elini kuvvetlendireceğiz) ve size bir delil kılacağız da size ayetlerimiz sayesinde ulaşamayacaklar. İkiniz ve size tabi olanlar galiplersiniz".

"Musa süreyi bitirince": İbn Abbas'tan şöyle rivayet edilmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Musa iki süreden hangisini bitirdi?" denildi, o da: En uzununu ve en temizini dedi.[1] Mücahit de şöyle demiştir: Musa süre bittikten sonra orada bir on yıl daha kaldı. Vehb bin Münebbih de: Onların yanında ailesiyle gerdeğe girdikten sonra iki yıl daha kaldı, demiştir. Bu ayetin tefsiri de Taha: 10'da "ev cezvetin" kavline kadar geçmiştir. İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Kisai, cimin kesri ile "cizvetin" okumuşlardır. Asım da fethi ile okumuştur. Hamze, Halef ve Velid de Amir'den rivayet ederek, zammı ile okumuşlardır, hepsi de geçerli lügattir. İbn Abbas şöyle demiştir: Cezve: Ucunda ateş olan odun parçasıdır. Ebu Ubeyde de: Alevi olmayan kalın odundur, demiştir. O, cizme gibi ağacın kökündendir. İbn Mukbil şöyle demiştir:

Layla'nın oduncu kadınları ona aradılar,
Çürük ve bozuk olmayan kökler.

Beyitte geçen deir: Çürümüş manasınadır, recülün dair de bundandır ki: Bozuk adam demektir.

"Derenin kenarından seslenildi": O da yanı demektir. "sağ": O da Musa'nın sağ yanıdır. "Buk'a": Yer parçası demektir. "Mübarek": Musa'nın orada konuşmasıyla bereketlenmiş. "ağaçtan": Yani ağaç tarafından demektir. O ağaç hakkında da iki görüş vardır:

1 Buhari, Şehadat, bab 29

Birincisi: O, hünnap ağacıdır, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Tekedikenidir, bunu da Katade, İbn Saib ve Mukatil, demişlerdir.

Bundan sonrasının açıklaması "şüphesiz sen eminlerdensin" kavline kadar Neml: 10'da geçmiştir. Yani kötülük dokunmasından eminsin, demektir.

"Elini sok": Yani girdir, demektir. "Vadmum ileyke cehaneke (kanadını sana yapıştır)": Cenahı da Taha: 22'de tefsir etmiştik. Ancak bazı müfessirler iki lafız arasında fark görmüşlerdir, biz de onu şerh etmiştik. İbn Zeyd, cenah: Kol, pazu ve eldir, demiştir. Zeccac da, burada cenah: Pazudur, demiştir. Elin hepsine de, cenah, denir. İbn Enbari, Ferra'dan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Burada cenah: Asadır. İbn Enbari de şöyle demiştir: Cenah insanın kuşun kanadına benzeyen yeridir; Araplar bazı durumlarda insanın ayaklarını kuşun kanatlarına benzetir: Filanca iki kanadıyla uçarak geldi, derler ki, ayaklarıyla koşarak, demek isterler. Bazı hallerde de pazuyu kanat gibi kabul ederler, mesela: "Udmum yedeke ila cenahike" kavlinde olduğu gibi. Bazı halde de sopayı kanada benzetirler; çünkü insan kuşun kendini kanadıyla koruduğu gibi nefsini sopa ile korur; mesela: "Vadmum ileyke cenahake minerrehbi" kavlinde olduğu gibi. Kanadın bu şeylere denilmesi teşbih ve istiare yolu iledir. Mesela: İnsanın kanadını kesti, eli ve ayağı kesildi, denir ki: Onu davranmaktan alıkoyan bir afete maruz kaldı, demektir. Bazen bir adam, birine: Sen benim elim, ayağımsın, der; yani sen beni sevdiklerime kavuşturan aracımsın, demek ister. Şair Cerir de şöyle demiştir:

Tüyümü bana geri verdiğin için sana teşekkür ederim,
Ve kanatlarımda ön tüylerini bitirdiğin için.

Bir Arap kadını asil kocasına ağıt yakarak şöyle demiştir:

Ey beni belalardan koruyan
Ve ey benim asil dayanağım ve ey sağ elim,

Yüzümün suyunu koruduğun gibi ben koruyamam,
Senin yüzün kara toprakta çürürken.

Rehb'e gelince: İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, ranın ve henin fethi ile "minerrehbi" okumuşlar; Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, ranın zammı ve henin sükunu ile "minerrühbi" okumuşlar; Hafs ve Eban da Asım'dan rivayet ederek, ranın fethi ve henin sükunu ile "minerrehbi" okumuşlardır. Bu; İbn Mes'ud ile İbn Semeyfa'nın da kıraatıdır. Übey bin Ka'b, Hasen ve Katade, ranın ve he-

nin zammı ile okumuşlardır. Zeccac, rühb ve reheb aynı manayadır; tıpkı rüşd ve reşed gibi, demiştir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Rühb ve rehbet, korku ve endişe manasınadır. İbn Enbari de şöyle demiştir: Rehb, rühüb, reheb; şağl, şuğl ve şeğal; bahl, buhul ve behal gibidir demiştir. Bunlar korku ve endişe manasına gelen lügatlerdir.

Müfessirlerin ayetin manasında üç görüşleri vardır:

Birincisi: Musa yılandan kaçınca Allah ona telaşının geçmesi için kanadını kendine yapıştırmasını emretti. İbn Abbas, mana şöyledir, demiştir: Korkudan elini göğsüne bitiştir, sana korku yoktur. Mücahit de şöyle demiştir: Her korkan kimse elini göğsüne bitiştirirse, telaşı geçer.

İkincisi: Elinin beyazlığı ve parıltısı onu düşündürünce, elini koynuna sokması emredildi, eli eski haline döndü.

Üçüncüsü: Kelamın manası şöyledir: Korkunu teskin et ve yüreğini sağlam tut. Ebu Ali de şöyle demiştir: Burada birbirine bitiştirilecek iki şey yoktur; mesele azim ve kararlılıktır. Mesela: Üşdüd hayazimeke lelmevti, ölüme göğsünü bağla da böyledir ki, ölümden korkma, demektir.

"Fezanike": İbn Kesir ile Ebu Amr, şedde ile "fezannike" okumuşlar; diğerleri ise şeddesiz olarak "fezanike" okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Şeddelisi "zalike"nin tesniyesidir, şeddesizi de "zake"nin tesniyesidir. "Zalike"deki lam "zannike"deki şeddeli nuna alternatif kılınmıştır. "Burhanani": İki açıklama (mucize) demektir. Müfessirler "o ikisi": Yani asa ile beyaz el, Allah'tan Musa'nın doğruluğuna iki kanıttır, demişlerdir. "Fir'avn'e": Yani seni bu iki mucize ile Fir'avn'e gönderdik, demektir. Bundan sonrasının tefsiri de "hüve efsahu minni lisanen"e kadar Şuara: 14'te geçmiştir. "O, dilce benden daha düzgündür": Yani daha güzel konuşur, demektir; çünkü Musa'nın, ağzına götürdüğü kordan dolayı dilinde bir tutukluk vardı. "Feersilhü maiye rid'en": Çoğunluk, dalın sükunu ve ondan sonra hemze olmak üzere "rid'en" okumuşlardır. Ebu Cafer ise, dalın fethi, arkasından elifle, tenvinsiz ve hemzesiz olarak "rida" okumuştur. Nafi' de öyle okumuş, ancak o, tenvinlemiştir. Zeccac, rid': Yardımdır, demiştir. Rede'tuhu erdeuhu rid'en denir ki. Birine yardım etmektir.

"Yusaddikuni": Asım ile Hamze, kafın zammı ile "yusaddikuni" okumuşlar; kalan kurralar ise kafın sükunu ile okumuşlardır. Zeccac, şöyle demiştir: Kim "yusaddıkni" şeklinde cezimle okursa, sualin cevabı olur, yani: Ersilhü yusaddikni, demek olur. Kim de merfu okursa, mana: Rid'en musaddikan li (beni tasdik eden bir yardımcı olarak) demek ister. Müfessirlerin çoğu, "beni tasdik etsin" ile Harun'a işaret edil-

diğini söylemişlerdir; ancak Mukatil bin Süleyman, Fir'avn beni tasdik etsin, demiştir.

"Pazunu kardeşinle takviye edeceğiz": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Sana kardeşinle yardım edeceğiz. Adut (pazu) lafzı temsil cihetiyle zikredilmiştir; çünkü eli pazusu ile durur. Bütün yardımcılara pazu denir. "İkiniz için bir delil kılacağız (sultan)": Yani açık bir kanıt kılacağız. Zeytinyağına salit, denilmiştir, çünkü onunla aydınlanılır. Sultan da: Kanıtların en açığıdır.

"İkinize ulaşamayacaklardır": Yani ne öldürmek ne de eziyet etmekle.

"Ayetlerimiz sayesinde (biayatina)": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Onlardan ayetlerimizle korunacaksınız, size ulaşamayacaklardır.

İkincisi: O, arkasındakine bağlıdır, mana da şöyledir: Ayetlerimizle ikiniz ve size tabi olanlar galip olacaksınız.

Üçüncüsü: Kelamda takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir: Size ayetlerimizle kanıt vereceğiz, artık size ulaşamayacaklardır.

فَلَمَّا جَاءَهُمْ مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا بَيِّنَاتٍ قَالُوا مَا هَٰذَا إِلَّا
سِحْرٌ مُفْتَرًى وَمَا سَمِعْنَا بِهَٰذَا فِي آبَائِنَا الْأَوَّلِينَ ﴿٣٦﴾
وَقَالَ مُوسَىٰ رَبِّي أَعْلَمُ بِمَنْ جَاءَ بِالْهُدَىٰ مِنْ عِنْدِهِ وَمَنْ
تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٣٧﴾

36 – Musa onlara açık açık ayetlerimizi getirince, "Bu, uydurulmuş bir sihirden başkası değildir ve biz önceki atalarımızda böyle bir şey işitmedik" dediler.

37 – Musa dedi: "Rabbim, yanından hidayeti getiren kimseyi ve yurdun akibeti kimin olduğu kimseyi daha iyi bilendir. Şüphesiz zalimler iflah olmaz".

"Bu, uydurulmuş sihirden başkası değildir": Yani bu senin getirdiğin kendi uydurduğun ve seninle gönderilmeyen bir şeydir. "Biz bunu işitmedik": Bizi ona davet ettiğin şeyi. "Önceki atalarımızda". "Vekale musa rabbi a'lemü": İbn Kesir, vavsız olarak "kale musa" okumuştur. Onların Mushaflarında da böyledir. "Hidayeti getireni": Yani

O, içimizden haklı olanı daha iyi bilir. "Vemen tekunu lehu akıbetüd dar": Hamze, Kisai, Halef ve Mufaddal, ye ile "yekunu" okumuşlar; kalanlar da te ile okumuşlardır.

وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَاُ مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرِى
فَاَوْقِدْ لِى يَا هَامَانُ عَلَى الطِّينِ فَاجْعَلْ لِى صَرْحًا لَعَلِّٓى اَطَّلِعُ اِلٰٓى
اِلٰهِ مُوسٰى وَاِنِّى لَاَظُنُّهُ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٣٨﴾ وَاسْتَكْبَرَ
هُوَ وَجُنُودُهُ فِى الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَظَنُّٓوا اَنَّهُمْ اِلَيْنَا
لَا يُرْجَعُونَ ﴿٣٩﴾ فَاَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِى الْيَمِّ
فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ ﴿٤٠﴾
وَجَعَلْنَاهُمْ اَئِمَّةً يَدْعُونَ اِلَى النَّارِ وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ
لَا يُنْصَرُونَ ﴿٤١﴾ وَاَتْبَعْنَاهُمْ فِى هٰذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً
وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ هُمْ مِنَ الْمَقْبُوحِينَ ﴿٤٢﴾

38 – Fir'avn dedi: "Ey ileri gelenler, ben sizin için benden başka bir tanrı bilmedim. Ey Haman, sen benim için çamurun üzerine ateş yak (tuğla dök); bana bir kule yap. Belki Musa'nın tanrısına çıkarım. Şüphesiz ben elbette onu yalancılardan zannediyorum" dedi.

39 – O ve askerleri yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve bize dönmeyeceklerini zannettiler.

40 – Biz de onu ve askerlerini yakalayıp onları denize attık. Bak, zalimlerin sonu nasıl oldu!

41 – Onları ateşe (cehenneme) çağıran liderler yaptık. Kıyamet gününde yardım olunmazlar.

42 – Bu dünyada da arkalarına lanet taktık. Kıyamet gününde de onlar çirkinlerdendir.

"Ey Haman, sen benim için çamurun üzerine ateş yak": İbn Kuteybe: Mana: Benim için tuğla yap, demiştir. "Benim için bir kule yap (fec'al li sarhan)": Yani yüksek bir saray yap. Zeccac şöyle demiştir: Sarh: Geniş ve yüksek binadır. Tefsirde şöyle gelmiştir: O, veziri

Haman'a kule yapmasını emredince, o da bütün işçileri topladı, sonunda yamaklardan başka elli bin yapı ustası toplandı. Kuleyi yükselttiler ve sağlam yaptılar. Öyle yükseldi ki onun gibisi görülmemişti. Fir'avn onun üzerine çıktı, okçusuna, göğe doğru bir ok atmasını emretti, ok kanlı olarak geri döndü. Musa'nın İlahını öldürdüm, dedi. Allah da Cebrail'i gönderdi, ona kanadı ile vurdu; onu üç parçaya ayırdı. Bir parçası Fir'avn'in askerinin üzerine düştü, bir milyon adamını öldürdü. Bir parçası denize düştü, ötekisi de batı tarafına düştü.

"Belki Musa'nın İlahına çıkarım": Yani çıkar, ona bakarım, "gerçekten ben onu mutlaka zannediyorum": Yani Musa'yı, "yalancılardan": Benden başka tanrı iddiasında. İbn Cerir, mana şöyledir, demiştir: Ben Musa'yı gökte bir tanrı olduğu ve onu gönderdiği iddiasında onu yalancı zannediyorum. "O ve askerleri yeryüzünde büyüklük tasladı": Yani Mısır toprağında demektir. "Haksız yere": Yani batıl ve zulüm ile. "Bize dönmeyeceklerini zannettiler": Ceza için dirilmekle. İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Amir, yenin ref'i ile "yürceun" okumuşlar; Nafi, Hamze ve Kisai de, fethi ile okumuşlardır.

"Onları kıldık"; yani dünyada, "liderler": Yani kendilerine azgınların uyduğu küfrün önderleri kıldık. "Ateşe davet ediyorlar": Çünkü onlara itaat edenler ona girer. "Yardım olunmazlar": Yani azaptan çevrilmezler, demektir. Bundan sonrası da Hud: 60 ve 99'da tefsir edilmiştir.

"Çirkinlerden": Yani rahmetten uzaklaştırılan mel'unlardan. Ebu Zeyd şöyle demiştir: Kabahallahu fülanen denir ki: Allah onu her türlü hayırdan uzaklaştırdı, demektir. İbn Cüreyc de, ayetin manası şöyledir, demiştir: Onların arkasına bu dünyada bir lanet taktık, ahirette de başka bir lanet. Sonra yeniden söze başladı ve: Onlar çirkinlerdendir, dedi.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى
الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِ مَٓا اَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْاُو۫لٰى
بَصَٓائِرَ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٤٣﴾
وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْغَرْبِيِّ اِذْ قَضَيْنَٓا اِلٰى مُوسَى الْاَمْرَ وَمَا
كُنْتَ مِنَ الشَّاهِدِينَ ﴿٤٤﴾ وَلٰكِنَّٓا اَنْشَاْنَا قُرُونًا فَتَطَاوَلَ

عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ وَمَا كُنْتَ ثَاوِيًا فِي أَهْلِ مَدْيَنَ تَتْلُو عَلَيْهِمْ
آيَاتِنَا وَلَٰكِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ ﴿٤٥﴾ وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ
الطُّورِ إِذْ نَادَيْنَا وَلَٰكِنْ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ لِتُنْذِرَ قَوْمًا
مَا أَتَاهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٤٦﴾ وَلَوْلَا
أَنْ تُصِيبَهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ فَيَقُولُوا رَبَّنَا
لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ وَنَكُونَ
مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٧﴾

43 – Andolsun gerçekten Musa'ya evvelki nesilleri helak ettikten sonra insanlar için basiretler ve bir hidayet ve bir rahmet (olması) için o kitabı verdik. Belki öğüt alırlar.

44 – Biz Musa'ya o emri verirken sen (Tur'un) batı tarafında değildin ve şahitlerden de değildin.

45 – Ancak biz nesiller meydana getirdik de üzerlerine ömür uzadı (aradan çok zaman geçti). Sen Medyen halkı arasında ikamet edip onlara ayetlerimizi okumuyordun. Fakat biz (sana eskilerin haberlerini), göndericiler idik.

46 – Biz nida ettiğimiz zaman sen Tur tarafında değildin. Ancak (seni) Rabbinden bir rahmet olarak senden öncekilerine bir uyarıcı gelmeyen bir kavmi uyarman için (gönderdik). Belki öğüt alırlar.

47 – Ellerinin öne sürdüğü şey yüzünden başlarına bir musibet geldiği zaman: "Rabbimiz, bize bir peygamber gönderseydin de ayetlerine tabi olsaydık ve mü'minlerden olsaydık" diyecek olmasalardı (onlara azap ederdik).

"İlk nesilleri helak ettikten sonra": Nuh, Ad, Semud ve diğer kavimleri kastediyor. "Basiretler olması için": Yani onunla görüp hidayete ermeleri için, demektir.

"Sen batı tarafında değildin": Zeccac, şöyle demiştir: Sen dağın batı tarafında değildin.

"Musa'ya o emri verdiğimiz zaman": Yani onu Fir'avn'e ve kavmine gönderme işini sağlama bağladıktan sonra, demektir. "Sen şahitlerden

de değildin": O emre şahitlerden değildin. Bunda da Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem'in gerçek peygamber olduğuna açıklama vardır; çünkü onlar onun kitapları okumadığını ve cereyan eden şeyi müşahede etmediğini bilirlerdi. Eğer kendisine bu vahyedilmese idi, bunu bilmezdi.

"Ancak nesiller meydana getirdik": Yani Musa'dan sonra ümmetler yarattık, demektir. "Üzerlerine ömür uzadı": Yani onlara verilen süre uzadı; onlar da Allah'a verdikleri sözü unuttular, emrini terk ettiler. Bu da Musa ve kavmine Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem hakkında sözler verildiğini ve ona iman etmekle emrolunduklarını gösterir. Verilen süre uzayınca, sözlere riayet etmekten yüz çevirdiler. "Makünte saviyen": Sen ikamet ediyor değildin, demektir. "Medyen halkı arasında" ki Musa, Şuayb ve iki kızının haberini öğrene idin de bunu Mekke halkına okuya idin. "Fakat bizler göndericiler idik": Seni Mekke halkına gönderdik ve sana öncekilerin haberini verdik. Eğer böyle olmasa idi, bunu bilmezdin. "Sen Tur tarafında değildin": Yani üzerinde Musa ile konuşulan dağ tarafında değildin, demektir. "Ona seslendiğimiz zaman": Musa'ya seslendiğimiz ve onunla konuştuğumuz zaman demektir. Ebu Hureyre: Bu seslenme: Ey ümmet-i Muhammed, size benden istemeden önce verdim, bana dua etmeden önce de kabul ettim, şeklinde idi, demiştir.

"Ancak Rabbinden bir rahmet olarak": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Sen peygamberlerin kıssalarını müşahede etmedin, fakat Rabbinden bir rahmet olarak biz sana vahyettik ve sana anlattık.

"Velevla en tusibehüm musibetün": "Levla"nın cevabı hazfedilmiştir, takdiri şöyledir: Eğer kendilerine peygamber gönderilmemesini kötüye kullanmasa idiler, onlara derhal azap ederdik. Şöyle de denilmiştir: Eğer öyle olmasa idi, peygamberler göndermek ve delil ileri sürmek durumunda kalmazdık.

فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا لَوْلَا
أُوتِيَ مِثْلَ مَا أُوتِيَ مُوسٰى أَوَلَمْ يَكْفُرُوا بِمَا أُوتِيَ
مُوسٰى مِنْ قَبْلُ قَالُوا سِحْرَانِ تَظَاهَرَا وَقَالُوا إِنَّا بِكُلٍّ
كَافِرُونَ ﴿٤٨﴾ قُلْ فَأْتُوا بِكِتَابٍ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ هُوَ أَهْدٰى مِنْهُمَا
أَتَّبِعْهُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤٩﴾ فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ فَاعْلَمْ

أَنَّمَا يَتَّبِعُونَ أَهْوَاءَهُمْ وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَوَاهُ بِغَيْرِ
هُدًى مِنَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٥٠﴾
وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمُ الْقَوْلَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٥١﴾ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ
الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِهِ هُمْ بِهِ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾ وَإِذَا يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ قَالُوا آمَنَّا
بِهِ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّنَا إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلِهِ مُسْلِمِينَ ﴿٥٣﴾ أُولَٰئِكَ
يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا وَيَدْرَءُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ
وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٥٤﴾ وَإِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ
وَقَالُوا لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَا نَبْتَغِي
الْجَاهِلِينَ ﴿٥٥﴾

48 – Onlara katımızdan hak gelince: "Bize de Musa'ya verilenin benzeri verilmeli değil miydi?" dediler. Daha önceden Musa'ya verileni inkar etmemişler miydi? "İki sihir birbirine destek oldu" dediler. "Biz hepsini inkar ediyoruz" dediler.

49 – De ki: "Eğer doğru söylüyorsanız Allah katından ikisinden daha doğru bir kitap getirin de ona tabi olayım".

50 – Eğer sana cevap vermezlerse, bil ki onlar ancak keyiflerine tabi oluyorlar. Allah'tan bir yol gösterici olmadan keyfine tabi olandan daha sapık kimdir? Şüphesiz Allah zalimler topluluğuna hidayet etmez.

51 – Andolsun, gerçekten onlara sözü ulaştırdık, belki öğüt alırlar.

52 – Bundan önce kendilerine kitap verdiklerimiz ona inanırlar.

53 – Onlara (Kur'an) okunduğu zaman: "Ona iman ettik. Şüphesiz o, Rabbimizden gelen haktır. Gerçekten biz bundan önce Müslümanlar idik" derler.

54 – İşte onlara sabrettikleri o şey yüzünden mükafatları iki defa verilir, onlar kötülüğü iyilikle defeder ve onlara rızık ettiğimiz şeyden (Allah yolunda) harcarlar.

55 – Boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirir ve: "Bizim amelimiz bize, sizin ameliniz de sizedir. Selam size. Cahilleri istemiyoruz" derler.

"Onlara gelince": Yani Mekke halkına demektir, "katımızdan hak": O da Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile Kur'an'dır. "Levla (değil miydi?)", derler, "verilmeli" Muhammed'e mucizeler verilmeli değil miydi? "Musa'ya verildiği gibi": Mesela asa ve beyaz el mucizesi gibi. Müfessirler şöyle demişlerdir: Yahudiler, Kureyş'e, Muhammed'den; Musa'ya verilenler gibi mucizeler istemelerini önerdiler; Allah Teala da: "Musa'ya verileni inkar etmediler mi?" dedi. Yani onlar Musa'nın mucizelerini de inkar ettiler, demektir. Ve dediler": İşaret edilenler hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Yahudilerdir. *İkincisi:* Kureyşlilerdir. "Sihrani": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, "sahirani" okumuşlardır. "Tezahera": Birbirine destek oldu. Abbas el – Ensari, Ebu Amr'dan, zı'nın şeddesiyle, "tezzahera" rivayet etmiştir.

Bunlardan kimin kastedildiğinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Musa ile Muhammed'dir, bunu da İbn Abbas, Hasen ve Said bin Cübeyr, demişlerdir. Buna göre bu, Arap müşriklerinin sözündendir.

İkincisi: Musa ile Harun'dur, buna göre de bu, risaletin başında Yahudilerin onlara dediği sözdendir.

Üçüncüsü: Muhammed ile İsa'dır, bunu da Katade, demiştir. Buna göre de bu, Peygamberimize iman etmeyen Yahudilerin sözlerindendir.

Asım, Hamze ve Kisai, "sihrani (iki sihir)" okumuşlardır ki, bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Tevrat ile Kur'an'dır, bunu da İbn Abbas ile Süddi, demişlerdir.

İkincisi: İncil ile Kur'an'dır, bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Tevrat ile İncil'dir, bunu da Ebu Miclez ile İsmail bin Ebi Halid, demişlerdir. Mana da şöyledir: Bunlardan her sihir, diğerini takviye etmektedir. Destekleme iki sihre nisbet edilmiştir; bu da dilin genişliğinde caizdir. "Biz hepsini inkar edenleriz, dediler": Bundan da yukarıda geçen değişik görüşlere göre zikredilen şeyleri kastetmişlerdir. "De ki": Mekke kafirlerine, "Allah katından bu ikisinden daha doğru bir kitap getirin": Yani Tevrat ile Kur'an'dan, demektir. "Eğer doğru söyleyenler iseniz": O ikisinin sihir olduğunu. "Eğer sana cevap vermezlerse": Yani Tevrat ile Kur'an'ın benzerini getirmezlerse, "bil ki onlar keyiflerine tabi oluyorlar": Yani irtikap ettikleri küfre onları bir delil götürmüş değildir, ancak o hususta heva ve heveslerine uymuşlardır. "Kim daha sapıktır": Yani kimse daha sapık değildir, demektir. "Yol göstericisiz keyfine tabi olandan": Yani mürşit olmadan ve bır

açıklama gelmeden, demektir. "Allah'tan". "Velekad vassalna lehümül kavle": Hasen, Ebu'l – Mütevekkil ve İbn Ya'mur, sadı şeddesiz olarak "velekad vasalna" okumuşlardır.

İşaret edilen kimseler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Kureyşlerdir, bunu da aralarında Mücahit olmakla beraber çoğunluk, demiştir.

İkincisi: Yahudilerdir, bunu da Rifaa el – Kurazi, demiştir.

Mana da şöyledir: Kur'an ayetlerini birbirinin ardından ve belki öğüt alırlar diye geçmiş milletlerin nasıl azap olunduklarını haber verir şekilde indirdik.

"Kendilerine kitap verdiklerimiz": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar ehl-i kitabın mü'minleridir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit de böyle demiştir.

İkincisi: Onlar İncil'e inananlardan Müslüman olanlardır. Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Necaşi'nin adamlarından kırk tanesi Resulullah salallahu aleyhi ve sellem'e geldiler, onunla beraber Uhut savaşında hazır bulundular. Bu ayet de bunun üzerine indi.

Üçüncüsü: Yahudilerin Müslümanlarıdır, mesela Abdullah bin Selam ve diğerleri gibi. Bunu da Süddi, demiştir.

"Ondan önce": Yani Kur'an'dan önce demektir. "Hüm bihi (onlar ona)": Zamirde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir, çünkü onun adı yanlarındaki kitaplarında yazılı idi; onlar da ona iman ettiler. *İkincisi:* Kur'an'a racidir.

"Onlara okunduğu zaman": Yani Kur'an okunduğu zaman demektir. "Ona iman ettik, derler". "Şüphesiz biz ondan önce idik": Yani Kur'an'ın indirilmesinden önce demektir. "Müslümanlar": Yani Allah'a ihlas gösterenler ve Muhammed'i tasdik edenler idik. Zira onun zikri kendi kitaplarında geçmekte idi; böylece ona iman ettiler. "Onlara mükafatları iki defa verilir": İşaret edilen kimseler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar ehl-i kitaptan iman edenlerdir, bu da cumhurun görüşüdür. Açık olan da budur. Sabrettikleri şeyde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar birinci kitaba imana sabrettiler ve Muhammed'e tabi olmaya sabrettiler. Bunu da Katade ile İbn Zeyd, demişlerdir. *İkincisi:* Onlar Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem gönderilmeden önce ona imana sabrettiler, sonra da gönderildiği zaman ona tabi olmaya sabrettiler. Bunu da Dahhak, demiştir.

İkincisi: Onlar müşriklerden Müslüman olan bir topluluktur; kavimleri onlara eziyet ederlerdi; onlar da eziyete sabrettiler. Bunu da Mücahit, demiştir.

"Kötülüğü iyilikle defederler": Bunda da birkaç görüş vardır ki onları Ra'd: 22'de şerh etmiştik.

"Boş söz işittikleri zaman": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Eziyet ve sövmedir, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Şirktir, bunu da Dahhak, demiştir. *Üçüncüsü:* Onlar Yahudilerden iman eden bir gruptur; Yahudilerin Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatına dair bozdukları şeyleri dinler, bundan hoşlanmaz ve yüz çevirirlerdi. Bunu da İbn Zeyd, demiştir. Bu, mensuh mudur, değil midir? Bunda da iki görüş vardır.

"Bizim amellerimiz bize, sizin amelleriniz de sizedir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bizim dinimiz bize, sizin dininiz de sizedir. *İkincisi:* Bizim ağırbaşlılığımız bize, sizin hafifliğiniz de sizedir.

"Selam size": Zeccac şöyle demiştir: Bundan (normal) selamı kastetmediler, ancak: Aramızda silah bırakışma vardır, demek istediler. Bu da savaş emredilmeden önce idi. Müfessirler bunun kılıç ayetiyle neshedildiğini söylemişlerdir.

"Biz cahilleri istemiyoruz": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Cahillerin dinini istemiyoruz, demektir. *İkincisi:* Onlarla komşuluk etmek istemiyoruz. *Üçüncüsü:* Cahiller gibi olmak istemiyoruz.

إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي
مَن يَشَاءُ ۚ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴿٥٦﴾ وَقَالُوا إِن نَّتَّبِعِ الْهُدَىٰ
مَعَكَ نُتَخَطَّفْ مِنْ أَرْضِنَا ۚ أَوَلَمْ نُمَكِّن لَّهُمْ حَرَمًا آمِنًا يُجْبَىٰ إِلَيْهِ
ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِّزْقًا مِّن لَّدُنَّا وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٧﴾
وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا ۖ فَتِلْكَ
مَسَاكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَن مِّن بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلًا ۖ وَكُنَّا
نَحْنُ الْوَارِثِينَ ﴿٥٨﴾

56 – Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi hidayete erdiremezsin. Ancak Allah dilediğini hidayete erdirir. O hidayete erenleri en iyi bilendir.

57 – Dediler: "Eğer biz seninle beraber doğru yola tabi olursak toprağımızdan kapılırız (bizi kaçırırlar)" dediler. Onları katımızdan bir rızık olarak her şeyin ürünleri oraya toplandığı güvenilir bir Harem'e yerleştirmedik mi? Ancak çokları bilmezler.

58 – Geçiminden şımaran nice kentler helak ettik. İşte meskenleri, onlardan sonra oturulmadı, ancak pek az (süre meskun oldu). Mirasçılar biz olduk biz.

"Sen sevdiğin kimseyi hidayete erdiremezsin": Bunu iniş sebebini de: " Mü'minler için de Peygamber için de müşriklere istiğfar etmeleri olmaz" *(Tevbe: 113)* ayetinde zikretmiştik. Müslim, Buhari'den ayrı olarak, Ebu Hureyre'den şöyle rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, amcasına: "Lailahe illallah, de; sana kıyamet gününde şahitlik edeyim, dedi. O da: Eğer Kureyş kadınları, ölüm korkusuyla Müslüman oldu diye beni ayıplamasalardı, ben de seni memnun ederdim, dedi. Bunun üzerine Allah Teala: "Şüphesiz sen istediğini hidayete erdiremezsin" dedi.[2] Zeccac: Müfessirler bunun Ebu Talip hakkında indiğinde müttefiktirler, demiştir.

"Sevdiğin": Bunun üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Hidayetini sevdiğin demektir.

İkincisi: Akrabalığından dolayı sevdiğin demektir.

"Ancak Allah dilediği kimseyi hidayete erdirir": Yani dilediği kimseyi dinine irşat eder, demektir. "O, hidayete erenleri en iyi bilendir": Yani hidayetini takdir ettiği kimseyi demektir.

"Eğer seninle beraber doğru yola tabi olursak": İbn Abbas, el – Avfi rivayetinde: Bunu söyleyenler Kureyş'ten bazı insanlardır, demiştir. İbn Ebi Müleyke rivayetinde de şöyle demiştir: Bunu söyleyen Haris bin Amir bin Nevfel'dir. Mukatil şöyle zikretmiştir: Haris bin Amir, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: Biz şüphesiz senin dediklerinin hak olduğunu biliyoruz; ancak seninle beraber doğru yola gidersek, yurdumuzdan yani Mekke'den Arapların bizi kapmalarından korkarız, dedi. Ayetin manası da şöyledir: Eğer senin dinine tabi olursak, onlara muhalefet etmiş olacağımızdan dolayı Araplardan korkarız. Tahattuf: Süratle çekip almaktır, kapmaktır. Allah da onların sözlerini reddetti ve şöyle dedi: "Biz onları bir Harem'e yerleştir-

2 Müslim, Kitabu'l - İman, hadis no. 41.

medik mi?": Yani onları Harem'e yerleştirip onlara mekan kılmadık mı? "Güvenli": Bunun manası da: İnsanların emin olduğu güvenli bir yer, demektir. Şöyleki Araplar birbirlerine saldırırlardı, Mekke halkı ise Harem'de oldukları için öldu ülmekten, esir edilmekten ve yağmalanmaktan emin olurlardı. Yani güvenli Harem'de iken Müslüman oldukları zaman nasıl korkarlar, demektir? "Yücba": Nafi, te ile "tücba" okumuştur ki, ona her taraftan meyveler toplanır ve taşınır, demektir. "Katımızdan bir rızk olarak": Yani yanımızdan, demektir. "Fakat onların çoğu": Yani Mekke halkının çoğu "bilmezler": Bunu onlara yapanın Allah olduğunu ve şükretmenin gerekli olduğunu. Ayetin manası şöyledir: Siz benim Haremimde güven içinde iken, rızkımı yerken ve benden başkasına ibadet ederken; bana ibadet ve iman ettiğiniz*(i söylediğiniz)* halde nasıl korkarsınız? Sonra da onları geçmiş milletlerin azabı ile korkutup şöyle dedi: "Ve kem min karyetin batıret maişeteha": Zeccac şöyle demiştir: "Maişeteha" "fi"nin düşmesiyle mansuptur, mana da: Batıret fi maişetiha (geçiminde şımardı) demektir. Ata da: Şımarıklık içinde yaşadılar; Allah'ın rızkını yiyip putlara ibadet ettiler, demiştir.

"İşte meskenleri, onlardan sonra oturulmadı, ancak pek az (süre meskun oldu)": İbn Abbas şöyle demiştir: Ancak yolcular, oradan geçenler bir gün veyahut birkaç saat oturdular. Mana da şöyledir: Onlardan sonra pek az meskun oldu. "Mirasçılar biz olduk biz": Yani onların helakinden sonra yerlerine kimse geçmedi, harap ve gayri meskun olarak kaldı, demektir.

وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرٰى
حَتّٰى يَبْعَثَ ف۪ٓي اُمِّهَا رَسُولًا يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِنَاۚ وَمَا
كُنَّا مُهْلِكِي الْقُرٰٓى اِلَّا وَاَهْلُهَا ظَالِمُونَ ﴿٥٩﴾
وَمَٓا اُو۫ت۪يتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَز۪ينَتُهَاۚ وَمَا
عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ وَاَبْقٰىۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٠﴾ اَفَمَنْ وَعَدْنَاهُ وَعْدًا
حَسَنًا فَهُوَ لَاق۪يهِ كَمَنْ مَتَّعْنَاهُ مَتَاعَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ثُمَّ
هُوَ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ مِنَ الْمُحْضَر۪ينَ ﴿٦١﴾

59 – Rabbin ana merkezine onlara ayetlerimizi okuyan bir pey gamber göndermedikçe kentleri helak edici değildir. Biz halkı zalim olmayan kentleri helak ediciler değiliz.

60 – Size verilen şey, dünya hayatının metaı ve onun süsüdür. Allah'ın katındaki daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Aklınızı çalıştırmıyor musunuz?

61 – Kendisine güzel bir va'd ettiğimiz ve ona da kavuşan kimse, kendisini dünya hayatının geçici metaı ile faydalandırdığımız, sonra da o, kıyamet gününde huzura getirilenlerden olan kimse gibi midir?

"Rabbin kentleri helak edici değildir": Yani halkı zalim olan kentleri, ana merkezine gönderinceye kadar"; Yani başkentine, demektir, "bir peygamber": Neden peygamber özellikle başkente gönderiliyor; çünkü peygamber ancak eşrafa gönderilir, eşraf ise onların krallarıdır; onlar da çevrenin merkezinde otururlar. Katade şöyle demiştir: Başkent: Mekke, Peygamber de: Muhammed'dir.

"Onlara ayetlerimizi okur": Mukatil şöyle demiştir: Peygamber onlara, iman etmedikleri takdirde azabın geleceğini haber verir.

"Biz halkı zalim olmayan kentleri helak ediciler değiliz": Yani ben onları zulümleri sebebiyle helak ederim. Zulümleri de şirkleridir. "Size verilen şey": Yani size verilen mal ve hayır, "dünya hayatının metaıdır": Yaşadığınız günlerde onlardan istifade edersiniz, sonra fani ve yok olur. "Allah'ın katındaki ise": Yani sevap, "daha hayırlı ve daha kalıcıdır": Faziletlidir ve sahibi için daha süreklidir. "Aklınızı çalıştırmıyor musunuz?": Bakinin faniden daha faziletli olduğunda.

"Kendisine güzel bir vaat ettiğimiz": Kimin hakkında indiğinde dört görüş halinde ihtilaf edilmiştir: *Birincisi:* O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebu Cehil hakkında indi. *İkincisi:* Ali ile Hamza radıyallahu anhuma hakkında indi. Bu iki görüş Mücahit'ten rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Mü'minle kafir hakkında indi. Bunu da Katade, demiştir. *Dördüncüsü:* Ammar ile Velid bin Muğire hakkında indi. Bunu da Süddi, demiştir.

Güzel va't hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Cennettir. *İkincisi:* Zaferdir.

"Ona kavuşucudur": Yani onu elde edecek ve ona ulaşacaktır. "Geçici dünya zevki ile faydalandırdığımız gibi midir?": Yani fani olacak ve yakında yok olacak bir şeyle faydalanan gibi midir? "Sonra o, kıyamet gününde getirilecektir": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Allah'ın azabına hazır edilecektir. Bunu da Katade, demiştir. *İkincisi:* Ceza için hazır edilecektir.

وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ
الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٦٢﴾ قَالَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ رَبَّنَا
هَٰؤُلَاءِ الَّذِينَ أَغْوَيْنَا أَغْوَيْنَاهُمْ كَمَا غَوَيْنَا تَبَرَّأْنَا إِلَيْكَ مَا كَانُوا
إِيَّانَا يَعْبُدُونَ ﴿٦٣﴾ وَقِيلَ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ
يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَرَأَوُا الْعَذَابَ لَوْ أَنَّهُمْ كَانُوا يَهْتَدُونَ ﴿٦٤﴾
وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ مَاذَا أَجَبْتُمُ الْمُرْسَلِينَ ﴿٦٥﴾ فَعَمِيَتْ عَلَيْهِمُ
الْأَنْبَاءُ يَوْمَئِذٍ فَهُمْ لَا يَتَسَاءَلُونَ ﴿٦٦﴾ فَأَمَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ
وَعَمِلَ صَالِحًا فَعَسَىٰ أَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُفْلِحِينَ ﴿٦٧﴾

62 – O günde ki onlara nida edip: "İddia ettiğiniz ortaklarım (putlar) nerede?" der.

63 – Onlara söz (azap) hak olanlar: "Rabbimiz, işte bunlar azdırdıklarımızdır. Biz azdığımız gibi onları da azdırdık. Onlardan beri olduk, (sana) döndük. Onlar bize ibadet etmiyorlardı" derler.

64 – "Ortaklarınızı çağırın" denildi; onlar da çağırdılar. Onlara cevap vermediler ve azabı gördüler. Keşke onlar doğru yolda olsalardı!

65 – Onlara seslendiği gün: "Peygamberlere ne cevap verdiniz?" der.

66 – O gün artık haberler onlara kör olmuştur (kararmıştır). Onlar birbirini sormazlar.

67 – Amma kim tövbe ve iman eder, iyi amel işlerse, onların muradına erenlerden olması umulur.

"O gün onlara nida eder": Yani Allah Teala, kıyamet gününde müşriklere nida eder; "ortaklarım nerede?" der": Bu, onların sözleri hikaye tarzındadır, mana da: "Sizin demenize göre ortaklarım nerede?" demektir. "Kendilerine söz hak olanlar": Yani azap vacip olanlar, demektir ki onlar da sapıklığın başlarıdır. Onlar hakkında da iki görüş vardır. *Birincisi:* Onlar müşriklerin reisleridir. *İkincisi:* Onlar şeytanlardır. "Rabbimiz, bunlar azdırdıklarımızdır". Kendilerine tabi olanları kas-

tediyorlar. "Biz azdığımız gibi onları da azdırdık": Yani biz saptığımız gibi onları da saptırdık. "Sana beri olduk": Yani onlardan beri olup sana geldik, mana da şöyledir: Onlar birbirlerinden beri ve birbirlerine düşman olurlar. "Denildi": Âdemoğlunun kafirlerine "ortaklarınızı çağırın": Yani sizi kurtarmaları için tanrılarınızdan yardım isteyin, demektir. "Onları çağırdılar, onlar da cevap vermediler": Yani yardımlarına cevap vermediler, demektir. "Azabı gördüler. Keşke doğru yolda olsalardı (lev ennehüm kânu yehtedun)": Zeccac şöyle demiştir: "Lev"in cevabı hazfedilmiştir, mana da şöyledir: Eğer onlar doğru yolu bulsalardı, onlara uymazlar ve azabı da görmezlerdi.

"Onlara seslendiği günde": Yani Allah'ın kafirlere seslendiği ve sorduğu günde "peygamberlere ne cevap verdiniz?" der". "Feamiyet aleyhimül enbau": Ebu Rezin el – Ukayli, Katade, Ebu'l – Aliye, Ebu'l – Mütevekkil ve Asım el – Cahderi, aynın ref'i ve mimin şeddesi ile "feummiyet" okumuşlardır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Bir şey diyecek delil bulamazlar. Ona haberler denilmesi, haber verilen şey olmasındandır. İbn Kuteybe, de mana şöyledir, demiştir: Aşırı korkularından dolayı kör gibi olur, cevap veremezler. "Enbâ" burada deliller ve kanıtlar, demektir.

"Onlar birbirini sormazlar": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Birbirlerine delilden sormazlar, bunu da Dahhak, demiştir. *İkincisi:* Mana şöyledir: Susarlar, o saatte bir şey sormazlar, bunu da Ferra, demiştir. *Üçüncüsü:* Birbirlerinden günahlarını taşımalarını istemezler. Bunu da Maverdi nakletmiştir.

"Amma kim tövbe ederse" şirkten "ve iman ederse": Yani Allah'ın birliğini tasdik ederse, "iyi amel işlerse": Yani farzları eda ederse, "muradına erenlerden olması umulur" Umut Allah'tan ise ona bel bağlamak vaciptir.

وَرَبُّكَ يَخْلُقُ

مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ سُبْحَانَ اللَّهِ وَتَعَالَى

عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٨﴾ وَرَبُّكَ يَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا

يُعْلِنُونَ ﴿٦٩﴾ وَهُوَ اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْحَمْدُ فِي الْأُولَىٰ

وَالْآخِرَةِ وَلَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٧٠﴾

68 – Rabbin dediğini yaratır ve seçer. Onlar için seçim yoktur. Allah onların şirk koştukları şeyden münezzeh ve pek yücedir!

69 – Rabbin onların kalplerinin gizlediğini ve onların açıkladıklarını bilir.

70 – O Allah'tır. O'ndan başka İlah yoktur. Önünde sonunda hamd (övgü) O'nundur. Hüküm de O'nundur ve yalnız O'na döndürüleceksiniz.

"Rabbin dilediğini yaratır ve seçer": El – Avfi, İbn Abbas'tan bu ayet üzerinde şöyle dediğini rivayet etmiştir: Onlar cahiliye döneminde mallarının en iyilerini tanrılarına ayırırlardı. Mukatil de şöyle demiştir: Velid bin Muğire: "Bu Kur'an iki kentin adamlarından bir büyüğe indirilmeli değil miydi?" *(Zuhruf: 31)* deyince, bu ayet indi, mana da şöyledir: Peygamberler onların seçimine göre gönderilmez.

Zeccac da şöyle demiştir: "Ve yahtâr" kavli üzerinde durmak daha iyidir, o zaman "ma" nefy edatı olur, mana da şöyledir: Allah'a karşı onların seçim yapma hakları yoktur. "Ma"nın "ellezi" manasına olması da caizdir, o zaman da mana şöyle olur: İbadet etmelerini istediği ve onları davet ettiği şeylerden onlar için seçim (hayır) olan şeyi ister. Ferra da şöyle demiştir: Araplar tercih ettiğin şey için: A'tıni elhiyrete velhıyerete ve hayrete derler. Sa'lep de: Hepsi de geçerli lügattir, demiştir.

"Ve göğüslerinin gizlediğini": Yani gizlediği küfür ve düşmanlığı bilir. "Ve açıkladıklarını da": Yani dilleriyle söylediklerini de bilir.

"Önünde sonunda hamd O'nundur": Yani dostları O'nu dünyada da överler ve O'nu cennette de överler, demektir.

قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ جَعَلَ اللّٰهُ عَلَيْكُمُ الَّيْلَ سَرْمَدًا اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ
مَنْ اِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ يَأْتِيكُمْ بِضِيَٓاءٍ اَفَلَا تَسْمَعُونَ ﴿٧١﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ
اِنْ جَعَلَ اللّٰهُ عَلَيْكُمُ النَّهَارَ سَرْمَدًا اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَنْ اِلٰهٌ
غَيْرُ اللّٰهِ يَأْتِيكُمْ بِلَيْلٍ تَسْكُنُونَ فِيهِ اَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٧٢﴾ وَمِنْ
رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا
مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ

فَيَقُولُ اَيْنَ شُرَكَٓائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٧٤﴾ وَنَزَعْنَا
مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ شَهِيدًا فَقُلْنَا هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ فَعَلِمُوٓا
اَنَّ الْحَقَّ لِلّٰهِ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٧٥﴾

71 – De ki: "Bana haber verin, eğer Allah geceyi kıyamet gününe kadar üzerinize sürekli kılarsa, size Allah'tan başka ışık getirecek kimdir? Dinlemeyecek misiniz?

72 – De ki: "Bana haber verin, eğer Allah gündüzü üzerinize kıyamet gününe kadar sürekli kılsa, size Allah'tan başka dinleneceğiniz geceyi getirecek İlah kimdir? Görmeyecek misiniz?

73 – O, rahmetinden geceyi ve gündüzü sizin için içinde dinlenmeniz ve lütfundan aramanız için kıldı. Belki şükredersiniz.

74 – Hatırla o günü ki, onlara seslenip: "İddia ettiğiniz ortaklarım nerede?" der.

75 – Her ümmetten bir şahit çıkarıp: "Kesin delilinizi getirin": dedik. Onlar da gerçekten hak Allah'ın olduğunu bildiler. Uydurdukları şeyler (putlar) da onlardan saptı.

"Dinlemeyecek misiniz?": Anlama ve kabul dinlemesi ile; o zaman onu Allah Teala'nın birliğine delil getirmiş olursunuz?! "Teskunune fih" kavlinin manası da: Hareket ve yorgunluktan dinlenirsiniz, demektir. "Görmeyecek misiniz?": Üzerinde bulunduğunuz hata ve sapıklığı? Sonra gece ile gündüzün kendinden bir rahmet olduğunu haber verip "onda dinlenmeniz için" dedi. Yani gecede, demektir. "Lütfundan aramanız için": Yani gündüz çalışarak rızkınızı aramanız için, demektir. "Belki şükredersiniz": Gece ile gündüzde size verdiği nimetlere.

"Her ümmetten bir şahit çıkardık": Yani her ümmetten onlara tebliğ ettiğine dair şahitlikte bulunması için peygamberini çıkardık, demektir. "Onlara: Kesin delilinizi getirin, dedik": Yani benden başkasına ibadet ettiklerinize dair delilinizi, demektir. "Allah'ın gerçekten hak olduğunu bildiler": Yani O'ndan başka İlah olmadığını bildiler, demektir. "Onlardan saptı": Yani ahirette batıl oldu, demektir "uydurdukları şeyler": dünyadaki ortakları.

اِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسٰى فَبَغٰى عَلَيْهِمْ وَاٰتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ

مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوأُ بِالْعُصْبَةِ أُولِي الْقُوَّةِ إِذْ قَالَ
لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ ﴿٧٦﴾
وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ
مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ
الْفَسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ ﴿٧٧﴾

76 – Şüphesiz Karun, Musa kavminden idi; onlara karşı azgınlık etti. Ona o kadar hazineler verdik ki gerçekten anahtarları(nı taşımak) kuvvetli topluluğa ağır gelirdi. Hani, kavmi ona: "Şımarma, şüphesiz Allah şımaranları sevmez" demişti.

77 – "Allah'ın sana verdiklerinde ahiret yurdunu ara. Dünyadan nasibini de unutma. Allah sana ihsan ettiği gibi sen de ihsan et. Yeryüzünde fesat arama. Şüphesiz Allah fesatçıları sevmez".

"Şüphesiz Karun, Musa kavminden idi": Yani onun aşiretinden, oymağından idi. Onun soyu hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: O, Musa'nın amcası oğlu idi. Bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Abdullah bin el – Haris, İbrahim ve İbn Cüreyc de böyle demişlerdir.

İkincisi: Teyzesinin oğlu idi. Bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O, Musa'nın amcası idi, bunu da İbn İshak, demiştir.

Zeccac şöyle demiştir: "Karun" ismi, yabancıdır, gayri munsariftir, eğer Arapça'dan "karantüş şey'e'den gelen "Faûl" vezninde olsa idi, munsarif olurdu.

Onlara karşı azgınlık etti": Bunda da beş görüş vardır: *Birincisi:* O, fahişe bir kadına Musa'ya iftira etmesi için mal verdi, o da bunu yaptı. Musa da ona yemin verdirdi, o da hikayeyi anlattı. İşte azgınlık etmesi bu idi. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* O, Allah Teala'yı inkar etmekle azgınlık etti. Bunu da Dahhak, demiştir. *Üçüncüsü:* Kibir ile azgınlık etti, bunu da Katade, demiştir. *Dördüncüsü:* O, elbisesini bir karış uzattı, bunu da Ata el – Horasani ile Şehr bin Havşeb, demişlerdir. *Beşincisi:* O, Fir'avn'e hizmet eder ve İsrail oğullarına saldırır ve onlara zulmederdi. Bunu da Maverdi, nakletmiştir.

Anahtarlarından murat edilen şey hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar, hazinelerinin kapılarını açan anahtarlarıdır, bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir. A'meş de Hayseme'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Karun'un anahtarları altmış katır yükü idi. Onlar deridendi, her anahtar da parmak kadardı.

İkincisi: Onlar hazineleridir, bunu da Süddi, Ebu Salih ve Dahhak, demişlerdir. Zeccac da: Anahtarların malının hazineleri manasına gelmesi daha uygundur. İbn Kuteybe de buna kail olmuştur. Ebu Salih de şöyle demiştir: Onun hazineleri kırk katıra yüklenirdi.

"Bir topluluğa ağır gelirdi (letenuu bilusbeti)": Yani onlara ağır gelir, bellerini bükerdi, demektir. Kelamın manası da: Letüniül usbete demektir. "Usbe"ye be dahil olunca te'yi nesb etti. Nitekim: Haza yezhebü bilesbari ve haza yüzhibül ebsara, dersin. Ferra, İbn Kuteybe, Zeccac ve diğerlerinin tercihi de budur. Bazıları şöyle demişlerdir: Bu, makluptur (tersinedir), takdiri de şöyledir: Ma inil usbetu letenuu bimefatihihi; nitekim inneha letenuu biha acizetüha denir ki; Hiye tenuu biacizetiha (kadın kalçasını çekemiyor) demektir. Şöyle bir şiir getirmişlerdir:

Ruhuna canımı ve malımı feda ettim,
Senin için her şeye katlanırım.

Yani fedeytü binefsi vebimali nefsehu (canına canımı ve malımı feda ettim) demektir. Ebu Ubeyde ile Ahfeş'in tercihi de budur. Biz de usbe'nin manasını Yusuf: 8'de beyan etmiştik. Usbe'den ne murat edildiği hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Kırk adamdır, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Üç – on arasıdır, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* On beştir, bunu da Mücahit, demiştir. *Dördüncüsü:* On'dan kırka kadardır, bunu da Katade, demiştir. *Beşincisi:* Yetmiş adamdır, bunu da Ebu Salih, demiştir. *Altıncısı:* Beş ile kırk arasıdır, bunu da Zeccac hikaye etmiştir.

"Hani kavmi ona demişti": Bunu diyende de iki görüş vardır: Onlar kavminin mü'minleridir, bunu da Süddi, demiştir. *İkincisi:* Bu sözü diyen Musa'dır, bunu da Maverdi hikaye etmiştir.

"Şımarma": İbn Kuteybe, mana: Taşkınlık etme, mağrur olma, demiştir.

Şair de şöyle demiştir:

Zaman beni sevindirdiği zaman şımarmam,
Onun dönekliğinden de feryat etmem.

Yani ben şımarık değilim, demektir. Sevinç ise mekruh değildir. "Şüphesiz Allah şımaranları sevmez":

Ebu Reca, Ebu Hayve, Asım el – Cahderi ve İbn Ebi Able, elifle, "fâ-rihin" okumuşlardır.

"Allah'ın sana verdiği o şeyde ara": Yani Allah'ın sana verdiği mal-larda ara, demektir. Ebu'l – Mütevekkil ile İbn Semeyfa, tenin şeddesi, benin kesri, arkasından sakin ayınla "vettebi'" okumuşlardır. "Ahiret yurdu" da: Cennettir. Bu da malı Allah'ın rızasına harcamak ve nimet verene şükretmekle olur. "Dünyadan nasibini de unutma": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Dünyada ahiret için amel etmektir. Bunu da İbn Abbas, Mücahit ve cumhur, demişlerdir. *İkincisi:* Fazlasını ahirete göndermek ve yetecek kadarını tutmaktır. Bunu da Hasen, demiştir. *Üçüncüsü:* Haramı bırakıp helalle yetinmektir, bunu da Katade, demiştir.

"Allah sana ihsan ettiği gibi sen de ihsan et": Bunun manasında da Maverdi'nin naklettiği üç görüş vardır: *Birincisi:* Allah sana ihtiyacından fazlasını verdiği gibi sen de malının fazlasını ver. *İkincisi:* Sana nimet vermekle ihsan ettiği gibi sen de sana farz ettiği şeylerde ihsan et. *Üçüncüsü:* Sana helal ihsan ettiği gibi sen de helali aramada ihsan et.

"Yeryüzünde fesat arama": Orada isyanlarla amel etme, demektir.

قَالَ إِنَّمَا أُوتِيتُهُ عَلَىٰ عِلْمٍ عِندِي ۚ أَوَلَمْ يَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَهْلَكَ
مِن قَبْلِهِ مِنَ الْقُرُونِ مَنْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُ قُوَّةً وَأَكْثَرُ جَمْعًا ۚ
وَلَا يُسْأَلُ عَن ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ ﴿٧٨﴾

78 – (Karun): "Bu, bana bendeki ilim sayesinde verildi!" dedi. Allah'ın, kendisinden önceki nesillerden kendisinden kuvvetçe daha çetin ve malca daha çok olan kimseleri helak ettiğini bilmedi mi?"

"Bu, ancak bana verildi": Yani mal, "bendeki ilim sayesinde": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Bendeki altın yapma sanatıyla, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Bunun aslı yoktur, çünkü kimya batıldır, gerçek değildir. *İkincisi:* Allah'ın benden razı olmasıyla verildi, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Üçüncüsü:* Allah'ın bende bildiği hayır sayesinde verildi, bunu da Mukatil, demiştir. *Dördüncüsü:* Bu bana ilmimin fazileti sayesinde verildi, bunu da Ferra,

demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: O, malın kendisine Tevrat bilgisi ile verildiğini iddia etmiştir. *Beşincisi:* Bu bana kazanç yollarını bildiğim için verilmiştir, bunu da Maverdi, nakletmiştir.

"Bilmedi mi?" yani Karun, "Allah'ın gerçekten helak ettiğini": Azapla "kendisinden önceki nesilleri" peygamberleri yalanlamakla dünyada azap ettiğini bilmedi mi? "Kendisinden kuvvetçe daha çetin ve malca da daha çok olan kimseleri".

"Suçlular günahlarından sorulmaz": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Kendileri tarafından bilinsin diye onlara sorulmaz, sorulsa da azarlamak için sorulur. Bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Melekler onları simalarından tanıdıkları için günahlarını sormazlar, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Ateşe hesap sorulmadan girerler, bunu Katade, demiştir. Süddi de şöyle demiştir: Azap olunurlar, günahlarından sorulmazlar.

فَخَرَجَ عَلٰى قَوْمِه۪ ف۪ي ز۪ينَتِه۪ۜ
قَالَ الَّذ۪ينَ يُر۪يدُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَٓا اُو۫تِيَ
قَارُونُۙ اِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظ۪يمٍ ﴿٧٩﴾ وَقَالَ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَ
وَيْلَكُمْ ثَوَابُ اللّٰهِ خَيْرٌ لِمَنْ اٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًاۚ وَلَا يُلَقّٰيهَٓا
اِلَّا الصَّابِرُونَ ﴿٨٠﴾

79 – (Karun) ziynetinin içinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını isteyenler: "Keşke bizim de Karun'a verilen gibi (malımız) olsaydı. Şüphesiz o, gerçekten büyük bir şansa sahiptir!" dediler.

80 – Kendilerine ilim verilenler ise: "Yazıklar olsun size, iman eden ve iyi amel işleyen için Allah'ın sevabı daha hayırlıdır. Ona da ancak sabredenler kavuşturulur" dediler.

"Ziynetinin içinde kavminin karşısına çıktı": Hasen: Kırmızı ve sarı giysiler içinde çıktı, demiştir. İkrime de: Aspurla boyanmış elbiseler içinde demiştir. Vehb bin Münebbih de şöyle demiştir: Üzerinde kırmızı erguvandan eyerler olan gri bir katır üzerinde çıktı. Yanında da dört bin savaşçı ve üç yüz nedime vardı. Süslenmişlerdi, beyaz katırlara binmişlerdi. Zeccac da şöyle demiştir: Erguvan lügatte: Kırmızı boya demektir.

"o şanslıdır": Yani dünyada bol şansı vardır, demektir.

"Kendilerine ilim verilenler dedi": İbn Abbas: İsrail oğullarının hahamları, demiştir. Mukatil de: Allah'ın ahirette vaadettiği şeyler hakkında bilgisi olanlar, Karun'a verilenin kendilerine verilmesini temenni edenlere, "yazıklar olsun size, Allah'ın sevabı": Yani O'nun yanındaki mükafat, "iman eden için daha hayırlıdır" Karun'a verilenden.

"Ona kavuşturulmaz (vela yulakkaha)": Ebu Ubeyde: Ona muvaffak olmaz ve nasip olmaz, demiştir. Übey bin Ka'b ile İbn Ebi Able, yenin fethi, lamın sükunu ve şeddesiz kaf ile "vela yelkaha" okumuşlardır. İşaret edilen şeyler hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar salih amellerdir, bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Cennettir, mana da şöyledir: Onlar ahirette ancak dünyada Allah'ın emirlerine sabredenlere verilir. Bunu da İbn Saib, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar dedikleri kelimelerdir, onlar da "Allah'ın mükafatı daha hayırlıdır" sözleridir. Bunu da Ferra, demiştir.

فَخَسَفْنَا بِهِ وَبِدَارِهِ الْأَرْضَ فَمَا كَانَ لَهُ
مِنْ فِئَةٍ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُنْتَصِرِينَ ﴿٨١﴾
وَأَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا مَكَانَهُ بِالْأَمْسِ يَقُولُونَ وَيْكَأَنَّ اللَّهَ
يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَوْلَا أَنْ مَنَّ
اللَّهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَا وَيْكَأَنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٢﴾

81 – Biz de onu ve konutunu yere geçirdik. Ona Allah'tan başka yardım edecek bir grup olmadı. Öç alanlardan da olmadı.

82 – Dün onun yerinde olmayı temenni edenler: "Vay, demek ki Allah, kullarından dilediğine rızkı genişletir ve daraltırmış! Eğer Allah bize lütfetmeseydi, elbette bizi de yere geçirirdi. Vay, demek ki, kafirler iflah olmazmış!"

"Onu ve konutunu yere geçirdik": Karun, yukarıda açıklaması geçtiği üzere o fahişe kadına Musa'ya iftira etmesini söyleyince, Musa kızdı ve ona beddua etti; Allah ona: Ben yere senin emrini dinlemesini buyurdum; ona istediğini emret diye vahyetti. Musa da: Ey yer, onu tut, dedi. Yer onu tuttu, tahtı kayboldu. Bunu görünce Musa'ya akrabalığını hatırlatarak yalvardı; o da ey yer, onu tut, dedi. Onu tuttu, ayak-

ları yere gömüldü. Birkaç kere daha: Onu tut, dedi. Nihayet o da yere batıp kayboldu. Allah Teala ona: "Ey Musa, ne kadar katı kalpli imişsin, celalime and içerim ki eğer bana yalvarsaydı, ona yardım ederdim, dedi. İbn Abbas şöyle demiştir: En alt tabakaya kadar yere battı. Semüre bin Cündeb de şöyle demiştir: Her gün bir adam boyu yere batar, kıyamet gününde yedi kat yerin dibine yetişir. Mukatil de şöyle demiştir: Karun helak olunca, İsrail oğulları, Musa onun malını almak için onu helak etti, dediler. Allah da ondan üç gün sonra yurdunu ve malını da yere batırdı.

"Allah'tan başka ona yardım edecek": Yani onu Allah'tan koruyacak, demektir. "Öç alanlardan da olmadı": Yani üzerine inen azaptan kurtaracak, demektir. Sonra yerinde olmak isteyenlerin de bu temenniden dolayı pişman olduklarını sonrasındaki ayette bize bildirdi.

"Lehusife bina": Çoğunluk hının zammı ve sinin kesri ile "luhusife bina" okumuşlardır. Yakup, Velid de İbn Amir'den, Eban da Asım'dan nakledereк, hının ve sinin fethi ile okumuşlardır.

"Veyke": İbn Abbas: Manası: Görmedin mi, demiştir. Ebu Ubeyde ile Kisai de böyle demişlerdir. Ferra da şöyle demiştir: "Veyke en" Arap dilinde onaylamadır, mesela bir adama: "Allah'ın yaptığını görmedin mi" sözü gibidir. Biri bana şöyle bir şiir okudu:

Vay, kimin malı ve mülkü olursa sevilir,
Fakir olan da sıkıntıda yaşarmış!

İbn Enbari de, "veyke ennehu"da üç görüş vardır, demiştir:

Birincisi: İstersen: "Veyke" bir kelime, "ennehu" da bir kelimedir, dersin, mana da: Onu görmedin mi, demektir. Bunun delili şairin şu sözüdür:

İki kadın benden boşanma istediler, beni görünce,
Malı az ve bana kötü bir teklifle geldiler.

Vay, kimin malı ve mülkü olursa sevilir,
Fakir olan da sıkıntıda yaşarmış!

İkincisi: "Veyke" bir kelime, "ennehu" da bir kelimedir, manası da "veyleke i'lem ennehu" (yazıklar olsun sana, bil ki) demektir. Bu durumda lam hazfedilmiştir, tıpkı: La ebake deyip de, la eba leke demek istemeleri gibi. Şahit için şu beyti getirdiler:

Beni mutlaka karşılaşacağım ölümle mi,
Ey babasız, korkutuyorsun?

La eba leki demek istemiş ve lam'ı atmıştır.

Üçüncüsü: "Vey" bir kelimedir, "keennehu" da bir kelimedir, mana da: "Vey" taaccüp (şaşmadır), nitekim: Vey, lime faalte keza ve keza (vay, niçin böyle böyle yaptın?) dersin. "Keennehu"nun manası da: Zannederim, bilirim, demek olur. Nitekim: Keenneke bilferahi kad ekbele, dersin ki, manası: Aydınlığın geldiğini seziyorum, demektir. "Veykeennehu" diyerek ye ile kâfı bitişik yazmaları tok (çok harfli) bir kelime elde etmek istemelerindendir. Nitekim "yabneümme" kelimesini de Mushafta bir kelime gibi (bitişik) yazmışlardır, aslında iki kelimedir *(Taha: 94)*. İçlerinde Yakub'un da bulunduğu bir grup, o iki kelimeden "veyke" üzerinde durur, "en" ve "ennehu" ile de yeniden başlarlardı. Zeccac da, Halil'den şöyle dediğini nakletmiştir: "Vey", "keenne"den ayrıdır, şöyleki o günkü insanlar pişman oldular, yaptıklarına nadim olarak "vey" dediler. Zaten pişman olup da pişmanlığını açıklayan herkes: Vey (vay) der. İbn Kuteybe bazı alimlerden, "veykeennehu"nun Himyer lehçesinde, sana acırım manasına geldiğini hikaye etmiştir.

"Eğer Allah bize lütfetmeseydi": Yani rahmet, afiyet ve imanla, "bizi de elbette yere geçirirdi".

تِلْكَ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذ۪ينَ لَا يُر۪يدُونَ عُلُوًّا فِي
الْاَرْضِ وَلَا فَسَادًاۜ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّق۪ينَ ﴿٨٣﴾ مَنْ جَٓاءَ
بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَاۚ وَمَنْ جَٓاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى
الَّذ۪ينَ عَمِلُوا السَّيِّـَٔاتِ اِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٨٤﴾

83 – İşte ahiret yurdu, biz onu yeryüzünde ne büyüklük ne de fesat istemeyenlere veririz. Akibet takva sahiplerinindir.

84 – Kim iyilikle gelirse, onun için ondan daha hayırlısı vardır. Kim de kötülükle gelirse, kötülükleri yapanlar ancak yaptıkları ile cezalanırlar.

"İşte ahiret yurdu": Yani cennet, "onu yeryüzünde böbürlenme istemeyenlere veririz": Bunda da beş görüş vardır: *Birincisi:* O, azgınlıktır, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *İkincisi:* Şeref ve izzettir, bunu da Hasen, demiştir. *Üçüncüsü:* Zulümdür, bunu da Dahhak, demiştir. *Dördüncüsü:* Şirktir, bunu da Yahya bin Selam, demiştir. *Beşincisi:* İmandan büyüklenmedir, bunu da Mukatil, demiştir.

"Ne de bozgunculuk": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Yasak şeyleri yapmaktır, bunu da İkrime, demiştir. *İkincisi:* Allah'tan başkasına tapmaya davet etmektir, bunu da İbn Saib, demiştir.

"Akibet takva sahiplerinindir": Yani sonu hayır olan akibet demektir.

"Kim iyilikle gelirse": Biz de bunu Neml: 89'da tefsir etmiş bulunuyoruz.

"Kötülük yapanlar cezalanmaz": Şirk koşanları murat etmiştir, "ancak yaptıkları şeyle cezalanırlar": Yani yaptıkları şirk ile cezalanırlar, demektir. Onun cezası da ateştir.

إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرَادُّكَ إِلَىٰ مَعَادٍ قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ مَنْ جَاءَ
بِالْهُدَىٰ وَمَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٨٥﴾ وَمَا كُنْتَ تَرْجُو أَنْ يُلْقَىٰ إِلَيْكَ
الْكِتَابُ إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ ظَهِيرًا لِلْكَافِرِينَ ﴿٨٦﴾ وَلَا
يَصُدُّنَّكَ عَنْ آيَاتِ اللَّهِ بَعْدَ إِذْ أُنْزِلَتْ إِلَيْكَ وَادْعُ إِلَىٰ رَبِّكَ وَلَا
تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٨٧﴾ وَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ
كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٨﴾

85 – Şüphesiz Kur'an'ı sana farz eden, elbette seni dönülecek yere döndürecektir. De ki: "Rabbim, hidayetle geleni ve apaçık sapıklıkta olanı daha iyi bilendir".

86 – Sana kitap indireleceğini ummuyordun, ancak Rabbinden bir rahmet olarak (indirildi). Öyleyse kafirlere asla arka çıkan olma!

87 – Allah'ın ayetleri sana indirildikten sonra seni onlardan asla çevirmesinler. Rabbine davet et ve müşriklerden olma.

88 – Allah'la beraber başka bir İlaha tapma. O'ndan başka İlah yoktur. O'nun zatı dışında her şey yok olacaktır. Hüküm O'nundur ve yalnız O'na döndürüleceksiniz.

"Şüphesiz Kur'an'ı sana farz eden": Mukatil şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem gece mağaradan çıktı, yüzünü Medine'ye çevirip hareket etti, aranmaktan korkarak başka yoldan gitti. Emin olunca da yola döndü, Mekke – Medine arasındaki Cuhfe'ye indi. Mekke'ye giden yolu tanıdı. Ona özlem duydu ve doğduğu yeri

hatırladı. Cebrail ona geldi: "Memleketini ve doğum yerini özledin mi?" dedi. O da: Evet, deyince, Allah Teala: "Şüphesiz sana Kur'an'ı farz eden, seni dönülecek yere elbette döndürecektir" dedi; bu ayet Cuhfe'de indi.

"Sana farz etti" kavlinin manasında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Kur'an'la amel etmeyi sana farz etti, bunu da Ata bin Ebi Rebah ile İbn Kuteybe, demişlerdir. *İkincisi:* Sana Kur'an'ı verdi, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Sana Kur'an'ı indirdi. Bunu da Mukatil, Ferra ve Ebu Ubeyde, demişlerdir.

"Seni dönülecek yere elbette döndürecektir": Kavlinde de dört görüş vardır:

Birincisi: Mekke'ye döndürecektir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; bir rivayette Mücahit ile Dahhak da böyle demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bir kimsenin meadı (dönecek yeri): Memleketidir; çünkü ülkede dolaşır, ticaret eder, sonra memleketine döner.

İkincisi: Cennetten dönülecek yere, demektir. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen ve Zühri de böyle demişlerdir. Eğer buna itiraz edilir de: Dönmek daha önce orada olmayı gerektirir, denilirse, buna üç cevap verilir: *Birincisi:* Atası Adem cennette idi, sonra çıkarıldı, sanki çocukları da ondan çıkarılmış gibi oldu. Ona girdiği zaman da ona iade edilmiş oldu. *İkincisi:* Ona miraç gecesi girmişti, kıyamet günü oraya girdiği zaman oraya döndürülmüş gibi olur. Bu ikisini İbn Cerir, demiştir. *Üçüncüsü:* Araplar: İş şuraya döndü, derler, daha önce orada olmasa da böyle derler. Şahit olarak şu beyti getirmişlerdir:

(İnsan bir ateş topu gibidir, ışığı)
Yükseldikten sonra küle döner.

Biz de bunu: "İşler yalnız Allah'a döndürülür" *(Bakara: 210)* ayetinde şerh etmiştik.

Üçüncüsü: Seni ölüme döndürecektir, demektir. Bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ebu Said el – Hudri de böyle demiştir.

Dördüncüsü: Seni yeniden diriltmekle kıyamete döndürecektir. Bunu da Hasen, Zühri, bir rivayette Mücahit ve Zeccac, demişlerdir.

Sonra Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i sapıklığa isnat eden kafirleri reddetmek için yeni söze başlayıp "De ki: Rabbim hidayetle geleni daha iyi bilir" dedi. Mana da şöyledir: Şu bilinen bir şeydir ki hi-

dayeti ben getirdim ve siz apaçık bir sapıklıktasınız. Sonra ona nimetini hatırlatıp ": Sana kitap indirileceğini ummuyordun" dedi. Yani Peygamber olacağını ve sana Kur'an'ın indirileceğini, demektir. "Ancak Rabbinden bir rahmet olarak indirildi": Ferra şöyle demiştir: Bu, istisna-i munkatı'dır, mana da şöyledir: Rabbinin sana rahmet edip onu sana indirmesi müstesnadır. "Öyleyse kafirlere asla arka çıkan olma": Yani dinlerinde onlara yardımcı olma. Bu da şöyledir; onlar onu atalarının dinlerine davet ettiler; onlardan uzak durması emredildi. Bu ve benzeri şeylerde hitap ona ise de maksat kafirlere yardımcı olmamak ve onlara katılmamak için dininden olanlaradır.

"O'nun zatı dışında her şey yok olacaktır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O'nun rızası için istenen şey hariç. Bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Sevri de böyle demiştir.

İkincisi: Ancak O hariç, bunu da Dahhak ile Ebu Ubeyde, demişlerdir.

"Hüküm O'nundur": Ahirette mahlukat arasında hüküm vermek O'na aittir, başkasına değil. Yalnız O'na döndürüleceksiniz": Ahirette.

29-ANKEBUT SURESİ

Mekke'de inmiştir. 69 ayettir.

NEREDE İNDİĞİ

El – Avfi, İbn Abbas'tan onun Mekki olduğunu rivayet etmiş; Hasen, Katade, Ata, Cabir bin Zeyd ve Mukatil de böyle demişlerdir. İbn Abbas rivayetinde de o, Medenidir. Müfessir Hibetullah İbn Selame şöyle demiştir: Onun başından onuncu ayete kadar olanlar Mekki'dir, kalanı da Medeni'dir. Başkası da bunun tersini söylemiş: On ayet Medine'de, kalanı da Mekke'de indi, demiştir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

الٓمٓ ﴿١﴾ أَحَسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوٓا أَنْ يَقُولُوٓا آمَنَّا وَهُمْ
لَا يُفْتَنُونَ ﴿٢﴾ وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ
الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ ﴿٣﴾ أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ
السَّيِّئَاتِ أَنْ يَسْبِقُونَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٤﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Elif. Lam. Mim.

2 – İnsanlar: "İman ettik" demekle imtihan edilmeden bırakılacaklarını mı zannettiler?

3- Andolsun, gerçekten kendilerinden öncekileri imtihan ettik. Allah sadık olanları da mutlaka bilecek ve yalancı olanları da mutlaka bilecektir.

4 – Kötülükleri yapanlar bizi geçeceklerini mi zannettiler? Ne kötü hükmediyorlar!

"Elif. Lam. Mim. İnsanlar bırakılacaklarını mı zannettiler?": İniş sebebinde üç görüş vardır:

Birincisi: Hicret emredilince Müslümanlar Mekke'deki kardeşlerine, hicret etmedikçe islamiyetiniz kabul olunmayacaktır, diye yazdılar. Onlar da Medine'ye doğru çıktılar; Kureyş onlara yetişip onları geri döndürdüler. Bunun üzerine aziz ve celil olan Allah bu surenin başından on ayet indirdi. Onlar da bu inen ayetleri onlara yazdılar; onlar da: Biz de çıkarız, eğer bir kimse bizi takip ederse, onunla savaşırız, dediler ve çıktılar. Müşrikler de onları takip edip onlarla savaştılar. İçlerinden kimi öldürüldü, kimi de kurtuldu. Bunun üzerine aziz ve celil olan Allah onların hakkında: "Sonra Rabbin fitneye uğradıktan sonra hicret edenler içindir" *(Nahl: 110)* ayetini indirdi. Bu da Hasen ile Şa'bi'nin görüşüdür.

İkincisi: O, Ammar bin Yasir hakkında indi, çünkü o, aziz ve celil olan Allah uğrunda işkence ediliyordu. Bunu da Ubeydullah bin Ubeyd bin Umeyr, demiştir.

Üçüncüsü: O, Hazreti Ömer'in Bedir'de öldürülen azatlısı Mihce' hakkında indi, Anası ile babası ona feryat ettiler; Allah Teala da ebeveyni ve karısı hakkında bu ayeti indirdi.

"İnsanlar zan mı etti?": İbn Abbas: İnsanlardan Mekke'de iman eden Ayyaş bin Ebi Rebia, Ammar bin Yasir, Seleme bin Hişam vb. murat edildi, demiştir.

Zeccac da şöyle demiştir: Ayetin lafzı haber, manası ise onaylama ve azarlamadır, tevili de şöyledir. İnsanlar, iman ettik demekle bırakılacakları nı mı zannettiler, yani yalnız iman ettik demelerine kanaat edileceğini ve imanlarını gerçek şekilde açığa çıkaracak şeyle imtihan edilmeyeceklerini mi zannettiler? "İmtihan edilmeden": Yani imanlarının sadık veya yalan olduğunu bildirecek şeyle denenmeden, demektir.

Müfessirlerin bunda da iki görüşleri vardır: *Birincisi:* Öldürülmek

ve işkence edilmekle can denemesine tabi tutulmak. Bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Emir ve yasaklarla sınavdan geçmek.

"Andolsun, gerçekten kendilerinden öncekileri denedik": Yani onları denedik ve imtihan ettik. "Allah mutlaka bilecektir": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Allah imtihan sırasında kazasına sabrettikleri takdirde imanlarında samimi olanları gösterecektir. Bela anında şikayet etmekle de imanlarında yalancı olanları da gösterecektir. Bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Ayıracaktır, çünkü O, bunu daha önce de bilmişti. Bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

Üçüncüsü: Bunu açığa çıkaracaktır, öyleki bilinir hale gelecektir, bunu da Sa'lebi nakletmiştir.

Ali bin Ebu Talib ile Cafer bin Muhammed, yenin zammı ve lamın kesri ile "feleyu'limen nallahu" "veleyu'limennel kazibin" "veleyu'limen nallahul lezine amenu veleyu'limen nel münafikin" *(Ankebut: 11)* okumuşlardır.

"Em hasibe": Zan mı eder, demektir. "Kötülükleri yapanlar": Şirk işleyenler, "bizi geçeceklerini": Yani elimizden kurtulup bizi çaresiz bırakacaklarını mı, demektir. "Ne kötü hükmediyorlar": Yani bunu zannetmekle nefisleri için verdikleri hüküm ne kötüdür, demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: Bundan Velid bin Muğire, Ebu Cehil, As bin Hişam vd. kastedilmiştir.

مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ
اللّٰهِ فَاِنَّ اَجَلَ اللّٰهِ لَاٰتٍ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٥﴾ وَمَنْ جَاهَدَ
فَاِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهٖ اِنَّ اللّٰهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ ﴿٦﴾
وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّاٰتِهِمْ
وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ اَحْسَنَ الَّذ۪ي كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٧﴾

5 – Kim Allah'a kavuşmayı umarsa, şüphesiz Allah'ın eceli (tayin ettiği vakit) elbette gelecektir. O, her şeyi işiten ve bilendir.

6 – Kim cihat ederse, ancak kendisi için cihat eder. Şüphesiz Allah elbette alemlerden müstağnidir.

7 – İman edip iyi şeyler yapacakların kötülüklerini mutlaka örteceğiz ve onları yaptıklarının en güzeli ile mükafatlandıracağız.

"Kim Allah'a kavuşmayı umarsa": Bunu da Kehf'in sonunda şerh etmiştik. "Şüphesiz Allah'ın eceli elbette gelecektir": Yani yeniden diriltme için belirlediği vakit, demektir, mana da şöyledir: O gün için amel etsin. "O, her şeyi işiten": dediğini duyan "ve bilendir" yaptığını bilendir. "Kim cihat ederse ancak kendisi için cihat eder": Yani sevabı ona döner, demektir.

"Kötülüklerini mutlaka örteceğiz": Yani onları iptal edeceğiz, öyleki yapılmamış gibi olur. "Onları yaptıklarının en güzeli ile mükafatlandıracağız": Yani amellerinin en güzeli ile ki o da taattir; onları kötü amelleriyle cezalandırmayacağız.

وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ
بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا وَإِنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا
تُطِعْهُمَا إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾
وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِي الصَّالِحِينَ ﴿٩﴾

8 – İnsana ana babasına iyilik etmesini tavsiye ettik. Eğer o ikisi bilgin olmadığı şeyi bana şirk koşman için seninle uğraşırlarsa, onlara itaat etme. Dönüşünüz yalnız banadır. Yaptıklarınızı size haber vereceğim.

9 – İman edip iyi şeyler yapanları mutlaka iyilerin arasına gireceğiz.

"Ve vassaynel insane bivalideyhi hüsna": Übey bin Ka'b, Ebu Miclez ve Asım el – Cahderi, elifle "ihsanen" okumuşlar; İbn Mes'ud ile Ebu Reca da ha'nın ve sin'in fethi ile "hasenen" okumuşlardır.

Ebu Osman en – Nehdi, Sa'd bin Ebi Vakkas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bu ayet benim hakkımda indi; ben anneme çok muti bir adamdım, ben Müslüman olunca: Ey Sa'd: Bu icat ettiğin din de nedir? Ya bu dinini bırakırsın ya da ölünceye kadar yemem, içmem, seni de bu yüzden kınarlar, anasının katili, derler, dedi. Ben de: Anne, bunu yapma, ben hiçbir şey için dinimi bırakmam, dedim. Birkaç gün yemedi, sonunda bitkin düştü. Sonra bir gün daha yemedi, bunu görünce: Anne, şunu bil ki eğer senin yüz canın olsa da teker teker çıksa, ben dinimi hiçbir şey için bırakmam; ister ye ister yeme, dedim. Bunu görünce yedi; bunun üzerine de bu ayet indi. Şöyle de denilmiştir: Bu ayet Ayyaş bin Ebi Rebia hakkında indi, onun da annesiyle böyle bir

macerası olmuştur. Bazı müfessirler de bu, Lokman 15 ve Ahkaf 15 ayetlerinin Sa'd kıssasında indi, demişlerdir.

Zeccac şöyle demiştir: Kim "hüsnen" okursa, manası şöyledir: Biz insana ana babasına güzel şey yapmasını tavsiye ettik. Kim de "ihsanen" okursa, manası: İnsana ana babasına iyilik etmesini tavsiye ettik, olur. "Hüsnen" iyilik bakımından daha geneldir.

"O ikisi seninle uğraşırlarsa": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Burada mecaz yoluyla zamir hazfedilerek kısaltma cihetine gidilmiştir, mana da: Ona dedik: Eger seninle uğraşırlarsa, demektir.

"Bana şirk koşman için": Manası şöyledir: Bilmediğin ve kimsenin de o hususta bilgisi olmadığı bir şeyi bana şirk koşman için uğraşırlarsa, "onlara itaat etme".

"Onları mutlaka iyilerin arasına gireceğiz (lenüdhilen nehüm)": Yani onları cennette iyiler zümresine dahil edeceğiz, demektir. Mukatil de: "fi", "maa" manasınadır, demiştir.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ فَاِذَٓا اُو۫ذِيَ فِي اللّٰهِ
جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَذَابِ اللّٰهِ وَلَئِنْ جَٓاءَ نَصْرٌ مِنْ رَبِّكَ
لَيَقُولُنَّ اِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ اَوَلَيْسَ اللّٰهُ بِاَعْلَمَ بِمَا فِي صُدُورِ
الْعَالَمِينَ ﴿١٠﴾ وَلَيَعْلَمَنَّ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْمُنَافِقِينَ ﴿١١﴾

10 – İnsanlardan kimi: "Allah'a iman ettik" der. Allah uğrunda eziyet görünce, insanların işkencesini Allah'ın azabı gibi sayar. Andolsun, eğer Rabbinden bir yardım gelirse, elbette: "Şüphesiz biz de sizinle idik" derler. Allah, alemlerin göğüslerindekini daha iyi bilen değil midir?

11 – Allah iman edenleri de mutlaka bilir ve münafıkları da mutlaka bilir.

"İnsanlardan kimi: Allah'a iman ettik, der": Kimler hakkında indiğinde dört görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Müşriklerin Bedir savaşına çıkarıp da onların da dinden döndüğü kimseler hakkında inmiştir. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, dilleriyle iman eden, başlarına Allah'tan bir bela veya canlarına veyahut mallarına bir musibet geldiği zaman fitneye kapılan kimseler hakkında inmiştir. Bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Mekke'deki birtakım münafıklar hakkında inmiştir: başlarına müşriklerden bir bela geldiği zaman şirke dönerlerdi. Bunu da Dahhak, demiştir.

Dördüncüsü: Ayyaş bin Ebi Rebia hakkında inmiştir; o Müslüman olmuştu; ailesinden ve kavminden canına gelecek riskten korktu Mekke'den kaçarak Medine'ye çıktı. Bu da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in Medine'ye gelişinden önce idi. Annesi dayanamadı, kardeşleri Ebu Cehil ile Haris bin Hişam'a – ki bu ikisi onun anne bir kardeşi idiler – Allah'a yemin ederim ki onu bana getirmedikçe ne evde yatar, ne yemek yer ne de su içerim, dedi. Onlar da onu aramaya çıktılar, onu yakaladılar; onunla uğraştılar, o da arkalarına düştü, onu annesine getirdiler. Annesi de onu bağladı ve: Allah'a yemin ederim ki Muhammed'i inkar etmedikçe bağlarını çözmem, dedi. Sonra da onu kırbaçlamaya başladı; sonunda dayağa dayanamayıp Muhammed aleyhisselam'ı inkar etti. Bu ayet de onun hakkında indi. Sonra hicret etti ve güzel Müslüman oldu. Bu, İbn Saib ile Mukatil'in görüşleridir. Mukatil'in bir rivayeti de şöyledir: İki kardeşi yolda ona iki yüz sopa vurdular; o da Muhammed'in dininden döndü; bu ayet de bunun üzerine indi.

"Allah uğrunda eziyet görünce": Yani imanı sebebiyle bir eziyet veya işkence görünce, "insanların işkencesini": Yani dünyada başına gelen azabı "Allah'ın azabı gibi sayar" ahiretteki azabı gibi sayar. Mü'mine yaraşan sevabı hatırı için Allah uğrunda çektiği eziyete sabretmektir. "Andolsun, eğer Rabbinden bir yardım gelirse": Yani devlet mü'minlerin olursa, "elbette şöyle derler": Yani münafıklar mü'minlere derler, "şüphesiz biz de sizinle idik" dininizde idik, derler. Allah onları yalanladı: "Allah alemlerin göğüslerindekini bilmez mi?" dedi. Yani göğüslerindeki iman ve nifakı, demektir. Biz de bundan sonra gelen ayeti surenin başında tefsir etmiştik.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا اتَّبِعُوا سَبِيلَنَا
وَلْنَحْمِلْ خَطَايَاكُمْ وَمَا هُمْ بِحَامِلِينَ مِنْ خَطَايَاهُمْ مِنْ شَيْءٍ
إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١٢﴾ وَلَيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَأَثْقَالًا مَعَ
أَثْقَالِهِمْ وَلَيُسْأَلُنَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَمَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿١٣﴾

12 – Kafirler, iman edenlere: "Yolumuza uyun; günahlarınızı taşıyalım" derler. Oysa onlar onların günahlarından hiçbir şey taşıyacak değiller. Şüphesiz onlar elbette yalancılardır.

13 – Kendi yüklerini de kendi yükleri ile beraber nice yükler de taşıyacaklar. Kıyamet gününde uydurdukları şeylerden elbette sorulacaklardır.

"Yolumuza uyun": Yani dinimize girin, demek istiyorlar. Mücahit şöyle demiştir: Bu, Kureyş kafirlerinin Mekke halkından iman edenlere dedikleri sözdür. Onlara şöyle dediler: Ne biz ne siz yeniden dirilecek değiliz, siz bizi dinleyin; eğer bir şey olursa, vebali boynumuzadır.

"Velnahmil hatayaküm": Zeccac şöyle demiştir: Bu, şart veceza hükmünde emirdir, yani: Eğer bizim yolumuza gelirseniz, günahlarınızı yükleniriz, demektir. Ahfeş de şöyle demiştir: Sanki onlar bunu kendi nefislerine emretmişlerdir. Hasen de lamın kesri ile "velinahmil" okumuştur. İbn Kuteybe de: Vav zaittir, mana da: Linahmil hatayaküm demiştir.

"Şüphesiz onlar elbette yalancılardır": Yüklenecekleri günahlarda verdikleri garanti konusunda. "Elbette kendi yüklerini taşıyacaklardır": Yani kendi günahlarını demektir. "Kendi yükleriyle beraber nice yükler": Yani kendi günahlarıyla beraber, demektir ki o da saptırdıklarının günahlarıdır. Bu: "Kıyamet gününde kendi günahlarının tamamını ve bilgisizce azdırdıklarının da bazı günahlarını taşımaları için" *(Nahl: 25)* ayeti gibidir. "Kıyamet gününde elbette sorulacaklar": Bu da azarlama ve paylama sorusudur. "Uydurdukları şeylerden": Aziz ve celil olan Allah'a karşı uydurdukları yalandan demektir. Mukatil de: "Allah'tan size gelecek bütün sorumluluğa kefiliz" sözlerinden, demiştir.

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا
خَمْسِينَ عَامًا فَأَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ وَهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١٤﴾
فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَصْحَابَ السَّفِينَةِ وَجَعَلْنَاهَا آيَةً لِلْعَالَمِينَ ﴿١٥﴾

14 – Andolsun, Nuh'u kavmine gönderdik. Aralarında elli sene hariç bin yıl kaldı. Onlar zalimler iken onları tufan yakaladı.

15 – Onu da gemi arkadaşlarını da kurtardık ve bunu alemlere bir ibret kıldık.

"Andolsun, Nuh'u kavmine gönderdik": Bu kıssada Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e teselli vardır, çünkü kendinden önceki peygamberlerin denendiklerini bildirmiştir. Bunda şirkin üzerinde duranlara da ağır tehdit vardır; onlara mühlet verilse de Nuh kavmine daha çok mühlet verilmiş, sonra yakalanmışlardır.

"Aralarında elli sene hariç, bin yıl kaldı": Nuh'un ömründe beş görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, kırk yaşından sonra peygamber gönderildi, kavminin arasında elli yıl hariç, bin sene kalıp onları dine davet etti. Tufandan sonra da altmış yıl yaşadı. Bunu Yusuf bin Mihran, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Onların arasında elli yıl hariç, bin sene kaldı, ondan sonra da yetmiş yıl yaşadı. Bütün ömrü bin yirmi yıldır. Bunu da Ka'bu'l - Ahbar, demiştir.

Üçüncüsü: O, üç yüz elli yaşında iken peygamber gönderildi, aralarında elli yıl hariç, bin sene kaldı. Bundan sonra da üç yüz elli yıl yaşadı. Bunu da Avn bin Ebi Şeddad, demiştir.

Dördüncüsü: Onları dine davet etmeden önce aralarında üç yüz sene kaldı, onları üç yüz sene de davet etti. Tufandan sonra da üç yüz elli sene kaldı. Bunu da Katade, demiştir. Vehb bin Münebbih de: Elli yaşında peygamber gönderildi, demiştir.

Beşincisi: Bu ayet, onun tüm ömrünü bildirmiştir. Bunu da Maverdi nakletmiştir.

Eğer: "Elli yıl hariç" demesinin ne faydası vardır? Dokuz yüz elli sene deseydi?" denilirse,

Cevap şöyledir: Bundan maksat sayıyı çoğaltmak (abartmak)tır. Bin kelimesi daha abartılı ve sayısı daha çok bir lafızdır.

Zeccac da şöyle demiştir: İstisnanın manası Arap dilinde tekit etmektir; mesela: Bana kardeşlerin geldi, ancak Zeyd hariç, sözü topluluğun geldiğini tekit eder, Zeyd'i ise çıkarır. Bir şeyin yarısını istisna etmek çok çirkindir, Arap bunu konuşmaz. Ancak eksiltmeyi konuştuğu gibi istisnayı da telaffuz eder. Yanımda bir dirhem vardır, bir kırat eksik, dersin. Eğer: Yarısı eksik, dese idin: Yanımda yarım dirhem vardır, derdin. İstisna Arap dilinde ancak çoktan azı çıkarmak için yapılır.

"Onları tufan yakaladı": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Ölümdür, Hazreti Aişe, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den "onları tufan yakaladı" kavlinde "ölümdür" dediğini rivayet etmiştir.[1]

İkincisi: Yağmur, bunu da İbn Abbas, Said bin Cübeyr ve Katade, demişlerdir. İbn Kuteybe de: O, şiddetli yağmurdur, demiştir.

1 - Taberi, Tefsir, 13/51.

Üçüncüsü: Suya boğulmadır, bunu da Dahhak, demiştir.

Zeccac şöyle demiştir: Tufan: Her şeyden olur; mesela bir topluluğu kuşatan her çok şeye denir, birçok şehri içine alan yağmur: Tufandır. Hızlı soykırım, ölet de tufandır.

"Onlar zalimlerdir": İbn Abbas: Kafirlerdir, demiştir.

"Bunu kıldık": Yani gemiyi, demektir. Katade şöyle demiştir: Allah onu Cudi'nin tepesinde bir ibret kıldı. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Bundan maksat, onları suda boğma faaliyeti olması da caizdir. "Ayet": İbret demektir. "Alemler için": Kendilerinden sonra gelenler için.

وَإِبْرَٰهِيمَ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ ٱعْبُدُوا۟ ٱللَّهَ وَٱتَّقُوهُ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ
لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٦﴾ إِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ
أَوْثَٰنًا وَتَخْلُقُونَ إِفْكًا إِنَّ ٱلَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ
لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا فَٱبْتَغُوا۟ عِندَ ٱللَّهِ ٱلرِّزْقَ وَٱعْبُدُوهُ
وَٱشْكُرُوا۟ لَهُۥٓ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿١٧﴾ وَإِن تُكَذِّبُوا۟ فَقَدْ كَذَّبَ
أُمَمٌ مِّن قَبْلِكُمْ وَمَا عَلَى ٱلرَّسُولِ إِلَّا ٱلْبَلَٰغُ ٱلْمُبِينُ ﴿١٨﴾

16 – İbrahim'i de hatırla, hani, kavmine: "Allah'a ibadet edin ve O'ndan korkun. Eğer bilirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır" demişti.

17 – "Siz ancak putlara tapıyorsunuz ve yalan uyduruyorsunuz. Şüphesiz Allah'tan başka ibadet ettikleriniz sizin için rızık vermeye sahip değiller. Öyleyse rızkı Allah katında arayın ve O'na ibadet edin. Yalnız O'na döndürüleceksiniz".

18 – Eğer yalanlarsanız, gerçekten sizden önceki ümmetler de yalanladılar. Peygambere apaçık tebliğden başka bir şey yoktur.

"Ve İbrahime": Bu, Nuh'un üzerine atfedilmiştir, mana da: İbrahim'i de gönderdik, demektir.

"Bu"; Yani Allah'a ibadet "sizin için daha hayırlıdır": Putlara ibadetten. "Eğer bilirseniz": Sizin için hayırlı olanı şerli olandan. Mana da: Fakat siz bilmezsiniz, demektir. "İnnema ta'budune min dunillahi evsanen": Ferra şöyle demiştir: "İnnema": Burada tek bir harftir (edattır), "ellezi" manasına değildir. "Ve tahlukune ifken": Bu da "innema"ya dö-

nüktür: İnnema tefalune keza ve innema tefalune keza (sadece şöyle yapıyorsunuz, sadece şöyle yapıyorsunuz) demek gibidir. Mukatil de şöyle demiştir: Evsan: Putlardır. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Onun tekili vesen'din, o da taştan veya alçıdan yapılan idoldur.

"Ve tahlukune ifken": İbn Semeyfa ile Ebu'l – Mütevekkil, bir te ilavesiyle "ve tahtelikune" okumuşlardır. Sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Sizin iddianıza göre yalan tanrılar uyduruyorsunuz. *İkincisi:* Putlar yapıyorsunuz, mana da şöyledir: Kendi yaptığınız putlara tapıyorsunuz. Sonra onların acizliklerini "size rızık vermeye sahip değiller" diyerek açıkladı, yani: Size rızık vermeye güçleri yetmez, demektir. "Rızkı Allah'ın katında arayın": Yani rızkı Allah'tan isteyin çünkü ona gücü yeten O'dur.

"Eğer yalanlarsanız": Bu, Kureyş için tehdittir, "sizden önceki ümmetler de yalanladı": Mana da: Helak edildiler, demektir.

أَوَلَمْ يَرَوْا كَيْفَ يُبْدِئُ اللَّهُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى
اللَّهِ يَسِيرٌ ﴿١٩﴾ قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ
ثُمَّ اللَّهُ يُنْشِئُ النَّشْأَةَ الْآخِرَةَ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ
قَدِيرٌ ﴿٢٠﴾ يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَيَرْحَمُ مَنْ يَشَاءُ وَإِلَيْهِ
تُقْلَبُونَ ﴿٢١﴾ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ
وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٢٢﴾
وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَلِقَائِهِ أُولَٰئِكَ
يَئِسُوا مِنْ رَحْمَتِي وَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢٣﴾

19 – Görmüyorlar mı Allah, yaratmayı nasıl başlatıyor, sonra da onu tekrar ediyor. Şüphesiz bu, Allah'a kolaydır.

20 – De ki: "Yeryüzünde gezin de bakın Allah yaratmayı nasıl başlatmış görün. Sonra Allah ahiret oluşumunu yaratır. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.

21 – (Allah) dilediğine azap eder, dilediğine de merhamet eder. Yalnız ona döndürüleceksiniz.

22 – Siz ne yeryüzünde ne de gökte (bizi) aciz bırakacak değilsiniz. Sizin için Allah'tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı yoktur.

23 – Allah'ın ayetlerini ve O'na kavuşmayı inkar edenler, işte onlar rahmetimden ümit kesmişlerdir. İşte onlar için acıklı bir azap vardır.

"Evelem yerev": İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Amir, ye ile "yerev" okumuşlar; Hamze ile Kisai de, te ile okumuşlardır. Asım'dan da iki kıraat rivayet edilmiştir. Kelamdan da Mekke kafirleri kastedilmiştir. "Allah yaratmayı nasıl başlatıyor": Yani onları önce meniden, sonra kan pıhtısından, sonra da bir çiğnem etten başlatıp tam bir mahluk oluncaya kadar nasıl yaratıyor? "Sonra da onu tekrar ediyor": Yani onu ahirette yeniden diriltirken tekrar ediyor, demektir. Ebu Ubeyde mana şöyledir, demiştir. Allah'ın ilk yaratmayı nasıl başlattığını, sonra onu tekrar ettiğini görmediler mi? Bunda da iki lügat vardır: Ebdee ve eade, ism-i faili mübdi' ve müid'dir, bedee ve ade, bunun ism-i faili de badi' ve aid'dir.

"Şüphesiz bu, Allah'a kolaydır": Yani ilk yaratma ve ikinci yaratma, demektir.

"De ki: Yeryüzünde gezin": Yani yeryüzündeki mahlukata bakın, onları araştırın; Allah'tan başka yaratıcıları var mıdır? O'ndan başka yaratıcı olmadığını bildikleri zaman da yeniden diriltilme hususunda diyecekleri bir şey kalmaz. Bu da: "Sonra Allah ahiret oluşumunu yaratır" sözüdür ki, Allah yeniden diriltme anında onları ikinci kez var eder, demektir. Kurraların çoğu şinin sükunu ve medsiz olarak "en – neş'ete" okumuşlardır. İbn Kesir ile Ebu Amr da, med ile "en – neşâete" okumuşlardır.

"Dilediğine azap eder": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, ahirette onları yeniden var ettiği zamandır.

İkincisi: O, dünyadadır. Sonra bunda da beş görüş vardır ki bunları da Maverdi nakletmiştir: *Birincisi:* O, dilediğine hırs ile azap eder, dilediğine de kanaatle merhamet eder. *İkincisi:* Dilediğine kötü huy ile azap eder, dilediğine de güzel huy ile merhamet eder. *Üçüncüsü:* Bid'atleri izlemekle azap eder, sünnete sarılmakla da merhamet eder. *Dördüncüsü:* Bütün vaktini dünyaya vermekle azap eder, ondan yüz çevirmekle de merhamet eder. *Beşincisi:* Dilediğine insanların buğzetmesiyle azap eder, dilediğine de insanların sevmesiyle merhamet eder.

"Yalnız O'na döndürüleceksiniz": Yani O'na gönderileceksiniz,

demektir. "Yeryüzünde aciz bırakacak değilsiniz": Bunda da Zeccac'ın naklettiği iki görüş vardır:

Birincisi: Siz yeryüzünde aciz bırakamazsınız, göktekiler de gökte aciz bırakamazlar.

İkincisi: Siz, yeryüzünde aciz bırakamazsınız, gökte olsanız da bırakamazsınız. Kutrub şöyle demiştir: Bu: Filanca elimden kurtulamaz, ne burada ne de Basra'da sözüne benzer ki, Basra'da olsa da orada da kurtulamaz, demektir. Mukatil şöyle demiştir: Hitap Mekke kafirlerinedir, mana da şöyledir: Allah'ın önüne geçemezsiniz, sonunda sizi kötü amellerinizle cezalandırır. "Sizin için Allah'tan başka ne bir dost": Yani size menfaati dokunacak bir yakın, "ne de bir yardımcı yoktur": Yani Allah'tan gelecek şeye mani olacak, demektir.

"Allah'ın ayetlerini ve O'na kavuşmayı inkar edenler": Yani Kur'an'ı ve yeniden dirilmeyi inkar edenler, "işte onlar rahmetimden ümit kestiler": Rahmette de iki görüş vardır: *Birincisi:* Cennettir, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Af ve mağfirettir, bunu da Ebu Süleyman, demiştir. İbn Cerir de: Bu, ahirette azap görüldüğü an olacaktır, demiştir.

فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا اقْتُلُوهُ أَوْ
حَرِّقُوهُ فَأَنْجَاهُ اللَّهُ مِنَ النَّارِ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ
يُؤْمِنُونَ ﴿٢٤﴾ وَقَالَ إِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا مَوَدَّةَ
بَيْنِكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُ
بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا وَمَأْوَاكُمُ
النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٢٥﴾

24 – Kavminin cevabı ancak: "Onu öldürün yahut yakın" demeleri oldu. Allah da onu ateşten kurtardı. Şüphesiz bunda inanan bir kavim için elbette ibretler vardır.

25 –(İbrahim) dedi: "Siz ancak dünya hayatında aranızda sevgi için Allah'tan başka birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyamet gününde kiminiz kiminizi inkar edecek ve kiminiz kiminize lanet edecek. Barınacağınız yer cehennemdir. Ve sizin için yardımcılar yoktur".

Sonra İbrahim kıssasına döndü, o da: "Kavminin cevabı ancak şu oldu" sözüdür: Yani onları Allah'a davet edip de putlardan men edince, "onu öldürün yahut yakın, demeleri oldu": Bu da onun deliline böyle karşılık vermekle ne kadar akılsız olduklarını göstermektedir.

"Allah da onu kurtardı": Mana şöyledir: Onu ateşe attılar, Allah da onu kurtardı "ateşten".

"Şüphesiz bunda vardır": İbrahim'i kurtarmasına işaret etmektedir.

"Dedi": Yani İbrahim dedi, "innemet tehaztüm min dunillahi evsanen meveddete beyniküm": İbn Kesir ile Ebu Amr, ref' ve izafetle "meveddetü beyniküm" okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: "Meveddetü" gizli "hiye" zamiri ile merfudur, sanki: Tikle mevedetü beyniküm demiş gibidir, yani putlar üzerinde uzlaşmanız ve birleşmeniz aranızda sevgi oluşturdu, demektir. Bunun da manası şudur: Bu putları edinmeniz, dünya hayatında sevişmeniz içindir. "Ma"nın ellezi manasına olması da caizdir.

İbn Abbas, Said bin Müseyyeb, İkrime ve İbn Ebi Able, ref' ile "meveddetü" ve nasb ile de "beyneküm" okumuşlardır.

Nafi, İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, "meveddeten beyneküm" okumuşlardır. Mana da: Putları sevişmek için edindiniz, demektir. "Beyneküm" de zarf olarak mansuptur, amili de el-meveddetü'dür.

Hamze, Hafs da Asım'dan rivayet ederek, "meveddete"yi nasb ve izafetle "meveddete beyniküm" okumuşlardır. Bu da zarfın kendisine muzaf edilen şeye isim yapılmasını caiz görme esasına dayanır.

Müfessirler, kelamın manası şöyledir, demişlerdir: Siz bunları ancak aranızda sevgiyi sürdürmek ve onların yanında buluşmak ve toplanmak için edindiniz; bunların zarar ve yarar vermediğini bilirsiniz. "Sonra kıyamet gününde kiminiz kiminizi inkar eder": Yani liderler, arkalarına düşenlerden alakalarını keser "ve kiminiz kiminize lanet eder": Arkalarına düşenler liderlere lanet ederler; çünkü onlara küfrü onlar süslemişlerdir.

فَآمَنَ لَهُ لُوطٌ وَقَالَ إِنِّي
مُهَاجِرٌ إِلَىٰ رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٢٦﴾ وَوَهَبْنَا لَهُ
إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَجَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِ النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ
وَآتَيْنَاهُ أَجْرَهُ فِي الدُّنْيَا وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ

﴿٢٧﴾ وَلُوطًا اِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ اِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ
مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ اَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿٢٨﴾ اَئِنَّكُمْ
لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ وَتَقْطَعُونَ السَّبِيلَ وَتَأْتُونَ فِي نَادِيكُمُ
الْمُنْكَرَ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ اِلَّا اَنْ قَالُوا
ائْتِنَا بِعَذَابِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ
﴿٢٩﴾ قَالَ رَبِّ انْصُرْنِي عَلَى الْقَوْمِ الْمُفْسِدِينَ ﴿٣٠﴾

26 – Ona Lut iman etti. (İbrahim): "Ben Rabbime hicret ediyorum. Şüphesiz O, mutlak galip, hikmet sahibidir" dedi.

27 – Ona İshak'ı ve Yakub'u bağışladık. Onun soyuna peygamberlik ve kitap tahsis ettik. Ona mükafatını dünyada verdik. Şüphesiz o, ahirette elbette iyilerdendir.

28 – Lut'u da hatırla. Hani kavmine: "Şüphesiz siz elbette o çirkinliğe geliyorsunuz ki onda sizi alemlerden hiçbir kimse geçmemiştir.

29 – "Gerçekten siz mi erkeklere geliyor, yol kesiyor ve meclisinizde o kötüye geliyorsunuz?" Kavminin cevabı ancak: "Eğer doğru söyleyenlerden isen bize Allah'ın azabını getir" demeleri oldu.

30 – (Lut) dedi: "Rabbim, bozguncular topluluğuna karşı bana yardım et".

"Ona Lut iman etti": Yani İbrahim'i tasdik etti. "ve dedi": Yani İbrahim "ben Rabbime hicret ediyorum": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Rabbimin rızasına gidiyorum. *İkincisi:* Rabbimin emrettiği yere gidiyorum. Böylece Irak düzlüğünden Şam'a hicret etti, müşrik olan kavmini terk etti. "Ona İshak'ı bağışladık" İsmail'den sonra. "Yakub'u da" İshak'tan. "Onun soyuna peygamberlik verdik" : Bu da şöyledir: Allah Teala ne zaman İbrahim'den sonra bir peygamber gönderdiyse mutlaka onun sulbünden göndermiştir. "Ona mükafatını dünyada verdik": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Güzel addır, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Güzel övgü ve salih evlattır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Afiyet, güzel amel ve övgüdür;

dünyada hangi milletten biri ile karşılaşsan, mutlaka ona sahip çıkar. Bunu da Katade, demiştir. *Dördüncüsü:* Ona cennetteki yeri gösterilmiştir.

"Şüphesiz o ahirette elbette iyilerdendir": Bunun da açıklaması Bakara: 130'da geçmiştir. İbn Cerir şöyle demiştir: Orada ona iyilerin mükafatı verilecektir; dünyada verilenden dolayı da ahiretteki mükafatı eksilmeyecektir. Bundan sonrasının açıklaması da "yol kesiyorsunuz" kavline kadar A'raf: 80'de geçmiştir. Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar o kötü işlerinden dolayı yanlarından geçenlerin yolunu keserlerdi, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: Onlar meclislerine oturdukları zaman yoldan geçenlere taş atar ve yolcunun yolunu keserlerdi. Bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: Bu, kadınları bırakıp erkeklere yanaşmalarından dolayı nesli (zürriyeti) kesmektir. Bunu da Maverdi nakletmiştir.

"Meclislerinizde o kötü harekete geliyorsunuz": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Nâdiy: Meclistir, münker de söz ve davranış olarak çirkinlikleri içine alan şeydir.

Müfessirlerin bu münkerden murat edilen şey üzerinde de dört görüşleri vardır:

Birincisi: Onlar yoldan geçenlere fiske taşı atar ve onlarla alay ederlerdi; işte münker dediği budur. Bunu Ümmü Hani bint Ebu Talib, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir. İkrime ile Süddi de: Yanlarından geçen herkese fiske taşı atarlardı, demişlerdir.

İkincisi: Gömleği ele dolamak, düğmeleri açık bırakmak, eteği sürümek, fiske taşı atmak, güvercin uçurtmak, ıslık çalmak vb.dir. Bunu da Meymun bin Mihran, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O, yellenmedir, bunu da Urve, Hazreti Aişe'den rivayet etmiştir. Kasım bin Muhammed de böyle tefsir etmiştir.

Dördüncüsü: Meclislerde erkeklere yanaşmaktır, bunu da Mücahit, Katade ve İbn Zeyd, demişlerdir.

Bu ayet; toplanan kimselerin ancak aziz ve celil olan Allah'a yaklaştıracak şey üzerinde birlik olmalarını; alay ve oyun üzerine toplanmamalarını bildirmektedir.

"Rabbim, bana yardım et": Yani Azap hakkındaki sözümü tasdik etmekle.

وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى قَالُوا إِنَّا مُهْلِكُوا
أَهْلِ هَذِهِ الْقَرْيَةِ إِنَّ أَهْلَهَا كَانُوا ظَالِمِينَ ﴿٣١﴾ قَالَ
إِنَّ فِيهَا لُوطًا قَالُوا نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَنْ فِيهَا لَنُنَجِّيَنَّهُ وَأَهْلَهُ
إِلَّا امْرَأَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٣٢﴾ وَلَمَّا أَنْ جَاءَتْ
رُسُلُنَا لُوطًا سِيءَ بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا وَقَالُوا
لَا تَخَفْ وَلَا تَحْزَنْ إِنَّا مُنَجُّوكَ وَأَهْلَكَ إِلَّا امْرَأَتَكَ
كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٣٣﴾ إِنَّا مُنْزِلُونَ عَلَى أَهْلِ هَذِهِ
الْقَرْيَةِ رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٣٤﴾
وَلَقَدْ تَرَكْنَا مِنْهَا آيَةً بَيِّنَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٣٥﴾

31 – Elçilerimiz İbrahim'e müjde ile geldikleri zaman: "Şüphesiz biz, şu kent halkını helak edeceğiz. Şüphesiz onun halkı zalimler idiler" dediler.

32 – (İbrahim) dedi: "Gerçekten orada Lut vardır". Onlar da: "Orada kimlerin olduğunu biz daha iyi biliriz. Onu ve ailesini mutlaka kurtaracağız, ancak karısı hariç. O, geride (azapta) kalanlardan oldu" dediler.

33 – Elçilerimiz Lut'a gelince: Onlar için tasalandı ve onlar için göğsü daraldı: "Korkma, üzülme; gerçekten biz seni ve aileni kurtaracağız, ancak karın hariç. O, geride (azapta) kalanlardan oldu" dediler.

34 – "Şüphesiz biz, bu kent halkının üzerine, ettikleri fasıklık yüzünden gökten bir azap indireceğiz".

35 – Andolsun, ondan geriye, aklını çalıştıracak topluluk için apaçık bir ibret bıraktık.

"Şüphesiz biz, şu kent halkını helak edeceğiz": Lut'un kentini kastediyorlar.

"Lenünecciyennehu": Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Asım, iki kelimeyi de şeddeli okuyarak "lenünecciyennehu" ve "ve inna münec-

cuke" okumuşlardır. Hamze ile Kisai de şeddesiz okumuşlardır. Ebu Bekir, Asım'dan rivayet ederek, şedde ile "lenünecciyennehu" ve sakin nun ile de "ve inna müncuke" okumuşlardır. Burada zikretmediklerimizin tefsiri de "biz bu kent halkının üzerine, ettikleri fasıklık yüzünden bir azap indireceğiz" kavline kadar, Hud: 77'da geçmiştir. Ayette geçen ricz de taşlama ve yere batırmadır.

"Andolsun ondan bıraktık": kinaye yollu söylenen şey hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, onlara yaptığı iştir. Buna göre ayette üç görüş vardır: *Birincisi:* O, bu ümmetin ilklerinin üzerine atılan taşlardır, bunu da Katade, demiştir. *İkincisi:* Yeryüzeyindeki kara sudur, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Onlara yapılanı haber vermedir.

İkincisi: O, kenttir, buna göre ayetten murad edilen şey hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, onların harap olan yurtlarıdır, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Kentlerinde şu ana kadar duran ibret; altının üstüne gelmesi ve çatılarının yere çökmesidir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, nakletmiştir.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Onu bir ibret olarak bıraktık, mesela: Gökte ibret vardır, dersin ki, onun kendisi ibrettir, demektir. Bunu da Ferra, söylemiştir.

وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ
وَارْجُوا الْيَوْمَ الْآخِرَ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ
﴿٣٦﴾ فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا
فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٣٧﴾ وَعَادًا وَثَمُودَا وَقَدْ تَبَيَّنَ لَكُمْ
مِنْ مَسَاكِنِهِمْ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ
فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَكَانُوا مُسْتَبْصِرِينَ ﴿٣٨﴾
وَقَارُونَ وَفِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مُوسَىٰ
بِالْبَيِّنَاتِ فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْأَرْضِ وَمَا كَانُوا سَابِقِينَ

﴿٣٩﴾ فَكُلًّا أَخَذْنَا بِذَنْبِهِ فَمِنْهُمْ مَنْ أَرْسَلْنَا
عَلَيْهِ حَاصِبًا وَمِنْهُمْ مَنْ أَخَذَتْهُ الصَّيْحَةُ وَمِنْهُمْ
مَنْ خَسَفْنَا بِهِ الْأَرْضَ وَمِنْهُمْ مَنْ أَغْرَقْنَا وَمَا كَانَ
اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلَٰكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٤٠﴾

36 – Medyen halkına da kardeşleri Şuayb'ı (gönderdik). "Ey kavmim, Allah'a ibadet edin, ahiret gününü umun ve yeryüzünde fesatçılar olarak bozgunculuk etmeyin" dedi.

"Ahiret gününü umun": Müfessirler şöyle demişlerdir: Amellerinizin karşılığını göreceğiniz yeniden dirilmekten korkun.

37 – Derken onu yalanladılar; onları sarsıntı tuttu; yurtlarında diz çökerek kaldılar (öldüler).

38 – Ad ve Semud (kavimlerini) de (helak ettik). Sizin için onların meskenleri meydana çıkmıştır. Şeytan onlara amellerini süsledi; onları yoldan çevirdi, oysa onlar bakıp görenler (basiretli kimseler) idiler.

39 – Karun'u, Fir'avn'ı ve Haman'ı da (helak ettik). Andolsun, gerçekten Musa onlara mucizelerle geldi; onlarsa yeryüzünde büyüklük tasladılar ve bizi geçenler (azabımızdan kurtulanlar) olmadılar.

40 – İşte onlardan her birini günahı ile yakaladık. Onlardan kiminin üzerine taş (yağmuru) gönderdik, kimilerini korkunç ses yakaladı, onlardan kimilerini yere geçirdik ve onlardan kimilerini suda boğduk. Allah onlara zulmedecek değildi, ancak onlar kendilerine zulmediyorlardı.

"Ad ve Semud'u da": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Ad ve Semud'u da helak ettik; çünkü daha önce "onları sarsıntı tuttu" demiştir.

"Onların meskenleri sizin için meydana çıkmıştır": Yani ey Mekke halkı, onların Hicaz ve Yemen'de helak ettiğimiz yurtları size görünmüştür. "Onlar bakıp görenler idiler": Yani basiretli kimseler idiler, demektir. Zeccac da şöyle demiştir: Onlar yaptıklarını yaptılar; bunun sonunun azap olduğu da onlara göründü. Başkası da şöyle demiştir: Onlar kendilerini basiretli ve haklı zannediyorlardı.

"Onlar geçenler olmadılar": Yani Allah'ın onlara yapmak istediğinden kurtulamadılar, demektir.

"İşte her birini günahıyla yakaladık": Yani inanmadığı için cezalandırdık, demektir. "Onlardan kimisine taş gönderdik": Lut kavmini kastediyor. "Onlardan kimisini korkunç ses tuttu": Semud ile Şuayb kavmini kastediyor. "Onlardan kimisini yere geçirdik": Karun ve adamlarını kastediyor. "Onlardan kimini de suda boğduk": Nuh kavmini ve Fir'avn'i kastediyor. "Allah onlara zulmedecek olmadı": Onlara günahsız azap edecek değildi. "Ancak kendilerine zulmediyorlardı": Günahların üzerinde durmakla.

مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ
الْعَنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتًا ۖ وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ
الْعَنْكَبُوتِ ۖ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾ إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يَدْعُونَ
مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ ۚ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٤٢﴾ وَتِلْكَ
الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ ۖ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ ﴿٤٣﴾

41 – Allah'tan başka dostlar edinenlerin misali, bir ev (ağ) edinen örümceğin misali gibidir. Şüphesiz evlerin en çürüğü elbette örümceğin evidir, eğer biliyor olsalardı.

42 – Şüphesiz Allah, kendisinden başka taptıkları şeyleri bilir. O, mutlak galip, hikmet sahibidir.

43 – İşte bu misalleri insanlara veriyoruz. Onları ancak alimler anlarlar.

"Allah'tan başka dostlar edinenlerin misali": Yani yarar ve yardımını umarak putlar edinen müşrikleri demek istiyor. Onların çaresizliklerinin misali "bir ev edinen örümceğin misali gibidir": Salep şöyle demiştir: Ankebut dişidir, bazı Araplar onu erkek kabul ederler. Şair şöyle demiştir:

(Hattal dağlarında evleri vardır),
Sanki onları örümcekler yapmıştır.

"Şüphesiz Allah kendisinden başka taptıkları şeyleri bilir": Yani O, kendisinden başka taptıkları şeyleri bilir; ona bu hususta gizli kalmaz, demektir. Mana da şöyledir: Onları küfürlerine karşı cezalandırır. "Bu

misaller": Yani Kafirlerin hallerini benzettiği bu misallar, demektir. "Tilke"nin "hazihi" manasına olduğu da söylenmiştir. "Alimler": Yani aziz ve celil olan Allah'ı düşünenler anlar, demektir.

خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ
لَاٰيَةً لِلْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٤٤﴾ اُتْلُ مَٓا اُو۫حِيَ اِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ
وَاَقِمِ الصَّلٰوةَۜ اِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَٓاءِ وَالْمُنْكَرِۜ
وَلَذِكْرُ اللّٰهِ اَكْبَرُۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ ﴿٤٥﴾

44 - Allah gökleri ve yeri hak ile yarattı. Şüphesiz bunda inananlar için gerçekten bir ibret vardır.

45 - Sana kitaptan vahyedileni oku ve namazı dosdoğru kıl. Şüphesiz namaz edepsizlikten ve kötülükten alıkoyar. Elbette Allah'ı zikretmek en büyüktür. Allah yaptıklarınızı bilir.

"Allah gökleri ve yeri hak ile yarattı": Yani hak için ve hakkı açıklamak için demektir.

"Şüphesiz namaz edepsizlikten ve kötü şeyden alıkoyar": Namazdan murat edilen şey hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: O, bilinen namazdır, bunu da çoğunluk, demiştir. Enes bin Malik, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kimi namazı çirkin ve kötü şeylerden men etmezse, o gittikçe Allah'tan uzaklaşır.[2]

İkincisi: Namazdan maksat: Kur'an'dır, bunu da İbn Ömer demiştir, delili de: "Vela techer bisalatike" *(İsra: 110)* ayetidir. Biz de fahşa ile münkerin manasını yukarıda Bakara: 168 ve Nahl: 90'da şerh etmiştik.

Alimlerin bu ayetin manasında üç görüşleri vardır:

Birincisi: İnsan namazı gerektiği gibi ve onda okuduklarını iyice düşünerek eda ederse, namazı onu çirkin ve kötü şeylerden men eder. Bunun gereği ve sonucu budur.

İkincisi: O, namazda olduğu sürece onu bunlardan men eder.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Namaz çirkin ve kötü şeylerden men etmelidir.

---

2 - Taberani, İbn Ebi Hatim, İbn Merduye, İbn Abbas'tan merfu olarak rivayet etmişlerdir. Leys bin Ebi Süleym'den ötürü zayıftır.

"Allah'ı zikretmek en büyüktür": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın sizi zikretmesi, sizin O'nu zikretmenizden daha büyüktür. Bunu İbn Ömer, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiş; İbn Abbas, İkrime, Said bin Cübeyr, Mücahit vd. de böyle demişlerdir.

İkincisi: Allah'ın zikri ondan başka her şeyden daha üstündür, bu da Ebudderda, Selman ve Katade'nin görüşleridir.

Üçüncüsü: Allah'ı namazda zikretmek, seni çirkinlikten ve kötülükten men ettiği şeylerden daha büyüktür. Bunu da Abdullah bin Avn, demiştir.

Dördüncüsü: Kul namazda olduğu sürece Allah'ın onu zikretmesi, kulun Allah'ı zikretmesinden daha büyüktür. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

وَلَا تُجَادِلُوٓا اَهْلَ الْكِتَابِ اِلَّا بِالَّت۪ي هِيَ اَحْسَنُۗ اِلَّا
الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَقُولُوٓا اٰمَنَّا بِالَّذ۪يٓ اُنْزِلَ اِلَيْنَا
وَاُنْزِلَ اِلَيْكُمْ وَاِلٰهُنَا وَاِلٰهُكُمْ وَاحِدٌ وَنَحْنُ لَهُ
مُسْلِمُونَ ﴿٤٦﴾

46 – Kitap ehli ile ancak en güzel şeyle mücadele edin. Ancak onlardan zalimler hariç. "Biz, bize indirilene ve size indirilene iman ettik. Bizim İlahımız ve sizin İlahınız bir tektir. Biz O'na teslim olanlarız" deyin.

"Kitap ehli ile ancak en güzeli ile mücadele edin": En güzeli hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* O, lailahe illallah'tır. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* O, cizye verdikleri takdirde onlardan vazgeçmektir; eğer kabul etmezlerse, onlarla savaşılır. Bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* O; Kur'andır, ayet ve delillerle Allah'a davet etmektir.

"Ancak onlardan zalimler hariç": Onlar da savaş ilan edip cizye vermek istemeyenlerdir ki onlarla Müslüman oluncaya veya cizye verinceye kadar mücadele edin. "Ve deyin": Onlardan cizye verip de size kitaplarında olanlardan haber verdikleri zaman "biz bize indirilene ve size indirilene iman ettik..." Ebu Hureyre şöyle demiştir: Ehl-i kitap Tevrat'ı İbranice okur ve onu Müslümanlara Arapça açıklarlardı; bunun üzerine Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle dedi:

"Ehl-i kitabı tasdik de etmeyin, yalancı da çıkarmayın; bize indirilene ve size indirilene iman ettik..."[3]

Bu ayetin neshi üzerinde iki görüş vardır:

Birincisi: O, "Allah'a iman etmeyenlerle savaşın..." *(Tevbe: 29)* ayetiyle neshedilmiştir. Bunu da Katade ile Kelbi, demişlerdir.

İkincisi: Onun hükmü sabittir (mensuh değildir) bu da İbn Zeyd'in kanaatidir.

وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ الْكِتَابَۜ فَالَّذ۪ينَ
اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يُؤْمِنُونَ بِه۪ۚ وَمِنْ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ مَنْ يُؤْمِنُ بِه۪ۜ
وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيَاتِنَٓا اِلَّا الْكَافِرُونَ ﴿٤٧﴾ وَمَا كُنْتَ
تَتْلُوا مِنْ قَبْلِه۪ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَم۪ينِكَ اِذاً لَارْتَابَ
الْمُبْطِلُونَ ﴿٤٨﴾ بَلْ هُوَ اٰيَاتٌ بَيِّنَاتٌ ف۪ي صُدُورِ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا
الْعِلْمَۜ وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيَاتِنَٓا اِلَّا الظَّالِمُونَ ﴿٤٩﴾

47 – İşte böyle, sana da bu kitabı indirdik. Kendilerine kitap verdiklerimiz buna iman ederler. Bunlardan da ona iman eden vardır. Ayetlerimizi ancak kafirler inkar ederler.

48 – Sen bundan önce kitaptan okumaz ve onu sağ elinle de yazmazdın. Eğer öyle olsa idi, elbette batılcılar şüphe ederlerdi.

49 – Hayır, o (Kur'an), kendilerine ilim verilenlerin sinelerinde apaçık ayetlerdir. Ayetlerimizi de ancak zalimler inkar ederler.

"İşte böyle": Yani onlara kitap indirdiğimiz gibi "sana da bu kitabı indirdik. Kendilerine kitap verdiklerimiz buna iman ederler": Ehl- i kitabın mü'minleri kastediliyor. "Bunlardan": Yani Mekke halkından "kimi ona iman eder": Onlar da Müslüman olanlardır. "Ayetlerimizi ancak kafirler inkar ederler": Katade. İnkar ancak tanıdıktan sonra olur, demiştir. Mukatil de: Onların Yahudiler olduğunu söylemiştir.

"Sen bundan önce kitap okumazdın": Ebu Ubeyde: Manası: Makünte takrau kablehu kitaben (sen bundan önce kitap okumazdın), "min" zaitir, demiştir. "Kablehu"daki he de Kur'an'a racidir, mana da:

---

3 - Buhari, Şahadat, bab, 29.

Sen vahiyden önce okuryazar değildin, demektir. Onun Tevrat ve İncil'deki sıfatı ümmi olduğu ve okuryazar olmadığı şeklinde idi. Bu da onun getirdiği şeyin Allah katından olduğunu gösterir.

"Eğer öyle olsa idi, elbette batılcılar şüphe ederlerdi": Yani eğer okuryazar olsa idin, Yahudiler senden şüphe eder ve: Bizim kitabımızdaki sıfatı böyle değildir, derlerdi. Batılcılar ise: Batılı getirenlerdir ki burada o hususta iki görüş vardır: *Birincisi:* Kureyş kafirleridir, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Yahudilerin kafirleridir. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Hayır, o apaçık ayetlerdir": Kapalı şekilde söylenen şey hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir. Sonra kelamın manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Mana şöyledir: Hayır, ehl-i kitabın kendi kitaplarında, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem okuryazar değildir, o ümmidir, diye bulmaları, onların ezberlerinde apaçık ayetlerdir. Bu, İbn Abbas, Dahhak ve İbn Cüreyc'in görüşlerdir. *İkincisi:* Mana şöyledir: Hayır, Muhammed kendilerine ilim verilen ehl-i kitabın göğüslerinde apaçık ayetlerin sahibidir; çünkü onu sıfat ve özellikleriyle buluyorlar.

İkincisi: O Kur'andır, ilim verilenler de: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında Kur'an'ı ezberleyenler ve onu sonraki nesillere aktaranlardır. Ezber ancak bu ümmete verilmiştir, onlardan öncekiler ancak bakarak okurlardı. Kitabı kapattıkları zaman ezberlerinde kalmazdı, ancak peygamberler bundan müstesna idiler. Bu da Hasen'in görüşüdür.

Burada zalimlerden murat edilenler hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Müşriklerdir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Yahudilerin kafirleridir, bunu da Mukatil, demiştir.

وَقَالُوا
لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَاتٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ
اللّٰهِ وَإِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٥٠﴾ أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّا أَنْزَلْنَا
عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلٰى عَلَيْهِمْ إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَرَحْمَةً
وَذِكْرٰى لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٥١﴾ قُلْ كَفٰى بِاللّٰهِ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ

شَهِيدًا يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا
بِالْبَاطِلِ وَكَفَرُوا بِاللّٰهِ أُولٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٥٢﴾

50 – (Kafirler): "Ona Rabbinden mucizeler indirilmeli değil miydi?" dediler. De ki: "Ancak mucizeler Allah katındadır. Ben ancak apaçık bir uyarıcıyım".

51 – Gerçekten onlara okunan o kitabı sana indirmemiz onlara yetmedi mi? Şüphesiz bunda inanan bir toplum için elbette bir rahmet ve bir öğüt vardır.

52 – De ki: "Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter. O göklerde ve yerde olanı bilir. Batıla iman edenler, işte onlar ziyan edenlerin ta kendileridir".

"Dediler": Yani Mekke kafirleri "levla ünzile aleyhi ayatün min rabbih": Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, cemi sıgasıyla "ayatün" okumuşlardır. İbn Kesir, Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek tekil olarak "ayetün" okumuşlardır. Bundan da: Peygamberlerin mucizeleri gibi şeyleri kastetmişlerdir. "De ki: Ancak mucizeler Allah katındandır": Yani onları göndermeye O'nun gücü yeter, onlar benim elimde değildir. Bazı tefsir alimleri de: "Ben ancak apaçık bir uyarıcıyım": kavlinin kılıç ayetiyle mensuh olduğunu iddia etmişlerdir.

Sonra aziz ve celil olan Allah: "Sana bu kitabı indirmemiz onlara yetmedi mi?" diyerek istedikleri mucizeler içinden Kur'an'ın yeteceğini beyan etmiştir. Yahya bin Ca'de şöyle demiştir: Müslümanlardan bazı kimseler Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e yazdıkları yazıları getirdiler; onların içinde de Yahudilerin dedikleri bazı şeyler vardı. Onlara bakınca, onları attı ve şöyle dedi: Bir topluluğun, peygamberlerinin getirdiği şeylerden yüz çevirip de başkalarının getirdiği şeylere rağbet etmeleri onlar için ahmaklık veya sapıklık olarak yeter. Bunun üzerine: "Onlara yetmedi mi?.." ayeti indi.

"De ki: Allah yeter": Müfessirler şöyle demişlerdir: Onlar Kur'an'a inanmayınca: "De ki: Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter" ayeti indi. Yani benim O'nun Resulü olduğuma şahitlik etmesi, sizin de yalanladığınıza dair şahitlik etmesi yeter, demektir. Allah'ın ona şahitliği de ona kitap indirmekle mucizesini tespit etmesidir. "Batıla iman edenler": İbn Abbas: Allah'tan başkasına iman edenler, demiştir. Mukatil de: Şeytana ibadete iman edenler, demiştir.

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَوْلَا أَجَلٌ مُسَمًّى لَجَاءَهُمُ الْعَذَابُ
وَلَيَأْتِيَنَّهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٣﴾ يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ
وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿٥٤﴾ يَوْمَ يَغْشَاهُمُ الْعَذَابُ
مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ وَيَقُولُ ذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٥٥﴾

53 – Senden azabı acele istiyorlar. Eğer belli bir süre olmasaydı, azap onlara mutlaka gelirdi. Onlar farkında olmadan azap onlara elbette ansızın gelecektir.

54 – Senden azabı acele istiyorlar. Şüphesiz cehennem kafirleri elbette kuşatıcıdır.

55 – O günde ki azap onları üstlerinden ve ayaklarının altından kaplayacak. (Azap meleği): "Yaptıklarınızı tadın" diyecek.

"Senden azabı acele istiyorlar": Mukatil şöyle demiştir: Ayet, Nadr bin el – Haris hakkında indi, çünkü o, "üzerimize gökten taş yağdır" *(Enfal: 32)* demişti.

Belli süre hakkında da dört görüş vardır: *Birincisi:* O, kıyamet günüdür, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *İkincisi:* Ölüm anına kadar hayat süresi ve yeniden dirilme anına kadar da ölüm süresidir. Bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Ömürlerinin süresidir, bunu da Dahhak, demiştir. *Dördüncüsü:* Bedir savaşı günüdür, bunu da Salebi nakletmiştir.

"Veleye'tiyennehüm (onlara elbette gelecektir)": Yani azap gelecektir. Muaz el – Kari, Ebu Nehik ve İbn Ebi Able, te ile "velete'tiyennehüm" okumuşlardır. "Ansızın, onlar farkında olmadan": Onun geldiğinden.

"Şüphesiz cehennem kafirleri kuşatıcıdır": Yani onları toplayacaktır.

"Veyekulu zuku": İbn Kesir nun ile (venekulu) okumuştur; Nafi de ye ile okumuştur. Kim ye ile okursa, onların azabı ile görevli melek der ki, olur. Kim de nun ile okursa, Allah'ın emri ile olduğu için O'na nisbet edilmesi caiz olmuştur. "Yaptıklarınızı" kavlinin manası da: İşlediğiniz küfür ve yalanlamanın cezasını tadın, demek olur.

يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ أَرْضِي وَاسِعَةٌ فَإِيَّايَ فَاعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾ كُلُّ

نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ ﴿٥٧﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ لَنُبَوِّئَنَّهُمْ مِنَ الْجَنَّةِ غُرَفًا تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ
خَالِدِينَ فِيهَا نِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ ﴿٥٨﴾ الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ
يَتَوَكَّلُونَ ﴿٥٩﴾ وَكَأَيِّنْ مِنْ دَابَّةٍ لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَا اللَّهُ يَرْزُقُهَا
وَإِيَّاكُمْ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٦٠﴾

56 – Ey iman eden kullarım, şüphesiz arzım geniştir; öyleyse sadece bana ibadet edin.

57 – Her nefis ölümü tadıcıdır. Sonra da yalnız bize döndürüleceksiniz.

58 – İman edip iyi şeyler yapanları, mutlaka altlarından ırmaklar akan, içinde ebedi kalıcılar olarak cennetlere yerleştireceğiz. Çalışanların mükafatı ne güzeldir!

59 – Onlar ki sabrettiler ve Rablerine tevekkül ederler.

60 – Nice canlı vardır ki rızkını taşımaz; onlara da size de Allah rızık veriyor. O, hakkıyle işiten, her şeyi bilendir.

"Ya ibadiyellezine amenu": İbn Kesir, Nafi, Asım ve İbn Amir, harekeli ye ile "ya ibadiye" okumuşlardır; Ebu Amr, Hamze ve Kisai de sakin ye ile (ya ibadiy) okumuşlardır.

"İnne ardi vasiatün": Yalnız İbn Amir ye'nin fethi ile "ardıye" okumuştur. Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, Mekke halkından iman edenlere hitaptır, onlara "benim arzım", yani Medine "geniştir" denildi: Artık Mekke toprağında zalimlere komşu olmayın. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. Mukatil de bu şekilde: Ayet Mekke Müslümanlarının zayıfları hakkında indi, demiştir. Yani, eğer Mekke'de imanınızı açıklamada darlık içinde iseniz, Medine toprağı geniştir, demektir.

İkincisi: Mana şöyledir: Bir yerde günahlar işleniyorsa, oradan çıkın. Bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ata da böyle demiştir.

Üçüncüsü: Sizin için rızkım geniştir, bunu da Mutarrif bin Abdullah, demiştir.

"Feiyyaye fa'buduni": Yakup her iki halde de ye ile okumuş; di-

ğerleri ise ye'yi atmışlardır. Zeccac şöyle demiştir: Onlara Allah'a ibadetin mümkün olmadığı yerden ibadetin mümkün olduğu yere hicret etmelerini emretti; sonra da onları "her nefis ölümü tadacaktır" diyerek ölümle korkuttu ki hicret onlara kolay gelsin. Mana da şöyledir: Ölümden korkup da şirk yurdunda ikamet etmeyin. "Sonra bize döndürüleceksiniz": Ölümden sonra, biz de sizi amellerinizle cezalandıracağız. Çoğunluk, hitap te'si ile "turceun" okumuşlar; Ebu Bekir ise Asım'dan rivayet ederek ye ile okumuştur.

"Lenübevviennehüm": İbn Kesir, Nafi, Asım, Ebu Amr ve İbn Amir, be ile "lenübevviennehüm" okumuşlardır ki manası: Onları indireceğiz, demektir. Hamze, Kisai ve Halef de, peltek se ile "lenüsviyennehüm" okumuşlardır ki, o da seveytü bilmekâni: Bir yerde ikamet etmekten gelir. Zeccac şöyle demiştir: Severrecülü: İkamet etmektir. Esveytuhu ise birini ikamet edeceği bir yere indirmektir.

"Nice canlı vardır ki rızkını taşımaz": İbn Abbas şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Medine'ye çıkmalarını emredince: Ya Resulallah, Medine'ye çıkacağız, orada ne akarımız ne de malımız var? Bizi kim barındıracak ve bizi kim yedirecek, dediler. Bu ayet bunun üzerine indi. İbn Kuteybe, ayetin manası şöyledir, demiştir: Nice canlı vardır ki yarın için hiçbir şey kaldırmaz. İbn Uyeyne de şöyle demiştir: İnsan, fare ve karıncadan başka gıda biriktiren canlı yoktur.

Müfessirler şöyle demişlerdir:

"Onlara Allah rızık veriyor": Yani nereye giderse, demektir. "Size de": Yani eğer Medine'ye hicret ederseniz size de rızık verir, demektir. "O hakkıyle işiten"dir: Medine'de harcayacak bir şey bulamayız, sözünüzü. "Hakkıyla bilendir": Kalplerinizdekini.

وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ فَاَنّٰى
يُؤْفَكُونَ ﴿٦١﴾ اَللّٰهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪
وَيَقْدِرُ لَهُ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمٌ ﴿٦٢﴾ وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ نَزَّلَ
مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهَا لَيَقُولُنَّ
اللّٰهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٦٣﴾

61 – Andolsun, eğer onlara: "Gökleri ve yeri kim yarattı; güneşi ve ayı size kim ram ettim?" diye sorsan, elbette, "Allah derler", Öyleyse (tevhitten) nasıl da döndürülüyorlar!

62 – Allah, kullarından dilediğine rızkı genişletir de kısar da. Şüphesiz Allah her şeyi hakkıyle bilendir.

63 – Andolsun, eğer onlara: "Gökten kim su indirdi de onunla ölümünden sonra yeri diriltti?" diye sorsan, mutlaka, "Allah" derler. Allah'a hamdolsun, de. Hayır, onların çoğu aklını kullanmazlar.

"Andolsun, eğer onlara sorsan": Yani Mekke kafirlerine, demektir. Onlar O'nun Yaratıcı ve rızık verici olduğunu ikrar ederlerdi. Ona "Allah'a hamdolsun" diye emretmesi şunun içindir; çünkü bu, onları delille ilzam eder ve Allah'ı birlemeye zorlar. "Hayır, onların çoğu aklını kullanmazlar": O'nun Yaratıcı olduğunu ikrar etmelerine rağmen bir olduğunu akıl etmezler. Çoğunluktan maksat da hepsidir.

وَمَا هٰذِهِ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَٓا اِلَّا لَهْوٌ وَلَعِبٌۜ وَاِنَّ الدَّارَ الْاٰخِرَةَ
لَهِيَ الْحَيَوَانُۢ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٦٤﴾ فَاِذَا رَكِبُوا فِي الْفُلْكِ دَعَوُا اللّٰهَ
مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَۚ فَلَمَّا نَجّٰيهُمْ اِلَى الْبَرِّ اِذَا هُمْ يُشْرِكُونَۙ
﴿٦٥﴾ لِيَكْفُرُوا بِمَٓا اٰتَيْنَاهُمْۚ وَلِيَتَمَتَّعُواࣞ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٦٦﴾

64 – Bu dünya hayatı bir eğlence ve bir oyundan başka bir şey değildir. Gerçekten ahiret yurdu, elbette o, hayatın ta kendisidir, biliyor olsalardı!

65 – Gemiye bindikleri zaman, dini O'na has kılarak Allah'a yalvarırlar. Onları karaya çıkarınca, bakarsın, onlar şirk koşuyorlar.

66 – Kendilerine verdiklerimizi inkar etmeleri ve zevklenmeleri için. Yakında bilirler.

"Bu dünya hayatı bir eğlence ve bir oyundan başka bir şey değildir": Mana da şöyledir: Bu dünya hayatı, az sonra sona erecek bir aldanmadan başka bir şey değildir. "Gerçekten ahiret yurdu", yani cennet "elbette hayatın ta kendisidir (lehiyel hayavan)": Ebu Ubeyde: "Lehiye"deki lam zaittir, demiştir. Hayavan ile hayat birdir, mana da şöyledir: Elbette o, içinde ölüm olmayan ve dünyadaki gibi zehir olmayan bir hayattır. "Biliyor olsalardı": Yani eğer bilselerdi, faniden bakiye rağbet ederlerdi, fakat bilmezler.

"Gemiye bindikleri zaman": Yani müşrikler "dini O'na has kılarak Allah'a yalvarırlar": Yani yalnız O'na dua ederler. Mukatil şöyle demiştir: Din tevhit manasınadır, mana da şöyledir: Onlar, O'na ortaktır, dedikleri şeylere dua etmezler. "Onları çıkardığı zaman": Yani onları denizin korkularından kurtarıp da karaya çıktıkları zaman, "bakarsın onlar şirk koşuyorlardır": Karada. Bu da onların inatlarını haber vermektedir. "Liyekfuru bima ateynahüm (kendilerine verdiğimiz o şeyi inkar etmeleri için)": Bu, emir lam'ıdır, manası da tehdit ve gözdağıdır, tıpkı "istediğinizi yapın" *(Fussilet: 40)* kavlinde olduğu gibi. Mana da şöledir: Allah'ın onları kurtarma nimetini inkar etmeleri için. "Veliyetemetteu": İbn Kesir, Hamze ve Kisai, sakin emir lamı ile okumuşlardır, mana da: Ömürlerinin kalan kısmından istifade etmeleri için, demektir. "Yakında bilirler": Küfürlerinin akibetini. Diğerleri de "liyetemetteu"daki lamı meksur okumuş ve iki lamı da "key" manasına almışlardır, takdiri, likey yekfuru ve liyetemetteu'dur ki kelamın manası şöyle olur: Bakarsın şirk koşarlar, inkar etmek ve zevklenmek için, yani şirklerinde onlara bir yarar yoktur, ancak küfür ve dünya hayatında zevklendikleri şeyler vardır; ahirette de nasipleri yoktur.

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا آمِنًا وَيُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ
أَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَةِ اللَّهِ يَكْفُرُونَ ﴿٦٧﴾ وَمَنْ أَظْلَمُ
مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُ أَلَيْسَ
فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْكَافِرِينَ ﴿٦٨﴾ وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا
لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٦٩﴾

67 – Görmediler mi, kendileri için güvenilir bir harem kıldık. İnsanlar etraflarından kaçırılıyor. Batıla inanıp da Allah'ın nimetini mi inkar ediyorlar?

68 – Allah'a yalan uydurandan yahut kendisine gelen hakkı yalanlayandan daha zalim kimdir? Cehennemde kafirler için barınak yok mu?

69 – Bizim uğrumuzda cihat edenlere, elbette yollarımızı göstereceğiz. Şüphesiz Allah elbette iyilik edenlerle beraberdir.

"Görmediler mi?": Yani Mekke kafirleri, "gerçekten biz güvenli bir harem kıldık": Yani Mekke, demektir. Bu manayı Kasas: 57'de şerh et-

miştik. "İnsanlar çevrelerinden kaçırılıyor": Yani Araplar birbirlerini esir ediyor, Mekke halkı ise güven içinde idiler. "Batıla mı inanıyorlar?" Batıl hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Şirktir, bunu da Katade, demiştir. *İkincisi:* Putlardır, bunu da İbn Saib, demiştir. *Üçüncüsü:* Şeytandır, bunu da Mukatil, demiştir.

"Yü'minun": Ebu Abdurrahman es - Sülemi ile Asım el - Cahderi, ikisinde de te ile "tü'minune vebinimetillahi tekfurune" okumuşlardır.

"Allah'ın nimetini": Yani Muhammed ve İslam'ı demektir. Onları yedirir ve güvenli kılarken verdiği nimeti, diyenler de olmuştur. "İnkar ediyorlar": "Allah'a yalan uydurandan daha zalim kimdir?" Yani O'nun şeriki olduğunu iddia eden ve çirkin şeyleri önerenden daha zalim kimdir, demektir. "Yahut kendisine gelen hakkı yalanlayandan": Yani Muhammed ile Kur'an'ı demektir. "Cehennemde kafirler için barınak yok mudur?": Bu da onaylama mahiyetinde bir sorudur, Şair Cerir'in şu sözü gibi:

Sizler bineklere binenlerin en cömerdi değil misiniz?

"Bizim uğrumuzda cihat edenlere": Yani bizin için düşmanlarla savaşanlara "elbette yollarımızı göstereceğiz": Yani onları doğru yolu bulmaya elbette muvaffak kılacağız, demektir. Hidayetlerini artıracağız, diyenler de vardır. "Şüphesiz Allah elbette iyilik edenlerle beraberdir": Yardım ve desteği ile. İbn Abbas: İyilik edenlerden kendini birleyelenleri murat etmiştir, demiştir. Başkası da: Mücahitleri murat ediyor, demiştir. İbn Mübarek şöyle demiştir: Kim zor bir mesele karşısında kalırsa, onu sınırları bekleyenlere sorsun, çünkü Allah Teala: "Onlara yollarımızı elbette göstereceğiz" demiştir.